

İNİJOSS

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
İNONU UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> - <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

Cilt / Volume 9, Sayı / Number 1, YAZ / SUMMER 2020

Genel Sayı / General Issue: 17

INIJOSS, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa yayınlanan hakemli uluslararası bir dergidir. / INIJOSS is an international refereed journal published twice a year By Inonu University Institute of Social Sciences.

Sahibi / Owner

Dr. Mehmet KUBAT

Editörler / Editors

Dr. Serkan DEMİR

Dr. Bilal GENÇ

Dr. Tolga ORAL

Alan Editörleri

Dr. Esra Canpolat Gökçe

Dr. Handan Belli

Dr. Murat Öztürk

Dr. Yakup YILDIZ

Arş. Gör. Özlem Pehlivan

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Ali Şen (İnönü Üniversitesi) Dr. Ayman Hayajneh, (Yarmouk University/Jordan), Dr. Feriðd Ca'feri (University of Zanjan/IRAN), Dr. Ian Almond, (Georgetown University/Qatar), Dr. Jamal Al Shalabi, (Hashemite University/Jordan), Dr. Masood Kalyar (GC University Faisalabad, Pakistan) Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Dr. Mehmet Önal (İnönü Üniversitesi), Dr. Oğuzhan Göktoğa (İnönü Üniversitesi), Dr. Saim Kayadibi (International Islamic University/Malaysia), Dr. Ünal İmik (İnönü Üniversitesi)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Fadime ERDOĞAN

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 3, 44280, Malatya-TÜRKİYE,

tel. 90 422- 377 30 70

e-mail: inijoss@inonu.edu.tr

web: <http://inonu.edu.tr/tr/inijoss>

<http://dergipark.gov.tr/inijoss>

INIJOSS'ta, her makale için en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. / INIJOSS uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İnijoss'ta Araştırma makaleleri yayınlanmadan önce intihal programıyla taranmaktadır. / Research articles in Inijoss are scanned with a plagiarism program before they are published

INIJOSS, SOBIAD, İDEALONLINE VE ASOS INDEX, tarafından taranmaktadır.

DANIŞMANLAR / ADVISORY BOARD

- Dr. Abdullah Korkmaz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Abdülkadir Baharççek (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet İncekara (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Ahmet Karadağ (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Alhagi Drammeh (Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK)
Dr. Ali Şen (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Amjad Hussain (Trinity Saint David, Wales/ UK)
Dr. Bülent Güloğlu (Pamukkale University/ TÜRKİYE)
Dr. Cafer Mum (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Ejaz Ahmed (Windsor University/CANADA)
Dr. Elşen Memmedov (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Emin Çelebi (İnönü Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Hakan Erkuş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Hakan Kahyaoğlu (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Hasan Ağan Karaduman (Yıldız Technical University/ TÜRKİYE)
Dr. Hatice Esedova, (Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAYCAN)
Dr. Hüseyin Subhi Erdem (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Işıl Akgül (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Jan Zygmunt (Wroclaw University, Wroclaw/ POLONYA)
Dr. Levent Gökdemir (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mahmut Atay (Fırat University/ TÜRKİYE)
Dr. Mavil İzzi Dien (University of Wales-Lampeter, Wales/ UK)
Dr. Mehmet Balçılar (Eastern Mediterranean University/ KKTC)
Dr. Mehmet Güngör (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mehmet Karagöz (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mezhahir Avşar (Selcuk University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Arslan (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Çolak (Kamu İhale Kurumu/ TÜRKİYE)
Dr. Mustafa Koç (Ryerson University/UAS)
Dr. Mustafa Özer (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Muzaffer Demirbaş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Namık Kemal Öztürk (Muğla University/ TÜRKİYE)
Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE)
Dr. Nihat Akbıyık (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Osman Zekai Orhan (Marmara University/ TÜRKİYE)
Dr. Ömer Eroğlu (Süleyman Demirel University/ TÜRKİYE)
Dr. Özlem Göktaş (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Philip Wilson (University of East Anglia/UK)
Dr. Ramazan Korkmaz (Fırat University/ TÜRKİYE)
Dr. Recep Güneş (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Salim Çöhce (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Selma Karatepe (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Serap Buyurgan (Gazi University/ TÜRKİYE)
Dr. Súdabe Salihova (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Şahabettin Yalçın (İnönü University/ TÜRKİYE)
Dr. Şahin Ekber (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Dr. Taner Akçacı (Kilis 7 Aralık University/ TÜRKİYE)
Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University/ TÜRKİYE)
Dr. Zehra Çobanlı (Anadolu University/ TÜRKİYE)
Dr. Zekai Özdemir (İstanbul University/ TÜRKİYE)

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA EFENDİ DİVANINDAKİ BAHARİYELER ÜZERİNE BİR İNCELEME Mehmet Burak ÇAKIN	1
MEHMED MİHRÎ EFENDİ’NİN SULTÂN ABDULHAMÎD’İN CÜLÛSUNA YAZDIĞI ŞİİRLER Mustafa Uğurlu ARSLAN	24
BAĞIMSIZLIK SONRASI FAS KÜLTÜREL KİMLİĞİNİ ŞEKİLLENDİRMEDE EDEBİ DERGİLERİN ROLÜ Elif Demir	40
İNGİLİZ ORYANTALİST E. H. PALMER ve ARAPÇA DERS KİTAPLARI Atik AYDIN	51
MORGAN LLOYD MALCOLM’UN “YABAN ARISI” ADLI TİYATRO METNİNİN ZORBALIK KAVRAMI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ Tuğçe Mine AKTULAY ÇAKIR & Melike DURAK ARAS	64
MEKSİKA’DA DEVRİM SONRASI PROPAGANDA ARACI OLARAK DUVAR RESMİNİN KULLANIMI Eray ONUK & Doğan AKBULUT	80
OKUL YÖNETİCİLERİNİN ULUSAL KÜLTÜR ALGILARININ LİDERLİK TARZLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ Hakan BİLGÜTAY & Hanifi Murat MUTLU	95
DİN EĞİTİMİ BAĞLAMINDA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNDARLIK ALGI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ) Veysel Karani ALTUN	115
İMÂMİYYE ŞİÂSİ KAYNAKLARINDA HZ. MUHAMMED’İN ÖLÜMÜ İLE İLGİLİ SPEKÜLASYONLAR Zekeriya Doğrusözlü	132

HUKUK EĞİTİMİ VE HUKUKÇULUK: KANADA ÖRNEĞİ Azer Ebru MUTLU	145
TÜRKİYE’DE GÖÇ YÖNETİMİ POLİTİKA TASARISI OLARAK VATANDAŞLIK SINAVI Elçin İSTİF İNCİ	161
AKIL VE İNSANLIĞIN YÜCELTMESİ: WILLIAM BLAKE Kyriaki Asiatidou	179
ESTETİK VE GERÇEKLIK: JOHN KEATS SANATINDA SÜREKLİ GERÇEKÇİLİK Anna Asiatidou	195
HAYIRSEVERLİĞİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE ZENGİNLİK: GELENEKSEL HAYIRSEVERLİKTEN STRATEJİK/KURUMSAL HAYIRSEVERLİĞE Ömer AYTAÇ & Gültekin EROĞLU	211
ONTOLOJİDEN AKSİYOLOJİYE: ÇEVRE AHLÂKININ FELSEFİ TEMELLERİ Seda Ensarioğlu.....	228
KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR: ELAZIĞ, TÜRKİYE’DEN YEREL BİR BULGU Özcan DEMİR & Eray Ekin SEZGİN	236
ERP İMPLEMENTASYONUNUN FAYDALARI VE TEDARİK ZİNCİRİ PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRK İMALAT İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA Arif Selim EREN & Oğuz Emre BALKAR.....	255
KURUMSAL YÖNETİMİN PORTFÖY PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ M. Mustafa KISAKÜREK & Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ	270
İŞLETME SAHİPLERİ VE YÖNETİCİLERİNİN BAĞIMSIZ DENETÇİ ALGISI VE BAĞIMSIZ DENETİMDEN BEKLENTİLERİ Hakan ERKUŞ & Halime KARACA.....	288
TÜRKÜLERİMİZDEKİ METRONOM HIZI DEĞİŞKENİNİN DİNLEYİCİDE MEYDANA GETİREBİLECEĞİ ALGISAL FARKLILIKLAR Uğur GÖKTAŞ & Ünal İMİK.....	313
KİTAP TANITIMLARI	
TASAVVUFUN OLUŞUMU Hazırlayan: Soner Eraslan.....	324

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

TABLE of CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

AN ANALYSIS ON SAMPLES OF BAHARIYE FROM THE ŞEYHULISLAM YAHYA EFENDI'S DIWAN Mehmet Burak ÇAKIN	1
MEHMED MIHRI'S POEMS ON SULTAN ABDULHAMID II'S ACCESSION TO THE THRONE Mustafa Uğurlu ARSLAN	24
THE ROLE OF LITERARY MAGAZINES IN SHAPING MOROCCAN CULTURAL IDENTITY AFTER INDEPENDENCE Elif Demir	40
BRITISH ORIENTALIST E. H. PALMER AND HIS ARABIC TEXTBOOKS Atik AYDIN	51
INVESTIGATING MORGAN LLOYD MALCOLM'S THEATRICAL TEXT "THE WASP " THROUGH THE CONCEPT OF BULLYING Tuğçe Mine AKTULAY ÇAKIR & Melike DURAK ARAS	64
USE OF WALL PAINTING AS A POST-REVOLUTIONARY MEANS OF PROPAGANDA IN MEXICO Eray ONUK & Doğan AKBULUT	80
THE EFFECT OF SCHOOL ADMINISTRATORS' PERCEPTION OF NATIONAL CULTURE ON THEIR LEADERSHIP STYLES Hakan BİLGÜTAY & Hanifi Murat MUTLU	95
AN INVESTIGATION ON RELIGIOSITY PERCEPTION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS EDUCATION (THE SAMPLE OF INONU UNIVERSITY) Veysel Karani ALTUN	115
SPECULATIONS ABOUT PROPHET MUHAMMAD'S DEATH IN THE İMÂMÎ-SHİ'A SOURCES Zekeriya Doğrusözlü	132

LEGAL EDUCATION AND LAW: A CASE OF CANADA Azer Ebru MUTLU	145
CITIZENSHIP TEST AS A MIGRATION POLICY PROPOSAL IN TURKEY Elçin İSTİF İNCİ	161
REASON AND THE DEIFICATION OF HUMANITY: WILLIAM BLAKE Kyriaki Asiatidou	179
AESTHETIC AND REALITY: PERPETUAL REALISM IN THE ART OF JOHN KEATS Anna Asiatidou	195
THE WEALTH AND THE CHANGING FACE OF PHILANTHROPY: FROM TRADITIONAL PHILANTHROPY TO STRATEGIC AND CORPORATE PHILANTHROPY Ömer AYTAÇ & Gültekin EROĞLU	211
FROM ONTOLOGY TO AXIOLOGY: PHILOSOPHICAL BASIS OF ECOLOGISM Seda Ensarioğlu	228
WOMEN ENTREPRENEURSHIP AND THE PROBLEMS THAT THEY FACE: A LOCAL EVIDENCE FROM ELAZIG, TURKEY Özcan DEMİR & Eray Ekin SEZGİN	236
THE RELATIONSHIP BETWEEN BENEFITS OF ERP IMPLEMENTATION AND SUPPLY CHAIN PERFORMANCE: A STUDY ON TURKISH MANUFACTURING FIRMS Arif Selim EREN & Oğuz Emre BALKAR	255
CORPORATE GOVERNANCE AND PORTFOLIO PERFORMANCE: EXAMPLE OF BORSA ISTANBUL M. Mustafa KISAKÜREK & Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ	270
BUSINESS OWNERS AND MANAGERS PERCEPTION OF INDEPENDENT AUDITORS AND INDEPENDENT AUDIT EXPECTATIONS Hakan ERKUŞ & Halime KARACA	288
PERCEPTUAL DIFFERENCES THAT THE METRONOME RATE VARIABLE IN OUR FOLK SONGS CAN PRODUCE IN THE LISTENER Uğur GÖKTAŞ & Ünal İMİK	313
BOOK REVIEW	
TASAVVUFUN OLUŞUMU Reviewed by: Soner Eraslan	324

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 30.04.2020 | Kabul Tarihi: 24.06.2020

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA EFENDİ DİVANINDAKİ BAHARİYELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet Burak ÇAKIN

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı
mehmetburak44@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0579-4850>

Atıf / Citation: Çakin, M. B. (2020). Şeyhülislam Yahya Efendi Divanındaki Bahariyeler Üzerine Bir İnceleme. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 1-23.

Öz

Aşkı ve gençliği temsil eden bahar, klasik edebiyatta çokça işlenen konulardan biri olmuştur. Baharı konu edinen bu türe bahariye, bahar-nâme ve rebiiyye adları verilmekle birlikte tür, daha çok bahariye adı ile anılmaktadır. Bahariyeler, kasidelerde ana konuya geçişi sağlayan nesip bölümlerinin konusunu oluşturduğu gibi gazel veya farklı nazım şekilleri ile müstakil olarak da yazılmışlardır. Bahariyelerde bahara ait unsurlar, baharın gelmesi ile tabiatta meydana gelen değişiklikler ile bu değişikliklerin insan üzerindeki etkileri dile getirilmektedir. XVII. yüzyılın önemli şâirlerinden Şeyhülislâm Yahya Efendi, divanında bahar konusunu zengin bir muhayyile ile işlemiştir. Bu çalışmada Şeyhülislam Yahya Efendi divanında bahariye özelliği taşıyan 1'i kaside, 9'u gazel olmak üzere toplamda 10 adet şiiri, türün özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Şâirin; baharın gelişi, tabiatın canlanması, baharın insan üzerindeki etkilerini canlı tasvirlerle ve sanatlı bir üslupla ele alarak bahariye türüne güzel örnekler verdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, bahariye, bahar, Şeyhülislam Yahya Efendi.

AN ANALYSIS ON SAMPLES OF BAHARIYE FROM THE ŞEYHULİSLAM YAHYA EFENDİ'S DIWAN

Abstract

Spring, the representative of the youth and love, has been one of the common subjects widely discussed in classical literature. Although the genres that take spring as their subjects are called “bahariye”, “bahar-name” and “rebiyye”, the name most cited for this genre is “bahariye”. The spring poems (bahariye) were written as the transition parts sering as the preface of the poems, they, however, are also written independently as ghazels or other forms of verses. In the spring poems the matters concerning the spring, coming of the spring, the changes in the nature that comes with the spring and the effects of these changes on the human beings are mentioned. An important poet of the 17th century, Şeyhülislam Yahya Efendi, in his collected poems handled the topic spring with a rich imagination. In this study from the collected poems of Şeyhülislam Yahya Efendi's a total of 10 poems, of which 1 is eulogy and 9 are ghazels, are tried to be evaluated paying attention to the characteristics of the genres

Keywords: Şeyhülislam Yahya Efendi, bahariye, spring, classic literature.

GİRİŞ

Bahar; kışın soğuk ve kasvetinden sonra tabiatın yeniden canlandığı mevsimdir. Kışın, tabiata hâkim olan ve insanın iç dünyasına akseden kasvet, soğukluk ve hantallık; bahar ile yerini canlılık, tazelik ve neşeye bırakmaktadır. Yine tabiatın üzerindeki donukluk ve kapalılığın yerini parlaklığa ve aydınlığa bırakması, çiçeklerin açıp her tarafın şenlenmesi, havaların ılıması, kışın dondurucu soğuğu ve yazın bunaltıcı sıcaklarından uzak yumuşak bir havaya sahip olması gibi birçok sebepten ötürü bahar; dört mevsim içinde her zaman aranan, beklenen ve özlenen mevsim olarak görülmektedir.

İnsan ömrünün farklı dönemleri ile kıyaslandığı zaman, baharın gençlik dönemine denk geldiği kabul edilmektedir. Tabiatta meydana gelen hareketlilik, zindelik, tazelik ve coşku; insanın gençlik dönemindeki coşku ve hareketliliği hatırlatmaktadır. (Üst, 2014: 136). Dilimizde gençlik çağında olan kimseler için kullanılan “ömrünün baharı” tabiri de bu durumu güzel bir şekilde özetlemektedir. Baharın bir diğer özelliği delilik / cinnet mevsimi olmasıdır. Bunun sebebi de tabiatta var olan değişikliklerin insanın kan dolaşımını etkilemesidir (Onay, 2013: 80).

Bahar, Osmanlı toplumu ve klasik edebiyatın en fazla rağbet gösterdiği mevsimdir. Bahar ile birlikte tabiatta yaşanan tüm değişimlerin, sosyal hayat ve farklı sanat dallarında çeşitli yansımalarını görmek mümkündür. Şâirler, baharla birlikte yeniden hayat bulan dış dünyayı kendi estetik zevkleri doğrultusunda “bahariye” adı verilen edebî türde yorumlamışlardır (Mermer, vd., 2008: 378).

Farklı nazım şekilleri ile yazılabilen bahariyeler özellikle kasidelerde nesip bölümlerindeki geçişi sağlamak amacı ile kullanılmıştır (Akkuş, 2006: 26-27; Mermer, vd., 2008: 379). Arap edebiyatında kasidelerde yer alan çöl ve çöl hayatı ile ilgili tasvirlerin yerini zamanla bağ ve bahçe tasvirlerinin aldığı görülmektedir. İran ve Türk edebiyatında ise paralel bir şekilde bahar ile ilgili tasvirler büyük önem verilmiştir. Bu sebeple bahariye İran ve Türk edebiyatlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Mermer vd., 2008: 379).

Tabiatta meydana gelen değişiklikler, coşku ve heyecan, bağ ve bahçe ile ilgili terimler, gül - gonca ve bülbül ilişkisi, baharın zevk ve eğlence mevsimi olması, gam, keder ve kasvet gibi kötü duygulardan

kurtulma, rint ve zâhit karşılaştırması, Allah'ın kudreti, devlet ve adalet ilişkisi gibi pek çok husus, bahariyelerde farklı şekillerde ele alınmaktadır (Canım, 2012: 20).

Bu çalışmada klasik edebiyatın önemli temsilcilerinden biri olan Şeyhülislam Yahya Efendi'nin divanında (Kavruk, 2001) bahariye özelliği taşıyan 1'i kaside 9'u gazel olmak üzere toplam 10 şiiri incelenerek hem türün genel özellikleri hem de şâirin türü ne şekilde ele aldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan şiirlerde kitaptan farklı olarak transkripsiyon alfabesi kullanılmamış, sadece aslî uzunluklar gösterilmiştir.

1. DİVANDAKİ BAHARİYE ÖRNEKLERİ

1.1. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (Kaside-i Sultân Murâd Hân)

*Sâgar-ı zerrîn-i mihri çarh gerdân eyledi
Bülbül oldı mest-i gül çâk-ı girîbân eyledi
Gülşeni devr itdi bâd evrâk-ı gülle subh-dem
Şevke geldi sanki bir tâvûs cevân eyledi
Gonce tıflın şöyle itdi terbiyet ebr-i bahâr
Gül gibi bir nâzenîn-i pâk-dâmân eyledi
Gül şikâf-ı gonceden itdi nihânî bir nigâh
Şevket ü câhın görüp kendin nümâyân eyledi
Himmet-i vâlâ vü baht-ı ercümendi seyr idün
Bâd-i müşgi mülket-i gülzârda bân eyledi
Yaydı bûy-ı sünbülü gülzâra bâd-ı nev-bahâr
Nev-arûs-ı vakt zülfün anber-efşân eyledi
Şöyle gevher-pâş oldı bâga sultân-ı bahâr
Lâle câm-ı işretin la'l-i Bedahşân eyledi
Lâle vü gül takınur oldı güzeller şimdi hep
La'l ü gevher kıymetin ezhâr erzân eyledi
Her biri itmekdedür şevk ü safâ mürgin şikâr
Bülbülân-ı bâg kâr-ı şâh-bâzân eyledi
Aşiyânını debistân itdi bülbül bâgda
Beççeler etfâlına ta'lîm-i elhân eyledi
Bir zamân ile söyündürmişdi yine rûzgâr
Nergisün zerrîn çerâgını fûrûzân eyledi
Lâle şem'in vaktidür yaksa benefşe kaplayup
Gülşenün etrâf u eknâfın şebistân eyledi
Yakdılar meş'allerin nergislerün gülzârda
Var ise şâh-ı cihân meyl-i çerâgân eyledi
Hazret-i Sultân-ı Gâzî Hân Murâd ol şâh kim
Nev-bahâr-ı adli dünyâyı gülistân eyledi* (Kavruk, 2001:21-22)

Şâir baharın gelişini, altın bir kadehe benzettiği güneşin felek içindeki hareketlerine bağlayarak şiirine giriş yapmaktadır. Dünyanın güneş etrafındaki hareketi neticesinde mevsimler birbiri ardınca değişmiş ve sıra bahara gelmiştir. Baharın gelmesi, güllerin açılma zamanı olduğu için bülbül aşkıdan mest olup kendisini kaybetmiştir. Şiirde geçen “çâk-ı girîbân eyledi” ifadesi hem bülbül hem de gül için düşünülebilir. Bülbül için düşünüldüğünde gülün aşkıdan kendini kaybettiği için divaneler gibi feryat ederek üstünü başını yırtmasını; gül için düşünüldüğünde ise tabii bir olay olan goncanın açarak gül haline gelmesini anlatır. Sabah vakti gülşende esen rûzgâr, güllerin kopan

yapraklarını uçurmaya başlar. Bu durumda gönül alıcı bir renk cümbüşü ortaya çıkar ki gülşen âdeta parlak renkleri ile göz alan bir tavus kuşuna döner.

Ömürlerinin çocukluk çağını temsil eden goncaların kemale erip gül olabilmeleri için bahar yağmurları mürebbî vazifesini üstlenirler. Yağan yağmurlarla goncalar gelişir ve serpilirler. Sonunda nazlı ve iffetli gül halini alırlar. Goncanın içine saklanmış olan gül aradaki yarıklardan dışarıyı gizlice seyreder. Dışarıda kendisi için yapılan hazırlıkları ve kendisine verilen değeri gören gül kendini göstermeye karar verir. Burada gonca ile gül biri diğerinin içine saklanan farklı iki varlıkmiş gibi düşünülerek birbirlerinden tecrit edilmişlerdir. Gülzârda bir yandan güller açarken diğer yandan bir minare vazifesi üstlenen söğüt ağacından ezan sesleri yükselmektedir. Söğüdün üzerine konan kuşların cıvıldaşmaları minareden yükselen ezan sesini çağrıştırmaktadır. Rüzgâr da etrafa sümbüllerin amber kokusunu yayarak havayı temizlemektedir.

Tabiatta meydana gelen değişiklikler ile bahar, artık bir sultan gibi gelerek tahtına oturur. Baharla birlikte açılan rengârenk çiçekler, tahtına cülûs eden bir padişâhın dağıttığı cevherler gibi âleme saçılmıştır. Bu cevherlerin en önemli ve en göz alıcısı yakutu andıran lâledir. Baharın gelmesiyle artık lâlenin de kadehe benzeyen çiçek kısmı kızarmıştır. Bu haliyle lâle hem içi mey dolu bir kadehi hem de yakutu andırmaktadır. Lâle ve gülün bunca güzelliği nedeniyle artık kimse mücevherlerin yüzüne bakmamakta, herkes mücevher yerine lâle ve gül ile kendisini süslemektedir. Böyle olunca da değerli taşların hepsi kıymetten düşer.

Baharın gelmesi en büyük etkisini bülbüller üzerinde gösterir. Bülbüller neşe ve coşku içinde zevk u sefaya dalmaktadır. Her şeyden tat alma ve her şeyin zevkine varma hususunda bülbüller âdeta şahin kesilmişlerdir. Hiçbir eğlenceyi kaçırmamakta ve bütün fırsatları değerlendirmektedirler. Aynı zamanda baharın gelmesi yeni hayatların başlamasıdır. Yavru kuşlar yumurtalarından çıkarak dünyaya gözlerini açmaktadırlar. Onların sesleri de bülbüllerin seslerine karışmaktadır.

Şiirde son olarak açan çiçeklerin, çerağ ve meşaleler gibi kararan geceyi aydınlatmasından söz edilmektedir. Rüzgâr eserek çiçekler için hayatı getirmektedir. Nergisin altın yaprakları bir çerağ gibi tutuşmakta, lâle ve menekşeler her yeri kaplayarak güzel bir görüntü oluşturmaktadır. Çiçeklerin bu güzel görüntüsü herkesi kendisine çekmektedir.

Şiirin genelinde baharın gelmesi ile tabiatta meydana gelen değişiklikler çoğunlukla sebep sonuç ilişkileri göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılmış ve hüsn-i talil sanatına güzel örnekler verilmiştir. Baharın gelmesi gök cisimlerinin hareketlerine, çiçeklerin büyümesi yağmurlara, çiçeklerin üremesi ve yayılan güzel kokular rüzgâra, yavru kuşların yeni başladıkları hayata alışmaları ve onun gerekliliklerini öğrenmeleri anne babalarının talimine bağlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında gerçekçi ve tutarlı tasvirler yapıldığı görülmektedir. Baharın geldiğinin en büyük göstergesi olarak açan çeşit çeşit çiçekler, bunların meydana getirdikleri canlı portre ve yaydıkları güzel kokulardan söz edilmektedir. Bu çiçeklerin içinde en kıymetli olanı da gül kabul edilmiştir. Lâle, nergis ve menekşeler renk ve şekil itibarıyla karanlık geceleri aydınlatan meşalelere benzetilerek kış karanlığını bahar aydınlığına çeviren lambalar olarak tasvir edilmişlerdir. Şâirin padişâh methiyesi olan bu kasidede, baharı bir sultan edasıyla gelerek halk-ı âleme cevherler saçıp dağıtması şeklindeki tasviri manidârdır. Bahar hakkındaki bütün bu tasvirler bir giriş rolü üstlenir ve şiirin kendisi için yazıldığı Sultan IV.

Murad Han devrinde, adalet baharının her yeri gülistâna çevirdiğini anlatan beyit ile padişâhın methiyesine geçilir.

Şiirde baharı çiçekler ile anlatmaya çalışan şâir, zihinlerde çiçeklerden oluşan canlı bir tablo çizmeyi başarmıştır. Ayrıca baharı, cömert bir padişâha benzetmesi de şiirin bütünü ile bir uyum arz etmektedir.

1.2. Meḫ'ülü fâ'ilâtü meḫâ'ilü fâ'ilün (G.17)

*Demdür ki hârdan alına dâd-ı 'andelîb
Dîvân-ı gülde dinlene feryâd-ı 'andelîb
Gül hurrem oldı nagme-i bâd-ı bahâr ile
Açıldı gonce-i dil-i nâ-şâd-ı andelîb
Bir kerre gülle urmaz iken anı rûzgâr
Mümkin mi zahm-ı hâr ola mu'tâd-ı 'andelîb
Zülfinde cây-ı dil olan ol zülf-i ham-be-ham
Bir âşiyânedür k'ola âbâd-ı 'andelîb
Üstâddur ki kimse nazîrin işitmemiş
Yahyâ bu fende kim ola üstâd-ı 'andelîb (Kavruk, 2001: 41)*

Baharla birlikte artık bülbülün hakkının dikenden alınarak adaletin sağlanacağı zaman da gelmiştir. Gülün kurmuş olduğu mahkemede bunca zamandır feryat eden bülbüllere kulak verilme zamanıdır. Mahkemede bülbüller dinlendikten sonra feryatları dinecektir.

Bülbülün mutsuz gönlünün goncası, baharın gelmesiyle açılmaktadır. Goncanın açılması aynı zamanda bülbülün de gönlünün açılması yani mutlu olması anlamına gelmektedir. Gülün olmadığı günlerde bülbülün de gönlü kapalı kalmış ve uzun bir zaman baharın gelip de gülün açmasını beklemiştir. Nihayet bahar gelmiş ve bülbülün gönül goncası açmıştır. Esen bahar rüzgârlarının çıkardığı uğultu, gönüllere tesir eden bir nağme gibi gülü etkisi altına alarak mutlu olmasını sağlamıştır.

Bülbül, gülün aşkı ile dikenlerin cevr ü cefasına katlanmaktadır. Ancak güle dokunmayı ummakla geçirdiği bunca zaman ve esen bunca rüzgâr, gülü dikenlerin korumasından çıkararak bülbüle getirmemektedir. Hal böyle olunca bir kez bile güle kavuşamayan bülbülün dikenlerin eziyetine alışmış olması mümkün değildir. Bülbül her seferinde aynı acıları çekmektedir. Ancak yine de bülbülün yuvası sevgilinin kıvrılan zülüfleri yani gül fidanının dallarıdır.

Rediften de anlaşılacağı üzere baharın gelmesi, bülbül ve onun çektiği dert bağlamında ele alınmıştır. Tatlı tatlı esen rüzgârlar ve açılan güller bir mutluluk havası getirirse de bülbül bundan pek de nasibini alamaz. Dahası esen rüzgârlarla işbirliği yapan dikenler bülbüle yine cevr ü cefada bulunmaktadır. Oysa bülbülün tek dileği, gül dalları arasında bir yuva sahibi olmaktır. Bu şiirde diğerlerinden farklı olarak aşk mevsimi olan baharda bile sevgiliye kavuşamamanın sebep olduğu sıkıntı ve eziyetler anlatılmaktadır.

1.3. Meḫ'ülü fâ'ilâtü meḫâ'ilü fâ'ilün (G. 50)

*Gör 'âlemün burûdetini geldi nev-bahâr
Koyundan ellerini çıkarmaz dahı çenâr
Nev-rûz u nev-bahârın inen hükmi olmadı
Göstermez oldı kendüyi hurşid-i tâb-dâr
Gûyâ bahâr tâcir-i Hindûsitândur
Mâni' metâ'in açmaga evzâ-ı rûzgâr
Güller de nâ-şükufte ana kim kulak tutar
Hâlin kime şikâyet ide andelîb-i zâr
Taht-ı zümürüdînine geçdükde şâh-ı gül
Yahyâ işidesin nice feryâd ider hezâr* (Kavruk, 2001: 74)

Kış mevsimi yeryüzünü yavaş yavaş terk ederken yerini bahara bırakmaktadır. Ancak yine de kış, etkisini üst seviyeden hissettirmektedir. İlkbahar gelmiş olmasına rağmen havalar hâlâ oldukça soğuktur. Havalar ısınmadığı için koca çınar bile soğuktan titremekte, yapraklarını açmamaktadır. Güneş kendisini tam manasıyla göstermediği için nevrûzun da ilkbaharın da soğuk havalar üzerinde pek bir etkisi olmamıştır. Çok şiddetli rüzgârlar esmektedir. Bu esen rüzgârlar baharın, yükünü açıp tabiata saçmasına engel olmaktadır.

Esen soğuk rüzgârlardan dolayı hâlâ bir kış havasının olması en fazla zavallı bülbülü etkilemektedir. Çünkü gül soğuktan açmamaktadır ve bülbül hasret ile onun açmasını beklemektedir. Derdini anlatacak hiç kimsesi de bulunmamaktadır. Bu sebeple sadece ağlayıp inlemektedir. Ancak bülbülün bu inlemeleri çok önemli değildir. Havalar ısınıp her yer zümrüt gibi yemyeşil olduktan sonra, gül açılıp bir padişâh gibi tahtına oturduğu zaman bülbülün ötmeye görmeye değerdir.

Şiddetli soğuk şiirin tamamında kendisini göstermektedir. İlk mısrada yer alan “burûdet” kelimesi şiire başlar başlamaz bu soğuğu ilklere kadar hissettirmektedir. Böyle olunca şiirin sonuna kadar bu soğuğun etkisinden kurtulmak pek de mümkün olmamaktadır. Gelen nevrûz ve baharın bu soğuklar üzerinde hiçbir etkisinin olmaması, herkesi perişan etmiştir. Ama yine de en büyük perişanlığı bülbül yaşamaktadır. Çünkü ısınmayan havalar gülün açmasını erteleyerek bülbülün sevgilisine kavuşmasını engellemiştir. Rüzgâr sakince esmek yerine oldukça şiddetli esmektedir. Bu da bir tacir yüküyle gelmiş olan baharın mallarını sergilemesine müsaade etmemektedir. Bahariyelerde genellikle ısınıp mülayimleşen havaların ve tatlı tatlı esen rüzgârların anlatıldığı göz önüne alınacak olursa baharı soğuk hava bağlamında ele alması açısından ilginç bir bahariye örneğidir. Ancak şâir, son beyitte bu durumun böyle devam etmeyeceğini en nihayetinde rüzgârın ılıklaşacağını, havaların yumuşayacağını, baharın yükünü açıp her tarafı yeşerteceğini, güllerin açacağını işte o zaman âlemin görülmeye ve bülbülün nağmelerinin dinlemeye değer olacağını ifade etmektedir.

Şiir; yazıldığı sene kışın çok soğuk geçtiği, bitmek bilmediği, baharın sıcak ve gülen yüzünü bir türlü gösteremediği edasıyla yazılmıştır. Kıştan ve soğuktan bıkan şâir, sabırsızlıkla ve dört gözle bahar ile güzelliklerinin gelmesini beklemektedir. Şu an umduğunu bulamayan şâir, ilerleyen günlerde baharın, etkisini derinden hissettireceği ümidiyle kendisini teselli etmektedir.

1.4. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (G.62)

*Gonçeye ol neşve kim çâk-ı girîbân itdürür
Bülbül-i şûrîdeye feryâd-ı mestân itdürür
Dil hevâyî olmada esdikçe bâd-ı nev-bahâr
Bu hevâlar âdeme azm-i gülistân itdürür
Nağmeler itdükçe bülbül gül nihâli salınur
Lutfını ana sabâ gûyâ ki iz'ân itdürür
Bir revâcı var harâbâtun ki bir gün korkarın
Zâhid-i şehre bînâ-yı zühdi vîrân itdürür
Şol kadar oldı müsâ'id cûya ebr-i nev-bahâr
Kendi hâlinde komaz elbette tугyân itdürür
Hâb-ı nâz olur mı dâ'im vakt olur şâh-ı güle
Bâgda bülbüllerün feryâdı dîvân itdürür
Tolanur gülzârun etrafını Yahyâ cûybâr
Gûşe gûşe güleşeni yârâna seyrân itdürür (Kavruk, 2001: 86)*

Baharın gelmesinin vermiş olduğu neşe ile gonca, yakasını yırtarak açılır. Gonçayı kaplayan yeşil yapraklar yavaş yavaş yarılr ve gonca, güle dönüşür. Âşık ve perişan olan bülbül de yine baharın verdiği neşe ile sarhoşların nara atmaları gibi bağırıp çağırmakta, çılgınlar gibi ötmektedir. Bahar; estirdiği tatlı rüzgârlar ile de gönülleri okşamakta, gönüller rüzgârların havasına kapılarak aşka düşmektedir. Gönülünü aşka kaptıranlar da ister istemez aşk mekânı olan gülistâna gitmek isteyecektir. Zaman aşk zamanı, gönüller aşka müsait, esen rüzgârlar da gönülleri aşka düşürür nitelikte olunca geriye bu aşkı yaşayacak bir mekân kalmaktadır. Bu mekân da goncaların güle dönüştüğü, bülbüllerin ötüştüğü gülistândan başka bir yer olmayacaktır. Gülistânda bülbüller öttükçe gül fidanları da esen sabâ rüzgârının lütfu sayesinde raks etmektedir. Bülbülün nağmeleri ile aşka gelip kendini kaybeden gül, sabânın yardımı ile nazlı bir şekilde sallanmaya başlar.

Baharın getirdiği yeni atmosferin çok güçlü tesirleri vardır. Bütün gönülleri derinden etkilemektedir. Bu tesir zâhidi bile harabâta götürecektir kadar güçlü görünmektedir. Hatta bu havaların yarattığı tesir, zâhidi harabâta götürmekten öte ona kendi zühd binasını viran ederek harabâta çevirecek ve zâhidi bir nevi canlı harabât edecek kadar güçlüdür.

Bulutlar sağanak sağanak yağmur boşaltmaktadır. Bu yağmurlar dere ve vadi yataklarına sığmayarak onların taşmasına sebep olmaktadır. Tabiatta meydana gelen değişiklikler ve âlemin her yerinden âdeta fişkırarak coşku, baharın şâhı olan gülün nazlı nazlı uyumasına da izin vermeyecektir. Gül mecburen uykusundan uyanacaktır. Gülün uyanmasının en önemli sebebi, bülbüllerin feryat ederek adalet istemeleridir. Bu durumda gülün yapması gereken mahkeme kurarak zulme uğrayan bülbüllere haklarını vermek olacaktır. Yağmurun sağanak halinde yağıp vadilerden taşması, bülbüllerin çılgınlar gibi ötmesi, güllerin açılması baharın başlarıdır. Bahar yeni geldiği için ister istemez her şeyde bir heyecan ve coşku hâkimdir. Bu coşku ile âlem bir karışıklık içine düşmüştür. Ancak ilerleyen günlerde her şey yerli yerine oturacak ve âlem sükûnete kavuşacaktır. İlerleyen günlerde artık güller açılmıştır. Bülbüller haklarını aldıkları için deli gibi bağırıp çağırmak yerine sakin sakin ötmektedir. Yağmurlar azaldığı için akarsular yavaş ve sakin bir şekilde akmaktadır. İnsana düşen bu güzelliklerin tadını çıkarmaktır. Bütün bu güzelliklerin tadı ancak sevgili ile çıkar. Şâir de gülzâr boyunca akan suyun üzerinde sevgili ile seyrana çıktığını anlatarak şiirine son vermektedir.

Şiirin geneline hâkim olan duygu coşku ve heyecandır. Baharın yeni yeni gelmesi ile âlemdaki her şey değişmeye başlamıştır. Bu da büyük bir hengâme ve hercümerci beraberinde getirmiştir. Meydana gelen değişikliklere büyük bir coşku hâkimdir. Goncanın çâk-ı giribân etmesi, bülbülün feryadı, gönülleri aşka düşürürcesine esen rüzgâr, gül fidanının salınması, sağanak halinde yağıp akarsuları taşıran yağmur bu coşkunun şiir boyunca devam eden yansımalarıdır. Âleme hâkim olan bu aşk havası ve coşku zâhidi bile yoldan çıkararak ona inanç ve alışkanlıklarını terk ettirecek kadar kuvvetli ve tesirlidir. Bunca coşku ve hengâmeden sonra son beyitte bir huzur ve dinginlik göze çarpar. Artık güller açmış, bülbüllerin davası görülmüş, yağmurlar azaldığı için akarsuların taşkınlığı bitmiş; kısacası âlem en güzel ve en keyif verici hale gelmiştir. Bu bakımdan şiirde anlatılanların sırası genel olarak baharın ilerlemesi ile paralellik göstermektedir.

1.5. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (G. 94)

*Gamze-i dil-ber ki çeşm-i mestine nâz öğredür
Sanki bir sayyâd-ı mâhirdür ki şeh-bâz öğredür
Gonce tıflı bülbülün feryâdına gülse nola
Dâye-i ebr-i bahârî anı tannâz öğredür
Mutrib-ı bezm-i bahârî gülden idüp dâ'ire
Andelîbe her seher her şeb ser-âgâz öğredür
İtdürür 'aşkun dile zülfünle ebrûnı hayâl
Pehlevândur kim terâzû ile cân-bâz öğredür
Câna te'sîr itdi Yahyâ ol cevânun nagmesi
Korkarın kim anı bir nâ-sâz nâ-sâz öğredür (Kavruk, 2001: 118)*

Dilberin yanağındaki gamzesi mahmurlaşmış olan gözüne hangi edayla naz yapacağını öğretir. Bu haliyle gamze elindeki şahini av için eğiten usta bir avcıya benzemektedir. Gamze naz konusunda o kadar ustadır ki göz bile nazı ondan öğrenmektedir. Çünkü göz; uyuma, uykudan uyanma, ağlama, sarhoşluk vb. durumlarda değişebilir ancak gamze hiçbir zaman değişmeyerek nazlı ve işveli durumunu korur.

Henüz bir çocuk gibi küçük ve olgunlaşmamış olan gonca, bülbülün bunca feryadını işittiği halde ona “gül”memektedir yani güle dönüşmemektedir. Zira bahar yeni gelmiştir ve goncalar henüz açmamıştır. Ancak bülbül büyük bir heyecanla goncanın açmasını beklemektedir. Gonca ise bülbülün aşkına itina etmemekte ve onunla alay etmektedir. Bu durum, bahar yağmurları ile ilintilidir. Çiçeklerin büyüyüp gelişmeleri için bahar yağmurları âb-ı hayât hükmündedir. Bahar yağmurları henüz tam yağmadığı için goncanın açma macerası tamamlanamamıştır. Şâir, bulutların goncayı bu şekilde eğittiklerini ve onların eğitiminden geçen goncanın bülbülü önemsemediğini belirtmektedir. Bahar meclislerinin mutribi de bülbülü sabah akşam eğiterek ona ders vermektedir. Bu şekilde bülbül mutribden ders alarak güzel güzel ötmekte ve âşığın gönlünü mest etmektedir.

Aşk, daima sevgilinin zülfü ile kaşlarının hayalini âşıkın gönlüne getirir. Güçlü bir pehlivan olan aşk, âşıkaya yani bülbüle sevgilinin yoluna canını verme sanatını öğretir. Bülbül de zaten maşûkun yani gülün hayaliyle çok farklı bir şekilde ötmektedir. Bülbülün kalbe işleyen bu ötüşü onun bahar mutribinden dersini iyi aldığını gösterir.

Şiirde baharın gelmesi aşk ile özdeşleştirilmiştir. Bu aşk, gül ile bülbül arasındaki ilişki üzerinden anlatılmaya çalışılmaktadır. Bahar, bülbül kalbe tesir eden farklı nağmeler öğretir. Ancak gonca

bülbülün aşkına itina etmez çünkü dadısı olan bahar bulutları ona âşıkları hafife almayı öğretmektedir. Şiirde dikkat çeken hususlardan biri, baharla birlikte tabii bir şekilde gelişen olayların belli eğitimsel süreçler şeklinde tasvir edilerek tabiatta var olan düzenin nedenselliğinin vurgulanmış olmasıdır.

1.6. Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (G. 335)

*Hünkâra lâyık eyledi bâg u gülistânı yine
Hizmetlerin itdi edâ nev-rûz-ı sultânî yine
Gülşende her reh gûyiyâ bir çârsû-yı miskdür
Her cânibinde goncenün açıldı dükkânı yine
Bî-minnet-i sâkî olup gülşende câm-ı gülle mest
Bî-târ-ı mutrib dinledük bülbül den elhânı yine
Germiyyet-i bezm-i güle itmez tahammül gonceler
Seyr eylenüz dâmâne dek çâk-i girîbânı yine
Seyr it nice cân-bahş eser Yahyâ nesîm-i nev-bahâr
Tahrîk ider bir gûşeye ilişe yârânı yine (Kavruk, 2001: 360)*

Nevrûz, baharın gelmesi ile alakalı olarak bütün vazifelerini yerine getirmiştir. Nevrûzla birlikte değişen âlem artık baharın gelmesine hazırdır. Gülşende teker teker açan çiçekler misk kokularını etrafa yaymaktadırlar. Bu güzel kokular sayesinde gülşen, attarlar çarşısını çağrıştırmaktadır. Goncanın etrafındaki her bir çiçek, etrafa yaydığı bu güzel kokular ile goncanın açılarak baharı taçlandırmasını beklemektedir.

Gülün açması ile baharın güzelliği zirveye ulaşmıştır. Açan gülün sunmuş olduğu bu güzellik görenleri, sâkî ve onun meyine gerek duymadan sarhoş etmeye yetmektedir. Aynı şekilde güzel güzel ötmeye başlayan bülbülün nağmeleri de mutribe ihtiyaç bırakmamaktadır.

Havaların ısınması ile güller açılmaktadır. Zira havalar bu kadar ısınınca goncalar da bu sığağa daha fazla tahammül edemeyerek üzerlerinde ne var yok ise çıkarıp atarlar. Artık bahar günleri iyice kendini hissettirmekte, ısınan havalarla goncalar birbiri ardınca açmaktadır. Bunlara ilaveten ılık ılık esen bahar rüzgârı da kış boyunca ölü gibi donuklaşan gönülleri canlandırmakta, âşıkı sevgili ile gözlerden uzak yerlerde buluşup görüşmeye meylettirmektedir.

Şiirde baharın gelmesi ile âlem tabiri caizse padişâhlara layık bir hal almıştır. Her şeyde bir düzen her yerde bir intizam hâkimdir. Baharın gelmesi, âleme güzellik ve sükûnet bahşetmiştir. Bu güzellik ve sükûneti bozacak hiçbir şeye rastlanmamaktadır. Herkes üzerine düşen vazifesini yerine getirmektedir; bu sebeple herkes halinden gayet memnundur. Esen nesim, ısınan hava, her tarafa yayılan misk kokular, açan gül, öten bülbül insanı coşturarak içindeki aşkı canlandırmaktadır.

1.7. Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (G. 380)

*'Âlemi tâzeledi yine bahâr-ı tâze
Fasl-ı güldür bulagör sen dahı yâr-i tâze
Bülbül-i gülşen-i 'ayş u tarab u 'işretdür
Dil-ber-i hoş-nefes-i nagme-güzâr-ı tâze
Eski peymânlarını şâhum unuttun gitdün
İdelüm bâri yine kavlı ü karâr-ı tâze*

*Gam-ı dîrîne nedür bâde olunca dîrîn
Sâki-i bezmde bir lâle-'izâr-ı tâze
Hep görenler didi bu tarz-ı nevi ey Yahyâ
Ma'rifet nahli virüpdür yine bâr-ı tâze* (Kavruk, 2001: 406)

Yeniden gelen ilkbahar ile âlem yıpranmış ve pörsümüştü halinden sıyrılarak yeni, taze ve canlı bir görünüm almaktadır. Baharla birlikte meydana gelen değişikliklerin belki de en önemlisi güllerin açmasıdır. Öyle ki bahar güllerle özdeşleşmiştir hatta bahar için gül mevsimi dense yeridir. Âlemin ve insanın yenilenip gençleştiği bu mevsimde aşkların da tazelenmesi gerekir. Bu sebeple yeni bir aşk yaşamak için de yeni ve genç bir sevgili bulmak gerekir.

Güzel sesli bülbüller gülşende kurulacak olan eğlence ve işret meclislerine gönül alan nağmeleri ile neşe katarlar. Çünkü bülbüller ve tatlı nağmeleri, eğlence meclislerinin olmazsa olmazıdır.

Baharın, ölmüş ve solmuş olan her şeyi yeniden canlandırdığından söz eden şâir sevgilisine, verdiği sözleri unutmamış olmasından dolayı sitem etmektedir. Hazan ve kış, tabiatı soldurup öldürdüğü gibi gönüllerde de aşk ve aşka dair ne varsa hepsini söndürmüştür. Bu sebeple sevgili bu süre zarfında, geçen baharda verdiği sözleri unutarak onlara uygun davranmamıştır. Bahar gelip âlem yeniden canlandığına göre, aşk ve muhabbeti de yeniden canlandırmak gerekir. Bahar zaten aşk mevsimidir. Bu sebeple şâir baharın bu özelliğini göz önünde bulundurarak sevgiliye aşklarını yeniden canlandırmayı ve tekrar sözleşmeyi teklif etmektedir.

Yıllanmış olan bâde insana bütün dertlerini unutturur. Dertler ne kadar ağır ve yılların geçmesi ile unutulmamış olsa da bâdenin yıllanmışlığı o dertleri unutturmaya yeter. Hele de bu bâdenin sâkisi lâle yanaklı bir güzel olunca insanda dert ve kederden eser kalmaz. Baharın, tabiatı ve insanın derunî âleminde meydana getirdiği bu değişiklikleri gören herkes aynı kanaate varır. Gören göz ve idrak eden kalpler için bu durum marifet ağacının yeni meyveler vermesine yani insanın marifetinin artmasına ve olgunlaşmasına yol açacaktır.

Şiirin genelinde baharın tazeliğine ve yenileyici özelliğine vurgu yapılmaktadır. Âlem, yâr, işret, bülbülün nağmeleri, yâr ile verilen karşılıklı sözler, bezm, al yanaklılar, tarz, marifet ağacının meyvesi, bahar ile tazelenen veya tazelenmesi gerekenlerdir. Bütün bu yeniler içinde iki tane eski dikkati çekmektedir. Birisi gam-ı dîrîne olan aşk ve bir diğeri bunun dermanı olan bâde-i dîrînedir. Zamanın geçmesi ve her şeyin tazelenip yenilenmesi bu ikisinin daha da eskimesine sebep olmaktadır. Bu ikisi eskidikçe de olgunlaşan insanın marifeti artmaktadır. Bahar sadece tabiatı yenileyip canlandırmakla kalmaz, insanların duygu dünyasını da yeniler.

1.8. Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (G.384)

*Nergis ü lâle çemen sahnına geldi câm ile
Sâkiyâ câmı pür eyle bâde-i gülfâm ile
Bâga şefkatlü bahârı şöyle ziyet virdi kim
Gülşene azm it dilâ bir gözleri bâdâm ile
Ol dem irmişdür ki bir hoş bezm bünyâd eyleyüp
Vireler ziyet serây-ı ayşâ yer yer câm ile
Mevc urur sanman çemen sayyâd-ı bâd-ı nev-bahâr
Subh-dem ayş u safâ murgını avlar dâm ile* (Kavruk, 2001: 410)

Çemende, çiçek kısımları kadehi çağrıştıran nergis ve lâle açmıştır. Ancak henüz gül açmamıştır. Gülün de açması hasretle beklenmektedir. Gülün yokluğunu telafi etmek için gül renkli meyden istifade edilebilir. Yine de bahar, tabiatı süsleyerek kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Baharla birlikte tabiat gibi yeniden canlanan gönül de, badem gözlü sevgili ile gülşende seyrana çıkmak istemektedir. Zira gülşende meclis kurup eğlenmenin tam zamanıdır. Bütün şartlar buna oldukça elverişlidir. İlkbahar rüzgârı sabahları çemende eserek bir avcı gibi eğlence ve mutluluk kuşunu avlar. Sabah vakitlerinde esen rüzgâr çemene mutluluk ve işret havasını taşır.

Şiirde iki defa kullanılan “ziynet vir-” ibaresi baharın âlemi süslediğini ifade etmektedir. Bahar ile ayş u nûş, işret ve eğlence zamanının gelmiş olduğu şiirin genelinde anlatılan husustur. Âlem, tabii olarak bu işret meclisini hazırlamıştır. Nergis ve lâleler baharın getirmiş olduğu tabii birer kadeh durumundadır. Çemen ise meclisin kurulacağı bir bina durumunu almıştır. Sabah esen ilkbahar rüzgârları da aynı şekilde safa ve işret havasını getirmektedir.

1.9. Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (G.391)

*Hayât-ı tâze buldı yine 'âlem nev-bahâr oldı
Güzellendi çemen bir lâle-hadd ü gül-izâr oldı
Gehî eyler tebessüm bülbüle gâhî ider hande
Çemende gonca bir mahbûb-ı şûh-ı şivekâr oldı
İnen üstüne düşme 'andelibâ münharîf itme
Ki şöyle nâzûk oldı nahl-i gül kim bergi bâr oldı
Bu nakş-ı hûbı bülbül gördi âheng-i nevâ itdi
Bu tarz-ı tâzeyi seyr itdi cûlar bî-karâr oldı
Kenâr-ı cûdaki her seddi söyletsen eger Yahyâ
Zebân-ı hâl ile dir mevsim-i seyr-i kenâr oldı (Kavruk, 2001: 406)*

Baharın gelmesi; hazan ve kış ile ölmüş olan âlemin yeniden hayat bulmasını sağladı, âlem canlandı. Yeşeren çemen özellikle de lâle gibi kırmızı çiçeklerin açması ile kırmızı yanaklı bir güzele benzedi. Gonca da baharın gelişi ile kendini göstermeye başladı. Yavaş yavaş açan gonca, bülbülü kendine cezbetmeye başladı, çemenin en edâli ve işveli sevgilisi halini aldı. Gül fidanları her ne kadar yapraklarını açmışlarsa da bahar yeni geldiği için hâlâ oldukça nazik ve kırılğanlar. Bu yüzden bülbülün gül fidanının dallarına konmaması gerekir. Ancak gül fidanının bu nazik ve çekici duruşları akarsuları bile mest edip kendinden geçirmektedir. Akarsu kenarlarındaki setler bile mevsim değişikliği ile tabiatta meydana gelen güzellikleri hâl dili ile anlatmaktadırlar.

Şiirin genelindeki bahar tasvirine bir letafet ve mülayimlik hâkimdir. Baharın gelmesi ile tabiatta yaşanan coşkulu ve gürültülü dönüşüm ve canlanma bu şiirde yoktur. Havaaların durumundan akan sulara, açan çiçeklerden öten bülbüle kadar her şey gayet sakin, dingin ve latiftir. Tabiattaki bu sükûnet her şeye sükûnet bahşetmektedir.

1.10. Mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün (G. 442)

*Açıldı gül hezâr yine zâra başladı
Erbâb-ı 'ayş geşt-i çemen-zâra başladı
Her 'andelib bir güle itdi nice niyâz
Her mübtelâ bir âfete yalvara başladı*

*Cânlandı her nihâl salındı sabâyile
Her nahl-i tâze nâz ile reftâra başladı
Hançer takındı yanına gül yine hârdan
Benzer ki ‘andelîb ile peygâra başladı
Yahyâ bahâr geldi figân itdi ‘andelîb
Şeydâlîğa yine dil-i âvâre başladı* (Kavruk, 2001: 469)

Baharın gelmesi ile açılan binlerce gül için binlerce bülbül ağlayıp inlemeye, feryat ü figân etmeye başladı. Açan güller gözler için, öten bülbüller kulaklar için bunca güzelliği sergilemeye başlayınca iştret ve eğlence düşkünü kimselere de doğal olarak çemen-zâr yolu açılmış demektir. Bahar ile birlikte bülbüllerin her biri, âşığı olduğu güle yaklaşarak ona niyaz edip yalvarmaya başladı. Çünkü bülbüller güllerin aşkından hastalıklara müptela olmuşlardır. Her biri kendi sevgilisine yaklaşıp aşkını ispatlayarak onları ikna etmeye çalışmaktadır.

Esen sabâ rüzgârı ile fidanlar canlanmaya, rüzgârın getirdiği bu hayat ile canlanan fidanlar yine rüzgârın etkisi ile nazlı nazlı sallanmaya başladı. Gül, kendisi için bu kadar feryat eden bülbüle yüz vermemekle kalmamış bir de onunla savaşmak için dikenden hançerlerini kuşanmış durumdadır. Baharın gelmesi ile umuda kapılan zavallı bülbül ise gülün bu hamlesini görünce daha fazla figân edip kendini mecnunluğa vurmuştur.

Şiirde aşk mevsimi olan bahar, âşıklar için çile ve eziyete dönüşmüştür. Bahar, sevgililerin bütün güzelliklerini sergilemekle beraber âşıklarına yüz vermedikleri, onları horlayıp kendilerinden uzak tuttukları böylece dertlere müptela ettikleri bir mevsim hüviyeti kazanmıştır. Bahar maşûkun âşıkı cevri u cefa mevsimidir. Âşıkların yalvarmasına karşılık sevgililer onlara yüz vermemekle kalmaz bir de onlara kuşandıkları hançerlerle saldırırlar.

2. BAHÂRİYELERDE BAHARLA İLGİLİ UNSURLAR

2.1. Baharın Gelişi

Bahariyelerde genellikle ilk beyitlerde baharın geldiğinin müjdesi verilmek suretiyle konuya giriş yapılmaktadır. Baharın gelişi şiirlerde farklı açılardan ele alınmıştır.

Baharın gelişi, gök cisimlerinin hareketleriyle bağlantılı olarak evrenin tabii düzeni içinde ifade edilebilmektedir. Felek içinde dönen dünya ve altın bir kadeh gibi olan güneş, gereken zamanda uygun konumu alarak baharın gelişini sağlar.

Sâgar-ı zerrîn-i mihri çarh gerdân eyledi (Kaside/1a)

Bahariyelerde, gelen baharın her şeyi yenileyip tazelenmesinden bahsedilmiştir. Bahar ile tazelenip yenilenme arasında ilişki kurulmuş ve bu ilişki şiirlerin geneline yansımıştır. Bahar gelince âlem tazelenerek yeni bir hayat bulur, çemen yemyeşil olur. Yeşile boyanan çemende açan kırmızı gül ve lâleler oldukça güzel ve dikkat çekici bir manzara meydana getirir. Çemen bu haliyle al yanaklı bir güzeli andırır.

‘Âlemi tâzeledi yine bahâr-ı tâze (G.380/1a)
Hayât-ı tâze buldı yine ‘âlem nev-bahâr oldı
Güzellendi çemen bir lâle-hadd ü gül-izâr oldı (G.391/1)

Baharın gelişi, dünyaya ve üzerindekiyle verdiği coşku ile ilişkilendirilmiştir. Bahar beraberinde öyle bir coşku getirir ki gonca üstünü başını parçalar, perişan bülbül sarhoşların nara atması gibi bağırıp çağırır.

*Gonçeye ol neşve kim çâk-ı girîbân itdürür
Bülbül-i şûrîdeye feryâd-ı mestân itdürür* (G.62/1)

Baharın gelmesi, divan kurularak bülbülün hakkının, dikenden alınacağı zaman olarak aktarılmaktadır. Bülbülün dikenden yana çektiği onca cevr ü cefanın hesabının sorulması için gül mahkeme kurar.

*Demdür ki hârdan alına dâd-ı 'andelîb
Dîvân-ı gülde dinlene feryâd-ı 'andelîb* (G.17/1)

İkinci bahariyede ise baharın gelişi ile ilgili olarak genelden farklı bir tavır takınılmıştır. Bahar kendisinden beklenileni getirmemiştir. Her ne kadar bahar geldi diye insanlar sevinse de bahar kışın soğuşunu savamamıştır. Hal böyle olunca âlemin yeşillenip tazelenmesi gecikmiştir. Otlar şöyle dursun koskoca ağaçlar dahi bu soğuk karşısına acze düşerek yapraklarını açamamıştır.

*Gör 'âlemün burûdetini geldi nev-bahâr
Koynundan ellerini çıkarmaz dahi çenâr* (G.50/1)

Baharın sadık bir hizmetkârı olan nevrüz görevini hakkıyla yerine getirmektedir. Bahardan önce gelerek âlemi padişâh olan baharın gelişi için hazırlanmaktadır. Böylece dünyaya baharın gelişi için tüm hazırlıklar tamamlanır ve bahar teşrif eder.

*Hünkâra lâyıık eyledi bâg u gülistânı yine
Hizmetlerin itdi edâ nev-rûz-ı sultânî yine* (G.335/1)

Baharın gelişi ile işret meclislerinin kurulması, eğlencelerin başlaması ilişkilendirilmiştir. Çünkü bahar eğlence ve işret mevsimidir. İşret ve eğlence ehli kimseler soğuk ve uzun kış günleri boyunca dört gözle baharın gelmesini beklemişlerdir. Bahar gelince de bu fırsatı değerlendirerek işret meclislerini kurmaya başlamışlardır. Açan çiçekler bu eğlence meclislerinin bâde dolu kadehleri olarak düşünülmüştür.

*Nergis ü lâle çemen sahnına geldi câm ile
Sâkiyâ câmı pür eyle bâde-i gülfâm ile* (G.384/1)
*Açıldı gül hezâr yine zâra başladı
Erbâb-ı 'ayş geşt-i çemenzâra başladı* (G.442/1)

2.2. Yeniden Canlanma

Şiirlerde baharın gelmesi ile âlemin yeniden canlandığı anlatılmaktadır. Âlemin tazelenip yenilenmesi ile ilgili hususlara bir üst başlıkta değinildiği için burada tekrar edilmeyecektir. Burada, bu yenilenmenin sebebi ve sonucu durumunda olan hususlar ele alınacaktır. Bahar gelince âlemin yenilenip canlanmasına sebep olan unsurlar rüzgâr ve yağmur iken, baharın gelmiş olmasının en somut neticesi gülün açılması ve bülbülün yeniden güçlü bir şekilde ötmeye başlamasıdır.

2.2.1. Bulut ve Yağmur

Bahar ile âlemin yeniden canlanmasının en önemli sebebi, bahar bulutlarından dökülen yağmurlardır. Bu yağmurlar, bütün bir tabiat için can suyu hükmündedir. Aynı zamanda karların erimesini de sağlayarak kar soğuşunu uzaklaştırıp havaların ısınmasına yardımcı olmaktadır.

“Bahar aynı zamanda rahmet mevsimidir. Yağmurlar bolluk ve bereket getirir. Bulutlar (ebr-i bahar) tabiatı canlandırmak için yağmur indirir, her taraftan seller akar. Havaların ısınmasıyla karlar erir, ırmakların suyu coşkun ve bulanık olur. Bu sebeple ebr-i bahar kelimesi aşğın durmadan akan kanlı gözyaşları manasında da kullanılır” (Kurnaz, 1991: 468).

Bahariyelerde bahar yağmurlarının, canlıların maddî gelişimlerinin yanı sıra ruhî ve ahlakî yapıları üzerinde de meydana getirdikleri etkiden söz edilmektedir. Goncanın açılarak temiz ve iffetli bir güle dönüşmesi, onu bir dadı gibi terbiye edip besleyen bahar yağmurunun sayesinde. Aynı şekilde yağmur, goncanın alay edici kişiliği üzerinde de etkilidir. Gonca, bülbül ile alay etmeyi ondan öğrenir.

*Gonce tıflın şöyle itdi terbiyet ebr-i bahâr
Gül gibi bir nâzenîn-i pâk-dâmân eyledi (Kaside/3)
Gonce tıflı bülbülün feryâdına gülse nola
Dâye-i ebr-i bahârî anı tannâz öğredür (G.94/2)*

Yağan yağmurlar, âlemin canlanmasının olduğu kadar coşkununun da sebebidir. Yağmurlarla birlikte meydana gelen gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımlar ile akarsu yataklarına sığmayıp taşan sular bu coşkunun göstergesidir.

*Şol kadar oldı müsâ'id cûya ebr-i nev-bahâr
Kendi hâlinde komaz elbette tугyân itdürür (G.62/5)*

2.2.2. Rüzgâr

Âlemde canlanmayı sağlayan bir diğer önemli etken rüzgârdır. Rüzgâr da yağmur gibi, bahar gelince âlemi canlandırmak için elinden geleni yapmaktadır. Bahariyelerde hafif, tatlı, ılık veya serin esen rüzgârdan söz edilir. Hafif hafif esen bu rüzgârlar havaları ılımanlaştırarak uykuda olan tabiatın uyanmasına yardımcı olur. Ayrıca bitkilerin ve özellikle de çiçeklerin tozlaşmasını sağlayarak nesillerinin devamını sağlamaktadır.

*Bir zamân ile söyündürmişdi yine rûzgâr
Nergisün zerrîn çerâgını fûrûzân eyledi (Kaside/11)*

Çiçeklerin ürettiği misk kokuları her tarafa yayma işini de yine rüzgâr üstlenir. Baharla birlikte açan türlü türlü çiçeklerin kokusu rüzgâr sayesinde bütün âleme yayılmaktadır. Bu da dünyanın misk ü amber gibi güzel kokmasını sağlamaktadır.

*Yaydı bûy-ı sünbülü gülzâra bâd-ı nev-bahâr
Nev-arûs-ı vakt zülfün anber-efşân eyledi (Kaside/6)*

Bülbülün nağmeleriyle içinde coşku ve heyecan uyanan ağaçlar, özellikle de gül fidanı oynamak istemektedir. Ancak kendiliğinden hareket etmekten mahrum olan bu güzellerin yardımına da rüzgâr koşmaktadır. Rüzgâr bir şekilde onların ellerinden tutarak nazlı nazlı salınmalarını sağlar. Tatlı ve gönül alıcı bir şekilde sallanan ağaçlar bunu rüzgâra borçludurlar.

*Nagmeler itdükçe bülbül gül nihâli salınur
Lutfını ana sabâ gûyâ ki izân itdürür* (G.62/3)

Rüzgârın çıkardığı ahenkli ezgi goncanın mutlu olup açılmasını sağlar. Bu durumda gülün hasreti ile mutsuz bir bekleyiş içinde olan bülbülün de gönül goncası açılacak ve sevgilisine kavuştuğu için mutlu olacaktır.

*Gül hurrem oldı nagme-i bâd-ı bahâr ile
Açıldı gonca-i dil-i nâ-şâd-ı andelib* (G.17/2)

2.2.3. Gülün Açılması

Âlemin yeniden canlanmasıyla ilgili olarak değinilen konuların başında goncanın açılarak güle dönüşmesi gelmektedir. Baharın gelerek âlemi canlandırdığının en bariz nişanesi açılan kırmızı güllerdir.

Goncanın yaprakları arasındaki yarıklardan kendisine ne kadar değer verildiğini ve ne kadar yüce bir mevkide olduğunu gören gül kendini gösterir.

*Gül şikâf-ı gonceden itdi nihânî bir nigâh
Şevket ü câhın görüp kendin nümâyân eyledi* (Kaside/4)

Bahar, büyük bir neşe ve coşkuyu kendisiyle beraber getirir. Bu neşe ve coşku bütün âlemi kaplar. Kendisini baharın getirdiği bu sevinç seline kaptıran gonca da kendinden geçer ve yakasını yırtarak neşe ve coşkusunu açığa çıkarır.

Goncaya ol neşve kim çâk-ı giribân itdürür (G.62/1a)

Aşağıdaki beyitte de gülün açılması, ısınan havaların bir neticesi olarak gösterilmiştir. Havaların ısınmasıyla bütün güller açılmış ve meclis kurmaya başlamışlardır.

*Germiyyet-i bezm-i güle itmez tahammül gonceler
Seyr eylenüz dâmâne dek çâk-ı giribânı yine* (G.335/4)

Bahar günlerinin ilerlemesi ile tabiattaki değişiklikler kendisini daha fazla göstermektedir. Bütün tabiat yeşile bürünerek zümrüdî bir güzelliğe sahip olmuştur. Bu güzelliği tamamlayacak en önemli husus da padişâh olan gülün artık saltanat tahtına geçmesidir.

Taht-ı zümürrüdînine geçdükde şâh-ı gül (G.50/5)

Gülzarın padişâhı olan gülün adaleti hâkim kılması gerekir. Bu sebeple güzel uykusunu bölerek ülkesinin işleri ile ilgilenmelidir.

Hâb-ı nâz olur mı dâ'im vakt olur şâh-ı güle (G.62/6)

2.2.4. Bülbül

Gül ve gonca ile yan yana değinilen bir diğer canlanma sembolü bülbüldür. Bülbülün avazı âlemi doldurmaktadır. Bu da uzun bir ölüm uykusunda olan âlemin yeniden canlandığının göstergesidir. Bülbül zevk u sefanın peşindedir ve âleme neşe saçmaktadır. Bu konuda o, avın peşinde giden bir şahin gibi güçlü ve kararlıdır.

*Her biri itmekdedür şevk ü safâ mürgin şikâr
Bülbülân-ı bâg kâr-ı şâh-bâzân eyledi* (Kaside/9)

Yeni doğan bülbül yavruları da yine bu canlanışı ifade ederler. Bülbüller dünyaya yeni gelen yavrularına da güzel güzel ötmeyi öğretirler. Yuvalarını âdeta bir mektebe çeviren bülbüllerin sesleri yavrularının seslerine karışarak âlemi doldurur.

*Aşiyânını debistân itdi bülbül bâgda
Beççeler etfâlına ta'lim-i elhân eyledi* (Kaside/10)

Bülbül, nağmelerinin güzelliği kadar eğlence ve işrete düşkünlüğüyle de dikkat çeker. Bülbül, bu meclislerin güzel sesli mutribidir. Sarhoşlar gibi devamlı nara atıp bağırır.

*Bülbül-i gülşen-i 'ayş u tarab u 'işretdür
Dil-ber-i hoş-nefes-i nagme-güzâr-ı tâze* (G.380/2)
Bülbül-i şûrîdeye feryâd-ı mestân itdürür (G.62/1b)

Bülbülün ötmesinin bir diğer sebebi olarak, dikenin zulmüne uğramış olması zikredilmektedir. Diken hem bülbülün sevgilisine kavuşmasına engel olmakta hem de onu yaralamaktadır. Hatta gülün kendisi dikenini bir hançer gibi kuşanarak bülbüle savaş açmıştır. Bu yüzden bülbül durmadan feryat figân etmektedir. Bu feryatlar neticesinde mahkeme kurularak adalet sağlanmaya çalışılır.

Bâgda bülbüllerün feryâdı divân itdürür (G.62/6b)
*Demdür ki hârdan alına dâd-ı 'andelîb
Divân-ı gülde dinlene feryâd-ı 'andelîb* (G.17/1)
Mümkün mi zahm-ı hâr ola mu'tâd-ı 'andelîb (G.17/3b)
*Hançer takındı yanına gül yine hârdan
Benzer ki 'andelîb ile peygâra başladı* (G.442/4)

2.2.5. Tabiatın Güzelleşmesi

Baharın gelmesi ile canlanan tabiatın ne kadar güzelleştiği bahariyelerde vurgulanan önemli bir husustur. Her yer zümrüt gibi yemyeşildir. Bahar bu şekilde âlemi süsler.

Taht-ı zümürüdünine geçdükte şâh-ı gül (G.50/5a)
Bâga şefkatlü bahârı şöyle ziyet viridi kim (G.384/2a)
Güzellendi çemen bir lâle-hadd ü gül-izâr oldı (G.391/1b)

Tabiatın bir zümrüt gibi görünmesinin en önemli sebebi yeşeren ağaçlardır. Yemyeşil dalları ile göğe yükselen ağaçlar minareleri hatırlatmaktadır.

*Himmet-i vâlâ vü baht-ı ercümendi seyr idün
Bîd-i müşî mü'lket-i gülzârda bân eyledi* (Kaside/5)

Sabah vakti eserek güllerin yapraklarını uçuran rüzgâr, gülistânı bütün güzelliğini ve parlaklığını sergileyen bir tavus kuşuna çevirir.

*Gülşeni devr itdi bâd evrâk-ı gülle subh-dem
Şevke geldi sanki bir tâvûs cevân eyledi* (Kaside/2)

Âlemin güzelleşmesi sadece göze ve kulağa hitap etmez. Bu güzellik, insanın bütün duyuları ile çok yakından hissedebileceği bir şekilde tezahür eder. Âlemin güzelleşmesinin bir diğer neticesi etrafa yayılan misk gibi kokulardır. Gülşen bir attarlar çarşısına dönmüştür. Goncalar bu çarşının dükkânları durumundadır. Her taraftan birbirinden güzel kokular yayılmaktadır. Bu kokular insanı kendinden geçirir.

*Gülşende her reh gûyiyâ bir çârsû-yı miskdür
Her cânibinde goncenün açıldı dükkânı yine* (G.335/2)

Çiçekler tabiatın güzel görünmesinde en önemli role sahiptir. Bu çiçekler baharın hediye ettiği mücevherlerdir. Baharın getirdiği bu mücevherler, kıymetli taşlara olan rağbeti oldukça azaltmıştır. Artık herkes taşlar yerine bu çiçeklerle kendisini süslemektedir.

*Şöyle gevher-pâş oldu bâga sultân-ı bahâr
Lâle câm-ı iştetin la'l-i Bedahşân eyledi (Kaside/7)
Lâle vü gül takınur oldu güzeller şimdi hep
La'l ü gevher kıymetin ezhâr erzân eyledi (Kaside/8)*

Açan çiçekler bir kandil gibi geceleri aydınlatmaktadır. Renk renk açan lâle, nergis ve menekşeler padişâhları bile dışarı çıkıp gezmeye zorlar.

*Bir zamân ile söyündürmüşdi yine rûzgâr
Nergisün zerrîn çerâgını fûrûzân eyledi (Kaside/11)
Lâle şem'in vaktidür yaksa benefşe kaplayup
Gülşenün etraf u eknâfin şebistân eyledi (Kaside/12)
Yakdılar meş'allerin nergislerün gülzârda
Var ise şâh-ı cihân meyl-i çerâgân eyledi (Kaside/13)*

Akarsular tabiatın güzel görünmesi noktasında üzerlerine düşen görevi yerine getirmektedir. Baharın ilerleyen günlerinde havaların mutedil bir hal almasının ardından akarsular da sakin sakin akmaya başlarlar. Bu da insanın bahardan aldığı zevki arttırır.

*Tolanur gülzârun etrafını Yahyâ cûybâr
Gûşe gûşe gülşeni yârâna seyrân itdürür (G.62/7)
Bu tarz-ı tâzeyi seyr itdi cûlar bî-karâr oldu (G.391/4b)
Kenâr-ı cûdaki her seddi söyletsen eger Yahyâ
Zebân-ı hâl ile dir mevsim-i seyr-i kenâr oldu (G.391/5)*

2.3. Bahar ve Sevgili

Şiirlerde bahar, çoğunlukla aşk mevsimi olarak gösterilmektedir. Bu aşk, gül ile bülbül arasında temsili olarak işlendiği gibi doğrudan sevgiliye atıfta bulunarak da işlenmektedir. Bahar her şeyi yenilediği için yeni bir sevgili bulmak baharın ruhuna daha uygun olacaktır.

*'Âlemi tâzeledi yine bahâr-ı tâze
Fasl-ı güldür bulagör sen dahı yâr-i tâze (G.380/1)*

Bir önceki bahardan sonra gelen hazan ve kış tabiatı soldurup öldürdüğü gibi aşkları da soldurarak ölümün eşğine getirmiştir. Bu sebeple sevgililer arasında vefa unutulmuş, verilen sözlerin hiçbirisi yerine getirilmemiştir. Baharla birlikte eski aşkların canlanması gerekir. Bunun için de sevgili ile önceden verilmiş olan sözlerin yeniden hatırlanması ve buna ilaveten yeni sözlerin verilmesi gerekmektedir.

*Eski peymânlarını şâhum unutdun gitdün
İdelüm bâri yine kavlı ü karâr-ı tâze (G.380/3)*

Ilık ılık esen bahar rüzgârları ile yavaş yavaş akan nehir ve dereler âşıkın içinde sevgili ile gülşende gezme isteğini doğurur.

*Tolanur gülzârun etrafını Yahyâ cûybâr
Gûşe gûşe gülşeni yârâna seyrân itdürür (G.62/7)
Seyr it nice cân-bahş eser Yahyâ nesîm-i nev-bahâr
Tahrîk ider bir gûşeye ilişe yârânı yine (G.335/5)*

Baharın gelmesi ile sevgililer daha da güzelleşmiştir. Her biri farklı bir eda ile cilveler yapmaktadır. Bu durum da zaten aşk ile müptela olan âşıkların dertlerini daha da arttırmaktadır. Âşıkların her biri sevgililerine yalvarmakta, sevgililer de bu durumdan haz almaktadır.

Her mübtelâ bir âfete yalvara başladı (G.442/2b)

Cânlandı her nihâl salındı sabâyile

Her nahl-i tâze nâz ile reftâra başladı (G.442/3)

Sevgililer arasındaki bu durum, gül ile bülbül arasında yaşananlar ile tasvir edilmektedir. Bülbül her vesile ile güle diller döküp yalvarmaktadır; ancak gül onun bu yalvarıp yakarmalarına hançeri andıran dikenleri ile cevap vermektedir.

Her ‘andelîb bir güle itdi nice niyâz (G.442/2a)

Hançer takındı yanına gül yine hârdan

Benzer ki ‘andelîb ile peygâra başladı (G.442/4)

2.4. Baharın İnsan Üzerindeki Etkileri

Şiirlerde baharın gelişinin insan üzerindeki ciddi etkileri göze çarpmaktadır. Baharın gelişinin insan üzerinde meydana getirdiği etkileri aşk, coşku ve eğlence olmak üzere üç grupta toplanabilir.

2.4.1. Aşk

Bahar ile ilgili olarak anlatılanların geneli aşk ile bağlantılıdır. Baharın gelmesi ile meydana gelen her şey aşkı ortaya çıkarmak içindir. Sevgilinin zülüfleri âşığı hayallere daldırır. “Baharda delilerin derdi gibi âşıkların sevdası da artar. Kıvrım kıvrım, çağıl çağıl akan ırmakların ses ve şekil yönünden zinciri hatırlatması bu ilginin kurulmasında rol oynar. Zira bilindiği gibi delileri zincire vururlar” (Kurnaz, 1991:468).

İtdürür ‘aşkun dile zülfünden ebr-i dili hayâl (G.94/4a)

Esen rüzgârlar ve baharın getirdiği canlılık ve tazelik insanın içini okşar, gönülleri aşka meyilli hale getirir.

Dil hevâyî olmada esdikçe bâd-ı nev-bahâr

Bu hevâlar âdeme azm-i gülistân itdürür (G.62/2)

Bâga şefkatlü bahârı şöyle ziyet virdi kim

Gülşene azm it dilâ bir gözleri bâdâm ile (G.384/2)

Baharın canlandırdığı aşk, çoğunlukla gül ile bülbül mazmunları ile temsilî bir şekilde işlenmiştir. Buna göre gonca oldukça cilveli ve işveli bir sevgilidir. Bülbüle bazen gülcükler atarak onu kendinden geçirir. Bu durum onun alaycı mizacından kaynaklanmaktadır. Gül; aslında bülbül ile alay etmekte, onun şaşkınlığıyla eğlenmektedir.

Gül hurrem oldı nagme-i bâd-ı bahâr ile

Açıldı gonce-i dil-i nâ-şâd-ı andelîb (G.17/2)

Gehî eyler tebessüm bülbüle gâhî ider hande

Çemende gonce bir mahbûb-ı şûh-ı şivekâr oldı (G.391/2)

Gül ile bülbül arasında tasvir edilmeye çalışılan aşk daha çok karşılığı olmayan ve hatta bülbülün bizzat gül tarafından mağdur edildiği bir yapıdadır. Gül, bülbül ile alay etmekten hoşlandığı gibi onu hançerlemekte de herhangi bir beis görmemektedir.

2.4.2. Sevinç ve Coşku

Baharın insan üzerindeki diğer etkisinin sevinç ve coşku olduğu görülmektedir. Bu coşku da daha çok tabiatla var olan değişiklikler üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Baharın getirdiği coşkunun en büyük yansıması goncanın “çak-ı giribân” etmesidir.

Bülbül oldı mest-i gül çâk-ı giribân eyledi (Kaside/1b)
Gonceye ol neşve kim çâk-ı giribân itdürür
Bülbül-i şûrîdeye feryâd-ı mestân itdürür (G.62/1)
Germiyyet-i bezm-i güle itmez tahammül gonceler
Seyr eylenüz dâmâne dek çâk-ı giribânı yine (G.335/4)

Bu coşku ve neşe, ağaçları da etkisi altına alır. Ağaçların hepsi baharın gelmiş olmasından dolayı neşeli bir şekilde salınmaktadırlar.

Cânlandı her nihâl salındı sabâyile
Her nahl-i tâze nâz ile reftâra başladı (G.442/3)
Himmat-i vâlâ vü baht-ı ercümendi seyr idün
Bîd-i müşgi mülket-i gülzârda bân eyledi (Kaside/5)
Nağmeler itdükçe bülbül gül nihâli salınur
Lutfını ana sabâ gûyâ ki iz ân itdürür (G.62/3)

Baharın getirdiği coşku kimi zaman en üst seviyede kendisini hissettirir. Bu durum deliliğe kadar varmaktadır.

Yahyâ bahâr geldi figân itdi ‘andelîb
Şeydâhga yine dil-i âvâre başladı (G.442/5)

2.4.3. Eğlenmek - Neşelenmek

Baharın insan üzerindeki bir diğer en belirgin etkisi, onu eğlenmeye ve güzelliklerin tadını çıkarmaya teşvik etmesidir. Baharın gelmesi, âlemi tabîi bir işret meclisine çevirdiği için insan zaten bir eğlence meclisinin içindedir.

Ol dem irmişdür ki bir hoş bezm bünyâd eyleyüp
Vireler ziyet serây-ı ayşâ yer yer câm ile (G.384/3)
Mevc urur sanman çemen sayyâd-ı bâd-ı nev-bahâr
Subh-dem ayş u safâ murgını avlar dâm ile (G.384/4)

Bülbüller bu meclislerin usta mutribleridirler. En güzel nağmeler onların dillerinden dökülür. Meclisteki eğlenceye eğlence katarlar.

Bülbül-i gülşen-i ‘ayş u tarab u ‘işretdür
Dil-ber-i hoş-nefes-i nagme-güzâr-ı tâze (G.380/2)
Mutrib-ı bezm-i bahârî gülden idüp dâ’ire
Andelibe her seher her şeb ser-âgâz ögredür (G.94/3)

Bülbül içten ve samimi bir şekilde ötmektedir. Bu sebeple onun bu duygulu nağmeleri dinleyenlerde önemli etkiler yapmaktadır. İnsan bu nağmeleri dinledikçe ruhundaki etkisini hissedebilmektedir.

Câna te’sîr itdi Yahyâ ol cevânun nagmesi
Korkarın kim anı bir nâ-sâz nâ-sâz ögredür (G.94/5)

Güller, lâleler ve diğer çiçekler de bu meclisin sâkîleridir. Yaprakları kırmızı olan kadeh şeklindeki bu çiçekler, renk ve şekil uyumuyla şarap dolu kadehleri andırmaktadır. Güzellikleri ve kokuları da insanı kendinden geçirerek sarhoşluk etkisi meydana getirmektedir.

Lâle câm-ı işretin la'l-i Bedahşân eyledi (Kaside/7b)
Nergis ü lâle çemen sahnına geldi câm ile
Sâkiyâ câmı pür eyle bâde-i gülfâm ile (G.384/1)
Vireler ziyet serây-ı ayşâ yer yer câm ile (G.384/3b)

Çiçeklerdeki bu güzelliklerle kendinden geçen kişinin sâkînin sunacağı meye, bülbülün nağmeleri ile mest olan kişinin de mutribin nağmelerine ihtiyacı kalmayacağı için onlara minneti de olmayacaktır.

Bî-minnet-i sâkî olup gülşende câm-ı gülle mest
Bî-târ mutrib dinledük bülbülden elhânı yine (G.335/3)

Esen rüzgârlar çemendeki otları deniz gibi dalgalandırmaktadır. Ancak rüzgârın esas maksadı bir kuş gibi özgürce oradan oraya giden eğlence ve işreti çemene hâkim kılmaktır.

Mevc urur sanman çemen sayyâd-ı bâd-ı nev-bahâr
Subh-dem ayş u safâ murgını avlar dâm ile (G.384/4)

Tabiatın işret meclisi halini aldığı bir ortamda işret ehlinin boş durması düşünülemez. Bu sebeple işret ehli de bu durumun tadını çıkarmaktadır.

Erbâb-ı 'ayş geşt-i çemenzâra başladı (G.442/1b)

İçilen bâdeler ve düzenlenen eğlence meclisleri bütün sıkıntıları unutturmaktadır. Bâdenin dertleri unutturmadaki etkisi, yillanmışlığı ile orantılıdır. Bâde eski oldukça etkisi de artmaktadır.

Gam-ı dîrîne nedür bâde olunca dîrîn
Sâki-i bezmde bir lâle-'izâr-ı tâze (G.380/4)

Zevk ve eğlenceye düşkünlükle birlikte, rint-zâhit ilişkisinin ve özelliklerinin anlatılması klasik edebiyatta sıkça işlenen konulardandır. Şâir de bu konuya temas ederek baharın getirmiş olduğu coşku ve neşenin ne derece güçlü olduğu zâhit üzerinden anlatmaktadır.

Bir revâcî var harâbâtun ki bir gün korkarın
Zâhid-i şehre bînâ-yı zühdi vîrân itdürür (G.62/4)

Şiirde, baharın insan üzerinde meydana getirdiği coşkunun en yüksek seviyede olduğu hissettirilmeye çalışılmıştır. Bu coşku o kadar güçlüdür ki zâhidi bile yoldan çıkararak ona meyhanenin yolunu tutturabilir.

2.5. Bahar ve Devlet / Adalet

Şiirlerde dikkat çeken bir diğer husus, bahar mazmunları ile devlet ve adalet kavramları arasında ilişki kurulmuş olmasıdır. “Baharda havalar ılımandır. Aynı zamanda geceyle gündüzün eşit olduğu nevrüz da bu mevsim içindedir. Bu münasebetle bahar adil ve itidal ile nitelendirilmiştir. Ayrıca dünyaya ve ahirete aynı değeri veren insanlar arasında eşitliği emreden, özellikle rahmet dini olan Müslümanlığın da sembolüdür. Sevgilinin yüzü ölçülü ve mükemmel güzelliği sebebiyle bahara benzetildiğinden kendisinin de adil bir sultan oluşu söz konusu edilir” (Kurnaz, 1991:468).

Bahar, cülûsu sebebiyle mücevher dağıtan bir padişâha benzetilmiştir. Açan çiçekler baharın dağıttığı mücevherlere benzetilmiştir.

Şöyle gevher-pâş oldu bâğa sultân-ı bahâr (Kaside/7a)

Nevruz bahar sultanının sadık bir hizmetkârı olarak ondan önce gelip gülistân ülkesini onun gelişine hazırlar ve ona layık bir hale getirir.

*Hünkâra lâyıık eyledi bâğ u gülistânı yine
Hizmetlerin itdi edâ nev-rûz-ı sultânî yine (G.335/1)*

Sultan II. Murad'a takdim edilen kasidede sultanın dönemindeki adalet ile bahar arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

*Hazret-i Sultân-ı Gâzî Hân Murâd ol şâh kim
Nev-bahâr-ı adli dünyâyı gülistân eyledi (Kaside/14)*

Gül, bağ ülkesinin şahıdır. Bülbüller uğradıkları zulüm ve eziyetten dolayı feryat ve figân etmektedirler. Bu durumda adaleti sağlaması gereken gül daha fazla uyuyamaz ve uyanır. Mahkemeyi kurarak adaleti sağlar.

*Hâb-ı nâz olur mı dâ'im vakt olur şâh-ı güle
Bâgda bülbüllerün feryâdı dîvân itdürür (G.62/6)
Demdür ki hârdan alına dâd-ı 'andelîb
Dîvân-ı gülde dinlene feryâd-ı 'andelîb (G.17/1)*

Baharın ilerleyen günlerinde bitkilerin yeşermesi ile dünya zümrüt bir tahta benzemektedir. Gül ise bu zümrüt tahta oturan bir şah olarak düşünülmüştür. Yeşiller içinde kırmızı oldukça dikkat çekicidir. Bu sebeple meydana gelen manzara oldukça ilgi çekici olacaktır. Bülbül, bu gönül alıcı manzara karşısında kendini tutamayacak ve feryada başlayacaktır.

*Taht-ı zümürdînine geçdükte şâh-ı gül
Yahyâ işidesin nice feryâd ider hezâr (G.50/5)*

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada Şeyhülislam Yahya Efendi'nin divanında yer alan ve bahariye türüne örnek oluşturan 10 şiiri, türün özelliklerine göre incelenip değerlendirilmiştir. Bahariye türüne ait özelliklerin şâir tarafından ne şekilde konu edildiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Şâir, genellikle baharın gelişini farklı şekillerde ele alarak şiirlerine giriş yapmaktadır. Her bahariyede baharla ilgili farklı birkaç hususa değinilmekle beraber, her bir şiirin genel olarak işlenen konu ve duygu itibarıyla bütünlük ve tutarlılığının olduğu göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, incelediğimiz ilk bahariyede bahar ile ilgili bütün unsurların tabii gelişim ve sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alındığı göze çarpmaktadır. Aynı şekilde diğer bahariyeler de sırasıyla tazelik ve yenilenme, baharın getirmiş olduğu coşku, bülbülün yaşadıkları, bahar gelmiş olmasına rağmen ısınmayan havalar, baharın sunmuş olduğu eğlence ve işret havası, bahar ile aşk ve sevgili konuları bağlamında kendi içlerinde bir bütünlük arz etmektedir.

Gül, gonca ve bülbül mazmunları hemen hemen bütün bahariyelerde kullanılmıştır. Bu da klasik şiirde ve şâirin dünyasında bu mazmunların bahar ile ne derece bütünleştiğini göstermesi açısından önemlidir. Gonca daha çok bülbülle alay edip aşkına itina etmeyen, baharın gelmesi ile çâk-ı giriban eden umarsız bir sevgili; bülbül işret âlemlerinin güzel sesli mutribi, özellikle dikenin zulümlerinden

dolayı feryat ederek adalet isteyen mazlum bir âşık; gül ise çemen ülkesinin şahı, adaleti sağlamaktan sorumlu olan hünkâridir.

Şiirlerde en fazla bahsi geçen mekânlar çemen, gülzâr, gülistân, gülşen ve bağdır. Bu mekânlar baharın geldiğinin bütün ayrıntılarıyla gözlemlenebildiği yerlerdir. Buralar açan çiçeklerden dolayı gece kandillerle aydınlanan yatak odalarını andırmaktadır. Yine buralar açan çiçeklerin yaydığı kokular ile bir attarlar çarşısını çağırıştırır. Lâle, nergis, sümbül ve menekşe şiirlerde bahsedilen diğer çiçeklerdir.

Şiirlerde çoğunlukla baharın yeni yeni gelmeye başladığı günlerde meydana gelen durumlar ele alınmakla beraber az da olsa baharın ilerleyip yaza yaklaştığı dönemlerine de değinildiği görülmektedir. Seher vakitleri ve sabahlar şiirlerde değinilen gün içindeki zaman dilimleridir. Bunlar da canlanma, tazelenme, yenilenme ve yeni doğuşu temsil etme yönüyle baharı andırmaktadır. Bu sebeple, baharın tazelenme ve yeniden doğuş zamanı olması ile uyumludur. Değinilen bir diğer zaman da gecedir ki bülbülün mutribliği öğrenme zamanı olarak düşünölmüştür.

Bahar havaları, esen ılık rüzgârlar sayesinde ılımandır. Esen rüzgârlar nesîm, bâd-ı nev-bahar ve sabâdır. Rüzgârlar havayı yumuşatmanın yanında çiçeklerin güzel kokularını yayma görevini de üstlenmişlerdir. Bahar havaları insanın gönlünü okşayarak aşkını depreştirmektedir. Bahar havaları ile ilgili değinilen dikkat çekici bir husus da istisna olarak soğuk havlardır. Bu da zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Nevruz gelip bahar günleri başladığı halde havalar ısınmaz ve bu bir süre devam edebilir. Şâir de böyle bir bahardan bahsetmektedir ki bahar günlerinin soğukluğundan bahsetmek genellikle bahariye türü için rastlanılan bir durum değildir. Bu özelliği ile bahariye türü için değişik bir örnek teşkil etmektedir. Bahar havaları ile ilgili olarak genelde Mesih / İsa nefesi benzetmesi sıklıkla kullanılırken şâirin bahariyelerinin hiçbirinde bu benzetmeyi kullanmaması da dikkat çekici bir diğer husustur.

Bahar coşku mevsimidir. Bu coşku tabiatta var olan değişim ve gelişimlerle aynı doğrultuda artıp azalmaktadır. Baharın ilk zamanlarında tabiata hâkim olan hareketlilik insanın iç dünyasına yansiyarak coşkuyu artırır; ilerleyen günlerde sükûnete kavuşan tabiatla birlikte insanın iç dünyası da sükûnete kavuşur. Bu coşku zaman zaman deliliğe varabilir. Eyyam-ı cünûn (delilik günleri) olarak bilinen bahar için şâir delilik anlamında şeyda kelimesini kullanmıştır. Bahar aynı zamanda aşk mevsimidir. Sevgili ile dolaşp aşkı yeniden yaşama veya yeni aşklar bulma zamanıdır.

Eğlence ve işret baharın vazgeçilmezidir. Baharın kendisi tabiî bir işret meclisi sunarak insanı eğlenceye davet etmektedir. Çemen ve gülzâr meclis, gül ile lâle kadeh ve sâkî, bülbül ise mutribdir. Hal böyle olunca eğlence düşkünleri bu durumu değerlendirirler. Ancak şiirlerde baharın geçiciliğinden bahsedilmemektedir. Zâhidin durumu da değinilen konular arasındadır. Baharın güçlü tesirinin zâhidi bile yoldan çıkarabileceği hususu özellikle vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak şâirin, baharın gelmesi ile tabiatta ve insanın ruhunda meydana gelen değişiklikleri farklı yönlerden, akıcı bir üslupla ve canlı tasvirlerle ele alarak klasik tarzdan ayrılmayan bahariye türüne güzel örnekler verdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (2006). Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Canım, R. (2012). Divan Edebiyatında Türler. (3. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kavruk H. (2001). Şeyhülislam Yahya Divanı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurnaz, C. (1991). "Bahar". TDVİA İstanbul c. IV <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahar--edebiyat>
- Mermer A., Alıcı L., Eflatun M., Bayram Y., Keskin N. K. (2008). Eski Türk Edebiyatına Giriş. (3. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Onay, A. T. (2013). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. Ankara: Berikan Yayıncılık.
- Üst, S. (2014). Bâkî ve Nefî'ye Ait İki Bahariye'nin Karşılaştırılması. International Journal of Languages' Education and Teaching. Volume 2. http://ijlet.com/Makaleler/266382150_10.%20135-149%20Sibel%20%C3%9Cst.pdf

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 05.03.2020 | Kabul Tarihi: 15.06.2020

MEHMED MİHRÎ EFENDİ’NİN SULTÂN ABDULHAMÎD’İN CÜLÛSUNA YAZDIĞI ŞİİRLER

Mustafa Uğurlu ARSLAN

Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
mustafaugurlum@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-2542-5040>

Atıf / Citation: Arslan, M. U. (2020). Mehmed Mihrî Efendi’nin Sultân Abdülhamîd’in Cülûsuna Yazdığı Şiirler. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS), 9(1), 24-39.*

Öz

Osmanlı Devleti’nin son devrinde hüküm sürmüş padişahlar arasındaki en etkili şahsiyet, şüphesiz Sultân II. Abdülhamîd’dir. Dış ve iç müdahalelerin en yoğun olduğu çalkantılı bir dönemde devletin başında bulunan Abdülhamid Han, Hükümdar olduğu otuz üç yıllık süreçte ve akabinde siyaset, bürokrasi, kültür, sanat ve edebiyat muhitlerinde birçok muhalif veya muvafık kalem erbabı tarafından tenkit veya takdir edilmiştir. Özellikle matbuat ve edebiyat âleminde onun muhalifi olduğu kadar taraftarlarının varlığı da bilinmektedir. Sultân Abdülhamîd’i takdir edenlerden biri de dönemin önemli fikir ve sanat adamlarından olan Kerküklü Mehmed Mihrî Efendi’dir. Bu çalışmada onun, Sultan Abdülhamîd’in tahta çıkışı üzerine yazdığı şiirleri ele alınacaktır. Mehmed Mihrî, Sultan Abdülhamîd’in 1293/1876 yılında tahta çıkışı üzerine 4 şiir kaleme almış ve *Cülûs-nâme-i Sultân Abdülhâmid Hân-ı Sâni* adıyla neşretmiştir. Bu neşirde 3 tarih manzumesi ve kılıç kuşanma merasimini tasvir eden 1 kasîde yer almaktadır. Kasîdenin ve tarih manzumelerinden birinin dili Farsçadır. Çalışmamızda öncelikle tarihî ve edebî önemi haiz olan söz konusu şiirleri günümüz alfabesine aktarıp nazım hususiyetleri açısından değerlendireceğiz. Ardından şiirlerin ihtiva ettiği konuları kültür ve akademi dünyasının dikkatine sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Sultan II. Abdülhamîd, cülûs, Mehmed Mihrî, cülûs-nâme.

MEHMED MIHRI'S POEMS ON SULTAN ABDULHAMID II'S ACCESSION TO THE THRONE

Abstract

The most influential figure among the ruled sultans during the last period of the Ottoman State was, of course, Sultan Abdul Hamid II. Being at the head of state in a turbulent period when the external and internal interventions were most intense, he was criticized or appreciated by many scholars during the thirty-three years of his administration, in the politics, bureaucracy, culture, arts and literature. Especially in the press and literature circles, the existence of its supporters is known as much as its opposition. One of those who appreciated Sultan Abdulhamid was Kerkuklu Mehmed Mihri Efendi, who was one of the important philosophers and artists of the time. The subject of this study is the poems of Mehmed Mihri Efendi on Sultan Abdulhamid II's accession to the throne. Mehmed Mihri Efendi wrote four poems about Sultan Abdul Hamid's ascending the throne in the year 1293/1876 which was published in the same year with the name of *Cülûs-nâme-i Sultân Abdulhamîd Hân-ı Sâni*. The manuscript contains of three historical poems and one ode describing the girding sword ceremony. The ode and one of the historical poems is written in Persian. This study deals with the historical and literary value bearing document primarily in terms of verse type and form, then the subjects that it contains are presented to the attention of academy.

Keywords: Sultan II. Abdulhamid, Culus, Mehmed Mihrî, Cülûsnâme

1. Giriş

II. Abdülhamid Han dönemi, Osmanlı tarihinin en önemli ve en dikkat çeken dönemlerinden biridir. 31 Ağustos 1876 yılında, akıl hastası olan V. Murad'ın yerine Osmanlı tahtına oturan, Osmanlı padişahları arasında uzun süre tahtta kalan ve devleti ilgilendiren çok mühim meselelerin kendi saltanatı döneminde meydana geldiği II. Abdülhamid Han, Osmanlı İmparatorluğu'nun otuz dördüncü padişahı ve yüz on üçüncü İslam halifesidir. Bunalımlı bir dönemde tahta çıkan II. Abdülhamid Han, Batı'ya karşı dengeci, Doğu'ya karşı İslamcı politikalar izleyerek ülke içinde monarşiyi güçlendirmeye çalışmış ancak bir taraftan yüzünü Batı'ya dönen ve Jön Türk adı ile anılan Osmanlı aydınları Padişahın karşısında yer alırken; diğer taraftan dinî, siyasî ve edebî olarak geleneğin, dolayısıyla padişahın yanında durmayı tercih eden aydınlar yetişmiştir.

Devrin siyasî atmosferine bağlı olarak şairlerin bir kısmı, II. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışını tebrik etmek ve padişahın gözüne girmek için cülûsiyeler, tahtta kaldığı yıllarda başarılarını takdir etmek için kasideler ve vefatından sonra üzüntülerini dile getirmek için mersiyeler kaleme almışlardır. II. Abdülhamid Han'ın hem tahta çıkmadan önceki yıllara hem de tahtta bulunduğu yıllara şahitlik eden ve Abdülhamid Han için şiirler yazan şairlerden birisi de Kerküklü Molla İbrahim Efendi'nin oğlu olan Mehmed Mihrî Efendi'dir. 1849 yılında Kerkük'te doğan Mehmed Mihrî, Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça ile birlikte Fransızca ve İngilizceyi de çok iyi öğrenmiş ve bu dillerin gramerleri üzerine çeşitli eserler kaleme almıştır. 1864 yılında İstanbul'a gitmiş ve orada Mustafa Fâzıl Paşa'ya intisap ederek paşanın çocuklarının eğitimleri ile ilgilenmiştir. Bir süre sonra Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımıyla Babiâli Tercüme Odası'na girmiş ve burada Hariciye kaleminin Arapça ve Farsça mütercimlik vazifesini dokuz yıl sürdürdükten sonra devlet tarafından İran'ın Hoy şehrine şebender (konsolos) olarak tayin edilmiştir. Bu görevinden sonra Mısır'a giden Mehmed Mihrî, H. 1315/M. 1897 yılında tekrar Babiâli Tercüme Odası'na tayin edilmiştir. Kaynaklarda Mehmed Mihrî'nin vefatı ile ilgili kesin bilgi olmamakla birlikte 1915-1920 tarihleri arasında vefat ettiği ifade edilmektedir

(Akdağ 2016:51-70; Arslan 2014; Batıslam 2011: 295; Terzibaşı 2013: 12-14; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1986: 210).

Kaynaklar Kerküklü Mehmed Mihrî'nin on üç eser kaleme aldığı bildirilmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça eserler kaleme alan Mihrî “*Bunun yansıra Batı dillerinden Fransızca ve İngilizceye de vakıf olduğunu, hatta Fransızca grameri yazacak kadar bu dile hâkim olduğunu Rehber-i Lisân ve Et-Tuhfetü'l-Behiyye gibi kitaplarından öğreniyoruz. 832 sayfa tutan Rehber-i Lisân'ı müellifi; Türkçe, Farsça, Fransızca ve İngilizce yazmıştır. Şiirlerinin çoğu medhiyedir* (Arslan 2014).

2. Cülûsnâme-i Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin Şekil ve Muhteva Özellikleri

Osmanlılar'da cülûs sözü daha çok şehzadelerin tahta geçişi münasebetiyle kullanılmış, bununla ilgili olarak cülûs bahşişi, cülûs çıkması, cülûs terakkisi, cülûsiye vb. tabirler ortaya çıkmıştır. Padişahların tahta çıktıkları zaman dağıttıkları bahşiş (Râşid, II, 20) veya daha çok bu münasebetle yazılmış manzumeler, bazen da mensur yazılar için kullanılan bir tabirdir. Yüzyıllarca nazım halinde ve çoğunlukla kaside şeklinde yazılan cülûsiyelerin II. Abdülhamid devrinde gazetelerin ve gelişen gazeteciliğin tesiri ile mensur olarak yazıldığı da görülmüştür (Özcan 1993:108-114). Cülûsiyelerde yeni hükümdarın tahta çıkması münasebetiyle ülkenin mutluluk, huzur ve refaha kavuştuğu, halkın sevinç duyduğu vurgulanır ve Allah'a şükredilir.

Mehmed Mihrî, Sultan Abdülhamid'in 1293/1876 yılında tahta çıkışı üzerine 4 şiir kaleme almış ve *Cülûs-nâme-i Sultân Abdülhâmid Hân-ı Sâni* adıyla neşretmiştir. Bu neşirde 3 tarih manzumesi ve kılıç kuşanma merasimini tasvir eden 1 kaside yer almaktadır. Kasidenin ve tarih manzumelerinden biri Farsça yazılmıştır. Türkçe olan manzumelerden biri 9 beyit, diğeri 1 beyit; Farsça manzumelerden biri 10 beyit, Kılıç kuşanma törenini anlatan Farsça manzume 73 beyitten müteşekkildir. Şiirler vezin hususiyetleri açısından değerlendirilirse ilk Türkçe tarih manzume; Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün vezniyle, tek beyitten oluşan tarih Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün vezniyle, sonraki farsça manzum tarih Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün ve en sonda yer alan kaside ise Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün vezniyle kaleme alınmıştır.

Eser, dil ve üslup açısından tetkik edildiğinde şu hususlar dikkat çekmektedir: *Cülûsnâme-i Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni* adlı eser bir padişahın tahta çıkışına düşürülen tarihler ve bir kasideden ibaret olduğundan üslup da genellikle bu minval üzere şekillenmiştir. Sultan II. Abdülhamid Han; dinî, siyasî ve ictimai açıdan ele alınmış ve padişahın her bir veçhesi farklı sıfatlarla tavsif edilmiştir. Şiirleri, genel olarak ses, biçim, yapı ve anlam açısından irdelemek gerekirse özellikle nida sanatına yer verilmiş ve padişah “*Müjde ey dânişverân-ı kişver-i ilm ü hüner*” gibi çeşitli sıfatlarla anılmıştır. Eserde bulunan Türkçe şiirde tam kafiye kullanılmış, metin yer yer Arapça ve Farsça tamlamalarla örülmüştür. Farsça şiirlerde de padişah medhedilirken, yer yer ağdalı bir dil kullanılmış, ayet ve hadislerden iktibaslar yapılmış ve padişahın cömertlik, şecaat ve kahramanlık gibi özellikleri tavsif edilirken padişah, bazı tarihi ve mitolojik kahramanlarla kıyaslanarak verilmiştir.

Mehmed Mihrî, eserini takdim ederken Sultan II. Abdülhamid Han'ı, din ve milletin hâmişi, din için mücadele eden mücahitlerin imamı, kararların sultanı ve denizlerin hakani, hilafet tahtının varisi, adalet binasını tesis eden sultan olarak tavsif etmektedir: “*Hâmî-yi hamiyyi'l-milleti ve'd-dîn, imâmü'l-guzâti ve'l-mücâhidîn, sultânu'l-berreyn ve hâkânu'l-bahreyn, vâris-i taht-ı hilâfet ve mü'essis-*

i bünyân-ı adâlet olan Sultân Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretleri'nin cülûs-ı meymenette'nûs-ı hilâfet-penâhîleri hakkında tanzim olunan risâledir."

"Târîh Berây-ı Cülûs" başlığı altında yazmış olduğu tarih manzumesinin ilk beytinde Mihrî, sözlerine "müjde!" diyerek başlamakta, sevinç ve mutluluğunu dile getirmektedir. Daha sonra ise şair Mihrî, Sultan II. Abdülhamid Han'ın vasıflarını sıralamaktadır: II. Abdülhamid Han, Osmanlı tahtına adaleti ile süs ve ışık olmuş, bu yönüyle insanlar ve melekler onun şanını yüceltmiştir. Yeryüzü ve gökyüzü kendisine rağbet etmektedir. Onun gelişi ile din ve devlet düşmanları gam içerisinde olmuş, mülk ve milletin dostları ise büyük bir mutluluk içerisinde girmişlerdir. Gök kubbe durdukça onun, zaferleri ile şanının yüceltilmesi temenni edilmiş. Onun devletinin hiçbir zaman dert ve keder görmemesi arzu edilmiştir.

Müjde ey dânişverân-ı kişver-i ilm ü hüner
Müjde ey gayret-keşân-ı ümmet-i Osmâniyân (T. 1/1)

İkinci manzum tarih, tek beyitten ibarettir. Bu beyitte de Mihrî, kendi kendisine seslenmekte ve şöyle demektedir: Ey Mihrî! Dua eden kimselere tarihini söyle. Sultan Abdülhamid Han'ın cülûsunu Mevlâ mübarek eylesin.

Du'â-gûyâna Mihrî cevherin târîhini söyle
Cülûs-ı Hazret-i Sultân Hamîd'i sa'd ede Mevlâ (T. 2/1)

Cülûs-nâmedeki üçüncü manzume Farsça bir tarihtir. Bu tarihte Mihrî, Sultan Abdülhamid gibi bir padişahın tahta çıkışından dolayı Allah'a şükretmekte, her yere Cenab-ı Allah'ın tecellilerinin yansıdığını ifade etmekte ve Şahların şahı Sultan Abdülhamid Han'ın tahta çıkışından duyduğu mutluluğu dile getirmektedir. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışıyla birlikte din sancağı göklere erişirken zulmün binasının viran olduğu dile getirilmekte, şahlar şahı Abdülhamid Han'ın gelişinin büyük bir nimet olduğu, fesat ve fitnenin gizlenip adaletin ortaya çıktığı dile getirilmektedir.¹

Cülûs-nâmedeki son manzume ise "*Taklîd-i Seyf-i Hümayûn Alay-ı Vâlâsı Hakkında Medâyih ü Sitâyîşi hâvî Kasidedir*" başlıklı yetmiş üç beyitlik bir kasidedir.

Bu kasidede Mihrî, padişaha olan muhabbetini yer yer aşırı mübalağa ile dile getirmektedir. Şaire göre padişahın sağ tarafı daima rahmet ve ihsanda su gibi; sol tarafı ise kızgınlık ve hüsranda daimî bir şimşek gibidir. Abdülhamid Han'ın gelişi ile dünyadaki insanlar o kadar şâd u hürrem olmaktadır ki adeta dikenleri lale olarak görmektedirler. Şaire göre hiçbir kalem, hiçbir dil onun vasıflarını hakkıyla sayamaz. Şair, yaşadığı devir itibarıyla kendisini mutlu hissetmektedir. Çünkü Abdülhamid Han gibi bir padişah ile aynı devirde yaşamaktadır. O, padişaha herkes ihlasla ve ıftiharla hürmet etmekte ve tevazu ile onun önünde eğilmektedir. Onun suyunun dalgaları kendisine itaat edenlerin bahçelerini daima ziyadeleştirir. Onun şimşeginin ateşi ise düşmanlarının harmanlarına ateş olmaktadır.² Şair, kasidesinde padişahın iki önemli veçhesine dikkat çekmektedir. Padişahın sağ

¹ Bk. T 1-10

² Bk. K 1-9

tarafı iyilik, rahmet ve hayırla doludur; sol tarafı ise heybet ve şiddetle doludur. Müminler, bu sebeple mutlu ve başarılı, zalimler ise mutsuz ve başarısızdır.

Rahmet ü ihsân çü âbeş da'imâ ender yemîn

Hurfte ü hüsrân çü berkaş dem-be-dem ender yesâr (K. 7)

Mihrî, genel olarak Sultan Abdülhamid Han'ı şu sıfatlarla tavsif etmektedir: Dünya padişahı, her tarafa Cenab-ı Allah'ın tecellisi olan zat, Din bayrağı, Kutlu/mübarek bir padişah, Bakışları bir cevher gibi olan zat, Heybet ve hiddeti yıldırım gibi yakıcı olan padişah, Sağ tarafı dostları için daima rahmet ve ihsan; sol tarafı ise düşmanları için heybet ve şiddet dolu olan, iyilik ve cömertliğin kaynağı, hükmü güneşten daha parlak olan padişah.

Kasidede Muhammed Rüşdî, Midhat Paşa ve Halil Paşa gibi bazı devlet adamlarının vasıflarına da yer verilmiş, ülke içerisinde icra ettikleri görevlerinde ne kadar mahir oldukları dile getirilmiştir. Mihrî, Muhammed Rüşdî'nin çok kuvvetli, fikirleri parlak, hikmeti Aristo ve Sokrat gibi filozoflardan çok daha ileride, vatani terbiye eden iktidar sahibi bir vezir olduğunu ifade etmektedir.³

Mihrî, Midhat Paşa'nın aldığı tedbirlerin din ve devlet için birer kanun olduğunu, onun kılıcının ise memleket ve millet için koruyucu bir kale olduğunu, türlü türlü görüşlerinin ise ışıldayan güneş gibi olduğunu ifade etmektedir.⁴

Mihrî, Halil Paşa için ise şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: Halil Paşa'nın tedbiriyle devletin tüm işleri payidar olmuş; onun sayesinde devlet nizamı cetvel gibi düz, adalet ise tam yerini bulmuştur. Bunun sebebi olarak da tüm işlerin pergel gibi onun elinde dolaşmış olmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir. Mihrî, Halil Paşa'nın diplomasi sanatında da akranı ve emsalinin olmadığını, bu durumun da cümle âlem tarafından bilindiğini ifade etmektedir.⁵

Sonuç

XVII. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan modernleşme, aslında zihniyet olarak geleneğin karşısında yer almaktır. II. Abdülhamid Han döneminde reformları destekleyen ya da engelleyen fikir hareketleri zamanla Garpcılık, Osmanlıcılık ya da İslamcılık gibi akımlar haline gelmiş, Osmanlı Devleti içerisinde farklı fikrî yapılar sahip aydınlar yetişmiştir. Osmanlı Devleti'nin; başta Payitaht olmak üzere farklı yer ve zamanlarında memurluklarda bulunmuş, Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceyi iyi bilen ve farklı konularda eserler kaleme alan önemli entelektüellerinden birisi de Mehmed Mihrî Efendi'dir.

Mehmed Mihrî Efendi, Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışı üzerine (1293/1876) Türkçe ve Farsça olmak üzere 4 şiir kaleme almış ve *Cülûs-nâme-i Sultân Abdülhâmid Hân-ı Sâni* adıyla şiirlerini

³ Bk. K 39-42

⁴ K 49-52.

⁵ K 58-63.

neşretmiştir. Eserinde aruzun iki farklı bahriyle şiirlerini yazan Mihrî'nin manzumelerinde mana ve vezin açısından bir olgunluk hissedilmektedir. Bir Osmanlı aydını ve bürokratu olan Mehmed Mihrî Efendi'nin çağdaşı olmaktan mutluluk duyduğu Sultan Abdülhamid Han'ın tahta çıkışını tebrik için bir cülûs-nâme kaleme alması, onun hem devlet adamı olarak hem de edebî anlayış olarak geleneğe bağlı bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Şiirler, muhteva açısından incelendiğinde manzumelerde devrin sosyal ve siyasî atmosferine dair izlere, devrin önemli paşalarından Mehmed Rüşdi Paşa, Midhad Paşa ve Halil Paşa gibi önemli devlet adamları ile ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. O dönemde pek çok Osmanlı aydınının aksine Mihrî'nin, padişahın yanında durmayı ve onun icraatlarını takdir etmeyi tercih ettiği görülmektedir. Çalışmanın, bir Osmanlı entelektüeli olan ve farklı konularda eserler kaleme alan Mehmed Mihrî ile ilgili yapılacak farklı araştırmalara katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

CÜLÛS-NÂME-İ SULTÂN ABDÛLHAMÎD HÂN-I SÂNÎ

Cülûs-ı meyâmin-me'nûs ve taklîd-i seyf-i âlây-ı vâlâsı ile vükelâ-yı fihâm hazerâtı hakkında Bâbiâlî Tercüme Odası hulefâsından Mehmed Mihrî Efendi'nin eseridir.

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla ilk def'a olarak tab' olunmuştur.

1293

[2]

Hâmî-yi hamiyî'l-milleti ve'd-dîn, imâmü'l-guzâti ve'l-mücâhidîn, sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn, vâris-i taht-ı hilâfet ve mü'essis-i bünyân-ı adâlet olan Sultân Abdülhamîd Hân-ı Sâni Efendimiz Hazretleri'nin cülûs-ı meymenet-me'nûs-ı hilâfet-penâhîleri hakkında tanzîm olunan risâledir.

1

Târîh Berây-ı Cülûs

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

- 1 Müjde ey dânişverân-ı kişver-i ilm ü hüner
Müjde ey gayret-keşân-ı ümmet-i Osmâniyân
- 2 Eyledi iclâl ile evreng-i şâhiye cülûs
Şehriyâr-ı Cem-haşem Abdülhamîd-i adl-rân
- [3] 3 Âl-i Osmân tahtına adl ile verdi zîb ü fer
Ol sipihr-i saltanat hurşid-i evc-i izz ü şân
- 4 Şânımı tebcîl eder cins-i beşer nev'-i melek
Oldu ol Şâh-ı cihân mergûb-ı arz ü âsumân
- 5 Buldu ahvâl ü umûr-ı memleket feyz-i cedîd
Geldi cism ü hey'et-i İslâmiyâna tâze cân

- 6 Düşmenân-ı dîn ü devlet oldular gark-âb-ı gam
Dôstân-ı mülk ü millet oldular hep şâdmân
- 7 Âsumân durdukça dursun ol Şeh-i gerdûn-cenâb
Eylesin feth ü zaferle dâ'imâ tecdîd-i şân
- 8 Sâf olup âyîne-i şevket-nümây-ı devleti
Görmesin gerd-i keder yâ Rabbi hiç bir vakt ü ân
- 9 Çıkdı dü çeşm-i adû Mihrî dedim târîhini
Oldu Hân Abdülhamîd yümn ile sultânü'z-zamân
1293

[4]

2 Târîh-i Dîger

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

- 1 Du'â-gûyâna Mihrî cevherin târîhini söyle
Cülûs-ı Hazret-i Sultân Hamîd'i sa'd ede Mevlâ

3 Fârisiyyü'l-İbâre Târîh-i Dîger

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

1	Lehü'l-hamd ey Müselmânân Şeh-i ferruh-tebâr âmed Tecellî ez-Cenâb-ı Hak be-her dâr ü diyâr âmed	Ey Müslümanlar! Allah'a hamd olsun ki kutlu padişah geldi. Her tarafa Cenab-ı Allah'ın tecellisi olan zat geldi.
2	Merâm-ı cümle hâsıl şud çü ber-taht-ı cihân-bânî Şehinşâh-ı cihân Sultân Hamîd-i nâmdâr âmed	Cihan tahtına dünya padişahı Sultan Abdülhamid Han'ın gelmesiyle sözün özü hasıl oldu.)
3	Kucâ ni'met ez-în bihter şud der-kevn tâ mahşer Ber-evreng-i adâlet sâye-i Perverdigâr âmed	Ne kadar büyük bir nimettir bu ki bundan daha büyük bir nimet olabilir mi? Adalet tahtına padişahın gölgesi geldi
4	Livâ-yı dîn be-Keyvân şud binâ-yı zulm vîrân şud Fesâd ü fitne pînân şud adâlet ber-karâr âmed	Din bayrağı padişah oldu; Zulm binası ise viran oldu. Fesad ve fitne kayboldu ve dünyaya adalet geldi
5	Mu'în-i şer'-i Peygamber mübîn-i âyet-i enver Mihîn-i kihter ü mihter şeh-i gerdûn-vakâr âmed	Peygamberin dininin yayıcısı ve nurlu ayetlerin açıklayıcısı, dünyanın şahı küçük, büyük herkesin padişahı geldi.
[5] 6	Zi-şâdî vü neşât ehl-i cihân yekpâre şud hurrem Be-rûy-ı cümle 'âlem meserret bî-şumâr âmed	Dünya ehlini mutluluk ve meserret kapladı. Yeryüzünün her tarafına bütünüyle mutluluk geldi

7	Çi şâdî an ki şevk ü zevk ü handân rîhte ber-dil Ki her hârî be-çeşm-i ehl-i dil çun lâlezâr âmed	Gönül ehli insanlar o kadar mutlu oldular ki bu insanlar mutluluktan dikenleri bile lale bahçesi gibi görür hale geldi.
8	Ne âyed midhat-i ruşd ü reşâdeş der-kef-i ta'rîf Zebân-ı hâme der-vasfeş egerçi dür nisâr âmed	Eğer kalemin dili inciler saçıp gelseydi bile yine de hiçbir güç ve hiçbir kalem onu hakkıyla medh edemezdi
9	Sühan-râ muhtasar hâ'n Mihriyâ k'ez lutf ü yumn-i Hak Berây-ı müslimîn hayrun minallâh şehryâr âmed	Ey Mihrî! Kısaca o sultan bize Allah'ın lütfudur. Müslümanlar için Allah'ın hayırlısı olan sultan geldi
10	Kuned tebşîr hâme 'âleme târîh-i gevher-bâr Şeh-i ferruh-şî'âr Abdülhamîd-i kâmkâr âmed (1293)	Kalem bizim cevher saçan tarihimizi âleme müjdeliyor. Çünkü kutlu/mübarek bir padişah olan Sultan Abdülhamid Han geldi.

4

Taklîd-i Seyf-i Hümâyûn Alay-ı Vâlâsı Hakkında Medâyh vü Sitâyîşi Hâvî Kasîdedir

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün

1	Cevher-i tigeş be-nâzem bâ-çunîn cism-i nizâr Çün kemer best ez-ser-i haddet be-pîş-i şehryâr	Kılıcının cevheri bu zayıf cismimle bana iltifat etti. Zira Şehriyar'ın önünde bir hadde kadar kemer bağladı
[6] 2	Ser-fürûd âverd evvel ez-tevâzu' ber-zemîn Bâ-niyâz ü hîdmet ü ihlâs ü züll ü iftikâr	Padişahın huzurunda herkes, evvela tevazudan dolayı, niyazla, hizmetle ve ihlasla eğildi.
3	Tâbiyâ lâ kerd menzil ez-reh-i pestî ne'am İftikâr âhir resâned merd-râ ber-iftihâr	Peslik yolunun menziline nimetler "lâ" ya ulaştırdı. Nitekim fakirlik insanı sonunda iftihara ulaştırır.
4	Fahr ez-în be ez-nisâr-ı hâk-i pâ-yı pâdişâh Şud çunîn ser tâbe-pâ ez-her cihet gevher nigâr	Padişahın ayağından saçılan toprakların övücünden dolayı her taraf baştan ayağa cevherler saçılmış gibi göründü.
5	Hem zi zill-ı feyz-i cûd-ı dest-bûşeş tâ ebed Hükm-i û cârî be-şark ü garb çün leyl ü nehâr	Onun elini öpme feyzindeki cömertliğin gölgesinden tâ sonsuza kadar gece ve gündüz misali şarkta ve garpta hükmü devam etmektedir
6	Feth ü nusret sâl ü meh çun cevhereş ender nazâr Haşm ü heybet rûz ü şeb çün hiddeteş ender kenâr	Onun nazarında fetih ve yardım yıl ve ay bir cevher gibidir. Hışım ve hiddet, gece ve gündüz sanki hiddetinden arta kalan gibidir.
7	Rahmet ü ihsân çü âbeş da'imâ ender yemîn Hurfte ü hüsrân çü berkaş dem-be-dem ender yesâr	Sağ tarafı daima rahmet ve ihsanda su gibi; kızgınlık ve hüsranda sol tarafı ise daimi bir şimşek gibidir.
8	Bûstân-ı mü'minîn ez-âb-ı û ser-sebz ü şâd Kıştâr-ı zâlimîn ez-nârı berkaş huşk-zâr	Müminlerin bahçesi onun suyundan daima şad olmuştur, zalimlerin mesiresi ise Padişahın ateşinin şimşeginden kurumuştur.
[7] 9	Mevc-i âbeş mî-dehed ber gülşen-i tâ'î nümû Nâr-ı berkaş mî-şevved ber-hırmen-i tâ'î şerâr	Onun suyunun dalgaları kendisine itaat edenlerin bahçelerini daima yeşertir. Onun şimşeginin ateşi ise tağilerin harmanlarına kıvılcım atar.

10	Menba'-ı ihsân ü cûd ez-âb-ı vey gerdide cem' Mecma'-ı isyân ü buhl ez-nâr-ı berkaş târmâr	Onun iyilik ve cömertlik menbaı onun suyuyla dolmuştur. İsyân ve cimrilik topluluğu ise onun ateşinin şimşeği ile tarumar olmuştur.
11	Cevher-i û mî-büred reng-i kasâvet ez-'urûk Hiddet-i û mî-bered reng-i şekâvet ez-temâr	Onun cevheri, kasavet rengini damarlardan keser. Onun hiddeti ise şekâvet rengini damarlardan götürür.
12	Cevher-i û mî-kuned men'-i kesâd ez-kâinât Hiddet-i û mî-kened bih-i fesâd ez-rûzigâr	Onun cevheri kainattan kesadı men eder. Onun hiddeti ise dünyada fesadı kökünden kaldırır.
13	Cevhereş kederet zedâyed ez-derûn-ı hâdisât Hiddeteş zulmet rûbâyed ez-dil-i şebhâ-yı târ	Onun cevheri hadiselerin içinde kudretini artırmaktadır. Onun hiddeti ise karanlık gecelerin gönlünden zulmeti kaldırır.
14	Ger zi-bîm-i hiddeteş ne-bûd çırâ ehl-i dalâl Beste end zünnâr yekser ez-tarîk zinhâr	Dalalet ehli eğer onun hiddetinin korkusundan olmasaydı niçin zınnâr kemerini bağlayıp yollarından çıksınlar?
15	Şem'-i dîn-i Hak bûved rûşen zi-berk-ı cevhereş Dîd ne-tevân zulmet-i zulm ez-sevâd-ı rûzigâr	Hak dinin mumu onun cevherinin şimşeğinden dolayı aydınlandı. Böylece zulmün karanlığı rûzgârın derûnunda görünür olmadı.
[8] 16	Şâdî vü mâtem dehed ez yek nazâr ber-der kerde Çün nümâyed rûy-ı hodrà der-miyâne kârzâr	Bu zat öyle biridir ki bir bakışta, mutluluk ve matem ortaya çıkarır. Zira bu meydanda kendi yüzünü ortaya çıkarmaktadır.
17	Firkaî handend ez-eyân-ı fetheş kâh kâh Firkaî giryend ez-âfet-i çerheş zâr zâr	Bir firka mutluluktan kahkaha ile gülüyor. Bir firka ise onun yaralama afetinden dolayı zar zar ağlıyor.
18	Firkaî ez-teffe nâr-ı hiddeteş h'âned be-hod Âyet-i yâ leytenî küntü türâbâ der-firâr	Bir firka ki onun hiddet ateşinden kaçarken "yâ leytenî küntü türâbâ" ayetini okuyor.
19	Firkaî ez-lutf-ı âb-ı cevhereş gûyend be-tab' Kâş in dünyâ çü 'ukbâ mi-şudî dâru'l-karâr	[Onlar] Onun cevher suyunun lutfundan dolayı istekle şöyle derler: Keşke bu dünya da ahiret gibi karar yeri olsaydı.
20	Cevhereş mevcst ü âbeş bahr ü bârkeş çün neheng Z'in neheng ü mevc ü bahr ez cân ü ser-düşmen firâr	Onun cevheri dalgadır, suyu denizdir, şimşeği ise ejderha gibidir. Bu dalga, deniz ve ejderhadan düşman kaçmaktadır.
21	Tığ çe çün nâm-ı û âyed be-fikr ü hâtirem Hâme der-destem bi-lerzed hemçü dest-i ra'şedâr	Onun adı fikir ve hatırıma kılıç gibi geldiği zaman namı aklıma geldiği zaman, elimdeki kalem hastalıklı bir el gibi titremeye başlar.
22	Tığ çe çün mâh-ı tâbân h'anemeş ân mâh k'û Bâşed ender çâr fasl ez rûz ü zi-şeb şu'ledâr	Kılıç bir mah-ı tâban gibi geldi. O, dolunay ki dört mevsim onun gece ve gündüzünden parlar.
[9] 23	G Ger ne-bâşed mihr-i enver pes çırâ ez-yek nazâr Mî-şevved hükmeş zı-meşrîk tâ ser-i mağrib güzâr	Eğer parlak bir güneş olmasaydı, bir bakışta onun hükmü nasıl doğudan batıya kadar cari olabilirdi.
24	Âri ü çün mihr-bâşed dest-i sultân âsumân Âsumân devrân ü seyr ü mihr-râ bâşed medâr	O, göklerin sultanının elinde bir güneştir. Asuman, o güneşin devran ve seyir yeridir.

25	Yâ kef-i sultân çü hurşîdest ü çün mâh-ı nev Mâh ez-hurşîd in envâr gîred müste'âr	Ya da sultanın eli bir güneş gibi ve o ise dolunay gibidir. Zira dolunay bu ışıklarını güneşten ödünç almaktadır.
26	Yâ kef-i sultân çü ebr ü çü berk ân berk k'û Der-yemîneş ayn-ı nûr ü der-yesâreş asl-ı nâr	Ya da sultanın eli bulut, o ise bir şimşektir. O şimşek ki sağında baştan başa bir nur, solunda ise ateşin aslı vardır.
27	Nûr-ı ü râ yek mekân hem çün cinân yekser safâ Nâr-ı ü râ yek makar hem çün sakar yekser şerâr	Onun nuruna bir mekân vardır ki orası cennet gibi bütünüyle mutluluk yeridir. Onun ateşi için de bir mekân vardır ki orası da bütünüyle ateş olan cehennem gibidir.
28	Mezheb-i ehl-i tenâsuh fesh şud z'in nâr ü nûr K'ez bihişt ü dûzah rûz-ı kıyâmet yâdigâr	Tenasuh ehlinin görüşü bu ateş ve nurdan dolayı fesh olmuştur. Cennet ve cehennemden bu kıyamet günü yadigârdır.
29	Hükm-i in tiğ ez-irâdet kef-i sultân-râ revâst Cebr bâşed ger be-gûyem hest ü-râ ihtiyâr	Bu kılıcın hükmü sultanın irade eline layıktır. Eğer bu kılıçta bir ihtiyar vardır desem cebr olur.
[10] 30	K'ez ser-i tebrîk ü teşrîfeş be-gerdâ gerd-i ü Cem' şud âfâk yekser ez-kibâr ü ez-sıgâr	Onu tebrik ve teşrif için her tarafta öylesine kalabalık oluşuyor ki adeta ufuklar baştan başa büyük küçük herkesle doldu.
31	Çend sâ'at reh dû saf istâde ber-hem muttasıl 'Asker-i mansûre bâ-şesh'ânâ-yı nîzedâr	Kaç saat boyunca mızraklı askerler, saf saf yolun iki tarafında mızrakları ile yol oluşturmaktadırlar.
32	Hâst rû âred felek behr-i temâşâ ber-zemîn Reh ne-yâft ez-nîzehâ der-cây-ı hod şud şermsâr	Felek temaşa için kalkıp yeryüzüne gelmesine rağmen mızraklardan dolayı kendisine yer bulamadı.
33	Rişte-i pervîn gusiht ez-behr-i def-i hacleteş Ber-ser-i tiğ-i şehenşeh gerden-i sâ'at-nisâr	Pervinin halesi utanmasından dolayı dağıldı ve padişahın kılıcının üzerine saçıldı.
34	Haşmet-i sultân çü in güstâhî dîd ez-dest-i çarh Gayreteş ezfûd ü şud bâ-şiddet-i cûdeş düçâr	Çarhın, bu küstahlığı ile sultanın haşmetini görünce kıskançlığı arttı ve onun cömertliğinin şiddetine duçar oldu.
35	Her nefer-râ yek nişân bahşîd ez-hürşîd ü meh Zâhir mihr ü meh-i gerdûn ez-inhâ yâdigâr	Güneş ve aydan her nefere bir nişan bağışladı. Sanki feleğin güneş ve ayını bunlara yadigar kıldı.
36	Der-rikâb-i ân şehenşâh-ı cihân ez-cenb hem Saf-be-saf mî-amedend sâhib-nişân ü rütbedâr	Nişan ve rütbe sahipleri saf saf o cihan padişahının üzenğine geldiler.
[11] 37	Ez-hatîbân ü lebîbân ü edîbân-ı bî-hisâb V'ez-vezîrân ü müşîrân ü debîrân bî-şümâr	Sayırsız hatipler, edipler, büyükler ve hesapsız vezirler, müşirler, amirler...
38	Şeyhül-islâm ü imâm ü müftî vü kudât-i şer' Sadr-i 'âlî-kadr bâ-ser-'asker-i gerdûn-vakâr	Şeyhülislam, imamlar, müftüler, şeriat kadıları, heybetli seraskerlerle beraber yüce vezir
39	Sadr çi sadr-ı emîn sadr-ı güzîn sadr-ı mehîn Fahr-ı millet çarh-i 'izzet necm-i evc-i i'tibâr	Vezir ki ne vezir! seçkin, güvenilir bir vezir. Millettin övüncü, yücelik semasının yıldızı.
40	Sadr çi sadr-ı kader- kudret Muhammed Rüşdi k'û Şud zi-rây-ı 'âlem ârâyîş-i cihân yekser mesâr	Vezir ne vezir ki kader gibi kuvvetli Muhammed Rüşdi. Ki o, alemi süsleyen görüşünden dolayı tüm alem seyir alanıdır.

41	Hikmet-i Risto vü Sokrat ü Aristo-yı hekim Nezd-i ahkâm-ı hikem-ârây-ı û n'âyed bekâr	Aristo ve Sokratın hikmeti ile Hakim Aristo, onun hükümlerinin yanında bir şey ifade etmemektedir.
42	Tarh-ı bünyân-ı bülend-i 'adl ü kânûn-ı cihân Ez-yed-i mi'mâr-i tedbîreş hemî şud üstüvâr	Cihanın adalet ve kanun yapısının düzeni tedbirli mimarın elinde bütünüyle sağlamlaşmıştır.
43	Habbezâ cây-ı sadâret revnak ârâyîş buved În çünîn sadr-ı vatan-perver vezîr-i ziktidâr	Ne güzel sadaret makamı ki revnaklı ve süslüdür. O kadar ki o vezir vatani terbiye eden iktidar sahibi bir vezirdir.
[12] 44	Şeyhü'l-islâm-ı enâm Hayrullâh ân bahr-ı 'ulûm K'û zi-'ilm-i enverêş geşte münevver rûzigâr	Zamanın şeyhü'lislâmı Hayrullah ki ilimler deryasıdır. Onun ilminin nuruyla bütün cihan aydınlanmıştır.
45	Şark yâft ez-maşrikü'l-envâr-ı 'ilmeş ibtihâc Şemsü'l-envâr-ı hakâyık şud zi-fazleş şu'le-dâr	Doğu, onun nurlarının doğduğu yer olan ilmi ile mutludur. Onun hakikatlerinin nurlu güneşi de faziletiyle parıldar.
46	Mi-kuned der-mecma'u'l-bahreyn-i 'ilm ü şinâ Çün 'İsâm ü Fahr-ı Râzî vü Suyûtî sad hezâr	O, İsam, Fahr-i Razî ve Suyûtî gibi yüzbinlerce âlim, onun Mecma'u'l-Bahrey olan ilminde yüzüyor.
47	Mesned-i fetvâ zi-zâteş yâft revnak ba'd ez-în Ger kunend şâyân buved sınıf-ı mevâlî iftihâr	Fetvanın mesnedi onun zatından revnak buldu. Bundan sonra mevâlî sınıfı bununla iftihar etse yeridir.
48	Çend ebyâtî be-gû ey fikr-i bikr-i nükte-senc Nezd-i erbâb-ı hüner bâşed çü dürr-i şâhvâr	Ey eşsiz nükteler ortaya çıkararak fikir! Birkaç beyit söyle ki hüner erbabının nazarında bu sözler muhteşem inciler gibi olsun.
49	Der-senâ-yı Hazret-i <i>Midhat</i> ki ender-kâ'inât Kadr-i û bâlâterest ez-künbed-i nîlî-hisâr	Midhad Hazretlerinin övgüsü hususundadır ki kainat içerisinde onun değeri mavi gök kubbeden daha yücedir.
50	Dîn ü devlet-râ buved tedbîr-i û sedd-i sedîd Mülk ü milket-râ buved şemşîr-i û rûbîn hisâr	Onun tedbiri din ve devlet için kanundur. Onun kılıcı memleket ve millet için koruyucu bir hisardır.
[13] [13] 51	Sedd-i tedbîreş buved çün sedd-i İskender metîn Re'y-ı envâreş buved çün mihr-i enver tâb-dâr	Onun tedbirinin seddi İskender'in seddi gibi sağlamdır. Onun türlü türlü görüşleri ışıldayan güneş gibidir.
52	Re'y-ı enverêş kuned ref-i zalâm-ı zulm ü cevr Seyf-i tedbîreş kuned def-i fesâd ez-rûzgâr	Onun parlak görüşleri zulmün karanlığı ve eziyetleri ortadan kaldırır. Tedbirinin kılıcı ile dünyadan fesadı defeder.
53	Ez-'uluvv-ı fitreş erbâb-ı dâniş behrever Ve'z-sumüvv-i himmeteş ashâb-ı hâcet kâmkâr	Onun fitratının yüceliğinden ilimden nasibi olan kişiler ve onun himmetinin yüceliğinden ihtiyaç sahibi kişiler mutlu oldular.
54	Çend beytî hem zi-vasf-ı <i>Safvet-i</i> 'âlî-cenâb Çün levâlî ü güher der-rişte-i tahrîr âr	İnci ve mücevherleri ipliğe dizer gibi, birkaç beyitle de şerefli Safvet'i vasf et, anlat.
55	Hâriciye nâzırı ân dâver-i Ferruh-şiyem K'û zi-re'y ü hâme'ş kânun-ı devlet üstüvâr	Hariciye nazırı o huyu güzel vezirin, kalemi (tedbir ve görüşüyle)ile devletinin kanunları/temeli sağlamlaşmıştır.
56	Ez-safâ-yı Safvet-i tab'-ı ma'ârif-pervereş Tab'-ı erbâb-ı hüner sâti' çun tîg-i şehryâr	Onun marifeti geliştiren tabiatının saflığından hüner sahiplerinin tabiatı padişahın kılıcı gibi parlaktır.

57	Ber-umûr-ı dâhil ü hâric hemî şâmil buved Râ'y-ı envâreş çü hûşîd -i felek ber-kûhsâr	O, İçerdeki ve dışardaki bütün işler üzerinde hâkimdir. Onun parlak fikirleri, dağın üzerini aydınlatan güneş gibi parlaktır.
[14] 58	Çend eş'ârî der-evsâf-ı Halil Paşa hemî Çûn güher tanzîm kun ey hâme-i 'anber-nisâr	Ey anber saçan kalem, mücevher dizer gibi birkaç beyit de Halil Paşa hakkında nazmet!
59	Ân müşîr-i müşterî-tedbîr k'ez tedbir-i ü 'Ahd ü peymân ü kavânîn-i düvel şud pâydâr	O(Müşteri yıldızı gibi)kutlu vezirin tedbiriyle devletin tüm ahkâmı payidar olmuştur.
60	Cedvel-i ahkâm-ı 'adl ü mihver-i nazm-ı düvel Der-kef-i tedbîr-i ü gerded hemî pergâr-vâr	Devletin nizamı cetvel gibi düz, adalet yerini bulmuş ise bunun sebebi tüm işlerin pergel gibi onun elinde dolaşması, elinden geçmesindedir.
61	Der-fünûn-ı diplomasi nist hem akrân-ı ü În sühan rûşen buved ber-cümle ehl-i rûzgâr	Diplomasi sanatında akranı, emsali yoktur. Bu sözüm cümle âlemin malumudur.
62	Hâsılı tûl-i dû sâ'at z'în nesak lâ-yenkati' Saf-be-saf mî-amedend ender rikâb-i şehryâr	Hasılı bu övgülere saatlerce devam etsem bitmez. Bu yüce insanın huzurunda saf tutmak için nice insanlar gelir.
63	Nâgehân ber-hâst bâng-ı sâz ü şeypûr ü duhul Yâ sadâ-yı berbat ü mismâr ü ceng ü mûsikâr	Ansızın saz, nefir, davul, çenk ve ud sesleri musikiye başlar.
64	Pes nümâyân şud be-çeşm-i hâs ü 'âm zill-ı Îlâh Hazret-i Sultân Hamîd-i Sâni vâlâ-tebâr	Ardından Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, halifesi Sultan Abdülhamid görünür.
[15] 65	Seyf-i Haydar der-miyân ü tûg-i şâhî ber-cebîn Lutf-i Mevlâ der-yemin ü fevz ü nusret der-yesâr	Belinde Zülfikâr, alnında şahlık tuğu; sağında Mevlâ'nın lütfü, solunda ilahi yardım.
66	Pîş-i câh ü haşmet ü 'izz ü şükûh ü şevketeş 'İzzet-i mûrî ne-dâred Husrev-i şöhret-şi'âr	Onun izzet, kudret ve haşmeti karşısında Hüsrev'in karınca kadar kıymeti yoktur.
67	Yâ be-pîş-i cûd ü 'adleş ber-zebân key averend Nâm-i cûd-ı Hâtem ü Nûşîrevân-ı nâmdâr	Onun cömertlik ve adaleti önünde her biri cömertlik ve adaletle anılan Hatem ve Nuşirevan'ın isimleri anılmaz bile.
68	Yâ be-pîş-i kadr-ı ü key diger ayed der-sühân Bahs-i devrân-ı Cem ü İskender ü Esfendiyâr	Onun cömertlik ve adaleti önünde her biri cömertlik ve adaletle anılan Hatem ve Nuşirevan'ın isimleri anılmaz bile.
69	Yâ be-pîş-i kadr-i ü key mî-tevâned dem zened Ez-celâl ü 'izzet ü rif'at sipihr-i keç-medâr	Ya da onun azameti karşısında yürüngesi dönek, eğri gidişli feleğin yücelik ve izzetinden nasıl söz edilebilir?
70	Hemçu müşt-i hâk bu'nmâyed be-düş-i girdbâd Yâ çü dûdî mî-nümâyed k'û ber-âyed ez-buhâr	(Bütün zikredilenler o yüce zatın karşısında) Fırtına önündeki bir avuç toprak veya buhardan yükselen duman, is gibidir.
71	Mihriyâ bu'gzer ki n'âyed medh ü vasfeş der- beyân Rev du'â-yı ü be-hân ez-bârgâh-ı Kirdgâr	Ey Mîhrî geç bunları ki onun vasfı anlatılacak gibi değil, Allah'ın dergâhına yönel ve dua et.
[16] 72	Tâ kuned rûy-ı zemîn-râ Husrev-i hâver-sitân Ez-dem-i tîg-i seher-teshîr-i ü bî-kârzâr	Ta ki Şark'ın hükümdarı, hâkimi Hüsrev, yeryüzünü saba (kılıcı)yeli gibi latif bir surette savaşız bir şekilde hükmü altına alsın diye.

73	Sûre-i "İnne fetehnâ" bâd ez-tîgeş bedîd Âyet-i nasr ü zafer ez-râyet-i û âşikâr	Fetih Sûresi onun kılıcından görünsün, Nasr ve zafer âyeti (Nasr Sûresi) de onun sancağında görünüp âşikâr olsun.
----	---	---

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Ahmet, (2016), *Kerküklü Mehmed Mihrî ve "El-Eserü'l-Celîl Fî Medh Alâ İsmâîl" Adlı Eseri*, Journal of Turkish Language and Literature Volume:2, Issue: 3, Summer, (51-70)
- ARSLAN, Mehmet (2014). "*Mehmed Mihrî, Kerküklü*". Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://www.turkedebiyat isimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2353> [erişim tarihi: 07.01.2020].
- BATİSLAM, Dilek (2011). "*Kerküklü Mehmed Mihrî'nin Sûdan Seyahatnamesi*", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 18 (1): 295-304.
- ÇETİN, Atilla (2001). "*İsmâil Paşa, Hidiv*". İslâm Ansiklopedisi. C. 23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 117-119.
- ÖZEGE, Seyfettin (1973). *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. C. II. s.463.
- ÖZCAN, Abdulkadir (1993). "Cülûs", DİA, C. VIII, s.108-114.
- MADEN, Fahri, (2014). *II.Abdulhamid Dönemi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Mehmed Mihrî, (1293) *Cülûsnâme-i Sultan Abdulhamid Hân-ı Sâni*, İstanbul.
- SOYSAL, M. Orhan (2005). *Edebî San'atlar ve Tanınması*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TALAY, Aydın (2016). *Eserleri ve Hizmetleri ile II. Abdülhamid*, Ensar Yayınları, İstanbul.

— ❦ — جلوس نامه سلطان عبدالحميد خان ثاني ❦ —

— 00 —

جلوس ميامن مانوس و تقليد سيف الای والاسی ايله وکلای
فخام حضراتی حقنده باب عالی ترجمه او طه سی
خلفاسندن محمد مهري افندي نك اثريد

معارف نظارت جلیله سنک رخصتيله ایلک دفعه
اوله رق طبع اولنمشدر

❦ ۱۲۹۳ ❦

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ
Şeyfettin Özege bağış

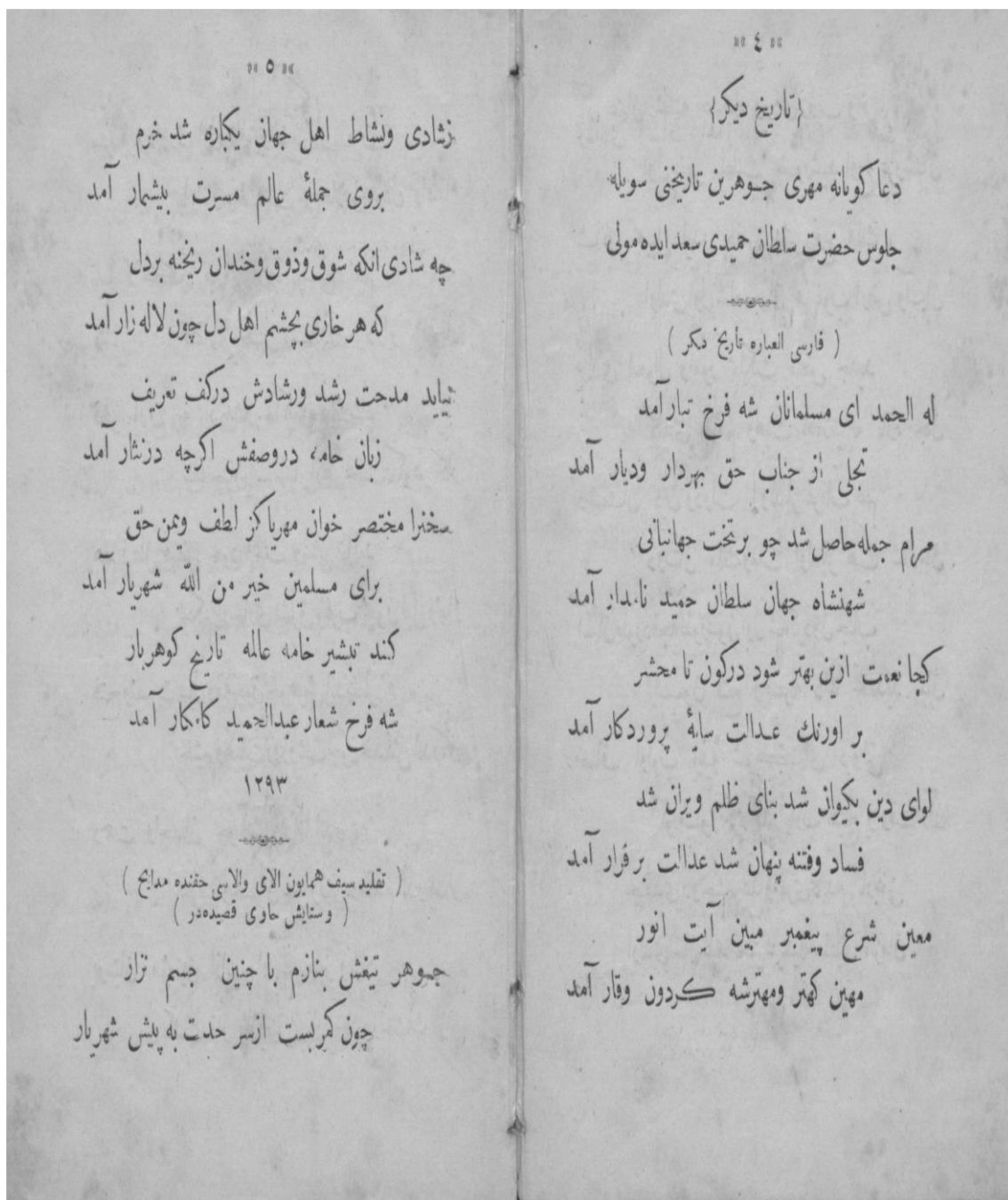
آل عثمان تختہ عدلیہ وردی زیب و فر
اول سپہر سلطنت خورشید اوج غروشان
شانی تجیل ایدر جنس بشر نوع ملک
اولدی اول شاه جهان مرغوب ارض و آسمان
بولدی احوال و امور مملکت فیض جدید
کلدی جسم و هیئت اسلامیانه تازه جان
دشمنان دین و دولت اولدیلر غرقاب غم
دوستان ملک و ملت اولدیلر هب شادمان
آسمان طور دقجه طور سون اول شه کردون جناب
ایسون فتح و ظفرله دائماً تجدید شان
صاف اولوب اینده شوکتی دولتی
کوره سوز کرد کدر یارب هیچ بروقت وان
چیتدی دو چشم عد و مہری دیدم تاریخی
اولدی خان عبدالحمید یمینله سلطان الزمان

۱۲۹۳

حاجی حمی الملة والدين امام الغراء والمجاهدين سلطان
البرين و خاقان البحرين وارث تحتہ خلافت و مؤسس
بیان عدالت اولان سلطان عبدالحمید خان ثانی افندمز
حضرتلرینک جلوس میمنت مانوس خلافت اہیلری
حقندہ تنظیم اولنان رساله در

(تاریخ برای جلوس)

مرده ای دانشوران کشور علم و هنر
مرده ای غیرتکیشان امت عثمانیان
ایلدی اجلال ایله اورنک شاهی به جلوس
شهریار جم حشم عبدالحمید عدل ران

{ تاریخ دیگر }

دعا کویانه مهری جوهرین تاریخی سوبله
جلوس حضرت سلطان حمیدی سعید ایدیه مولی

(فارسی العبارة تاریخ دیگر)

له الحمد ای مسلمانان شه فرخ تبار آمد
تجلی از جناب حق بهر دار و دیار آمد
مرام جمله حاصل شد چو بر تخت جهانبانی
شهنشاه جهان سلطان حمید نامدار آمد
کجا نعمت ازین بهتر شود در کون تا محشر
بر اورنگ عدالت سایه پروردگار آمد
لوی دین بکیوان شد بنای ظلم و یران شد
فساد و فتنه پنهان شد عدالت برقرار آمد
معین شرع پیغمبر مبین آیت انور
مہین کھتر و مہتر شه کردون وقار آمد

۵

ز شادی و نشاط اهل جهان یکباره شد خرم
بروی جمله عالم مسرت بشمار آمد
چه شادی آنکه شوق و ذوق و خندان ریخته بردل
که هر خاری بچشم اهل دل چون لاله زار آمد
نیاید مدحت رشد و رشادش در کف تعریف
زبان خام، در وصفش اگر چه در شمار آمد
سخنرا مختصر خوان مہربا کر لطف و یمن حق
برای مسلمین خیر من الله شہربار آمد
کند تبشیر خامه عالمه تاریخ کوہربار
شه فرخ شعار عبدالحمید کا کار آمد

۱۲۹۳

(تقلید سیف ہمایون الامی والابی حقندہ مدافع)
(وستایش حاوی قصیدہ در)

جوہر تیغش بنازم با چنین جسم تراز
چون کمر بست از سر حدت بہ پیش شہربار

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 12.5.2020 | Kabul Tarihi: 16.06.2020

BAĞIMSIZLIK SONRASI FAS KÜLTÜREL KİMLİĞİNİ ŞEKİLLENDİRMEDE EDEBİ DERGİLERİN ROLÜ

Elif Demir

Arş. Gör. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF
Mütercim-Tercümanlık (Arapça) Anabilim Dalı
elifdemir@ybu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3352-6730>

Atıf / Citation: Demir, E. (2020). Bağımsızlık Sonrası Fas Kültürel Kimliğini Şekillendirmede Edebi Dergilerin Rolü. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 40-50.

Öz

1950 ve 60'lı yıllar hiç şüphesiz dünya tarihinde sömürgeleştirilmiş halklar için bir dönüm noktası oldu; emperyalist güçlerin boyunduruğundan pek çoğu kurtularak "özgürlüklerine" kavuştu. Bununla birlikte bu halkların bağımsızlıklarını elde etmeleri, yağmalanmış, sindirilmiş ve yeniden şekillendirilmiş dünyalarındaki sömürge izlerini sihirli bir değnek misali bir anda ortadan kaldırmadı. Bu bağlamda öncelikle kısmi olarak İspanyol (1860-1912) ve ardından Fransız (1912-1956) sömürge devletlerinin boyunduruğunda olan ve 1956 yılında bağımsızlığına kavuşan Fas'ta kolonyal devletlerin yaptıkları kültürel ve kimlikel tahribatın izleri günümüzde dahi yok olmuş değildir. Tunus ve Cezayir'de olduğu gibi Fas'ta da kolonyal güce karşı direnişi beslemede ve kültürel kimliği korumada en önemli faktör olan Arap dili ve halkın eğitim gördüğü yerel okullar kısıtlanmış ve öncelikle öz kimliği deforme etmeye yönelik Avrupa merkezli bir kültür politikası dayatılmıştı. Bu bağlamda Fransızca bir anda resmi dil olurken sömürgeci güçler yerel kültürün evrensel değerlerini, tarihini ve milli kimliğini yok saymışlardı. Kolonyal güç için Fas kültürü kendi içerisinde göstermelik olarak kaldığı sürece özgün ve egzotikti bunun dışında Fas'ta entelektüel yaşam ve eleştirel düşüncenin ortaya çıkması sömürge gücü için büyük bir tehditti. Buna rağmen köklü bir sanat ve edebi birikime sahip olan Fas'ta modernist fikirler yayılmaya başlamış, entelektüel kesimin bayraktarlığında yenilenme (Nahda) hareketleri her türlü ayrımcı politikaya rağmen ilerleme ve gelişmeye devam etmiştir. Özellikle bağımsızlığın akabinde yerel yönetici sınıfın sömürge gücünün çıkarlarını koruması, emperyalist güçlere sürekli borçlanmadan dolayı halkın karşılaştığı ekonomik zorluklar milli ve kültürel kimlik alanında kayda değer bir çalışmanın olmaması gibi çeşitli faktörler 1960'lar sonrası bir grup genç aydınının halkı aydınlatmada yeni

ifade organlarına ihtiyaç duyarak çeşitli dergiler ve gruplar kurmalarına sebebiyet verdi. Sosyal adalet, demokrasi, eşitlik, sosyalizm gibi yeni siyasi kavramların etkileriyle yayımlanan bu yeni dergiler, Fas toplumunda edebiyatla beraber kültürel ve ulusal kimliğin gelişmesinde büyük katkılar sağlamışlardır. Bu çalışmanın amacı sömürge sonrası ortaya çıkan yeni nesil edebi dergilerin Fas kültürü ve modern entelektüel hayatın oluşmasında üstlendiği edebi ve sosyal rolü etraflıca incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Fas Edebiyatı, Kültürel Kimlik, Bağımsızlık, Edebi Dergiler

---

THE ROLE OF LITERARY MAGAZINES IN SHAPING MOROCCAN CULTURAL IDENTITY AFTER INDEPENDENCE

Abstract

The 1950s and 60s undoubtedly became a turning point for colonized nations in the world history; many were freed from the yoke of the imperialist powers and gained their "freedom". However, the independence did not eliminate the colonial traces in their looted and reshaped worlds like a magic wand. In this context, the traces of the cultural and identity destruction caused by the colonial powers in Morocco, which was partially under the yoke of the Spanish (1860-1912) and then the French (1912-1956) colonies and gained independence in 1956, have not been lost even today. In Morocco, as in Tunisia and Algeria, the Arab language and local schools which are the most important factors in nurturing resistance against colonial power and protecting cultural identity and where the people were educated were restricted and European-centered cultural policy was aimed to deform self-identity. In this context, while French became the official language at once, the colonial powers ignored the universal values, history and national identity of the local culture. For the colonial power, Moroccan culture was original and exotic, as long as it remained only for show, and the emergence of intellectual life and critical thinking in Morocco was a great threat for the colonial power. Despite this, modernist ideas began to spread in Morocco, which has a deep-rooted in art and literary knowledge, and the regeneration (Nahda) movements under the banner of the intellectual segment continued to progress and develop despite all kinds of discriminatory policies. After independence, various factors such as the continued protection of the interests of the colonial power by the local administration, the economic difficulties due to the constant debt to the imperialist powers and the lack of significant works in the field of national and cultural identity caused to form various magazines and literature groups by a group of young intellectuals who needed new articulation organs in instructing the nation of the fact in 1960s. These new magazines, published with the effects of new political concepts such as social justice, democracy, equality, and socialism, have contributed greatly to the development of cultural and national identity along with literature in Moroccan society. The aim of this study is to examine the literary and social role of the new generation literary magazines that emerged after colonialism in the formation of Moroccan culture and modern intellectual life.

Key Words: Moroccan Literature, Cultural Identity, Independence, Literary Magazines

1. GİRİŞ

Kolonyal güç kendine ait olmayan bir toprakta var olabilmek ve mutlak gücünü yerleştirip sürdürebilmek için öncelikle o toprakta yaşayan yerel halkı ve kültürel kimliğini ortadan kaldırmayı hedefler. Bu hedefini en basit ve ilkel yöntem olan kitlesel katliamlarla ya da bunun mümkün olmadığı durumlarda yumuşak güç kullanarak yani halkın kültürel kimliğini ve kimliği oluşturan başlıca öğelerden anadil, inanç ve tarihini, yabancı bir dil ve kültür ile tahrif ederek, halkın kendi toplum kimliğine yabancılaşması ve başka bir kültürel kimliğe bürünme ihtiyacı hissetmesini sağlayarak gerçekleştirir. Böylelikle sömürgeci gücün, yerel halkın toprağını ve geçmişten gelen her türlü haklarını fiziksel şiddetle ya da kitabına uydurarak elinden alması ve sahiplenmesi mümkün olur. Yerel halkın kendi kültürel kimliğini oluşturan bütün öğeler, kolonyal gücün bölgedeki varlığı için

bir tehdittir ve sistematik olarak yok edilmelidir. Bu bağlamda öncelikle kısmi olarak İspanya'nın (1860-1912) ve ardından Fransa'nın (1912-1956) sömürgesi olan ve 1956 yılında bağımsızlığına kavuşan Fas'ta da kolonyal devletlerin yaptıkları kültürel ve kimliksel tahribatın izleri asla silinmemiş ve günümüze kadar süre gelmiş bir olgudur. Tunus ve Cezayir'de olduğu gibi Fas'ta da kolonyal güce karşı direnişi beslemede ve kültürel kimliği korumada en önemli faktör olan Arap dili ve halkın eğitim gördüğü yerel okullar kısıtlanmış ve öncelikle öz kimliği deforme etmeye yönelik Avrupa merkezli bir kültür politikası dayatılmıştı; bu bağlamda Fransızca bir anda resmi dil olurken sömürgeci güçler yerel kültürün evrensel değerlerini, tarihini ve milli kimliğini yok sayan eğitim politikaları izlediler. Emperyalistler için Fas, Avrupa kıtasına yakınlığıyla ekonomik ve siyasi anlamda iştah kabartıcı bir yerdi ve bağımsızlıktan sonra da ellerinde tuttıkları yerel yönetim sayesinde sömürgeci politikalarına devam ederek ülke üzerinde dolaylı yoldan hak sahibi olmaya devam ettiler. Bu bağlamda hem dini hem de etnik olarak insanları birbirine bağlayan aynı zamanda kültürel kimliğin inşasının en önemli araçlarından biri olan Arapça asla Fransızcanın önüne geçmemeliydi ve Fas kültürü kendi içerisinde göstermelik olarak kaldığı sürece özgün ve egzotik olarak tanımlanabilirdi; bunun dışında Fas'ta entelektüel yaşam ve modern düşüncenin ortaya çıkması kolonyal güçler için bir tehditti. Buna rağmen köklü bir kültür ve sanat geleneği, edebi birikim ve geçmişe sahip olan Fas'ta emperyalist gücün "bağımsızlaştırdığı" ülkelerde yerini daha da sağlamlaştırmasını sağlayacak sosyalizm, milliyetçilik, mülkiyet hakkı, halkların eşitliği, demokrasi gibi yeni ideolojik fikirler yayılmaya başlamış, yerel entelektüel kesimin bayraktarlığında yenilenme (Nahda) hareketleri her türlü ayrımcı ve öteleyici politikaya rağmen ilerlemeye devam etmiştir. Özellikle bağımsızlığın akabinde yönetimde yer alan halktan kopuk elit sınıfın bağımsızlıkla beraber kapıldığı rehavet ve halktan ziyade hali hazırda sömürge gücünün çıkarlarını koruması, bağımsızlığa rağmen Fransa'nın ülkeyi sürekli bir borçlanma döngüsüne sokmasından dolayı ekonominin gelişmemesi ve beraberinde gelen yaşam sıkıntısı halkda bağımsızlık sonrası hayal kırıklıklarına neden olmuştu. Bununla birlikte yeniden milli ve kültürel bir toplum kimliği oluşturulması bağlamında mevcut yönetimin sömürgecinin oluşturduğu kültürel tahribattan kurtulamaması ve ayrıca emperyalist güçlerin savaş sonrası kendi güçlerini daha da pekiştirmek için ortaya koydukları demokrasi, özgürlük, eşitlik ve sosyalizm gibi yeni fikirler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Mısır, Lübnan ve Irak gibi ülkelerde olduğu gibi 1960'lar sonrası Fas'ta da karşılığını buldu. Bir grup genç yazar halkı aydınlatmada bu yeni ifade organlarını kullanarak eleştirel ve didaktik özellikleriyle ön planda olan bir takım edebi dergiler ve gruplar kurdular. Kendilerini ilerici ve yenilikçi bir siyaset içerisinde gören bu yeni entelektüel sınıf ve ortaya çıkardıkları edebi yayınlar yeni Fas toplumunun inşasında, edebiyat ve kültürün gelişmesinde hatırı sayılır katkılarda bulunmuşlardır.

2. TARİHSEL ARKA PLAN

1956 bağımsızlık sonrası dönemden günümüze kadar olan zaman diliminde Fas'ta tarihsel ve siyasi değişimlerin ortaya çıkışında aynı zamanda toplumda kültürel ve milli kimliğin oluşmasında, her ne kadar Fransız eğitim sisteminde yetişmiş olsalar da, toplumun özgün Fas kültürel kimliğini yeniden elde etmesi ve toplumsal bilincin oluşması için çalışan bir grup genç aydınının edebiyat alanında oluşturdukları yeni türler ve çıkardıkları edebi yayınların yeri yadsınamayacak kadar büyüktür. Edebiyat, bu toplumsal değişikliklerin ve kırılmaların sadece bir yansıması değil, aynı zamanda toplumdaki bu dönüşümlerin bir lokomotif ve aracısı olmuştur.

Modern Fas tarihini incelediğimizde sömürge döneminde kolonyal güce karşı direniş gösteren iki grup karşımıza çıkar; bunlardan ilki Fas'ın burjuva sınıfından çıkmış ulusalcı ve seküler grup, diğeri ise 19. yüzyılın sonunda Mısır'da Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh liderliğinde İslam'ı yeniden "canlandırmak" amacı adı altında İslam dininin reforma ihtiyacı olduğunu savunan, Firavunculuk, Arapçılık gibi kavmiyetçi fikirleriyle Osmanlı Devleti altındaki tebaanın daha kolay ayrılmasını sağlayan ve böylelikle emperyalist devletlerin işlerini kolaylaştıran Selefiye akımının diğeri Arap ülkelerinde olduğu gibi Fas'ta karşılığını bulması sonucunda ortaya çıkan dini gruptur. (el-Câbirî, 2001:34; el-Mansour, 1994: 53-69) Her iki grup da sömürge döneminde kolonyal güce karşı direnmiş, bu uğurda sürgün, hapis gibi cezalara maruz kalmış ve 1956 yılında bu mücadelelerin sonucunda ülkenin bağımsızlığını elde etmişlerdir. Bağımsız Fas'ın ilk yılları bu iki grubun devlet yönetiminde önemli kademelere gelmeleri sonucunda ulusalcı ve Selefi ideallerin kombinasyonlarının devlet politikası olarak benimsenmesine şahitlik eder ve aynı zamanda bu dönem kültürün kurumsallaşması süreci ile karakterize edilir. (Ceran, 2012: 965) Sadece ülkenin kurtuluş mücadelesinde rol almakla kalmayan, aynı zamanda bağımsızlıktan hemen önce Fas'ın on yıllar boyunca yaşadığı kültürel değişiminin eserleri olan ulusalcılar ve bunun muhalifi Selefiler, 1956'da hükümet ve resmi kurumlarda görev alarak, konformist bir tavırla toplumu edebiyat ve sanat yoluyla aydınlatma ideallerini bir kenara bıraktılar ve bu durum genel manada edebiyat üretimi ve kültürel reformlarda önemli bir düşüşe neden oldu.

Bağımsızlık sonrası kültürel alanda görülen ideolojik kuraklık dönemi, toplumun özlemlerinin sözcüleri haline gelen halk tabakasından çıkmış yeni entelektüel kesimde bir tür hayal kırıklığına neden oldu. Sömürge döneminde henüz milliyetçi mücadeleye katılamayacak kadar küçük olan bu yeni nesil, altmışlı yılların ortalarında yönetimde söz sahibi olan mevcut selefi ve ulusalcı grup ile arasına mesafe koymaya başladı; hedefleri Fas kültürel kimliğini oluşturmada toplumun dönüşümünü sağlayan yenilikçi, ulusal, kültürel bir ideoloji ortaya koymaktı çünkü bağımsızlık içinde yumuşatılmış olan sosyal adalet ve siyasi özgürlük ideallerini bulamamadaki hayal kırıklığı tüm Mağrip ülkeleri için ortaktı (Parrilla, 2006:187-191) ve bağımsızlık sevincinin ardından hem bireysel hem de sosyal sorunların çeşitliliği ve gerçekliğin karmaşıklığıyla karşı karşıya kalmışlardı. Bağımsızlıktan önce ve sonra doğudaki Arap ülkelerinde baskın olan Selefi ideoloji yerini sosyalizm gibi yeni akımlara bırakmaya başladı ve bu akım Fas'ta da yeni nesil genç aydınları etkisi altına aldı. Bu bağlamda Fas'ta görülen en radikal değişiklik işçi ve sendika haklarını dile getiren ve aynı zamanda savunuculuğunu yapan milletvekili Mehdi b. Barka'nın *Hizbu'l-İstiklâl* Partisi'nden istifa etmesi ve 1959'da Abdullah İbrahim'in *el-İttihâdu'l-Vatanî li'l-Kuvvâtu's-Şa'biyye* Partisi'ni kurmasıyla gerçekleşti. (Ceran, 2012:922; Pennell, 2000:319-332) 1965 yılında, Kazablanka'daki ciddi öğrenci protestoları ve işçi grevlerinin şiddetli şekilde bastırılması aynı zamanda sosyalist lider Mehdi b. Barka'nın tuhaf ölümü monarşinin siyasi arenada baskın güç olarak konumunu güçlendirdi.

Politikada bu tür değişimler ve kopmalar olurken bu durumun kültürel alanda görülmesi kaçınılmazdı. Edebi alanda hâkim olan milliyetçi ve muhafazakâr gruptan ilk kopuşlar, mevcut sosyal durumdan rahatsız olan yeni nesil genç aydınların görüşlerini açıkça ifade edebilecekleri bir takım bağımsız dergiler yayımlamaya başlamaları ve bu bağlamda yeni neslin kendini özdeştiirdiği toplumcu gerçekçilik akımının edebi ifade aracı haline gelen kısa hikâye (kıssa kasıra) türünün ortaya çıkması ile başladı. Böylelikle altmışlı yılların başlarında "gerici" olanın aksine kendini "ilerici" olarak adlandıran ve edebiyatın politik bir boyutu olduğu gerçeğini hatırlatarak, toplumsal gerçekçiliği ve

realizmin sosyal boyutlarını kültürel alanda yaymayı amaç edinen yeni bir literatür ve aydın sınıfı ortaya çıktı. (el-Madini, 1994:42-43)

Gerçekten de bağımsızlıktan sonra kültür ve edebiyat toplumsal mücadelenin savaş alanlarından biri haline geldi. Yeni nesil, milliyetçi saflardan gelen ve çeşitli iktidar konumlarına sahip olan kültürel elit ideoloji ile açık bir çarpışmaya girdi; anlatı alanında, bu yeni kuşağın özlemlerinin gerçek edebi sözcüsü ise kısa hikâye türü ve bu türün yayımlandığı edebi dergilerdi.

3. BAĞIMSIZ KÜLTÜREL DERGİLERİN DOĞUŞU

Bağımsızlık sonrası iktidara yerleştirilen milliyetçi seçkinlerin yanı sıra ifade organlarını karakterize eden muhafazakâr yönelimden ayrılmak için 1960'ların başlarında genç aydınlar, mevcut olan dergilere karşıt görüş niteliğinde cevap veren çeşitli edebi dergiler ve topluluklar kurdular. Yenilikçi siyasi görüşlerin ifade edilme imkânı bulduğu bu yeni dergiler, toplumcu gerçekçilik bağlamında edebiyat ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmaya çalışmışlardır.

'Abdulcebbar es-Suhaymî, Muhammed el-'Arabî el-Misârî ve Muhammed Berrada tarafından 1964'te "*Mecelle li'l-Kıssa ve'l-Masrah*" (Hikâye ve Tiyatro Dergisi) adıyla kurulan dergi sadece yayımlandığı yılda üç sayı çıkarmasına ve daha sonrasında yayın hayatına devam edememiş olmasına rağmen, ilk sayıda kaleme alınan bildiri yazısında bu yeni neslin kendini "siyasi nesil" olarak tanımlaması ile bu yayın zamanın kültürel yenilenmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Aynı zamanda dergi adının, "Hikâye ve Tiyatro Dergisi" olması bu genç aydınların yeni özlemlerinden biri olan kısa hikâye ve tiyatro sanatını halkla iletişim kurmak için etkili edebi araçlar olarak gördüklerinin de bir göstergesidir. (eş-Şâvi, 1982: 42-52)

Yine 1964'te aynı kuşağın, Ahmed es-Sitâtî, Muhammed İbrahim Ebû 'Allu ve 'Abdurrahman b. 'Amrû'dan oluşan bir başka genç yazar ve aydın grubu "*Aklâm*" (Kalemler) dergisini çıkardı. Bu grup, yazılarında ideolojik sosyalist düşüncüyü savunan ve yönetimden ayrılan *el-İttihâdu'l-Vatanî li'l-Kuvvâtu's-Şa'biyye* Partisi'ne yakınlıklarını açık bir şekilde ifade ederken bu dergi, genç ve modern aydın ve entelektüel elit sınıfın ortaya çıkmasına ve şiir, araştırma ve ideolojik tartışmaların özgürce ifade edilmesine katkıda bulunan en önemli mecralardan biri haline geldi. 1964 ve 1982 yılları arasında düzenli olmamakla beraber 55 sayı çıkararak Fas edebi hayatında yerini aldı. (Khatibi, 1968: 30-33)

Yine aynı yıllarda altyapısını "*Aklâm*" dergisinin oluşturduğu "*Mecelle Sakâfiyye*" (Kültürel Dergi) adında yeni bir dergi çıktı ve bu dergide felsefi ve ideolojik denemeler önemli bir yer tuttu. Muhammed 'Abîd el-Câbirî, Sâlim Yefût, 'Abdulkebîr el-Hâtîbî ve 'Abdusselîm b. 'Abdullâlî gibi hem Fas'ı hem de diğer İslam ve Arap coğrafyalarını fikirleriyle etkileyen filozoflar ve düşünürler dergiye düzenli olarak yazılar yazdılar. Bu dergi özellikle edebi eleştirinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Yayında 'Abdulkadîr eş-Şâvî, İbrahim el-Hatîb ve İdrîs en-Nekûrî gibi önemli edebi eleştiri temsilcilerinin yazılarına yer vermiştir. Ayrıca 1964'te Rabat V. Muhammed Üniversitesi'nden bir grup profesörün girişimi olan "*el-Bahsu'l-İlmî*" dergisi yayın hayatına başladı. Bununla birlikte Halîd Misbâl tarafından yönetilen ve desteklenen feminist dergi "*Şurûk*" ve "*el-Mevkiif*" de modern Fas entelektüel düşüncesine yön veren oluşumlar içerisinde yerlerini aldılar. (Muñoz, 1991:815-818; Khatibi, 1968: 34-40)

Yukarıda değindiğimiz Arapça olarak yayımlanan dergilerin yanı sıra o dönemde yeni nesil Fas entelektüel tabakasının ifade aracı olarak Fransızca'yı kullandıkları birtakım dergilerden de bahsetmek yerinde olacaktır. 1964 yılı sadece Arapça dergiler yayımlayan entelektüeller için önemli bir referans tarihi değildir. Altmışlı yılların ortalarında Fas'ta ifade dili olarak Fransızca'yı seçen önemli bir kültürel hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte Fransız dilinin kültürel kimlik ögesinin bir parçası olarak kullanılması, bağımsız Fas'ta yeni bir olgudur. Bunu hayata geçiren şairler ve genç yazarlar zamanın kültürel sahnesinde önemli bir yer edindiler ve ulusal kültürün yeniden biçimlendirilmesinde ve yeniden tanımlanmasında aktif rol oynadılar. Fransız dilinin sömürgeciyle ilişkilendirildiği milliyetçi fikirlerin hâkim olduğu bir ortamda, bu dergilerin Fas kültür sahnesinde Fransızca yayımlanması birçok edebi tartışmayı da beraberinde getirdi. O zamana kadar sadece Ahmed es-Safrîvî ve İdrîs eş-Şurâybi gibi yazarlar, ciddi eleştirilere rağmen eserlerini Fransız dilinde ifade etmeyi tercih ederken bu kervana Muhammed Hayreddîn, Mustafa Nisâbûrî gibi isimler de katıldı. Nasıl ki *Aklâm* dergisi geleneksel din ilkelerine dönüşü ve mevcut olan siyasi sistemi korumayı savunan düşünce ile ayrılıyorsa, Fransızca'yı bir ifade dili olarak seçen bu genç grubun da savundukları fikirler sadece milliyetçi ve Selefi hareketten kopuş ve çatışma olarak değil aynı zamanda sömürgecilerle bağlantılı entelektüel girişimlerin de reddi olarak karakterize edildi. Fransız dilini bir ifade aracı olarak benimseyen bu yeni kültürel gruba bağlı ilk entelektüel niyet bildirisi, 1964 yılında Muhammed Hayreddîn ve Mustafa Nisâbûrî tarafından hazırlanan ve sunulan "*Poesie Toute*" bildirisinin yer aldığı "*Eaux Vives*" dergisi oldu ki Fas'taki Fransız sömürge kültürünün mevcut ittifaklarına karşı kültürel mücadelede en önemli rollerden birini üstlendi. (Muñoz, 1991:811-822)

4. SOUFFLES / ENFÂS DERGİSİ

Yukarıda değindiğimiz bütün kültürel girişimlerin nihai noktası ve en önemlisi hiç şüphesiz ilk önce Fransızca daha sonrasında ise Arapça ile birlikte iki dilde basılmış olan "*Souffles*" dergisidir. Fas'ın Fransa'dan bağımsızlığından on yıl sonra Şubat 1966'da, aralarında Fas entelektüel sınıfının ileri gelenlerinin oluşturduğu bir grup tarafından *Souffles* (fr. nefes/ilham) dergisi üç ayda bir yayımlanan edebiyat ve kültür dergisi olarak yayın hayatına girdi. 1966-1971 yılları arasında yayın hayatına devam eden dergi, bu süre zarfında Fas'ın kırılğan bir zemin üzerinde ilerlemeye ve değişmeye çalışan siyasi gelişimine yön verdi. *Souffles* dergisi 23 Mart 1965 yılında Casablanca'daki öğrenci protestolarının kanlı bir şekilde bastırılmasının akabinde "kurşun yıllar" olarak tarihte yerini alan Kral II. Hasan'ın (1961-1999) rejimi döneminde yazı çalışmalarını sürdürmeye çalıştı. Abdullatif Laâbi, Muhammed Hayreddîn, Mustafa Nisâbûrî, Muhammed Melehi gibi bir grup şair, öğretmen ve sanatçıdan oluşan derginin önde gelen kurucuları Fransız vesayetinden ulusal egemenliğe geçiş dönemini bizzat yaşamışlar ve bu bağlamda yeteneklerini, bilgilerini ve enerjilerini özgürlük mücadelesi ve kültürel kimliğin oluşmasına yönlendirmişlerdir. Laâbi'nin deyişiyle "Afrika'da ve geri kalan üçüncü dünyada bir şeyler olacaktı" ve *Souffles* bu kültürel ve politik değişimin öncüsü olmayı planladı. 1971 yılında derginin editörleri Fas solunun kültürel ve siyasi arenası olacak olan Arapça *Enfâs*'ı kurdu. Böylelikle dergi *Souffles-Enfâs* olarak hem Fransızca ve hem de Arapça olarak yayımlandı. Toplam yirmi iki sayı basılan dergide ilk dokuz sayı Fransızca olarak 10 ve 11. sayılar Fransızca ve Arapça olarak yayımlandı fakat 1972 yılında Laâbi ve arkadaşlarının tutuklanmasıyla bu girişim son buldu. (Fernandez, S., 1982; Wolf, 1992: 32-40)

Sömürge sonrası Fas toplumunun yeniden inşası ve kültürel kimliğin oluşumuna katkıda bulunmaya, ulusal kültürün rehabilitasyonu ve yeni bir ulusal literatürün temellerini atmaya yönelik güçlü kararlılık, *Souffle* edebi hareketini karakterize etti. Eğitim sisteminde ve toplumda Arapçanın anadil olarak tekrar yer alması çalışmaları sırasında *Souffles* dergisinin öncü karakteri olan Abdullatif Laâbi'nin derginin edebi hayatına Fransızca olarak devam ettirmesindeki kararlılık bazı çevreler tarafından yeni bir sömürgecilik oyunu olarak görüldü ve ağır eleştirilere maruz kaldı. Derginin kararlı bir şekilde milliyetçi daveti ve geleneksel milliyetçiliğin Fransızca yazılmış olması gerektiği konusundaki ısrarı sonrasında ortaya çıkan tartışmalar Laâbi'nin özeleştirisine ve mevcut dergiye Arapçanın da eklenmesine yol açtı. Sonuç olarak, 1971'den itibaren, *Souffles* dergisi, "*Mecelle Fikriyye 'Arabiyye Mağribiyye'*" (Fas Arap Düşünce Dergisi) alt başlığıyla, Ocak 1972'de yasaklanana kadar Arapça kısmı *Enfâs*'la birlikte olarak yayımlandı. Her iki derginin içeriğinin farklı olmasına ve beraber sadece altı sayı yayımlanmalarına rağmen *Enfâs* kurulduğu günden itibaren *Souffles*'dan daha politik bir tutum içerisindeydi. *Enfâs* hiç şüphesiz Fas gerçekliğine daha fazla odaklanmış ve kısa hayatına rağmen yeni Fas solunun önemli bir kürsüsü haline gelmişti. Grubun üyelerinin birçoğu aslında Marksist-Leninist ideolojiye inanan ve 1960'da yasaklanmış olan Fas Komünist Partisi'nin varisi olan Kurtuluş ve Sosyalizm Partisi'nin aktif üyeleri idi. İki derginin üyelerinin ve işbirlikçilerinin artan siyasi katılımına misilleme olarak Laâbi ilk kez Ocak 1972'de hapsedildi. (Pennell, 2000: 335-340)

Souffles dergisinin tarihsel sürecine bakıldığında iki dönemden bahsetmek mümkündür. 1966-1969 yılları arasındaki ilk dönemde derginin çıkış amacı yeni bir Fas ve mağrip kültürü oluşturmak ve halkta milli kimlik bilincinin gelişmesini sağlamaktı. Bu dönemden sonra özellikle 1971 ve 1972 yılları arasındaki ikinci dönemde Marksist ideoloji ön plana çıkmıştır. Öyle ki katkıda bulunan yazarlar ve sanatçılar, dergiyi dünyaya Marksist ideolojiyi yayacak bir yıldırım gücü olarak görmekteydiler. Derginin kurucusu Abdullatif Laâbi, "edebiyat artık yeterli değil" diyordu. Derginin üçüncü dünya ülkelerinin sömürgeci devletlerden kurtulma mücadelesi ve global politikalara ayrılmış kısmı edebiyat kısmının önüne geçmişti. Laâbi ve arkadaşlarının tutuklanmasıyla birlikte dergi, mevcut rejimi rahatsız eden politik görüşlerin dile getirildiği bir mecra olduğundan dolayı yasaklandı.

Souffles dergisinin Fas kültür ve siyasi yaşamında ne gibi etkiler bıraktığını ve böyle bir oluşuma neden ihtiyaç duyulduğunu anlamak açısından Fas'ın bağımsızlığından itibaren ortaya çıkan edebi ve kültürel girişimler hakkında genel bir bilgi yararlı olacaktır. Fas 1956 yılında bağımsızlığına kavuşmasına rağmen, İspanyol ve Fransız sömürge ideolojilerinin geriye bıraktığı enkazdan dolayı özgün bir Fas kültüründen bahsetmek nerdeyse imkânsızdır. Kolonyal düzen, yerel halka Avrupa merkezli bir kültür dayatmış, Arapça kullanımını kısıtlamış, yerel medyayı sansürleyerek, dernek, cemaat ve parti gibi grupların bir araya gelmelerini yasaklamıştı. Sömürge devletleri, toprakları daha iyi kullanabilmek amacıyla ülkeyi hızlıca en modern seviyede sanayileştirdi. Bununla birlikte Fas'ın entelektüel manada aydınlanması, halkın eleştirel düşünceye ve modern bir yaşam tarzına ulaşmakla birlikte kendi öz kimliğini bulma ihtiyacı ise emperyalist düzen için en büyük tehditti. Öte yandan kolonyal düzen, ülkenin öz kültürünü, tarihi mirasını ve milli kimliğini de parçalayarak Fas toplumunun öz benlik duygusunda büyük bir boşluk oluşturmuş, bireyin ruh dünyasında sürekli kendi ve "ötekinin" çatıştığı kültürel kimliği olmayan bir toplum kurma amacına da ulaşmıştı. Emperyalist güç için Fas kültürü sadece egzotikti; bunun dışında ne entelektüel yaşam ne de öz kültüre saygı Fas toplumu için söz konusu dahi olamazdı. Buna rağmen Fas hem köklü bir tarihe ve hem de zengin bir kültür ve düşünce geleneklerine sahipti. Bölgedeki yenilenme (Nahda) hareketinin

daha 20. yy. başlarında Fas'ta filizlenmeye başladığını bu bağlamda her türlü sansür ve dayatmaya rağmen yerel entelektüel sınıfın bütün çabasının özgürlük mücadelesi ve halkta milli bilincin uyanmasıyla toplumsal ilerleme yönünde olduğunu belirtmek gerekir. Bundan dolayı Ahmed es-Safri ve İdris eş-Şurâybi gibi önde gelen yazarlar çeşitli yazılar ve incelemeler kaleme aldılar. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016: 1-13)

Bu tür çabalara rağmen bağımsızlık sonrası Avrupa merkezli, kendi değerlerinden utanan, sığ bir kültür anlayışından kurtulmak kolay değildi. Batılı sanatçılar tarafından düzenlenen sergi, edebiyat dinletisi gibi çeşitli kültürel olaylarda sadece renk katacak kadar yerel bir sanatçıya ya da edebiyatçıya yer veriliyordu. Bunun dışında klasik Arap şiirinin inceliği, Berberilerin geleneksel sanatları gibi kökene ait değerler kolonyal sonrası düzende göz ardı edilmekle birlikte yerel entelektüel sınıfa modern ürünler ya da girişimler de layık görülüyordu. Bununla birlikte sömürgeci propaganda ve izolasyona maruz kalan Fas burjuvazisi tamamıyla geçmişini görmezden gelen, Avrupa sevici ya da nostaljik bir geçmişe körü körüne bağlı olarak ikiye ayrılmıştı. Böyle bir durumda, ülkenin çıkarlarını düşünen, modern ve milli bir kültürün oluşumunu sağlayacak yeni bir dile ihtiyaç vardı.

1964 yılında özgün ve fikirlerini açıkça ifade etmekten çekinmeyen bir grup edebiyatçı ve sanatçı Casablanca ve Rabat'ta bir araya gelerek, o zamana kadar yabancı misyonların ya da devlete yakın elitlerin tekelinde bulunan Fas kültürüne dair yenilikçi ve bağımsız etkinlikler oluşturmaya başladılar. Günümüz modern Fas kültürünün temellerini atan bu cesur ve cüretkâr girişimin öncüsü, içlerinde Muhammed Melehi, Ferid Belkahia, Muhammed Hayreddin, Mustafa Nisâbü'rî'nin bulunduğu Casablanca grubu olarak bilinen bir grup edebiyatçı ve şairdi. Grubun deneyimleri arasında özgün ve eleştirel sergiler, manifestolar, tartışmalar ve yayımlar yer almaktaydı. Casablanca grubuna göre edebiyat ve sanat ne yönetime yakın elit tabakanın istediği gibi Avrupa merkezli ve ne de geçmişten kopamayan, gelenekçi bir tarzda olmalıydı. Hem Fransız hem de Arap edebiyatı ve geleneklerinden ayrılmak yeni kuşağın tarihi göreviydi. Özgür, özgün, adil ve ulusal bir kültür kurmak amacıyla şair Abdullatif Laâbi'nin de katılımıyla *Souffles* dergisi 1966'da Rabat'ta yayın hayatına başladı. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016: 1-13; Tenkoul, 1988:11)

Souffles dergisi, zamanın sözde edebi hayatının kaçınılmaz bir zorunluluğu olan Fransızca pitoresk tabiat manzaraları, bahçe şiirleri ve klasik Arapça şiirlerinden farklı bir dil geliştirip serbest bir edebi üslup kullandıkları yazılarında, yerleşik edebi türlere ve dilin kendisine karşı olan edebi faaliyetlerini "dil gerillaları" ve "metnin şiddeti" gibi ifadelerle tanımlamışlardır. Edebi düzeyde, *Souffles* grubunun çalışmaları sömürgeleştirme sonrası oluşturulmuş dillerin yapıszlaştırılması ve türlerin yıkılması ile karakterize edilen yeni bir literatür olarak kabul edildi. Basmakalıp şiir yazımlarını bir kenara bırakan bu yenilikçi grup, edebiyata hevesli olan yeni kuşaklara dili deneyimlemenin, tıpkı çamur gibi ona özgün şekiller vermenin yolunu açıyordu. Bununla birlikte Fransız sömürgeci döneminde eğitim alan ve eğitim dilleri Fransızca olmasına rağmen ana dilleri Arapça olan Faslı edebiyatçıların ve entelektüellerin hangi dilde yazacakları ya da yazmaları gerektiği önemli bir tartışma konusu haline gelmişti. Bu tartışmaya *Souffles* dergisi birinci sayıda Abdullatif Laâbi, "şairin dili" olarak cevap veriyordu ve şairin dilini ise dilsel kargaşanın ortasında yarattığı ve detaylandırdığı, şairin dış dünyasını ve onunla bir arada var olan dinamikleri yeniden canlandırdığı bir tavır olarak tanımlıyordu. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016: 17) Hiç şüphesiz Fransızca ve Arapça

kültürün ve edebiyatın üretiminde yadsınamaz tarihsel bir gerçekliğe sahip olduklarından, *Souffles* dergisinde bu iki dil zamanla birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak sunulmuştur.

Souffles dergisi kolonyal dönem sonrası yalnızca modern Fas edebiyat ve kültür alanına katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda başta Afrika halkları olmak üzere Ortadoğu ve diğer üçüncü dünya ülkelerinin de seslerini duyurabilecekleri kültürel bir platform olmuştur. *Souffles*'un 1966 yılında çıkardığı ilk sayısında Abdullatif Laâbi, “*Le Marasme*” (Kasvet) adlı şiirinde, ulusal kimlik ve kültürü sorgularken Fas'ın içinde bulunduğu yozlaşmış kültürü ve sosyal yapıyı sert bir dille eleştiriyordu. (Harrison, O., ve T. Ignacio, 2016:13-22) Bununla birlikte aynı sayıda kaleme aldığı bir yazıda, *Souffles* dergisinin hiçbir nişin ya da minarenin gölgesi altında yer almadığını ve hiçbir sınırının olmadığını belirtirken ardından Mağribi, Afrikalı, Avrupalı ve diğer yazar dostların bu girişimde yer almalarını istediğini ve gönderecekleri yazılara memnuniyetle yer vereceklerini belirtiyordu. Fransızca, klasik Arapça ya da sözlü Berberi geleneğinden dolayı dil sorunu çeken, hissiyatlarını ve fikirlerini istedikleri gibi ifade edemeyen düşünürler ve edebiyatçılar için *Souffles* dergisi nefes alabildikleri bir yerdi. Yerel ağızları ve lehçeleri kullanarak ya da istedikleri dilde yazarak her biri kendi özgün dilini oluşturdu. Bu bağlamda *Souffles*, Cezayirli yazar Mevlûd Mu‘ammeri, Kâtib Yasîn, Faslı yazar İdrîs eş-Şurâybi ve Tunuslu yazar Albert Memmî gibi üst kuşak yazarlardan destek gördü ve böylelikle yeni kuşağın manifestosu olan dergi hem kolonyal istilaya ve hem de kolonyal rejimin devamı niteliğindeki yerel feodaliteye karşı bir tutum içerisinde oldu. O dönemde çok sesliliğin, yenilenmenin ve protest duruşun arenası olan dergiye Cezayirli şair Melik el-Ûlâ, Fransız şairler André Laude ve Bernard Jakobiak, Lübnanlı şair Etel Adnan, Tunuslu yazar Muhammed Azize gibi çeşitli yazar ve düşünürlerin katkı sağladığını belirtmek gerekir. Ayrıca 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşında Arapların büyük bir hezimete uğramaları ve akabinde Filistin halkının yurtlarından sürülmesiyle sonuçlanan Filistin meselesi *Souffles* dergisinin o tarihten itibaren sürekli olarak dile getirdiği en önemli konulardan biri olmuştur ve bu konuda toplumun bilinçlenmesi yönünde büyük bir katkı sağlamıştır. (Suzor, 1982)

Abdullatif Laâbi'nin önderliğinde derginin diğer üyeleri tarafından belirli zaman aralıklarıyla düzenlenen şiir dinletileri, bir takım sanatsal sergiler gibi faaliyetler, gün geçtikçe katılımcıların çeşitliliği ve çoğalması aynı zamanda derginin alanını genişletmesinden dolayı ihtiyaçlara karşı yetersiz kalıyordu. Bu yüzden başta Abdullatif Laâbi olmak üzere Bernard Jakobiak, Mustafa Nisâbûrî ve Muhammed Melehi'nin çabaları sonucu “*Atlantes*” adında bir yayın dizisi oluşturuldu. Bu yayın dizisinde şiir, roman, hikâye gibi bir takım edebi kitapların yanı sıra sosyolojik ve eleştirel eserler de yayımlandı. (Tenkoul, 1988: 13; Suzor, 1982; Gontard, 1981:13)

Souffles dergisi içinde bulunduğu toplumdan kopuk ve global anlamda dünyadan uzak bir yayın çizgisini benimsememişti; aksine derginin öncüleri için sanat ve edebiyat toplumu yeniden inşa eden, halkın varoluşsal ve eleştirel bir bakış açısına sahip olmasını sağlayan ve aynı zamanda diğer dünya halklarıyla da iletişime öncelik eden en önemli araçtı. Bu bağlamda 1968 yılında “*Action et Recherche Culturelle*” adlı ulusal kültürel araştırmalar üzerine çalışan derneğin kurulmasına öncülük etti. Derneğin oluşumunda Fas'ın önde gelen bilim insanları, uzman kişiler ve sanatçılarla birlikte siyasi partiler de yer aldı. Bu dernek ileriki yıllarda sayısını arttırarak ülkenin geneline yayıldı ve bağımsızlık sonrası kültürel ve edebi faaliyetlerle birlikte toplum inşasında önemli katkılar sağladı. (Suzor, 1982)

Kuşkusuz en etkili yayın *Souffles* olmasına rağmen, 1971'de kurulan sosyal ve kültürel dergi "*Lamelij*" ve 1973'de yayın hayatına başlayan ve Ömer el-Mâlikî tarafından yönetilen "*Pro-Culture*" adlı edebiyat dergisinin de adlarını anmak gerekir. (Parrilla, 2006: 193)

5. SONUÇ

Ulusal kimlik oluşturma sürecinin temel dayanaklarından biri, milli bir edebi geleneğin kurulması yolunda edebiyat tarihi ve edebiyat eleştirisi gibi disiplinlerin yardımıyla milli ve özgün bir literatürün ortaya çıkmasıdır; bu bağlamda dil ve edebiyat ulusal kimliğin varlığını doğrulayan ve onu muhafaza eden en önemli kültür ögesidir. Fas'ın entelektüel ve edebi düşünce yapısını oluşturma süreci bağımsızlık sonrası tarihsel ve siyasal olaylarda yer alan yeni nesil aydın sınıfın modern Fas toplumunun kimlik ve kültürünün gelişmesine katkı sağlaması amacıyla yayımladıkları bir takım edebi dergiler ve kültürel gruplar öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu yazarlar ve entelektüeller, bağımsızlık sonrası yönetimde söz sahibi olan ve sömürge devletinin çıkarlarını korumaya devam eden eski nesil aydın sınıfa karşı bir duruş sergileyerek, yeniden bir toplum inşa etmek için milli ve kültürel bilincin yayılmasında kendilerine tarihsel sorumluluklar yükleyerek kararlı ve bilinçli bir literatür oluşturma ihtiyacı hissettiler. Bu bağlamda emperyalist gücün dolaylı olarak mevcut yönetim üzerinden varlığını sürdürmesi, ülkenin sömürgeci güce sürekli borçlanmasından dolayı yaşanan ekonomik krizler, toplumsal hayal kırıklıkları gibi mevcut problemlerin çözümünü sosyalizm, eşit haklar, halkların eşitliği gibi siyasal yeni ideolojik kavramlarda olduğuna inandılar ve bu doğrultuda çıkardıkları süreli yayınlarda ve düşünce topluluklarında hem kolonyal gücün oluşturduğu ulusalcı düzeni hem de Selefî dini ideolojiyi reddeden bir tutum içerisinde oldular. Bu düşünceye rağmen eserlerinde kullandıkları dil Fransızca ve Arapça oldu. Doğudaki Mısır ve Lübnan gibi edebiyatta ve Arap düşünce yapısını oluşturmada öncü bir konumda olmamalarına rağmen neşriyatlarda değindikleri konular sadece Fas'la ilgili değildi; genç aydınlar bütün bir Afrika kıtasını, tüm sömürülmüş halkları ve Arap ülkelerini edebi düşüncelerini yayınlarında paylaşmaya davet etmişler ve böylece Afrika'da, Arap ve İslam coğrafyasında yeni ideolojilerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamışlardır. Yeni siyasi ve ideolojik fikirlerle örülü bu yeni dergilerde, edebiyatın kültürel düşünceyi oluşturmada en önemli etkenlerden biri olduğuna inanılan doğrultuda yazılar kaleme alınmış ve bu yolla Fas toplum düşüncesini şekillendirmede ve toplum kimliğini oluşturmada önemli katkılar sağlamışlardır.

6. KAYNAKÇA

- Allen, R., (2011) "Rewriting Literary History: the Case of Moroccan Fiction Arabic", *The Journal of North African Studies*, s.311-324.
- Bratt, K., Elbousty, M., Stewart, D. J., (2014), *Vitality and Dynamism, Interstitial Dialogues of Language, Politics and Religion in Morocco's Literary Tradition*, Leiden University Press, Leiden, 177-183.
- Ceran, İ., (2012), *Fas Tarihi*, (1. Baskı), Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 922-965.
- Dursun, D., (1995), "*Fas: Himaye Dönemi ve Bağımsızlık*", C. 12, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s. 192-199.
- el-Madini, A., (1980), *Fi'l-Edebi'l-Mağribiyyi'l-Mu'asır*, Matba'at Dâri'n-Neşri'l- Mağribiyye, Casablanca, s. 42-43.
- El Mansour, M., (1994), "Salafis and Modernists in the Moroccan Nationalist Movement", *Islamism and Secularism in North Africa*, ed. John Ruedy, Georgetown Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown, s.53- 69.

- el-Câbiri, M., (2001), *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, Çev.İbrahim Akbaba, (2. Baskı), Kitabevi yayınları, İstanbul, s. 19-35.
- Er, R. (2015), *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Hece Yayınları, İstanbul, s. 6.
- eş-Şâvi, A., (1982), “Mecellâtu'l-‘Arabiyye fi'l- Mağrib”, *El-Edeb*, (9), Beyrut, ss. 42-52.
- Gariage, J., (1994), *Histoire Contemporaine Du Maghreb: De 1830 a Nos Jours*, (edt.1), Fayard, Paris, 245-248.
- Gikandi, S., (2012), *The Routledge Encyclopedia of African Literature*, Routledge, NY, s. 389-393.
- Gontard M.,(1981), *Violence Du Text La Literature Marocaine De Langue Française*, L'Harmattan, Paris, s.81-83.
- Harrison, O., Ignacio, V., *Souffles-Anfas A Critical Anthology From The Moroccan Journal of Culture and Politics*, (2016), Stanford University Press, Stanford, California, s.13-39.
- Hourani, A. (2004), *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 352-403.
- Parrilla, G. F., (2016), “The Novel in Morocco as Mirror of a Changing Society”, *Contemporary French and Francophone Studies*, s. 19-25.
- Pennell, C.R., (2000), *Morocco since 1830*, (edt. 2), NYU Press, NY, s. 319-341.
- Said, E. W., (2003), *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Suzor, F., (1982), “Approximacion a la Historia Cultural de marruecos en los Anos Sesenta: El Movimiento Souffles-Anfas”, *Memoria de Licenciatura*, UAM, Madrid, s.71-74.
- Tenkoul, A., (1988), “Les Revues Culturelles”, *Regards Sur la Culture Marocaine*, (1), ss.11-34.
- Tâvît, M. b., (1960), *el-Edebu'l-Mağribî*, Beyrut, s. 22-43.
- Yaktîn, S., (2006), *es-Serdu'l- ‘Arabî: Mefâhîm ve Tecelliyât*, Kahire, s. 17-19.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 07.05.2020 | Kabul Tarihi: 21.06.2020

İNGİLİZ ORYANTALİST E. H. PALMER ve ARAPÇA DERS KİTAPLARI

Atik AYDIN

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
atik.aydin@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5995-945X>

Atıf / Citation: Aydın A. (2020). İngiliz Oryantalist E. H. Palmer ve Arapça Ders Kitapları. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 51-63.

Öz

İngiliz oryantalist Edward Henry Palmer (1840–1882), dilci ve gezgin olarak temayüz eden bir şahsiyettir. Cambridge Üniversitesinde Arapça profesörü olarak çalıştı. Mısır'dan başlayarak Sina çölü üzerinden Kudüs'e iki seyahat yaptı. Birincisinde görevini tamamladı fakat ikicisinde kendisine kurulan bir pusuda öldürüldü.

Farklı dillerde pek çok kitap yazdı. Ancak Arapçadaki çalışmaları daha çok ve daha önemlidir. Üç adet Arapça ders kitabı yazdı: *A Grammar of the Arabic Language*, *Arabic Manual Grammar Reading Lessons Exercises* ve *Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic*. Birincisi detaylı bir gramer kitabıdır. İkincisi klasik Arapça ve konuşma diline dair bir kitaptır. Üçüncüsü ise filolojik araştırmalar için hazırlanmış olan karşılaştırmalı bir kitaptır.

Bu çalışmada söz konusu kitaplar tek tek ele alınacak, amaç, içerik ve üslup bakımından aralarında karşılaştırmalar yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: E. H. Palmer, Arapça ders kitabı, Oryantalizm, Gramer.

BRITISH ORIENTALIST E. H. PALMER AND HIS ARABIC TEXTBOOKS

Abstract

English orientalist Edward Henry Palmer (1840–1882), was distinguished figure as a linguist and as a traveler. He was professor of Arabic at University of Cambridge. He did two travels from Egypt through the Sinai Desert to Jerusalem. His first mission was successful, but he was ambushed and killed on the second.

He wrote many books in different languages. But his works in Arabic are more, and more important. He wrote three Arabic textbooks: A. Grammar of the Arabic Language, Arabic Manual Grammar Reading Lessons Exercises and Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic. The first is a detailed grammar book. The second is a book on classical and spoken language. The third is a comparative work prepared for philological studies.

In this study, the mentioned books will be discussed one by one and comparisons will be made between them in purpose, content and style.

Keywords: E. H. Palmer, Arabic textbook, Orientalism, Grammar.

1. GİRİŞ

İngiltere, Arapça öğrenimi ve öğretimi çalışmalarının yapıldığı önde gelen Batı ülkelerindedir. 12. asırda İngiliz ilim adamları, ilim araştırması maksadıyla İspanya'daki Arap üniversitelerini dolaşmaya başladı. (Lewis, 2008: 213) Thomas Brown, Adelard of Bath ve Roger Bacon gibi şahsiyetler Endülüs'e gidip buradaki eğitim kurumlarında Arapçayı öğrenerek pek çok Arapça eseri tercüme ettiler. O dönemlerde, Endülüs'e giderek Arapça öğrenen İngilizler olduğu gibi, Endülüs'ten İngiltere'ye gelen Müslüman âlimlerden Arapça öğrenen İngilizler de vardı. Mesela Endülüslü filozof İbrahim b. Azrâ 1158-1159 yılları arasında Londra'da bulunmuş ve dersler vermiştir. (el-Akikî, 1964: 430) 1632'de Cambridge ve 1636'da Oxford üniversitelerinde Arapça kürsülerinin açılmasıyla da çalışmalar akademik düzeye yükselmiştir. (Kurtuluş, 2000: 310-311)

1823'te şarkiyat araştırmalarını destekleyen The Royal Asiatic Society'nin kurulması ve 1836'da Londra Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı Kürsüsünün açılması, İngiliz şarkiyatçıların özellikle Arapça kitapların neşir ve basılmasında daha önemli bir pay almasını sağladı. Bu yüzyıl İngiliz şarkiyatçılığının doruğa ulaştığı bir dönem oldu. Edward William Lane, Edward Henry Palmer, William Wright ve Richard Francis Burton bu dönemin önde gelen Arabistleridir. (Kurtuluş, 2000: 310-311)

19. yüzyılda İngiltere'de oryantalist çalışmalar ciddi bir ivme kazandı. Farklı alanlarda pek çok eser ortaya çıktı. En hareketli alanlardan biri de Arap dili ve edebiyatı alanı idi. Tahkik ve inceleme eserlerinin yanı sıra Arap dili öğretimine yönelik gramer ve metin okumaları içerikli kitaplar yazıldı. İşte bu alanda öne çıkan şahsiyetlerden biri de Edward Henry Palmer'dir.

Bu çalışmada Palmer'in hayat hikâyesine kısaca değindikten sonra Arapça ders kitaplarını ele alacağız. A Grammar of the Arabic Language, Arabic Manual Grammar Reading Lessons Exercises ve Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic adlı kitaplarını ayrı başlıklar altında inceleyecek ve aralarındaki benzerlik ve farklılıkları örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

2. HAYATI

Edward Henry Palmer, 7 Ağustos 1840 yılında İngiltere'nin Cambridge şehrinde doğdu. Küçük yaşta anne ve babasını kaybeden Palmer'in bakımını ailesindeki diğer kişiler üstlendi. (Besant, 1883: 3) Üstün dil yeteneği olan Palmer önce İtalyanca ve Fransızca öğrendi. (el-Akikî, 1964: 482) Daha sonra 1860 yılının sonlarında Hindistanlı Seyyid Abdullah ile tanıştı. Onun da etkisiyle Doğu dilleriyle ilgilenmeye başladı ve Farsça, Urduca ve Arapça öğrendi. (Bedevî, 1993: 67)

Doğu dillerindeki başarısı ile dikkatleri üstüne çeken Palmer, 1867 yılında Cambridge Üniversitesi Doğu Araştırmaları (Oriental studies) bölümünde akademisyen olarak seçildi. Ertesi yıl

arazi taraması için İsraililer tarafından belirlenen bir rotayı takip ederek Mısır'dan başlayıp Sina Çölü üzerinden Kudüs'e giden bir seyahat gerçekleştirdi. 1870'de çölde ikinci bir seyahat daha yaptı. (E.H. Palmer, (t.y.), <https://www.britannica.com/biography/E-H-Palmer>) Hasta ve zayıf bünyesine rağmen Palmer, bin kilometrelik mesafeyi günde 16 saat yürüyerek katetti. Çöl seyahati sırasında önceden sahip olduğu derin Arapça bilgisini Bedevi lehçelerini öğrenerek daha ileri noktalara taşıdı. Walter Besant ile birlikte on binden fazla Arapça yer ismini Latinize etti, daha önce Latin harfleri ile yazılmış bazı isimleri de gözden geçirip düzeltti. <https://www.pef.org.uk/profiles/professor-edward-henry-palmer-1840-1882>. (16.04.2020) Palmer yerleşim yerlerinin isimlerinin tashihinde bölgede yaşayan bedevilerden yardım alıyordu. (Bedevî, 1993: 67)

Belirtmek gerekir ki, Palmer'in Sina Yarım Adası, Mısır ve Filistindeki seyahatleri ilmi saiklerle yapılan seyahatler değil İngiltere'nin bölgedeki emperyalist faaliyetlerine zemin hazırlamak ve 1882 yılındaki Mısır işgaline Arap kabilelerinden destek almak ya da işgale karşı gelmemelerini sağlamak idi. (Bedevî, 1993: 70)

İngiliz Deniz Kuvvetleri Palmer'in Mısır ve Sina'daki tecrübesinden yararlanmak istedi. O da geri durmadan işe koyuldu. Şu anda İsrail sınırları içinde bulunan Yâfâ'ya gitti. O dönemde orada yaygın olarak kullanılan kıyafetler satın alıp bir yerli gibi giyindi. İngiliz hükümetinin verdiği büyük paralarla deve ticareti yapıp kendisine deve tüccarı süsü vermeye çalıştı. Görüşmelerinde Kur'an'dan ve Arap şiirinden alıntılar yapıyordu. Kendisine Abdullah Efendi ya da Şeyh Abdullah diye hitap edilmesini sağlamıştı. Neticede bazı kabile şeyhlerini yanına çekebildi. Palmer, mektuplarını ilgili kişilere göndermek ve İngiliz işgaline karşı direnen Ahmed Urâbî Paşa¹ ile Türkiye arasındaki iletişimi kesmek için telgraf direklerini tahrip etmede bu kabile şeyhlerinden yararlanıyordu. 1882 yılı Ağustos ayında Palmer ve arkadaşları, sözü edilen çalışmaları sürdürdükleri sırada yerli halktan bir grup tarafından saldırıya uğrayıp öldürüldü. (Bedevî, 1993: 71)

Palmer'in ölüm haberi, geniş bir yankı uyandırdı. Dünyanın farklı bölgelerinden birçok şair, aralarında Arapçanın da bulunduğu en az on beş dilde onunla ilgili mersiyeler yazdı. (Lewis, 2008: 230)

3. PALMER'İN ÇALIŞMALARI

Palmer'in Arap ve İslam dünyası açısından öne çıkan çalışmaları şunlardır: (Besant, 1883: 429-430)

- Oriental Mysticism: Theosophy of the Persians, Bell & Daldy, 1867.
- Poems of Hafiz of Shiraz, Trübner & Co, 1868.
- History of Jerusalem, the City of Herod and Saladin, (Walter Besant ile birlikte) Bentley, 1871.
- Catalogue of Arabic, Persian, and Turkish MSS. in Trin. Coll., Camb., Bell & Daldy, 1871.
- Desert of Exodus. Forty Years Wanderings, Bell & Daldy, 1871.

---

¹ Ahmed Urâbî Paşa (1841-1911), İngilizlerin Mısır işgaline karşı Ayaklanan Mısırlı komutan ve devlet adamı.

- Outlines of Scripture Geography, Society for Promoting Christian Knowledge, 1874.
- History of the Jewish Nation from the Earliest Times, Society for Promoting Christian Knowledge, 1874.
- A Concise Dictionary of the Persian Language, Trübner & Co., 1876.
- Poems of Beha ed Din Zoheir of Egypt, Cambridge University Press, 1877.
- A Grammar of the Arabic Language, Allen & Co., 1877.
- Haroun Al Raschid, Caliph of Baghdad, M. Ward & Co., 1880.
- Sacred Books of the East, Vols VI and IX 'The Qur'an', Clarendon Press, 1880.
- Arabic Manual, Grammar, Reading Lessons, Exercises, W. H. Allen & Co., 1881.
- Survey of Western Palestine, Palestine Exploration Fund. 1881.
- Simplified Grammar of Hindustani, Persian, and Arabic, Trubner & Co., 1882.
- A Concise English and Persian Dictionary, Trübner & Co. 1883.

4. PALMER ve ARAPÇA

Palmer, Arapçayı Arapçanın anayurdunda öğrenen nadir oryantalistlerden biridir. Herhangi bir Arap gibi nesir ve nazım alanlarında eserler verebilecek düzeyde Arapçaya vakıf idi. Öyle ki müsteşriklerle yaptığı kimi görüşmelerinde İngilizce ifadeyi bulmakta güçlük çektiğinde Arapça ifade ediyordu. (el-Akikî, 1964: 483)

Arapçada ustalaşmanın en iyi yolunun, Araplarla haşır neşir olmak ve Arap dilini bizzat onlardan almak gerektiğini düşünen Palmer, İngiltere'de bulunan Araplarla temasa geçti. Görüştüğü kimselerden biri de Rızkullah Hasan Halebî idi. Palmer, ondan çok etkilendi ve çok şey öğrendi. (Lewis, 2008: 229)

Palmer, bir filolog olmaktan çok bir dilci idi. Diğer oryantalistler gibi Arapçayı sadece gramer kitapları ve sözlüklerden değil, doğal ortamda öğrendi; duyarak ve konuşarak. Başkaları için anlaşılması zor olan kalıp ifadeleri o, çölde hayatın içinde kullanarak öğrendi. (Besant, 1883: 143) Bir Arapça şiir divanını tam olarak İngilizceye çeviren ilk kişi Palmer'dir. (Besant, 1883: 144)

Farsça ve Urduca ile ilgili eserler telif etmiş olsa da Palmer'in asıl gayreti Arapça öğretimi alanında olmuştur. 1871-1881 yılları arasında Cambridge Üniversitesinde Arapça kürsüsünde profesör olarak da görev yapan Palmer, üç adet Arapça ders kitabı yazmıştır.

Diğer çalışmaları olduğu gibi Palmer'in gramere dair eserleri de yeni bir tarzda ve başka çalışmalardan farklı idi. O bir gramerci değildi ve ilmi çalışmalarını gramer kurallarını esas almadan sürdürüyordu. Fakat Arap dili gramerinin zor konularını anlaşılır ve sade bir şekilde açıklayabiliyordu. (Besant, 1883: 146)

Bernard Lewis'e göre Palmer'in Arapça kitaplarının, diğer oryantalistlerin Arapça kitaplarından en önemli farkı, daha önce İngiliz gramer kitaplarında olduğu gibi değil, bizzat Arap öğrencilerin, öğrenim gördükleri geleneksel Arap nahvi metoduyla hazırlanmış olmasıdır. (Lewis, 2008: 229)

Arap dili grameri alanında Avrupa'da iki ekol vardır. Başını Silvestre de Sacy'nin (1758-1838) çektiği birinci ekol, Arapçayı Avrupa yöntemiyle ve Latinceyi ele aldıkları gibi ele alırlar. Diğer ekol ise Arapçanın, özü bakımından Ari dillerden çok farklı olduğunu düşünürler. Bu gruba göre Ari dillerinin yöntemlerini Arapçaya uygulamak, yeni başlayanların işini zorlaştırıp zaman israfına sebep olur. İkinci ekolün kurucusu, İskoç oryantalist Matthew Lumsden'dir (1777-1835).² Yaklaşık yarım asır sonra Lumsden'in yolun izleyen ilk kişi Palmer oldu. O, Arapça ders kitaplarını Arap dilcilerin yöntemi ile hazırladı. Filolojik meselelerle ilgilenmeyip Arapçayı bir konuşma dili olarak öğrenmek isteyen Avrupalılar için Palmer'in kitapları tercih edilen bir alternatif oldu. (Besant, 1883: 146)

Palmer, Arapça öğrenmede şu hususların önemli olduğunu ifade eder: (Palmer, 1885: iii; Palmer, 1874: vi)

- 1- Temel gramer bilgilerini almak
- 2- Metin okumak
- 3- Çeviri alıştırmaları yapmak
- 4- Arap şiirinden metinler ezberlemek
- 5- Arapçanın kullanıldığı ortamda bulunmak

5. ARAPÇA DERS KİTAPLARI

Her ne kadar Palmer, Arapça'dan İngilizce'ye önemli çeviriler yapmışsa da Arap dili alanında yaptığı en önemli çalışma Arapça ders kitaplarıdır. Palmer, üç adet Arapça ders kitabı yazmıştır:

5.1. A Grammar of the Arabic Language

445 sayfa olan hem hayatında hem de ölümünden sonra defalarca basılan bu kitap, Palmer'in Arap dili gramerine dair en kapsamlı eseridir. Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır:

1. Accidence (Sarf): 1 – 168 arası, 168 sayfa.
2. Syntax (Nahiv): 168 – 291 arası, 123 sayfa.
3. Prosody (Aruz): 291 – 377 arası, 86 sayfa

Kitabın sonunda bir de Arapça gramer kavramlarını kısaca tanımlayan 28 sayfalık bir sözlük bulunmaktadır.

Burada dikkat çekici olan hususlardan biri, bu üç ana başlıkta işlenen konuların Arapça kaynaklarda işlenen konulardan farklı olmasıdır. Bu farklılık daha çok *Accidence* (Sarf) bölümünde

---

² Lumsden'in iki cilt olarak planladığı fakat tamamlayamadığı *A Grammar Of The Arabic Language According To The Principles Taught And Maintained In The Schools Of Arabia* adlı kitabı 1813 yılında Kalküta'da basıldı.

göze çarpmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Palmer, *accidence* kelimesinden bizim anladığımız manada Sarf ilmini kastetmemektedir. Zira Sarf konularının yanı sıra kaynaklarımızda Nahiv ilmi içinde yer alan bazı konuları da bu bölümde ele aldığını görüyoruz. Mesela müennes-müzekker ve i'rab halleri nahvin konularından olduğu halde Palmer, onları sarf konularının da yer aldığı *Accidence* bölümünde ele almaktadır. (Palmer, 1874: 24, 97)

Palmer, Arapça öğretimine dair ilk ve temel kitabı olan *A Grammar of the Arabic Language*'i hazırlarken Butrus el-Bustânî'nin *Misbâhu't-tâlib fi bahsi'l-metâlib ve Miftâhu'l-misbâh*, Nâsîf el-Yâzicî'nin *Faslu'l-hitâb fi usûli lugati'l-'Arab ve Nuktedu'd-dâ'ire fi'l-'arûz ve'l-kâfiye*, Muhammed el-Mahzûmî'nin *el-Uyûnu'l-Gâmize alâ habâyâ'r-râmize* ve C. Vandyck'in *Muhîtu'd-dâire fi ilmeyi'l-arûzi vel-kâfiye* adlı eserleri birincil kaynak olarak kullandığını belirtmektedir. (Palmer, 1874: vi)

el-Mahzûmî haricindeki yazarların Hristiyan olmaları, İngiliz ve Amerika hükümetleri yararına çalışmaları ve Palmer'le aynı hedef doğrultusunda yani İngilizlerin Ortadoğu'daki emperyalist amaçlarına hizmet etmeleri, not edilmesi gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyrut Hristiyanlarından olan ve Arap dili ve kültürü ilgili çeşitli eserler veren Butrus el-Bustânî'nin (1819-1883) dikkat çekici olan ve Palmer ile yolunun kesişmesine sebep olan özelliklerinden biri, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'yı Suriye'den çıkarmak için Beyrut ve yöresini işgal eden İngilizlerin yanında tercüman olarak çalışmasıdır. (Ergin, 1992: 473-474.)

Beyrutlu Nâsîf b. Abdullah el-Yâzicî (1800-1871), Rum asıllı Katolik bir ailedendir. Arap dili ve edebiyatı alanlarından önemli eserler ortaya koyan el-Yâzicî de el-Bustânî gibi Osmanlı yönetimine karşı çalışmalar yapan ve Amerikan misyonerleriyle irtibatı olan kişilerden biridir. Butrus el-Bustânî'nin 1863'te açtığı Suriye Evangelik Okulu'nda Arap dili ve edebiyatı dersleri vermiştir. (Fazlıoğlu, 2013: 367-368)

Cornelius Van Dyck (1818-1895) ise doktor olarak bir heyetle birlikte Lübnan'a gidip oraya yerleşen Amerikalı bir oryantalisttir. Butrus el-Bustânî ve Nâsîf el-Yâzicî'den Arapça öğrenen ve onlarla birlikte kültürel ve ilmi faaliyetlerde bulunan bir şahsiyettir. (el-Akikî, 1964: 993)

Palmer, önsözde kitabın amacını ve ilgili diğer kitaplardan farkını şu şekilde açıklar:

“Bu çalışmada yeni başlayana güvenilir bir rehber ve ileri düzeydeki öğrenciye eksiksiz ve kolay bir referans kitabı vermek için çaba sarf ettim. Yerli (Arap) gramerciler tarafından benimsenen sistemin, Yunan veya Latin yöntemlerinden daha uygun olduğuna inandım. Avrupalıların kullanımı için yazılmış olan önceki tüm Arapça ders kitaplarında, şiir ve vezin kurallarına çok az yer verilmiştir. Dil ve edebiyat tenkidi gereği gibi işlenmemiştir. Oysa şiir vezinlerinin kitapta yer alması, sistemin bütün olarak anlaşılması bakımından önemlidir.” (Palmer, 1874: vi)

A Grammar of the Arabic Language sadece bir Arapça ders kitabı değil Arap-İslam kültürünün kimi unsurlarını da ele alan bir kitaptır. Mesela *Ebced* hesabı, dil öğrenimi ile alakalı bir mesele olmadığı halde kitapta farklı açılardan, örneklerle ve karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. (Palmer, 1874: 3-5)

Palmer, her ne kadar bir filoloji kitabı değil de bir dil öğretme kitabı hazırlamak istese de zaman zaman filolojik konulara da girmektedir. Mesela “The Ancient Declension” (Antik dönüşüm) adı altında dil öğrenimi ile doğrudan alakalı olmayan bir başlık atar ve burada Arapçada seslendiricilerin (savâit) aslında “ ا ” “ و ” ve “ ي ” olduğunu fakat zaman içinde kısalarak harekelere dönüştüğünü söylemektedir. İ‘rabı harfle olan *esmâu’l-hamse* gibi kelimeleri de buna delil olarak göstermektedir. (Palmer, 1874: 98)

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi her ne kadar Palmer, bir ilim adamı tavrının ötesine geçip İngiliz devletinin İslam dünyasındaki emperyalist amaçlarına hizmet etmiş ve bu uğurda öldürülmüş ise de onun kitaplarında İslam ve Arap değerlerine karşı düşmanca bir tavır görmüyoruz. Mesela kaynaklarda mevzu hadis olarak geçse de Hz. Peygamber’i medih sadedinde kullanılan şu sözü *kâne* fiilini işlerken örnek olarak verir: “محمد الكائن نبيا و آدم بين الماء والطين” (Âdem daha su ve çamur halinde iken Muhammed (s) peygamber idi.) (Palmer, 1874: 244)

“ نحن العرب أقرى الناس للضيف ” (Biz Araplar en misafirper insanlarız.) sözü de bu çerçevede verebileceğimiz örneklerdendir. (Palmer, 1874: 257)

Palmer, gramer kurallarını büyük bir ekseriyetle herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadan ele alır. Konu ile ilgili atıfta bulunduğu kaynak sayısı son derece azdır. Bu çerçevede verilebilecek örneklerden biri, mu‘tell fiille ilgili İbn Mâlik’in *Elfiye*’sinden yaptığı alıntıdır. Alıntıyı yapmadan önce “İbn Mâlik bütün bu kuralları aşağıdaki üç beyitte özetlemektedir.” diyerek beğenisini ifade etmektedir. (Palmer, 1874: 75-76)

Palmer, öğrenme ve ezberlemeyi kolaylaştırmak için kuralları zaman zaman şiir şeklinde verme yöntemini kullanır. Bunlardan biri de İbn Abdûn’un zâid harflerle ilgili beyitlerdir. (et-Tilmisânî, t.y., 6) Palmer de bu beyitleri kullanır. Şöyle ki: (Palmer, 1874: 25)

سَأَلْتُ الحُرُوفَ الزَّائِدَاتِ عَنِ اسْمِهَا فَقَالَتْ وَلَمْ تَكْذِبْ "أَمَانٌ وَتَسْهِيلٌ"

Palmer gramer kurallarını işlerken Arap şiirinden çokça örnek verir. Bunların önemli bir kısmı klasik Nahiv kitaplarında şahit olarak kullanılan beyitlerdir. Mesela “أب” kelimesinin i‘rabı konusunda temel nahiv kitaplarında şahit olarak kullanılan aşağıdaki iki beyti (el-Murâdî, 2001: 317-318) Palmer de kullanır fakat herhangi bir kaynaktan söz etmez. (Palmer, 1874: 98-99)

بَابُهُ أَقْتَدَى عَلَيَّ فِي الكَرَمِ وَمَنْ يُشَابِهَ أَبَهُ فَمَا ظَلَمَ

إِنَّ أَبَاهَا وَأَبَا أَبَاهَا قَدْ بَلَغَا فِي المَجْدِ غَايَتَاهَا

Şiir kadar olmasa da Kur’an’dan örnekler veren (Palmer, 1874: 164) Palmer’in, şiir zarureti (vezne uyum için gramer kurallarına aykırı kullanım) gibi ileri düzey ve detay sayılabilecek meseleleri ele alması, klasik nahiv kitaplarının etkisinden tam olarak kurtulamadığını göstermektedir. (Palmer, 1874: 103)

Palmer, dil öğretimi konusunda genel duruşunun aksine öğrencinin işine yaramayan gereksiz detaylara da zaman zaman girer. Mesela ism-i işaret konusunu işlerken “ نَبِيًّا ” ve “ ذِيَالِكْ ” gibi neredeyse hiç kullanılmayan ism-i işaretleri de zikretmektedir. (Palmer, 1874:150) Aynı şekilde nidâ edatlarını ele alırken “ وَاها ” ve “ آها ” gibi kullanımı yok denecek kadar az olan edatlardan da söz etmesi ayrı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. (Palmer, 1874:167)

Bu klasik tavrın yanında Palmer'in, Müslüman âlimler tarafından hazırlanmış ve o dönemde tedavülde olan Arapça ders kitaplarında bulunmayan bazı yöntemleri kullandığını görüyoruz. Bu farklılıkların başında çok sayıda tablo ve şema kullanması gelmektedir. Palmer'in çalışmalarında örnek ve esas olarak kabul ettiği yukarıda adı geçen Arapça ders kitapları dâhil o dönemde Arap dili ile yazılmış Arapça ders kitaplarının neredeyse hiç birinde bu yöntem kullanılmamıştır.

Palmer Tabloların dışında dikkat çekici başka şekil ve şemalar da kullanmaktadır. Mesela aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi öğrenmeyi kolaylaştırmak için kelimelerin anlamlarını numaralandırarak cümlenin altında vermektedir. (Palmer, 1874: 256)

الرَّجُلَ الَّذِي رَأَيْتَهُ
(1) (2) (3) (4)
The man who I saw him.

Farklı olan başka bir husus da sıygaları bizdeki gibi *fâu'l-fi'l*, *aynu'l-fi'l* ve *lâmu'l-fi'l* ifadeleriyle değil rakam ve hareketlerle vermesidir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi mücerred sıygaları rakam ve hareketlerle belirtmektedir. (Palmer, 1874, 21)

فَعَلَ "he does" = (3) (2) (1)
فُعِلَ "it is done" = (3) (2) (1)

Palmer, mükesser cemi kalıpları ve örneklerine 26 sayfa ayırmış; bu kalıpları tablolar halinde ele almıştır. (Palmer, 1874: 113-139) Bu kadar kalıp ezberlemek yerine o cemilerin kendilerini ezberlemek daha faydalı olurdu. Çünkü bu durumda kalıpları ezberlemek gerektiği gibi hangi ceminin hangi kalıpta olduğunu bilmek de gerekir. Bu da cemilere ilave olarak kalıpları da ezberleme sonucu doğurmaktadır.

Palmer, kırık çoğul (broken plural)dan ayrı olarak düzensiz çoğul (irregular plural) diye farklı bir çoğul türünden söz etmektedir. (Palmer, 1874: 139) Oysa diğer müsteşrikler iki kavramı da kırık çoğul için kullanmaktadır. (Sterling, 1904: 96) Zaten Palmer'in düzensiz çoğul için verdiği örneklerin bir kısmı kaynaklarımızda ismu'l-cem' diğer bir kısmı da cemi müennes salim olarak geçmektedir.

5.2. The Arabic Manual Comprising Condensed Grammar of Both The Classical And Modern Arabic

Alt başlığında "reading lessons and exercises, with analyses; and a vocabulary of useful words" (çözümlü okuma dersleri ve alıştırmalar; çok kullanılan kelimeler sözlüğü) ibaresi de bulunan bu kitap, 334 sayfadır ve üç bölümden oluşmaktadır:

1. Classical Arabic (Klasik Arapça): 1 – 116 arası, 116 sayfa.
2. The Modern Dialect (Âmmice): 116 – 232 arası, 116 sayfa.
3. Vocabulary (Sözlük): 232 – 315 arası, 83 sayfa

Palmer, kitabın yazılış amacı ve niteliği hakkında şöyle değerlendirme yapar:

"Bu kitap, günümüzdeki yazı ve konuşma dili Arapçasına bir giriş olması için yazıldı. Klasik gramer bilgisi olmadan konuşma dilini tam olarak anlamak mümkün değildir. Temel gramer bilgisi alındıktan sonra konuşma dilini anlamak daha kolay olacaktır. Öğrenciye tavsiyemiz, kitaptaki

gramer bilgilerini öğrendikten sonra metin okuma derslerine yönelmesi ve daha sonra bütün çeviri alıştırmalarını yapmasıdır. O vakit öğrenci yeterli kelime hazinesine ve Arapça temel bilgilere sahip olur ve böylece edebi metinleri okuyabilir ya da kitabı ikinci bölümünün de yardımıyla konuşma dilini öğrenmeye başlayabilir.” (Palmer, 1885: iii)

The Arabic Manual kitabı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde klasik ve gramatik Arapça, ikinci bölüm de ise Âmmice ele alınmaktadır. Yüz sayfadan oluşan birinci bölümde hemen hemen bütün gramer kuralları kısaca işlenmektedir. Bu bölümün sonunda ise okuma alıştırmaları yapılmaktadır.

Palmer, “klasik ve gramatik Arapça” bölümünde Fatıha suresi ve Âyete'l-Kürsî gibi Kur'an'dan metinler verdiği gibi farklı dönemlerden hikâyeler ve şiirler de vermektedir. Âmmice metinlerin büyük bir kısmı ise Mısır'ın Moliere'i olarak nitelenen Ebû Naddara mahlaslı Yakub Sanu'a³ aittir.

Palmer'e göre *The Arabic Manual* konuşma dilini öğrenmek isteyen öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olup başka kitaba ihtiyaç yoktur. (Palmer, 1885: vi) Ancak kitabı incelediğimizde bunun abartılı bir yaklaşım olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü kitapta yeme-içme, sağlık, eğitim, seyahat ve benzeri gündelik hayatın temel kelime ve konuşma ifadelerine neredeyse hiç yer verilmemiştir.

Palmer, Avrupalı öğrenciye Arapça okuma becerilerini geliştirmek için Kur'an'la tanışmayı ve onu okumayı tavsiye etmektedir. Bu tavsiyeyi yaparken Kur'an'ın estetik üslubunu ve Arap dili uleması için birinci derecede başvuru kaynağı oluşunu gerekçe olarak gösterir. Kur'an okurken Flügel'in ya da kendisinin yaptığı Kur'an çevirisinden yararlanmalarını önermektedir. (Palmer, 1885: iii-iv)

Tavsiye ettiği diğer bir kitap ise kendisinin İngilizceye çevirdiği Bahâuddîn Zuheyr'in divanıdır. Konu ile ilgili şöyle der: “Bahâuddîn Zuheyr'in şiiri post-klasik dönemde yazılmış çok zarif bir şiirdir. Kullandığı kelimeler günümüzde kullanılan kelimelerle aynı olduğu için kelime dağarcığımızın gelişmesi açısından faydalı olur.” (Palmer, 1885: iii-iv)

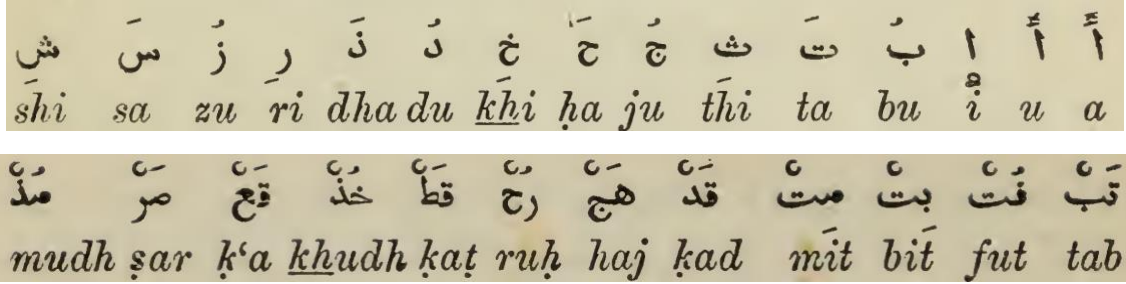
Palmer'in Arapça öğrenimi için bir el kitabı ya da kılavuz olarak gördüğü *The Arabic Manual*, hem muhteva hem de amaç bakımından *A Grammar of the Arabic Language*'ten farklıdır. İki kitap arasındaki farkı şu şekilde özetlemek mümkündür: *The Arabic Manual*, *A Grammar of the Arabic Language* gibi detaylı bir gramer kitabı değil, özet bir gramer bilgisinin yanında Fasih Arapça ve Âmmice için bir uygulama kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulama altı alanda gerçekleşmektedir:

5.2.1. Telaffuz: Palmer'in *orthography*⁴ başlığı altında verdiği bilgiler ekseriyetle telaffuzla ilgili bilgilerdir. Bu bilgiler *A Grammar of the Arabic Language* kitabında da mevcuttur. Ancak bir kılavuz kitap olması hasebiyle *The Arabic Manual*'da uygulama çok daha fazladır.

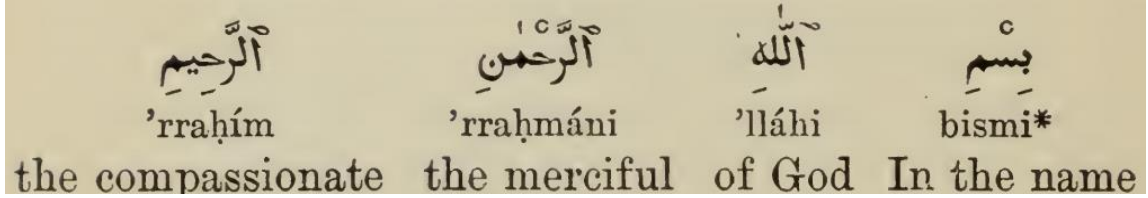
³ "Abu Naddara" kalem adıyla da bilinen Yaquub Sanu, Mısırlı bir Yahudi gazeteci, milliyetçi aktivist ve oyun yazarıydı. Ayrıca çok dilli, Fransızca, İngilizce, Türkçe, Farsça, İbranice ve İtalyanca ve hem edebi Arapça hem de Mısır Arapçası yazıyordu. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Yaquub_Sanu> 05.05.2020)

⁴ Alfabe, hareketler, medler, şedde, tenvin gibi konuların işlendiği *orthography*, *dilbilimin* alt dallarından olup *yazı sistemleri* ve onlar arasındaki geçişi inceleyen bilim dalıdır. *Orthography sesbilim* içerisinde yer alır ve bir *dil* için farklı *semboller* kullanarak gösterilen sesleri farklı bir sembol sistemine aktarırken ortaya çıkan sorunların çözümü üzerine yoğunlaşır. (<<https://tr.wikipedia.org/wiki/Ortografi>> 03.05.2020; <<https://www.etymonline.com/search?q=orthography>> 03.05.2020)

Aşağıdaki örneklerde (Palmer, 1885: 7-8) görüldüğü gibi İngiliz öğrencinin okuyabilmesi ve doğru bir telaffuz becerisini kazanması için Palmer Arapça harflerin altına onların İngilizce okunuşlarını da vermektedir.

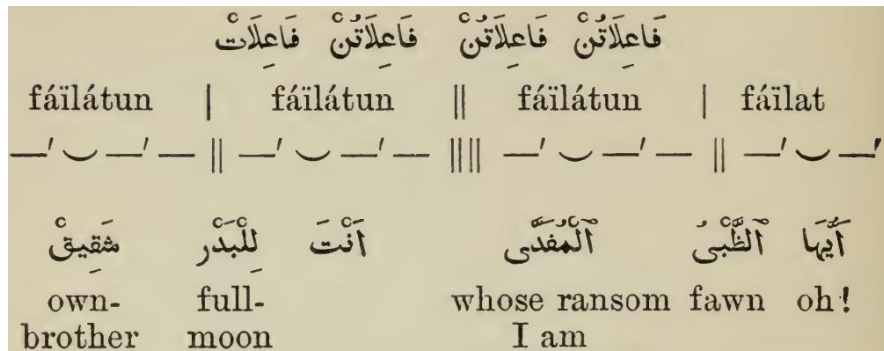
5.2.2. Okuma - Anlama: Palmer, *Reading Exercises* bölümünde hem klasik Arapça hem de konuşma diline dair başta Kur'an ve Arap şiiri olmak üzere muhtelif kaynaklardan pek çok metin vermektedir. Aşağıdaki örnekte (Palmer, 1885: 100) görüldüğü gibi kelimenin hem okunuşu hem de anlamı mevcuttur. Böylelikle öğrenci hem telaffuzu hem de tek tek kelimelerin ve bir bütün olarak cümlenin anlamını öğrenmektedir.

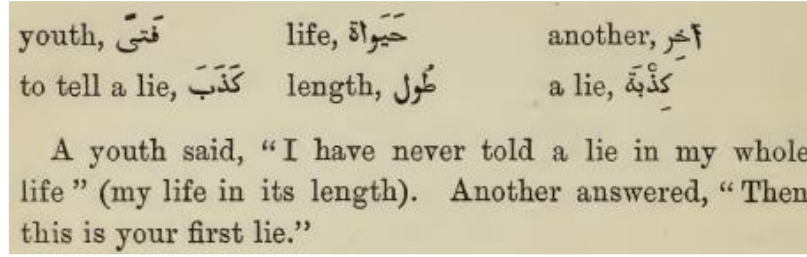
Aynı uygulamayı Palmer konuşma dili (âmmice) bölümünde de sürdürmektedir. (Palmer: 1885: 120)

Yine aşağıdaki örnekte (Palmer, 1885: 112) olduğu gibi Palmer okuma metinleri olarak verdiği şiirlerde anlamın yanı sıra kimi zaman aruz vezni de vermektedir.

5.2.3. Çeviri Alıştırmaları: Palmer çok sayıda çeviri alıştırmasına yer vermektedir. Çeviri alıştırmalarının tümü İngilizceden Arapçaya olan alıştırmalardır. Aşağıdaki örnekte (Palmer, 1885: 150) olduğu gibi yazar verdiği İngilizce cümlelerin Arapçaya tercüme edilmesini istemektedir. Öğrenciye kolaylık olsun diye de o cümlelerde kullanılacak Arapça kelimelerin tümünü veya bir kısmını da vermektedir.

5.2.4. Sözlü ve yazılı anlatım: Palmer, selamlaşma, nezaket ifadeleri, hapşırma ve benzeri durumlarda söylenen sözler gibi temel konuşma ifadeleri üzerinde kısaca da olsa durmaktadır. (Palmer, 1885: 177-182) Ayrıca mektup, düğün davetiyesi, tebrik ve kiralama belgesi gibi farklı vesilelerle kullanılan muhtelif metinlere de yer vermektedir. (Palmer, 1885: 217-227)

5.2.5. Transkripsiyon/transliterasyon: Palmer, hem nesir hem de nazım alanlarından çok sayıda transkripsiyon örneği vermektedir. (Palmer, 1885: 183-217)

5.2.6. Kelime bilgisi: Daha önce de geçtiği gibi Palmer, pek çok cümle ve metinde anlamları kelimelerin altında vermektedir. Bunun yanı sıra kitabın sonunda 83 sayfalık görece uzun sayılabilecek bir sözlük de bulunmaktadır. İngilizce-Arapça olan sözlükte müradif kelimelere, çoğullara ve âmmice karşılıklara da zaman zaman yer verir.

5.3. Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic

Trübner'in Basitleştirilmiş Avrupa ve Asya Dilleri Gramer Kitapları Serisi (*Trübner's collection of simplified grammars of the principal asiatic and european language*) adı altında ve Reinhold Rost (1822-1896) editörlüğünde bir dizi kitap hazırlanması için karar verildi. Bununla dilbilim (linguistic) ve karşılaştırmalı filoloji (comparative philology) alanlarındaki çalışmalara destek vermek ve çeşitli dillere kısa ama pratik bir giriş yapmak hedefleniyordu. Bu projede her dile müstakil bir kitap tahsis edilmedi onun yerine ses ve yapı bakımından birbirine yakın diller bir kitapta ele alındı. İşte Palmer'in *Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic* adlı kitabı bu çerçevede ve bu serinin ilk kitabı olarak ortaya çıktı. (Palmer, *Simplified*, 1885: vi-vii)

The Arabic Manual kitabında işlenen gramer konuları *A Grammar of the Arabic* kitabında işlenen konuların hemen hemen aynısıdır. Ancak 445 sayfalık *A Grammar of the Arabic* kitabında işlenen konular, *The Arabic Manual* kitabında 100 sayfada özet olarak verilmiştir. 201 sayfa olan *Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic* kitabında ise ilk 119 sayfası üç dile sırasıyla Hintçe, Farsça ve Arapçaya ayrılmış. Diğer kısımda ise konu ile ilgili önemli kaynakların bulunduğu bir kataloğa yer verilmiş.

Arapça kısmı 49 sayfa olan *Simplified Grammar*'da Palmer, diğer iki kitabında ele aldığı Nahiv ve Sarf konularını çok kısa bir özet şeklinde ele almaktadır. Diğer iki kitapta şiir vezinlerini ele aldığı halde bu kitapta o konuya hiç değinmemektedir. Genel olarak bakıldığında kitabın, yazarın kendi arzusu ve planlamasından ziyade yukarıda bahsi geçen Trübner projesi çerçevesinde kendisinden talep edilen bir görevi yerine getirme bakış açısıyla hazırlandığını söylemek yanlış olmaz.

6. SONUÇ

19. asır, İngiltere'de oryantalist çalışmaların zirveye ulaştığı bir dönemdir. Genel anlamda doğu dilleri özelde ise Arap dili ile ilgili İngiltere'de yapılan çalışmaların önemli bir kısmı bu dönemde

ortaya çıkmıştır. İşte bu süreçte yaptığı çalışmalarla öne çıkan oryantalistlerden biri de Edward Henry Palmer'dir.

Arap ve Fars dillerinde yaptığı çalışmaların yanı sıra Palmer, Mısır-Sina çölü-Kudüs güzergâhında gerçekleştirdiği geziler ve İngiliz hükümetinin bölgedeki sömürgeci ve emperyal faaliyetlerinde aldığı kritik rollerle tanınan bir şahsiyettir.

Palmer, ülkesinde edindiği derin Arapça bilgisini Arap ülkelerinde yaptığı uzun süreli seyahatlerle daha ileri noktalara taşıdı. Klasik ve gramatik Arapçanın yanı sıra yerel lehçeleri de öğrendi. Üstlendiği resmi misyonun da etkisiyle konuşma, kültür ve dış görünüm bakımından yerli bir Arap gibi davrandı.

Palmer, üç adet Arapça ders kitabı telif etti:

1- A Grammar of the Arabic Language

2- The Arabic Manual Comprising Condensed Grammar of Both The Classical And Modern Arabic

3- Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic

A Grammar of the Arabic Language, Palmer'in konumuzla ilgili en önemli kitabı olup Arapça gramer konularını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu kitapta metin okuma ve alıştırmalara yer verilmemiştir.

The Arabic Manual Comprising Condensed Grammar of Both The Classical And Modern Arabic, isminden de anlaşıldığı gibi sadece klasik ve gramatik Arapçayı işleyen bir kitap değil, aynı zamanda âmmice olarak bilen konuşma diline dair bir bölüm de içeren bir kitaptır. Kitabın diğer bir özelliği ise çok sayıda metin ve alıştırma ihtiva etmesidir.

Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic ise filolojik araştırmalar ve karşılaştırmalı dil çalışması yapanlara zemin hazırlamak ve kolaylık sağlamak için hazırlanmış olan bir kitaptır. Arapça bölümü 50 sayfa civarında olan kitabın diğer kısmında ise Hintçe ve Farsça ele alınmaktadır.

7. KAYNAKÇA

el-Akikî, N., (1964), *el-Musteşrikûn*, (3. Baskı, C. 2), Dâru'l-Maârif, Kahire.

el-Akikî, N., (1964), *el-Musteşrikûn*, (3. Baskı, C. 3), Dâru'l-Maârif, Kahire.

Bedevî, A., (1993), *Mevsûatu'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut.

Besant, W., (1883), *The Life and Achievements of Edward Henry Palmer*, John Murray, Londra.

Ergin, A. Ş., (1992) "Bustânî, Butrus b. Bûlus", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, TDV Yayınları, İstanbul.

Fazlıoğlu, Ş. (2013), "Yâzicî, Nâsif b. Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, TDV Yayınları, İstanbul.

Palmer, E. H., (1874), *A Grammar of the Arabic Language*, (1. baskı), William H. Allen, Londra; Palmer, E. H., (1885), *The Arabic Manual Comprising Condensed Grammar Of Both The Classical And Modern Arabic*, (2. baskı), William H. Allen, Londra; Palmer, E. H., (1885), *Simplified Grammar of Hindustani Persian and Arabic*, (2. baskı), Trübner & Co., Londra.

Kurtuluş, R. (2000), "İngiltere'de İslâm Araştırmaları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXII, TDV Yayınları, İstanbul.

Lewis, B., "İngilizlerin Arapça İlimlerle İlgilenme Süreci", *EKEV Akademi Dergisi* (çev. Ramazan Ege), 2008, (35), s. 213.

el-Murâdî, İ., (2001), *Tavdihu'l-Makâsid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyeti İbn Mâlik*, (1.baskı), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire.

Sterling, R., (1904), *A Grammar of the Arabic Language*, (1.baskı), Kegan Paul Trench Trübner & Co., Londra.

et-Tilmisânî, A., (t.y.), *Nafhu't-Tîb*, (C. 5), Dâru'l-Kutibi'l-İlmiyye, Beyrut.

Online Kaynaklar

E.H. Palmer, *Encyclopaedia Britannica* <<https://www.britannica.com/biography/E-H-Palmer>> (06.05.2020).

E.H. Palmer, *The Palestine Exploration Fund*

<<https://www.pef.org.uk/profiles/professor-edward-henry-palmer-1840-1882>> (16.04.2020).

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 07.05.2020 | Kabul Tarihi: 08.06.2020

MORGAN LLOYD MALCOLM'UN "YABAN ARISI" ADLI TİYATRO METNİNİN ZORBALIK KAVRAMI ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Tuççe Mine AKTULAY ÇAKIR

Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Oyunculuk Bölümü,
tugcecakir@beykent.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4002-845X>

Melike DURAK ARAS

Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Oyunculuk Bölümü,
melikearas@beykent.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6310-0063>

Atıf / Citation: Çakır, T.M.A, Aras, M.D. (2020). Morgan Lloyd Malcolm'un "Yaban Arısı" Adlı Tiyatro Metninin Zorbalık Kavramı Üzerinden İncelenmesi. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 64-79.

Öz

Zorbalık, güçlü kişi ya da kişilerin güçsüz kişilere kasıtlı olarak uyguladığı ve güç dengesizliğinin ortaya çıktığı durumlardaki fiziksel ve psikolojik baskılardır. Okullar ve aileler, çocukların, gençlerin ve ebeveynlerinin bir arada yoğun bir şekilde etkileşimde buldukları kurumlardır. Ergenlik dönemi boyunca okulda ve-veya aile içinde herhangi bir şekilde fiziksel ya da psikolojik olarak şiddete maruz kalan çocukların ya da gençlerin yaşadığı duygusal veya fiziksel örselenme nedeniyle ilerleyen dönemlerde ciddi sosyal sorunlar yaşadığı görülmektedir. Gerek ebeveyn zorbalığı gerekse akran zorbalığı, zorbalığa maruz kalanların üzerindeki etkileri açısından oldukça önemli ve müdahale edilmesi gereken bir konudur. Zorbalığı konu edinen her haber, proje ya da eser, farkındalığın ve duyarlılığın öneminin artmasını sağlayacaktır. Tiyatronun topluma ulaşmadaki gücü ve insanlar üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda bu çalışma oldukça önem taşımaktadır. Metinde yıllar sonra bir araya gelen ve ergenlik döneminde şiddetli zorbalığa maruz kalmış iki arkadaşı sahnede canlandıran oyuncuların rol yaratma süreçlerinde ilham aldıkları Stanislavki'nin Fiziksel ve Psikolojik Eylemler yöntemi üzerinde durulacaktır. Çalışmada İngiliz Çağdaş Tiyatro Yazarı Morgan Lloyd Malcolm'un yazdığı ve 2019 yılında "Altsahne" tarafından sahnelenen "Yaban Arısı" adlı tiyatro metni, betimsel analiz yöntemiyle "Zorbalık" kavramı üzerinden

okunacaktır. Betimsel analiz, yazılı materyallerin içerdiği mesajı, anlam ve/veya dilbilgisi açısından çıkarımda bulunmayı sağlayan ve ulaşılan sonuçların doğruluğunu yansıtmak amacıyla en sık kullanılan yöntemlerden biridir. Bir tiyatro metninin incelenmesinde metin içinde yer alan repliklerin analizinde sıkça doğrudan alıntılara yer verildiğinden çalışmaya en uygun yöntemin betimsel analiz olduğu görüşüne varılmıştır. Çalışma bir değerlendirme ile sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Morgan Lloyd Malcolm, Yaban Arısı, Stanislavski, Tiyatro, Zorbalık

INVESTIGATING MORGAN LLOYD MALCOLM'S THEATRICAL TEXT "THE WASP " THROUGH THE CONCEPT OF BULLYING

Abstract

Bullying is the physical and psychological pressures in situations where a strong person or people intentionally apply to weak people and when power imbalance occurs. Schools and families are institutions where children, young people and their parents interact intensively together. It is observed that during the adolescence, children or young people who have been subjected to physical or psychological violence in any way at school and / or in the family experience serious social problems later in life due to emotional or physical abuse. Both bullying and peer bullying are important and need to be intervened to prevent their impact on those who are bullied. Any news, project or work on bullying will increase the importance of awareness and sensitivity. The text will focus on Stanislavki's method of physical and psychological actions, inspired by actors who come together years later and portray two friends who were severely bullied during adolescence on stage. In the study, the theatrical text "The Wasp" written by the British Contemporary Theater Writer Morgan Lloyd Malcolm and staged by "Alt Sahne" in 2019 will be read through the concept of "Bullying" through the content analysis method. Descriptive analysis is one of the most commonly used methods to infer the message contained in written materials in terms of meaning and/or grammar and to reflect the accuracy of the results achieved. It has been concluded that the most appropriate method for the study is descriptive analysis, since direct quotations are frequently included in the analysis of lines in the text. The study will be concluded with an evaluation.

Keywords: Morgan Lloyd Malcolm, The Wasp, Stanislavski, Theater, Bullying,

GİRİŞ

*"Her zaman hatırlayacağım ve hiçbir zaman unutmayacağım.
Pazartesi: Bugün param çalındı.
Salı: İsim takıldı.
Çarşamba: Elbisem yırtıldı.
Perşembe: Vücutum kanadı.
Cuma: Bu zulüm sona erdi.
Cumartesi: Özgürlük." Vijah Sing¹*

Türk Dil Kurumu'na göre **ergenlik**, cinsel organların fizyolojik gelişmesiyle başlayan, büluğa ermişlikle yetişkinlik arasındaki dönem, yeni yetmelik, ergenlik çağı olarak tanımlanmaktadır². Ancak ergenlik sadece fiziksel gelişim dönemi değil, biyolojik, zihinsel ve sosyal açıdan da bir gelişme dönemidir. Bu süreç olgunlaşmayı içinde barındırır ve yetişkinliğe geçiş dönemidir (Ocakçı, 2015).

¹ Vijah Sing, okulda arkadaşlarından gördüğü baskı nedeniyle evlerinin balkonuna kendisini asmış, bu şiir günlüğünün son sayfasından alınmıştır. (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 11)

² <https://sozluk.gov.tr/>

Ergenlik dönemindeki travmatik ayrılık, fiziksel istismar, şiddete tanıklık, yoksunluk, kayıp ve ihmal gibi ciddi olayların çocuğun gelişimi üzerinde yıkıcı etkileri vardır. Dahası, çocuk ortamlarındaki değişkenliklerin, erken gelişimin her evresi üzerinde derin etkileri vardır, ebeveynler ile ilişkiler ve etkileşimler ilk yıllarda akut öneme sahiptir (Martin, Bloch ve Volkmar, 2018: 174). Ebeveynlerin tutumları bireyin tutum ve davranışında, gelecekteki yaşamında dahası hayatının tüm evresinde büyük rol taşımaktadır.

Zorbalığın nedenleri kadar sonuçları da oldukça önemlidir. Ebeveynlerin zorbaca tutumuna bağlı olarak bireyin zorba ya da mağdur konumunda toplumda yer alacağı unutulmamalıdır. Bu nedenle toplumun bu konuda aydınlanması, eğitim alması, zorbalığın nerede ve ne koşullar altında gerçekleşebileceğine dair bilgisinin olması, önlemler alması böylece kişinin/kişilerin kendini ve çevresini koruması gerekmektedir (Bridge, 2003). Diğer yandan zorbalığın en sık görüldüğü yerlerden birinin okul ortamı olması sebebiyle bu durum ayrıca üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Okul, sadece eğitim ve öğretimin yapıldığı ve öğrencilerin bir günlerinin neredeyse yarısını geçirdikleri ortam olarak görülmemelidir. Okul, çocukları sosyal ortamlara hazırlayan kurumlar olarak görülmelidir.

Dolayısıyla zorba davranışları okul ile ilişkilendirdiğimizde okulların içinde bulunduğu sosyo-ekonomik-kültürel ortam, öğretmenlerin zorbalık konusundaki bilgi ve tutumu, okul türleri (devlet, özel, meslek lise vb.) zorba davranışların farklı düzeylerde ve türlerde yaşanmasına neden olmaktadır (Şahin ve Akbaba, 2017: 34). Araştırmalar okullarda spor ve tiyatro gibi sosyal faaliyetler içinde bulunan öğrencilerin nispeten zorbalıktan uzaklaştığı bulgularını vermektedir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 213).

Çağdaş İngiliz yazar Morgan Lloyd MALCOLM'un yazdığı "Yaban Arısı" adlı oyun, yirmi yıl sonra tekrar bir araya gelen ve ergenlik döneminde şiddetli zorbalığa maruz kalmış Carla ve Heather adlı iki arkadaşın yıllar içinde birbirlerinden bağımsız bir şekilde değişen hayatlarını anlatmaktadır. Bu çalışmada oyuncuların oyun karakterelerine hazırlanırken başvurdukları Stanislavski'nin Fiziksel Eylemler ve Psikolojik Eylemler yöntemi üzerinde durulacak ve metin "Zorbalık" kavramı üzerinden okunacaktır.

1. ZORBALIĞIN TANIMI VE KAPSAMI

Zorba, statü kazanç, çıkar, heyecan ya da grup içi etkileşim gereksinimlerini karşılamak için belirli bir şekilde davranan kişi ya da kişilere denir. Kişi ya da grubun bu davranışı diğer kişi ya da kişilerin hak ve gereksinimlerini tanımaz, o kişilere zarar verir (Bridge, 2003: 20). **Zorbalık**, çok önemli ama yokmuş gibi davranılan bir konudur. Sözcüğün kökü zorlamaktan gelmez. Buradan zorla bir şey yaptırmak ya da duyguları, davranışları zorlama anlamları da çıkarılabilir. En önemli özelliği, uzun süreli olmasıdır. Mağdur/ezilen, bu davranışın tekrarlanacağını bilerek sürekli korku içinde yaşar.

Zorbalık, bir bireye yönelik kasıtlı ve tekrarlanan saldırganlıktır. Zorbalığın olumsuz psikolojik ve sağlık sonuçlarına yol açtığına ilişkin önemli kanıtlar vardır. Zorba davranışlar üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki bu davranışı gösteren kişiler bir süre sonra bu davranışa maruz kalmaktadırlar. Bu davranışı gösteren kişiler "kışkırtıcı mağdur" olarak tanımlanmakla birlikte aynı

zamanda saldırganlık özelliği de göstermektedirler (Olweus, 2003). Özellikle ergenlik döneminde sık görülen zorbalığın nedenlerini azaltmak ve sonuçlarını hafifletmek için harekete geçmek gerekir.

Zorbalık davranışı ile ilgili üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri de bu davranışa maruz kalanlardır. Literatürde kurban olarak adlandırılan bu bireyler üzerinde zorbalık kadar araştırma yapılmadığı görülmektedir. Her ne şekilde olursa olsun zorbalığa maruz kalan kurban, ya da buna şahit olan çocuk ya da ergenlerin gelişimleri olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu durum gerek okul yaşamında gerek sosyal yaşamda istenmeyen sonuçlara neden olmaktadır. Örneğin Allensworth ve Easton (2007)'a göre sanal zorbalığa maruz kalan bireylerde akademik başarı ve okula devam etme oranı azalmakta olumsuz yönde etkilenmektedir. Diğer yandan Wolak, Mitchell, ve Finkelhor (2007)'a göre de sanal zorbalığa kalan mağdurlar, aileleriyle sıkça çatışmakta, saldırganca davranışlar sergilemekte ve sosyal ilişkilerinde de zorluk yaşamaktadırlar.

Zorbalığa maruz kalmış kişilerin ilerleyen dönemlerde öç alma yönündeki motivasyonlarının olduğu yönündeki görüşler de sıkça gündeme gelmektedir (Kara, ve Kaçar, 2017: 115). Çocuk veya ergenlerin zamanlarının çoğunu geçirdikleri yerler olan ev, okul veya sanal ortamlarda yaşadıkları olumsuz davranışlar, şiddet, zorbalık, saldırganlık ileriki yaşantılarında travmaya neden olmaktadır. Zorbalık davranışının kapsamı oldukça geniştir. Aşağıda yer alan Tablo 1'de zorbalığın türleri sınıflandırılmış ve bunların tanımları yapılmıştır.

Şekil 1. Zorbalık Türlerinin Sınıflandırılması*

Kategoriler	Biçimler
Sözel zorbalık	Sürekli olarak kızdırma, isim takma, dedikodu yayma
Fiziksel zorbalık	İtme, çimdik atma, yumruk atma, tokat atma, tekme atma ve silah kullanma
Duygusal zorbalık	Dışlama, utandırma, ya da alay konusu etme
Başkasına ait birşeyi alma zorbalığı	Karşısındakinin değerli eşyalarına zarar verme
Saklama zorbalığı	Elbise, para, kitap, oyuncak gibi değerli eşyaların zorbalarca saklanması
İrkçi zorbalık	Bireyin etnik kökeni, elbisesi, beden yapısı, şivesi ile alay etme, ırkçı duvar yazıları yazma veya hakarete bulunma
Davranış zorbalığı	Yumruk gösterme, yüz ekşitme, fiziksel rahatsızlığını göstermek için iki parmağını ağzına sokma, bazen birisine kötü bakmak için iki parmağını havaya kaldırma
Bozucu zorbalık	Sınıftaki çalışmaların ve ev ödevlerinin üzerini karalamak veya oynanan bir oyunu sabote etmek
Cinsel Zorbalık	İstenmeyen fiziksel temas (cinsel tacizde bulunma) ya da küfür niteliğindeki sözel hareketler

* Şahin ve Akbaba, 2017: 26.

İngilizce eğitim literatüründe **bullying** olarak geçen kavram, ülkemize yabancıdır. Aslında davranışın kendisi tüm okullarda vardır ama tanımı yoktur. Bu nedenle ülkemizde eğitim alanında psikoloji ve psikiatri literatüründe kullanılan **istismar** sözcüğü bullying sözcüğünün yerine kullanılmakta ancak tam karşılığı olmamaktadır. İstismar sözcüğü içinde cinsel istismar anlamını da çağrıştırmakta, istismar sözcüğünün tam karşılığı **abuse** olmakta ve bullying sözcüğünden daha ağır bir anlam içermektedir (Bridge, 2003). Literatürde zorbalık davranışının yansılarna bakıldığında yıldırma, alay etme, psikolojik baskı, kurbanlaştırma gibi davranışların da zorbalık davranışın

içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Sonuç olarak zorbalık her ne türde olursa olsun psikolojik bir kişilik bozukluğudur ve ne sebeple olursa olsun daha güçlü bir kişinin kendinden güçsüz kişilere baskı yoluyla birşeyler yapmaya çalışması sağlıklı bir davranış biçimi olarak değerlendirilmemektedir (Karademir, 2016:16).

2. MORGAN LLOYD MALCOLM'UN "YABAN ARISI" ADLI OYUNU VE ANALİZİ

"Yaban Arısı" dünyada özellikle 1990'lı yıllarda ortaya çıkan, Türkiye'de de 2000'li yılların başında görülmeye başlanan *in-her-face* akımını temsil eden türde bir metin. Türkçesi yüzüne tiyatro anlamına gelen bu tarz oyunlarda genellikle küfür, aşırı şiddet ve seyirciler tarafından beklenmedik ve onları rahatsız eden bir üslup hâkimdir. Morgan Lloyd Malcolm tarafından 2015 yılında yazılmış, orijinal adı *The Wasp*, Türkçe adı ise *Yaban Arısı* olan oyunun Türkiye prömiyeri 2019 yılında Altsahne tarafından gerçekleştirilmiştir. Yüzüne Tiyatro, günümüzde hala sınırları belirgin bir biçimde çizilmemiş ve tanımlanmamış olsa da genellikle Türkiye'de alternatif tiyatro mekânlarında temsil alanı bulabilen bir türdür. Yaban Arısı metninde de neredeyse tamamında küfür, cinsellik ve şiddet hâkim. Bu nedenle Türkiye'de +18 uyarısıyla sahnelendi. Yönetmenliğini Levent Aras'ın yaptığı oyunda Carla karakterini Tuğçe ÇAKIR, Heather karakterini ise Melike D. ARAS canlandırdı. Konusu ve üslubu itibarıyla da daha çok apartman dairelerinde, dönüştürülmüş depolarda yani alternatif bir tiyatro mekanında temsil edilmesi kanaatiyle prömiyer bir apartmanın ikinci katında gerçekleştirildi. Lise öğrenimi esnasında okulda akranları ve ailesi tarafından cinsel, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalan iki kız arkadaşın yirmi yıl sonra tekrar biraraya gelmeleri ve karakterlerindeki başkalaşma, kusursuz işleyen bir intikam hikâyesi üzerinden anlatılmıştır.

2.1. Oyun Karakterleri:

CARLA: 30'lu yaşlarda, liseyi bitirememiş ve kötü bir hayat yaşamaktadır. Kendinden yaşça büyük vasat bir adamla evlenmiş ve bu adamdan dört tane çocuğu olmuştur. Şimdi de beşinciye hamiledir. Yaşadığı bu hayata artık tahammül edememekte ve kurtuluşu bir zamanlar en yakın dostu olan Heather'la tekrar görüşmekte bulur. İyi eğitilmiş ve zengin bir ailenin kızı olan Heather, Carla için bir çıkış olacaktır.

Carla karakterinin ana çatışması daha iyi bir hayat ideali ve bunun için herşeyi göze alabilecek olmasıdır. Çocukken mutsuz bir ailede büyümüş, babası tarafından fiziksel şiddete maruz kalmıştır. Yaşadığı travmaların acısını da en yakın arkadaşına hayatı boyunca unutamayacağı bir olay yaşatarak çıkartır. Heather'a yaşattığı cinsel ve fiziksel şiddet Heather'ın ömrü boyunca bunu atlatamamasına ve ileride çocuk sahibi olamamasına neden olacaktır.

"HEATHER – 9. Sınıfta disko gecesini hatırlıyor musun? Gitmeyecektim ama o sıralar Ruth ve arkadaş tayfasıyla arkadaş olmuştum, sanıyorum onlar beni cesaretlendirdiler. Gitmeyecektim. Okul koridorunda yüzümü parçalamanın üzerinden daha bir yıl bile geçmemişti ve hala panik atak krizleri geçiriyordum. O yüzden annemler gitmemi istemediler, ama benim normalleşmeye gerçekten çok ihtiyacım vardı. Bilirsin? Dışarı çıkmak? Genç olup saçmalamak. Arkadaşlarla takılmak. Plan şuydu; birkaç saatliğine gidecektim, ortamı koklayacaktım, eğer beni almalarını istersem gelip alacaklardı, eğer mutluysam birkaç saat daha kalacaktım. İlk birkaç saat gayet iyiydi, değil mi? Çünkü sen yoktun. O yüzden annemi aradım, endişelenmemesini, beni saat 10'da almasını söyledim ve arkadaşlarımla dans etmeye devam ettim. Ama sonra sen geldin. O kabadayı çetenle birlikte tabi. Ve ben birden bire orada olmamayı diledim. Arkadaşlarım tatlı insanlardı ama etkisizdiler. Onlarda en az benim korktuğum kadar sizden korkuyorlardı. Onlar için iyi bir siperdim. Hocaların ise hepsi çaresizce eve gitmeyi bekliyorlar ve ortama

katlanabildikleri kadar katlanmaya çalışıyorlardı. Tuvaletler karanlıktı. Neden hiç ışık yoktu ki sanki? Hepimiz içerideydik. Siz dördünüz, sonra geri kalan 3 kişi, tam hatırlayamıyorum, galiba en son ben girdim. İçerisi tıksı tıksı ama ben hayatımda hiç bu kadar yalnız hissetmemiştim. Biri dedi ki... Kimdi ya? Beth miydi? Beth miydi? Her kimse. Dedi ki; soyun. En son gördüğümüzde, koridorda, sadece pusuya düşürülmüştüm. Sadece şiddetti. Sadece diyorum ama... Orada yaptığın sadece canımı yakmak içindi. Ama bu sefer... Bilmiyorum, bu sefer yaptığınız neydi? Evet, canımı yakmaya çalışıyordun ama bu sefer farklıydı. "Soyun" dedi. Ben de soyundum. "Bacaklarını aç ve genişlet." Ben de yaptım. Sanıyorum ki arkamda hiçbir şey yapmayıp sadece izleyen 3 kız daha vardı. Nasıl hissettiklerini bilmiyorum ama bir şey yapmaya cesaret edemediler. Sen, Beth, Joanne ve Kerry bana gözünüzü dikmiş bakıyordunuz. Gözlerimi kapadım. Herşey çok sessizce gelişti. Ve sonra içime bir şey girdi. Ama yavaşça girmedi... Rahatça girmedi yani... Herşeyi, o şeyin girişini acıyla hissetmek zorunda kaldım... Zorlayarak sokuluşunu... O neydi sahiden? Gerçekten, bu güne kadar içime soktuğunuz şeyin ne olduğunu hiç anlayamadım. Neydi o Carla?" (Malcolm, 2019: 25).

Carla'nın çocukken maruz kaldığı ebeveyn zorbalığı onda büyük bir travmaya neden olmuştur. Lisede bu yüzden mutlu bir yaşamı ve iyi bir ailesi olan Heather'a tahammül edemez. Onun bazı durumlarda verdiği tepkileri çok çocukça ve itici bulur. İç dünyasında kendisinin neden böyle bir ailesi olmadığını ve Heather'la aynı yaşta olmasına rağmen kendisinin bir yetişkin gibi hissetmesini, onunsa davranışlarının çocukça kaldığını sorgulamaktadır. Bunun nedeniyse Heather'in kötülüklerle tanışmamış olmasıdır.

CARLA – Benden hep çok daha iyi olduğunu düşündün. Arkamda annen ve baban vardı. Yediğin önünde, yemediğin arkandaydı. İstedğin her şeye sahiptin. Okul hep senin için çok kolaydı. Yağcı seni. Ütülü temiz düzgün uniformalar. Siktiğimin parlak ayakkabıları. Ve ben yüzündeki o sırtışı silmek için yıllarca beklemiştim. Hayatımın nasıl bir cehennem olduğuna dair tek bir fikrin bile yoktu, sen hep beni yargıladın. O güvercini öldürdüğüm sabah neler yaşadığımdan haberin var mı senin? Neler olduğunu anlatayım sana. Babam anneme öyle bir vurdu ki annemin gözü çıktı. Tamamen yerinden fırladı. Annem gözünü yerine sokmaya çalışırken ben ambulansı aramakla meşgul oldum. Bu babamın her zaman yaptığı şeylerden yalnızca biriydi. Çoğu zaman. Ve kısa bir süre bunları yalnızca anneme değil bana da yapmaya başladı. Başlarda size geldikçe ve senin sahip olduklarını gördükçe, sizin şu hayattaki sığınağım olduğunuzu düşündüm. Sizinle olmaktan çok keyif alıyordum. Hep çok huzurluydunuz. Ama sonradan seninle ve o mükemmel günışığı ailenle zaman geçirdikçe kendiminkinin ne kadar büyük bir kara delik olduğunu fark ettim... (Malcolm, 2019: 20).

Carla, para kazanmak için süpermarkette çalışmakta bazen de para karşılığında erkeklerle evlilik dışı ilişkiye girmektedir. Evlilik dışı ilişkiye girdiği adamlardan birisi de Heather'ın kocasıdır. Ve Carla'nın karnındaki çocuk, Heather'ın kocasındandır. Ancak Carla bu durumu bilmemektedir. Hayat Heather'e çok kötü bir oyun oynamaktadır. Çocukken okulda en yakın arkadaşı olan Carla ve onun arkadaşları tarafından cinsel ve fiziksel şiddete uğramış, bunu yaşamı boyunca unutamamıştır. Öyle ki bu durum Heather'da büyük bir travmaya neden olmuş, evliliği boyunca fiziksel bir rahatsızlığı olmamasına rağmen hamile kalamamıştır:

HEATHER –...Vücudumda herhangi bir sorun olmamasına rağmen hamile kalamıyorum. Teknik olarak çocuk sahibi olabiliyor olmam gerek... Ama her ne kadar sağlıklı olsam da, hep içimde bir yerde o gece yüzünden hamile kalamadığımı biliyordum. Vücudumdaki, nasıl desem, o blokajı hissediyorum. Anlıyor musun? Bloke edilmiş gibi hissediyorum. Belki de içeride çok kritik bir noktaya saplanıp kalmış kıymık gibi bir şey sahiden de birşeyleri bloke ediyordur. Baraj kurmuştur. Ne biliyim kapanan bir kapı gibi düşün. Yola devrilmiş bir ağaç gövdesi gibi... İçimdeki her neyse yaşıyor sanki. Kulağa saçma sapan geldiğini biliyorum ama onun içimde büyüdüğünü hissediyorum. Büyüyor. Bir bebek gibi değil. Ya da bir tümör... Ya da bir parazit... Doktora gittim, testler yaptırıldı. Hiçbir şey gözüküyor. Ama bana göre orada bir

şey var. Hayalet gibi... Gerçekten orada. Ve onu oradan yollamak için her yolu deniyorum... Vücudumda bir sıkıntı olduğunu hissetmeye başladığım bir dönemdeydim. Kontrollerimizi yaptırmıştık ve görünürde hiçbir sıkıntı yoktu ama ben bir sıkıntı olduğuna adım gibi emindim. Sanki vücudumda atması gereken bir şalter atmamıştı. Annemin bir keresinde bana hamile kalmanın simya ile alakalı olduğunu söylediğini hatırlıyorum. Vücudumun hazırlanma evresinde olduğunu ve benim zorlayarak bunu başaramayacağımı söylediğini... Doğru zamana vücudumun karar vereceğini... Bu benim için korkunç bir durumdu çünkü kendi vücudumun üzerinde hiçbir kontrolüm olmadığını hissettim. Bu benim çözemediğim bir problemimdi. Ama şimdi, geçmişe gidecek olursak, neden çocuğum olmadığını gayet iyi biliyorum (Malcolm, 2019: 24-25).

Çocuklarını çok sevdiğini ve yaşadığı bu hayata onlar için katlandığını her seferinde dile getirse de hamile olduğu halde sigara içmekte, alkol kullanmakta ve bebeğine zarar verecek gıdaları tüketmektedir. Üstelik hamile olmasına rağmen para karşılığı erkeklerle birlikte olmaktadır.

Yaban Arısı, 2019, Carla

Yaban Arısı, 2019, Heather-Carla

HEATHER: 30'lu yaşlarında üniversite mezunu, evli, parasal açıdan konforlu bir yaşam sürmektedir. Düzenli bir kadın olan Heather pahalı giysiler giymekte, Carla ise onun aksine geçim sorunu yaşayan, özensiz ve ortalamanın altında bir hayat sürmektedir. Oyunun sonunda aksi görülse de güçlü görünmeye çalışan bir kadındır. Heather karakterinin ana çatışmasını yaratan 'çocuğunun olmayışı/olamayışı'dır. Toplum içerisinde kendine bir yer edinmiş, iyi bir hayata, sosyo kültürel açıdan tatmin edici bir seviyeye sahip. Sahip olduklarından dolayı kendinden emin ama sahip olmadıklarından dolayı da eksik ve çaresiz.

Carla'da ise tüm bunların tam tersi bir durum söz konusudur. Sosyal kimlik ve statü olarak Carla ile taban tabana zıt karakterdedir Heather. İlk buluştukları sahnede izleyenin hemen gözüne çarpan ilk ayrım bu. Heather Carla'yı yıllar sonra görmek ister. Bir planı var ama seyreden için tam da bu anda çift zamanlı bir plan akmaktadır. Görünen planın aktığı zaman ve sezilen ama ifşa olmamış bir stratejinin sürdüğü zaman. İlk buluşma anından oyunun finaline doğru geçen süreçte 'kusursuz bir intikam planı' tasarlandığının izlerine her saniye şahitlik edilmektedir.

Yaban Arısı, 2019, Heather (Solda ve Sağda)

2.2. Rol Yaratım Sürecinde Carla Ve Heather Karakterlerinin Tahlilleri

Morgan Lloyd Malcolm, Heather ve Carla karakterlerini, iki eski okul arkadaşının yeniden bir araya gelişini gündelik/bireysel/toplumsal şiddet unsurunun süzgecinden geçirerek radikal bir dille anlatmıştır.

Carla, küçük yaşlarda ailesinde gördüğü şiddetin ve eşitsizliğin intikamını, ondan daha iyi ve mutlu bir ailede yaşayan okul arkadaşından alır. Heather ise bu intikamın kurbanı olarak ömrü boyunca büyük bir bedel öder. Ancak o da bu bedeli Carla'ya aynı yöntemle ödetecektir. Her iki olayın üzerinden bireysel görünen şiddetle, travmatik bir olayın doğurduğu şiddet ortaklaşır ve sahne üzerinde bu olaydan yola çıkarak şiddetin oyuncuların bedeninde, sesinde, sözünde, tavrında deneyimlenmesinin önünü açmış olur.

Heather karakteri oyuncu tarafından ele alınırken üç temel itici güç üzerine inşa edilmiştir.

- 1) Örtülü Duygu
- 2) Fiziksel Aksiyon/Şiddet
- 3) Carla'nın Okul Yıllarında Heather'a Yaşattığı Travma

2.2.1. Örtük Tutumlar:

Bu ilk basamağa iki kanaldan yaklaşmak mümkün olacaktır. Birincisi psikoloji/psikanaliz yöntemi, ikincisi ise oyuncunun karakter inşa ederken seyircide uyandırması planlanan 'merak duygusunu' yaratma yöntemi. Tutumlar, duygu, biliş ve davranışın da içinde bulunduğu üç farklı sürecin etkisiyle oluşabileceği gibi sadece tek bir boyutun baskın etkisiyle tek bir süreç üzerinden de gerçekleşebilir (Eagly ve Chaiken, 2007). **Açık tutumlar**, farkında olunan tutumlardır. Başka bir ifadeyle davranışlarını ortaya koyarken bilişsel kaynakların ve motivasyonun olduğu durumlarda ortaya konulan tutumlardır (Spence 2005). **Örtük tutumlar** ise, genellikle farkındalık, kontrol ya da dikkat kaynaklarının yokluğundaki süreçlerdeki tepkilerdir (Bargh, 1994). Spence (2005)'e göre de "örtük" kişinin farkındalığının dışında kalan tutumlarının yerine kullanılması gereken bilişsel

psikoloji terimidir. Örtük terimi araştırmacılar tarafından “bilinçdışı”, farkındalık dışı” kavramlarıyla birlikte kullanılmakla beraber bazı araştırmacılara göre “farkındalık” ya da “bilinç” denildiğinde ilk akla gelen anlatılmak istenen tutumun genellikle kendisine yönelik bilinçli bir farkındalığın olmamasıdır (Petty, Fazio ve Brinol, 2009). Diğer bir ifadeyle kişi yaptığı tutumunun farkında olsa bile bu tutumunun kaynağını bilmeyebilir. Aynı zamanda sadece örtük değil, açık tutumlarımızın da kaynağını ve davranışlarımız üzerindeki etkisini çoğunlukta bilmeyiz.

Bu bilgilerden yola çıkarak “*örtük tutum/tavır*” da farkındalık ve kontrol unsurlarının öne çıktığı görülmektedir. Heather karakterinin, kendi bilincinin ve yaşamının, yaptıklarının ve planlarının farkında olma durumu fakat bu farkındalığı kontrol altında tutarak oyunun sonuna kadar gizlemesi oyuncu için önemli basamaklardan biri olmuştur. Buradan yola çıkarak rejisörün direktifi ve oyuncunun duygu dağılcığını katmanlandırma isteğiyle seyircide “*merak duygusu*” yaratılmak istenmiştir.

Stanislavski, sahne üzerinde oyunu bozan ya da öldüren bir eylemin olmaması gerektiğini söyler. Günlük yaşantımızda herhangi yaşadığımız bir olay ne kadar önemliyse, sahne üzerinde yaşadığımız aynı olayın normal yaşantımızdan on kat daha önemli olduğunun altını çizmiştir (Stanislavski, 1996b). Oyuncunun egzersizinin, oynadığı oyunu ve karakteri büyütme olduğuyla bu düşünce denk düşmektedir. Bu bağlamda Heather karakteri kurduğu planı küçülterek oynamamalıdır. Planlarındaki gizemini izleyen fark edeceği kadar tavırlarına yansıtmalıdır. Heather’in bu gizlilik duygusuyla oynaması, hem oyunun koşullarına dâhil olmasındaki ‘neden’ sorusunun cevaplanmasını hem de izleyen açısından bir merak duygusu yaratmayı sağlayacaktır.

Oyunun finaline yaklaşırken Heather’in yaptığı tüm planlar ve bu planların sebepleri gün yüzüne çıkmaya başlar. Heather, çocukluğunda yaşadığı zorbalığının intikamını Carla’yı yeniden hayatına sokarak alacaktır. Carla’ya onun yaptığı/anladığı türden cevap vermeye çalışacaktır. Fakat içinde yine de beslemeye çalıştığı iyilik sonunda onu içinden çıkılmaz bir sağırlığa itecek, kurtuluşunu ve yolunu bulamayacak bir hale dönüşerek kendi hayatına son vermeyi seçecektir. Bir oyuncunun belki de en iyi cevapları bulması gereken karakterler, travmatik olaylar yaşamış karakterleri canlandırmak olabilir. Bu travmatik karakteri oluştururken belki de en önemli sacayaklarından biridir. Çünkü metin üzerinde çalışırken oluşturulmuş olan bu travma basamağını uygularken, geriye dönük karakter tavırlarının şekillenmesinde oldukça katkı sağlamış ve karakterlerdeki değişim ve dönüşümleri nereye koyacağını belirlemesinde oyuncuya yardımcı olmuştur. Bundan dolayı bu basamağa psikanalitik yöntem ile yaklaşmak doğru sonuçlar ve cevaplar vermiştir. Psikanalitik yaklaşımın kullanılmasının en önemli nedeni, şiddet uygulanmış bir bireyin, içinde yaşadığı duygu ve düşüncelerin dengesizliği ve buna bağlı olarak, tiyatro metinlerinde de yer alan karakterlerin kişilik analizlerinin yapılabilmesidir. Bunu incelemek, üzerinde çalışılan karakterin yaşadığı sosyal çevredeki konumunu daha iyi anlamaya olanak vermektedir.

Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud’a göre, genellikle toplumca kabul görmeyen cinsiyet ve saldırganlık duyguları bilinçaltına itilir. Bu dürtüleri bilinçte canlı tutmak bireyi genel olarak rahatsız eder ve birey bilinçaltına itilmiş bazı arzularının farkında olamaz, ancak bu dürtüler kişinin davranışını etkilemeyi sürdürür. Bilinçaltına itilmek zorunda kalan istekler orada kaybolup gitmezler; bir şekilde toplumca kabul edilebilen davranış kılıfına bürünerek kendilerini ifade eder (Cüceloğlu, 2000: 31). Dolayısıyla Heather’in ve Carla’nın içinde yaşadığı korkular, istekler ve içgüdüleri her ne

kadar bastırılmaya çalışılsa da bir dışavurum gösterecek ve bu elbette oyuncuda fiziksel bir aksiyona dönüşecek ‘şiddete şiddetle cevap vermek’ hem kuramsal ve kavramsal açıdan hem de rejisörün görmek istediği aksiyon açısından ikna edici bir zemine oturabilecektir. Yaban Arısı’ndaki Heather ve Carla karakterleri yaratılmaya çalışırken yazarın/rejisörün fikri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Stanislavski’ye göre hayatta her şeyin mantıksal bir dizilişi vardır ve sahneye de bu yansımaktadır. Bu mantıksal sıralanışın psikolojik eylemlerden ziyade fiziksel eylemlerle gerçekleşmesinin nedeni ise; oyuncunun ne hissettiğini göstermesinin ne yaptığını göstermesinden daha zor olmasıdır. Çünkü fiziksel eylemi elde etmek içsel psikolojik eylemi sabitlemek ve görünür kılmaktan daha kolaydır. Ayrıca bütün fiziksel eylemler zaten içinde duygu, istek, amaç, gerçeklik ve hayal gücü barındırmaktadır (Stanislavski, 1996a).

Stanislavski’nin fiziksel eylemler yöntemi üzerinden yapılan çalışmalara da bakıldığında, sahnede oyuncunun bir eylem dizgesi olarak dağarcık oluşturması gerekliliği göze çarpmaktadır. Bu dağarcık oyuncunun karakteri oluşturmaya başladığı andan itibaren biriktirdiği ardışık eylemler dizgesidir. Bu dizge karaktere sorulan birçok soruyla cevabı bulunmuş duyguların dışa vurumudur ki Stanislavski’nin araştırmalarında psikolojik eylemin fiziksel eylemle bağlantılı olma durumu bize bu sağlamayı yaptırmış olur. Rejisörün isteğiyle Heather’in Carla’ya işkence ettiği sahnede, psikolojik eylemle ortaya çıkan fiziksel eylem/aksiyon hem Heather’ı var etme sürecinde hem de oyunda karakterin oluşturduğu üçlü sacayaklarından birini kuvvetlendirmek adına başvurulan yollardan biri olması adına önemli olmuştur.

Yukarıda sözü edilen fiziksel eylem/aksiyonun diğer önemli tarafı da karşı tarafa uygulanan fiziksel ve psikolojik şiddettir. Buna metin üzerindeki inceleme ile kavramsal açıdan bakmak mümkün olabilir. Bu oyunda rejisörün şiddete yer vermesindeki amaç, günlük yaşantımızda karşılaştığımız ya da işittiğimiz ikili ilişkilerdeki şiddeti gözler önüne sermektir. Özellikle 90’lı yıllarda in-yer-face tiyatro anlayışında, bireyi her türlü duygu ve düşünceyle yüzleşmeye çağırarak için, bunu en etkileyici yol ve yöntemi olan şiddet kullanılmıştır.

Heather, Carla’dan intikam almak ve ona ders vermek için yanıp tutuşan bir oyuncu olarak teorize edilmiştir. Bu bağlamda bundan beslenen yöntem ve olgular ekseninde uygulamaya geçmek, karakteri sahnede var etmedeki itici güçlerden biri olmuştur.

Carla karakteri eylemlerin ardındaki psikolojik motivasyon, yaşanan coşku ve heyecanların bilinç altında yarattığı etkiler üzerine inşa edilmiştir. Stanislavski, bilinci kullanarak bilinçaltına varmaya çalışır. İnsan ruhunun temel unsurlarını araştırarak, bilinçaltına ulaşabilecek yöntemlerin ne kadar zenginleştirici bir etkisi olduğunu ve buradan hareketle sahne üzerinde “**İç Aksiyon**” adını verdiği ruhsal yaşantıya ulaşmayı hedeflemiş, verili koşullardaki fiziksel aksiyonları kullanmak sureti ile bir süreç yaratırken fiziksel koşulları sağlayarak ruhsal yaşantının gerçekliğine ulaşmak istemiştir (Demir, 2009). Diğer bir deyişle oyuncunun bilinç yolu ile bilinç dışı harekete geçirilmek istenmiştir. Bununla birlikte oyuncu “**İnanç ve gerçeklik duygusu**”ndan hareketle sahne üzerindeki tüm eylemlerine, repliklerine, tavırlarına sanki gerçekmiş gibi inanmış ve bu yolla da anlattığı hikâyeye seyircileri dâhil etmiş, onları içine almıştır.

“Oyuncu inanç ve gerçeklik duygusuyla oynayabilmek için herşeyden önce, günlük hayat ile sahneyi birbirinden ayırır. Sahnede oluşturacağı inanç ve gerçeklik duygusu günlük hayatın yasalarından hareket

etmez, sahnenin yasalarına tabidir. Sahnenin yasalarını belirleyen ise, son kertede, imgelemdir. O halde, oyuncu sahne üzerinde gündelik bir gerçekliğin değil imgesel bir gerçekliğin peşindedir. Dekor, aksesuar, hatta olayların akışı gerçeklik hüvviyetinden yoksun olabilir, ama oyuncunun bütün bu öğelerle kurduğu ilişki imgesel düzeyde bir gerçeklik içermelidir. Stanislavski yönteminde bu imgesel gerçeklik, oyuncunun inanç ve gerçeklik duygusuna başvurması tanımı ile karşılanır. Yöntemde sahne üzerindeki aksiyon ikiye ayrılır: fiziksel aksiyon ve iç aksiyon. Fiziksel aksiyon seyircinin tanık olduğu ve oyuncunun içinde yer aldığı fiziksel yaşantıdır -olayların gelişimi, rolün eylemleri, vs. İç aksiyon ise oyuncunun içinde yer aldığı fiziksel yaşantıya nüfuz etmiş olan, seyircinin ise seyrederek ortaklık hissedeceği tavırlar, duygulanımlardır. İç aksiyon, fiziksel aksiyon üzerinde çalışılarak kazanılır. Fiziksel aksiyon için gövdesel gerçeklik, iç aksiyon için ise ruhsal gerçeklik tanımı getirilir. Aslında eşzamanlı ve içiçe olan bu iki süreç dual yapı tasavvuruna (gövde-ruh ayrımı) başvurularak bölünür ve yöntem gövdesel gerçeklik üzerinde çalışılarak ruhsal gerçekliğin oluşturulması süreci olarak tanımlanır. Gövdesel gerçeklik bilinç düzeyinde, ruhsal gerçeklik ise bilinçdışı düzeyinde tezahür eder.” (Tanyel, ve Esen, 1996: 343).

2.2.2. Karakterlerin Metamorfozu

Metamorfoz sözcüğü sözlük anlamı olarak başkalaşım sözcüğüne karşılık gelmekle birlikte, bir kültede meydana gelen fiziki ve kimyevi değişiklik, istihale olan metamorfoz yani başkalaşım sözcüğü sözcüğü aynı zamanda bir şeklin başka bir şekle dönüşmesi olarak da çevrilebilir. Anlam olarak ‘başkalaşma’, ‘dönüşüm-dönüşmek’ sözcükleriyle aynı anlama sahiptir (Doğan, 1982: 82). Edebi eserlerde metamorfoz kavramı hem fiziksel dönüşüm hem de ruhsal-düşünce dönüşümü olarak ele alınmaktadır. Yaban Arısı adlı tiyatro metninde de Carla ve Heather arasındaki ilişki, güç dengesi değiştikçe keskin bir şekilde ortaya çıkar. Bu durum karakterlerin metamorfoza uğramasına neden olur. Mağdur, işkenceciye, işkenceci de mağdura dönüşür. Bu başkalaşım, oyunun sonlarına doğru karakterlerin sadece psikolojilerinde değil aynı zamanda beden duruşlarında, sahne üzerindeki tavırlarında da görülür.

Yaban Arısı, 2019, Carla-Heater (solda), Heather-Carla (Sağda)

HEATHER – Seni gerçekten çok severdim. Gerçekten dost olduğumuzu düşünürdüm. Keşke içimde bir yerlerde sana biraz empati gösterebilsem. Yapmam gerekenin bu olduğunu biliyorum. Geçmişini anımsayıp, bana yaptıklarını, yaşadıklarının bir dışavurumu olarak düşünmem gerek. Ben sadece o yangının ortasında kalan kişiydim, değil mi? Gazetede okuduğum haberlere bile üzülen bir kadını ben. Bir sosisli ve latte ısmarlamadan, karnının doyduğuna inanmadan, yanında köpeğiyle sokakta kalan o evsiz adamı bile, yanından umursamadan geçip gidemeyecek kadar merhametliyim. İnternette eşitlik için yayınlanan her bildiriye büyük bir inançla imzalarım. Yardıma ihtiyacı olan kimseyi geri çeviremem. Ama yine de... Yine de, içimdeki canını yakma isteğine engel olamıyorum. Biliyorum. Yaptığım şey; ikiyüzlülük. Ama biliyor musun, beni artık hiç de rahatsız etmiyor (Malcolm, 2019: 28).

3. OYUN METNİNİN “ZORBALIK” KAVRAMI ÜZERİNDEN OKUNMASI

Oyun, iki karakterin de ergenlik yıllarında maruz kaldıkları zorbalıklar karşısında yaşadıkları travma ve bu travmalarla başa çıkma mücadelelerini anlatmaktadır. Gerek ebeveynlerinden gerekse akranları tarafından maruz kaldıkları zorbalık ve bunun ağır sonuçları, dramatik bir metin üzerinden tiyatro aracılığıyla topluma aktarılmaya çalışılmıştır.

Zorbalık, günümüzün en büyük sorunlarından biridir ve insanın yaşamı boyunca karşısına çıkabileceği ve büyük travmalara neden olabilecek kasıtlı ve agresif davranışlardır. Bir çocuk ne kadar mutlu bir ailede büyürse büyüsün okulda ya da sosyal çevresinde akranları tarafından uğrayacağı zorbalık sonucunda ileriki yaşantısında başa çıkmakta zorlanacağı güç süreçler yaşayabilir. Özkan ve Çiftçi (2010)'ye göre zorbalığın üç türü vardır: Fiziksel Zorbalık, Sözel Zorbalık, Dolaylı Zorbalık. Oyun metninde her iki karakterin de hem fiziksel, hem sözel hem de dolaylı zorbalığa maruz kaldığı görülmektedir.

3.1. Okul Zorbalığı:

Okul zorbalığı, bir öğrencinin bir ya da daha fazla öğrenci tarafından sürekli olumsuz eylemlere maruz kalmasıdır. Bu zorbalık türü, fiziksel ve sözel yollarla doğrudan gerçekleştirilen eylemlerin yanında, gruptan dışlama, jest ve mimikleri kullanarak bireyi rahatsız etme gibi dolaylı olarak gerçekleştirilen eylemleri de kapsayabilir (Olweus, 1999). Okul zorbalığının saldırganlık ve şiddetle ilişkisine bakıldığında saldırganlığın araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Davranışçı yaklaşıma göre saldırganlık: “*başkalarını inciten her türlü davranış*”tır. Bu tanım davranışın kendisine bakılarak karar verilmesini önermektedir. Çünkü bir doktorun kangren bir eli kesmesiyle, bir işkencecinin işkence yapmak amacıyla bu olayı gerçekleştirmesi sonucu aynı kılarken, davranışı gerçekleştiren bireylerin niyetlerinin farklı olduğunu göstermektedir (Yaman, Eroğlu ve Peker, 2011: 23).

HEATHER – Ben o günden önce hiç tokat hatta tokadı bırak yumruk yememiştim. Sol gözüm o kadar şişti ki, 2 hafta boyunca göremedim. Şoka girdim. Her şey kaşla göz arasında oldu. Bir an yürüyordum, bir saniye sonra yerdeydim. Ama fiziksel acıyı bir kenara bırak canımı en çok bana zarar veren kişinin sen olduğun düşüncesi yakmıştı. Biz dosttuk, Carla. Kimin yaptığını sorduklarında seni ele vermedim. Okuldan atılacağımı biliyordum (Malcolm, 2019: 21).

3.2. Sanal Zorbalık:

Teknolojinin olumlu etkileri kadar olumsuz etkileri de söz konusudur. Bu olumsuzluklara bir örnek de siber zorbalıktır. En az geleneksel zorbalık kadar tehlikeli olabilen siber zorbalık da son yıllarda mutlaka tedbir alınması gereken toplumsal bir problemdir. Kowalski ve Limber (2007), siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan farklı olarak internet veya mobil telefonlar kullanılarak ve zaman içerisinde tekrarlanmak suretiyle yapılan zorbalıklar olarak tanımlar. Literatürde bazı araştırmacılar bu olumsuzluğu sanal zorbalık, elektronik zorbalık, çevrimiçi zorbalık, internet zorbalığı, dijital zorbalık veya çevrimiçi zarar verme gibi farklı adlarla ifade etmektedirler (Şahin ve Akbaba, 2017). Özellikle çocuk veya gençlerin teknolojiyi bilinçsizce kullanmaları önlenemeyecek sonuçlara neden olabilmektedir. ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (US Centers for Disease Control and Prevention) siber zorbalığı ergenlerin yeni bir sağlık sorunu olarak tanımlamakta ve siber zorbalığın hızla yayılmakta olduğu görüşündedir. Bu tip zorbalık, telefon çağruları, mesaj, fotoğraf- video

paylaşımı, başkaları tarafından filme alınma ve bu görüntülerin izinsiz bir şekilde internet sitelerinde ya da mesaj yoluyla paylaşılıp çoğaltılmasıdır (Kara ve Kaçar, 2017: 115).

Sanal zorbalığın görülme biçimlerinden biri de “*Başka Bir Kimliğe Bürünme*”dir. Başka bir kimliği kullanma arkadaşına zarar vermek ya da zorbalığa maruz kalmamak için yapılır. Başka birinin kimliği karşı tarafı zora sokmak, saygınlığını yitirmek vb durumlar yaratmak için kullanılabilir.

Oyun metninde de Heather’in kusursuz planı için kimliğini saklayarak, başka bir kimliğe bürünerek Carla hakkında bilgi topladığını görürüz.

“HEATHER – Yine kumara başladı, değil mi?

CARLA – Ne dedin?

HEATHER – Senin herif, diyorum. Dur bakiyim tam olarak nasıl söylemiştin? “Orospu çocuğu yine ev kirasını kaybetti.” Bence Facebook’ta kimle arkadaş olduğuna biraz daha dikkat etmelisin.

CARLA – Sen?

HEATHER – Çok yakışıklı herif ama değil mi? Gerçekten onunla gurur duyuyorum. Tabi kelimelerle de arası fena sayılmaz. Ama doğrusunu söylemem gerekirse Carla – senin gerçekten çok pis fantezilerin var.

(CARLA donup kalmıştır. Neredeyse ağlayacak haldedir.)

HEATHER – Özür dilerim. O herifin o evden çıkış biletin olmasını hayal ettiğini biliyorum. İşte ben o yüzden buradayım. 30.000 her şeyi çözer, değil mi?

CARLA – Yani sen şimdi, sırf benimle boktan seks muhabbetleri etmek için bir Facebook hesabı mı oluşturdu?

HEATHER – Benim sadece senin hakkında birkaç şey öğrenmeye ihtiyacım vardı. Sana bu teklifi yapmadan önce yani. Varlıklı biri de olabilirdin mesela... Teklifimin geri çevrilmeyeceğinden emin olmam lazımdı” (Malcolm, 2019:120).

3.3. Akran Mağduriyeti:

Akran mağduriyeti, daha düşük güce sahip birine yöneltilmiş daha yüksek güce sahip bir kişinin sürekli, kasıtlı saldırganlığı olarak tanımlanır (Olweus, 1993). En yaygın sonuçlarından biri depresyondur (Hawker ve Boulton, 2000). Akran mağduriyeti yaşayan bazı insanlar sorunlarını dışsallaştırır (örn. Yıkıcı davranış, hiperaktivite, agresif semptomoloji), diğerleri ise sorunlarını içselleştirirler (örn. Kaygı, depresyon, yalnızlık)(Cicchetti ve Toth, 1991).

“HEATHER – Toby Mackenzie’den hoşlandığımı biliyordun. Toby Mackenzie’den hoşlandığımı sana söylemiştim. Beyzbol oynamaya başlayacaktık, oynamadan hemen önce, sahada Toby’nin yanına gittin, ona ondan hoşlandığımı, duşta beni mastürbasyon yaparken gördüğünü ve ardından sana gelip Toby’yi düşünerek bunu yaptığımı anlattığımı söyledin.

CARLA – Hayret!

HEATHER – Ona bunu söyledin ve sonra bana döndün ve gözlerimin içine bakarak “İğrençsin. Artık seninle aynı odayı paylaşmak istemiyorum.” dedin, Toby’nin elini tuttu ve yanımdan uzaklaştınız. Ve bunu herkesin içinde bağırarak söyleyerek 10 kat daha beter hale getirdin. Neden?

CARLA – Yapma ama çocuktum.

HEATHER – Bana neden bunu yaptın?

CARLA – Bilmiyorum!” (Malcolm, 2019: 19).

Bu süreçte akranlar birbirlerini **İsim/Lakap Takma** üzerinden de mağdur edebilmektedirler. Zorbalık, yalnızca okulda çocuklar ve gençler arasında değil yetişkinler arasında da görülür. Fiziksel şiddet gizi ilk etapta gözle görülmediği için fark edilmez ya da fark edilmesi yıllar alır. Zorbalığın içinde zorba tarafından kullanılan bir güç söz konusudur. Zorbanın hedefi karşısındakine karşı bir güç kullanmak onu ezmek, incitmektir. Bu duygusal, psikolojik bir incitme olabileceği gibi fiziksel incitme de olabilir. Duygusal zorbalığa örnek olarak dalga geçme, alay etme, dışlama, isim takma gibi davranışlar örnek gösterilebilir (Bridge, 2003).

HEATHER – Okul yıllarımın geri kalanını ‘Kaşar Heather’ olarak geçirdim. Sonradan bana ‘Kamçı Heather’ ismini taktılar. İnsanlar sado-mazo’nun ne anlama geldiğini öğrendiklerinde benim sado-mazoşist olduğumu iddia ettiler. Herkes benim bir seks bağımlısı olduğumu düşünmeye başladı.

Normal akran çatışması ile akran zorbalığı birbirinden farklıdır. Güvenir (2006)’ e göre normal akran çatışmasında süreklilik, güç ve dikkat arayışı yoktur, problem çözülmek için çaba sarf edilir. Diğer yandan akran zorbalığında ise süreklilik görülür, güç ve kontrol arayışı vardır ve problem çözülmek için çaba sarf edilmez. Çalışmada incelenecek olan metindeki karakterlerin birbirlerine olan davranışları incelendiğinde Carla’nın Heather’a olan davranışlarının akran zorbalığı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Çünkü herhangi bir davranışın zorbalık olarak tanımlanması için süreklilik göstermesi ve karşı tarafa zarar verme amaçlı olması ve mağdurun kendini koruyamayacak durumda olması gibi özellikler taşıması gerekir. Ancak tabloda akran zorbalığı için her ne kadar arkadaşlık yok denilse de metnin tamamından aynı okulda okuyan, birbirlerinin evine girip çıkan, birbirlerinin aile yapılarını bilen, arkadaşlık ilişkisi içerisinde olan iki ergen görülmektedir.

Ebeveyn Mağduriyeti:

Kişilik gelişiminde en önemli etkenlerin başında aile ve aile içerisindeki tutumlar gelir. Bu tutumlar kişilik oluşumunun başlangıcı olarak kabul edilir ve geleceğe taşınan kişilik özellikleri aileden kopyalanmak suretiyle oluşmaya başlar. Çocuk, doğduğu andan itibaren ailedeki tüm üyelerle birlikte bir etkileşim içine girer. Çocuk, ebeveynlerinin sergilediği tutum ve davranışları dış dünyaya karşı sergileyeceği tutum ve davranışlar olarak kopyalamaya başlar (Baumrind 1987’den akt. Karademir, A., 2016: 2-3).

“HEATHER – Babandan haberdardım. Morluklarını fark etmiştim. Annem size gelmeme hiç izin vermiyordu, dolayısıyla sebebini merak etmiştim. Senin için bu durumu iyileştirmek için elimden hiçbir şey gelmedi. Ama düşündüm ki eğer senin arkadaşın olursam, birlikte güzel zaman geçirirsek ve ailem ailen gibi olursa, evim de evin olabilirdi. Elimden sadece bu gelmişti, ben de böyle yaptım.

CARLA – Babamdan haberdar mıydın? Annenin de mi haberi vardı?

HEATHER – Evet.

CARLA – Ve hiçbir şey yapmadı, öyle mi?

HEATHER – Allahım, bilmiyorum! Belki de yapmıştır. Belki sosyal hizmetleri aramıştır ya da annenle konuşmuştur. Bilmiyorum, çok küçüktüm.

CARLA – Asıl ben çok küçüktüm.

HEATHER – Evet. Ben de.” (Malcolm, 2019: 21).

Problemlili ailelerde görülen şiddetli geçimsizlik, fiziksel veya psikolojik şiddet, boşanma, alkol/madde bağımlılığı vb. durumlar, zorbaca davranışın o ailede büyüyen çocukta görülme sıklığını ve olasılığını arttırmaktadır. Çocuğuna karşı itici tavır ve tutumda bulunan ebeveynlerin çocuklarında

kendini değersiz görme ve hissetme durumu belirir. Bu çocukların maruz kaldığı dayak, azarlama, aşağılama gibi davranışlar gelecek yaşantılarında da yansımaları neden olmaktadır.

Carla ve annesi babası tarafından uzun yıllar fiziksel şiddete maruz kalmıştır. Bir çocuğun hem kendisinin hem de annesinin babası tarafından sürekli şiddete maruz kalması ne yazık ki travmatik ve zorba bir çocuğun var olmasına neden olmuştur. Dahası bu, bir başka çocuğun da bu zorbalığa maruz kalmasına neden olmuş ve yeni bir kurban yaratmıştır.

SONUÇ

Tiyatroda genel olarak ‘şiddet’ kavramı, oldukça sık kullanılan, birçok yazarın ve yönetmenin metin ya da sahnede kullandığı bir aktarım aracı olarak karşımıza çıkar. Şiddet, aslında insan doğasında var olan, modern çağda da toplumsal yaşamda insan maskesinin altına gizlenen bir olgudur. Geleneksel toplum yapılarına nazaran modern ve çağdaş toplumlarda şiddet ve zorbalık şekil değiştirerek artmakta ve çeşitlenmekte, yaşam alanlarını giderek kuşatmaktadır.

Ülkemizde okullarda ve toplumda eğitim amaçlı ve kapsamlı olarak zorbalık konusunda çalışmalar sınırlıdır. Üstelik zorbalık, toplumun her kesiminde görülmekte, aile içinde, komşular arasında, işyerinde, hastanede hastanın doktora, öğretmenin öğrenciye hatta son zamanlarda öğrencinin öğretmenine yönelik zorbalığına da sıkça rastlanmaya başlanmıştır.

Toplumdan beslenen ve topluma ayna tutan tiyatro da bu anlayışla, şiddeti ve zorbalığı birçok başka araçla sahnede yansıtmayı, görünür kılmayı üstlenmiştir. Bu noktadan hareketle “Yaban Arısı” akran ve aile zorbalığının, şiddetin ve bunun doğurduğu felaketin sahneye uyarlanmasını, metin ve performansta mevcut gerçekliğin çok da görülmeyen yüzünü seyircinin karşısına çıkarmayı hedeflemiştir. Böylece bu radikal söylem, belki de unuttuğumuz kimliklerimizi, şefkat ve merhameti yeniden hatırlamamıza yardımcı olmuş, seyredeni de Carla ve Heather üzerinden anlattığı hikâyeye, bir sona taşıyarak seyirciyi kendi sorgularıyla baş başa bırakmıştır.

“Şiddet her zaman en güçlüden en güçsüze yol alır. Şiddet yaşayan kişiler bunu içselleştirir, değiştirir ve bir sonrakine geçirir. Küçük çocuklar bu piramidin en altında oldukları için geçirecek kimseyi bulamazlar, biriktirirler. Büyüyünceye kadar beklerler ve daha sonra bu birikimler başkalarını incitecek şekilde patlak verir.” (Bridge, 2003: 21).

KAYNAKÇA

- Allensworth, E. M., & Easton, J. Q. (2007). *What Matters for Staying On Track and Graduating in Chicago Public High Schools: A Close Look at Course Grades, Failures, and Attendance in the Freshman Year*. Research Report. Consortium on Chicago School Research.
- Bargh, J. A. (1994). *The four horsemen of automaticity: Awareness, intention, efficiency, and control in social cognition*. J. R. S. Wyer ve T. K. Srull (Ed.), *Handbook of social cognition* içinde (1-40). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- B. Tanyel, U. Esen, (1996). “*Stanislavski ve Oyunculuk Yöntemi Üzerine*”, *Mimesis Tiyatro /Çeviri ve Araştırma Dergisi*, Sayı 6, syf 337-359, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bridge, B. (2003). *Siz Olsaydınız Ne Yapardınız? Zorbalık. Bilinmeyen Çeşitleri ve Çözümleri*. İstanbul: Beyaz Yayınları.
- Cicchetti, D. and Toth, S. L. (1991). *Internalizing and externalizing expressions of dysfunction (Volume 2)*. New York, NY: Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- Cüceloğlu, D. (2000). *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Demir, F., (2009). Jean Anouilh'in Antigone Oyununun Stanislavski Sistemine Göre Çözümlemesi ve Rol Yaratım Sürecinde Kreon Karakterinin Tahlili, Oyunda Kreon Adalet İlüzyonu İlişkisi. Bahçeşehir Üniversitesi: Yüksek Lisans Tezi.
- Doğan, M. (1982). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Birlik Yayınları.
- Eagly, A. H. and Chaiken, S. (2007). *The advantages of an inclusive definition of attitude*. *Social Cognition*, 25(5), 582-602.
- Freud, S. (1996). *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi* (çev. Şemsa Yeğin), İstanbul: Payel Yayınevi.
- Güvenir, T. (2006). *Okulda Akran İstismarı*, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Hawker, D. S. and Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(4), 441-455. doi: 10.1111/1469-7610.00629.
- Kara, H., Kaçar, M. (2017). Akran Zorbalığı ve Toplumsal Önemi: İki Olgu Sunumu. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2017; Cilt 22, Sayı 2. DOI: 10.21673/anadoluklin.266047
- Karademir, A. (2016). *Algılanan Anne Tutumları ile Zorbalık Mağduriyet İlişkisinde Ontolojik İyi Oluşun Aracılık Rolü*. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kowalski, R. M., and Limber, S. P. (2007). Electronic Bullying Among Middle School Students. *Journal Of Adolescent Health*, 41(6), 22-30.
- Malcolm L. M. (2019). *Yaban Arısı*, (çev. Başak Gümölcünelioğlu). Yayımlanmamış Oyun Metni. (2019 yılında Onk Ajanstan Temin Edilmiştir).
- Martin, A., Bloch, M., Volkmar, F. R. (2018). *Lewis's Child and Adolescent Psychiatry: A Comprehensive Textbook*. China, 5th edition Copyright Wolters Kluwer. Erişim Adresi Ebook Library.
- Ocakçı, A. F. (2015). *Ergenlik dönemi özellikleri*. A. F. Ocakçı & F. Üstüner Top (Ed.), Yetişkinliğe bir adım kala ergen sağlığı içinde (s. 1-7). Ankara: Göktuğ Basım ve Yayın Dağıtım.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Cambridge, MA: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (2003). *A profile of Bulling at School, Educational Leaderships*, Vol. 60 Issue 6, EBSCO host.
- Petty, R. E., Fazio R. H. and Brinol, P., (2009). *The new implicit measures: An overview. Attitudes: Insights from the new implicit measures*. (3-18). New York: Psychology Press.
- Spence, A. (2005). Using implicit tasks in attitude research: A review and a guide. *Social Psychological Review*, 7, 2-17.
- Stanislavski S. K. (1996a). *Bir Karakter Yaratmak*, (çev. Suat Taşer), İstanbul: Papirüs Yayın.
- Stanislavski S. K. (1996b). *Bir Aktör Hazırlanıyor*, çev. (Suat Taşer), İstanbul: Papirüs Yayın.
- Şahin, M, Akbaba, S. (2017). *Okulda ve Sanal Ortamda Zorbalık ve Empati*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (n.d.). Ergenlik. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* içinde. <https://sozluk.gov.tr> adresinden edinilmiştir.
- Yaman, E. vd. (2011). *Başaçıkma Stratejileriyle Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Wolak, J., Mitchell, K. J., & Finkelhor, D. (2007). Does Online Harassment Constitute Bullying? An Exploration Of Online Harassment By Known Peers And Online-Only Contacts. *Journal of adolescent health*, 41 (6), S51-S58.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 06.05.2020 | Kabul Tarihi: 22.06.2020

MEKSİKA'DA DEVRİM SONRASI PROPAGANDA ARACI OLARAK DUVAR RESMİNİN KULLANIMI*

Eray ONUK

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Grafik Tasarım Bilim Dalı
eray.onuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0423-2824>

Doğan AKBULUT

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü,
dogan.akbulut@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9310-720X>

Atıf / Citation: Onuk, E., Akbulut, D. (2020). Meksika'da Devrim Sonrası Propaganda Aracı Olarak Duvar Resminin Kullanımı. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 80-94.

Öz

Kitleyi belirli bir düşünce doğrultusunda yönlendirmek ve biçimlendirmek olan propaganda uygarlık tarihinden günümüze kadar farklı amaç ve araçlar ile karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılın başlarında Meksika hükümetinin başında bulunan iktidar yapının uygulamış olduğu politika sonrası da propaganda kendini göstermiştir.

1910 ve 1920 yıllar arasında Meksika hükümetinin başında bulunan iktidar yapı ve danışmanları, Meksika'yı modernleştirme ve ülke ekonomisini canlandırma hedefleri doğrultusunda yabancı sermayelerinin ülke ekonomisine yatırım yapmasını sağlamıştır. İktidar yapının ve yabancı sermayelerin uyguladığı politikalarından muzdarip olan halk belirli ayaklanmalar ve muhalif duruşlar sergilemesinden dolayı iç savaşların yaşanmasına sebep olmuştur. Gerçekleşen devrim sonrası değişen iktidar yapı yabancı sermayelerin ülke üzerinde bırakmış olduğu kötü izleri silmek ve devrim süresince yaşanan olayları gözler önüne sermek adına propagandayı amaç, duvar resimlerini de araç olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda halkın birlik ve beraberlik duygusunu tekrar harekete geçirmek için yapılan resimler devrimin kaybettiği değerlerinin kitlelere ulaşmasında önemli yer tutmaktadır.

Meksika hükümeti tarafından görevlendirilen sanatçıların yapmış oldukları propaganda niteliği taşıyan duvar resimlerinin betimleme yöntemi kullanılarak biçim ve içerik bakımından incelenmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Meksika, Propaganda, Duvar Resmi

* Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarım Anasanat Dalı'na ait 2019 yılında kabul olmuş "DUVAR RESİMLERİNDE PROPAGANDA; MEKSİKA ÖRNEĞİ" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

USE OF WALL PAINTING AS A POST-REVOLUTIONARY MEANS OF PROPAGANDA IN MEXICO

Abstract

Propaganda, from the history of civilization to the present we come across with different aims and tools, is to direct and shape the audience in a certain way of thinking. at the beginning of the 20th century, the propoganda has shown itself after the policiy the head of the Mexican government ruling structure was implemented. Mexican government and its advisers aim to modernize Mexico and revive the country's economy purposing the foreign capital to invest in the country's economy has provided between 1910 and 1920. the people suffering from Due to the policy of foreign capitalists and govenrment has showned certain uprisings and dissident postures, which caused to civil wars. After the revolution, the changing power structure used propaganda as a goal and murals as a tool in order to spread it before them to erase the bad traces of foreign capitals have left on the country and look at the events that took place during the revolution. In this regard, the people's sense of unity and togetherness to re-mobilize paintings play an important role in reaching the masses of the values lost by the revolution. The propoganda murals done by artists commissioned by the Mexican government were examined using the depiction method in terms of form and content.

Keywords: Mexican, Propaganda, Wall Painting

1. GİRİŞ

Propaganda toplum veya kişiler üzerinde belli bir amaca yönelik olarak hizmet etmesiyle bilinmektedir. Özellikle geçmişten günümüze farklı araçlar ile kullanılarak belli amaçlar doğrultusunda kitleler üzerinde hâkimiyet kurma ve onları istenilen yöne yönlendirme konusunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu bağlamda propaganda uygarlık tarihinden günümüze kadar geldiği süreçte farklı amaçlar doğrultusunda farklı araçlar ile kullanılmış bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Makalenin ana temasını oluşturan Meksika devrim süreci, ABD faktörünün ortaya çıkmasıyla başlayarak ekonomik temelli sorunlar, toprak ve özgürlük mücadeleleri, ülke üzerinde etkili olan siyasal düzene karşı gösterilmiş muhalif temelli hareketler oluşturmuştur. Gerçekleşmiş olan devrim Meksika halkının farklı direniş ve tepkilerini de içinde barındırarak ilerleyip iktidar yapının değişmesi ve yeni anayasal düzenlemelerle birlikte sonuçlanmıştır. Devrim sonucunda devrimin değerlerini toplumsal yapıya kazandırma açısından hükümet tarafından propaganda yöntemi yoğun olarak kullanılmıştır. Bu propaganda yöntemi de çoğunlukla Meksika Duvar resimleri aracılığıyla gerçekleşerek hedeflenen kitleye ulaşılmıştır.

Meksika devrimi sonrasında kamusal binalara yapılan devasa resimlerinin propaganda niteliği taşıyıp taşımadığı sorunsalına çözüm aranarak yapılan duvar resimleri betimle yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

2. PROPAGANDANIN AMACI

Orta çağda inançları değiştirmek ve yaymak için en etkili kurum olan kiliseler tarafında gerçekleşen dini ritüellerde insanların düşüncelerini değiştirmede, dönüştürmede ve farklı yöne yönlendirmede propaganda araç olarak kullanılmıştır. İlk kullanıldığı yer hakkında bilgi veren (Clark, 2017: 11) XVII. yy'da XV. Papa olan Greourius'un Protestan reformuna ters düşen fikirleri yok etmek ve kendi fikirlerini yaymak amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Özellikle de adının 1622 yılında

Vatikan tarafından “Congreagatio de Propaganda Fide” (Katolik İmam Yayma Cemaati) adı altında kurulan misyoner örgüte verilen isme dayandığını ifade etmiştir.

Demokratik Parlamenter Yönetim şekillerinin oluşmasıyla birlikte ortaya çıkan farklı iktidar anlayışları propagandayı kendi amaçları doğrultusunda kullanarak şekillendirmişlerdir. İktidar ve diktatörlük yönetimler karşısındaki kitleye kendi ideolojilerini ve düşüncelerini benimsetmede, toplum yönetimlerin de kendi başarılarını göstermede ya da halkını manipüle etmek ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için sıklıkla başvurdukları yöntem olmuştur. Asıl amaçları karşısındaki kitleyi kendilerinin istediği düşünceye göre şekillenmesini sağlamaktır. Kullanmış oldukları propaganda yöntemiyle birlikte kendi düşüncelerini karşısındaki kitleye dolaylı ya da doğrudan bilinçaltına gönderilen bir ileti ile aktararak bu iletiye kitlenin inandırılması amaçlanmıştır.

Özellikle I. ve II. Dünya Savaşı'nda propaganda, çok yaygın olarak savaş meydanlarında savaş öncesi ve sonrasında toplumu yönlendirmek veya ikna etmek için sıklıkla kullanılmıştır. Devletler genellikle halkını bir araya toplamak, halkın devletine olan güvenini ve bağlılığını arttırmak, savaş için asker toplamak, savaş öncesi askerlerin morallerini yüksek tutmak, askeri savaş malzemelerine halkın desteklerini sağlamak için kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır (Güvenilir, 2013: 35). I. Dünya Savaşı'nda propagandanın ana hedefi savaşa katılmayan devletleri savaşa çekmek, halkına ise; bu fikri benimseterek psikolojik anlamda savaşa halkın hazır olmasını sağlamaktır. Propagandanın savaştaki yeri sadece kendi safhasına savaşa katılmayan ülkeleri savaşa dâhil etmek değil, aynı zamanda savaştıkları devletlerin psikolojilerini bozmakta da etkili bir yöntem olmuştur. Propagandanın savaş ortamlarında etkisi görülünce, savaşlarda kullanılan silahlar kadar öneme sahip olduğu anlaşılınca savaşlar stratejik bir boyutta yer almıştır. Böylece savaşlarda uygulanan taktik ve stratejik kazanımlar, askeri düzen, çeşitli ittifaklar kurma politikalarının yanında psikolojik bir yönünün olduğu da kabul edilmiştir.

II. Dünya savaşı sonrası batı kültürünün bakış açısının değişmesi, sanayisinin büyümesi ile yeni pazarlar, yeni arayışlar ve ucuz iş gücü seçeneklerini ortaya çıkararak elektronik ve iletişim alanında hızlı üretim sağlayarak sermaye pazarında hareketlenmelere sebep olmuştur. Bu hareketlenmeler insan yaşamını yeniden düzenlenmiş olup insanların küresel sermayelerin himayesinde olan bir topluluk haline almasını sağlamıştır (Akbulut, 2016: 100-101). Küresel sermayenin himayesine giren toplum kendi sanatını da küresel sermayeye uyumlu hale getirmiştir. Kendini küresel sermayenin himayesinde bulan sanatçı yönlendirmeler üzerine sanat eseri üretmeye başlamıştır. Bu doğrultuda sanat kimi siyasiler, kimi toplumsal örgütler tarafından propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Ancak günümüz sanatı daha çok var olan olayın durumunu, hareketini, sanatçı tarafından düşüncenin yanında ya da karşısında durduğunu üretimiyle ortaya koyduğu bireysel bir tavır biçimindedir. Bu bakış açısıyla bağımsız bir şekilde eser üreten sanatçı eserlerinin bir propaganda niteliği taşımanın aksine sanatçının kendini ifade biçimi olarak siyasi bir söylem niteliği taşıyabilmektedir.

2.1. Sanat ve Propaganda

Gombrich'in “*Aslında sanat adı verilen bir şey yoktur, yalnızca sanatçılar vardır*” cümlesi, sanatın insana özgü bir eylem olduğunu, toplumsal yaşamın gelişimine paralel olarak değişebileceğinin göstergesi gibi düşünülmelidir. Uygarlık tarihinin her aşamasında sanat, insana ait bir eylem olmasının yanı sıra aynı zamanda onun farklı amaçlarla kullandığı araç durumunda kalmıştır. Her çağın insanı kendi düşünsel ve kültürel yaşamını kurgularken sanat bu dönüşümle eşgüdümlü biçimde değişmiş, çağının gereklerine uygun biçimde yaşamını sürdürmüştür.

Sanatın propagandayla ilişkilendirilmesi orta çağda insanların dini inançlarını yaymak için propagandayı etkili bir şekilde kullanmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. Dini inançların gerçekleştiği mekânlar, (kiliseler) farklı sanatsal disiplinlerin bir araya gelmesinde belirli bir öneme sahip olmuştur. Bahsi geçen mekânlarda yer alan heykeller, resimler ve vitraylar bir inancı ya da öğretiyi yaymak için kullanılan sanatsal ürünü oluşturmuştur. Zamanla değişen toplumsal yapı ile propagandanın kullanım alanları da değişkenlik göstermiş farklı sanat disiplinlerinden faydalanılarak istenilen kitleye daha rahat ve daha hızlı ulaşılmıştır (Koç, 2000: 65).

I. ve II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında sıklıkla kullanılan propaganda savaşan devletlerin ideolojik tutumları çerçevesinde sanatsal faaliyetler aracılığı ile gerçekleşmiştir. Televizyonun henüz keşfedilmeyişi, radyo gibi medya araçlarının ise yaygın olmamasından doğan yetersizlik nedeniyle etkin bir propagandadan mahrum kalan devletler çoğunlukla afişler aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Alkoç, 2017: 80). Bu dönemde baskı makinalarının icadı, iktidarların teknolojik ürünlerden faydalandığını ve bu kitle yapısına verilmek istenen iletinin afiş aracılığıyla daha hızlı ulaşmasını sağlamıştır. Sesin olmadığı yerlerde baskı tekniğiyle yazı ve görsel basılı materyaller ile yapılmış olan afişler halk üzerinde bırakılan etkinin kalıcılığını sağlamıştır. Halkın ucuz olan kitle iletişim araçlarını “gazeteler, afişler” gibi basılı materyallerin tercih edilmesi devletlerin gerçekleştirmek istediği propagandanın hedefinde olmuştur (Clark, 2017: 12).

Değişen yaşam şartları ve gelişen teknolojiyle birlikte sanatın propaganda ile ilişkisi ideolojiler tarafından belirli bir fikir üretip topluma mesaj verme düşüncesiyle gerçekleşmiştir. İdeolojilerin amacı sanatı kullanarak söylemlerinin toplumda yerleşmesini ve pekişmesini sağlamaktır (Akbulut, 2016: 28-29). Sanatın bir ideoloji veya bir propaganda aracı olarak kullanılması, sanatın özgünlüğünü kaybetme tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu durumu sanatçının bağımsızlığını yitirmesi anlamında okumak mümkündür. Sanatın belli bir ideolojiye hizmet etmesi, sanatın bir araç konumuna gelmesi sanatın özgürlük alanını kaybetmesi anlamına gelmektedir. Daha net bir ifadeyle, sanat ideolojilerin istekleri doğrultusunda hizmet ederek sanatçının kendi düşüncesinin özgünlüğünü yitirip ideolojiler tarafından yarar/kar sağlama beklenen bir iş konumuna düşmektedir (Gezer, 2017: 3093). Böylece sanat ve sanatçı propaganda için ideolojiler tarafından sınırlandırılarak kendi çıkarları doğrultusunda sanatsal eser üretilmesini istemektedir.

Tarihin her döneminde iktidarlar, yöneticiler, din adamları, krallıklar toplumlara kaçınılmaz yazgılarını sevdirmek için sanatı kendi ideolojilerini yayma aracı olarak görmüşlerdir. Tarihsel süreç içerisinde sembollerin ve imajların, dini düşüncenin, politikanın, topluma yayılmasında araç olarak kullanılması görsel sanatların geleneksel özelliklerinden biri olmuştur (Huxley, 1999: 39). Zamanla değişen toplumsal yapı ile birlikte propagandanın kullanım alanları da değişkenlik göstererek radyo, sinema, fotoğraf, grafik tasarım, duvar resmi gibi iletişim araçları ve farklı sanat disiplinlerinden faydalanılarak istenilen kitleye daha rahat ve daha hızlı ulaşılmıştır (Koç, 2000: 65).

3. MEXİKAN’IN KAMUSAL ALANLARINDAKİ PROPAGANDASI

20. yüzyılın başlarında Meksika hükümetinin başında bulunan Porfirio Diaz ve danışmanları, Meksika’yı modernleştirme ve ülke ekonomisini canlandırma hedefleri doğrultusunda yabancı sermayelerinin ülke ekonomisine yatırım yapmasını sağlamıştır. Fakat yapılan teşvikler ve uygulanan politika doğrultusunda ulusal kaynakların çoğunluğunun yabancı sermayelerin eline geçmesine sebep olmuştur. Ülke üzerinde yönetim kontrolünün çoğunluğunun yabancı sermayelerin eline geçmesi

köylülerin toprak ve özgürlük taleplerini karşılamamıştır. Bu duruma tepki gösteren köylü halk, örgütlenerek Meksika'nın farklı bölgelerinde ayaklanmalarla hak arayışına girmiştir (Hutton, 2017: 14). Hakın gerçekleştirmiş olan ayaklanmalar içerisinde, birçok direniş ve tepkileri de içinde barındırarak ilerleyip iktidar yapının değişmesi ve yeni anayasal düzenlemelerle birlikte sonuçlanmıştır. 1910 ve 1920 yılları arasında yaşanan olaylardan dolayı toplumsal sınıflarda çeşitli değişiklikler olabileceği konusunda endişelenen yeni hükümetin ilk amacı; ekonomik yapısının yanı sıra Meksika halkına geçmişini öğretmek kültürel bir değer oluşturmak ve gerçekleşen ayaklanmalarda yaşanan olayların halk üzerinde bıraktığı izleri gözler önüne sermek olmuştur ("Beginnings of Mexican Muralism," 2018). Bu yüzden kendi kültürel değerlerinden mahrum kalmış toplumun eğitim aracılığıyla bilinçlenebileceğinin farkına varan hükümet devrimin değerlerini toplumsal yapıya kazandırmak için propaganda yöntemini yoğun bir şekilde kullanmıştır (Rodriguez, 1969: 156).

Dönemin hükümeti tarafından Meksika'nın geleneklerini, tarihini ve çağdaş sanata geçiş evresini eserlerinde anlatmaları için birçok sanatçı görevlendirilmiştir. Dönemin şartları gereği okuma-yazma oranının düşük olmasından dolayı yeni hükümetin kendini ifade edeceği geleneksel medya araçları olan (gazete, broşür, vb.) yayın organlarını kullanamamıştır. Toplumuna ulaşmak isteyen Meksika hükümeti, birçok insanın görebileceği halka açık kamusal alanlarda büyük ölçekli duvar resimleri yapılmasını istemiştir. Bu resimlerin yapılması için tüm olanakları kullanan hükümet, yurt dışında yaşayıp Meksika kökenli olan Jose Clemente Orozco, Diego Rivera, David Alfo Siqueiros gibi tecrübeli sanatçılardan yardım isteyerek Meksika'ya geri dönmeleri talebinde bulunmuşlardır ("Beginnings of Mexican Muralism," 2018).

Ülkesine geri dönem sanatçılar ülkenin vermiş olduğu on yıllık mücadele sırasında gördükleri, duydukları şeylerin yanı sıra toprak, özgürlük ve adalet için savaşan kendi halklarının mücadelesine tanıklık ederek kamu binalarının duvarlarına resim yapmaya başlamışlardır. Devrimci üçlü olarak adlandırılan sanatçılar, ünlü heykeltıraşlar ile birlikte sendika kurarak 1923'te birçok manifesto yayınlamışlardır (Rodriguez, 1969: 203). Sanatçılar tarafından imzalanan ve yayınlanan manifestoda Meksika'nın kamusal binalarının müzelerden daha etkili olduğu vurgulanmıştır.

Yapıtlarımızla müzeleri kapatmak istemiyoruz. Çünkü oralara ancak zamanı olanlar gidebilir; çalışan kişilerse gidip göremezler. Halk müzeleri, sergileri görmeye gidemezse o zaman biz sokaklara, işçilerin toplandıkları yerlere sergi açarız. Sokakları ve toplantı yerlerini müzeye çeviririz. Caddelerin, kamu yapılarının, sendika binalarının, çalışanların toplandığı her yerin duvarlarını boyarız ("Tarihsel Süreçte Toplumsal Yapı ve Sanat Etkileşimi Tarihsel Süreçte Toplumsal Yapı ve Sanat Etkileşimi," 2019).

20. yy da gerçekleşen Meksika devrimi sanatının sanatçılar ile birlikte toplumsal bir harekete dönüştüğü, Meksika sanatının yüceltiği bir dönem olmuştur. Meksika sanatı denilince ilk akla gelen duvar resmi olmasıyla birlikte sanat toplum ile bütünleşmiştir. Bütünleşen sanatta toplumun kültürü ve sosyal yaşamı, siyasi eğilimler, en önemlisi Meksika Devrimi'nin etkisi ve izleri vurgulanmıştır (Çokatak, 2014: 5-6). David Alfaro Siqueiros Meksikalı sanatçının da yapmış olduğu açıklama da duvar resimlerinin Meksika sanatının temelini oluşturduğu ifade etmiştir.

Modern Meksika resim sanatı Meksika Devriminin anlatımıdır. Bu anlatımın sadece İspanya'nın devrim öncesi sömürge döneminin kültürel sonucu olduğunu düşünmek yanlıştır. Çünkü aynı kültürel temel Guatemala, Honduras, Ekvator, Peru ve Bolivya'da da az çok bulunmaktaydı. Devrim olmasaydı Meksika resim sanatı da olmayacaktı Bingöl (1986'den aktaran Bingöl, 2011: 97).

Üç farklı politik ifade biçimine sahip olan sanatçılardan Orozco; başta İtalya olmak üzere birçok Avrupa ülkesini gezerek geçmiş zamanların resim sanatının özelliklerini araştırıp gözlemler yaparak yeni eserler üretmeye başlamıştır. Meksika'ya döndükten sonra büyük boyutlu resimler yapan sanatçı 1936-1939 yılları arasındaki Meksika tarihi ile toplumun çağdaş sosyal yaşam sorunlarını ele almış ve öncelik olarak insanın temel alındığı resimler yapmıştır.

Rivera; Fransa ve İtalya'da edindiği tecrübeleriyle resimlerini şekillendirmiştir. Özellikle Ducio, Masacio, Giotto ve Paola Ucello'yu gibi ünlü sanatçıları kendine referans alarak sanatını özgü bir biçim oluşturmuştur. Daha sonraları Kübizm ve Sürrealizmle karşılaşan sanatçı bu akımların etkisinde kalarak sanatsal yönde çalışmalar vermiştir. Hükümetin daveti üzerine ülkesine geri dönerek ülkesinde yaşanan devrimci hareketlerine katılan sanatçı ülkesinin sosyal ve tarihsel zenginliklerini araştırmıştır. Toplumsal tarih alanında o günkü yaşam sorunlarına eğilen sanatçı içtenlikle çok sevdiği halkının eski geleneklerini, örf ve adetlerini kendine konu edinerek resimler yapmıştır.

Siqueiros ise; 1911 yılında gerçekleşen devrim hareketlerinde halkının yanında yer aldığı için sanatçı 1919 yılında devletin kendisine verdiği burs ile İspanya'nın Barcelona şehrine gönderilmiştir. Çağdaş sanat akımlarının, estetik ve politik yöndeki görüşlerine karşı çıkarak eleştirilere maruz kalan sanatçı 1922 yılında hükümet tarafından tekrar ülkesine geri çağırılmıştır. Dönemin hükümeti, ülkesine geri dönen sanatçıdan Meksika'nın kamusal duvarlarına resim yapmasını istemiştir. Genellikle yaptığı resimler ülkesinin düşsel olarak toplumunun kökenleri olarak bilenen Kolomp ve Maya-Aztek kültürlerine kaynaklık eden çağdaş sanatsal biçim ve görüntüleri kompoze etmiştir (Ayataç, 1993: 37-52).

Genel olarak Meksika'ya, hükümetin isteği doğrultusunda gelen bu üç sanatçı, gerçekleşmiş olan devrimde halkın yanında olmuş olmaları ve ortak bir amaca hizmet etmiş olmaları Meksika toplumunun kültürel değerlerini yansıtmada önemli bir yer teşkil ettiği söylenebilir.

3.1 Jose Clemente Orozco

Meksika'da 1883 yılında doğan Jose Clemente Orozco, politik duvar resim alanında uzmanlaşmış olan sanatçılar içerisinde en önemli ressamlardan biridir. Sembolizmden etkilenen Orozco, duvar resimleri dışında ünlü bir taş baskı (litografi) sanatçısı olarak ta bilinmektedir (Ayataç, 1993: 36). Meksika'nın birçok bölgesinde yer alan duvar resimlerinde imzası olan sanatçı, aynı zamanda köylü ve işçilerin destekçisi olmuştur. Orozco yapmış olduğu duvar resimlerinde halkın Meksika devriminde yaşamış olduğu ıstırapları acı gerçekliğiyle ifade ederek kamusal duvarlara resimler yapmıştır.

Orozco, politik anlamda ilk duvar resimlerini Ulusal Hazırlık Okulu'nun duvarlarına Meksika Devrimi'nde bozulan adalet sistemi ile ilgili bir dizi resim yapmıştır. Yapmış olduğu fresklerde devrimin tahrip ettiği alt tabakadaki halkın yaşantısını gözler önüne sermiştir (Rochfort, 1994: 40).

Resim 1: Jose Clemente Orozco, “İşçiler Savaşırken Zengin Ziyafet”, Fresk, 1923, Ulusal Hazırlık Okulu, Meksika

Kaynak: <http://terranoca.blogspot.com/2013/10/jose-clemente-oro-zco-san-ildefonso-1923.html>
(29.11.2018)

Orozco, 1910 yılında hükümetin başında bulunan Diaz’ın Meksika halkı üzerinde uyguladığı politikaları sonucu Meksika’nın toplumsal sınıflarında görülen farklı yaşantılarını “İşçiler Savaşırken Zengin Ziyafet” (Resim 1) adını verdiği freskte eleştirel biçimde ifade etmiştir. Dikey bir düzlem üzerine tasvir edilmiş resimde iki farklı toplumsal kesimi ele alan sanatçı sosyal sınıflar arasındaki yaşam farkını vurgulamıştır. Yukarıdaki üç figürün eğlence mekânında geçirdiği keyifli sahne yer alırken, alt kısımda ise ikisi işçi biri zengin olmak üzere yer alan üç figürün günlük yaşam mücadelesi tasvir edilmiştir. Resmin üst tarafında biri kadın (Konsomatris) ikisi erkek olmak üzere üç figür yer almaktadır. Bu figürlerin eğlence mekânında yaşamış olduğu an resmedilmiştir.

Resimde figürlerin giyim tarzlarına bakıldığında toplumun üst tabakası olan burjuvazi kesiminden oldukları anlaşılmaktadır. En arka planda bulunan kadın ve erkek figürün ellerinde yer alan kadehlerden buldukları yerin alkollü eğlenceli mekânı olduğu anlaşılmaktadır. Alkolün verdiği etkiyle birbirlerine sarılan bu insanlar masada oturan diğer kişiden bağımsız bir durumda anın tadını çıkarmaktadırlar. Masanın önünde oturan diğer figürün ise sağ elinde kadeh yer alırken sol elinin başparmağıyla resmin alt kısmında bulunan işçi sınıfını işaret ettiği görülmektedir. Ayrıca kahkaha atan bu figür işçi sınıfının yaşadığı durumun eğlenceli olduğunu ve onları küçümseyen bir tavır sergilediği izlenimi vermiştir. Resmin alt kısmında üç erkek figürü yer almaktadır. Figürlerin kendi aralarında yaşamış oldukları kavga anı resmedilmiştir. Sağdaki figürün solda yer alan iki figüre göre farklı fiziksel yapıya sahip olduğu görülmektedir. Elindeki çekiç ile şiddete maruz kalarak düşmekte olan figür kısa boylu ve kiloludur. Giyim tarzı olarak bakıldığında toplumun üst kesimlerinde yer alan burjuvazi insanlardan olduğunu söyleyebiliriz. Soldaki figürlerin ellerinde spatula ve orak gibi malzemelerin yer alması figürlerin toplumun en alt kesiminde olan çiftçi veya işçi sınıfından olduğu anlaşılmaktadır. Toplumun en alt kesiminde yer alan işçi ve çiftçi toplumundaki figürleri kash olarak göstererek Orozco gerçekleşmiş olan devrimde alt tabakanın gücünü duvarlara yansıtmıştır.

Orozco’nun toplumsal sınıf farkını gösterdiği duvar resmi, devrim süresince toplumun üst tabakasının zengin olduğunu, eğlenceli yaşantısını ve alt kesime karşı duyulan umursamazlığı gösterirken toplumun alt tabakasının kendi yaşantısını sağlayabilmesi için vermiş olduğu yaşam

mücadelesini gözler önüne serdiğini söyleyebiliriz. Hiçbir zaman ellerindeki kaybetmek istemeyen toplumun alt tabakası gerçekleşen devrimde kaybetmiş oldukları haklarının savunucusu olmuştur.

Resim 2: Jose Clemente Orozco, “Siper”, Fresk, 1926, Ulusal Hazırlık Okulu, Meksika.

Kaynak: <https://mxcity.mx/wp-content/uploads/2017/04/jose-clemente-orozco.jpg> (28.11.2018)

Ulusal Hazırlık Okulu'nun duvarında yer alan “Siper” freski (Resim 2) Meksika devrim askerlerinin ele alınarak tasvir edildiği duvar resmidir. Orozco üç adamın kendi halkı için canlarını feda eden devrimcilerin onurlu ölüm sahnesini canlandırdığını söyleyebiliriz. Yüzleri görünmeyen üç asker kayanın arkasında, kendilerini siper ederken, ölüm anları gözler önüne serilmiştir. Umutsuzluk ve çaresizlik duygularının yer aldığı resimde ilk izlenim arka planın kırmızı renkte olmasıyla anlaşılmaktadır. Kırmızı renk savaşın vermiş olduğu tahribatı, şiddetin büyüklüğünü imgelediği çıkarımında bulunabiliriz. Üç figürün yer aldığı resimde iki figürün yere doğru birbirinin üzerine düştüğü görülmektedir. Bu düşen iki figürün birinin sırtı bizlere doğru dönmekte ve kollarıyla diğer düşmekte olan figürün yüzünü kapatmaktadır. Aynı zamanda sağ eli açık, sol eli kapalı olan figürün haç işareti şeklinde durduğunu bu hareketin bize hem İsa'ya hem de Hristiyanlık inancına sanatçı tarafından bir gönderme yapılma ihtimalini akla getirmiştir.

Figürlerin bellerinde ve sırtlarında bulunan mermi teçhizatlarıyla devrimci olduğu anlaşılmaktadır. İki figür arasında yer alan tüfekten anlaşılacağı üzere çatışma sahnesinde öldükleri izlenimi vermiştir. Üç asker yüzlerinin gizli olması izleyiciye, devrimde ölen birçok askerin fedakârlığının arkasındaki gizlilik duygusunu yansıtmıştır. Yüzlerini gizleyerek kimlikleri belli olmayan askerlerin devrim savaşlarında kimin öldüğünden çok kimlerin öldüğünü göstererek Meksika devrimcilerinin geneline vurgu yaptığı çıkarımında bulunabiliriz. Yere düşen sabit bedenlerin eğik bir çarpmıha germe şeklini alarak haç işareti veya kartal şekline benzemektedir. Kompozisyonun en sağında bulunan üçüncü figür dizlerinin üzerine çömelmiş şekilde sol koluyla yüzünü kapatarak yüzündeki çaresizlik ifadesini gizlemeye çalışıyor gibi resmedilmiştir.

Resim 3: José Clemente Orozco, “Eski Düzenin Yıkılması”, Fresk, 1926, Ulusal Hazırlık Okulu, Meksika.

Kaynak: http://sites.fas.harvard.edu/~hsa23/Art_pages/orozco_destruction.html (28.11.2018)

Ulusal Hazırlık Okulu'nun duvarlarında “Siper” freskinin yanında yer alan “Eski Düzenin Yıkılması” (Resim 3) adlı fresk arka planda kübist ve fütürist anlayışıyla resmedilmiş şehir yıkıntıları olduğu ve bu yıkıntıların önünde vücutları bizlere doğru dönük fakat yüzleri yıkıntıya bakmakta olan iki figür yer aldığı görülmektedir. Devrimde yaşanan olayların verdiği hasarı sergileyen Orozco bu yıkıntının Meksika halkının geçmişinde kaldığını ve Meksika halkı üzerindeki etkisini vurgulamak amacıyla yapıldığı çıkarımında bulunabiliriz. En arka planda yer alan yıkıntılar Meksika devriminin ülke üzerinde bıraktığı kargaşanın etkisi kübist ve fütürist şekilde ifade edilmiştir. Yıkıntıların önünde bulunan iki figürün giyim tarzlarından anlaşılacağı üzere Meksika halkının alt tabakası olan köylüler tasvir edilmiştir. Sırtları yıkık şehre dönük olan figürlerin yüzleri arka plandaki yıkıntılara baktıkları için gizlenmiştir. Kimliklerinin gizlenmesi devrim kahramanlarının sadece resimde yer alan iki figür olmadığını ve bundan dolayı köylü halkın geneline gönderme yapılması amacıyla yapıldığını söyleyebiliriz. Yıkıntıları arkasında bırakan figürlerin duruşlarıyla devrimin bütün izlerini geçmişlerinde bıraktıklarını anlamını çıkarabiliriz. Köylü halk tarafından kazanılan devrim iki figürün dik duruşuyla vurgulanmıştır. Sağ tarafta yer alan figürün başında Meksika halkına özgü olan “Sombrero” adı verilen yöresel şapka yer almaktadır. Resminde Meksika kültürünün izlerine de yer veren Orozco figürün başına takmış olduğu şapkayı da kültürel imge olarak kullanmıştır. Omuzlarından aşağıya doğru beyaz bir örtünün indiği sağdaki figürün sağ eli görünürken sol elinin örtü tarafından kapatılması yaşanan devrimin çatışmalarında figürün kolunu kaybettiği olasılığını akıllara getirmektedir.

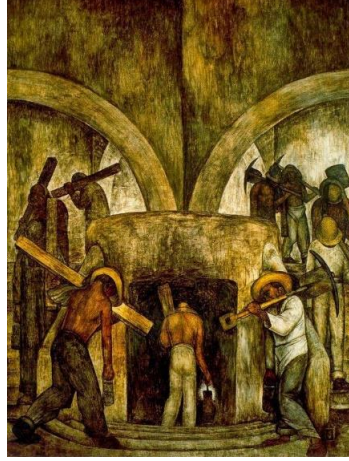
Birçok fedakârlıkta bulunan köylü halk, devrimde yaşanan süreci kübist ve fütürist şekilde tasvir edilen yıkıntı olarak düşünürsek 1920 yılı itibariyle devrimin sonlanması ve yeni kurulan hükümet ile huzura ererek yeni bir döneme başlangıç yapan Meksika halkı yaşananları geçmişinde bıraktığını söyleyebiliriz.

3.2 Diego Rivera

1886 doğumlu olan Diego Rivera, siyasal anlamda Meksika’da duvar resmi sanatının öncülüğünü yapan üç sanatçıdan en ünlü isimdir. Hayatının çoğunu Avrupa’da geçiren Rivera, 1920’de İtalya’ya giderek Rönesans dönemindeki freskleri incelemiştir. Avrupa sanatçılarını incelemiş olan Rivera; Ducio, Masacio, Giotto ve Paola Ucello gibi sanatçılarla ilişkiler kurarak estetik hareketine dâhil olmuştur. İtalya’da incelediği fresklerden sonra 1921 yılında Meksika’ya gelerek devrimden sonra

ortaya çıkan kültürel hareketlenmeye destek vermek amacıyla siyasi anlamda toplumsal birçok duvar resmi yapmıştır.

Genellikle Meksika toplumunda alt tabakanın yaşam mücadelesini tüm gerçekliğiyle ifade eden Rivera tarlalarda, fabrikalarda ve madenlerde çalışan insanları ana teması olarak kabul etmiş ve kendi üslubuyla eserler vermiştir (Rodriguez, 1969: 203).

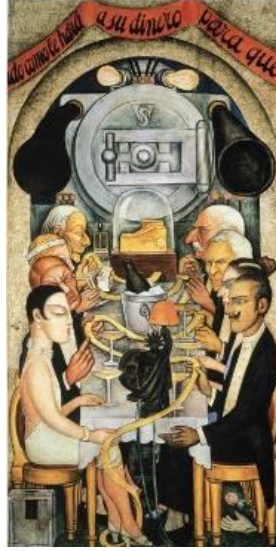

Resim 4: Diego Rivera, “Madene Girme”, Fresk, 1923-1928, Eğitim Bakanlığı, Meksika.

**Kaynak: http://sites.fas.harvard.edu/~hsa23/Art_pages/orozco_destruction.html
(28.11.2018)**

Rivera tarafından Maden işçilerinin çalışma şartlarını gözler önüne sermek için “Madene Girme” (Resim 4) adını verdiği resmi Eğitim Bakanlığı Sekreterliği binasının duvarına yapmıştır. Yaklaşık on figürün resmedildiği bu simetrik kompozisyonda, işçilerin ellerinde madende kullandıkları kazma ve tahta parçası olduğu görülmektedir. İşçilerin fiziksel yapıları Orozco’nun resmettiği gibi vücut yapılarının kalıplı olmasının tersine figürler zayıf ve güçsüz izlenimi verilerek resmedilmiştir. Madenin giriş kısmının sol tarafında vücudunun yarısı açık olan figürün yorgun hali yürüyüş şeklinden de anlaşılmaktadır. Bu yorgunluk işçilerin çalışması gerektiği süreden fazla çalışarak mesai yaptığı izlenimi vermektedir. Orozco’nun resimlerinde olduğu gibi figürlerin yüzleri net şekilde görülmemektedir. Kimlikleri gizlenen figürler genel olarak tek bir kişiye yönelik olmayıp Meksika halkının alt tabakasını oluşturan işçi sınıfının genelini vurgulandığını daha önce yapmış olduğumuz resim betimlemesinde yer vermiştik. Kompozisyonun merkezinde yer alan madene girmekte olan figürün sağ elinde gaz lambası, sol elinde ise omzuna atmış olduğu tahta parçasının olduğu görülmektedir. İşçinin elinde bulundurduğu gaz lambası Devrim öncesinde ve sürecinde karanlık bir dönem yaşayan işçilerin aydınlık yarınları temsil ettiği çıkarımında bulunabiliriz. Meksika Devrimi’nde sömürgeciliği resmederek ve bunu madene girme olarak adlandıran Rivera, Meksika Devrimi’ni sürecinde devrim kahramanı olan işçilerin yaşadıkları zorlukları, çalışma koşullarını bütün gerçekliğiyle resmetmiştir.

Resim 5: Diego Rivera, “Amerika Para Ziyafeti”, Fresk, 1928, Fiestas Avlusunun Kuzey Duvarı, Eğitim Bakanlığı, Meksika.

Kaynak: <https://www.mutualart.com/Artwork/Death-of-the-Capitalist/940F4937672D33A6> (05.12.2018).

Rivera Eğitim Bakanlığı duvarına yaptığı “Amerika Para Ziyafeti” (Resim 5) adını verdiği resminde, Kapitalist burjuvazilerin Meksika halkına uyguladıkları politikalarda elde ettikleri kazançlarını robot şeklinde olan kasanın önünde yenen yemek ile göstermiştir.

Genel olarak bakıldığında resimde masa başında şık giyinen kadın ve erkek figürlerin olduğu görülmektedir. Bu figürlerin-Amerikalı sanayicilerinin ve iş adamlarının eşleriyle birlikte karşılıklı yer aldığı yemek masası resmedilmiştir. Amerikalı iş adamları ve eşlerinin bir araya gelerek altın bandını yemek masasında incelediği görülmektedir. Her bir erkek figürün Meksika üzerindeki Amerikalı sömürgeci yatırımcıyı temsili örnek olarak verilmiştir. Masanın en arkasında oturan erkek figürler, dünyaca tanınan iş adamları olan J.P. Morgan ve Henry Ford’un karikatürlerinin yer almasından anlaşılmaktadır. En arka planda bulunan kasanın gözleri için ampuller ve kulakları için megafonlarla mekanik bir robota benzetilmiştir (Ferrari, 2015: 10-11). Amerikan kültürünün kapitalizmini ifade eden masada Meksika halkı sayesinde kazançlarını acımasızca savurdıkları görülmüştür. Masanın önünde oturan iki figürün ortasında bulunan abajur Amerika’nın bağımsızlığını simgeleyen özgürlük anıtının yorumlanmış bir biblosu yer almaktadır.

Yabancı yatırımlar Meksika devriminin gerçekleşmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Yabancı sermaye Meksika halkı üzerinde uyguladığı politikalarla daha zengin olurken Meksika halkının alt tabakası tamamen sömürülmüştür. Rivera, Amerikalı yatırımcılar zengin olurken Meksika halkının alt tabakasının ucuz iş gücüyle köle gibi çalıştırılmaya mahkûm olduğunu ve zenginlerin şatafatlı yaşamlarından örnekler vererek kapitalizmin çirkin yüzüne gönderme yapmıştır. Görselin üstünde yer alan tipografide ise Türkçesi “Parasını nasıl kazanacaklarını düşünmeleri” anlamına gelen İspanyolca “Pensando como le hara asu dinero para que vaya” yazmaktadır.

Resim 6: Diego Rivera, “Zavallı Gece”, Fresk, 1928. Fiestas Avlusunun Kuzeyi, Eğitim Bakanlığı, Meksika.

Kaynak: <http://femcai.org/notipoemas/2010/09/notipoema-mi-tejido-social-sedeshilacha-jueves-9-de-septiembre-de-2010/> (05.12.2018)

Resim 7: Diego Rivera, “Zengin Gece.” Fresk, 1928, Fiestas Avlusunun Kuzey Duvarı, Eğitim Bakanlığı, Meksika.

Kaynak: <https://www.diegorivera.org/the-arsenal.jsp#prettyPhoto> (05.12.2018)

Rivera Meksika devrimi sonrası toplumun alt ve üst tabakasını Eğitim Bakanlığı duvarına “Zavallı Gece” ve “Zengin Gece” (Resim 6) adı altında iki resimlerinde ele almıştır. İnsanları, yapmış olduğu resimlerde ana tema olarak kullanan sanatçı “Zavallı Gece” (Resim 7) adlı resimde Meksika’da kırsalda yaşayan halkın yaşayış biçimlerini ele alırken, “Zengin Gece” adlı freskinde ise sömürgeci ve kapitalist toplum yaşantısını ele alarak bu yaşam tarzlarını bizlere göstermeye çalışmıştır.

“Zavallı Gece” freskinde ana tema olarak resimlerinde kadın, erkek, çocuk ve hayvan figürlerinin yer aldığı görülmektedir. Kapının önünde dışarda giyim tarzlarına bakıldığında zengin olduğu anlaşılan insanların meraklı bakışlarına yer vermiştir. En üste yer alan tipografide Türkçesi; ... Gecenin fakirleri tutsak” anlamına gelen İspanyolca “...de la noche Y el pobre esta recos” yazmaktadır.

“Zengin Gece” adını verdiği freskinde ise ana tema olarak sanatçı zenginlerin genellikle eğlenmelerini ön planda tutarak resmetmiştir. Resmin arka planında yer alan figürlerin giyim tarzlarında bakıldığında devrimci asker olduğu anlaşılan figürlerin yüzlerinde öfke ve hoşnutsuzluk belirtisi olduğu görülmektedir. Resimde en üst yerde yer alan tipografide “... Tüm sert ağırlıklardan daha fazlası” anlamına gelen “...mas que todos los pesos duros” yazmaktadır.

Rivera işçi sınıfının yaşadıkları tüm zorluklara rağmen kendilerinin bu hayatı yaşamayı ve başkalarına kazanç sağladığını göstermiştir. Bu resim, açgözlülüğün doğrudan sanatın kendisinde kötülük nedeni olarak yazıldığı tek örnek olduğunu da söyleyebiliriz. Toplumsal kesimlerin yaşam tarzındaki farklılıkları ele alarak Meksika halkına geçmişi hakkında daha net mesaj iletileceğini düşünen sanatçı, kapitalist olarak adlandırdığı zenginlerin yaşam tarzlarını yanına koyduğu fakir kesimini resmettiği “Zavallı Gece” ve “Zengin Gece” adlı resimler ile farklı yaşam tarzlarını karşılaştırmıştır.

3.3 David Alfaro Siqueiros

1896 doğumlu olan David Alfaro Siqueiros, Meksika’da duvar resmi öncüsü olan üç isimden birisidir. Aynı zamanda bir subay olan Siqueiros, halkın arasında devrimci lider olarak bilinen

Francisco Villa'nın önderliğinde birçok ayaklanmaya katılmıştır. Ancak 1918 yılında yönetim desteğiyle sanat araştırması yapabilmesi için Fransa'ya gönderilen sanatçı, I. Dünya Savaşı'nın dehşetine tanık olmuştur. Aynı zamanda gravür sanatçısı olan Siqueiros, birçok sanatçı ile birlikte "El Machete" olarak adlandırılan gazetede devrimcileri savunmak adına birçok çalışma yapmıştır. Ateşli ve aktif bir karaktere sahip olan sanatçı kısa bir süre sonra kendini işçileri örgütlemeye adanmak için resimden vazgeçerek hayatının bir bölümünü hapisanede ve yurt dışında geçirmiştir. Son olarak 1944 yılında Meksika'ya tekrar gelen sanatçı, Meksikalı ulusların mücadelesini gösteren bir dizi resimler yapmaya başlamıştır (Carrillo, 1981: 88-90). Sadece duvar yüzeyi üzerine çalışmalarının yanı sıra aynı zamanda farklı yüzeyde (ahşap, kontrplak, canvas, alüminyum vb.) yaptığı çalışmaların da müzelerde sergilendiği görülmüştür. Bu makelede ise sadece kamusal binalar üzerine yapmış olduğu duvar resimlerini inceleyeceğiz.

Fütürist hareketin de öncülerinden olan sanatçı, Meksika'nın kamusal duvarlarına işçileri ve mücadelelerini kendi eserlerine konu edinmiştir. Genellikle Siqueiros'un yapmış olduğu duvar resimleri iktidarların oluşturduğu endüstriyel ve ekonomik ilerlemeleri, siyasi sınıf farklılığı ve sömürgecilğe karşı uygulanan politikaların toplum üzerindeki gerginliğini yer vermiştir. (Rochfort, 1994: 185).

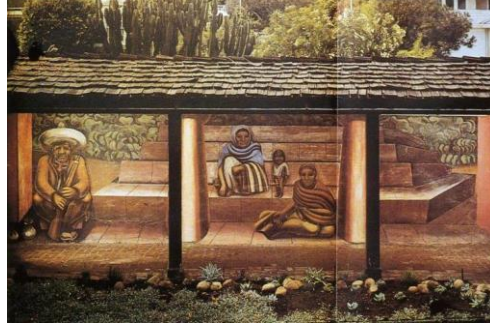

Resim 8: David Alfaró Siqueiros, "Bir İşçinin Gömülmesi", Tamamlanmamış Fresk, Ulusal Hazırlık Okulu, Meksika.

Kaynak: http://o.quizlet.com/VUrnqr1nOXsBmO8-hSMGA_m.png (11.12.2018)

Bir anıt olarak kabul edilen Siqueiros'un Ulusal Hazırlık Okulu duvarına yaptığı "Bir İşçinin Gömülmesi" (Resim 8) adını verdiği freski işçilerin birbirleriyle olan dayanışmasını göstermek amacıyla yapılmış duvar resmidir. Bu resimde üç işçinin bir tabutu omuzlarında taşıdığı görülmektedir.

Tam olarak tamamlanmayan resmin dörtte birlik kısmı eksiktir. Üç figürün ve bir tabutun yer aldığı duvar resminde Siqueiros, devrimde yaşanan acımasızlığı gösterirken aynı zamanda devrimciler arasındaki birlik ve beraberliği de yansıtmıştır. Arkadaşlarını defnetmek üzere yola çıkan figürlerin omuzlarında taşıdığı tabut arkadaşlarıyla olan birliklerini ve beraberliklerini son yolculuklarına kadar göstermişlerdir. Devrim şehidini omuzlarında taşıyan figürlerin yüzündeki ifadeden de anlaşılacağı üzere yaşanan durumun durgunluğu ifade edilmiştir. Göze çarpmayan ancak tabut üzerinde yer alan orak imgesi komünizmden esinlendiğini göstermesi bakımından önemli bir detay olmasının yanı sıra ölen kişinin toplumsal sınıfına da gönderme yaptığını söyleyebiliriz.

Resim 9: David Alfaro Siqueiros, “Meksika Bugünün Portresi”, Fresk, 1932, Özel Koleksiyon, Meksika.

Kaynak: <https://bestarts.org/artist/david-alfaro-siqueiros/paintings/portrait-of-presentday-mexico/> (13.12.2018)

Siqueiros’ın devrimden dolayı sürgüne giden insanların inançlarını resmetmek amacıyla “Meksika Bugünün Portresi” (Resim 9) adını verdiği freski yapmıştır (“The Imagery and Aesthetics of David Alfaro Siqueiros,” 2018). Bir çatı altında üç odalı tasvir edilen bir evin önü ve arkasının açık olduğu görülmektedir. Evin içerisindeki odalarda iki kadın, bir erkek ve bir çocuğun oturarak bizlere baktığı görülmektedir. Merkezde iki yerli kadın ve piramidi andıran basamaklı bir platformda bir çocuk yer almaktadır. Sürgün edildiği düşünülen bu kadınların yüz ifadelerine bakıldığında çaresizlik ifadesini görmekteyiz. Büyük bir ihtimalle eşleri olmayan kadınların yaşanan devrimde ya öldüğü ya da hala orada mücadele ettiklerini söyleyebiliriz. Sürgün edilen ailelerin beklemekten başka çarelerinin olmadığı, resimdeki kadınların durağan tavırlarından anlaşılmaktadır. Sürgün edilen bölgede yaşamlarını orada bırakmak zorunda kalan insanların sürgün edildiği yerdeki yabancılaşma, yalnızlık ve çekimser duygusunu yansıtıldığını söyleyebiliriz. Resmin sol tarafında oturmakta olan bir erkek figürün yer aldığı görülmektedir. Giyim tarzı, şapkası ve elindeki silahtan da anlaşılacağı üzere Meksikalı devrimci bir askerdir. Oturmakta olan figürün ayaklarının dibinde kese olduğu görülmektedir. Bu keselerin içerisinde altın veya para olduğunu söyleyebiliriz. Meksika halkının Devrimci askerlerini bulunduğu bölgelerinde topraklarına sahip çıkarken bu figürün para karşılığında vatanına ihanet ettiği çıkarımında bulunabiliriz. Yabancı sermayelerine hizmet etmiş Meksika kökenli insanların da var olduğunu gösteren sanatçı, yaşanan devrim sürecinde para için vatanını satan ve kendi halkının mücadelelerine katılmamak yerine kaçan askerlerin de olduğu çıkarımından bulunabiliriz.

4. SONUÇ

Okuma-yazma oranlarının düşük olduğu yerlerde kamusal alanlara ait duvarlara yapılan devasa resimler halka devrim değerlerini ulaştırma ve düşüncüyü empoze edebilme açısından propagandanın yöntemleri arasında kullanıldığı söyleyebiliriz. Mevcut iktidarın uygulamalarından muzdarip olan toplum içindeki grupların, belirli ayaklanmalar ve muhalif duruşlar aracılığıyla gerçekleştirdikleri devrimin en önemli ayağını propaganda faaliyetleri oluşturmuştur. Genellikle devrim sürecini anlatan konuların ele alındığı resimler özellikle “devrim” sonrasında yabancı sermayelerin ülke üzerinde bırakmış olduğu kötü izleri silmek ve Meksika halkının birlik ve beraberlik duygusunu tekrar harekete geçirmek doğrultusunda ilham vermek amacıyla yapılmıştır.

Meksika devrimi sonrası yapılan duvar resimleri incelendiğinde halkın kendine olan güven duygusunu pekiştirmek, güçlendirmek, devrimden önce yaşanan haksızlıklar ve baskılara karşı Meksika için yeni bir başlangıç yapılması amacıyla gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu doğrultuda

devrim sonrası Meksika hükümeti tarafından “Devrimci Üçlü” olarak da adlandırılan Meksika kökenli sanatçılar görevlendirilmiştir ve bunlardan propaganda amaçlı bir dizi resim yapılması önerilmiştir. Devasa boyutlarda yapılan Meksika duvar resimlerinin halka kolay ulaşması gerekliliği önemsenmiş ve bu önem; duvarların bir kitaptan, yazıdan daha kolay ulaşılır ve görünür olması amacıyla yapılmıştır.

Genellikle yapılan resimler, mümkün olduğunca çok kişiye ulaşması amacıyla yapılmasından dolayı basit ve açık bir anlatım içeriğiyle gerçekleştirilmiş olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, geleneksel ve modernist üslubun yer aldığı resimlerde sanatçının anlayışı, tarzı ve bakış açısı doğrultusunda evrensel, kültürel, eğitici imgelerin yer aldığı söylenebilir.

Bu bilgiler çerçevesinde yapılan resimlerin yaşanmış olan devrimin gerçek bir yansıması olduğu, abartıdan çok, anlaşılabilirlik bakımından sadeliğin ön planda olduğu söylenebilir. Ayrıca yapılan incelemeler sonucu görülmüştür ki yapılan resimlerin gerçeklere bağlı olması, kazanılan zaferlerin aktarılması, yapılan eserin sanatçıların bilinmesi ve kahramanlıkların konu olarak aktarılması gibi noktalar, çerçevesinde yapılan duvar resimlerin propaganda niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akbulut, D. (2016). *Sanatta Siyasal Söylem*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Alkoç, S. (2017). *Savaş Propaganda Afişlerinde Renk ve Slogan Kullanımı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarımı Anasanat Dalı, İstanbul.
- Ayataç, M. (1993). *XX. Yüzyıl Meksika Resim Rönesansı*. İstanbul: Troya Yayıncılık
- Başaran, A. (2010). *20. yy'da Heykel Sanatı ve Propaganda*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Heykel Anasanat Dalı, İstanbul.
- Bingöl, B. (2011). Sanat Özgürlüğü, *Dergipark*. 1(2), 92-136.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Carrillo, R. A. (1981). *Mural Painting of Mexico*. (Çev. David Castledine). Mexico: Panorama Editorial.
- Clark, T. (2017). *Sanat ve Propaganda*. (Çev. Esin Hoşsucu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çokatak, D. (2014). *Frida Kahlo'nun Resminde Kadın Olgusu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Edirne.
- Ferrari, M. A. (2015). *The Use Of Path Dependence to Explain The Representations of United States Industrialism In Mexico In Diego Rivera's Murals*. Spanish: The Pennsylvania State University Schreyer Honors College.
- Gezer, Ö.(2017). Sanat ve Siyaset İlişkisi: Propaganda ve Pretesto. *İdildergisi*, 6 (39), 3091-3110.
- Güvenilir, T. (1993). *Amerika Birleşik Devletleri'nde II. Dünya Savaşı propaganda aracı olarak afiş*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Hutton, J. (2017). Jose Clemente Orozco. *Skopdergi*, (11), 33-51. Erişim Adresi <https://www.eskop.com/skopdergi/jos%C3%A9-clemente-orozco-ve-meksika-devrimi/3511>
- Koç, R. (2000). *Siyasal İletişimde Propagandanın Önemi; Bir Örnek Olay Nazi Propagandası*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Anabilim, İstanbul.
- Rochfort, D. (1994) *Mexican Muralists*. New York: Universe Publishing.
- Rodriguez, A. (1969). *A History of Mexican Mural Painting*. (Çev. Marina Corby). New York: G. P. Putnam's Sons.

E- Kaynak

- Beginnings of Mexican Muralism. (2018, 26 Kasım). Erişim Adresi <https://www.theartstory.org/movement-mexican-muralism-history-and-concepts.htm>
- Tarihsel Süreçte Toplumsal Yapı ve Sanat Etkileşimi. (2019, 27 Eylül). Erişim Adresi, <http://www.gorselsanatlar.org/insanin-sanatsal-gelisimi/tarihsel-surecte-toplumsal-yapive-sanat-etkilesimi/>
- The Imagery and Aesthetics of David Alfaro Siqueiros, (2018, 14 Aralık). Erişim Adresi http://services.sbma.net/siqueiros/mural_imagery.html

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 04.11.2019 | Kabul Tarihi: 20.01.2020

OKUL YÖNETİCİLERİNİN ULUSAL KÜLTÜR ALGILARININ LİDERLİK TARZLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Hakan BİLGÜTAY

Dr.,
hakanbilgutay62@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3596-0071>

Hanifi Murat MUTLU

Doç.Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF Uluslararası
Ticaret Bölümü
mmutlu@gantep.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0001-9757-6708>

Atıf / Citation: Bilgütay, H., Mutlu, H., M. (2020). Okul Yöneticilerinin Ulusal Kültür Algılarının Liderlik Tarzlarına Etkisinin İncelenmesi. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS), 9(1), 95-114.*

Öz

Bu çalışmada okul yöneticilerinin ulusal kültür algıları ile liderlik tarzları arasındaki ilişki incelenmekte ve liderlik tarzlarının oluşmasında ulusal kültür algılarının etkisinin açıklanması amaçlanmaktadır. Çalışma nicel yönelimli, betimsel ve ilişkisel bir araştırma olup tarama modeli ile desenlendi. Araştırmada kullanılan veriler Gaziantep il merkezinde yerleşik kamu ilkokullarında görev yapan 145 okul yöneticisinden yüz yüze anket yöntemiyle toplandı. Araştırma hipotezlerini test etmek üzere korelasyon ve çoklu regresyon analizleri uygulandı. Elde edilen bulgular, ulusal kültür ile liderlik tarzları arasında pozitif ve anlamlı, ancak zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre, okul yöneticilerinin sahip olduğu liderlik tarzlarının oluşmasında ulusal kültürün önemli bir etkisinin olduğu tespit edildi. Her şart ve durumda geçerli ideal bir liderlik tarzının olmadığı; yöneticilerin örgüt içinde liderlik tarzı gösterirken yaşadığı ulusal kültürden etkilendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Liderlik Tarzları, Ulusal Kültür

THE EFFECT OF SCHOOL ADMINISTRATORS' PERCEPTION OF NATIONAL CULTURE ON THEIR LEADERSHIP STYLES

Abstract

In this study, it is aimed to examine the relationship between school administrators' national culture perception and leadership styles and to explain the effect of national culture perception on the formation of leadership styles. The study is a descriptive and relational research that is quantitative-oriented and designed with a survey model. According to the data obtained from the questionnaire, the hypotheses of the research were tested by applying reliability analysis, factor analysis, correlation analysis and multiple regression analyzes. The findings of the analyzes show that there is a positive, significant and weak relationship between national culture and leadership styles. According to the results of the research, it is seen that national culture has a significant effect on the leadership styles of school administrators. That there is no ideal leadership style in all conditions and situations; It is seen that managers are influenced by the national culture they live in while showing leadership style within the organization.

Key Words: Leadership, Leadership Styles, National Culture

1.GİRİŞ

Bir çalışanın sahip olduğu ulusal kültür onun iş ve iş ortamı ile ilgili algısını etkileyeceğinden dolayı kültür kavramı yönetim, örgütsel davranış, insan kaynakları yönetimi gibi alanların önemli bir çalışma konusu olarak ele alınmıştır. Erken çocuklukta öğrenilen ulusal kültür, bir grup insanı diğer insanlardan ayıran değerler, inançlar ve varsayımlar olarak tanımlanmaktadır (Hofstede, 1991). Newman ve Nollen, (1996), ulusal kültürün bir çalışanın işine yaklaşımını ve iş anlayışını anlamada anahtar role sahip olduğunu belirtmektedir. Ulusal kültürün güçlü ve istikrarlı yapısına (Hofstede, 1994) rağmen, statik bir yapıya sahip olduğu düşünülmemeli ve uzun zaman içinde de olsa değişim gösterebileceği göz önünde tutulmalıdır (McCoy vd., 2005). Ulusal kültürlerdeki farklılık, toplumlarda farklı liderlik tarzları veya liderlik prototiplerinin ortaya çıkarmaktadır (Hofstede, 1993). Triandis (1994), her kültürün kendisi için en uygun olan liderlik tarzının oluşumuna destek verdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, liderlik tarzı ve diğer sosyal davranışların, içinde bulunduğu kültürün boyutlarından etkilendiği görülmektedir.

Eylem ve stratejilerin yanı sıra inanç ve fikirler de gerektiren liderlik kavramı (Peters ve Waterman, 1982) organizasyon içinde örgütsel eylem ve çabaların etkin bir şekilde koordine edilmesi ve yönetilmesi, örgütsel hedeflerin gerçekleştirilmesi, vizyon ve misyonun belirlenmesi, stratejilerin, politikaların oluşturulması konularında hayati öneme sahiptir (Xu ve Wang, 2008). Günümüzde birçok şirket zayıf finansal performans, yüksek işgücü devri ve etik olmayan uygulamalar ile (Vigoda-Gadot, 2012) politik, teknolojik ve sosyal faktörlerde görülen hızlı değişme ve ilerlemeler (Amagoh, 2009) nedeniyle çeşitli problemlerle yüz yüze gelmektedirler. Tüm toplumlar veya işletmeler için önerilen tek, geçerli ve etkili bir liderlik tarzı mevcut değildir. Dolayısıyla, günümüz toplumlarının hem değişime açık hem de güncel sorunlarla mücadele edecek doğru liderlere ihtiyacı vardır.

Bu araştırmanın amacı, ulusal kültürün liderlik tarzları üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. Araştırmanın temel problemi bireylerin sahip olduğu ulusal kültür boyutlarının liderlik tarzlarına yönelik algıları üzerinde nasıl bir etki yarattığının belirlenmesidir.

2. ULUSAL KÜLTÜR

Ulus olgusu ile ilişkili olarak tanımlanan ulusal kültür; belirli siyasal sınırlar içerisinde bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan ortak değerler, tutumlar ve görüşler olarak ifade edilebilmektedir (Kovacıç, 2005: 143). Robbins'e (1990) göre ulusal kültür, bir ülkeyi karakterize eden temel değer ve uygulamalar olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan Hofstede (1981), ulusal kültürü, bir milleti meydana getiren fertlerin fikirlerinin toplu bir şekilde programlanması olarak tanımlayarak, fertlerin kendi kültürel düşünce programlarına yardımcı olan kolektif bir ulusal özelliği paylaştığını belirtmektedir. Hofstede'in IBM şirketinde toplam 66 ülkeden 116 bin denekle yaptığı çalışma, bugüne kadar ulusal kültürü açıklama ve kültürel farklılıkların nedenin tanımlanması üzerine yapılan kapsamlı ampirik çalışmalardan birini oluşturmaktadır. Yapılan çalışma sonucuna göre, organizasyon yapısı, kurallar ve prosedürler ile çalışanların eğitim düzeyi hemen her yerde birbirine oldukça benzer olmasına rağmen, ortaya çıkan farklılıklar o iş yerinde çalışan insanların ve ülkenin kültüründen kaynaklanabileceği sonucuna dayandırılmaktadır. Hofstede, değer farklılıklarının kültürler arasındaki farklılıklara neden teşkil ettiğini ifade etmektedir. Bu amaçla Hofstede, kültürel değerleri belirleyebilmek ve kültür olgusunu açıklamak için geniş ölçüde kabul gören bir terminoloji geliştirmeyi amaçlamıştır (Hofstede, 1980a: 373).

2.1.Hofstede'in Yaklaşımına Göre Ulusal Kültürün Boyutları

Ulusal kültürle ilgili olarak yazında en çok bilinen sınıflama Hofstede'in sınıflamasıdır. Hofstede (1980)'in ulusal kültürler arasındaki farklılıkları açıklamada kullandığı ilk sınıflama; bireycilik/toplulukçuluk, güç mesafesi, erillik/dişillik ve belirsizlikten kaçınma olmak üzere dört boyuttan oluşmaktaydı. Hofstede (2001), dört boyuta ek olarak önce beşinci boyut olarak uzun dönemli/kısa dönemli yönelim boyutunu, daha sonra Hofstede (2010), altıncı boyut olarak serbestliğe karşı sınırlama boyutunu eklemiştir. Bu çalışmada, kültürel farklılıkları açıklamada en sık ve en fazla kullanılan güç mesafesi, bireycilik/toplulukçuluk, erillik/dişillik ve belirsizlikten kaçınma boyutları esas alındı.

2.1.1. Güç Mesafesi Boyutu

Hofstede güç mesafesi boyutunu "kurumlar ve organizasyonların daha güçsüz üyelerinin gücün eşit dağılmadığını kabullendiği ve bunu beklediğini ifade etmektedir" şeklinde yapmıştır (Hofstede, 1991). Güç mesafesi, "toplum içerisinde daha az güce sahip olan bireylerin gücün eşitsiz dağılımını kabul etme ve arzulama dereceleri" olarak tanımlanmaktadır (Hofstede, 1980a: 45). Hofstede'e (1980: 136) göre, güç mesafesi, gerçekte kültür içerisinde var olan eşitsizlikle ilgili bir boyuttur. Bu eşitsizliği, "tüm toplumlar eşittir, fakat bazıları daha eşitsizdir" şeklinde ifade etmektedir. Yani her kültürel bağlamda eşitsizlik bulunmakla birlikte burada dikkat çeken nokta, o toplum içerisinde eşitsizliğe gösterilen tolerans seviyesiyle ilgidir (Hofstede, 1980: 45). Güç mesafesinin düşük olduğu kültürlerde ve toplumlarda bağımsızlığa daha fazla uyma davranışına ise daha az değer verilmekte, toplum içerisinde her birey eşit haklara sahip olmakta, güçlü ve güçsüzler arasında gizli bir uyum ortaya çıkmaktadır. Hiyerarşik eğilimi ve güç mesafesi fazla olan toplumlarda ise, itaat ve uyma davranışına daha fazla değer verilmektedir. Bu toplumlarda, ast ve üst arasındaki güç farklılığı algısı daha yüksektir ve toplumsal ilişkiler otoriter ve babacan eğilimlidir (Hofstede, 1980: 1984). Güç mesafesinin az olduğu ülkelerin ana özellikleri, üst kesimin ulaşılabilirliği ve eşitsizliğin minimize edilmiş olmasıdır. Buna karşın, güç mesafesinin fazla olduğu ülkelerde, eşitsizlik ve üst kesime

ulaşılabilirliğin düşük olması gibi durumlar söz konusudur. Bu kültürlerde güç toplumun bir gerçeğidir ve güç sahipleri imtiyazlara sahiptir. Düşük statüde olan insanlar, gücün eşit dağılmamasını kabullenmişlerdir (Sargut, 2001: 82).

2.1.2. Bireycilik / Toplulukçuluk Boyutu

Hofstede (1980), bireycilik/toplulukçuluk kavramlarını şu şekilde tanımlamaktadır; “Bireycilik, bireyler arasındaki bağların sıkı olmadığı toplumlara özgüdür. Bu toplumlarda her birey sadece kendisine ve ailesine bakmakla yükümlüdür. Toplulukçuluk ise bireylerin doğdukları andan itibaren, hayatı boyunca sadakat gösterecekleri, güçlü ve bağlı gruplara sokulduğu toplumlara özgüdür”. Bireycilik boyutunun etkin olduğu toplumlarda bireyler arasında gevşek ilişkiler vardır. Bu bireylerin öncelikli ilgileri, kendilerine ve birincil düzeydeki ailelerine odaklanmaktadır. Toplulukçuluk boyutunda, bireyler dâhil oldukları gruplarla güçlü ve sıkı ilişkiler içerisindedir. Grup üyesi olan ve olmayan bireyler arasında ayırım söz konusudur. Grubun üyeleri grup tarafından korunmayı beklemektedirler (Hofstede, 1980: 45). Toplumların ayırt edici özelliklerinden biri kültürel özelliklere göre değişebilen yapıyla birey ve toplum ilişkisinin olduğu vurgulanmaktadır. Toplum çıkarlarını bireylerin çıkarlarından üstün tutan toplumlar toplulukçu olarak adlandırılmaktadır. Bireysel çıkarları her zaman toplumsal çıkarın önünde gören toplumlar da bireyci olarak adlandırılmaktadır (Hofstede v.d., 2002: 90-91).

2.1.3. Erillik/Dişillik boyutu

Erillik / Dişillik boyutu, sosyal rollerin toplumdaki cinsiyete dayalı geleneksel değerlere göre şekillendirilmesini ifade etmektedir. Cinsiyet rollerinin dağıtımında hem geleneksel, hem de modern toplumlar arasında benzer bir eğilim söz konusudur. Erkek ekonomik faaliyetlerle ve diğer faaliyetlerle daha çok ilgili olmalı, kadın ise çocukların ve diğer bireylerin bakımlarıyla ilgilenmelidir. Bu rol modelleri biyolojik cinsiyet rollerine uygun olarak yapılandırılmıştır. Ulusal kültürün bu boyutu, bir toplumda kadınlara ve erkeklere biçilen rolleri, farklı cinslerin önem verdikleri farklı değerleri ve toplumların farklı cinsler hakkındaki temel inançlarını ifade etmektedir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005: 67-68). Hofstede, eril ve dişil değerleri açıklarken iki temel boyuta vurgu yapmıştır. Bunlardan birisi toplumda hâkim olan değerlerin eril değerler mi yoksa dişil değerler mi olduğu, diğeri ise toplumdaki cinsiyet rollerindeki farklılaşmadır. Eril değerlerin baskın olduğu toplumlarda, sorumluluk, başarı, ilerleme, kazanım, özgürlük ve diğerlerine üstünlük kurma gibi değerler egemen olmaktadır. Dişil değerlerin hâkim olduğu toplumlarda ise ön plana çıkan değerler, güvenlik, ilişkiler, işbirliği ve bağımlılık gibi değerler olmaktadır (Hofstede, 1980). Toplumda egemen olan değerlerden hareketle, bir kültürün erkek mi yoksa dişi mi olduğunu belirlemek mümkündür. Eğer bir toplumda insana verilen önem arka planda kalıyor, atılganlık, para elde etme ve materyalist eğilimler egemen değerler olarak öne çıkıyorsa, bu toplumun egemen değerlerinin erkek kültürünü öne aldığı söylenebilir. Dişi kültürün egemen olduğu bir toplumda ise, insanlar arası ilişkilere ve insanlara verilen önem, yaşamın genel niteliğini önde tutmak, biçiminde ortaya çıkmaktadır (Sargut, 2001: 175).

2.1.4. Belirsizlikten Kaçınma Boyutu

Belirsizlikten kaçınma boyutu, “bir toplumun üyelerinin belirsiz bir durumlar karşısında kendilerini endişe içinde ve rahatsız hissetmelerinin ve bu durumlardan kaçınmalarının ölçüsüdür”. Yüksek belirsizlikten kaçınma kültürüne sahip toplumlar için farklılıklar tehlikelidir. Belirsizlikten

kaçınma eğilimlerinin yüksek olduğu toplumlarda toplumun fertleri belirsiz durumlardan rahatsızlık ve huzursuzluk duymakta ve bu durumlardan kaçınmak için girişimlerde bulunmaktadır (Hofstede, 1991: 109-113). Belirsizlikle baş etmek, genel olarak teknoloji, din ve biçimsel kurallara yönelerek güvenlik arayışını beraberinde getirir (Hofstede, 1983: 83). Belirsizlik sürekli dikkat edilmesi gereken tehlikeli bir durum olmakta, çatışma ve rekabetten kaçınmak sorunları en aza indirmektedir (Hofstede, 1980: 46). Belirsizlikten kaçınma özelliğinin yüksek olduğu toplumlarda insanlar, genelde istikrar aramakta, belirsiz, açık olmayan ve yazılı kurallarda yeri bulunmayan, şüpheli ve riskli durumlardan korkmakta ve çekinmekte; otorite, hiyerarşi, yazılı kurallara sıkı sıkıya bağlı kalarak kendilerini güvence altına almak istemektedirler. Bu nedenle bu toplumdaki insanlar, düşünce ve davranışlarda farklılaşma, dalgalanma ve değişmelere de pek hoşgörülü yaklaşmamaktadırlar. Belirsizlikten kaçınma eğilimi düşük olan toplumlarda ise belirsizlik karşısında duyulan rahatsızlık, huzursuzluk ve stres daha az olmakta ve belirsizlik günlük yaşamın normal bir parçası olarak kabul edilmektedir (Hofstede, 1980: 1984). Belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksek olan toplumlarda standardizasyon ve kurallar daha fazla iken; belirsizlikten kaçınma eğilimi düşük olan toplumlarda ise standardizasyon ve kurallar daha az kullanılmaktadır (De Luque ve Javidan, 2004).

3. LİDERLİK KAVRAMI VE LİDERLİK TARZLARI

3.1. Liderlik

Lider; bir grup insanın, kendi kişisel ve grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere takip ettikleri, emir ve talimatı doğrultusunda davrandıkları kişidir (Koçel, 2001: 466). Lider; belli bir durum, zaman ve koşullar altında insanları örgütsel hedeflere ulaşabilmek için teşvik eden, onlara tecrübelerini aktaran ve örgüt üyelerinin örgütten ve yönetimden memnun kalmalarını sağlayan kişi sayılırken; liderlik ise, örgütün amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilebilmesinde grupsal faaliyetleri etkileme süreci olarak kabul edilmektedir (Werner, 1993: 17).

Liderlik kavramının farklı araştırmacılar ve yazarlarca, farklı bilim dallarında, değişik açılardan yapılan farklı tanımlamaları bulunmakla beraber, üstünde herkes tarafından uzlaşmaya varılmış tek bir liderlik tanımı bulunmamaktadır (Bakan 2009: 14). Liderlik; liderlerin örgütsel amaçlara ulaşmasında çalışanları amaçlar doğrultusunda etkileme yeteneği ve sürecidir (Lussier ve Achua, 2010: 6). Liderlik, bir grubun amaçlarına erişebilmesi için etkileme ve gruba yol gösterme sürecidir (Robbins vd., 2011: 320). Liderlik, dünyada en fazla gözlenen ve en az anlaşılan olaylardan biridir (Burns, 1978). Schermerhorn (1999), liderliğin örgütsel hedefleri gerçekleştirmek ve desteklemek için başkalarını motive etmek ve başkalarını etkilemek için kullanılan bir süreç olduğunu düşünürken bugünün organizasyonları, hızla gelişmekte olan küresel çevrenin karmaşıklığını anlayan etkili ve başarılı liderlere ihtiyaç duyuyor. Eğer görev iyi yapılandırılmış ve lider ile çalışanlar arasında iyi bir ilişki varsa o zaman liderin çalışanların bir kısmı üzerinde etkileyciliği daha fazla olabilecektir (Wamy ve Swamy, 2014: 57).

3.2. Liderlik Tarzları

Liderlik tarzları, liderlerin amaçlarını gerçekleştirirken karşılaştığı sorunları çözmeye seçtiği davranış biçimidir (Ayan ve Kahraman, 2013: 5). Liderlik tarzları, liderlerin takipçilerini motive etmede kullandığı yaklaşımlardır. Liderlik tarzları, organizasyonlara, durumlara, gruplara ve bireylere uyacak şekilde seçilmeli ve uyarlanmalıdır. Liderlik tarzlarının uygulanmasında farklı tarzlar

hakkında tam bir anlayışa sahip olması gerekir. Liderlik tarzı örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmada ve çalışanların etkin çalıştırılmasında önemli rol oynamaktadır. Liderler örgüt içerisinde farklı tarzlarda davranış sergileyebilmekte ve izleyicilerini bu doğrultuda harekete geçirebilmektedir. Çalışanların performansı üzerindeki etkileri nedeniyle liderlik tarzı, herhangi bir organizasyonun başarılı olmasına yardımcı olan önemli bir unsurdur (Aunga ve Masare, 2017: 42). Literatürde çok sayıda ve çeşitli liderlik tarzları tartışılmaktadır. Söz konusu liderlik tarzlarının her birinin kendine has davranış biçimleri ve çeşitli özellikleri vardır. Bu araştırmada, araştırmanın kapsam ve içeriğine uygun olarak yalnızca üç liderlik tarzına yer verilmiştir.

3.2.1. Dönüşümcü Liderlik

Burns (1978), dönüşümcü liderliği, takipçileri liderlere dönüştüren karşılıklı teşvik, motivasyon ve yükselme ilişkisi çerçevesinde ele almıştır. Dönüşümcü liderlik, takipçilerin ihtiyaçlarını tatmin eden ve onların daha yüksek iş performansı göstermesi için harekete geçiren ve destek veren liderlik tarzıdır. Daft (2005: 153), dönüşümcü liderliği örgüt stratejisinde, kültüründe ve vizyonunda değişim yaratma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Dönüşümcü liderler kendi takipçilerinin eski sorunlara yeni bir perspektifle bakmalarında yardım ederler. Dönüşümcü liderler takipçilerinin bireysel ilgi ve amaçları düşünmektense daha büyük örgütsel, ulusal ve evrensel amaçlara odaklanmasını ilham verirler (Cacioppe, 1997: 336). Dönüşümcü liderlik tarzında içsel motivasyon araçlarıyla ödüllendirilen çalışanlar; içsel araçlar maddi unsurlara dayanmamakta, bunun yerine kişisel değerlere yönelik adaleti ve düzeni sağlamak gibi kişisel değer sistemlerini temel almaktadır (Gibson vd., 1994: 309). Dönüşümcü liderlik, özellikle değişken ve öngörülemez çevre şartları ile kriz ve kaosun etkin olduğu durumlarda tüm örgütler için gereklidir (Bass, 1985: 154).

3.2.2. Demokratik Liderlik

Demokratik liderlik tarzında, lider ve takipçileri sosyal bir grup olarak hareket ederek, merkezi otoriteden uzak bir davranış sergilerler (Newstorm ve Davis, 1993: 227). İnsan ilişkilerine büyük önem vererek çalışanları sürekli destekleyen ve onları motive eden demokratik liderlik, çalışanları karar alım sürecine dâhil ederek, çalışanları üzerinde baskı kurmadan onları belirlenmiş amaç doğrultusunda teşvik eder ve destek olur (Güney, 1997: 213). Demokratik lider, çalışanlardan üst düzeyde verim elde edebilmek için onların beklentilerini karşılayan, gerçekçi ve geliştirilebilir hedefler ortaya koyan, çalışanlara güvence sağlayan, onlara saygı gösteren, aidiyet duygusu oluşturan, geri besleme alan ve eleştiri almaktan korkmayan, çalışanlara itibar sağlayan ve onların var olan yeteneklerini geliştirmelerine destek sağlayarak yardımcı olan liderdir (İnce, 2013). Demokratik liderlik artan takipçi verimliliği, tatmin, katılım ve bağlılık ile ilişkilidir. (Hackman ve Johnson, 1996). Demokratik liderlik kapsamında çalışan memnuniyeti ve liderliğe adaylık demokratik liderlik tarzında daha fazladır (Bass, 1990). Her ne kadar demokratik liderliğin politika belirlemede yaşadığı zaman alıcı uzun tartışmalar ve zaman alan faaliyetler gibi önemli dezavantajları olsa da; çalışanın katılımını ve liderliğin verimliliğini arttırmada kilit rol oynar (Denhardt ve Denhardt, 2003). Katılım demokratik liderliğin temel özelliğidir ve demokratik liderlik dostça yardımlar ve katılımı teşvik eden bir liderlik türüdür (Luthar, 1996).

3.2.3. Karizmatik Liderlik

Karizmatik liderlik, çoğunlukla karmaşa ve kaos anında ortaya çıkan, kurtarıcı, olağanüstü özelliklere ve güçlü bir karakteristik yapıya sahip fertlerde görülen bir liderlik tarzıdır. Bu liderlik

tarzını benimseyen liderlerde güçlü bireysel nitelikler, kendine güvenme, cesur olma, takipçilerinde hayranlık uyandıran, inandırma kabiliyeti ve güdülemedir (Çelik ve Sünbül, 2008: 52). Bass'a (1985: 31) göre karizmatik liderler, kendilerine yönelik heyecanlı tepkileri harekete geçirerek takipçilerinin tutum ve davranışlarının değişimini teşvik ederek sonuca ulaşmışlardır. Karizmatik liderler, takipçileri üzerinde derin ve istisnai etkilere sahiplerdir. Karizmatik liderlerin takipçileri liderlerini, sorgusuz sualsiz kabul eder ve ona gönülden ve isteyerek itaat ederler (Kılınç, 1996). Lider kişiye yönelik kişisel bir atf olan karizmatik güç, izleyiciler tarafından karizmatik liderin insanüstü süper bir kişi olduğuna ya da istisnai güçlere sahip olduğuna inanırlar (Kılınç, 1996). Conger ve Kanungo'ya (1987), göre karizmatik liderlerde astları tarafından görülen ortak davranışlar şu şekilde sıralanmaktadır; stratejik vizyon belirleme, çalışan ihtiyaçlarına duyarlılık, sıra dışı davranışlar gösterme, çevreye duyarlılık, kişisel riskleri üstlenmek, statükoyu sürdürmemek.

4. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, yöntemi, hipotezleri, modeli ve analiz sonuçlarının bulguları hakkında bilgi verilecektir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve yöntemi

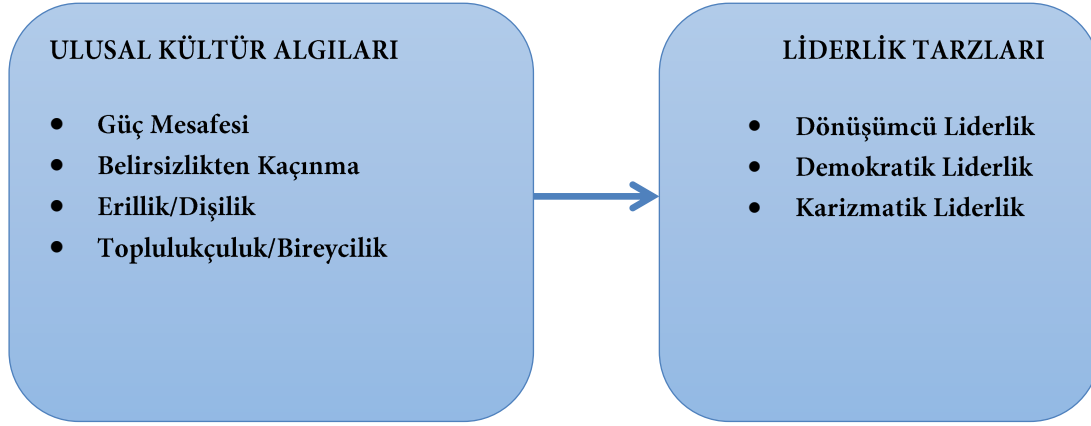
Bu araştırma, ulusal kültür algısının liderlik tarzları üzerindeki etkisinin analiz edilmesini amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, bireylerin sahip olduğu ulusal kültür algılarının liderlik tarzlarına yönelik algıları üzerinde nasıl bir etki yarattığıdır. Araştırma, nicel yönelimli betimsel ve ilişkisel bir araştırma kullanılmış ve tarama modeli ile desenlenmiştir

4.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma modeli ve hipotezlerinin oluşturulmasında ulusal ve uluslararası yazında özellikle liderlik tarzı ve ulusal kültür odaklı çalışmalardan yararlanılmıştır. Mansur, Sobral ve Goldszmidt (2017), toplumlarda paternalist liderliğin desteklenmesinde kültürün rolünü araştırmışlardır. Araştırma sonuçları, toplumların paternalist liderliğin boyutlarına farklı önemler verdiklerini ve özellikle farklı kültürel küme içerisinde yer alan toplumların paternalist liderliğin farklı tonlarını desteklediğini göstermektedir. Mittal ve Dorfman (2012), benzer şekilde, hizmetkâr liderlik ve boyutlarının toplumda etkin liderlik faaliyetlerindeki önemini açığa çıkarmaya yönelik çalışmalarında, hizmetkâr liderlik boyutlarının tamamının etkin liderlik çalışmaları için önemli olduğunu ancak ülkelere göre önem derecesinin farklılaştığını bulguladılar. Bu farklılığın da oluşmasında, özellikle topluma ait kültürel değerlerdeki farklılığın destekleyici rolü olduğuna ilişkin ipuçları tespit ettiler. Dickson, Castano, Magomaeva ve Hartog (2012), liderlik ve kültür bağlamında inceledikleri yazında bazı liderlik türlerinin çeşitli yazarlarca evrensel olarak değerlendirilmelerine rağmen kültürün liderlik tarzının davranış biçimine etkilediği ifade etmişlerdir. Kabasakal, Dastmalchian, Karacay ve Bayraktar (2012), Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölge ülkeleri üzerine yürütmüş oldukları liderlik ve kültür bağlamındaki çalışmalarında toplumsal değerler ile liderlik prototipi tutumları arasında anlamlı korelasyon tespit ettiler. Ergeneli, Gohar ve Temirbekova (2007), Pakistan, Kazakistan ve Türkiye' den elde ettikleri veri ile dönüşümcü liderlik ile ulusal kültür değerleri arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma sonuçları, Dönüşümcü liderlik boyutları ile ulusal kültür değerleri arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Örneğin belirsizlikten kaçınma boyutu dönüşümcü liderliği anlamlı ve negatif etkilerken güç mesafesi pozitif bir şekilde

etkilemektedir. Tartışılan bu çalışmalar ışığında araştırma modeli ve hipotezleri aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan temel ve alt hipotezler:

H: Ulusal kültür algıları liderlik tarzlarını etkilemektedir.

H₁: Ulusal kültür algıları [a-Güç mesafesi, b-Belirsizlikten kaçınma c-Erillik/Dişilik, d-Toplulukçuluk/Bireycilik], dönüşümcü liderlik tarzını etkilemektedir.

H₂: Ulusal kültür algıları [a-Güç mesafesi, b-Belirsizlikten kaçınma-Erillik/Dişilik, d-Toplulukçuluk/Bireycilik], demokratik liderlik tarzını etkilemektedir.

H₃: Ulusal kültür algıları [a-Güç mesafesi, b-Belirsizlikten kaçınma-Erillik/Dişilik, d-Toplulukçuluk/Bireycilik], karizmatik liderlik tarzını etkilemektedir.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evreni Gaziantep merkez ilçelerinde bulunan resmi ilkokulları kapsamaktadır. MEB sitesinden alınan bilgiye göre Gaziantep merkezde bulunan resmi ilkokul sayısı Şahinbey ilçesinde 113, Şehitkâmil ilçesinde 132 olmak üzere toplam 245'dir. Örneklem seçiminde kolayda örneklem yöntemi seçilmiştir. Bütün okullara ulaşmanın zaman ve maliyet açısından zorluğu nedeniyle araştırma örneklemini evreni temsil edecek bir şekilde 87 okuldan 145 müdür ve müdür yardımcısı oluşturmaktadır. Bu araştırma çerçevesinde ulaşılan okul sayısı toplam okul sayısının % 35'ini oluşturmaktadır.

4.4. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma verileri anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Bu çalışma için tasarlanan anket üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde demografik sorular, ikinci bölümde Hofstede (1980)'in ulusal kültür boyutlarına dayalı kültürel değer ifadeleri yer almaktadır. İkinci bölümde yer alan ifadeler Hofstede (1980) tarafından geliştirilmiş ölçeğin, Yoo ve Donthu (2002), tarafından birey seviyesine uyarlanması sonucu 20 ifadeden oluşan ölçek elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçek,

toplulukçuluk, belirsizlikten kaçınma, güç mesafesi ve erillik/dişilik olmak üzere 4 boyuttan oluşmaktadır. Bu doğrultuda, toplulukçuluk boyutu 6, güç mesafesi boyutu 5, belirsizlikten kaçınma boyutu 5 ve erillik boyutu ise 4 ifade ile temsil edilmektedir. Orijinal ölçek gibi 5’li Likert tipi skalaya göre dizayn edilen ölçek , “(1) Hiç Katılmıyorum”, “(2) Az Katılıyorum”, “(3) Orta Derecede Katılıyorum”, “(4) Katılıyorum”, “(5) Tamamen Katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiştir. Anketin üçüncü bölümünde liderlik tarzlarını ölçmek için, Luthans (1995) tarafından oluşturulan 22 ifadeli liderlik tarzları ölçeğinden yararlanılmıştır. Ölçek, dönüşümcü liderlik, demokratik liderlik ve karizmatik liderlik üzere 3 liderlik tarzından oluşmaktadır. Bu doğrultuda, dönüşümcü liderlik 10, karizmatik liderlik 4 ve demokratik liderlik ise 8 ifade ile temsil edilmektedir. 5’li Likert tipi skalaya göre dizayn edilen ölçek, “(1) Kesinlikle Katılmıyorum”, “(2) Katılıyorum”, “(3) Kararsızım”, “(4) Katılıyorum”, “(5) Kesinlikle Katılıyorum” biçiminde derecelendirilmiştir.

4.5.Verilerin Analizleri ve Bulgular

4.5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin İstatistikler

Değişken	Grup	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kurumdaki Görevi	Müdür	49	33.8
	Müdür yardımcısı	96	66.2
Cinsiyet	Erkek	127	87.6
	Kadın	18	12.4
Yaş Aralığı	20-29 arası	6	4.1
	30-39 arası	39	26.9
	40-49 arası	75	51.7
	50 ve üstü	25	17.2
Tecrübe Durumu	1-9 yıl arası	84	57.9
	10-19 yıl arası	41	28.3
	20-29 yıl arası	16	11.0
	30 yıl ve üstü	4	2.8
Eğitim Durumu	Lisans	102	70.3
	Lisansüstü	43	29.7
Toplam		145	100

Araştırmaya katılan yanıtlayıcılara ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Araştırmaya katılan 145 yöneticinin %87.6’sını erkek, %12.4’ünü kadın yöneticiler; %4.1’ini 20-29 yaş aralığı, %26.9 30-39 yaş aralığı, %51.7’sini 40-49 yaş aralığı, %17.2’sini 50 ve üstü yaş aralığı, %70.3’ünü lisans mezunu, %29.7’si lisansüstü; %66.2’sini müdür yardımcısı, %33.8’ini ise okul müdürleri oluşturmaktadır.

4.5.2. Ölçeklerin Güvenilirlik Katsayıları ve Faktör Yükleri

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Ölçeklere Ait Güvenilirlik Katsayıları ve İstatistikleri

Ölçekler	Faktör Sayısı	X	Cronbach α	N
Ulusal Kültür Boyutları	20			145
Güç Mesafesi	5	2.13	0.72	
Belirsizlikten Kaçınma	6	4.20	0.79	
Erillik/Dişilik	4	2.81	0.71	
Toplulukçuluk/Bireycilik	5	3.97	0.76	
Liderlik Tarzları	22			145
Dönüşümcü liderlik	10	4.40	0.91	
Karizmatik liderlik	4	3.51	0.88	
Demokratik liderlik	8	4.37	0.81	

Araştırmada kullanılan ölçüm araçlarına ilişkin güvenilirlik analizleri ve temel istatistiki bilgiler Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2’de verilen istatistiki sonuçlar incelendiğinde, araştırmada kullanılan her iki ölçeğin alt boyutlarına ait **Cronbach’s alpha** (α) katsayılarının ideal değer olarak kabul edilen 0.70 seviyesinin üstünde olduğu görülmektedir. Ulusal kültür ölçeğinin alt boyutları için α değerleri 0,71 ile 0,79 aralığında değişmektedir. Liderlik tarzlarının alt boyutları için α değerleri 0,81 ile 0,91 aralığındadır. Sonuçlar her iki ölçek için de yeterli seviyede güvenilirlik sağlandığı anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Ulusal Kültür Ölçeği Faktör Analizi

Faktörler	Önergeler	1	2	3	4
Güç Mesafesi	Yüksek konumdaki insanlar kararlarının birçoğunu düşük konumdaki insanlara danışmadan almalıdır.	,753			
	Yüksek konumdaki insanlar düşük konumdaki insanların fikirlerini çok sık sormamalıdır.	,595			
	Yüksek konumdaki insan düşük konumdaki insanlarla etkileşime girmekten kaçınmalıdır.	,761			
	Yüksek konumdaki insanlar düşük konumdaki insanlara önemli konularda yetki vermemelidir.	,618			
	Düşük konumdaki insanlar yüksek konumdaki insanların aldığı kararlara katılmalıdırlar.	,754			
Bireycilik/	Bireysel hedefler zarar görse dahi ait olunan gruba yönelik sadakat teşvik edilmelidir.		,640		
	Bireyler zorlukların üstesinden grup üyeleri ile birlikte gelmelidirler.		,585		

Toplulukçuluk	Bireyler ait oldukları gruplar için kişisel çıkarlarından fedakârlık yapmalıdırlar.			,646		
	Ait olunan grubun başarısı bireysel başarılarından daha önemlidir.			,782		
	Ait olunan grubun çıkarları bireysel mükâfatlardan daha önemlidir.			,770		
	Bireyler ait oldukları grubun çıkarlarını düşündükten sonra kendi hedeflerini gerçekleştirmelidir.			,700		
Erillik/ Dişilik	Erkeğin bir kariyere sahip olması kadının bir kariyere sahip olmasından daha önemlidir.			,702		
	Erkekler genelde problemlerini mantıksal analiz ile çözerken kadınlar sezgilerini kullanmaktadır.			,713		
	Zor sorunların çözümü erkeklere özgü olan etkin ve güçlü bir yaklaşım gerektirmektedir			,682		
	Erkeklerin kadınlara göre her zaman daha iyi yaptıkları bazı işler vardır.			,740		
Belirsizlikten Kaçınma	Her zaman benden ne beklediğini bilmeme olanak sağlayan detaylı açıklamalara sahip olmak önemlidir.					,587
	Yönerge ve prosedürleri yakından takip etmek önemlidir.					,852
	Kurallar ve düzenlemeler benden ne beklediğini bilmeme olanak sağladığı için önemlidir					,751
	Standartlaştırılmış iş prosedürleri faydalıdır.					,605
	Uygulamalara yönelik yönergeler önemlidir.					,813
Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Faktör Analizi. Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: 0,748. Bartlett Küresellik Testi: $p < 0,05$; χ^2 : 780,982 df: 190 Açıklanan Toplam Varyans: % 51,653						

Araştırma değişkenlerinin yeterli güvenilirlik katsayılarına sahip oldukları değerlendirildikten sonra ilgili ifadelerin faktör yapılarını açığa çıkarmak için açımlayıcı faktör analizi uygulandı. İlk olarak ulusal kültür değerleri ifadelerine yönelik yapılan faktör analizinde, birinci faktörün 5 maddeden, ikinci faktör 6 maddeden, üçüncü faktör 4 maddeden, dördüncü faktör 5 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğe ilişkin bu 4 faktörün açıkladıkları varyans 51,653'tür. Belirlenen bu 4 faktörden birincisinin ölçeğe ilişkin açıkladığı toplama varyans 19,507, ikincisinin 13,169, üçüncüsünün 11,103, dördüncüsünün 7,874'tür.

Tablo 4: Liderlik Tarzları Ölçeği Faktör Analizi

Faktörler	Önermeler	1	2	3
	Kurum içerisinde alacağım kararları astlarımla birlikte alırım ve uygulayım.	,780		
	Etik değerlerin baskın olduğu sürdürülebilir etkin bir örgüt kültürü oluşturmaya önem veririm.	,746		
	Kurumda çalışanlarımın yenilikçi olmalarını teşvik ederim.	,803		

Dönüşümcü Liderlik	Kurum içerisinde çalışanlarımın düşüncelerini de alarak onları yeni kararlar almaya teşvik ederim	,796		
	Kurumda çalışanların tümü benim için değerlidir.	,657		
	Stratejik yönün belirlenmesi ve temel yeteneklerin geliştirilmesi konularına odaklanırım.	,603		
	Tüm birimlerde inisiyatif kullanma isteğinin oluşturulmasını sağlarım.	,618		
	Kurum içerisinde aldığım kararları, hedefleri ve amaçları açık ve net bir şekilde bütün çalışanlarıma anlatırım.	,791		
	Kurum içi kısa ve uzun vadede performansı artıracak stratejileri geliştirmeye çalışırım.	,742		
	Kurum içerisinde çalışanların hatalarını nedenini açıklayarak düzeltmeye çalışırım.	,741		
Demokratik Liderlik	Her zaman saatinde işimin başında olurum.		,601	
	Astlarım için yüksek özveri ve kişisel risk gerektiren davranışları göz önüne alabilirim.		,458	
	İş yaşamımdaki birinci önceliğim sorumluluğumdaki işlerin yapılmasıdır.		,485	
	Çalıştığım kişilerin güçlü taraflarına odaklanarak onların kendilerini sürekli geliştirmelerine yardımcı olurum.		,763	
	Kurumda doğru işi yapmaya özen gösteririm		,729	
	Kurumda çalışan astlarıma işlerin yapılması ile ilgili farklı bakış açıları getiririm.		,748	
	Çalışanlar tarafından benimsenmiş ortak misyonu ve vizyonu vurgularım.		,750	
	Kurum içerisinde çalışanlarımı korur gözetirim, elimden geldiğince yardım etmeye çalışırım.		,799	
Karizmatik Liderlik	Astlarım tarafından statükoyu eleştiren ve reformcu bir lider olarak tanımlanıyorum.			,876
	Astlarımı etkilemede özel yeteneklere sahibim.			,895
	Ortak ve idealleştirilmiş olağan üstü bir vizyon belirleyebilme ve bunu başkalarına kabul ettirebilme yeteneğine sahibim.			,800
	Astlarım ile iknaya ve güvene dayalı bir bağlılığım söz konusudur.			,798

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Faktör Analizi. **Kaiser-Meyer-Olkin** Örneklem Yeterliliği: 0,916. **Bartlett Küresellik Testi:** $p < 0,05$; $\chi^2: 1783,353$ **df:** 231. Açıklanan Toplam Varyans: % 59,015.

Liderlik tarzı boyutlarına yönelik faktör analizi sonuçlarına göre birinci faktör 10 maddeden, ikinci faktör 8 maddeden, üçüncü faktör 4 maddeden oluşmaktadır. Bu 3 faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans 59.015'dir. Ölçeğe ilişkin bu 3 faktörden birincisinin açıkladığı toplam varyans 39.627, ikincisinin 14.172, üçüncüsünün 5.216'dır

4.5.3. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi

Tablo 5: Ulusal Kültür Algıları ile Liderlik Tarzları Değişkenleri Arasındaki İlişki

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
Güç Mesafesi	1						
Bireycilik/Toplulukçuluk	-,019	1					
Erillik/Dişillik	,192*	,090	1				
Belirsizlikten Kaçınma	-,062	,245**	,213*	1			
Dönüşümcü Liderlik	-,208*	,289**	,043	,482**	1		
Demokratik Liderlik	-,176*	,245**	-,018	,485**	,817**	1	
Karizmatik Liderlik	,131	,008	,224**	,085	,072	,119	1

** $p < 0,01$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Araştırma değişkenlerine ilişkin ikili ilişkileri ve birlikte hareketliliği görmek adına korelasyon analizleri yapıldı. Tablo 5'te yer alan verilere göre ulusal kültürün algılarından güç Mesafesi değişkeni ile dönüşümcü liderlik değişkeni ($r = -,208$) ve demokratik liderlik değişkeni ($r = -,176$) arasında %95 güven aralığında zayıf düzeyli ve negatif bir ilişki olduğu, bireycilik/ toplulukçuluk değişkeni ile dönüşümcü liderlik değişkeni ($r = ,289$), demokratik liderlik değişkeni ($r = ,245$) arasında %95 güven aralığında zayıf düzeyli ve pozitif bir ilişki olduğu, erillik/dişillik değişkeni ile karizmatik liderlik değişkeni ($r = ,224$) arasında %95 güven aralığında zayıf düzeyli ve pozitif bir ilişki olduğu, belirsizlikten Kaçınma değişkeni ile dönüşümcü liderlik değişkeni ($r = ,482$) ve demokratik liderlik değişkeni ($r = ,485$) arasında %95 güven aralığında zayıf düzeyli ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

4.5.4. Ulusal Kültür Algılarının Liderlik Tarzlarına Etkisini Ölçmeye Yönelik Çoklu Regresyon Analizleri

Tablo 6: Ulusal Kültür Boyutlarının Dönüşümcü Liderlik Tarzına Etkisi

Değişkenler	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
Sabit	2,649	,339		7,821	,000

Güç Mesafesi	-,127	,054	-,172	-2,360	,020
Toplulukçuluk	,156	,063	,183	2,494	,014
Erillik	-,018	,041	-,032	-,436	,664
Belirsizlikten kaçınma	,358	,062	,433	5,773	,000
R=	,544	R²: = ,276	F=	14,691	p< 0,01

Bağımlı değişken: Dönüşümcü Liderlik

Ulusal kültür algıları ile dönüşümcü liderlik tarzları arasındaki ilişkiyi gösteren çoklu regresyon analizi bulgularına tablo 6'da yer verilmiştir. Ulusal kültür algıları (güç mesafesi, toplulukçuluk, erillik, belirsizlikten kaçınma) ile dönüşümcü liderlik tarzı arasında kurulan regresyon modelinin %95 güven aralığında istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ifade edilebilir. Ulusal kültür algıları (güç mesafesi, toplulukçuluk, erillik, belirsizlikten kaçınma) ile bağımlı değişken dönüşümcü liderlik tarzı arasındaki ilişkiyi gösteren çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde; toplulukçuluk ($t=2,494; p=0,014<0,05$) ve belirsizlikten kaçınma ($t=5,773; p=0,000<0,01$) algılarının dönüşümcü liderlik tarzının açıklanmasında anlamlı ve pozitif yönde, güç mesafesi ($t=-2,360; p=0,020<0,05$) algısının ise anlamlı ve negatif yönde etkilediği görülmektedir. Buna karşın erillik ($t=-,436; p=0,664>0,05$) algısının dönüşümcü liderlik tarzının açıklanmasında anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Standardize edilmiş beta (β) katsayıları incelendiğinde yöneticilerin sahip olduğu belirsizlikten kaçınma algısının ($\beta=0,433$) dönüşümcü liderlik tarzının açıklanmasında diğer ulusal kültür algılarından daha etkili olduğu görülmektedir. Ulusal kültürün bütün algılarının dönüşümcü liderlik tarzındaki değişimin %27.6'sını açıkladığı görülmektedir.

Tablo 7: Ulusal Kültür Boyutlarının Demokratik Liderlik Tarzına Etkisi

Değişkenler	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
Sabit	2.864	,309		9.264	,000
Güç Mesafesi	-,083	,049	-,124	-1.696	,092
Toplulukçuluk	,107	,057	,138	1.871	,063
Erillik	-,054	,038	-,106	-1.417	,159
Belirsizlikten kaçınma	,349	,057	,466	6.167	,000
R=	,533	R²: = ,264	F=	13,889	p< 0,01

Bağımlı değişken: Demokratik Liderlik

Ulusal kültür algıları ile demokratik liderlik tarzları arasındaki ilişkiyi gösteren çoklu regresyon analizi bulgularına tablo 7'de yer verilmiştir. Ulusal kültür algıları (güç mesafesi, toplulukçuluk, erillik, belirsizlikten kaçınma) ile demokratik liderlik tarzı arasında kurulan regresyon modelinin %95 güven aralığında istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ifade edilebilir. Ulusal kültür algıları (güç mesafesi, toplulukçuluk, erillik, belirsizlikten kaçınma) ile demokratik liderlik tarzı arasında kurulan regresyon modelinin %95 güven aralığında istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ifade edilebilir.

($F=13,889$ $p=0,000<0,01$). Bağımsız değişken olan ulusal kültür algıları (güç mesafesi, toplulukçuluk, erillik, belirsizlikten kaçınma) ile bağımlı değişken demokratik liderlik tarzı arasındaki ilişkiyi gösteren çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde; toplulukçuluk ($t=1,871$; $p=0,063>0,05$), güç mesafesi ($t=-1,696$; $p=0,092>0,05$) ve erillik ($t=-,1,417$; $p=0,159>0,05$) algılarının demokratik liderlik tarzının açıklanmasında etkisinin olmadığı ifade edilebilir. Buna karşın belirsizlikten kaçınma ($t=6,167$; $p=0,000<0,001$) algısının demokratik liderlik tarzının açıklanmasında anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Belirsizlikten kaçınma algısını demokratik liderlik tarzını açıklamada ($\beta=0,466$) %47 oranında etkili olduğu görülmektedir. Ulusal kültürün bütün algılarının demokratik liderlik tarzındaki değişimin %26.4'ünü açıkladığı görülmektedir.

Tablo 8: Ulusal Kültür Algılarının Karizmatik Liderlik Tarzına Etkisi

Değişkenler	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
Sabit	2.559	,666		3.844	,000
Güç Mesafesi	,122	,106	,097	1.151	,252
Toplulukçuluk	-,031	,123	-,021	-,254	,800
Erillik	,186	,081	,196	2,285	,024
Belirsizlikten kaçınma	,076	,122	,054	,627	,532
R=	,247	R²: = ,034	F=	2,279	p< 0,01

Bağımlı değişken: Karizmatik Liderlik

Ulusal kültür algıları ile karizmatik liderlik tarzları arasındaki ilişkiyi gösteren çoklu regresyon analizi bulgularına tablo 8'de yer verilmiştir. Ulusal kültür algıları (güç mesafesi, toplulukçuluk, erillik, belirsizlikten kaçınma) ile karizmatik liderlik tarzı arasında kurulan regresyon modelinin %95 güven aralığında istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ifade edilebilir. ($F=2,279$; $p=0,000<0,01$). Bağımsız değişken olan ulusal kültür algıları (güç mesafesi, toplulukçuluk, erillik, belirsizlikten kaçınma) ile bağımlı değişken karizmatik liderlik tarzı arasındaki ilişkiyi gösteren çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde; belirsizlikten kaçınma ($t=0,627$; $p=0,532>0,05$), güç mesafesi ($t=1,151$; $p=0,252>0,05$) ve toplulukçuluk ($t=-,254$; $p=0,800>0,05$) algılarının karizmatik liderlik tarzının açıklanmasında etkisinin olmadığı ifade edilebilir. Buna karşın erillik ($t=2,285$; $p=0,024<0,05$) algısının karizmatik liderlik tarzının açıklanmasında anlamlı ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Erillik algısının karizmatik liderlik tarzını açıklamada ($\beta=0,196$) %20 oranında etkili olduğu görülmektedir. Ulusal kültürün bütün algılarının karizmatik liderlik tarzındaki değişimin %3.4'ünü açıkladığı görülmektedir. Yapılan analizlere dayalı olarak araştırma hipotezlerinin sonuçları tablo 9' da gösterilmektedir.

Tablo 9:Araştırmanın Hipotezleri ve Elde Edilen Sonuçlar

Hipotezler	Sonuç
------------	-------

H:Ulusal kültür algısı liderlik tarzlarını etkilemektedir.

H
Desteklendi
Kabul

H₁:Ulusal kültür algılarının [a-Güç mesafesi, b-Belirsizlikten kaçınma, c-Erillik/Dışillik, d-Toplulukçuluk/Bireycilik], dönüşümcü liderlik tarzını etkilemektedir.

H₁-a Desteklendi
H₁-b Desteklenmedi
H₁-c Desteklendi
H₁-d Desteklendi

Kısmi Kabul

H₂:Ulusal kültür algılarının [a-Güç mesafesi, b-Belirsizlikten kaçınma, c-Erillik/Dışillik, d-Toplulukçuluk/Bireycilik], demokratik liderlik tarzını etkilemektedir.

H₂-a Desteklenmedi
H₂-b Desteklenmedi
H₂-c Desteklenmedi
H₂-d Desteklendi

Kısmi Kabul

H₃:Ulusal kültür algılarının [a-Güç mesafesi, b-Belirsizlikten kaçınma, c-Erillik/Dışillik, d-Toplulukçuluk/Bireycilik], karizmatik liderlik tarzını etkilemektedir.

H₃-a Desteklenmedi
H₃-b Desteklenmedi
H₃-c Desteklendi
H₃-d Desteklenmedi

Kısmi Kabul

5.SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı Gaziantep merkezdeki resmi ilkokullarda görev yapmakta olan yöneticilerin sahip olduğu ulusal kültürün liderlik tarzlarına olan etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada ulusal kültürü ölçmek için Hofstede' in 4 boyutlu ulusal kültür ölçeği; liderlik tarzlarını ölçmek için, Luthans (1995) tarafından oluşturulan 22 ifadeli liderlik tarzları ölçeğinden yararlanılmıştır. Ulusal kültürün bağımsız değişken, liderlik tarzlarının bağımlı değişken olduğu çalışmada regresyon analizleri sonucu liderlik tarzları üzerinde ulusal kültürün etkisinin olduğu görülmüştür. Korelasyon analizi sonuçları da bu sonucu desteklemiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan yöneticilerin %66.2'sini müdür yardımcıları, %51.7'sini 40-49 yaş aralığında olanlar, %87.6'sını erkek yöneticiler, %57.9'unu 1-9 yıllık tecrübeye sahip olanlar ve %70.3'ünü ise lisans mezunu olanlar oluşturmaktadır.

Geert Hofstede'in 1975-1980 yılları arasında, IBM çalışanıyla yapılan araştırma sonuçlarına dayanarak geliştirdiği kültürel boyutlar kuramı, çok uluslu işletmelerin ulusal kültürlerinin işletme değerleri ve kültürü üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamıştır. Önce dört ana boyut üzerinde yürütülen çalışmaya, daha sonra iki boyut daha eklenmiştir (Hofstede vd. 2002). Hofstede (1980)'in

kültürel boyutlar kuramını esas alan ve Türkiye’de yapılan araştırma sonucuna göre, bir organizasyonda düşük konumda olan çalışanların gücün eşitsiz dağılımını ne kadar kabullendiğini gösteren güç mesafesi boyutu açısından Türkiye 66 puanla üst sıralarda yer almıştır. Biz yerine ben kavramının önem kazandığı bireycilik boyutu açısından Türkiye 37 puanla kolektivist bir toplum yapısına sahip olduğu görülmüştür. Başarı ve yarışmanın ağır bastığı erillik boyutu açısından Türkiye 45 puanla dişilik tarafında yer almıştır. Yasalara ve kurallara ihtiyacın duyulduğu ve gelecekle ilgili belirsizliğin tedirginlik yarattığı belirsizlikten kaçınma boyutu açısından Türkiye 85 puan ile belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu bir toplum çıkmıştır.

Korelasyon analizi sonucuna göre, ulusal kültür değişkeni ile liderlik tarzları değişkeni arasında zayıf düzeyli ve pozitif ilişki olduğu görülmektedir. Ulusal kültür algılarından güç mesafesi değişkeni ile demokratik liderlik ve dönüşümcü liderlik arasında zayıf düzeyli ve negatif bir ilişki olduğu; toplulukçuluk ve belirsizlikten kaçınma değişkeni ile demokratik liderlik ve dönüşümcü liderlik değişkeni ve erillik değişkeni ile karizmatik liderlik arasında zayıf düzeyli ve pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür.

Regresyon analizinden elde edilen bulgulara göre, liderlik tarzlarının açıklanmasında ulusal kültürün pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan ulusal kültürün algılarından güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma ve toplulukçuluk boyutlarının dönüşümcü liderlik ve demokratik liderlik tarzlarının; erillik boyutunun ise karizmatik liderlik tarzının açıklanmasında pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuçlara göre ulusal kültür algılarının en çok dönüşümcü ve demokratik liderlik tarzları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Liderler çalışanlarını motive etme, iletişim kurma, ikna ve vizyon gösterme gibi liderlik fonksiyonlarını yerine getirirken kültürel öğelerden mutlak surette etkilenmektedirler. Liderler, liderlik tutum ve davranışlarını gösterirken içinde bulunduğu veya yaşadığı kültürel özellikleri dikkate alarak ona göre liderlik tarzı uygulamalıdır. Küreselleşmeyle beraber işletmeler değişik kültürlerden gelen insanların çalıştığı çok uluslu ve karmaşık bir yapıya bürünmektedirler. Çok uluslu işletmelerde görev yapan liderler farklı kültürlerden gelen çalışanlara yönelik uygun liderlik tarzını geliştirmek mecburiyetindedirler. Çünkü tüm kültürlerde veya toplumlarda tek ve geçerli evrensel bir liderlik tarzı mevcut değildir. Kültürel farklılıkları dikkate almayan liderlerin çalıştığı kurumlarda başarılı olmaları, kurumu etkili ve verimli bir şekilde yönetmeleri mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Amagoh, F. (2009). Leadership Development and Leadership Effectiveness. *Management Decision*, 47(6), 989-999.
- Aunga, A. O. David & Masarel, O. (2017). Effect of Leadership Styles on Teacher’s Performance in Primary Schools of Arusha District Tanzania. *International Journal of Educational Policy Research and Review*, Vol.4 (4), April, 2017, 42-52.
- Ayan, A., Kahraman, G. (2013). The Evaluation of Tamerlane’s Leadership Styles and Management Perspective, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Mayıs-Haziran, Sayı 36, 1-20.
- Bakan, İ. (2009). *Çağdaş Yönetim Yaklaşımları*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Bass, B.M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectation*. New York: Free Press.

- Bass, B.M. & Stogdill, R.M. (1990). *Handbook of Leadership: Theory, Research and Managerial Applications* (3rd ed.). New York: Free Press.
- Bass, B.M. & Avolio, B.J. (1990). *The Implications of Transactional and Transformational Leadership for Individual, Team and Organizational Development*. In W. Pasmore and R.W. Woodman (Edt), *Research in Organizational Change and Development*, Greenwich, CT: JAI Press,231-272.
- Burns, J.M. (1978). *Leadership*. New York: Harper and Row.
- Cacioppe, R. (1997). Leadership Moment By Moment: *Leadership and Organization Development Journal*, Vol. 18,No.7,335-345.
- Conger J.A.& Kanungo, R.N. (1987). Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings, *Academy of Management Review*, 12, 637-647.
- Çelik, C. , Sünbül, Ö. (2008). Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13,S.3,49-66.
- Daft, R.L. & Marcic, D. (2011). *Management: The New Workplace*, (7th Ed.), USA: South-Western Cengage Learning.
- Daft, R.L. 2005. *The Leadership Experience*. Ohio: Thomson South Western
- De Luque, M.S. & Mansour, J. (2004). *Uncertainty Avoidance*, Robert. J. House - Paul. J. Hanges, - Mansour Javidan - Peter W. Dorfman – Vipin, Gupta (Ed.), *Leadership, Culture, and Organizations: The GLOBE study of 62 societies*, Sage, Thousand Oaks, CA, 603-654.
- Denhardt, J.V. & Denhardt, R.B. (2003). *The New Public Service: Serving, not Steering*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Dickson, M.W., Castaño, N., Magomaeva, A., & Den Hartog, D.N. (2012). Conceptualizing Leadership Across Cultures. *Journal of World Business*, 47(4), 483-492.
- Ergeneli, A., Gohar, R., Temirbekova, Z. (2007). Transformational Leadership: Its Relationship to Culture Value Dimensions. *International Journal of Intercultural Relations*, 31(6), 703-724.
- Güney, S. (1997). *Yönetici ve Yönetilen Açısından Disiplin ve Moral*, 21. Yüzyılda Liderlik Sempozyumu-5-6 Haziran, İstanbul: Deniz Harp Okulu.
- Hackman, M.Z. and Johnson, C.E. (1996). *Leadership: A Communication Perspective* (2nd Ed.).Prospect Heights, IL: Waveland Press.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values* (Abridged ed.), Newbury Park, CA.Sage.
- Hofstede, G. (1980a). *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (1981). Culture and Organizations. *International Studies of Management and Organization*, 4 (10), 15-41.
- Hofstede, G. (1983). The Cultural Relativity of Organizational Practices and Theories, *Journal of International Business Studies*, Vol. 14, No.2, Special Issue on Cross- Cultural Management; 75-89.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and Organizations Software of the Mind*, London: McGraw Hill Book Company, 24.
- Hofstede, G. (1994).*Uncommon Sense about Organizations: Cases, Studies and Field Observations*. Thousand Oaks, CA: Sage

- Hofstede, Geert (2001). *Culture's Consequences: comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hofstede, G.J, Pedersen P.B & Hofstede, G.H. (2002). *Exploring Cultur Exercises, Stories and Synthetic Cultures*, USA: Nicholas Brealey Publishing.
- Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede & Michael Minkov (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, 3rd ed. New York: McGraw-Hill.
- Kabasakal, H., Dastmalchian, A., Karacay, G., & Bayraktar, S. (2012). Leadership and Culture in the MENA Region: An Analysis of the GLOBE Project. *Journal of World Business*, 47(4), 519-529.
- Kılınç, T. (1996). *Liderlikte Durumsallığın Ötesi (II) Karizmatik Liderlik Yaklaşımı. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* Kasım, 67-108.
- Koçel, T. (2001). *İşletme Yöneticiliği*, 8. Baskı, İstanbul: Beta Basım
- Kovacic, Z.J. (2005). The Impact of National Culture on Worldwide e-Government Readiness, *Informing Science Journal*, V.8 ,143-158.
- Lussier, R.N. & Achua, C.F. (2010). *Leadership: Theory, Application and Skill Development*,(4th Ed.), USA: South- Western Cengage Learning.
- Luthans, F. (1995). *Organizational Behavior*. International Edition. Newyork: Mc.Graw Hill.Inc.
- Luthar, H. K. (1996). *Gender Differences in Evaluation of Performance and Leadership Ability: Autocratic vs. Democratic Managers*. *Sex Roles*, 35, 337-360.
- Mansur, J., Sobral, F. & Goldszmidt, R. (2017). Shades of Paternalistic Leadership Across Cultures. *Journal of World Business*, 52(5), 702-713.
- Mccoy, S., Galletta, D. F. & King, W. R. (2005). Integrating National Culture into IS Research: The Need for Current Individual-Level Measures. *Communications of The AIS*, Vol. 15, 211-224.
- Mittal, R., & Dorfman, P.W. (2012). Servant Leadership Across Cultures. *Journal of World Business*, 47(4), 555-570.
- Nanjundeswaraswamy, T. S. & Swamy D. R. (2014). *Leadership Styles* .Department of Industrial Engineering and Management, JSS Academy of Technical Education
- Newman, K.L. & Nollen, S.D. (1996). Culture and Congruence: The Fit Between Management Practices and National Culture. *Journal of International Business Studies* 27(4):753-779.
- Peters, T.J. & Waterman, R.H. (1982). *In Search of Excellence*. New York: Harper & Row.
- Robbins, S.P, De Cenzo, D.A. & Coulter, M. (2011). *Fundamentals of Management*, (7th Ed.), New Jersey: Pearson Education.
- Sabuncuoğlu, Z. , Tüz, M. (2005). *Örgütsel Psikoloji*. Bursa: Ezgi kitabevi.
- Sargut, A. S. (2001). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Schermerhorn, J.R. (1999). *Management*. (6th ed.), New York: John Wiley ve Sons, Inc.
- Triandis, H.C. (1994). *Theoretical and Methodological Approaches to the Study of Collectivism and Individualism*. Individualism and Collectivism: Theory, Method, and Applications, London: Sage Publication.
- Vigoda-Gadot, E. (2012).Leadership Style, Organizational Politics and Employees' Performance: An Empirical Examination of Two Competing Models. *American Journal of Business and Management*, 36(5), 661-683.

Werner, I. (1993). *Liderlik ve Yönetim*. (Çeviren: Vedat Üner), İstanbul: Rota Yayınları.

Xu, G.Y. & Wang, Z.S. (2008). The Impact of Transformational Leadership Style on Organizational Performance: The Intermediary Effects of Leader-Member Exchange. International Conference on Management Science & Engineering.

Yoo, B. & Donthu, N. (2002). The Effects of Marketing Education and Individual Cultural Values on Marketing Ethics of Students. *Journal of Marketing Education*, 24(2), 92-103.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 15.04.2020 | Kabul Tarihi: 23.06.2020

DİN EĞİTİMİ BAĞLAMINDA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİNDARLIK ALGI DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME (İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)*

Veysel Karani ALTUN

Dr. Milli Eğitim Bakanlığı
v_altun44@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4128-5394>

Atıf / Citation: Altun, V. K. (2020). Din Eğitimi Bağlamında Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Algı Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme (İnönü Üniversitesi Örneği). *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 115-131.

Öz

Bu çalışma, lisans eğitimine devam eden öğrencilerin dindarlık algılarını etkileyen temel faktörleri incelemektedir. Çalışmada aynı zamanda öğrencilerin dindarlık algılarındaki değişim de ele alınmıştır. Demografik gibi bazı bağımsız değişkenlerin ve sınıf düzeylerinin öğrencilerin dindarlık algılarında bir değişimi etkileyip etkilemediği incelenmiş ve yöntem olarak tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmanın evreni İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Hukuk Fakültesi 1. ve 4. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise basit tesadüfi yöntemle seçilmiştir. Araştırma verileri dindarlık algı ölçeği ve kişisel bilgiler formu ile toplanmıştır. Verilerin analizi için SPSS programı kullanılmış ve ikili karşılaştırmalarda bağımsız gruplar için t-testi, çoklu karşılaştırmalarda tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Araştırma verilerinde elde edilen bulgulara göre katılımcıların genel dindarlık algı düzeylerinin $\bar{x}=4,34$ ortalama ile iyi düzeyde, buna mukabil ibadet düzeyi boyutunun $\bar{x}=3,94$ ortalama ile düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Yükseköğretim, Din, Din Eğitimi

* Etik Beyan : “Din Eğitimi Bağlamında Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Algı Düzeyleri Üzerine Bir İnceleme (İnönü Üniversitesi Örneği)” başlıklı çalışmada 2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmıştır. TR Dizin Bilgilendirmesi'ne göre bu tarihten evvel elde edilen verilerin kullanılması durumunda makaleler için geriye dönük etik kurul izni zorunlu değildir

AN INVESTIGATION ON RELIGIOSITY PERCEPTION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS EDUCATION (THE SAMPLE OF INONU UNIVERSITY)

Abstract

This study examines the main factors affecting the perception of religiousness of students attending undergraduate education. It also discussed the change in the students' perception of religiosity. In addition, it was examined whether some independent variables such as demography and year at university caused a change in the students' perception of religiosity and survey method was used. The scope of the study consists of students studying in the first and fourth grades of the Faculty of Arts and Sciences, Faculty of Education, Faculty of Engineering, Faculty of Theology and Faculty of Law in İnönü University. The sample of the study was chosen by simple random method. The research data were collected through religiosity perception scale and personel information form. For data analysis, SPSS program was used. T-test was used for independent groups in binary comparisons, and one-way variance analysis was used in multiple comparisons. According to the findings obtained in this research data, it is seen that the general perception of religiosity levels is at a good level with an average of $x=4,34$, on the other hand it is seen that the worship size is low with an average of $x=3,94$.

Key Words: Religiosity, Higher Education, Religion, Religious Education

1. Giriş

Dindarlık algı düzeylerini etkileyen faktörlerin başında demografik özellikler ve bireyin almış olduğu akademik eğitimin niteliği gelmektedir. Bu faktörlerle birlikte araştırmanın uygulandığı kitlenin eğitim niteliği ve din eğitimini alıp almadığı değişkenini ortaya çıkarmak meselenin daha açık bir şekilde izahatını yapmaya olanak tanır.

Bireyin ruhsal ve bedensel yeteneklerinin tümünü bütünlük içerisinde geliştirmek, eğitimin en önemli amaçlarından biridir. Eğitimde beklenen temel hedef zihin, irade, vicdan, duygu ve alışkanlık gibi ruhsal olguların birlikte değerlendirilmesidir. Bu olguların birkaçının geliştirilmesi ve diğerlerinin ihmal edilmesi bireyin psiko-sosyal açıdan birtakım sorunlarla karşı karşıya kalması ile sonuçlanabilir. Din eğitiminin de bireysel ve toplumsal yaşam açısından önemli bir ihtiyaç olduğu göz ardı edilmemelidir (Koç, 2017, s. 88). Eğitimin öncelikli amaçları arasında da, toplumun bireylerinin, toplumun gereksinimleri doğrultusunda öğrenmelerine katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde eğitim olgusunun özellikle din alanındaki yansımalarının gözlemlenmesinin önemli bir konu olduğu görülebilir.

İnanma, bireylerde var olan ve karşılanması gereken bir ihtiyaçtır. İman, bireylerin hayatına anlam katar ve bu anlamda insan için imanın üstünde bir değer yönelim yoktur (Clark, 2004, s. 81). Sistematik bir din eğitimi almamış bireyler bile kendilerini bir din veya mezhebe ait olarak görür ve bu ölçüler içerisinde değerlendirmelerde bulunur. Belirli bir toplum içerisinde doğmuş ve toplumun ayin, tören, ibadet gibi dini uygulamalarına bir şekilde katılmış bireylerin kendilerini bu din veya mezhebin doğal bir üyesi olarak görmeleri birey ve toplum için alışılmış bir durumdur (Oruç, 2014, s. 102).

Bireyin davranışlarındaki değişimin en büyük faktörü dindir. Dinin öğretileri, birey tarafından benimsendiğinde karakter ve değerlerin gelişimini etkileyen hakikatler içerir. Din bireyin yaşamında aile, iş, günlük ve sosyal olayların yorumlanması gibi hususlarda etkili olabileceği gibi bireyin sahip

olduğu potansiyel yetenekleri geliştirmesi için bir imkân olarak da görülebilir. Din getirdiği ilkeler ve belirlediği ideal hedeflerle bireyin toplum içinde varlığını konumlandırmasını sağlar. Aynı zamanda din insana insanüstü bir varoluşun kapılarını aralar. İnsana kendini aşma imkânı sunar (Ayten, 2005, s. 186). Din, bireye başka tür öğretilerle sunulamayacak olan bir yalınlık, sadelik verir. Bu basitlik içinde yolculuk yapmaya karar veren kişiye her alandaki erdemin yolunu açabilir (Mehmedoğlu, 2005, s. 102).

Bu değerlendirmelerden sonra denilebilir ki din insana yaşamın her alanı için değerler sistemi sunar. Özellikle yükseköğrenime devam eden öğrenciler üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki, ibadet ve dua, bireyi alçak gönüllü olmaya, kendi sınırlarının farkında olmaya ve kendinin en derin yönlerini keşfetmeye, benlik bilincini güçlendirmeye yol açar. Yapılan araştırmalar bu noktada ibadet ve duanın ruh sağlıkları ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır (Hayta, 2000). Din, bireyi yalnızca kutsal olan sahada değil hayatın sıradan işlerini tercih etme noktasında da özgür kılar. Bu özgürlük bireyin sorumluluğunun başlangıç noktasını tayin eder. Dini değerleri sahiplenip içselleştirmek, ancak onların hakkıyla bilinmesi sonucunda ortaya çıkar (Mehmedoğlu, 2005, s. 88).

İçerdiği öznellik itibarıyla üzerinde ittifak edilen dindarlık kavramının bir tanımından söz etmek zordur. Dindarlık kavramı üzerinde düşüncelerini beyan edenler, dindarlık kavramını, “Belli bir dinin belirli bir zamanda ve şartlarda belli bir kişi, grup veya toplum tarafından yaşanması” şeklinde tarif etmektedir (Günay & Çelik, 2006, s. 9). Dindarlık kavramı, “Bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin içten kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi” şeklinde de tarif edilmektedir (Arslan, 2011, s. 40). Tariflerden de anlaşılacağı gibi kişinin sahip olduğu bilgi düzeyine göre somutlaştırdığı davranışlarından, kişinin dini yaşama biçimleri konusunda fikir yürütülebilir. Bir kişinin dindarlık algı düzeyinin veya dini yaşam biçimlerinin ne düzeyde olduğu o kişinin dini tutum ve davranışlarından hareketle tespit etmek mümkündür.

Dindarlığın öznel bir tecrübe olduğunu belirten Allport bu konuda, her insanın dini duygulardaki yaşantısının aynı olamayacağını ifade eder. O’na göre her birey, kendine özgü bir varlık olduğundan dini davranışların deneyimlenmesi de kendine özgü olacaktır (Allport, 2004, s. 45). Allport, dini ritüelleri topluca yapanlar için de ibadetlerin her bireye göre anlamının farklılaşacağını vurgulayarak dindarlığın öznel tarafına işaret etmektedir.

Dindarlık, dini duygu açısından bireylere göre farklılık arz eden bir tecrübe olduğu gibi kavram açısından farklı disiplinlerce birbirinden farklı şekilde izah edilmektedir. Bu açıdan bakıldığından dindarlık kavramının çeşitli şekillerde tanımlanabildiği görülmektedir. Dindarlığın psikolojik sosyolojik, teolojik v.b zaviyelerden farklı şekillerde tanımlanmasının mümkün olması dindarlık kavramının içerdiği öznellikten kaynaklanmaktadır. Öyle ki, dinin bilinen tüm emirlerini yerine getiren birinin kendisini “yeteri kadar dindar olmayan biri” olarak değerlendirmesi de, hiçbir ibadeti tam olarak yerine getirmediği halde Allah’a bağlılık hisseden bir kimsenin kendisini “tam bir dindar” olarak nitelemesi de olasıdır (Horozcu, 2019, s. 428). Bu açıdan bakıldığında dindarlığın nesnel bir ölçütünün olamayacağı açıktır.

Dindarlığın birbirinden farklı görüntüler içinde tezahür edebildiğini vurgulamak gerekmektedir. Üzerinde uzlaşmış bir dindarlık kavramı tanımının olmamasının sebeplerinden biri dindarlığın çok çeşitli faktörlerden beslenerek kendine özgü bir yapı ve muhteva kazanmasıdır. Çünkü dindarlık,

inanç ve pratikler, sosyokültürel ortam, bireyin kişilik yapısı olmak üzere birbirleriyle karşılıklı ilişki içerisinde olan üç temel faktörün etkisi altında biçimlenebilmektedir (Yapıcı, 2006, s. 68).

Dindarlık üzerinde farklı disiplinlerce yapılan araştırmalarda irdelenen önemli konulardan biri, dindarlığın çeşitli bileşenlerinin birbirlerini etkileyip etkilemediğidir. Bu çalışmada yükseköğrenimin farklı fakültelerinde öğrenim gören bireylerin dini yaşamlarına dair görüşlerinden yola çıkarak dindarlık algılarında hangi faktörlerin etkili olduğu konu edilmektedir.

Geçmişte olduğu gibi bugün de değişen toplum şartları ne olursa olsun din doğrudan veya dolaylı olarak etkisini insan hayatının bütününde hissettirmektedir. Bireylerin hayatın anlamını, kendi varlığının mahiyetini ve varlığının varlık âlemindeki konumunu belirleyebilmesi dine olan gereksinimlerin birer işaretleri olarak görülmektedir.

Bireylerin, zihin, ahlak ve duygu bakımından nasıl yetiştiğini ortaya çıkarmak için bir takım araştırmalarda bulunmak gerekmektedir. Bu durumda yükseköğretimde okuyan öğrencilerin dini yaşam ile ilgili algı düzeylerinin ölçülmesi ve bu düzeye etki eden kişisel ve sosyo-ekonomik faktörlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

Eğitimin insanın bütünlük kazanması süreci olduğu gerçeğini görmemiz gerekir. İnsan, bedensel, fiziksel, ruhsal, dinsel, sanatsal, çevresel nitelikleriyle bir gelişim sürecindedir. Bu süreç ise eğitim ortamında gerçekleşen bir hadisedir (Bilhan, 1990, s. 31). Aynı zamanda bireyin bütün yetenek ve eğilimlerinin eğitim süreci ile birlikte sosyal ve kültürel değerlerle birlikte değişime uğrayacağı göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Cebeci, 1996, s. 102).

Kabul etmeliyiz ki, yükseköğretim kurumlarının uzun soluklu kurumlar olması sebebiyle kendilerine ait yapısı ve değerler sistemi ile eğitim sürecinde müstesna bir yeri vardır. Üniversiteler, bireylerin hem kariyer planlamasına imkân vermekte hem de şahsiyet oluşumu için imkân tanımaktadır (Cafoğlu & Akar, 2007, s. 778).

Din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi gibi farklı disiplinlerin ilgi alanına giren dindarlıkla ilgili çalışmalarda, dini davranışların bireyin ve toplumun değerlerinin oluşumundaki etkisini ortaya çıkarmaya yönelik pek çok bilimsel araştırmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmanın amaçlarından biri, farklı fakültelerde okuyan öğrencilerin dini yaşamlarına dair görüşlerinden yola çıkarak örgün anlamda eğitim kademesinin son halkası olan yükseköğretim kurumlarında eğitimin dini ve ahlaki boyutuna duyulacak ihtiyaç ile ilgili yapılacak olan araştırmalara veri sunmaktır.

1.1. Konu, Amaç ve Önem

Bu çalışmanın konusu, yükseköğrenime devam eden öğrencilerin dindarlık algı düzeyleridir. Dindarlık algılarının ya da dinin etkisini hissetme düzeyinin pek çok faktörden kaynaklandığı yukarıda belirtildi. Demografik özelliklerden oluşan bağımsız değişkenlerin yanı sıra fakülte ve sınıf düzeylerinin dindarlık algılarında bir farklılık oluşturup oluşturmadığı bu çalışmada ele alınmıştır.

Bu çalışmanın amacı, üniversiteli gençlerin dindarlık algılarını etkileyen faktörleri belirlemektir. Bu araştırmada dindarlık algı düzeyi ölçme aracı olarak kullanılan ölçek inanç ve ibadet olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Araştırma bulguları sayesinde, Türkiye'de

yükseköğretime devam eden öğrencilerin dindarlık algı düzeylerinin cinsiyet, yaş, fakülte ve sınıf değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

1.2. Hipotezler

- I. Cinsiyet değişkeni dindarlık algı düzeyini etkilemektedir. Kadınlar dindarlık algı düzeyinin genel ve alt boyutlarında erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahiptirler.
- II. Öğrenim görülen fakülteye göre dindarlık algı düzeyi farklılık göstermektedir.
- III. Öğrenim görülen sınıf düzeyi dindarlık algı düzeyi üzerinde etkilidir. Üst sınıflarda okuyan öğrenciler alt sınıflara nazaran daha yüksek ortalamalara sahiptir.
- IV. Yerleşim yeri dindarlık algı düzeyinde bir farklılığa neden olmaktadır. Şehirde yaşayanlar, köy ve kasabalarda yaşayanlara göre daha az ortalamalara sahiptir.
- V. Katılımcıların öğrenim hayatı boyunca barındığı yer ile dindarlık algı düzeyi arasında farklılık bulunmaktadır. Ailesiyle kalanların dindarlık algı düzeyleri diğerlerine oranla daha yüksektir.

1.3. Yöntem

Araştırmada dokümantasyon ve tarama modelleri kullanılmıştır. Bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalara tarama araştırması denir (Büyüköztürk, 2014, s. 14). Değişkenlere yönelik bilgiler anket tekniği ile elde edilmiştir. Bu araştırmanın evreni İnönü Üniversitesi Eğitim, İlahiyat, Hukuk, Mühendislik ve Fen Edebiyat Fakülteleri lisans öğrencileridir. Örneklem ise basit tesadüfi yöntemle seçilmiştir.

1.4. Örneklem

Bu araştırma 458 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılardan %59,6'sının kadın, %40,4'ünün erkek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların fakülteye göre dağılımı; %16,4'ü Eğitim, %22,9'u İlahiyat, %11,6'sı Hukuk, %16,2'si Mühendislik, %21,2'si ise Fen Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Katılımcıların %42,6'sı 1. sınıf ve %57,4'ü 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

1.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama formu 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyo-demografik değişkenler ele alınmıştır. İkinci bölüm ise dindarlık algı düzeyi ölçeğinden oluşmaktadır. Dindarlık algı düzeyi ölçeği kendi içerisinde inanç ve ibadet boyutu olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır.

Dindarlık Algı Düzeyi Ölçeği: Bu çalışmada sosyo-demografik bilgilerin olduğu bölüm ile birlikte 14 maddeden oluşan likert tipi "dindarlık algı düzeyi ölçeği" kullanılmıştır. İki boyutlu olarak değerlendirilen ölçeğin birinci boyutu, 7 maddeden oluşan inanç düzeyi, ikinci boyutu ise 7 maddeden oluşan ibadet düzeyi belirlemeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır. Her madde "hiç uygun değil", "genellikle uygun değil", "biraz uygun", "uygun", "tamamen uygun" şeklinde en olumsuzdan en olumlu olana doğru sıralanmış olup puanlaması 1,2,3,4,5 şeklinde yapılmıştır.

14 sorudan oluşan bu ölçek faktör analizine tabi tutulmuş ve onun 3 faktör boyutunda toplandığı görülmüştür. Yapılan faktör analizi sonucu, ölçeğin yapısal geçerliliğinin uygun olduğu görülmüştür (KMO: ,885; Bartlett's Test of Sphericity: $\chi^2=2238,848$; $p=,000$). 14 sorudan oluşan dindarlık algı düzeyi ölçeği üç boyuta ayrıldığı, elde edilen üç boyutun toplam varyansın 57,086'sını açıkladığı tespit edilmiştir. Her bir boyut kendi içlerinde pearson korelasyon analizine tabi tutulmuş, her boyutta tüm sorular arasında güçlü düzeyde ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($p=,000$). Ölçeğin güvenilirliğine yönelik yapılan testte Cronbach's Alpha değerinin ,825 olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliğin yüksek olduğu ve kullanıma uygun olduğu anlaşılmıştır. Bu ölçek likert tipi 5'li derecelendirme biçiminde hazırlanmış, ortalamalar üzerinden analize tabi tutulmuştur. Buna göre ortalamaların 5'e yaklaşması dindarlık algı düzeyinin yüksek olduğu 1'e yaklaşması ise düşük olduğu şeklinde değerlendirme yapılmıştır.

Dindarlık algı düzeyi ölçeği ile toplanan veriler SPSS 22 paket programı ile analiz edilmiştir. Bu araştırmada parametrik testlerden t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) testleri uygulanmıştır. İlişkili iki örneklem ortalaması arasındaki farkın sıfırdan (birbinden) anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmek için t-testi; iki ya da daha fazla çok ilişkili ölçüm setlerine ait ortalama puanların birbirlerinden anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek için de tek yönlü ANOVA tekniği kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2012, s. 67). Bu testler için anlamlılık düzeyi $p<0.5$ olarak kabul edilmiştir. Ayrıca F değerinin anlamlı olduğu durumlarda farkın kaynağını belirlemek için post-hoc test olarak scheffe testi kullanılmıştır.

2. Bulgular

Bu bölümde araştırma verilerinin analizinde elde edilen bulgulara ve bunlara ait yorumlara yer verilmiştir. Öncelikle katılımcıların inanç boyutu, ibadet boyutu ve genel dindarlık algı düzeyi ortalamalarına bakılacak olup sonrasında dindarlık algı düzeylerinin cinsiyet, fakülte, sınıf, yerleşim yeri ve öğrenim hayatı boyunca barınan yer değişkenlerine göre puan ortalamalarına göz atılacaktır.

2.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeylerinin İncelenmesi

Araştırmaya katılan öğrencilerin genel dindarlık düzeyleri ile birlikte inanç boyutu ve ibadet boyutu düzeylerine ait puan ortalamaları tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Dindarlık Algı Düzeyleri

	N	$\bar{X}$	Ss	t	P
İnanç Boyutu	458	4,74	0,47	215,33	0,000
İbadet Boyutu	458	3,94	0,80	105,40	
Genel Dindarlık	458	4,34	0,57	161,82	

Tablo 1 verilerine göre katılımcıların dindarlık algı düzeyi ölçeğinin inanç boyutunda 5 üzerinden 4,74 ($S=0,22$), ibadet boyutunda 3,94 ($S=0,37$) ve genel dindarlık algı düzeyi bakımından ise 4,34 ($S=0,57$) ortalama elde edilmiştir. Bu verilere göre katılımcıların genel dindarlık algı düzeyinin

yüksek olduğu söylenebilir. Katılımcıların boyutlar arası ortalamalarına bakıldığında ibadet boyutu ortalamasının inanç boyutuna göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Bu tabloda elde edilen verilerden biri, inanç boyutu ortalamasının ibadet boyutu ortalamasından yüksek çıkmasıdır. Dindarlığın teori ve bilgi boyutunu oluşturan inanç boyutunda yüksek puanlar elde edilirken uygulamaya dönük olan ibadet boyutunda nispeten daha düşük puan elde edilmesi dikkat çekici bir durumdur. Benzer çalışmalarda da dindarlığın inanç etki boyutu puanının ibadet etki boyutu puanında yüksek çıktığı görülmektedir. Kızılgöçer (2016, s. 153) ve Ayten (2016, s. 293)'in çalışmalarında da benzer sonuçların görüldüğü tespit edilmiştir.

Gerek benzer çalışmalarda gerek bu çalışmada elde edilen verilere bakıldığında toplumun her kademesinde birbirine benzeyen dindarlık boyutlarının olduğu görülmektedir. Bireylerin bilgi bakımından inançlarının yeterli olduğunu düşündükleri halde inancın pratiğe dönük tarafı olan ibadet konusunda yeterli hassasiyeti göstermedikleri söylenebilir. Bireyin ibadetlerini yerine getirmeden sadece inanç boyutuyla kendisini dindar hissetmesi İslam dini için düşünüldüğünde üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Bu bağlamda dindarlık bireyin iman etmesi, ibadetlerini yerine getirmesi bir anlam taşır (Arslan, 2011, s. 59).

2.2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeylerinin, Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet değişkeninin dindarlık algı düzeyini etkilediği, kadınların dindarlık algı düzeyinin genel ve alt boyutlarında erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu araştırmamızda bir hipotez olarak ileri sürülmüştür.

Araştırmaya katılan kadın ve erkek öğrencilerinin dindarlık algı düzeyi puanları arasında bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar arasında t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testi analizine ilişkin bilgiler tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2:Cinsiyete Göre Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyi Puan Ortalamalarına İlişkin t-testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t	P
İnanç Boyutu	Kadın	273	4,75	0,43	1,044	0,33
	Erkek	185	4,71	0,51		
İbadet Boyutu	Kadın	273	4,05	0,76	3,13	0,000
	Erkek	185	3,77	0,82		
Genel Dindarlık	Kadın	273	4,40	0,55	2,35	0,000
	Erkek	185	4,24	0,59		

*p<0.05

**p<0.01

***p<0.001

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyi puanlarının cinsiyetlerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem için t-testi sonucunda aradaki farkın inanç boyutunda anlamlı olmadığı bulunmuştur. Ancak ibadet boyutu ve

genel dindarlık boyutunda cinsiyet değişkeni ile anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre cinsiyetin, araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyi puanlarını etkileyen bir faktör olduğu inanç boyutu hariç ibadet ve genel dindarlık boyutu için söylenebilir.

Elde edilen bu verilere göre cinsiyete göre genel dindarlık algı düzeyleri karşılaştırıldığında kadınların ortalamasının ($x=4,40$) erkeklerin ortalamasından ($x= 4,24$) anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu görülmektedir. İbadet boyutunda da kadın ortalamasının ($x=4,05$) erkek ortalamasından ($x=3,77$) anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu tespit edilmektedir. Ancak inanç boyutunda kadın ortalaması ile erkek ortalaması karşılaştırıldığında anlamlılık düzeyinde bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Araştırmamızın bu verileri değerlendirildiğinde “Cinsiyet değişkeni dindarlık algı düzeyini etkilemektedir. Kadınlar dindarlık algı düzeyinin genel ve alt boyutlarında erkeklere göre daha yüksek ortalamaya sahiptirler.” şeklindeki hipotezimizin kısmen doğrulandığı görülmektedir.

Dini pratikleri yerine getirme bakımından cinsiyet değişkeni ile dindarlık algı düzeyi arasındaki çapraz ilişkiye bakan araştırmaların bir kısmında erkeklerle kadınlar arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. (Taştan, Kuşat, & Çelik, 2001, s. 180) Bu araştırmaya göre kadınların dini pratikleri yerine getirme oranı erkeklerden daha yüksektir. Ancak bu anlamlılık inanç boyutu için söz konusu olmamaktadır. İnanç-bilgi boyutunda erkeklerle kadınların birbirine çok yakın puanlara sahip olması dindarlığın inanç etkisinde eşitliğin olduğu yorumuna yol açabilir. Ancak dini ritüelleri yerine getirme konusunda kadınların erkeklere nazaran daha hassas davrandığı da bu veriler ışığında söylenebilir. Bu araştırma Malatya İnönü Üniversitesi öğrencileri arasında yapıldığı için Malatya ve çevresinin dindarlık düzeyi incelendiğinde cinsiyete göre dindarlığın anlamlı derecede farklılaştığını gösteren bilimsel çalışmalara rastlanabildiği gibi kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu sonucunu ortaya koyan bilimsel çalışmalara da rastlanmaktadır (Soyak, 2013, s. 40; Demir, 2017, s. 54).

İnanç boyutu verileri yorumlandığında kadın ve erkeklerin birbirine yakın ortalamaya sahip olması ister ibadet etsinler ister etmesinler, gençlerin dinin etkisini canlı bir şekilde hissettikleri bunun da İslam dininin sosyo-kültürel yapıyla harmanlanmasından yani toplumsal yapıda din ile kültürün sarmaş dolaş bir halde bulunmasından kaynaklandığı söylenmektedir (Yapıcı, 2006, s. 87). Kadın olsun erkek olsun bireylerin dindarlığının tek bir boyutla değil her bir boyutun etkisiyle ortaya çıkan bir durum olduğu hususu üzerinde özellikle durmak gerekmektedir.

2.3. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyi Puanlarının, Fakültelere Göre Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyleri arasında fakültelere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (Anova) yapılmıştır. Öğrencilerin fakültelere göre ortalama ve standart sapmaları tablo 3'te verilmiştir. Araştırmamızda fakültelere göre dindarlık algı düzeyinin farklılık gösterdiği hipotez olarak ileri sürülmüştür.

Tablo 3: Fakülteleere Göre Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyi ve Boyutları Puanlarına İlişkin Ortalama ve Standart Sapmalar

	Fakülte	N	$\bar{X}$	Ss
İnanç Boyutu	Eğitim Fakültesi	95	4,6797	,63742
	İlahiyat Fakültesi	105	4,8463	,20173
	Hukuk Fakültesi	67	4,6098	,52788
	Mühendislik Fakültesi	94	4,6717	,54864
	Fen-Edebiyat Fakültesi	97	4,8454	,29714
	Toplam	458	4,7411	,47120
İbadet Boyutu	Eğitim Fakültesi	95	3,9414	,91840
	İlahiyat Fakültesi	105	4,2816	,49307
	Hukuk Fakültesi	67	3,6930	,89292
	Mühendislik Fakültesi	94	3,6854	,80882
	Fen-Edebiyat Fakültesi	97	4,0029	,73684
	Toplam	458	3,9435	,80067
Dindarlık Genel	Eğitim Fakültesi	95	4,3105	,72610
	İlahiyat Fakültesi	105	4,5639	,29566
	Hukuk Fakültesi	67	4,1514	,65199
	Mühendislik Fakültesi	94	4,1786	,60180
	Fen-Edebiyat Fakültesi	97	4,4242	,45008
	Toplam	458	4,3423	,57425

Araştırmaya katılan öğrencilerin fakülteleere göre dindarlık algı düzeylerine ilişkin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Fakülteleere Göre Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyi Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İnanç Boyutu	Gruplar arası	4,181	4	1,045	4,867	,001
	Grup içi	97,285	453	,215		
	Toplam	101,466	457			
İbadet Boyutu	Gruplar arası	22,815	4	5,704	9,564	,000
	Grup içi	270,154	453	,596		
	Toplam	292,969	457			
Genel Dindarlık	Gruplar arası	10,866	4	2,717	8,800	,000
	Grup içi	139,834	453	,309		
	Toplam	150,700	457			

*p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyleri puanlarının fakülteleere göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA)

sonucunda aradaki farkın üç boyutta da $p < 0,5$ düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Farkın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden “Scheffe” testi uygulanmış ve İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilerin dindarlık algı düzeyi puanlarının diğer fakültelere göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Yine elde edilen bu verilerde her üç boyutta da İlahiyat Fakültesi puanlarına en yakın olan fakülte Fen Edebiyat Fakültesi olurken en uzak puana sahip olan fakülte ise Hukuk Fakültesi olmuştur. İnanç boyutunda İlahiyat Fakültesi ve Fen Edebiyat Fakültesinin puanlarının birbirlerine hemen hemen eşit olması dikkat çekicidir. Yine bu araştırma verilerinde her fakültenin ibadet boyutu puanlarının inanç boyutuna göre düştüğü görülürken bu durumun İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde de geçerli olduğu kayda değer sonuçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elde edilen bu verilerde fakülteler arasında dindarlık algı düzeyi bakımından üç boyutta da İlahiyat Fakültesi puanlarının yüksek olması alınan yüksek seviyede din öğretiminden kaynaklandığı söylenebilir. Benzer çalışmalarda elde edilen sonuçlarda da İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dindarlık puanlarının yüksek olması beklenen bir sonuçtur. İbadet boyutu ve genel dindarlık puan ortalamalarına bakıldığında “Öğrenim görülen fakülteye göre dindarlık algı düzeyi farklılık göstermektedir.” hipotezimiz doğrulanmaktadır. Ancak inanç boyutundaki puan ortalamalarına bakıldığında İlahiyat ve Fen Edebiyat fakülteleri puanlarının birbirlerine eşit olması bu hipotezimizi çürütmektedir. Dolayısıyla fakülteler arası dindarlık algı düzeyi puan ortalamalarının birbirleriyle farklılık göstermesi inanç boyutu için anlamlı bulunmamaktadır.

2.4. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyleri Puanlarının, Buldukları Sınıflara Göre Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyi puanları arasında, buldukları sınıfa göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar arası t-testi yapılmıştır. Analize ilişkin t-testi sonuçları tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Buldukları Sınıfa Göre Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyi Puan Ortalamalarına İlişkin t-testi Sonuçları

	Sınıf	N	$\bar{X}$	Ss	t	P
İnanç Boyutu	1. Sınıf	195	4,7370	,49018	,001	,872
	4. Sınıf	263	4,7442	,45754		
İbadet Boyutu	1. Sınıf	195	3,9890	,79855	,021	,296
	4. Sınıf	263	3,9098	,80209		
Genel Dindarlık	1. Sınıf	195	4,3630	,57223	,022	,508
	4. Sınıf	263	4,3270	,57635		

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

*** $p < 0,001$

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyleri puanlarının buldukları sınıflara göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem için t-testi sonucunda aradaki farkın anlamlı olmadığı bulunmuştur ($p > 0,05$).

Bu verilere göre “Öğrenim görülen sınıf düzeyi dindarlık algı düzeyi üzerinde farka yol açmaktadır. Üst sınıflarda okuyan öğrenciler alt sınıflara nazaran daha yüksek ortalamalara sahiptir.” şeklindeki hipotezimiz doğrulanmamaktadır. Üst sınıflara doğru gidildikçe bilinçlenme ve dine karşı eğilim düzeyinin artacağı öngörüldüğü için hipotez de buna uygun bir şekilde oluşturulmuştur. Ancak elde edilen verilere göre öğrencilerin sınıf düzeyine göre dindarlık algı düzeylerinde herhangi bir farklılık oluşmamaktadır.

Dördüncü sınıf öğrencilerinin algı düzeylerinin ibadet ve genel dindarlık boyutlarında birinci sınıf öğrencilerine göre az da olsa yüksek olduğu görülmektedir. Ancak inanç boyutunda birinci sınıf öğrencilerinin algı düzeyi puanı daha yüksek bulunmaktadır. Gruplar arasındaki ilişki anlamlılık kazanmadığından sınıf düzeylerine göre herhangi bir değerlendirme yapmak güç bir durumdur. İlahiyat fakültesi 1. ve 4. sınıf öğrencileri arasında puan farkına bakıldığında aralarındaki fark istatistiki olarak anlamlı olmasa da 4. sınıf öğrencilerinin puan ortalamalarının daha yüksek çıktığı görülmektedir. İlahiyat fakültelerinde alınan din eğitimine bakıldığında üst sınıflara doğru dindarlık düzeylerinde bir artışın olması beklenebilir.

2.5. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyleri Puanlarının, Yerleşim Yeri Durumuna Göre Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyi puanları arasında, büyüdüğü yere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar arası t-testi yapılmıştır. Analize ilişkin t-testi sonuçları tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Yerleşim Yerine Göre Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyi Puan Ortalamalarına İlişkin t-testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t	P
İnanç Boyutu	İlçe, Köy, Kasaba	123	4,8095	0,43	5,340	0,67
	Şehir, Büyükşehir	315	4,7179	0,51	2,721	0,29
İbadet Boyutu	İlçe, Köy, Kasaba	123	4,0790	0,76	4,591	0,23
	Şehir, Büyükşehir	315	4,4443	0,82		
Genel Dindarlık	İlçe, Köy, Kasaba	123	4,3048	0,55		
	Şehir, Büyükşehir	315	4,4443	0,59		

*p<0.05

**p<0.01

***p<0.001

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeylerinin büyüdüğü yerleşim yeri değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t-testi sonucunda aradaki farkın ibadet ve genel dindarlık boyutunda anlamlı olduğu inanç boyutunda

aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür. İlçe, köy, kasabada yaşayan katılımcıların ibadet ve genel dindarlık algı düzeyi şehir veya büyükşehirde yaşayanlara göre daha yüksektir. Buna göre küçük yerleşim yerlerinde yaşayan katılımcıların şehir veya büyükşehirlerde yaşayan katılımcılara göre daha dindar olduğu ve daha çok dini pratikleri yerine getirdiği söylenebilir. İnanç boyutunda her ne kadar anlamlı bir ilişki bulunmadıysa da ilçe, köy, kasabada yaşayanların inanç boyutundaki ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Tespit edilen bu sonuçlara göre “Yerleşim yeri dindarlık algı düzeyinde bir farklılığa neden olmaktadır. Şehirde yaşayanlar, köy ve kasabalarda yaşayanlara göre daha az ortalamalara sahiptir.” şeklindeki hipotezimizin doğrulandığı görülmektedir.

2.6. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyleri Puanlarının, Öğrenim Hayatı Boyunca Barındığı Yere Göre Karşılaştırılması

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyi puanları arasında, barındığı yere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Üniversite eğitimi boyunca barındığı yere ilişkin katılımcıların ortalama ve standart sapmaları tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Üniversite Eğitimi Süresince Barındığı Yere Göre Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeyi

		Puanlarına İlişkim Ortalama ve Standart Sapma Puanları		
	Barındığı Yer	N	$\bar{X}$	Ss
İnanç Boyutu	Ailesiyle	179	4,8222	,31173
	Devlet Yurdunda	77	4,6790	,48509
	Özel Yurtta	56	4,6327	,68260
	Evde Arkadaşlarla	121	4,7341	,47298
	Diğer	25	4,5829	,72483
	Toplam	458	4,7411	,47120
İbadet Boyutu	Ailesiyle	179	4,0394	,71618
	Devlet Yurdunda	77	3,8423	,79492
	Özel Yurtta	56	3,7500	,93470
	Evde Arkadaşlarla	121	4,0026	,77928
	Diğer	25	3,6971	1,06850
	Toplam	458	3,9435	,80067
Genel Dindarlık	Ailesiyle	179	4,4308	,44207
	Devlet Yurdunda	77	4,2607	,58269
	Özel Yurtta	56	4,1913	,75065
	Evde Arkadaşlarla	121	4,3684	,56700
	Diğer	25	4,1400	,86097
	Toplam	458	4,3423	,57425

Üniversite eğitimi süresince barındığı yere göre araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeylerine ilişkin tek yönlü varyans analizi (Anova) sonuçları tablo8 ’de verilmiştir.

Tablo 8: Üniversite Eğitimi Süresince Barındığı Yere Göre Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dindarlık Algı Düzeylerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
İnanç Boyutu	Gruplar arası	2,848	4	,712	3,271	,012
	Grup içi	98,618	453	,218		
	Toplam	101,466	457			
İbadet Boyutu	Gruplar arası	6,548	4	1,637	2,589	,036
	Grup içi	286,421	453	,632		
	Toplam	292,969	457			
Genel Dindarlık	Gruplar arası	4,390	4	1,098	3,398	,009
	Grup içi	146,310	453	,323		
	Toplam	150,700	457			

*p<0,05   **p<0,01   ***p<0,001

Araştırmaya katılan öğrencilerin dindarlık algı düzeyleri puanlarının üniversite öğrenimi boyunca barındığı yere göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda aradaki farkın üç boyutta da p<0,5 düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Farkın hangi ortalamalar arasında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma testlerinden “Scheffe” testi uygulanmış ve üniversite öğrenimi boyunca ailesiyle birlikte kalan öğrencilerin dindarlık algı düzeyi puanlarının yurttan veya özel evlerde kalanlara göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Elde edilen bu verilerle “Katılımcıların öğrenim hayatı boyunca barındığı yer ile dindarlık algı düzeyi arasında farklılık bulunmaktadır. Ailesiyle kalanların dindarlık algı düzeyleri diğer değişkenlere göre daha yüksek ortalamaya sahiptir.” şeklindeki hipotezimizin doğrulandığı görülmektedir.

Her öğrencinin yaşadığı şehirde üniversite okumadığı göz önünde bulundurulduğunda ikinci en yüksek puana hangi değişkenin sahip olduğu bizim için önemlidir. Bu durumda ailesiyle birlikte kalanların dışında dindarlık algı düzeyi puanı en yüksek olan öğrenciler arkadaşlarıyla beraber evde kalan öğrencilerdir. Öğrencilerin birinci önceliklerinin uyum sağlayacağı kişilerle aynı evde kalmak olduğu düşünüldüğünde evlerde kalanların kendi değer ve dini inançlarını diğer değişkenlere nazaran daha kolay muhafaza ettiği söylenebilir.

Ulaşılan bu verilerde her üç boyutta da en az puana sahip olan değişken “diğer” seçeneği işaretleyenler ve özel yurtlarda kalanlar olmuştur. Üç boyutta da aynı sonuçların tespit edilmesi öğrencilerin kendi ruh dünyalarına uygun insanlarla kaldığını ve her düşünceden öğrencilerin kaldığı özel yurtların bu homojenliği sağlanmadığını göstermektedir.

3. Sonuç

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin bazı demografik değişkenlere göre dindarlık algılarını ele almaktadır. Bu çalışmada kullanılan dindarlık algı ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış, ölçeğin dindarlık algılarını ölçmeye kabiliyetli bir ölçek olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada yapılan t-test, ANOVA gibi analizlerde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu araştırma İnönü Üniversitesi'nde farklı fakültelerde eğitime devam eden 458 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 273 kadın ve 185 erkek katılmıştır. Araştırma hem genel dindarlık algı düzeyini hem de alt boyutlar olan inanç ve ibadet boyutlarının algı düzeylerini ölçmektedir.

Araştırma verilerinde elde edilen bulgulara göre katılımcıların genel dindarlık algı düzeylerinin $x=4,34$ ortalama ile iyi seviyede olduğu, inanç boyutu algı düzeyinin $x=4,74$ ortalama ile daha yüksek bir düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Buna mukabil ibadet boyutunda $x= 3,94$ ortalamayla diğer boyutlara göre daha düşük bir seviyenin olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcıların kendilerini dindar kabul ettiği ve inanç boyutunda da kendilerini yetkin hissettiği ancak inancın pratiğe dönüştüğü ibadet boyutunda kendilerini yeterli görmediği anlaşılmaktadır. Bir diğer açıklamayla bireylerin inanç sisteminin uygulamaya dönük tarafını ihmal ettiği sonucu çıkarılabilirken aynı zamanda uygulamaya dönük tarafın eksik olmasına rağmen genel dindarlık algı düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir. Genelde eğitim özelde de din eğitimi çerçevesinde düşünüldüğünde bireylerin özellikle din karşısında yetkinliklerini oluştururken tüm boyutların dini kriterler çerçevesinde bir zemine oturtulması gerektiği anlaşılmaktadır.

Araştırmanın bir diğer sorusu cinsiyete göre kadınlarla erkekler arasında dindarlık algı düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığıdır. Yapılan t-testi sonucunda kadınlarla erkekler arasında dindarlık algı düzeyinin inanç boyutunda herhangi bir anlamlı ilişki bulunmazken ibadet boyutu ve genel dindarlık algı düzeyi boyutunda anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizde ibadet boyutunda kadınlar $x=4,05$ ortalamayla erkeklere göre $x=3,77$ kendilerini daha yeterli görmektedir. Bunun gibi genel dindarlık algı düzeyinde de kadınlar $x=4,40$ ortalamayla erkeklere göre $x=4,24$ daha yüksek puan almışlardır. İnanç boyutunda her ne kadar anlamlı bir ilişki bulunmasa da kadınların ortalamasının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadınların dindarlık ortalamasının erkeklerden daha yüksek olması kadınların kendi doğası içinde sorumluluk duygularını erkeklerden daha fazla hissetmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Erkeklerin daha çok bağımsız ve özgüven duygusuyla yetiştirilmesi yaşamı boyunca dinin pratik boyutuna az önem vermesine yol açabilir. Dindarlığın sadece bir boyutla açıklanacak bir durum olmadığı göz önünde bulundurulduğunda her iki boyutun beraberce değerlendirilmesi gerektiği hususu ön plana çıkmaktadır ki bu araştırmada da genel dindarlık algı düzeyi bakımından kadınların erkeklere nazaran daha yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir.

Yapılan bir diğer analiz, fakülteler arasında dindarlık algı düzeyinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadı hususudur. Araştırmadaki bulgulara göre İlahiyat Fakültesi öğrencileri inanç boyutunda $x= 4,84$ ibadet boyutunda 4,28 ve genel dindarlık algı düzeyinde $x=4,56$ ortalamayla diğer fakültele göre daha yüksek puan sahiptir. Ancak sadece inanç boyutunda İlahiyat ile Fen Edebiyat Fakültesi puan ortalamalarının eşit olduğu görülmektedir. Araştırmada elde edilen verilere göre din eğitimi ortaöğretim ve yükseköğretimde sürekli bir şekilde alan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dindarlık algı düzeyi puanları Fen Edebiyat Fakültesi hariç olmak üzere diğer fakültele göre daha yüksek çıkmaktadır. Her bir boyutta İlahiyat fakültesine en yakın puana sahip fakülte, Fen Edebiyat Fakültesi olurken en düşük puana sahip fakülte Hukuk Fakültesi öğrencileridir. İlahiyat fakültesi öğrencileri de dâhil olmak üzere bütün fakülte öğrencilerinin ibadet boyutunda diğer boyutlara göre daha az puana sahip olması dikkat çekici bir durumdur. Dinin uygulama sahasında öğrencilerin tümü aynı izlenimi vermektedir. Fakültele göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dindarlık algı düzeyi puanlarının diğer

fakülterlere göre daha yüksek çıkması İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ortaöğretim ve yükseköğretimde aldığı din eğitimi ile açıklanabilir. Bu araştırmanın verilerine göre diğer fakülte müfredatları için en azından ahlak eğitimi derslerine yer verilmesi bir ihtiyaç olarak kendini hissettirmektedir. Kendisini özellikle inanç boyutunda dindar olarak kabul eden bir kitlenin din eğitimi ve öğretimi konusunda başka ölçeklerle de ihtiyaç analizinin yapılması düşünülebilir.

Araştırmada analizi yapılan bir diğer husus sınıf düzeyine göre dindarlık algı düzeyinin farklılaşp farklılaşmadığı sorusudur. Araştırmada elde edilen bulgulara göre sınıf düzeyi bakımından öğrencilerin dindarlık algı düzeylerinde herhangi bir farklılaşma olmamaktadır. Bu veriler ışığında dindarlık algı düzeyinin sınıf düzeyine göre değişmediği anlaşılmaktadır.

Araştırmada katılımcıların yerleşim yerlerinin dindarlık algı düzeyleri üzerinde değişiklik oluşturacak kadar bir etkiye sahip olup olmadığı merak edilmiştir. Elde edilen verilere göre köy ve kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinde oturanların dindarlık algı düzeylerinin şehirde yaşayanlara göre daha yüksek çıkmaktadır. Köy ve kasabada yaşayanların genel dindarlık ve ibadet boyutunda şehirde yaşayanlara göre daha yüksek çıkması anlamlı bulunurken inanç boyutunda anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu duruma göre küçük yerleşim yerlerinde yaşayanların şehirde yaşayanlara göre dini değerlere daha çok muhafazakâr davrandığı sonucu çıkarılabilir. Şehirlerin yaşam ve sosyo-ekonomik şartlarının bireylerin değer önceliklerini değiştirdiği yorumu da yapılabilir.

Üniversite öğrencilerinin öğrenim hayatı boyunca barındığı yere göre dindarlık algı düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığı bu araştırmada sorgulanan bir diğer problemdir. Yapılan analizde öğrencilerin barındığı yere göre dindarlık algı düzeyinin farklılaştığı bir diğer deyişle dindarlık algı düzeyi ile öğrenim hayatı boyunca barınan yer arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Öğrenim hayatı boyunca ailesiyle birlikte kalan öğrenciler genel dindarlık algı düzeyi, inanç ve ibadet boyutunda daha yüksek ortalamaya sahiptirler. Diğer değişkenlere bakıldığında bir evde arkadaşıyla beraber kalanların üç boyutta elde ettiği ortalama puanlar ikinci sırada yer alırken en az ortalamaya sahip olanlar ise özel yurttaki kalanlar olmuştur. Üniversite öğrenim hayatı boyunca ailesiyle birlikte kalan öğrencilerin dindarlık algı düzeyleri puanlarının yüksek olması, aile kurumunun bireyin inanç sistemi üzerindeki etkisini de göstermektedir. Bu durum ailede din eğitiminin önemine bir kez daha dikkat çekmektedir. Yani ailede verilen din eğitimi her zaman bireyin kişisel ve sosyal hayatında birinci etken faktördür.

Bu araştırmada dindarlık algı düzeyi bazı değişkenler açısından incelenmiştir. Yapılan analizlerde yükseköğretimde okuyan gençlerin dindarlık algı düzeyleri ile ilgili bir fikir sunmaktadır. Özetle gençlerin dindarlık algı düzeylerinin iyi sayılabilecek bir düzeyde olduğu, aynı şekilde inanç boyutunda da dinin etkisini hissetme gücünün iyi düzeyde olduğu ancak ibadet boyutunda birçok bağımsız değişken açısından incelendiğinde nispeten daha düşük bir düzeyin olduğu söylenebilir.

Dinin bilgi ve davranış boyutuyla anlaşılması ve bunun hayatta bilişsel, duyuşsal ve davranışsal değişiklik meydana getirmesi olarak tanımlanan din eğitimi, insanın doğuştan gelen inanma içgüdüsünün eğitilmesidir. Din eğitimi bu anlamda insanın varlığının bütünü ile ilgilenir. Bu bütünlük içerisinde insanı tanıyabilmek için bu tür araştırmaların daha çok yapılması önemlidir.

Bu araştırmada elde edilen veriler, kullanılan ölçekler ve araştırma grubu ile sınırlıdır. Kuşkusuz gençlerin dindarlık algı düzeylerini etkileyen daha farklı faktörlerden söz edilebilir. Bu araştırmada

sayılı hipotezlerden yola çıkarak gençlerin algıladığı veya hissettiği din olgusunda kendilerini konumlandığı pozisyonu tespit etmek amaçlanmıştır. Toplumun bütün kesimlerinin dini kanaat ve tutumlarının anlaşılması, psikolojik ve sosyolojik açıdan daha nitelikli bir toplumun oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Allport, G. W. (2004). *Birey ve Dini*. (Çev. Bilal Sambur). İstanbul: İnsan Yay.
- Arslan, H. (2011). Dindarlık Boyutları, Algıları Ve Uygulamaları. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(7), 39-61.
- Ayhan, H. (1999). Cumhuriyet Dönemi Din Eğitime Genel Bakış. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan Özel Sayı*. Ankara.
- Ayten, A. (2005). Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 185-204.
- Ayten, A., & Yıldız, R. (2016). Dindarlık, Hayat Memnuniyeti İlişkisinde Dini Başa Çıkmanın Rolü Nedir? Emekliler Üzerine Bir Araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 281-308.
- Bilhan, S. (1990). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Cafoğlu, Z., & Akar, Ö. (2007). Üniversitelerde Ahlaki Değerlerin Davranışa Yansımalarının Oluşturduğu Örgüt İkliminin Algılanması. *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*, Ed.: Recep Kaymakcan & v.d. İstanbul: Dem Yay.
- Cebeci, S. (1996). Eğitim Felsefesine Toplumcu Bir Yaklaşım. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(2).
- Clark, W. H. (2004). *Birey ve Din: Din Psikolojisine Yeni Arayışlar*. (Der. Ali Rıza Aydın). İstanbul: İnsan Yay.
- Demir, M. (2017). Dindarlık Yardımseverlik İlişkisi (Malatya Örneği). *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Ev, H. (2005). Yükseköğretimde Din Eğitimi. *Din Eğitimi*. 5. bs. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Günay, Ü., & Çelik, C. (2006). *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Hayta, A. (2000). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9).
- Horozcu, Ü. (2019). Dindarlara Yönelik Algı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Güvenirlik Geçerlik Çalışması. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 19(2), 425-451.
- Kızılgöç, M. (2016). Dindarlık Üzerine Meta-Analitik Bir Çalışma Doğu Karadeniz Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(4), 1143-1163.
- Koç, M. (2017). Dindarlığın Oluşumuna Din eğitiminin Psiko-Pedagojik Katkıları: 'Değer-Yoksun Dindarlık' Tipolojisi Bakımından Teorik Bir Yaklaşım. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), 87-138.
- Mehmedoğlu, Y. (2005). *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci*. İstanbul: Dem Yay.
- Oruç, C. (2014). *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi* (2. bs.). İstanbul: Dem Yay.

- Soyak, E. (2013). Popüler Dindarlık Düzeyinin Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (Battalgazi Örneği). *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Taştan, A., Kuşat, A., & Çelik, C. (2001). Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri (Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(11), 169-192.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 65-115.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 15.05.2019 | Kabul Tarihi: 26.06.2020

İMÂMİYYE ŞİASİ KAYNAKLARINDA HZ. MUHAMMED'İN ÖLÜMÜ İLE İLGİLİ SPEKÜLASYONLAR*

Zekeriya Doğrusözlü

Arş. Grv. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
zekeriya.dogrusozlu@inonu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-5481-7302>

Atıf / Citation: Doğrusözlü, Z. (2020). İmâmiyye Şîası Kaynaklarında Hz. Muhammed'in Ölümü İle İlgili Spekülasyonlar. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 132-144.

Öz

Hız. Peygamber, daveti sonrasında ölümüne kadar düşmanları tarafından ferdi veya toplu bir şekilde suikast girişimlerine maruz kalmıştır. Gerek kendi tedbirleri gerekse vahiy yoluyla haberdar edilmesi suretiyle bu teşebbüslerin önü alınabilmiştir. Sünnî kaynakların çoğuna göre Hz. Muhammed yakalanmış olduğu sıtma hastalığından dolayı vefat etmiştir. Yine kaynaklarda Yahudi bir kadın tarafından kendisine hediye edilen zehirli yemeğin, bedenini vefatına kadar etkisi altına aldığı ve nihayetinde Hz. Muhammed'in bundan dolayı vefat ettiğine dair görüşler de zikredilmiştir. Geleneğinde şehadet kültürünün önemli bir yeri olan İmâmiyye Şîası'nda ise Hz. Peygamber'in zehirlenmeden dolayı öldüğüne yönelik rivayetler daha çok itibar bulmuştur. Bununla birlikte bazı Şîî müellifler, yakınları tarafından öldürülmüş olabileceği iddiasında da bulunmuşlardır. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in ölümü hakkındaki rivayetler bir araya getirilmiş ve İmâmiyye Şîası'nın bu konudaki spekülasyonları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmâmiyye-Şîası, Hz. Muhammed, Ölüm, Şehadet

* Bu makale "İmâmî-Şîî Kaynaklarında Göre On Dört Masum'un Ölümü ile İlgili İddialar" başlıklı Yüksek Lisans tezimizden üretilmiştir.

SPECULATIONS ABOUT PROPHET MUHAMMAD'S DEATH IN THE İMÂMÎ-SHİ'A SOURCES

Abstract

Prophet Muhammed was subjected to individual or collective assassination attempts by his enemies until his death after his invitation. These initiatives were prevented thanks to information coming through personal measures and revelation. According to most Sunni sources, Hz. Muhammed passed away due to malaria disease. Again, in the sources it is mentioned that, the poisonous food, which was gifted to him by a Jewish woman, affected his body until his death and eventually Muhammad died. In İmâmiyye Shia, which is an important place of martyrdom culture in the tradition, the rumors that the Prophet died due to poisoning were not taken seriously. However, some Shiite authors have also claimed that he may have been killed by his relatives. In this study, the rumors of İmâmiyye Shia relating that Prophet Muhammed was a martyr were traced and subjected to criticism.

Keywords: İmâmî-Shi'a, Hz. Muhammad, martyrdom, death.

Giriş

Hz. Muhammed peygamber olduktan sonra, düşmanları tarafından çok defa canına kastedilmek istenmiştir. Henüz peygamberliğin ilk geldiği yıllarda, Kâbe'yi tavaf ederken müşrikler kendisine saldırmışlar, o esnada orada bulunan Hz. Ebu Bekir'in müdahalesi ile bu saldırı engellenmiştir. (Buhârî, *Fezâilu's-Sahâbe*, 5) Diğer bir gün, Hz. Peygamber Kâbe'nin yanında namaz kılarken Ebû Cehîl onu öldürmek istemiş ve eline aldığı büyük bir taşı onun kafasına atacağı sırada rengi bezi atmış ve vazgeçmiştir. Neden vazgeçtiği sorulduğunda kendisi, o esnada bir anda vahşi bir deve karşına çıktığını ve vazgeçmediği takdirde kendisini parçalayacağını söylemiştir.(Ebû İshak 2018:319-20) Kureyş'in Ümeyye oğullarından Ukbe b. Ebû Muayt ise Hz. Muhammed'i öldüreceğini açıkça ilan etmiştir. Haber Ebû Talip'e ulaştırılınca, kabilesini toplamış ve böyle bir girişimde bulunmaları halinde sonuna kadar onlarla mücadele edeceklerini söyleyerek muhtemel suikast girişimini önlemiştir.(İbn Hişâm t.y.:300) Medine'ye yapılan hicret esnasında Mekkeli müşrikler Daru'n-Nedve'de Hz. Peygamber'i tamamen ortadan kaldırılmasını planlamışlar ve her kabileden bir kişi olmak üzere on kişilik bir suikast timini oluşturmuşlardır. Allah bu girişimden peygamberini haberdar etmiş ve Hz. Peygamber de o gece evini terk ederek müşriklerin bu son teşebbüsünü boşa çıkarmıştır.(İbn Hişâm t.y.:95-98)

Hz Muhammed Medine'ye hicretten sonra da suikast teşebbüslerine maruz kalmıştır. Farklı kişi ve gruplar tarafından gerçekleştirilen bu girişimlerinden ilki Umeyr b. Vehb, Mekkeli müşriklerden Safvân b. Ümeyye'nin kışkırtmasıyla Bedir'de kabilesinden Müslümanlar tarafından öldürülmüş olanların ve esir olan oğlu Vehb b. Umeyr'in intikamını almak için Hz. Peygamber'i öldürmek üzere Medine'ye gelir. Bu durumdan haberdar edilen Hz. Peygamber, ashabından ona karşı tedbirli olmalarını ister. Sonra onun Medine'ye geliş amacını sorar, o da kendisinin fidyesini ödeyip esir olan oğlunu kurtarmak istediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Muhammed, onun Medine'ye asıl geliş amacının ne olduğunu söyler ve kendisine Mekke'de iken kendisi ile Safvân b. Ümeyye arasındaki konuşmayı anlatır. Bu mucize karşısında Umeyr b. Vehb Müslüman olur ve oğlunu da fideye ödemedi yanına aldığı oğlu beraber Mekke'ye dönerler.(İbn Hişâm t.y.:661-62)

Medine döneminde Mekkeli müşrikler dışında Yahudilerin de suikast teşebbüsleri olmuştur. Medine Yahudileri Hz. Peygamberi yurtlarına davet eder, Hz Peygamber ve ashabı onların mahallesine ulaştıklarında bir evin duvarında gölgesinde dinlenirler. Bu esnada Yahudilerden bir

grup öldürmek için suikast planı yaparlar. Buna göre gölgesinde dinlendikleri evin damına çıkıp Hz. Peygamberin üzerine büyükçe bir kaya bırakacaklardı. Bu durumdan vahiy yoluyla bilgilendirilen Hz. Peygamber ahabî ile beraber aniden oradan ayrılarak bu girişimi de akamete uğrattılar.(İbn Hişâm t.y.:160-62) Yahudilerin diğer bir suikast girişimi ise ferdi olmuştur. Hayber Fethi sonrasında savaşta eşini kaybetmiş Yahudi kadınlardan Zeynep b. Haris kocasını intikamını almak için Hz. Peygamberi öldürmek üzere bir plan yapar. Buna göre Hz. Peygamber ve arkadaşlarını yemeğe davet eder. Daha önceden zehirlemiş olduğu yemeği Hz. Peygamber'e takdim eder. Hz. Muhammed yemekten bir lokma alır o esnada vahiyle yemeğin zehirli olduğu kendisine bildirilince lokmayı tükürür. Ancak buna rağmen zehir bedenine bulaşır ve etkisi vefat edinceye kadar devam eder. Hz. Peygamber'in hayatına kast eden diğer bir topluluk ise münafıklardır. Allah Teâlâ onların Tebuk seferi dönüşünde Hz. Muhammed'i öldürmeye yeltendiklerini ancak başaramadıklarını Kur'an'ı Kerim'de bildirmektedir. (Tevbe, 74)

1. Sünnî Kaynaklarda Hz. Peygamber'in Ölümüyle İlgili Rivayetler

Söz konusu suikast girişimlerden sağ kurtulan Hz. Muhammed, Sünnî tarihçilerin çoğuna göre Hz. Peygamber ömrünün son demlerinden yakalanmış olduğu şiddetli bir hastalık sebebiyle vefat etmiştir. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in ölümüne neden olan hastalığı ile ilgili çeşitli sebepler ileri sürülmekle birlikte hadis kitaplarında bu hastalığın zehirlenmeden kaynaklandığına dair rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin konu ile ilgili en çok referans gösterilen Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadise göre, Hz. Peygamber hasta yatağında iken şöyle demiştir: *"Ey Aişe, Hayber'de yediğim (zehirli) yemeğin acısını hâlâ hissediyorum ve işte şu anda şah damarımın kopma zamanı geldi."* (Buhârî 1895:83; ed-Dârimî 1980; Hanbel 1991:18) Yine bazı kaynaklarda Hayber'deki zehirlenme vakasının yer verildiği yerlerde Buhârî'nin hadisinin farklı varyantlarına atıfta bulunulmuş ve Resulullah'ın nübüvvetinin yanında şehit olmakla da ödüllendirildiği ifade edilmiştir. Ancak, aynı eserlerde Hz. Peygamber'in vefatı işlenirken eceli ile öldüğü zikredilmiştir.(el-Halebî 1969:432; İbn Hişâm t.y.:237)

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in şehit olduğu kanaatinde olan ve eserinde vefatı konusuna geniş yer veren İbn Sa'd ve İbn Kesîr gibi tarihçiler ise Abdullah b. Mes'ûd'un şu rivayetini naklederler: *"Hz. Peygamber'in şehit olarak öldüğüne dokuz kez yemin etmem, bir kere yemin etmemden bana daha sevimli gelir. Çünkü Allah onu peygamber olarak seçti ve şehit kıldı."*(İbn Kesîr 2003:239; İbn Sa'd t.y.:201) Zehirlenmeden dolayı onun birçok kez hacamat yaptırdığına dair bir rivayeti de aktaran bu müellifler, son olarak Hz. Aişe'nin hadisini naklederek Hz. Peygamber'in şehit olduğu bilgisini teyid etmişlerdir. (İbn Kesîr 2003:239; İbn Sa'd t.y.:201) Bu rivayetleri değerlendiren muasır İslam tarihçilerinden Muhammed Hamidullah Hz. Peygamber'in Hayber'de zehirli eti yemediğini, bu durumu fark ederek ağzındaki lokmayı çıkarıp attığını, aynı etin bir parçasını yutan bir sahabinin oracıkta öldüğünü hatırlatır ve devamında Hz. Peygamber'in hastalığının herhangi bir zehirlenmeden kaynaklanmadığını ifade etmektedir. (Hamidullah t.y.:226)

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in zehirlenmeden dolayı vefat ettiğine dair rivayetler Sünnî kaynaklarda yer almasına rağmen şehit olduğu yönünde genel bir kanaatin olduğu kaydedilmemiştir. Dahası Hz. Peygamber'in vefatı konusunun geçtiği yerlerde şehit olduğundan dahi bahsedilmez. Aslında müelliflerin bu konu ile pek ilgilenmedikleri de dikkatlerden kaçmamıştır. Nitekim Köksal Hz. Peygamber'in hastalığının ne olduğu ile ilgili birçok farklı rivayetini naklederken, söz konusu

hadislere de yer vermiş, fakat onun şehit olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmamıştır.(Köksal 1984:89)

2. İmâmiyye Şîası Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Ölümüyle İlgili Rivâyetler

Şîa'nın yaşayan en büyük kolu olan İmâmiyye Şîası imâmet temelli bir mezheptir. Bir yönüyle nubüvettin devamı görülen imâmet, bu mezhepte dinin asıllarından biri sayılmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla iki oğlu Hasan ve Hüseyin ile torunlarını Allah'ın emri, Hz. Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile meşrû imâm kabul eden İmâmiyye Şîası, karizmatik lider karakterine uygun birçok sıfatı imamlarına nisbet etmişlerdir.(Fıglalı 2011:291; Kubat 2014:162)Buna göre İmamiyye mezhebi imamlarını ilim, ismet vb sıfatlarının yanında şehadet ile de vasıflandırmışlardır. Bu sebeple de tarih boyunca öldürülmüş olmaları polemik konusu olmuşsa da, genel olarak Hz. Peygamber ve bütün imamların şehit olduklarına inanılmaktadır.

Şîi kaynaklarda Hz. Peygamberin nasıl öldüğüne dair ihtilaflara yer verilmesinin yanı sıra kim tarafından öldürüldüğü de tartışılmıştır. Klasik İslam tarihi kaynaklarında, Hz. Peygamber'in ömrün sonlarına doğru yakalanmış olduğu hastalıktan dolayı vefat ettiği zikredilmektedir. Bununla birlikte hadis kaynaklarında, onun Hayber fethinden sonra yemiş olduğu zehirin etkisi ölümüne kadar devam ettiği ve zehrin etkisi ile de hastalanıp öldüğüne dair rivayetler bulunmaktadır. Şîi alimlerin bir kısmı bu rivayetlere dayanarak Hz. Peygamberin söz konusu yemiş olduğu zehirden öldüğünü ve dolayısı ile şehit olduğunu savunmuşlardır. Muasır dönem müelliflerinden bazıları da Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Ali'yi imam tayin etmesini engellemek için yakınları tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü iddia etmişlerdir. (Bkz. el-Âmilî 2005:182, 1959:89-95)

Erken dönem müelliflerinden Şeyh Sadûk¹ (ö. 381/991)ve ardından gelen bazı İmâmî âlimler, Sünnî kaynaklarda nakledilen benzer rivayetlere eserlerinde yer vererek Hz. Peygamber'in Hayber'de yediği zehirden dolayı öldüğünü ifade etmektedirler. Bununla birlikte klasik dönem İmâmî kaynaklarda Peygamber'in şehit olduğu veya eceli ile öldüğü konusunda genel bir kabul yoktur. İslam tarihçilerinin bu konunun üzerinde durmamasından şikayetçi olan muasır Şîi müelliflerden el-Beyâtî tarihçilerin bu konu ile alakalı ilgisizliğini Peygamberimizin şehit olduğuna dair iddiasında argüman olarak kullanır. Ona göre, tarihçiler Peygamberimizin zehirlenerek şehit olduğunu biliyorlardı, fakat insanlığın efendisi olan peygamberin bir Yahudi kadının eliyle zehirlenerek öldürülmesini ona yakıştıramadıklarından dolayı bu konu üzerinde bilinçli olarak durmamışlardır. Hatta Peygamberimizin şehadeti onlara garib geldiğinden, *Menâkıb*'da geçen ve İmam Hasan'dan rivayet edilen "*Ben de Resulullah gibi zehirlenerek öleceğim...*"(İbn Şehrâşûb 1956:8) hadisinden hiç bahsetmemişlerdir. Bilakis bu konunun üzerini örtmeye çalışmışlardır. Halbuki Allah Hz. Muhammed'i hem peygamberlikle hem de diğer peygamberlere de verilen şehitlik mertebesi ile şereflendirmiştir.(el-Beyâtî, t.y.:70-74)

İlk dönem İmâmî kaynaklar arasında, Hayber'de savaştan sonra Yahudi bir kadının kendisi için vermiş olduğu ziyafete iştirak eden Hz. Peygamber'in zehirli yemeği yiyip yemediği konusunda ihtilaf

¹ İmâmiyye Şîa'sı Kelâm'ının kurucu müelliflerinden ilk olarak Şeyh Sadûk, el-İ'tikâdât adlı eserinde İmâm Hasan'ın "Bizler ya kılınla ya da zehirlenerek öldürüleceğiz" rivayetini naklederek bütün imamların öldürüldüğünü iddia etmiş ve bu şekilde inanmanın itikadî vecibe olduğu savunmuştur. Bkz. Şeyh Sadûk, el-İ'tikâdât, s.101.

olmasının yanı sıra, hadisenin cereyanı ile ilgili rivayetlerde de farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu hadise ile ilgili bilgi, geniş olarak en erken, on birinci İmam Hasan el-Askerî'ye nisbet edilen *et-Tefsîr* adlı eserde yer almaktadır. İmam'ın '*Zehirli Kuzu Butunun Nebi ile Konuşması*' başlığı altında naklettiği rivayette, Hz. Peygamber Hayber'i fethettikten sonra Medine'ye döneceği sırada, yanına Yahudi bir kadının geldiği ve kendisine iman ettiği bildirilir. Kadın, yanında getirmiş olduğu zehirli kuzu yemeğini ona takdim ederek, bunu kendisi için adadığını söyler. O sıra Hz. Ali ve el-Berâ b. Ma'rûr da Hz. Peygamber'in yanında bulunuyordu. Hz. Peygamber yemeğe başlamak için ekmek getirilmesini beklediği esnada el-Berâ ağzına bir lokma atarak yemeğe başlar. Hz. Ali, el-Berâ'ya müdahale eder ve Hz. Peygamber'den önce yemeğe başlamaması konusunda onu uyararak; '*Hiçbir konuda Resulullah'tan önce başlanılmaz. Dikkat et! Bu yemeği getiren bir Yahudi'dir, onun durumunun ne olduğunu bilmiyoruz*' der. el-Berâ ise Hz. Ali'nin uyarılarına aldırmaz etmeden yemeğe devam eder. O sırada kuzunun butu dile gelir ve şöyle der: "*Ya Resulallah, ben zehirliyim.*" Aniden el-Berâ ölüm krizine girer ve oracıkta ölür. Hz. Peygamber derhal kadını getirtir ve ona neden böyle bir şey yaptığını sorar. O da şöyle cevap verir: "*Sen benim babamı, kardeşimi ve eşimi öldürdün. Eğer sen kral isen senden intikam almak istedim; yok peygamber isen zaten sana bir şey olmayacaktı.*" Hz. Peygamber de onu tasdik eder ve şöyle söyler: "*el-Berra benim iznimle yemiş olsa idi ona bir şey olmazdı.*" Daha sonra Hz. Peygamber, aralarında Selman el-Fârisî, Mikdad b. Esved, Ebû Zerr el-Ğîfârî, Suheyb er-Rûmî, Bilal el-Habeşî ve Ammar b. Yâsir gibi sahabenin ileri gelenlerin bulunduğu bir grubu yemeğe davet eder. Hz. Ali ile birlikte hepsi zehirli yemeği doyuncaya kadar yerler ve üzerine su içerler. Bu arada tutuklanan Yahudi kadın bir gün sonra serbest bırakılır ve o da Müslüman olur.(el-Askerî 1989:177-80; İbn Şehrâşûb 1956:128; el-Meclisî 1983a:318)

Hadise ile ilgili diğer bir rivayet er-Râvendî'nin (ö.301/913) *el-Harâic*'inde yer almaktadır. Olayın kısaca aktarıldığı bu rivayete göre, Abdullah b. Meşkum'un karısı Hz. Paygamber'e zehirlenmiş bir kuzu yemeği getirir. O sırada yanında olan Bişr b. el-Berâ b. Azeb ile beraber yemeğe başlarlar. Hz. Peygamber, ağzına aldığı lokmayı çiğnemedi tükürür ve yanındakilere '*Bu kuzu, kendisinin zehirli olduğunu bana bildirdi*' der. Bişr ise o esnada ağzına almış olduğu lokmayı yutmuş olduğundan oracıkta ölür. Daha sonra Hz. Peygamber, kadına neden böyle bir işe kalkıştığını sorunca, kadın önceki rivayette geçen aynı gerekçeleri sıralar ve ardından Müslüman olur.(el-Meclisî 1983a:232; er-Râvendî 1999a:509, 1999b:313)

Şeyh Sadûk, *el-Emâlî*'sinde bu hadiseyi daha farklı nakleder. İmam Ali'ye nisbet ettiği bir rivayete göre, Hayber fethinden sonra Yahudiler Hz. Peygamber'i öldürmek için kendi aralarında karar alırlar ve bu iş için Abde isimli Yahudi bir kadını görevlendirirler. Bunun üzerine Abde, bir kuzu keser ve pişirdikten sonra yemeğe zehir katar. Önce Yahudi ileri gelenlerinden bir grup adamı evinde toplar, sonra Rasulullah'ın yanına gelip; '*Ya Muhammed, Yahudi liderler evimde toplandı, komşuluk gereği seni ve arkadaşlarını ağırlamak isterim*' diyerek onu yemeğe davet eder. Hz. Peygamber de yanında Hz. Ali, Ebû Dücâne, Ebû Eyyûb, Sehl b. Huneyf ve muhacirden bir grubu yanına alarak Yahudi kadının evine gider. Kadın, içinde kuzu yemeğinin olduğu sofrayı serdiğinde orada bulunan Yahudi liderler zehrin ağır kokusundan burunlarını tıkırlar. Dışarı çıkmak üzere ayaklandıklarında Hz. Peygamber onlara; '*Oturun!*' deyince, onlar; '*Bizi bir peygamber ziyaret edince yanında durmamız uygun düşmez*' diyerek dışarı çıkarlar. Daha sonra sofradaki pişmiş kuzu konuşur ve zehirli olduğunu Hz. Peygamber'e bildirir. Sonra Cebrail gelip Hz. Peygamber'e zehirden koruması için bir dua öğretir ve Hz. Peygamber ile yanında bulunan sahabi o duayı okuyarak yemeği yerler. Yemek yenildikten

sonra da Hz. Peygamber onlara hacamat yapmalarını emreder.(el-Meclisî 1983a:395; es-Sadûk 1999:294)

Yukarıdaki rivayetleri kısaca derleyen (ö. 489/1096) İbn Şehrâşûb, Hz. Peygamber'den önce yemeğe başladığı için Allah, Bişr b. el-Ma'rûr'un canını aldığı ifade ettikten sonra devamında Hz. Peygamber'in zehirden öldüğüne dair şu rivayeti zikreder:

Rivayet edildiğine göre Yahudi bir kadın olan Zeyneb bint el-Hâris, Hz. Peygamber'i zehirledi. O gün yemek yiyenlerden biri Bişr b. el-Bera b. el-Ma'rur'du. Bişr'in annesi, ölüm döşeginde olan Peygamberimizin yanına gittiğinde Hz. Peygamber ona şöyle dedi: 'Ey Bişr'in annesi, oğlunla beraber yediğim yemek hâlâ bana acı çektiriyor ve son zamanlarda bu acı neredeyse şah damarımı koparacak...' (İbn Şehrâşûb 1956:91)

Son olarak İbn Şehrâşûb Urve b. ez-Zübeyr'den gelen bir rivayete dayanarak Hz. Peygamber'in zehirlendikten sonra üç yıl, bazı rivayetlerde dört yıl yaşadığını ve zehrin acısından dolayı öldüğünü ifade eder."(İbn Şehrâşûb 1956:92)

İmam Hasan el-Askerî'nin ashabından olan es-Saffâr'ın İmam Sadık'a dayandırdığı rivayete göre ise, Hz. Peygamber, Yahudi kadının zehirli yemeğinden çokça yedikten sonra kuzunun buttu, kendisinin zehirli olduğunu ona haber vermiştir. Peygamberimiz o anda yemeyi bırakmışsa da, daha sonraki zamanlarda yediği zehrin acısından kurtulamamış ve zehrin etkisinden ölmüştür.(es-Saffâr 1983:523) Yine Saffâr'ın aktarmış olduğu başka rivayette Hz. Peygamber hasta yatağında iken öleceği sırada şöyle demiştir: "*Hayber'de yemiş olduğum yemek ciğerimi parçaladı. Bizden hiçbir nebi veya vasi yoktur ki şehit olmasın.*"(el-Meclisî 1983a:405; es-Saffâr 1983:523) İbn Şehrâşûb da İmam Sadık'a nisbet ettiği bir rivayete dayanarak Hz. Peygamber'in zehirlenerek şehit olduğuna işaret etmiştir Bu rivayete göre İmam Hasan şöyle demiştir: "*Ben de Resulullah gibi zehirlenerek öleceğim. Beni, eşim Ca'de öldürecektir.*" Kendisine 'Neden ona engel olmuyorsun?' şeklinde yöneltilen soruyu 'Bizim kaderimiz bu yönde yazılmıştır önüne geçemeyiz.' diyerek cevaplamıştır.(es-Sadûk 1993:100) (İbn Şehrâşûb 1956:175; el-Meclisî 1983b:153; er-Râvendî 1999a:241)

Bütün imamların şehit olduğu görüşünü savunan Şeyh Sadûk, eserinde yer verdiği şehit olanların listesinde Hz. Peygamber'in adını da zikretmiştir. Bu anlamda diğer imamlarda olduğu gibi Hz. Peygamber'in şehit olduğu iddiası ilk olarak Şeyh Sadûk'a dayanır.(es-Sadûk 1993:100) Son dönem müelliflerin, konu ile ilgili atıfta bulunduğu diğer bir âlim olan Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ise, *el-Mukni'a* adlı eserinde Peygamberimizin şehit olduğunu ifade ederken;(el-Müfid 1989:456) *Tashihû'l-İtikâdât* adlı eserinde vermiş olduğu Ehl-i Beyt imamlarından şehit olanların listesinde Hz. Peygamber'in ismini zikretmemiştir. Müfid, bu eserde imamlardan şehit olanları saydıktan sonra, Şeyh Sadûk'a atıfta bulunarak; '*Bu saydığım imamlar dışında diğer imamların şehit olduğuna dair elimde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.*'(el-Müfid 1989:131) diyerek Hz. Peygamber'in şehit olduğundan emin olmadığına işaret etmiştir. Yine et-Tûsî de *et-Tehzîb* adlı eserinde Hz. Peygamber, için 'zehirlenerek şehid oldu.' ifadesini kullanırken;(et-Tûsî 1969:20) Hz. Peygamber'in ölüm anı ile ilgili bilgilere geniş yer verdiği *el-Emâlî* adlı eserinde '*vefat etti*' ifadesini kullanmakla yetinmiştir.(et-Tûsî, 1493:168) Diğer taraftan el-İrbilî ve et-Tabersî gibi müelliflerin Ehl-i Beyt imamlarının sîretine dair yazmış oldukları eserlerinde bu konulara girilmemiş, Hz. Peygamber'in ölümü ile ilgili bahislerinde sadece '*vefat etti*' demekle yetinilmiştir.(el-İrbilî t.y.:60; et-Tabersî 1996:83)

Muasır müelliflerden Murtezâ el-Âmilî, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili yazmış olduğu hacimli eserinde yukarıdaki zehirlenme vakasını ve Hz. Peygamber'in vefatı konusunu geniş olarak ele almıştır. Konu ile ilgili rivayetlerin problemliliğini ve çoğunun raviler yönünden sıhhatli olmadığını ifade eden el-Âmilî, rivayetler çelişkili oldukları için bunların metin yönünden de tenkide tabi tutulması gerektiğini söylemiş ve rivayetlerle ilgili eleştirilerini özetle şu şekilde sıralamıştır.

1. Rivayetler, yediği zehirden dolayı ölen sahabinin kimliği ile alakalı birbirinden farklı bilgiler vermektedir. Bir rivayette bu kişinin el-Berâ b. el-Ma'rûr, diğerinde Bişr b. el-Berâ b. el-Ma'rûr olduğu ifade edilirken, diğer bir rivayette de Bişr b. el-Berâ b. el-Azib olduğu zikredilmektedir.
2. Hz. Peygamber'in yemeği yiyip yemediği de belirsizdir. Bir rivayette doyuncaya kadar yediği, başka bir rivayette ise sadece ağzına bir lokma aldığı ve çiğnedikten sonra tükürdüğü anlatılmaktadır.
3. Bir rivayette zehirli olan kuzu budunun Hz. Peygamber'in yemeğe başlamadan önce konuştuğu ifade edilirken; diğer rivayette yemek esnasında konuştuğu hatta başka bir rivayette doyduktan sonra konuştuğu ifade edilmektedir.
4. İmam Hasan el-Askerî'ye nisbet edilen et-Tefsîr'deki rivayette hadisenin Medine'de olduğu anlatılırken, diğer rivayetlerde Hayber'de meydana geldiğini bildirilmektedir.
5. Yine et-Tefsîr'deki rivayette İmam Ali, yemeğin zehirli olduğundan şüphelenirken, Hz. Peygamber'in bunu fark edememesi de dikkate değerdir. Ayrıca yemeğin daha önceden zehirli olduğu bildirilip el-Berâ'nın uyarılmaması da ayrı bir çelişkidir.
6. Rivayetlerde, Hz. Peygamber ile beraber yanında bulunan arkadaşları da zehirli yemekten yemiştirler. Hz. Peygamber yediği yemekten zehirlenip dört yıl sonra vefat ederken, orada bulunan arkadaşlarından bir kısmı nasıl olur da Hz. Peygamber'den sonra yirmi yıla kadar yaşayabilmiştir.
7. Şeyh Sadûk'tan aktarılan rivayette, Hz. Peygamber, zehirli yemekten korunması için, Cebraîl'in kendisine öğrettiği duayı okuyarak yemeği yemiştir. Oysa müellif, el-İ'tikâdât adlı eserinde Hz. Peygamber'in Hayber'de yemiş olduğu zehirden dolayı şehit olduğunu ifade etmektedir. (es-Sadûk 1993:100) Bu durumda zehirden korunması için Hz. Peygamber'e öğretilen duanın, onu zehirin etkisinden koruyamamasını nasıl yorumlamak gerekir? (el-Âmilî 2005:182-83)

el-Âmilî yapmış olduğu bu eleştirilerden yola çıkarak Hz. Peygamber'in, Hayber'deki zehirlenmeden dolayı ölmüş olmasının şüpheli olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber'in şehit olduğunu savunan diğer bir müellif et-Tâî, bu konu ile ilgili yazmış olduğu eserinde Hz. Peygamber'in Hayber'de yediği zehirden dolayı şehit olduğuna dair iddiaları da aynı gerekçelerle tenkit eder ve reddeder. (et-Tâî 1998:120) Yine el-Beyâtî, Hz. Peygamber'in zehirlendikten sonra bu zehir ile dört yıl yaşamasının tıbben mümkün olmadığını ve bu sebeple onun Hayber'de yediği zehirden dolayı şehit olduğuna dair rivayetlerin tenkide tabi tutulması gerektiğini ifade eder. (Beyâtî, t.y.:70-74)

Yukarıda müelliflerin itirazı Hz. Peygamber'in öldürülmüş olmasına değildir, Hz. Peygamber'in Hayber'de yediği zehirden dolayı vefat etmiş olmasınadır. Nitekim aynı müellifler, Hz. Peygamber'in Hayber'de zehirlendiğine dair rivayetleri eleştirdikten sonra sözü Hz. Peygamber'i kimin öldürdüğüne getirirler. Dönemin hakim güçlerinin tarihi gerçeklerin günümüze ulaşmasını engellediklerini iddia ederek, o dönemin tarihi kaynaklarının satır araları farklı bir bakış açısı ile okunduğunda Hz. Peygamber'i kimin öldürdüğüne hakikate ulaşabileceğini ifade ederler. Onlara göre, Hz. Peygamber'in ölümü ile ilgili olarak, son anlarını anlatan rivayetler titizlikle incelendiğinde onun planlı bir şekilde öldürüldüğü sonucuna rahatlıkla ulaşılabilir. Bu şekilde yapmış oldukları girizgahtan sonra, İmâmiyye'nin, çoğu zaman aşına olduğumuz mezhebi perspektifi ile karşılaşırız.

Buna göre, tarihte yaşanan acı tecrübeler ve Ehl- Beyt'e yapılanlar dikkate alındığında, Ali'nin halifelliğini gasb edenler ile Hz. Peygamber'i devirip ve onu zehirleyerek öldürmeyi planlayanların aynı kişiler olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hayber'de zehirlendiğine dair malumatın da bu hakikati gizlemek için uydurulmuş rivayetler olduğu kuvvetli bir ihtimal olarak görülmelidir.(el-'Âmilî 2004:170-75, 2005:190-97; et-Tâî 1998:114-50, t.y.:72-85)

Bu vahim iddialarını, tarihi rivayetlere dayanarak ispat etmek mümkün olmadığından söz konusu müellifler, iddialarını konu ile ilgili olmayan rivayetlerde buldukları bir takım ipuçları ile desteklemeye çalışmışlardır. Örneğin el-Amilî 'Peygamber'i Müslümanlar mı Öldürdü?' başlığı altında, bazı işaretlerin havi olduğunu düşündüğü rivayetleri bir araya getirmiştir. İlk olarak bazı rivayetlerin açık bir şekilde Hz. Peygamber'in eşleri tarafından zehirlendiğine işaret ettiğini ifade eden el-Âmilî, Hz. Hasan'ın *Menâkıb*'ta zikredilen '*Ben de ceddim Resulullah gibi şehit olacağım... Beni eşim Ca'de zehirleyecek.*'(İbn Şehrâşûb 1956:175) hadisini kanıt gösterir. Ona göre Hz. Hasan '*Beni eşim Ca'de zehirleyecek*' ifadesi ile Peygamberimizin eşleri tarafından zehirlendiğine işaret etmiştir. Aksi takdirde, beni eşim zehirledi, demekle yetinebilirdi. Fakat Hz. Hasan, kendi ölümünü Hz. Peygamber'in ölümüne benzeterek kendisinin de, Hz. Peygamber gibi, eşi tarafından öldürüleceğini ima etmiştir.(el-'Âmilî 2004:173, 2005:93)

İkinci olarak da el-Âmilî, İmam Ca'fer'in 'Muhammed yalnız bir elçidir. Ondan önce birçok peygamber gelip geçmiştir. Eğer o ölür veya öldürülürse dininizden vaz mı geçeceksiniz?'(Âl-i İmrân, 144) ayeti ile ilgili yaptığı yorumu örnek gösterir. (el-'Ayyâşî 1959:200; el-Meclisî 1983a:20) İmam Ca'fer bu ayetin tefsirini yaparken şöyle demiştir: "Nebi'nin öldüğünü veya öldürüldüğünü mü zannediyordunuz? O ölmeden önce zehirlenmişti. Onu iki kişi zehirledi."(el-'Ayyâşî 1959:200; el-Meclisî 1983a:20) İlk dönem Şîî müfessirlerinden el-Ayyâşî'nin (ö.320/932) naklettiği bu hadisin ravisi Abdussamed b. Beşir, rivayetin devamında şöyle demiştir: "İmam Ca'fer'in bu sözünün üzerine, biz de o iki kadın (Hz. Aişe ve Hz. Hafsa) ve babaları(Hz.Ebu Bekir ve Hz. Ömer) insanların en şerlileridir, dedik."(el-'Ayyâşî 1959:200; el-Meclisî 1983a:20) Yine es-Sâfî'de söz konusu ayet ile ilgili yaptığı tefsirinde bu hadise yer vermiş ve devamında da 'Allah o ikisinin babasına lanet etsin'(Feyzu'l-Kâşânî 1994:359) şeklinde bir ifade kullanmıştır.

Hız. Peygamber'in yakınları tarafından zehirlendiğine dair bu iddiayı, Ayyâşî'nin dışında İmâmîyye'nin muteber âlimlerinden el-Meclisî de dile getirmektedir. Eserinin çeşitli bölümlerinde bu iddialara değinen müellif son olarak ilgili bütün rivayetleri "*Hız. Peygamber'in Yıkanması ve Defni*" başlığı altında bir araya getirir ve Hayber'deki zehirlenme ile alakalı rivayetleri cem ederek, şu sonuç olarak şöyle der:"*Peygamber'in bu iki zehirlenme vakasından dolayı şehit olmuş olması muhtemeldir.*"(el-Meclisî 1983a:318, 1983b:153, 1983c:20-21, 1983d:320)

el-Beyâtî de el-Ayyâşî'nin tefsirindeki İmam Ca'fer'in hadisine yer verir ve bu hadiste Peygamberimizin eşleri tarafından zehirlendiğine dair birçok işaretin olduğunu iddia eder. Ona göre İmam Ca'fer, Al-i İmran suresindeki '*Eğer ölür veya öldürülürse*' ifadesini, Peygamberimizin eşleri tarafından öldürüldüğünün delili olarak görmüştür. İmam Ca'fer'e göre ayette şu kastedilmiştir: "*Peygamber'in şehit olmasını yadırgamayın! Sonra Peygamber'in yakınları tarafından öldürülmüş olmasını da yadırgamayın!*" Yine el-Beyâtî, İmam Ca'fer'in bu ayet ile ilgili yapmış olduğu tefsirinde geçen *سمتاه* (o ikisi zehirledi) sözcüğündeki ikili şahıs zamirinin, Tahrim suresinde bahsedilen iki kadından kinaye olduğunu iddia eder. Yani İmam Ca'fer'in hadisinde geçen *سمتاه* fiilindeki iki kişi

ile, surede geçen تتوبا (ikiniz tövbe ederseniz), قلوبكما (ikinizin kalpleri) sözcüklerindeki iki kişi kastedilmektedir. Bu iki kişi de Hz. Aişe ile Hz. Hafsa'dır.(t.y.:88)

Tahrir suresindeki "iki kadın" ifadesinin geçtiği ayetin tamamı şöyledir:

"Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi. Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, (yerinde olur). Çünkü ikinizin kalpleri sapmıştı. Ve eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka verirseniz bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrail ve müminlerin iyileridir. Bunların ardından melekler de (ona) yardımcıdır." (Tahrîm, 3-4)

el-Âmilî, son olarak, konu ile ilgili İmam Ca'fer'e nisbet edilen bir rivayet aktarır. Ayette zikredilen 'sır'ın ne olduğuna açıklık getiren bu rivayeti müellif, el-Hüseyin b. Ulvân ed-Deylemî'ye isnad ederek, İmam Ca'fer'in şöyle dediğini nakleder:

"Hz. Peygamber kendisinden sonra yerine kimin olacağını eşlerinden birine (sır olarak) bildirir. O eşi de arkadaşına söyler. Onun arkadaşı da babasına söyler. Ve bunlar Hz. Peygamber'i zehirlemek üzere bir araya gelirler. Allah da onların bu (suikast girişimini) ayetle Peygamber'ine bildirir. Peygamberimiz onları öldürmeye yeltendiğinde, onlar da yemin ederek inkâr ederler. Allah da bunun üzerine 'Ey Kâfirler bugün özür dilemeyin! (Tahrîm, 7) ayetini indirir.'"(el-'Âmilî 1990:168, 2005:194)

Yukarıdaki rivayet ile ilgili referans olarak gösterilen tek kaynak *es-Sîratü'l-Müstakîm* adlı eserdir. Hicri dokuzuncu asırda yazılmış olan bu eserin sahibi Ali b. Yûnus el-Âmilî, (ö. 877/1472) rivayeti senetsiz olarak nakletmiştir. Ayrıca bu rivayeti hadis olarak eserlerinde yer veren müellifler, hadisin ravisi olarak takdim ettikleri el-Hüseyin b. Ulvân ed-Deylemî'nin kim olduğu hakkında da bilgi vermemişlerdir.(el-'Âmilî 1990:168, 2005:194; el-Meclisî 1983a:246) Bu sebeple rivayetin Hadis Usûlü İlmi açısından itibara alınması mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in yakınları tarafından öldürülmüş olabileceğini iddia eden diğer müellifler de bu rivayette değinmemişlerdir. Bununla birlikte ed-Deylemî'nin İmam Ca'fer'den aktardığı bu rivayete göre Hz. Peygamber'in eşleri, suikast girişiminde başarısız olmuşlardır. Peygamberimizin eşleri tarafından zehirlenmiş olabileceğine dair muhtemel iddia ile çeliştiğinin farkında olan el-Âmilî, yine bu iddiasının arkasında durur ve çelişkiyi şöyle düzeltmeye çalışır:

Peygamberimizin eşleri ilk suikast girişiminde başarısız olmaları onların bir daha bu işe kalkışmayacağı anlamına gelmez. İlkinde başarısız olup ikincisinde bu suikastı gerçekleştirmiş olmaları muhtemeldir. Yine Allah'ın ilk teşebbüslerini Peygamberimize bildirerek Müslümanlara peygamberimizin sonradan eşleri tarafından öldürüleceğine işaret etmiş olması da muhtemeldir.(el-'Âmilî 2005:195)

Görüldüğü gibi el-Âmilî, senedi olmayan tek rivayete dayanarak iddiasını ihtimaller üzerine bina etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber'in eşleri tarafından zehirlendiğini açık bir şekilde ifade eden söz konusu tek rivayet üzerinden iddiasını temellendirmeye çalışsa da Peygamberimizin şehit olduğunu savunan diğer müellifler bu rivayete hiç değinmemişlerdir. Bunun sebebi ise muhtemelen el-Âmilî tarafından delil olarak gösterilen bu rivayete göre eşlerinin Hz. Peygamber'i öldürememiş olmalarıdır. Dolayısıyla bu rivayet itibara alınsa idi, Hz. Peygamber eceli ile ölmüş olacaktı.

Bunun yanında, Tahrir suresinde geçen 'sır' ile ilgili kastedilenin Hz. Peygamber'den sonra kimin halife olacağı ile alakalı bir husus olduğuna dair iddialar da ilk dönem müellifleri tarafından dikkate alınmamıştır. Nitekim söz konusu iddialara *el-Mesâilu'l-Ukberiyye* adlı eserinde yer veren Şeyh

Müfid, devamında cumhurun asıl görüşünü zikreder. Cumhurun görüşü ise Sünnî kaynaklarda yer alan söz konusu ayetin nüzul sebebi ile ilgili nakledilen rivayete dayanmaktadır.(1993:77-78) İbn Abbas'dan gelen bu rivayette şöyle denmektedir:“*Hafsa, Aişe'nin gününde iken Hz. Peygamber'i Mâriya ile birlikte görür ve her ne kadar Peygamberimiz bu durumu kimseye söylememesi hakkında onu tembihler ise de o, gördüklerini Aişe'ye anlatır. Bunun üzerine Allah vahiyle bu durumu Resulü'ne bildirir.*”(el-Bahrânî 1994:419; Feyzu'l-Kâşânî 1994:359; el-Kummî 1982:375; et-Tûsî 1988:43)

Ayrıca el-Âmilî, iddiasını temellendirememesinden olsa gerek, Hz. Peygamber'in eşleri ve yakın arkadaşları ile ilgili ithamlarından sonra şunları söyler: *Söz konusu bu iddiaların her biri ihtimal dahilindedir; asıl hakikatin ise Hz. Peygamber'in şehit olduğudur.*(el-'Âmilî 2005:196) Aynı temkini göstermeyen el-Beyâtî ise, bu iddiaların ihtimal ötesinde bir hakikat olduğunu ifade eder ve rivayetlerdeki tenakuzları gidermek için şu şekilde cem yoluna gider: “*Peygamberimiz birkaç defa zehirlenmiştir, en sonunda da eşleri tarafından zehirlenmiştir ve bu sonuncusunda yediği zehir onu şehit etmiştir.*”(el-Beyâtî, t.y.:93)

Hilafetin Hz. Ali'ye verilecek olmasından dolayı Hz. Peygamber'in yakınları tarafından öldürülmek istendiğini ileri süren diğer bir müellif et-Tâî de Hz. Ali Peygamberimiz tarafından Gadîr-i Hum'da imam tayin edildikten sonra bu kişilerin sürekli Hz. Peygamber'i öldürmek için fırsat kolladıklarını iddia eder. Daha sonra bazı Sünnî kaynaklardaki Hz. Aişe'nin Peygamberimiz uykuda iken ona içirdiği ilaç ile ilgili rivayetleri² bu bağlamda yorumlayan müellif, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e vermiş olduğu ilacın zehirli olduğunu ve Peygamberimiz bunu anladığında etrafındaki bütün eşlerini kovduğunu, kimseye güvenmediğinden de yanında yalnız amcası Abbas b. Abdulmuttalib'i bıraktığını ileri sürer. Yine müellif, söz konusu bu kişilerin Hz. Peygamber'in defninde bulunmalarını da onların Hz. Peygamber'e olan nefretlerine bağlar.(et-Tâî 1998:155)

Bu aşamaya kadar her şeyin daha önceden kurgulanmış olduğunu iddia eden et-Tâî, Hz. Ömer'in, ilk vefat haberini aldığı esnadaki ‘*Muhammed ölmedi!*’ çıkışını da hilafeti ele geçirmek için hazırlanan planın bir parçası olarak görür. Ona göre Hz. Ömer bu çıkışla iki şeyi hedeflemiştir. Birincisi, halk arasında tedavülde olan ‘*Muhammed'i kim öldürdü?*’ şeklindeki oluşan soru işaretlerini gidermek ve Hz. Peygamber'in eceli ile ölmüş olduğu izlenimini vermek; ikincisi ise, bu tür çıkışıyla halkı oyalayarak o sırada Medine dışında olan Hz. Ebu Bekir'in gelip halife olmasını sağlamaktır. Ayrıca, Hz. Ebu Bekir'in Medine'ye varır varmaz doğrudan Beni Sakîfe toplantısına gitmesinin de bu iddiasını desteklediğini ifade eder. (et-Tâî 1998:157161)

et-Tâî'nin, söz konusu iddiasını destekleyecek kanıtları İmâmî kaynaklarda bulamadığından, hadiseyi anlatan Sünnî kaynaklı rivayetlerden ipuçları aramaya çalıştığı görülüyor. Öyle ki Hz. Peygamber'in eşleri tarafından öldürüldüğü önyargısı ile rivayetlere yaklaşan müellif, iddiasını temellendirmek için komplo teorileri üretmek sureti ile aşırı yorumlara başvurmak zorunda kalmıştır.

² Farklı varyantları bulunan söz konusu rivayet, muteber Sünnî kaynaklarda şöyle nakledilmektedir: Hz. Aişe şöyle anlatır: Resulullah hasta yatağında uyurken ağzına çiğnemesi için ilaç koyardık. O uykulu halinde ‘bana ilaç vermeyin!’ diye mırıldanırdı. Biz de bunu, ilacın acı olmasına ve hastalık refleksine yorardık. Bir defasında uyandığında ise ‘Bana kim bu ilacı içirdi?’ diye bize çıkıştı ve ‘Amcamın oğlu Abbas dışında kimse kalmaması herkes dışarı çıksın!’ dedi. Bkz. el-Buhârî, “*Cum'a*”, 68; Müslim, “*es-Selâm*”, 22. Rivayetin geçtiği diğer kaynaklar için bkz. Mustafa Asım Köksal, İslam Tarihi, xviii, s. 106.

Daha en başında Hz. Peygamber'in şehit olduğu konusunda İmâmiyye Şîasi'inde genel bir kabul olduğuna dair izlenim vermeye çalışan söz konusu müellifler, konu ile ilgili yeterince rivayetlerin bulunmamasını İmâmî âlimlerin bu meseleye ilgisiz kalmalarına yorarlar. el-Beyâtî'ye göre bu ilgisizliğin sebebi âlimlerin Hz. Peygamber'e öldürülmeyi yakıştıramamalarıdır. Halbuki Allah, Hz. Muhammed'i hem peygamberlikle hem de şehitlikle şereflendirmiştir. Hz. Peygamberimizin şehit olması garipsenecek bir durum değildir. (el-Beyâtî, t.y.:90)

İmâmî müelliflerin genelinin mesele ile alakalı ilgisizliği klasik dönemle sınırlı değildir. Günümüzde de Hz. Peygamber'in hayatının konu edinen eserlerde söz konusu iddianın ilgi gördüğü pek söylenemez. Örneğin el-Bahrâni, Hz. Peygamber'in vefatı ile alakalı yazmış olduğu '*Vefâtü'n-Nebî Muhammed*' adlı eserinde bu iddialardan hiç söz etmemiştir.(Bkz. el-Bahrânî 1994:94-125) Ca'fer Sübhânî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'sinde Hz. Peygamber'in son demlerinde yakalanmış olduğu bir hastalıktan dolayı vefat ettiğini nakletmektedir.(Sübhânî 2002:243) Yine Muhsin el-Emîn Hz. Peygamber'in ölmeden önceki hastalığına değinmiş, ancak şehit olduğuna dair bir ifade kullanmamıştır.(el-Emîn 1973:423)

SONUÇ

Birçok defa suikast teşebbüsüne maruz kalan Hz. Muhammed, siyer ve tarih kaynaklarının birçoğuna göre ömrünün sonlarına doğru yakalanmış olduğu sara hastalığından dolayı vefat etmiştir. Ayrıca hadis kaynaklarındaki, Hayber'in fethinden sonra yemiş olduğu yemekteki zehrin etkisi ömrünün sonuna kadar Hz. Peygamber'in yakasını bırakmadığı, en nihayetinde zehirden dolayı öldüğü ve dolayısı ile şehit olduğuna dair rivayetler de onun eceli ile öldüğü yönündeki genel kanaati değiştirmemiştir. Sünnî müelliflerin bu konu ile ilgilenmedikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in şehit olması veya eceli ile ölmüş olması bütün imamların şehit olduğuna savunan İmâmiyye Şîasi müelliflerini yakından ilgilendirmiş ve ilk asırlardan itibaren tartışılarak konu polemik haline gelmiştir. İlk dönem eserlerinde yer verilmeyen bu mesele Hicri üçüncü asrın önemli Şii ülemâsından olan Şeyh Sadûk tarafından gündeme getirilmiştir. Şeyh Sadûk, 'Bütün imamlar şehittir' şeklinde bir hadis rivayet ederek bütün imamlar ile birlikte Hz. Peygamber'in de şehit olduğunu iddia etmiştir. Sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in şehit olduğunu savunan müelliflerce, onun ölümü ile ilgili çeşitli spekülasyonlar üretilmiştir. Hz. Peygamber'in ölümüne tarihi bir vakia olarak bakılmamış, mezhebî öğretilerine göre şehit olması gerektiği savunulmuştur. Buna göre söz konusu rivayetler onun şehit olduğunu bildirmiş, ayrıca Hz. Peygamber'in şehadet gibi yüce mertebeden mahrum edilemeyeceğinden, kendisinin de bütün imamlar gibi şehit olduğuna inanılmıştır. Hz. Peygamber'in şehit olduğunu savunan İmâmî müelliflerin günümüzden geçmişe doğru tarih okumalarının ideolojik yönünün daha ağır bastığı görülmektedir. Birkaç sahabe dışında diğer sahabelerin Ehl-i Beyt'e düşman olduğu ve Hz. Ali'nin imamlığının gasp edildiği yönündeki inançları ve Hz. Peygamber'in ölümü ile ilgili tarihi okumalarına da yansımıştır. Öyle ki, Hz. Ali'nin imam olarak tayin edilmesini engellemek için, Ebu Bekir ve Ömer gibi Hz. Peygamber'in en yakın dostları tarafından öldürüldüğü ileri sürülebilmektedir. İçinde bulunulan zamandan geriye doğru tarihi anlama çabaları tarihi ideolojik okumaları da beraberinde getirmiştir. Tarih süreci içerisinde teşekkülünü tamamlayıp kurumsallaşan diğer mezheplerde olduğu gibi İmâmiyye Şîasi'nde da İslam Tarihi, sonradan inşa edilen inançlarına göre okunmuştur. Nitekim makalemize konu edindiğimiz

Hız. Peygamber'in ölümü örneğinde görüldüğü üzere, olayın tarihi gerçekliği göz ardı edilerek kurgular ve çeşitli spekülasyonlarla tarih adeta yeniden yazılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- el-Âmilî, Ali b. Yûnus. 1990. *es-Sırâtu'l-Müstakîm ilâ Mustahikki't-Takdîm*. C. 3. Tahran: el-Mektebetü'l-Murtazâviyye.
- el-Âmilî, es-Seyyid Ca'fer Murtezâ. 2004. *Muhtasarun Müfidün Es'iletün ve Ecvibetün fi'd-Dîn*. C. 33. Kum: Merkezü'l-İslâmiyye li'd-Dirâsât.
- el-Âmilî, es-Seyyid Murtezâ. 2005. *es-Sahih min Sireti'n-Nebiyi'l-A'zam*. C. 33. Kum: el-Merkezü'l-İslamiyyeli'd-Dirâsât.
- el-Askerî, Hasan. 1989. *Tefsîru'l-İmâmi'l-Askeri*. Kum: Mehr.
- el-'Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd. 1959. *Kitâbü't-Tefsîr*. Tahran: Mektebetü'l-İlmiyyeti'l-İslâmiyye.
- el-Bahrânî, es-Seyyid Hâşim. 1994. *el-Burhân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. Tahran: Bünyâdî Bî'set.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b İsmâil b İbrâhîm Cu'fî. 1895. *Sahih-i Buhârî*. C. 1. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye.
- Ca'fer. t.y. *Şehâdetü'l-Eimme*.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. 1980. *Sünenü'd-Dârimî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Ebû İshak, İbrâhîm b Muhammed b Haris. 2018. *Kitâbü's-Siyer*. C. 1. Dımaşk: Dârü'l-Kalem.
- el-Emîn, es-Seyyid Muhsin. 1973. *A'yânü's-Şî'a*. Beyrut: Dârü't-Te'âruf.
- eş-Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed en-Nu'mânî. 1993. *el-Mesâilü'l-'Ukberiyye el-Kâfiye*. Beyrut: Dârü'l-Müfid.
- Feyzu'l-Kâşânî, Muhammed b. Murtezâ. 1994. *Tefsîrüs-Sâfi*. C. 1. Beyrut: Menşûrâtu Müesseseti'l-A'lâmî.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. 2011. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. İstanbul: Şa-to İlahiyat.
- el-Halebî, Ali b. Burhâneddîn. 1969. *Siretü'l-Halebî*. C. 3. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- Hamidullah, Muhammed. t.y. *İslam Peygamberi*. C. 2. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. 1991. *el-Müsned*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn. t.y. *es-Siretü'n-Nebevi*. C. 1. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn. t.y. *es-Siretü'n-Nebevi*. C. 2. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. 2003. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. C. 4. Riyad: Dârü'l-'Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Sa'd, Muhammed Ebû Abdullah. t.y. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. C. 2.
- İbn Şehrâşûb, Müşirüddîn Ebû Abdullah. 1956. *Menâkıbü Âl-i Ebi Tâlib*. C. 1. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye.
- el-İrbilî, Bahâuddîn Ali b. İsa. t.y. *Keşfü'l-Ğumme fi Ma'rifeti'l-Eimme*. C. 3. Beyrut: Dârü'l-Edvâ.
- Köksal, Mustafa Asım. 1984. *İslam Tarihi*. C. 5. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Kubat, Mehmet. 2014. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası.
- el-Kummî, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim. 1982. *et-Tefsîr*. Necef: Matba'atü'n-Necef.
- Lecnetü'l-Hadîs. 1959. *Mevsû'âtu Şehâdeti'l-Ma'sûmîn*. Kum: İntişârâtu Nûri's-Seccâd.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır. 1983a. *Bihârü'l-Envâr el-Câmi'a li Düreri'l-Eimmeti'l-Ethâr*. C. 15. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır. 1983b. *Bihârü'l-Envâr el-Câmi'a li Düreri'l-Eimmeti'l-Ethâr*. C. 45. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır. 1983c. *Bihârü'l-Envâr el-Câmi'a li Düreri'l-Eimmeti'l-Ethâr*. C. 28. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ.
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır. 1983d. *Bihârü'l-Envâr el-Câmi'a li Düreri'l-Eimmeti'l-Ethâr*. C. 49. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ.
- el-Müfid, eş-Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed en-Nu'mânî. 1989. *el-Mukni'a*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslami.
- el-Müfid, eş-Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed en-Nu'mânî. t.y. *Tashihu'l-İ'tikadât*. Beyrut: Dârü'l-Müfid.
- er-Râvendî, Kutbuddîn Said b. Hibetullah. 1999a. *el-Harâic ve'l-Cerâih*. Kum: Müessesetü'l-İmâmi'l-Mehdî.

- er-Râvendî, Kutbuddîn Said b. Hibetullah. 1999b. *Kasasü'l-Enbiyâ*. Meşhed: Mecme'ü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye.
- es-Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî. 1993. *el-İ'tikâdât fi Dîni'l-İmâmiyye*. Beyrut: Dârü'l-Müfid.
- es-Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî. 1999. *el-Emâlî*. Kum: Müessesetü'l-Bi'set.
- es-Saffâr, Muhammed b. Hasan el-Kummî. 1983. *Besâirü'd-Derecât*. Tahran: Menşûrâtü'l-İ'lâmî.
- Sübhânî, Ca'fer. 2002. *es-Sîretü'l-Nebeviyye*. Dârü'l-Edvâ: Beyrut.
- et-Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan. 1996. *İ'lâmü'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*. C. 1. Kum: Müessesetü Âl-i Beyt.
- et-Tâî, Neccâh. 1998. *İğtiyâlü'n-Nebî*. Beyrut: Dârü'l-Hüdâ.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali. 1493. *el-Emâlî*. Kum: Dârü's-Sekâfe.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali. 1969. *et-Tehzîbü'l-Ahkâm fi Şerhi'l-Mukni'a*. C. 2. Tahran: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân. 1988. *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. C. 10. Beyrut: Mektebetü'l-İ'lâmî'l-İslâmiyye.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 31.10.2019 | Kabul Tarihi: 23.06.2020

HUKUK EĞİTİMİ VE HUKUKÇULUK: KANADA ÖRNEĞİ

Azer Ebru MUTLU

Arş. Grv. Av. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku ABD
azer.mutlu@inonu.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-4882-520X>

Atıf / Citation: Mutlu, A. E. (2020). Hukuk Eğitimi ve Hukukçuluk: Kanada Örneği. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 145-160.

Öz

Gelişen dünyada, hukuk eğitiminin, hukukçuluğun, hukukçuların ve hukuk sistemlerinin bu gelişmelere ayak uydurması beklenir. Bu nedenle hukuk eğitiminde, dünyada ve Türkiye’de çeşitli reform hareketleri görülür. Türkiye, Avrupa Birliği üyelik süreci çerçevesinde Bologna Deklarasyonu’nu imzalamıştır. Ayrıca, aynı çerçevede Yargı ve Temel Haklar Faslı 23. Fasıl’ın açılış ölçütlerinden olan Yargı Reformu Strateji Belgeleri çıkarmaktadır. Bu belgerin sonuncusu 2019 yılında açıklanmıştır. 2019’da çıkarılan belgede hukuk eğitimi ve hukukçuluk meslekleri üzerine köklü değişikliklerden bahsedilmiştir. Hatta 7188 sayılı değişiklik Kanunu ile “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı” ile “İdari Yargı Ön Sınavı” yasalaşmıştır. Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019’da hukuk eğitimi ve hukukçuluk meslekleri üzerine tespit edilen ve önerilen reformların bazılarını barındıran Kanada, Kuzey Amerika ülkelerindedir. Bu tespitler ve reform hareketleri karşılaştırmalı ve uluslararası hukukta diğer hukuk sistemlerini ve eğitim modellerini incelememizin gerekliliğini göstermektedir. Bu nedenle, Anglo Sakson Hukuk Sistemi geleneğine sahip, gelişmişlik düzeyi yüksek bir ülke olan Kanada’nın hukuk eğitimi ve hukukçuluk mesleklerine kısaca değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Eğitimi, Hukuk Eğitiminde Reform, Hukukçuluk, Kanada’da Hukuk Eğitimi, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019, Hukuk Klinikleri, Hâkim Yardımcılığı.

LEGAL EDUCATION AND LAW: A CASE OF CANADA

Abstract

In the developing world, it is expected that legal education, lawyering, lawyers and legal systems will keep up with these developments. Therefore, a variety of reform movements are seen in legal education in the world and Turkey. Turkey, within the framework of the European Union accession process, has signed the Bologna Declaration. Furthermore, in the same framework, it has issued Judicial Reform Strategy Documents, one of the opening criteria of the Chapter on Judiciary and Fundamental Rights Chapter No 23. The last of these documents was announced in 2019. In the document issued in 2019, radical changes in legal education and legal professions were mentioned. In fact, with the amending Law No. 7188, 'Law Profession Admission Exam' and 'Administrative Judicial Preliminary Exam' have been enacted. Canada, which holds some of the reforms identified and proposed on legal education and legal professions in The Judicial Reform Strategy Document 2019, is one of the North American countries. These determinations and reform movements demonstrate the necessity to examine other legal systems and educational models in comparative and international law, as well. For this reason, the legal education and legal professions of Canada, which is a highly developed country with Anglo Saxon Legal System tradition, will be briefly mentioned.

Keywords: Legal Education, Reform in Legal Education, Lawyering, Legal Education in Canada, Judicial Reform Strategy Document 2019, Clinical Legal Education, Judicial Administrative Assistant.

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada bir hukukçu için kendi ülkesinin hukuk sisteminin dışında bir hukuk sistemiyle ilgilenmesi, kendi dilinden başka bir (ya da birden fazla) dile hâkim olması, karşılaştırmalı hukuk çalışmaları yapması, uluslararası hukuk sistemini kavraması ve tüm bu sayılanlara sürekli ilgi göstermesi beklenir. Her ne kadar belli başlı hukuk sistemleri arasında temel farklılıklar olsa da, bir hukuk sisteminin işleyişindeki başarının temelinde yatan olgulardan biri de kaliteli, yeterli ve dünya standartlarında bir hukuk eğitimi ve bu eğitimde yetişmiş hukukçulardır.

Bu nedenle, hukuk eğitiminin belli bir standarta ulaşabilmesi için dünyada ve Türkiye’de reform hareketleri sıklıkla görülmektedir. Özellikle, Türkiye’nin de katıldığı Bologna Deklarasyonu (“Bologna Deklarasyonu Nedir?” 2019) ile Avrupa’da hukuk eğitimi üzerine köklü değişiklikler görülmektedir. Türkiye’nin, Avrupa Birliği üyelik müzakereleri çerçevesinde Yargı ve Temel Haklar Faslı 23. Faslın açılış ölçütlerinden (“23. Fasl” 2019) olan Yargı Reformu Strateji Belgelerinden sonuncusu 30 Mayıs 2019 tarihinde kamuoyuna açıklanmıştır (“Strateji Belgesi” 2019). Belgede hukuk eğitimi üzerine tespitlere ve reform önerilerine yer verilmiştir. Belgede, hukuk eğitiminin süresi, hukuk fakültelerine alınan öğrencilerin kontenjan sayılarının fazlalığı, hukuk fakültelerindeki akademik kadroların niteliği ve niceliği, hukuk eğitiminde müfredatın yeniden ele alınması, Hukuk Türkçesi dersinin gerekliliği, hukuk eğitiminde teori ile pratiğin iç içe uygulanmasının önemi ve bunu sağlamak için hukuk kliniklerinin arttırılarak staj imkânının sağlanması, hâkim ve savcı yardımcılığı kadrolarının oluşturulması, Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavının getirilmesi, avukatlık mesleğine giriş koşullarının düzenlenmesi tespitleri ve reform önerileri yapılmıştır (“Amaç ve Hedefler” 2019).

Yapılan bu tespit ve reform önerileri sonrasında, 24 Ekim 2019 tarih ve 30928 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “7188 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik

Yapılmasına Dair Kanun” ile 2019 Yargı Reformu Strateji Belgesinde düzenlenmesi öngörülen “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı” ile “İdari Yargı Ön Sınavı” yasalaşmıştır. 7188 sayılı Kanun ile Avukatlık Kanunu, Noterlik Kanunu, Yükseköğretim Kanunu ve Hâkimler ve Savcılar Kanununda değişiklikler yapılmıştır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanununa eklenen Ek madde 41 ile “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı ve İdari Yargı Ön Sınavı” usul ve esasları belirlenmiştir (Ceza Muhakemesi Kanunu ..., 2019).

Hukuk eğitimin sürekliliği göz önüne alındığında, yargıda meslek öncesi ve meslek içi eğitimlerin kalitesini yükseltmek ve dünya standartlarına ulaşabilmek için, gelişmiş ülkelerin hukuk sistemlerinin ve eğitimlerinin işleyişini incelemek gerekir. Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş ve Avrupa Birliğine üyelik müzakereleri çerçevesinde Avrupa’daki hukuki gelişmelere daha yakın olması beklenen Türkiye’de, Anglo Sakson Hukuk Sisteminin ve hukuk eğitiminin incelenmesi karşılaştırmalı ve uluslararası hukuk açısından katkı sunacaktır. Her ne kadar Kuzey Amerika’da Amerika Birleşik Devletleri’nin hukuk sistemi ve eğitimi ilk olarak akla gelse de, Kanada’da konumu gereği önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, karşılaştırmalı hukuk bilgilerinin de ışığında “G-8 ve G-20 üyesi olan, dünyanın en büyük 10. ekonomisi ve 2018 verileriyle kişi başına düşen yıllık 46.419 Amerikan Doları düzeyindeki gelir seviyesiyle” (“T. C. Dış İşleri Bakanlığı” 2019), Birleşmiş Milletlerin 2018 İnsani Gelişim İndeksinde (Human Development Index) 189 ülke içerisinde 12. sırada bulunan Kanada’nın (“Canada Human Development Reports” 2019) hukuk eğitimi sistemine ve hukukçuluk mesleklerine kısaca değinilecektir.

Çalışmada Kanada’da hukuk eğitimi ve meslek olarak hukukçuluğa değinmeden önce, öncelikle hukuk öğrenimi ve hukukçunun eğitiminin önemi karşılaştırmalı hukuk eğitime de değinilerek kısaca anlatılacaktır. İkinci bölümde Kanada’da hukuk eğitimi ve hukukçuluk başlığı altında önce hukuk eğitimi ve kültürünü belirleyen hukuk sistemi kavramı anlatılacaktır. Daha sonra Kanada’nın benimsediği Anglo Sakson Hukukuna kısaca değinilecektir. Bu bölümün sonunda Anglo Sakson Hukuku sistemini daha da iyi kavrayabilmek için özellikleri sayılacak ve Türkiye’nin benimsemiş olduğu Kıta Avrupası Hukuk sistemiyle kısaca karşılaştırması yapılacaktır. Böylece hukuk sistemlerinin, hukuk eğitime yansımaları üzerinde durulacaktır. Son olarak, değinildiği üzere Kanada da hukuk eğitimi, hukuk klinikleri ve meslek olarak hukukçuluk, Kanada hakkında kısa ve öz bilgiler verilerek açıklanacaktır. Böylece Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019’da devrimsel nitelikte belirtilen hususlar Kanada örneği ile somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

1. HUKUK ÖĞRENİMİ, HUKUKÇUNUN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ VE TÜRKİYE’DE HUKUK EĞİTİMİ

Hukuk eğitimi gerek o ülkenin hukuk sisteminin işleyişi ile yakından ilgisi, gerek o hukuk sisteminde adaletin tesis edilmesi ve hukukun gelişmesi, gerek geniş anlamda hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi hukukun genel kavramlarıyla olan ilgisi nedeniyle çok büyük bir öneme sahiptir. Eğer pozitif hukukun uygulayıcıları onu uygulayacak bilgi ve yeteneğe sahip kişiler olmazlarsa, o ülkenin hukuk sistemi ne kadar mükemmel olursa olsun, adaletin gerçekleştirilmesi mümkün olmayacaktır.

Eğitimin ömür boyu olduğu gerçeğiyle beraber, hukukçunun yetişmesinde sosyal çevresi, entelektüel alt yapısı, aldığı eğitim ve bunların meslek hayatına yansımaları, ayrıntısıyla irdelenmesi

gereken mevzulardır. Hukukçu adaylarının olgunluk düzeyi, mantık ve akıl yürütebilmesi, analitik düşünebilmesi, problem çözme yeteneği, yabancı dil bilmesi, karşılaştırmalı hukuku ve uluslararası hukuk mevzuatını değerlendirebilme kabiliyeti ve sosyal bilimlerdeki kavrama kabiliyeti iyi bir hukukçuda aranan temel özelliklerdendir.

Hukukçular, hukukun insan unsuru olarak, adalet hizmetini doğrudan etkileyen kişilerdir. Karar verme organındaki yetersizlik hak ihlallerine neden olacak, savunma makamındaki yetersizlik de hak kayıplarına neden olacaktır. Tüm bunlar toplumun adalet ve hak/hukuk arama duygusunu zedeleyecek, geniş anlamda adil yargılanma hakkı ve hak arama özgürlüğü temel ilkelerine aykırılık teşkil edecektir. Teori ve uygulama arasında köprü kurabilmek, teori eğitimi ve meslek öncesi eğitim ilişkisini sağlayabilmek hukuk eğitimde ve sonrasında başarının kapılarını açan sihirli anahtarlardır (Kuş, 2013: 942). İyi bir hukukçu, kapsamlı ve iyi bir hukuk bilgisine ve bu bilgi ve kuralları doğru biçimde yorumlayıp olaylara uygulayabilecek hukuk tekniğine sahip olmalı, hakkaniyete uygun ve objektif davranmalı, hukukun üstünlüğüne inanan ve mesleğini kişisel çıkarlarının arkasında bırakmadan icra eden, kendi diline ve en azından bir yabancı dile etraflıca hâkim ve entelektüel seviyesi yüksek olmalıdır (Akıncı, 2001: 9-10).¹

Hukukun eğitiminin ulusal düzeyden öteye taşınıp, başka hukuk düzenlerine de yer verilmesi yani karşılaştırmalı hukuk eğitimi, hukukçulara, başka toplumların hukuk kültürlerine saygı duyma, kendi hukuk sistemini daha iyi kavrayabilme, kendi hukuk sisteminin daha iyi bir seviyeye taşınabilmesi için eleştirel bir bakış açısı kazanabilme, hukuk normları arkasındaki sosyolojik faktörleri tanıyabilme ve hukuk kurumların gelişim ve değişim sürecini izleyebilme, kendi hukuk sisteminin alternatifler arasında sadece biri olduğunu ve belli dogmalara bağlı kalınmaması gerektiğini kavrama imkânı verir (Oğuz, 2003: 47). Küresel dünyada, toplumlar arasındaki ekonomik ve kültürel etkileşim, hukuk sistemleri arasında da geçişi ve etkileşimi doğal olarak ihtiyaç haline getirmektedir. Türkiye'nin modernleşme sürecinde İslam Hukukundan laik Batı hukukuna geçişte yapılan bütün resepsiyon çalışmaları aslında Türk Hukukunda karşılaştırmalı hukuk çalışmalarının temelini oluşturur. Resepsiyon da bu anlamda yeni bir dünya ekonomisi yapısıyla bütünleşen bir Türkiye'nin hukuk alımıydı. İsviçre Medenî Kanununun alınmasında önce Türkiye'ye giren Fransız Kanunları ile Kıta Avrupası – Roma Cermen hukuk sistemi bilincine varan hukukçular İsviçre Medenî Kanunun alınmasından sonra hukuki birliğin ve hukukun uluslararası niteliğinin farkına daha derinden varmışlardır. Zamanın ihtiyaçlarına göre kanun yapma sorumluluğunda olan kanun koyucu aynı anda da diğer ülkelerin hukuki tecrübelerinden de faydalanmayı karşılaştırmalı hukuk çerçevesinde kendisine görev edinmelidir (Kubalı ve Seliçi, 1973: 15 – 21 – 25). Böylece hukukçu, teorik ve pratik düzeyde diğer disiplinlerle ilgili ve toplumsal gelişmeleri yeterli seviyede okuması gereken bir grup olarak, salt yerel hukuk bilgisi değil, değişen toplumsal formasyonlara dair bilgi ve gözlem yapması gereken bir gurup olarak kendisini görmeli ve geliştirmelidir.

¹ Ayrıca yazar hukuk fakültesi öğrencilerinin belirli bir olgunluk ve bilgi birikimi seviyesine ulaşabilmeleri amacıyla Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi hukuk fakültelerine girebilmek için daha önce bir yüksek okuldan mezun olma şartının aranmasını isabetli bulmaktadır. Türkiye de hukuk fakültelerine normal liselerden değil adalet meslek yüksek okullarından öğrenci alınmasının olgunluk ve bilgi birikimi açısından kalıcı bir çözüm olacağını savunmaktadır (Akıncı, 2001: 16).

Kıta Avrupası hukuk sistemi etkisi altında olan Türkiye’de hukuk fakülteleri kontenjanlarına, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Kurumunun (ÖSYM) her sene bir kere düzenlediği yurt genelinde yapılan Yükseköğretim Kurumların Giriş Sınavı (YKS) sonrasında yerleşilebilir. Lise öğrenimini tamamlayan adaylardan puan şartını sağlayanlar, devlet, vakıf ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) üniversiteleri kontenjanlarına yerleşebilir (“2018 YKS Yerleşme Koşulları” 2018). Türkiye’de 2018 verilerine göre, 44 devlet (3 fakülte mevcutta öğrenci almamaktadır), 35 vakıf ve KKTC üniversiteleri olmak üzere 79 hukuk fakültesi bulunmaktadır. KKTC’de dâhil ücretsiz, burslu ve burssuz 202 hukuk fakültesi programı vardır (“YKS 2018 Tercih Yapan ve Yerleşen Aday 2018” 2018) yılı verilerine göre, hukuk fakülteleri kontenjanlarına yerleşen adayların %84’ü liseden mezun olduktan hemen sonra, herhangi bir farklı eğitim almadan ya da hayat deneyimi edinmeden hukuk fakültesinde okumaya başlamıştır (“YÖK ATLAS, Yükseköğretim Kontenjan” 2018). Öğrenim süresi 4 yıl olan hukuk fakültelerinden mezun olanlar, mevcut sistemde, herhangi bir sınava maruz kalmadan baro stajlarından sonra avukat olabilirler. Adli ya da İdari Yargı Hâkimlik Sınavlarında başarılı olan adaylar ise staj süresini, tamamladıktan sonra hâkim ya da savcı olabilirler. Buradan çıkan sonuç, 18 yaşında üniversiteye giriş sınavında başarılı olup hukuk fakültesine yerleşmiş bir aday, 23 yaşında avukat, 24 yaşında da hâkim veya savcı olabilir.² Türkiye’de hukuk eğitimi, teorinin öğretim görevlisi tarafından moda mod anlatıldığı ve geneli öğrencinin aktif katılımı sağlanmadan³, kalabalık sınıflarda işlenen derslerle klasik eğitim metodu takip edilerek işlendiği bilinmektedir (Başözen ve İyiler, 2010:1482; Akıncı, 2001: 21; Ansay, 1969: 304 – 310; Arat, 1968: 85 – 86).

Küreselleşen dünyanın, küreselleşmeyle beraber hukukçulardan beklenen nitelikleri değiştirdiği ve haliyle küreselleşmeden etkilenen Türkiye’nin klasik hukuk eğitimi ve hukukçu tipinin de bu değişime ayak uydurması gerektiği önemlidir. Dünyanın küçülmesi ile artan ve yoğunlaşan uluslararası ticaretin özel ve kamu sektöründe⁴ doğurduğu ihtiyaçlar küreselleşmeye ayak uyduracak hukukçuların yetiştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle İngilizceyi çok iyi yansıtmaya (konuşma ve yazma) ve geri alma (dinleme ve okuma) yetilerine sahip, kendi hukuk sistemi dışındaki hukuk sistemleri hakkında da yeterli bilgi sahibi olan, kaynaklara kolayca ulaşabilen ve sorun odaklı analitik düşünebilen hukukçuların yetiştirilmesi küreselleşen dünyaya ayak uydurmak adına elzemdir.⁵

² Mevcut sistemde hâkim, savcı, noter yardımcılığı kurumu bulunmamaktadır.

³ “Türk hukuk eğitiminde klinik eğitimin bir türü olarak lisans aşamasında staj zorunluluğu ve uygulaması ilk kez Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesince kararlaştırılmış, 2007 – 2008 eğitim ve öğretim döneminden başlayarak uygulamaya konulmuştur. Hukuk fakültelerinin 5. Yarıyılına (3. Sınıfa) gelmiş öğrenciler staj (veya bitirme ödevi) çerçevesinde 20 gün olan staj süresi kapsamında avukat bürosu, noterlik, adliye, emniyet gibi kurumlarda, belirli şartlar altında ve gözetmenler eşliğinde teorik bilginin uygulamaya yansımaları görebilmektedir.” (Başözen ve İyiler, 2010:1481 – 1492). Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesinde belli bir dönem uygulanmış Probleme Dayalı Öğretim (PDÖ) modeli, öğrenciye senaryolar üzerinden pratik yapma imkânı veriyordu. (Pekcanitez, 2003: 112- 117)

⁴ Uluslararası ticarete taraflar, ulusların kendi yargı yollarına başvurmak yerine daha objektif addedilen uluslararası tahkim gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yolları tercih etmektedir. Hakeza Anayasa madde 125 fıkra 1: “Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılik unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir” diyerek Türk idare hukuku rejimine tabii sözleşmelerin dahi uluslararası tahkime götürülebileceğini vurgulamaktadır.

⁵ Kemal Gözler, küreselleşen dünyanın iletişim ve uluslararası tahkimin dilinin İngilizce olduğunu, hukuk fakültelerine zorunlu İngilizce hazırlık sınıfının konulması gerektiğini, bu hazırlık sınıflarını muafiyet için gerekli

2. KANADA'DA HUKUK EĞİTİMİ VE HUKUKÇULUK

Hukuk eğitiminin önemi ve bununla beraber reform yapılma ihtiyacı ile kamuoyuna açıklanan Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019'un tespit ve reform önerilerine istinaden gelişmiş ülkelerden örnekleri incelemek önemlidir. Kıta Avrupası Hukuk Sistemini benimsemiş ve Avrupa Birliği üyelik sürecinde Bologna Deklarasyonunu imzalamış olan Türkiye'nin Avrupa ülkeleri hukuk sistemleri ve eğitimleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019'daki bazı önerileri kendi sisteminde barındıran Kanada, örneğin hukuk eğitimde klinik çalışmalar, hâkim yardımcılığı kurumu gibi, Anglo Sakson Hukuk Sistemini benimsemiştir. Kuzey Amerika'da ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri akla gelse de Kanada da hukuk sistemi ve eğitimi ile incelenmesi gereken bir öneme sahiptir.

Aşağıda kısaca açıklanacağı üzere, Türkiye'nin de benimsediği Kıta Avrupası Hukuk Sisteminden farklı olarak, Kanada'da Anglo Sakson Hukuk Sistemi benimsenmiştir. Türkiye'de gerek 2017 Anayasa değişiklikleri gibi hukuk sisteminde, gerekse Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ve devamı kanun değişiklikleri gibi hukuk eğitiminde köklü değişimlere neden olan düzenlemeler görülmektedir. Bu da Türkiye'nin hukuk sistemleri gelenekleri arasında nerede durduğu sorusunu akla getirmektedir. Küresel dünyada, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler, ülkelerin hukuk sistemlerinde de etkileşimi hızlandırmaktadır. Bu sebebin de etkisiyle küresel dünyada genişçe söz sahibi olan Kuzey Amerika ülkelerinden Anglo Sakson Hukuk Sistemini benimsemiş Kanada'nın hukuk sistemi geleneği ve hukuk eğitiminin incelenmesi de konuya katkı sağlayacaktır.

Kanada'da hukuk eğitimi ve hukukçuluk mesleği üzerine söz söylemeden önce, Kanada hukuk sistemini şekillendiren geleneğin kaynağı olan Anglo Sakson hukuk sistemini kısaca tanımak ve bunun Türkiye hukuk sistemini şekillendirmiş olan Kıta Avrupası Hukuk Sistemi ile kısa bir karşılaştırmasını yapmak karşılaştırmalı olarak hukuk eğitimi ve hukukçu yetiştirilmesi konuları üzerine faydalı olacaktır.

2.1. Hukuk Sistemi Kavramı Ve Common Law – Anglo Sakson – Anglo Amerikan Hukuk Sistemi

2.1.1. Hukuk Sistemi Kavramı

Hukuk düzeninin bir toplumun sosyal, ekonomik, politik ihtiyaçlarına ve sosyal yaşantısında olagelenlere yetebilmesi için oluşturduğu bütün alanlarındaki hukuk kurallarının birbirine bağlı ilkeler bütünlüğü, o toplumun hukuk sistemidir (Aydın, 2009:39). Hukuk kurallarının uygulanmasıyla ilişkilendirilebilen organların işleyiş yöntemleri ve yapısı ile bunlardan kaynaklanan hizmetler bütünü hukuk sistemi⁶ kavramı ile anlatılır. Hukuki niteliği olan araçların yanı sıra hukuki

---

olan geçme puanının uluslararası geçerliliği en fazla olan TOEFL (Test of English as a Foreign Language) sınavı ile yapılması gerektiğini, bu sınavdan alınacak puanın Amerikan Üniversiteleri lisans eğitimi için ne gerekiyorsa aynı seviyede tutulması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca hukuk fakültelerinin normal eğitim döneminde de mesleki İngilizce derslerine devam etmesi gerektiği, mevcut bazı derslerin bütünüyle veya kısmen İngilizce işlenmesi gerektiğini ve yabancı öğrenci değişim programlarına da yer verilmesi gerektiğini belirtir (Gözler, 2008: 3021 – 3030).

⁶ “Pozitif hukukun bir sistem olduğu veya hukuk sistemlerinin karşılaştırılması düşüncesi eski bir tarihe dayanır. Roma Hukukunda Romalı hukukçuların daha çok uygulamaya yönelik çalışmaları ve hukukun yönlendirici genel hukuk teorisinin kurulmamış olması nedeniyle hukukun bir sistem olduğu fikri 13. Yüzyıldaki Aristoteles felsefesine dayandırılarak, 16. Yüzyılda Pandektistlerin sistematik çalışmaları ile geliştirilmiştir. Savigny, Puchta, Jhering, Windscheid, gibi İtalya'da hukuk tahsil etmiş olan Alman hukukçular, zengin bir hukuk hazinesi olarak

niteliği olmayan araçları da kapsayan hukuk sistemi kavramı, her bir ülkede farklılık gösterebilmektedir (Atay, 2013: 135 – 136). Dünya üzerindeki devlet sayısı kadar ki federe devletleri sayarsak bu sayıdan da fazla ulusal hukuk sisteminin varlığından bahsetmek abartı olmaz. Birbirinden bariz farkları olsun ya da olmasın bu sistemlerin bazıları kendi içinde yakın ya da benzer özellikler taşımaktadır (Aybay ve Aybay, 2012:78).

Modern toplumlarda uygulanan kendine özgü özellikler taşıyan bu çeşitli pozitif hukuk sistemlerinin tarihi gelişim süreci içinde olgunlaşan ve evrimleşen farklı hukuk sistemlerine dayandıkları bilinmektedir (Demir ve Deryal, 2013: 38). Hukuk sistemlerinin sınıflandırılmasında tarihin yanı sıra, “bahsi geçen sistemdeki baskın ideoloji, hukuki mantık yöntemi, hukukun kaynaklarının ve hukuki kurumların kurucu anlayış ve düşüncesi ölçütlerinin kullanılması” da mümkündür (Atay, 2013: 136). İşte bu özellikler temel alınarak hukuk sistemlerinin sınıflandırması genel anlamıyla yapılabilmektedir.

Başlıca hukuk sistemleri, geniş anlamdaki hukuk sistemlerinin içinde yer alır ve bu konu karşılaştırmalı hukuk öğretilerinde incelenmektedir (Esener, 2015:45). Günümüz dünyasında geçerli olan hukuk sistemlerinin mahiyetine göre sınıflandırmasıyla genel kabul üzere dünyada en belirgin iki hukuk sisteminden bahsedilir (Derdiman, 2010: 29). Bunlar Roma Hukuku geleneğine bağlı sistem yani Kıta Avrupası Hukuku sistemi ve Common Law denilen Anglo Sakson Hukuk sistemidir. Ayrıca İslam Hukuku ve Sosyalist Hukuktan bahsedilebileceği gibi, Batı Avrupa Devletlerinin arasında gerçekleştirdiği Avrupa Birliği Hukuku da belli başlı hukuk sistemleri arasında sayılmaktadır (Aybay ve Aybay, 2012: 79).

2.1.2. Common Law–Anglo Sakson – Anglo Amerikan Hukuk Sistemi

İngiltere’de doğmuş ve gelişmiş olan Ortak Hukuk olarak adlandırılan Common Law, Anglo Sakson ya da Anglo Amerikan Hukuku, İngiltere (İskoçya hariç), Amerika Birleşik Devletleri (Luiziana eyaleti hariç), Kanada (İngilizce konuşulan bölgeleri), Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan ve bazı Afrika ülkelerinde (örneğin Güney Afrika) yani “commonwealth” ülkelerinde (eski İngiliz sömürgelerinde) görülmektedir (Işıқтаç, 2010: 225; Gözler, 2019:153).

On ikinci yüzyıldan itibaren İtalya’da başlayıp, Almanya, Fransa, İspanya gibi Kıta Avrupası Ülkelerinde temel kabul edilen Roma Hukuku, yürürlükteki hukuk olarak sahnedeyken, İngiltere’de hukuk farklı yoldan gelişmiştir ve İngilizler bazı kavramları Roma Hukukundan almasına rağmen hukuklarını Roma Hukuku temellendirmesine dayandırmamışlardır (Aybay ve Aybay, 2012: 81). Roma – Cermen Hukuk Sisteminin içinde yer almayan Anglo Amerikan Hukuk Sistemi, Kıta Avrupası’ndaki kodifikasyon uygulamalarından da uzak durmuştur (Esener, 2015: 49). Kıta Avrupası hukuk sisteminin aksine kamu hukuku – özel hukuk ayırımına yer vermeyen Anglo Amerikan Hukuk Sisteminde hukukun yapıcısı aynı zamanda onu yorumlamak ve uygulamakla görevli olan hâkimlerdir (Demir ve Deryal, 2013: 40). Anglo Sakson Hukuk Sistemi “Common Law (Ortak Hukuk)”, “Equity Law (Hakkaniyet Hukuku)”, “Statu Law (Kanun Hukuku)” olarak başlıca üç önemli özelliği bulunmaktadır (Kalabalık ve Erdem, 2012: 115).

---

gördükleri Corpus Iuris Civilis’teki hukuk kurallarını sınıflandırarak bir hukuk sistemi içinde düzenlemişlerdir” (Esener, 2015: 44- 45).

Common Law (Ortak Hukuk), İngiltere’de krallık mahkemeleri tarafından oluşturulan ve kural olarak, örf ve âdet hukukuna dayanan bir hukuk sistemidir (Dinçkol, 2013: 40). On ikinci yüzyıldan beridir katı ve şekilci şekilde uygulanan Common Law hükümlerinin, hakkaniyet ve nesafet kurallarına dayanılarak hafifletilmesi suretiyle, biçimsel olan ortak hukukun eksiklerini gidermek için geliştirilmiş olan equity law, 1474 yılında tam anlamıyla belirgin hale gelmiştir (Kalabalık ve Erdem, 2012: 115 - 116). Zamanın ilerlemesi ve yeni sosyal ve ekonomik sorunların baş göstermesiyle common ve equity law yetmemeye başlamış, on sekizinci yüzyıldan başlayarak özellikle on dokuzuncu yüzyılda Statu law gelişmeye başlamıştır. Parlatentonun çıkardığı bu yasalar genel hukuku oluşturmaktadır. (Dinçkol, 2013: 41).

2.2. Common Law – Anglo Sakson – Anglo Amerikan Hukuk Sisteminin Başlıca Özellikleri Ve Kıta Avrupası Hukuk Sistemi İle Karşılaştırılması

Türkiye’de Kıta Avrupası hukuk sistemi benimsenmiştir ve hukuk sistemi ile buna bağlı olarak hukuk eğitimi sistemi de bu çizgide gelişmiştir. Anglo Sakson hukuk sisteminin uygulandığı bir ülkenin hukuk sistemi ve buna bağlı olarak hukuk eğitimi sistemi de farklılıklar gösterecektir. Karşılaştırmalı çalışmalar aradaki farkın daha net ve açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Anglo Sakson hukuk sisteminin başlıca özellikleri ayrıca bu sistemi Kıta Avrupası hukuk sisteminden de ayıran özellikler olarak sayılabilir. Bunlardan ilki, Anglo Sakson sistemde hukuk örf ve âdet kuralları ve çok sayıda mahkeme kararı ve dağınık halde bulunan çeşitli kanunlardan oluşmuştur ve Kıta Avrupası ülkelerinde gözlemlenen temel kanunlar yoktur (Atay, 2013: 140). İkinci olarak Kıta Avrupası Hukukunda örf ve âdetin uygulanabilmesi için yazılı kanunların atfı gerekirken; Anglo Sakson Hukukunda, örf ve âdet hukuku geçerliliğini yine kendisinden alır yani “örf ve âdetin, hukuk yaratıcısı bir olay olduğu yolunda bir örf ve âdet kuralı vardır” (Gözler, 2019:154). Üçüncü özellik, bir mahkemenin veya üst mahkemenin verdiği kararda ifade edilen kural hem hukuk kaynağıdır hem de emsal (precedent)⁷ teşkil ettiği için hâkimlerin bu kurallara yani içtihatlaraya uyma zorunlulukları vardır (Demir, 2013: 92). Dördüncü özellik olarak Anglo Sakson sisteminde kamu hukuku – özel hukuk ayrımı yoktur ve kamu hukuku alanı Kıta Avrupası hukuku alanına göre daha dardır (Işıқтаç, 2010: 228). Son özellik olarak Anglo Sakson sisteminde yargı birliği hâkimdir, yani özel kişi ya da devletin taraf olduğu bir mesele de görevli mahkeme aynıdır (Gözler, 2019:156; Atay, 2013:141).

Kıta Avrupası hukuk sisteminde hukuk eğitimi ile Anglo Sakson hukuk sistemindeki hukuk eğitimindeki temel farklılıktan söz etmek gerekir. Hâkim mesleğinin temel alındığı hukuk eğitimi Kıta Avrupası hukuk sisteminde görülürken, avukatlık mesleğinin temel alındığı hukuk eğitimi Anglo Sakson hukuk sisteminde görülmektedir. Sebebi ise, İngiltere ve onun hukuk sistemini takip eden ülkelerde genellikle hâkimlik için özel bir sınavın olmaması, belli bir süre avukat olarak çalışan bir hukukçunun hâkimlik mesleğine şartları sağladığından geçiş yapabilmesinden kaynaklanmaktadır (Oğuz, 2003:18). Hukuk eğitimi açısından bu iki sistem arasındaki diğer bir fark da Anglo Sakson hukuk sisteminde hukuk eğitimi verilen hukuk fakültelerinde teorinin yanı sıra pratik uygulamaya

⁷ “Case law zor bir hukuk sistemidir; çünkü mesela, İngiltere’de örnek alınabilecek, yani emsal kullanılacak 300.000 dolayında karar vardır.” “Bir hukuk sisteminin veya dalının içtihadı olmasının avantajı bu hukuk dalına esneklik sağlaması, dezavantajı ise hukuki belirsizliğe yol açmasıdır” (Gözler, 2019:156).

da yer verilmesi, hukuk derslerinin yanı sıra temel kültür konularının da öğretilmesidir (Ansay, 1969:268).

İçtihatların hukukun esas kaynaklarından olduğu Anglo Sakson ülkelerinde, hukuk kliniklerinin eğitim sürecinde önemli yer kaplaması doğaldır. Hukuk klinikleri uygulaması, eğitiminin niteliğini arttırmak amacıyla, lisans öğrencilerine teorik bilgilerin uygulamada karşılık bulması imkânı sunan uygulamalardır. Teori ile uygulamayı birleştiren öğrencilerin bir uzman gözetimindeki kliniklerde başvuranlara hukuki yardımda bulunmaları, liyakatlı hukukçuların yetişmesini sağlayacaktır. (Kurt Konca, 2019:13) Anglo sakson hukuk eğitiminde 1920’lerde temeli atılmış hukuk klinikleri uygulaması, 1960 – 70’lerden sonra tam anlamıyla hukuk eğitimine yerleşmiştir (Jackson ve Jones, 2018:88).

Anglo Sakson ülkelerinde içtihatların hukukun esas kaynaklarından olmasının diğer bir sonucu olarak hâkim, avukat, noter meslekleri gibi hukukçu yardımcılığı mesleğinin olması sonucunu doğurmuştur. Yazılı hukuk kuralları yerine örf ve âdetin ve içtihatların takip edilip esas kaynak adledilmesi, hukukçuluk mesleklerine yardımcı kişilerin, ön hazırlıklarını yapıp, hukukçuları davalarına, olgularına hazırlamaları gerekliliğini doğurmuştur. Bu amaçla mevzuat hızlı ve etkin şekliyle taranacak, bireyler de adli hizmetlerden hızlıca sonuç alabileceklerdir. Karar vericiler zaman ve dikkatlerini kaybetmeden davalara odaklanabilecektir.

2.3. KANADA’DA HUKUK EĞİTİMİ VE HUKUK KLİNİKLERİ

Hukuk eğitiminin önemi ve reformların gerekliliği, hukuk sistemlerinin hukuk eğitimini şekillendirmesine etkilerini gördükten sonra, Kanada’da hukuk eğitimine değinilebilir. İngilizce ve Fransızcanın resmi dil kabul edildiği Kanada’da, anayasal monarşi başlığı altında yönetim federal, bölgesel ve kentsel yönetim şekillerini benimsenmiştir, adem-i merkeziyetçi yapısı güçlüdür ve ülke 10 eyaletten oluşmaktadır (“Government of Canada” 2019). Statistic Canada verilerine göre Kanada’nın 2019 yılı nüfusu 37,589,262’dir (“Statistic Canada” 2019). Nüfusuna göre ülke genelinde 17 hukuk fakültesine (“Geographic Guide To Canadian” 2019) sahip olan Kanada’nın dünya sıralamasında hukuk fakülteleri 20. sırada University of Toronto, 22. sırada McGill University ve 37. sırada University of British Columbia ile yer almaktadır (“QS World University Ranking LAW” 2019). İngiliz monarşisini benimsemiş olan Kanada da Anglo Sakson Hukuku yani Anglo Amerikan Hukuku yani Common Law Hukuk Sistemi benimsenmiştir. Kanada hukukunun konu bakımından ikiye ayrıldığı söylenebilir. Bunlar, kamu hukuku yani ceza, anayasa ve idare hukuku; özel hukuk yani sözleşmeler, sahiplik ve mülkiyet, aile hukuku - aile üyelerinin hakları ve görevleri, haksız fiil - birisine ya da birisinin mal varlığına zarar diye sıralanabilir (“Canadian Law and Justice” 2019).

Kanada da hukuk fakültelerine girmek için aranan bazı şartlar mevcuttur. Lise eğitiminden sonra, hukuk fakültesine girmeden önce en az 90 kredilik yani üç yıllık bir lisans (bachelor) eğitiminin alınmış olması aranır. Eyalet sistemine sahip Kanada da merkezi bir alım sistemi olmadığı için hangi hukuk fakültesine başvurulacaksa o eyaletin yeterlilik şartlarına göre başvurulması gerekmektedir. Bu yüzden hukuk öncesi lisans eğitiminin hukuk fakültesine girişte yeterliliğini ölçmek için alınmış olan Bachelor of Arts (BA) ya da Bachelor of Science (BS) derecesinin geçerliliği kontrol edilmelidir (“Steps to become a Lawyer” 2019). Bu özelliğinden dolayı hukuk fakülteleri Kanada da “profesyonel okullar” olarak anılır.

Hukuk fakültesi öncesinde en az üç yıllık bir lisans derecesine sahip olunduktan sonra, kuzey Amerika da geçerli olan LSAT – The Law School Admission Test yani Hukuk Fakültesine Giriş testinin geçilmesi ve makul bir puanın alınması gereklidir (“Who Employ The LSAT” 2019). LSAT sınavına hazırlık için ciddi kurslar mevcuttur.⁸ LSAT sınavında adaylara test ve yazılı sınav yapılır. Yazılı sınav adayın başvurduğu hukuk fakültelerine gönderilir ve hukuk fakülteleri adayın başvuru sürecinde bu yazılı sınavı değerlendirir. Uzun ve kompleks paragrafların bulunduğu sorular, adayların anlama, yorumlama, sonuca varma, analitik düşünme ve mantıksal kavrama yetileri ölçer. 120 ile 180 arasında puanlamanın yapıldığı bu sınav başvuruları online yapılır ve sınav tarihinden 3 hafta sonra sonuçlar adaylara gönderilir (“LSAT in Canada” 2019).

Bir sonraki basamak eğer kabul alındıysa Kanada da bir hukuk fakültesinde eğitim almaya başlamaktır. Kanada da Quebec eyaletinde French Civil Law yani Fransız Kıta Avrupası Hukuku hakimken, İngiliz Kanada da Common Law yani Anglo Amerikan hukuk sistemi hakimdir. Hangi hukuk sisteminden hukukçu yetişmek istiyorsa hukukçu adayı o eyaletin hukuk fakültelerinden mezun olmalıdır (“Choosing a law school in Canada” 2019). Kanada da common law eğitimi almış bir lisanslı avukatın eğitim aldığı eyaletten başka bir common law hukuk sistemini benimsemiş eyalette avukatlık yapabilmesi serbesttir (“Federation of Law Societies of Canada” 2019). Her eyaletin ve üniversitenin kabul şartları farklı olsa da genellikle aranan kabul şartları hukuk fakültesi öncesi alınmış lisans not döküm belgeleri, referans mektupları, toplumsal katılım faaliyetleri belgeleri, kişisel mektup ve LSAT puanı gereklidir.⁹ Bu hukuk fakültelerinden mezun olanlar Bachelor of Laws (L.L.B.) program ya da Juris Doctor (J.D.) derecesini alırlar. Bu dereceleri almak genellikle 3 yıl sürer (“National Requirement” 2018).

Kanada hukuk fakültelerinde Amerikan Hukuk Sisteminin de bir ürünü olan “case method” yani probleme dayalı öğrenim modeli tercih edilir. Case booklarda yer alan örnek davalar incelenir ve o davada yer alan hukuk ilkeleri öğrenilmiş olur (Kuş, 2013:949). Zorunlu derslerin birçoğu birinci sınıfta verilir ve “hukukçu gibi düşünme” meziyetini kazanmaları sağlanmaya çalışılır (Güran, 1984:182-184). İkinci ve üçüncü sınıftaki derslerin birçoğu seçmelidir ve teoriyle pratik arasında kurulması istenen köprü için öğrencilerin uygulamaya yönelmesi sağlanır (Güran, 1984:185). Bu uygulamalı örneklerden en yaygını ve prestijlisi clerkship yani yargıç asistanlığıdır yani kâtipliktir (Güran, 1984:191). Prestijli ve yüksek derece mahkemelerinden birinde hâkim olan birine asistanlık yapmak o hukuk fakültesi öğrencisinin meslek hayatında parlak bir adımdır.

The Canadian Institute for the Administration of Justice (CIAJ) hukuk öğrencilerine eyalet, federal veya idari düzeyde clerkship imkânı sunmaktadır. Clerkship programı, katılan hâkimlerin mevcudiyetine bağlı olarak, yılın belirli dönemlerinde gerçekleşir. Staj boyunca öğrenciler hukuk hakkında çalışma bilgisi edineceklerdir. Yasal ve idari işlemleri takip edebilir, içtihatları ve doktrin metinlerini araştırabilir, yasal muhtıra taslakları hazırlayabilir ve yeni hukuk alanlarını öğrenebilirler.

⁸ “LSAT Prep Courses, Oxford Seminars, Locations Across Canada, LSAT Prep, Richardson Prep Center, Toronto, Free Sample LSAT Test, LSAT Center, online” gibi.

⁹ Örneğin Ontario eyaletinde başvurular “Ontario Universities Application Center” üzerinden yapılır, ‘Apply To Ontario Law Schools, Professional Program Application’. Ontariodaki hukuk fakülteleri: Bora Laskin Faculty of Law of Lakehead University, Osgoode Hall Law School of York University, University of Ottawa, Queen’s University, University of Toronto, Western University, University of Windsor <<https://www.ouac.on.ca/olsas/>> (02.10.2019).

Staj, öğrencilere duruşmalara girme ve bir davanın hâkim açısından nasıl yürütüldüğünü görme yeteneği verebilir. Öğrenciler bir hâkimin yazılı ve sözlü argümanları, hukukun durumunu öğrenmesini ve bir hâkimin yasal konuları nasıl ele aldığını ve çözdüğünü öğrenebileceklerdir. Staj programına katılan hâkimler, Kanada'nın çeşitli hukuk alanlarından. Bir öğrencinin ikamet ve ilgi alanları göz önüne alındığında, CIAJ bir katılımcıyı, Temyiz Mahkemeleri, Yüksek Mahkemeler, Federal Mahkemeler, Medenî hukuk konularında yetki sahibi olan İl Mahkemeleri, Cezai konularda yargı yetkisi bulunan İl Mahkemeleri, Belediye Mahkemelerinden birinden bir hâkim ile eşleştirecektir. Başvuru sahipleri hukuk fakülteleri transkriptlerini, özgeçmişini ve clerkship programına ilgilerini açıklayan bir sayfalık niyet mektubunu sunmalıdır. Niyet mektubunda öğrenciler kâtiplik yapacakları şehri belirtmelidirler (“Clerkships across Canada” 2020).

Hukuk fakültelerinde teorinin pratiğe döküldüğü diğer önemli alan ise lisans programlarında uygulanan hukuk klinikleridir. Klinik ve deneysel-tecrübeye dayalı eğitim de denilen hukuk kliniklerinin ilk dalgası Kanada da 1970'lerde başlamıştır. Her hukuk fakültesinin hangi klinik eğitimi sağlayacağına fakülte dekanlığı karar vermektedir. Bazı fakültelerde klinik eğitimi zorunlu iken bazılarında tamamen gönüllü olabilmektedir. Hukuk fakültelerini seçecek öğrenciler, hangi klinik eğitimi almak istiyorlarsa bu tercihlerine göre hukuk fakültesi seçip, uzmanlaşmaya lisans eğitiminde adım atabilirler. Kliniklerin çalıştığı konulara örnek verilecek olursa, insan hakları hukuku, kadının insan hakları, çevre hukuku, infaz hukuku, sağlık hukuku, şirketler hukuku, yerli haklar hukuku, sosyal güvenlik hukuku, iş hukukudur (Smyht, Hale ve Gold, 2017:160-162). Kliniklerin finanse edilmesi Ontario da olduğu gibi kamu gücüyle yapılabilir ya da fakülteler özel bütçeler ayırabilirler. Ancak belirtmek gerekir ki kliniklerin finansman sorunu en büyük sorunlardır. Bu sorun, kliniklerin çeşitliliğini, bireylerin kliniklere ulaşma imkânlarını, klinikte staj yapacak öğrenci sayısını ve niteliğini etkilemektedir. Bazı fakülteler, externship denilen eğitim kurumları ve işverenler arasındaki ortaklıklar tarafından sağlanan staj tipi klinik imkanları da sunmaktadır (Jackson ve Jones, 2018:98-101). Dekanlıkların kliniklerin çerçevesini belirlerken, finansal problemlerden öte tüm insanları kapsayan konuları seçmiyor olmaları hukuk kliniklerine getirilen en önemli eleştirilerden biridir. Örneğin şirketler hukuku için klinikler daha kolay finanse edilip desteklenirken yerli halklar gibi azınlıkta kalan, hassas guruplara klinikler aynı istekle açılıp desteklenmemektedir. Bu da klinik eğitiminin tarafsızlığını, hukukçu mu yoksa hukuk bilgisi olan hukuk mühendisleri mi yetiştirildiği sorusunu akla getirmektedir (Barkaskas ve Buhler, 2017:16).

Hukuk Kliniği Eğitimi Birliği - The Association for Canadian Clinical Legal Education (ACCLE) ortak amaçlarını şöyle açıklamaktadır: Kanada'daki hukuk eğitimcilerine klinik hukuk eğitimi ile ilgili en iyi uygulamaları, pedagojileri ve diğer bilgileri paylaşmaları için bir forum sağlamak; Kanada hukuk okullarında klinik hukuk eğitiminin geliştirilmesi ve bu gelişimi teşvik etmek; klinik pedagoji ve araştırmayı teşvik etmek; Kanada'daki klinisyenlere klinik hukuk eğitimine ilişkin bilgilerin dağıtılmasını kolaylaştırmak ve derneğin amaçlarını kolaylaştırmak için konferansları veya diğer faaliyetleri teşvik etmek veya düzenlemek. Dernek uluslararası düzeyde düzenlediği konferanslarda Kanada'da ve dünya genelinde hukuk klinikleri eğitiminde devam eden ve gelecekteki zorlukların tespitine cevap aramaktadır. Kliniklerin ve / veya klinisyenlerin ne tür iş stratejileri kullandıklarını araştırır. Hukuk kliniklerinde yaşanan mali zorluklar ile birlikte, öğrencilere, zor durumdaki müvekkiller için adalete erişim sağlamada ne tür fırsatlar sağlanabileceği öğretilmesinin önemi tartışılır. Topluluklarla ortaklıklar ve disiplinler arası yaklaşımlar klinikler, klinisyenler ve hukuk

öğrencileri için yeni fırsatları nasıl kolaylaştırabilir sorusuna cevap aranır (“Association for Canadian Clinical” 2020). Bu bilgiler ışığında, karşılaştırmalı hukuktan da faydalanarak, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ile tartışmaya açılan hukuk eğitiminde hukuk klinikleri mevzusunda Kanada, 50 yılı aşkın klinik eğitim tecrübesiyle Türkiye’ye yol gösterebilir.

2.4. KANADA’DA MESLEK OLARAK HUKUKÇULUK

Genel hatlarıyla bahsedilen Kanada’da hukuk eğitimi bilgilerinin ışığında, Kanada’da hukukçuluk mesleğine değinilmelidir. LLB ya da JD derecesi alındıktan sonra, hukuk fakültesi mezunları buldukları eyaletin, baro sınavlarına girerler ve bu sınavları geçenlerin 10 – 12 ay arası süren staj dönemi (articling) başlar. Bu baro sınavlarından önce baroların eğitimleri vardır, bu eğitimler tamamlanır ve sınav ya da sınavlar verilerek staj dönemine geçilir. Staj dönemini de başarıyla tamamlayan aday, avukatlık mesleğinin gereklerini karşılayacak kişisel özelliklere de sahipse bulunduğu eyaletin barosuna başvurarak avukatlık lisansını almaya (Call to the Bar) hak kazanır.^{10 11}

Kanada da mahkemelerin yapıları baktıkları davaların önem derecesine göre belirlenir. En yüksek dereceli mahkeme Supreme Court of Canada yani Kanada Federal Yüksek Mahkemesi, bütün ülke genelini ilgilendiren olayların taşındığı temyiz mahkemesidir (“Supreme Court of Canada” 2019). Daha sonra Superior Courts (Türkiyedeki istinaf mahkemeleri benzeri) yani üst derece mahkemeleri vardır. Bu mahkemelerin her eyalet ve bölgede yargılama yapan ve temyiz edilebilen iki çeşidi bulunmaktadır. En düşük seviyede de Provincial ve Territorial Courts yani yerel mahkemeler bulunmaktadır (“The Canadian Superior Courts” 2019). Kanada da hâkimlik sıfatı kazanmak ABD’den farklı olarak, seçilerek değil atanarak olur. İlk şart olarak Kanada vatandaşı olmak gerekir. Her eyaletin ve atanılacak mahkemenin derecesine göre hâkim olma şartları değişiklik gösterse de hâkim adaylarının en az 10 yıl baroya kayıtlı şekilde avukatlık yapması, hukuk sistemine kayda değer katkılarda bulunması ve hâkimlik mesleğine uygun kişilik özelliğini taşıması beklenir. Örneğin hukukta akademik kariyer yapmış ya da hukukla ilgili idari görev almış birinin bu katkıları yaptığı söylenebilir. Tabii ki hâkim olmak isteyen kişinin bir cezai sabıkası ya da herhangi bir başka avukatın profesyonel şikâyetine maruz kalmaması gerekir (kaldıysa da çözümlenmiş olması lazımdır). Hâkim olmak isteyen hukukçular yazılı başvuru yaparak hâkim olmak istedikleri mahkemenin standartlarına göre bir komite tarafından değerlendirilerek atanırlar. Bazı eyaletlerde 70 olmak üzere hâkimlerin zorunlu emeklilik yaşı 75tir (“Canadian Judicial Council” 2019).

Canadian Supreme Court yani Kanada Federal Yüksek Mahkemesinde hâkim olabilmek için, mevcutta bir eyaletin yüksek mahkemesinde (courts of appeal or superior court of the province) hâkim olmak ya da önceden bu mahkemelerin birinde hâkim olmak ya da 10 yıl boyunca bir eyaletin barosuna kayıtlı olarak avukatlık yapıyor ya da yapmış olmak şartı aranır. Federal Mahkeme hâkimleri başkent olan Ottawa’nın ancak 40 km uzağında oturabilirler. En az İngilizce ve Fransızca’yı

¹⁰ Ontario eyaletinden örnek verilecek olursa, Law Society of Ontario, “Lawyer Licensing Process”. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsuc.on.ca/licensingprocesslawyer/>

¹¹ The National Committee on Accreditation (NCA), Federation of Law Societies of Canada kapsamında, yabancıların ve yabancı ülke hukuk sistemlerinde eğitim almış kişilerin Kanada da avukatlık yapabilmelerinin şartlarını belirler ve yeterlilik için sınavlarını yapar. NCA. (2019). Erişim adresi: <https://flsc.ca/national-committee-on-accreditation-nca/about-the-nca/>

bilen çok dilli hâkimler Kanada Federal Yüksek Mahkemesine seçilebilirler. Bu hâkimlerin, Kanada toplumunun çok kültürlü yapısına, Kanada tarihine ve hukuk sistemine hâkim kişiler olması beklenir. Kanada hukuk sistemine ve hukuk pratiğine hâkimiyet, analitik ve hızlı düşünme kabiliyeti, mantıki yorum yapabilme, çözümleyebilme ve sonuca ulaşabilme gibi yetkin bir hukukçuda olması gereken özellikler de ayrıca bu hâkimlerden de beklenildiği hâkim olma şartlarında belirtilmiştir (“Qualifications and Assessment Criteria” 2019).

Kanada’da hâkim yardımcıları (the judicial administrative assistnant –JAA-), dava öncesi dosyadaki belgelerin eksiksiz hazırlandığını kontrol edip, hukuk formatına uygun olup olmadıklarına bakarlar. Ayrıca, hâkimin imzasına sunulacak belgeler varsa hazırlarlar, hukuki kaynakları tarar hâkimleri bilgilendirirler. Hâkimlerin sekreteryası görevini görürler. Bireylere verimli ve hızlı hizmet sunabilmek için, hâkim yardımcılarının ağır ve yoğun koşullarda bile karışık taslakları çözüp düzenleyebileceği gelişmiş organizasyon yeteneğinin olması gereklidir. Bu pozisyon için aranan nitelikler şunlardır: Ortaöğretim veya eşdeğeri bir okuldan mezun olmak, hukuk sekreterliği olarak üç yıllık deneyim de dâhil olmak üzere en az beş yıllık sekreterlik deneyimi veya ilgili bir alanda iş deneyimi gereklidir örneğin hukuk bürosu, yasal çevre veya adalet sistemi gibi. Eğitim, öğretim ve deneyimin eşdeğer kombinasyonları da pozisyon için aranan nitelikleri karşılamaktadır (“Judicial Administrative Assistant” 2020). Kanada’da örneğini bulabileceğimiz, hâkim yardımcılığı kurumu, Türkiye’de Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ile tartışmaya açılmıştır. “Yargı etkinliğinin arttırılması, mahkemelerin iş yükünün azaltılması, hâkimlerin niteliğinin arttırılması, hâkimin asıl işi olan iddiaları dikkate alarak uyuşmazlığı çözmeye odaklanmasının sağlanması” gibi faydaları dokunacak hâkim yardımcılığı kurumu, Türkiye de adliye hizmetlerinin hızlanması ve bireylerin adalete ulaşımının adil yargılanma hakkı çerçevesinde kalmasını sağlayabilir (Kurt Konca, 2016:55). Bu amaçla, kurum ile ilgili Kanada’da örneğinin incelenmesi katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Günümüz dünyası, ulusal hukuk sistemlerine hâkimiyetin yanı sıra karşılaştırmalı hukuk alanında çalışmaların yapılmasının zorunlu hale geldiği ve uluslararası hukuku da iyi bilmenin gerektiği bir yer haline gelmiştir. Ulusal hukuk sistemlerinin iyi şekilde kavranıp geliştirilmesi ve bunun pratiğe hatasız şekilde dökülebilmesi o toplumun hukuk ve hak arama özgürlüğünü ve hukuka olan inancını ve adil yargılanma hakkının işlerliğini doğrudan etkilemektedir. Hukuk sistemlerinin hukuk uygulayıcısı olan hukukçulara hakkıyla öğretilmesi ve bu değerlerin en iyi şekilde sindirilebilmesi için hukuk eğitiminin yöntemi, kalitesi ve verimliliği hayati önem arz eder. Gelişen dünya standartlarına ayak uyduran bir hukuk eğitimi için dünyada ve Türkiye’de reform hareketleri sürekli güncelliğini korumaktadır. Gerek Türkiye’nin de katıldığı Avrupa Birliğinde yükseköğretimde belli bir standartı yakalamak için yayınlanan Bologna Deklarasyonu gereği, gerek Türkiye’nin, Avrupa Birliği üyelik müzakereleri çerçevesinde Yargı ve Temel Haklar Faslı 23. Fasıl’ın açılış ölçütlerinden dolayı açıklanmış Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019, Türkiye’de hukuk eğitiminde reform ciddi şekilde tartışılır hale gelmiştir. Strateji Belgesine istinaden 24 Ekim 2019 tarih ve 30928 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “7188 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile “Hukuk Mesleklerine Giriş Sınavı” ile “İdari Yargı Ön Sınavı” yasalaşmıştır.

Kıta Avrupası hukuk sistemini benimsemiş Türkiye’de karşılaştırmalı hukuk çerçevesinde diğer sistemlerin ve bu sistemlerin hukuk eğitiminin irdelenmesi, Türkiye’de hukuk eğitiminin ve hukukçuların ufkunu açmak için bir fırsattır. Bunu yaparken hem farklı bir hukuk sisteminden hem farklı bir idari sistemden hem de farklı bir gelişmişlik düzeyinden gelen Kanada hukuk sisteminin ve hukuk eğitiminin incelenmesi faydalı olacaktır. Kanada, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019’un hukuk eğitimi ve hukukçuluk mesleği açısından önerdiği bazı yenilikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Dünyada gelişmişlik düzeyi ve üniversitelerinin dünya sıralamasında ön sıralardaki yeriyle dikkat çeken Kanada, Anglo Sakson hukuk sistemini benimsemiş, federal yapıya sahip ve çok kültürlü toplum yapısıyla dünyada sayılı gelişmiş ülkelerden biridir. On birinci yüzyıldan beridir gelişmekte olan common law’un etkisiyle, kanunlaştırmadan uzak durmuş, örf ve âdet hukukunu asli kaynak kabul etmiş, içtihadi nitelikte bir sistem geliştirmiş, hâkimleri kural koyucu ve uygulayıcı konuma koymuş, kamu-özel hukuk ayrımı olmayan ve yargı birliğinin hâkim olduğu bir sistemi hukuk sistemi olarak oturtmuştur.

Kanada hukuk sistemi, common law geleneğine uygun olarak, olgun hukukçuların hayatın içinden yetişmeleri öncelik edinmiş, bunu sağlamak için profesyonel okul ilan ettiği hukuk fakültesi öncesi en az üç yıllık bir lisans eğitimini zorunlu kılmıştır. Hukuk fakültelerinde probleme dayalı öğrenme modelini benimseyerek, hukuk klinikleri vasıtasıyla da olaylar üzerinden teori ve pratiği birleştiren bir hukuk eğitimi modeli benimsemiştir. Avukat olmak ve hâkim seçilmek uzun ve zor bir süreçtir. Hâkimlerin yarattığı bir hukuk sistemine hakim olabilmek için temel şartlardan biri hukuk pratiğinin içinde olmak ve on yıl boyunca avukatlık yapmış olmaktır. Kanada, hâkimlerin işini kolaylaştırmak ve bireylere kısa zamanda ve etkin bir biçimde adliye hizmeti sunup adalet dağıtmak için hâkim yardımcılığı kurumunu aktif şekilde kullanmaktadır.

Kanada, Yargı Reformu Strateji Belgesi 2019 ve sonrasında yapılan kanun değişiklikleri ile Türkiye’de hukuk eğitiminde ve hukukçuluk mesleğinde gerçekleştirilmek istenen reformlar için ciddi ve gelişmiş bir bilgi kaynağı olabilir. Kanada, hukuk eğitimde klinik çalışmalar, hâkim yardımcılığı gibi Türkiye’de olmayan ancak reformlar çerçevesinde önerilen kurumların örnek alınıp incelenebileceği bir ülkedir. Türkiye’deki son anayasal değişiklikler hukuk sisteminde, Avrupa Birliğine üyelik sürecinde de strateji belgeleri ile hukuk eğitiminde köklü değişikliklere gidilmektedir. Bu da Türkiye’nin hukuk sistemi geleneğinin konumunu sorgulatmaktadır. Hukuk sistemleri, hukuk eğitimlerinin eğilimini, kaliteli hukuk eğitimi de hukukçuların hukuk pratiğindeki verimliliğini etkiler. Hukuk eğitimlerinin verimliliğini arttırmak için de karşılaştırmalı hukuk çalışmalarına önem ve ağırlık vererek ulusal hukukun baskın karakterini ve hukukçuların kafalarındaki ‘kendi sisteminden olmayan kötüdür’ dogmalarını yıkmak gerekir ki çok kültürlü Kanada bunun için eşsiz bir örnektir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Ş. (2001). Hukuk Eğitimi Üzerine Düşünceler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2). 9-10.
- Ansay, T. (1969). Hukuk Eğitiminde Reform. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1-2), 261-321.
- Apply to Ontario Law Schools. (2019). Erişim adresi: <https://www.ouac.on.ca/olsas/>
- Arat T. (1968). *Amerikan Hukuk Öğretiminde Case Method*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. Sevinç Matbaası.

- Association for Canadian Clinical Legal Education. (2020). Erişim adresi: <http://accle.ca/>
- Atay, EE. (2013). *Hukuk Başlangıcı* (1. Bası). Gazi Kitabevi.
- Aybay, A. ve Aybay, R. (2012). *Hukuka Giriş* (8. Genişletilmiş Bası). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, N. (2009), *Hukuka Giriş* (Güncellenmiş 2. Bası). Adalet Yayınevi.
- Barkaskas, P. ve Buhler, S. (2017). Beyond Reconciliation: Decolonizing Clinical Legal Education. *Journal of Law and Social Policy*, 26, 1-20.
- Başözen, A. Ve M., İyiler. (2010). Türk Hukuk Eğitiminde Klinik Eğitimin Bir Türü Olarak Yeni Bir Uygulama: 'Lisans Aşamasında Öğrenci Stajı'. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/(Özel Sayı 2009), 1481 – 1492.
- British Columbia, Judicial Administrative Assistant. (2020). Erişim adresi: <https://www2.gov.bc.ca/gov/content/careers-myhr/all-employees/pay-benefits/salaries/salarylookuptool/legal-judiciary/judicial-administrative-assistant>
- Canada - Human Development Reports – UNDP. (2018). Erişim adresi: file:///C:/Users/hpc26/Downloads/2018_Human_Development_Statistical_Update.pdf
- Canadian Judicial Council, How do judges get appointed? (2019). Erişim adresi: https://www.cjc-ccm.gc.ca/english/resource_en.asp?selMenu=resource_judges_en.asp
- Ceza Muhakemesi Kanunu Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. (2019). T.C. Resmi Gazete (30928, 24 Ekim 2019).
- Choosing a law school in Canada. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsac.org/jd/choosing-a-law-school/canadian/geographic-guide>
- Demir, A. ve Deryal, Y. (2013). *Hukuk Başlangıcı ve Hukuk Metodolojisi* (1. Bası). Adalet Yayınevi.
- Demir, F. (2013). *Hukuka Giriş ve Temel Kavramlar* (1. Bası). Albi Yayınları.
- Derdiman, RC. (2010). *Hukuk Başlangıcı* (Gözden Geçirilmiş 2. Bası). Alfa Aktüel.
- Dinçkol, A. (2013). *Hukuka Giriş Hukukun Temel Kavramları* (Gözden Geçirilmiş 9. Basım). Der Yayınları.
- Esener, T. (2015). *Hukuka Giriş* (Gözden Geçirilmiş 11. Baskı). Vedat Kitapçılık.
- Federation of Law Societies of Canada, National Mobility of the Legal Profession. (2019). Erişim adresi: <https://flsc.ca/national-initiatives/national-mobility-of-the-legal-profession/>
- Federation of Law Societies of Canada, National Requirement January 1st, 2018. (2018). Erişim adresi: <https://flsc.ca/wp-content/uploads/2018/01/National-Requirement-Jan-2018-FIN.pdf>
- Geographic Guide To Canadian Common Law Schools Who Employ The LSAT. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsac.org/jd/choosing-a-law-school/canadian/geographic-guide>
- Government of Canada, Office of the Commissioner for Federal Judicial Affairs Canada, Qualifications and Assessment Criteria. (2019). Erişim adresi: <http://www.fja-cmf.gc.ca/home-accueil/index-eng.html>
- Government of Canada, Canadian law and justice. (2019). Erişim adresi: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/new-immigrants/learn-about-canada/laws.html>
- Government of Canada, Justice Laws Websites, "Judges Act". (2020). Erişim adresi: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/j-1/FullText.html>
- Government of Canada. (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship/services/new-immigrants/learn-about-canada/government.html>
- Gözler, K.. (2009). Küreselleşme Sürecinde Hukuk Eğitimi. *Legal Hukuk Dergisi*, 6/(69), 3021-3030.
- Güran, S. (1984). ABD'de Hukuk Öğretimi ve Eğitimi. *İÜHF Mecmuası*, 50/(1-4), 180-196.
- Işıқтаç, Y. (2010). *Hukuk Başlangıcı* (2. Bası). Filiz Kitabevi.
- Jackson, J. ve Jones, S. R. (2018). Law & Entrepreneurship in Global Clinical Education. *International Journal Of Clinical Legal Education*, 25/(3), 85-149.
- Kalabalık, H. ve Erdem, M. (2012). *Temel Hukuk Bilgisi* (Güncellenmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı). Seçkin Kitabevi.
- Kubalı, HN. ve Ö, Seliçi. (1973). 19. Yüzyılın Sonlarından İtibaren Türkiye'de Mukayeseli Hukukun Gelişmesi ve Mukayeseli Araştırmaların Bugün ki Durumu. *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 7/10), 3-46.
- Kurt Konca, N. (2016). *Hakim Yardımcılığı Kurumu ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*. SETA / RAPOR. Erişim adresi: https://setav.org/assets/uploads/2016/11/20161024155749_hakim-yardimciligi-kurumu-pdf.pdf

- Kurt Konca, N. (2019). Yargılamaya Egemen Olan İlkeler Işığında Yargı Reformu Strateji Belgesi. *SETA/ANALİZ*, 286. Erişim adresi: <https://www.setav.org/analiz-yargilamaya-egemen-olan-ilkeler-isiginda-yargi-reformu-strateji-belgesi/>
- Kuş, M. (2013). Hukuk Öğrenimi ve Hukukçunun Eğitimi. *TAAD*, 4/(14), 934-968.
- Law Society of Ontario, Lawyer Licensing Process. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsuc.on.ca/licensingprocesslawyer/>
- LSAT (Law School Admission Test) in Canada, How to Prepare, Exam Content, Application Process, Receiving Your Score. (2019). Erişim adresi: <https://www.lawyeredu.org/canada.html>
- Oğuz, A. (2003). Hukuk Eğitimindeki Son Gelişmeler ve Karşılaştırmalı Hukukun Hukuk Eğitimindeki Rolü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/(4), 1-40.
- Oğuz, A. (2003). *Karşılaştırmalı Hukuk* (1. Bası). Yetkin Yayınları.
- Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, YKS 2018 Tercih Yapan ve Yerleşen Aday Sayıları Dağılımı (Fakülte/Yüksekokullara Göre). (2018). Erişim adresi: https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/GENEL/2018TERCIHKITAP/Bolum3_11012019.pdf
- Pekcanitez, H. (2003). Hukukta Aktif Eğitim. *Türkiye Barolar Birliği, Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi, Uluslararası Toplantı, 9-10-11 Ocak 2003* içinde (112-117. ss.). Erişim adresi: http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/hukuk_ogretimi.pdf
- QS World University Ranking LAW. (2019). Erişim adresi: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2019/law-legal-studies>
- Smyth, G., Hale, S. ve Gold, N. (2017). Clinical and experiential learning in canadian law schools: Current perspectives. *Canadian Bar Review*, 95/(1), 151-178.
- Statistic Canada, Population by year, by province and territory. (2019). Erişim adresi: <http://www.statcan.gc.ca/tables-tableaux/sum-som/l01/cst01/demo02a-eng.htm>
- Steps to become a Lawyer/Attorney in Canadian Provinces / Territories. (2019). Erişim adresi: <https://www.lawyeredu.org/canada.html>
- Supreme Court of Canada, Role of the Court. (2019). Erişim adresi: <https://www.scc-csc.ca/court-cour/role-eng.aspx>
- The Canadian Charter of Rights and Freedoms. (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <http://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/charter-charte/index.html>
- The Canadian Institute for the Administration of Justice (CIAJ), Clerkships across Canada. (2020). Erişim adresi: <https://ciaj-icaj.ca/en/featured-clerkships-across-canada/>
- The Canadian Superior Courts Judges Association (CSCJA), Structure of the Courts. (2019). Erişim adresi: http://www.cscja-acjcs.ca/structure_of_courts-en.asp?l=4
- The Law School Admission Test. (2019). Erişim adresi: <https://www.lsac.org>
- The National Committee on Accreditation (NCA), Federation of Law Societies of Canada. (2019). Erişim adresi: <https://flsc.ca/national-committee-on-accreditation-nca/about-the-nca/>
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği, Fasıllar, 23. Fasil. (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <http://www.abgm.adalet.gov.tr/avrupabirligi/fasillar/23.fasil.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Yargı Reformu Strateji Belgesi, Amaç ve Hedefler (2019, Mayıs). Erişim adresi: http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuatlar/yrs_tr.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Yargı Reformu Strateji Belgesi, Amaç 3: İnsan Kaynaklarının Nitelik ve Niceliğinin Arttırılması. (2019, Mayıs). Erişim adresi: http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuatlar/yrs_tr.pdf
- Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, Kanada'nın Ekonomisi. (2019). Erişim adresi: <http://www.mfa.gov.tr/kanada-ekonomisi.tr.mfa>
- Yükseköğretim Kurumu, 2018 YKS Yerleşme Koşulları, 2018 Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu. (2018). Erişim adresi: <https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2018/YKS/KONTKILAVUZ6082018.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu Uluslararası İlişkiler Daire Başkanlığı, Bologna Süreci Nedir? (2019, 2 Ekim). Erişim adresi: <https://uluslararası.yok.gov.tr/uluslararasıilasma/bologna/temel-bilgiler/bologna-sureci-nedir>
- Yükseköğretim Kurumu YÖK ATLAS, Yükseköğretim Kontenjan, Tercih ve Yerleşme İstatistikleri (2018 YKS) – Program: Hukuk. (2018). Erişim adresi: <https://yokatlas.yok.gov.tr/meslek-lisans.php?b=10094#>

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 18.05.2020 | Kabul Tarihi: 30.05.2020

CITIZENSHIP TEST AS A MIGRATION POLICY PROPOSAL IN TURKEY

Elçin İSTİF İNCİ

PhD Candidate, Istanbul University, Department of Political Science and International Relations,
istifelcin@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-6471-7698>

Atıf / Citation: İnci E. İ. (2020). Citizenship Test As A Migration Policy Proposal In Turkey. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 161-178.

Abstract

This article focuses on proposing a citizenship test as a tool in Turkey's migration management policies. Despite making new implementations to adjust and accommodate the highest level of migration in its republican history, Turkey needs a more comprehensive and systematic approach to the issue in the long run. As migration leads to naturalization in most cases, many countries prefer to regulate migration and naturalization with citizenship criteria as well as citizenship tests for their prospective citizens. For this study, citizenship test examples are taken from The United States (US) and the United Kingdom (UK) practices since they have been among the most popular countries for immigration throughout history. While the former has a relatively long experience in citizenship tests, the latter supports a new and more elaborated model. To what extent does Turkey take any of these countries as a model in the design of its own citizenship test? The question of why Turkey needs such regulation and what kind of test would be plausible will be discussed in this article. A proposed testing model will be given systematically specific to the Turkish case.

Keywords: Citizenship, Naturalization, Migration, Integration, Turkey.

TÜRKİYE'DE GÖÇ YÖNETİMİ POLİTİKA TASARISI OLARAK VATANDAŞLIK SINAVI

Öz

Bu makale Türkiye'nin göç yönetimi alanında vatandaşlık sınavı uygulanması tasarısına odaklanmaktadır. Cumhuriyet tarihinde alınan en yüksek göçü düzenlemek için yapılan düzenlemelere rağmen, Türkiye uzun vadede daha kapsamlı ve sistematik bir yaklaşıma

ihtiyaç duymaktadır. Göçün vatandaşlığa öncülük yaptığı düşünüldüğünde, birçok ülkenin göçü ve vatandaşlığa kabulü vatandaşlık kriterleri ve sınavları ile düzenlediği görülmektedir. Bu çalışma için vatandaşlık sınavı örnekleri, tarih boyunca yaygın olarak göç alan ülkeler olmaları sebebiyle Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık uygulamalarından alınmıştır. İlki vatandaşlık sınavlarında görece tecrübeli iken, ikincisi daha yeni ve detaylı bir model benimsemektedir. Türkiye'nin neden bu düzenlemeye ihtiyacı olduğu, kendi vatandaşlık sınavı tasarımı bu ülke örneklerinden ne ölçüde faydalanabileceği ve ne tür bir sınavın Türkiye için daha uygun olacağı bu makalede tartışılacaktır. Türkiye için tasarlanan sınav modeli sistematik bir biçimde verilecektir.

Anahtar kelimeler: Vatandaşlık, Vatandaşlığa kabul, Göç, Entegrasyon, Türkiye.

INTRODUCTION

Naturalization policies have been related to migration trends and policies. Countries develop different policies according to their national policies and traditional practices. Beside the residence in the country, migrants eventually get involved in the pursuit of citizenship during their life course. At that point, citizenship symbolizes a transition process for migrants to “shift from being temporary to permanent” (Yildiz, 2017: 38). According to the EU/OECD Indicators of Immigrant Integration, the more time spent in the host country increases, the more citizenship take-up starts (EU/OECD, 2015).

Turkey was unprepared to host the massive number of refugees following the 2011 Syrian War migration wave to its territory. This change forced Turkey's position to an immigrant-receiving (destination) country from a transit country. The number of international migrants in Turkey raised from 1.281.000 (in 2000) to 4.882.000 in 2017, which constituted 6 percent of the total population (UN, 2018). In 2018, Turkey was the most refugee-hosting country with almost 4 million refugee population (UNHCR, 2018). Apart from Syrians, there are 1.134.279 international migrants who hold residence permits in Turkey as of 25 March 2020 (DGMM, 2020b). Consequently, regulations need to be revised according to the recent changing dynamics.

Naturalization of these migrants as Turkish citizens takes place at some stages during their settlement period in Turkey. For example, as of 30 December 2019, 110.000 Syrians obtained Turkish citizenship (Refugees Association, 2020). The aim of this article is not just pointing out the procedure of Syrians' acquisition of Turkish citizenship, but indeed proposing a generalized formulation for Turkey that can be used in all naturalization practices. Even though the emphasis heavily leans on the Syrian refugee¹ influx, the discussed model in this article represents a naturalization tool for applicants from all origin countries who seek to naturalize as Turkish citizens regardless of the type of acquisition of citizenship.

The reason for introducing a citizenship test can vary among different states, depending on their modes of drafting and their relationship to policies of immigration and multiculturalism (Adamo, 2008: 24). The merging idea of bringing a citizenship test into the agenda of Turkey can be related to the changing components of the population since Turkey is facing with the highest number of

---

¹ Turkey, as a signatory country to the 1951 Refugee Convention, maintains geographical limitation to the Convention. Refugee status is only given to people who flee as a consequence of events occurring in Europe. Therefore, Syrians in Turkey have the status of temporary protection. However, in this article, the term refugee is used to describe Syrians who are under temporary protection.

migrants in its Republican history (Ministry of Interior General Directorate of Civil Registration and Citizenship Affairs, NVI: 2015). Although the debate of granting citizenship to Syrians has been widely discussed by scholars (Yildiz, 2017; Bostan, 2018; Akcapar-Koser, Simsek, 2018; Tumentaş, 2018; Ark Yildirim, Özer Yürür, 2019) and politicians in Turkey, citizenship test is a very brand-new term in Turkish political life.

Therefore, this research aims to spark an academic interest on the issue as well as establishing a ground for discussions in the field of naturalization and migration policy development in Turkey. It also provides a basis both for academics and policymakers as they can benefit from the findings of this study. Since amendments on citizenship policies require a more systematic way, the proposed model discussed in this article can constitute an already constructed scheme for further studies.

This article addresses the issue the following way: First, the ideal of citizenship and the practice of citizenship tests will be explained. Example tests will be briefly discussed in the practices of the US and the UK models. Later Turkey's current naturalization system will be described and the proposed citizenship test model for Turkey will be presented with its highlights. The focus is given both on the designation and implementation of the proposed model for Turkey. Michalowski's (2009) citizenship question typologies method is employed to design the Turkish citizenship test.

DEFINITIONS AND THEORETICAL BACKGROUND

Citizenship can be defined as a 'collection of rights and obligations' that give individuals a formal legal identity; these rights and obligations are put together historically as a set of social institutions as in the the jury system, parliaments, and welfare states (Turner, 1997: 5). Another approach sees citizenship as "an institution that guarantees the workers a modicum of civilized life by protecting them from the unpredictable vagaries of accident, sickness and unemployment" according to T.H. Marshall (Isin & Turner, 2007: 7). Some may argue that this definition smack of the social welfare state. A post-cold war definition by Brubaker discusses citizenship as a combination of six dimensions: egalitarian, sacred, nation-membership, democratic, unique, and socially consequential (Brubaker, 1990: 380).

Naturalization can be analyzed both on political and legal grounds. Starting from a very basic right, on juridical grounds, the Universal Declaration of Human Rights Article 15 states that; i) Everyone has the right to a nationality, and ii) No one shall be arbitrarily deprived of his nationality nor denied the *right to change* [emphasis added] his nationality (Assembly, U. G., 1948). Consequently, nationality is granted autonomously by states and thus each state sets down its own domestic nationality laws (Wollman, Vonk & de Groot, 2015: 308). When this right to change one's nationality is a matter of concern, for "those who are not born as members who wish to obtain the security and dignity associated with the basic right to have rights must seek naturalization as derives from its etymological root of 'to be born'" (Shachar, 2014: 118). Followingly, this process needs to be supported by a "worthiness test" as Shachar states that "they must prove their 'worthiness' of the ultimate prize of membership" (2014: 118). In the most general sense, this worthiness is tested through citizenship examinations. The usage of the word "membership" as a component of citizenship is frequently used in citizenship theories, and its further definitions will be given below. A point to mention is that the term 'citizenship' is preferred in this article rather than 'nationality'

since the article mostly focuses on proposing a citizenship test. The term ‘state’ and ‘country’ are also used interchangeably within the text considering the scope of the most applicable meaning.

Citizenship and its acquisition procedure consist of rights, duties, and meanings for a state and its citizens. According to Bauböck (1999: 5) citizenship consists of three dimensions: rights, membership, and practices. At the heart of citizenship, “membership” status is located as many scholars put forward. This is because, without the presence of membership, other factors do not merely exist on their own. It can also be likened to a golf club membership as Bellamy (2008) argues. Members of an exclusive golf club can use its greens and facilities while non-members cannot, thus possessing the status of a citizen gives someone access to the advantages of being a member of a given political community (Bellamy, 2008: 52). Such *golf clubs* do not test their prospective members before accepting their ‘membership applications’, yet obtaining citizenship from a certain state brings out some requirement criteria. Similar to the design of a golf club membership, states regulate their “membership” by law referring back to Bauböck’s three dimensions of citizenship.

Another categorization for citizenship is stated by Joppke (2007) dividing it again into three dimensions: i) status, ii) rights, and ii) identity. ‘Status’ dimension comes as the primary feature among others similar to Bauböck’s membership dimension. As a result, regardless of ethnic and religious lines, the citizenship status brings a diversification (Joppke, 2007: 38). The ‘rights’ dimension is seen as a package that comes with the elements of a welfare state. Lastly, in the ‘identity’ dimension, membership of a state turns not to be part of a specific identity as membership and identity start following different paths.

What are citizenship tests and what do they target?

Citizenship tests were first to come into usage in 1887 in the USA and 1901 in Australia (Löwenheim & Gazit, 2009: 148). Their main aim was to discourage uneducated Southern and Eastern Europeans and then Asian and non-European migrants from migrating to the abovementioned countries (Jupp; McNamara & Roever, as cited in Löwenheim & Gazit, 2019: 148). The initiative was given to non-standardized officials and the exams were not operated in a fixed model. Year by year, in line with the changing composition of the migrants, the formation of the test and the required qualifications to apply have been changed. Etzioni argues that “citizenship tests are mainly used as tools to control the level and the composition of immigration rather than establishing qualifications” (Etzioni, 2007: 353). This argument reflects the idea of seeing these tests as a control mechanism in migration. Orgad (2011) also puts forward that citizenship tests ‘spell out what states want other people to think they are’ (1229). Similarly, Byrne (2017) suggests that citizenship tests are designed to ensure new citizens have the knowledge required for successful integration (323).

Citizenship tests on country bases have been studied by Joppke (2013) comparatively for the USA, Australia, and Canada, and by Michalowski (2009) on five case countries (the USA, Austria, the Netherlands, the UK, Germany). Etzioni (2007) and Park (2008) pointed out the “principle-based” citizenship ideology and construction specifically for the US test. Brooks (2012) criticized the “Life in the UK” test and examined its need for reform. White (2008) compared 2004 and 2007 versions of the Life in the UK test, Turner (2014) analyzed the test in the context of security and self-improvement. As a collaborative act, UNESCO’s International Journal on Multicultural Societies

dedicated its eighth volume in 2008 to the subject of citizenship tests. Contributors discussed the liberal perspective of the citizenship tests and citizenship policies for the country cases of the Netherlands, France, Denmark and the United Kingdom.

Principally, citizenship tests consist of civics component and language parts. While the US does not merely examine language, most European countries and the UK require some language criteria. Beside written and oral tests, some countries also opt to require prospective citizens to watch a video introducing the state. To illustrate, the Netherlands, in addition to its citizenship test, introduces the country to its prospective citizens with a series of short video clips (Rosez, 2014). These video clips display Dutch history, social structure, core values, and lifestyles.

Examples from two countries of immigration will be briefly introduced below. The reason they are chosen is whereas the US represents a more experienced and concise model, the UK has a relatively new and elaborate testing system. These tests are explained with their outstanding features in an effort to provide a base for the Turkish case.

Main features of citizenship tests: The USA and the UK examples in brief

Citizenship tests consist of questions that are formulated by states according to their priorities. These questions mainly reflect the historical, cultural, values and economics of countries. Michalowski (2009) collects the question types in the citizenship tests under four thematic categories. These are i) Politics, history, and geography, ii) Economy and the provision of public goods & services, iii) Traditions and public moral and iv) Other. The first three thematic categories have their own subcategories as given in Table 1.

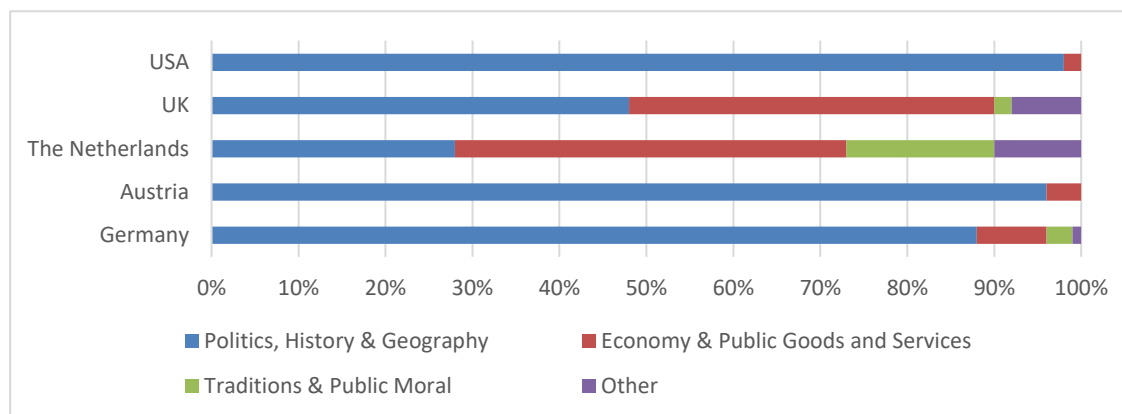
Table 1. Thematic Categories and Subcategories of Citizenship Tests Questions

Politics, History and Geography	Economy, Public Service and its Financing	Traditions and Public Moral	Other
Political system, democracy, rights	Education	Lifestyles (referring to social norms)	General knowledge
History, geography, national symbols	Economic order, finances	Traditions, cultural specificities of the host country	
Church & state freedom of religion	Work & self-employment	How-to guide on Etiquette	
Administrations & formalities	Public service, and its financing		
Lifestyles (referring to laws)	Health (system)		

Source: Adapted from Michalowski (2009: 5, 6).

This classification in Table 1 provides a general scheme in the analysis of citizenship test questions. The proportion of applying these categories into citizenship test questions depends on countries' preferences. Graphic 1 describes this proportion for the US, the UK and three European countries. Whilst the US and Austrian tests show resemblances in terms of the civics component, the UK and the Netherlands give more importance to the economic values of the country.

Graphic 1. Percentage of Questions by Thematic Categories

Source: Adapted from Michalowski (2009: 12).

The United States has a long experience in citizenship tests and prefers to conduct an oral test method. The US *Naturalization* test dates back to the 1980s (Löwenheim & Gazit, 2009: 150). This oral test consists of two components: The English language and civics. In ten questions, minimum of six correct answers are needed to be successful in the civics portion of the *Naturalization* Test. These questions require basic knowledge of Civics (Principles of American Government, System of Government, Rights and Responsibilities), History (Colonial Period and Independence, the 1800s, Recent American History and Other Important Historical Information), Geography, Symbols, and Holidays (USCIS, 2019). All questions (civics and English portion) are available online and freely accessible to the public on the website of the US Citizenship and Immigration Services (USCIS). Language level is assessed on speaking, writing and reading bases. The applicant's ability to speak English is tested by the USCIS officer during the eligibility interview. For the reading evaluation, the applicant needs to read aloud one out of three sentences that are from a vocabulary list (USCIS, 2008a) already published on the USCIS website. Finally, for the writing ability, the applicant needs to write one out of three sentences correctly from a vocabulary list published on THE USCIS website as well (USCIS, 2008b).

Being successful in the test is followed by an oath of allegiance to officially gain citizenship and complete citizenship ceremony. The oath of allegiance of the US includes religious expressions such as "help me God" and "on oath". Yet, it gives choice to applicants to modify these phrases caused by belief-related or political reasons (USCIS, 2014). Additionally, it includes some phrases as "I will bear arms on behalf of the United States when required by law". These parts can also be left out for those who are unable or unwilling to bear arms or perform noncombatant service because of religious training and belief (USCIS, 2014).

On the contrary, The United Kingdom supports an elaborated model of citizenship test which has a written form (for the detailed comparison, see Istif, 2017). The need for the test emerged in 2002

in the Government White Paper ‘Secure Borders, Safe Haven: Integration with Diversity in Modern Britain’ (Home Office, 2002). It aimed to emphasize on the need for potential new citizens to have a good grasp of English (Byrne, 2017: 327) stating that “those coming into our country have duties that they have to know in order to facilitate their acceptance and integration” (Home Office, 2002).

The *Life in the UK* test consists of 24 multiple choice questions and a minimum of 18 correct answers are needed to be successful in the test. Its question typologies also differ from the US model. Topics of the UK test taken from “The Life in the United Kingdom: A Guide for New Residents” (2013) book are as follows: Values and Principles of the UK, What is the UK?, A long and illustrious history, Modern and thriving society, The UK government, the law, and your role. Although the real exam questions are not published, the subjects are told in detail in the guide. Language is tested separately, based on a recognized English test qualification from an approved test center (Home Office, 2020). The required level is B1 which sets the bar higher compared to the US.

Similar to the US practice, the UK oath of allegiance starts with the phrase “swear by Almighty God”. Thus, it gives applicants to replace these words with “solemnly, sincerely and truly declare and affirm” (Home Office, 2019). Therefore, while the former is called the oath of allegiance, the latter is called “affirmation of allegiance”.

In the design for The Turkish citizenship test, basic features from the practices mentioned above can set examples. Turkey can adopt some basics from these tests and harmonize them with its own civic education style. Several recommendations are given in the following sections.

CURRENT POLICY IN TURKEY: HOW TO BECOME A TURKISH CITIZEN?

Naturalization as a Turkish citizen is regulated under Turkish Citizenship Law No 5901 (TCL). The current version of the law draft dates to 2009. The Ministry of Interior General Directorate of Civil Registration and Citizenship Affairs (NVI) carries out services regarding the acquisition and loss of Turkish citizenship (TCL, Art. 4).

Acquisition of Turkish citizenship primarily takes place on two grounds: *jus sanguinis* (based on blood) and after birth as stated in TCL Article 5. The focus is given on ‘after birth’ practices in this study. The acquisition of Turkish citizenship by the decision of the competent authority is stated in article 10 and 11 of TCL explains the conditions for application as follows:

- a) being within the age of majority and have the capacity to act either according to his/her own national law or, if he/she is stateless, according to Turkish law,
- b) having been a resident of Turkey without interruption for five years preceding the date of his/her application,
- c) verifying his/her determination to settle down in Turkey with his/her manners,
- d) having no disease causing an obstacle in respect of public health,
- e) being of good moral character,
- f) being able to speak a sufficient level of Turkish,
- g) having income or profession to provide for maintenance for himself/herself and his/her dependents in Turkey,

h) having no quality constituting an obstacle in respect of national security and public order².

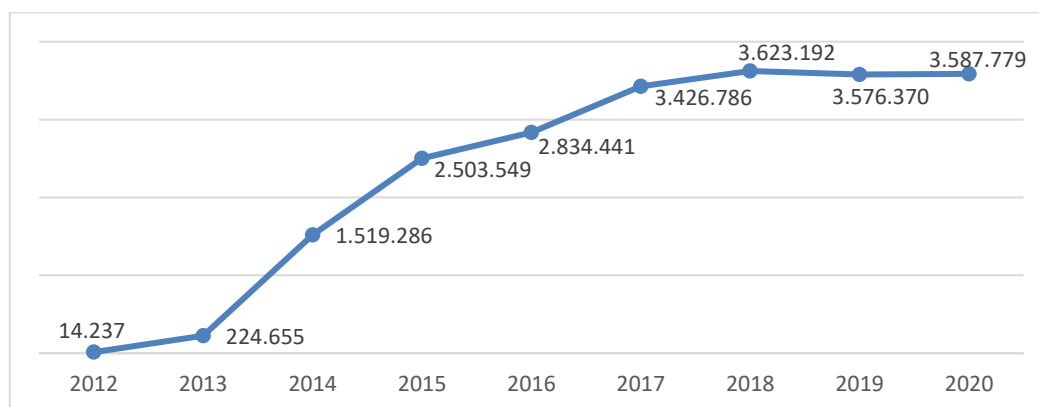
Moreover, there is ‘exceptional case’ status regulated under article 12 of TCL which enables foreign investors, athletes and immigrants to naturalize as Turkish citizens by the decision of the President of Turkey. Beside the exceptional case status, Article 16 regulates the acquisition of Turkish citizenship by marriage. Marriage to a Turkish citizen does not automatically grant citizenship to the spouse. They need to have been married for at least three years and the marriage should continue at the time of the application.

Considering all the cases mentioned above (regular, exceptional, and by marriage) none of them requires a language or citizenship test in the acquisition of Turkish citizenship. Even though the acquisition process may differ, the same procedure is applied to all who apply for naturalization as a Turkish citizen.

HOW CAN TURKEY BUILD ITS OWN MODEL?

Prior to sorting out answers to this question, why this kind of test is needed for Turkey needs to be explained. According to the Ministry of Interior Directorate General for Migration Management (DGMM), Turkey hosts 3.587.779 Syrians under the status of temporary protection as of 19 March 2020 (DGMM, 2020a). Even though Turkey hosts Syrian refugees under the status of temporary protection based on the Law on Foreigners and International Protection (2013) and Temporary Protection Regulation (2014), in media and daily usage, they are called “Syrian refugees” or solely “Syrians” (Kaya & Eren, 2015: 10). Article 25 of the Temporary Protection Regulation defines the “right to stay in the country”. Temporary protection identification gives right to stay in the country, but it cannot be taken into consideration as a time period when the applicant applies for the citizenship. However, the final part of this article has not blocked Syrians’ acquisition of Turkish citizenship.

Table 2. Syrians Under Temporary Protection in Turkey

Source: Ministry of Interior DGMM

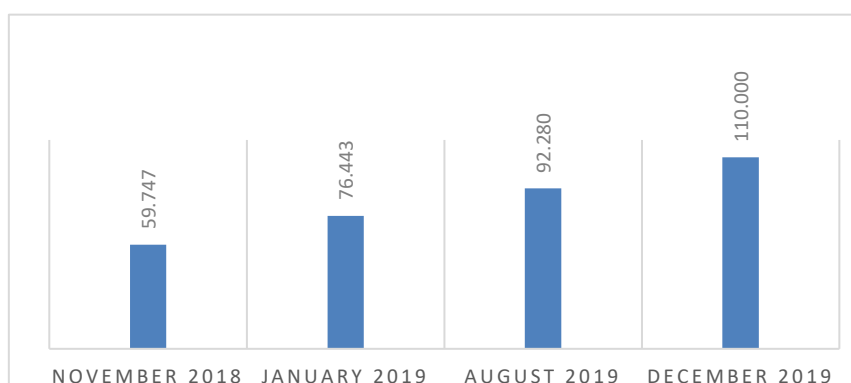
2 Turkish Citizenship Law, translated by Mustafa T. Karayigit, Available at: https://www.legislationline.org/download/id/6585/file/Turkey_citizenship_law_2009_en.pdf

The debate of granting Syrians Turkish citizenship has firstly been sparked by politicians. It has been articulated in 2016 by President Recep Tayyip Erdogan stating that Syrian medical doctors, academicians, engineers who can contribute more to Turkey will be given priority (“Erdogan’s statement on citizenship to Syrians”, 2016; Yeter, 2016). Secondly, it will target unaccompanied children who have no one left behind if they plan to return their home country in the future.

Granting citizenship to Syrian refugees has been collected under nine headings being announced as “their homeland will be Turkey” (Yeter, 2016; “Citizenship to Syrians under 9 headings”, 2016). These nine headings’ first item indicates that Syrians will be granted citizenship gradually, giving the priority to jobholders of which are needed in the country and this number was set between 30.000 and 40.000 (“Syrian teachers will get Turkish citizenship first”, 2017). Following ones are: i) It is aimed to grant 300.000 people citizenship in total and in case of having family members in Turkey, they will also be granted automatically, ii) Naturalized citizens will not be able to vote in the elections following one year, iii) Even though the current law requires five years to reside in Turkey to apply for citizenship, this rule can be negotiated for Syrians, iv) security investigation for those who obtain citizenship will be done by the Turkish National Intelligence Organization (MIT), v) It will be helped to Syrian businessmen who have funds but cannot investigate, vi) Critical people who rebelled against the regime will be maintained life security, these people may also be used for intelligence, vii) Campaigns will be held to prevent emerging of negative perceptions towards Syrians’ Turkish citizenship obtainment. Within this scope, a campaign that highlights historical moments achieved together such as Dardanelles (Çanakkale) spirit, viii) Further steps include real estate selling, trying to keep those who have enough money live in Turkey via investment opportunities.

Although the projected number was given as 50.000 in the beginning, the current situation shows the number did not remain on 50.000. It has been targeted to grant 2.746.000 Syrians Turkish citizenship in total after integration is provided (“First condition of citizenship to Syrians is integration”, 2016). Nonetheless, there have not been many details given about what kind of integration plan it would be. Number of Syrians that acquired Turkish citizenship increased each year and has almost doubled in 2019.

Table 3. Number of Syrians that Acquired Turkish Citizenship (2018-2019)

Source: Adapted from the Ministry of Interior DGMM Data

The proposed citizenship test does not only target Syrians but indeed all migrants from different origin countries who wish to naturalize as Turkish citizens. Even though the discourse is mainly focused on Syrians' acquisition of Turkish citizenship in the media and academic field, Turkey hosts 1.134.279 international migrants (with residence permit) as of 25 March 2020 (DGMM, 2020b) and their naturalization as Turkish citizens would likely happen at some stage.

Considering all the above, as EU/OECD points out, the time spent in the host country leads to naturalization eventually. At the threshold of citizenship acquisition, countries have expectations from prospective citizens to be acquainted with their *new* country. Within this context, the proposed model for Turkey is explained under four headings: i) question typology, ii) language assessment, iii) oath of allegiance and iv) operating body of the exam.

Civics Question Typologies

As citizenship tests' questions are formulated according to each state's own requirements and expectations from their prospective citizens, Turkey is expected to follow the same trend. Before classifying question typologies for Turkey, two main questions are needed to be addressed: i) What values should be held in high regard? and ii) How to classify chapters of the test? In order to provide answers to these questions, thematic categories and subcategories from Table 1 are adopted. Recommendations for each thematic category are discussed below.

Under the first category "Politics, History and Geography", secondary school course level geography and history knowledge can be taken into account. The challenging point here is which part of history should be included. If an elaborate test is planned, it will be much easier to expand subjects. On the other hand, if a brief test like the US model is considered, then many subjects are needed to be discarded. The civics portion of these tests mainly constitute the major part. Turkey already has a profound database in terms of a question pool. One of these sources is the Public Personnel Selection Examination (KPSS) that constitutes the first step of applying for a job in public institutions in Turkey. The KPSS exam consists of two major parts: General Ability (Turkish-Maths) and Liberal Education. In the liberal education part, there is a subsection called "citizenship". Subtitles and subjects of the citizenship section include i) fundamental concepts of law, ii) constitutional developments, iii) fundamental rights and liberties, iv) executive, legislative and judicial powers, and administrative structure, v) current events. Some parts can be taken from the KPSS test to be adopted for the civics portion of the Turkish test. However, the planned test should be neither as advanced as KPSS exam questions nor as simple as pre-school level when the language competency of the applicants is considered.

"Economy and the Provision of Public Goods & Services" category should be dealt with expecting from prospective citizens to have some basic knowledge of economic order, health system, work and self-employment of the country which they aim to be citizens of. Michalowski also includes "education" under this category since it is considered as a basic right. For Turkey, this category can cover an information package ranging from health care and banking system to the public education system. Work and self-employment information can be taken from the Turkish Employment Agency (İŞKUR) and the Vocational Qualifications Institution (*Mesleki Yeterlilik Kurumu*) which are under

the Ministry of Family, Labour and Social Security. The designation of the questions should be composed by the experts in the field.

“Traditions and Public Moral” consists of traditions and customs of a country, lifestyles in society and how-to guide on etiquette. Michalowski (2009: 27) explains these three subcategories along these lines. Traditions and Customs enclose cultural specificities of the host country as well as traditional holidays and the way they are celebrated. ‘Lifestyles’ subcategory is about family and children referring to marriage and gender equality. ‘How-to guide on etiquette’ engages in how to behave suitably in the country of immigration and considering a guide to adequate social relations with neighbours, colleagues and friends. Within this context, this heading shows a reflection of concerns of adaptation to social norms for the newcomer. Yet, not all citizenship tests deal with this concern. The US Test does not include any questions under this heading. The applicability of the questions for each country may differ from one to another. In the case of Turkey, implementation of this part may appear as the most challenging one after history questions. Social norms, as well as national values, bring about common values, sense of belongings and moral values. The definition of a “national value” is generally vague to bound. As Hobsbawm sees national traditions’ claim to be old is often quite recent in origin and sometimes invented (Blackledge, 2009: 67), investigating this relationship remains controversial. Hobsbawm’s theory of values and norms indicates “repetition and continuity” of the norm/activity (Hobsbawm, 1983). In Turkey, the question source for this subcategory can be taken from the “values education” course module that is being taught as a course on primary and secondary school levels. The module which has been decided by the Turkish Ministry of National Education (MoNE) consists of following topics: affection and respect, understanding, responsibility, being gentle and fair, hospitableness, mutualization and solidarity, patriotism, neighborliness, importance of the unity of family, industriousness, humbleness, mercifulness, conservation of cultural heritage, cleanliness (Ministry of National Education, 2015). Besides these topics, additional subjects can be added or removed with the decision of field experts and the MoNE.

For all subcategories mentioned above, DGMM booklets on “A Guide to Living in Turkey” can also be used as a source to design questions. Topics of these booklets are education system, healthcare system, finance system, accommodation, Turkish culture and social life, work life, law and justice (DGMM, 2019).

Language Assessment

Language testing is used as one of the required parts of naturalization processes. Many countries choose to test it via oral or written examinations. While the level may differ from one country to another, in a very general sense, European citizenship tests’ criteria are assessed under the Common European Framework of Reference (CEFR) standards (Extra, Spotti & Avermaet, 2009: 24-29). Having taken by the National Contact Points on Integration of the EU, a series of common basic principles gives importance on language criteria as listed below (Extra et. al, 2009: 13):

- integration is a dynamic two-sided process,
- integration presupposes respect for the basic values of the EU,
- basic knowledge of the language, history, and institutions of the country of settlement is indispensable for integration,

- employment plays a key role in the integration process.

While the UK requires B1 level of English (Khan, 2019: 28), some European countries set their criteria on the same level or lower (e.g. The Netherlands A2, Germany B1) for naturalization (Tjaden, 2010: 13). Differently, the US model follows an oral and relatively short assessment for language testing. This model can be adopted for the language assessment in the Turkish naturalization system.

Current criteria of naturalization in Turkey requires being able to speak Turkish at the level of “accommodating to social life” (NVI, 2018). Beside the ambiguity of this criterion, governorships³ in Turkey require a language certificate from the MoNE or a certificate that shows education from an institution in Turkey (NVI, 2019). This criterion is only applied to the general acquisition of Turkish citizenship, exceptional case applicants do not need to provide a language document. As no specific level is mentioned by NVI, it shows the need to standardize it. When standardized, it will not only help officials to evaluate applications more easily but also fasten the process. To this end, US style language assessment seems more applicable to Turkey. The proposed language testing method, as listed in Table 4, aims to assess the level during the interview. The official asks the applicant basic questions and assesses the applicant’s ability to ‘read, write, and speak simple words and phrases in ordinary usage⁴’ in the Turkish language. The word list can be published as course material.

Oath of Allegiance

As seen in the US and the UK practices, they require an oath after the successful completion of the citizenship test. Generally, this oath consists of allegiance to the new country and renouncing foreign allegiances. Although Turkey currently does not have an oath of allegiance, this has been brought into the question in 1999 due to two parliamentarians (Merve Kavakçı and Oya Akgönenç) who held US citizenship. That planned regulation aimed to combine Turkish parliamentary oath and US oath of allegiance. It included phrases such as “bearing true faith to the secular Republic, Atatürk’s principles and reforms”, “defending the Republic of Turkey and the interests of the almighty Turkish people under all circumstances” (“Oath of Allegiance of Turkey is on the way”, 1999). However, it has never been signed into law. The proposed model in this study suggests a combination of words from the US, UK and Turkish parliamentary oaths.

Consequently, the legislation of such an oath remains controversial for the Turkish case in the near term. Within the scheme of this study, an oath for Turkey is not completely articulated at this stage.

Operating Body of the Exam

Similar to the test operator institutions in the US and the UK, NVI in Turkey can potentially be the responsible body for the *Turkish Naturalization Test*. Regarding the preparation of the test questions, sociologists, linguists and civic education teachers should be involved. The same path was followed in the process of redesigning the US *Naturalization Test* by considering the views of

---

³ Citizenship applications are made to the governorships in Turkey.

⁴ Criteria adopted from USCIS (2019).

professors and experts in history and government, teachers of English to speakers of other languages, experts on adult learning (Kunnan, 2009: 93).

In terms of operation of the proposed test, the Assessment Selection and Placement Center (ÖSYM), a body responsible for preparing most of the examinations in Turkey, presents a good model. ÖSYM is the most experienced testing center of Turkey which is responsible for preparing and operating about 50 exams (on category) per year. One of these exams is the Public Personnel Selection Examination (KPSS) that is given as a source to retrieve questions on civics.

The Proposed Model for Turkey

Considering all the features discussed above, the proposed model is summarized in Table 4. In terms of naming the test, “The Turkish Test” or “Turkish Naturalization Test” can be preferred. Their Turkish translations can be “*Türk Sınavı*”, “*Türk Vatandaşlığı Sınavı*”, or “*Vatandaşlık Sınavı*”.

Table 4. The Proposed Model of the “Turkish Naturalization Test”

	Language	Civics
Examination type	Oral	Written*
Required level	A2	10/15 correct answers
Subjects	<ul style="list-style-type: none"> - Places - Holidays - Civics - People - Question words 	<ul style="list-style-type: none"> - Fundamental rights - Republican history - Geography - Economy and public service - Social norms

*In cases where the applicant is illiterate, an oral version can be applied.

Since 33 percent of the Syrian population in Turkey is illiterate (The Ombudsman Institution of Turkey, 2018: 70), applying an oral test seems more implementable. However, the test should be designed in a ‘literate’ format initially. In total, ten correct answers in fifteen multiple-choice questions are needed in order to be successful in the civics portion of the test.

Course materials for the Turkish Test could be available on the NVI website. Regarding the language of the course materials beside Turkish, English, Arabic and Russian can be provided. As an example, the US *Naturalization* test publishes its preparation materials in six languages (Arabic, Chinese, Korean, Spanish, Tagalog, Vietnamese) beside English (USCIS, n.d.).

Considering the categorical content, the Turkish Test can adapt more from the US *Naturalization* test model compared to *Life in the UK* test. Only the ‘social norms’ category and multiple-choice system in the civics portion of the Turkish test have similarities with the UK model. The feasibility of the proposed test in Turkey will highly depend on its applicability and reactions upon practices. Policymakers’ determination to use the test as an important instrument will also play a key role. Eventually, long term outcome will definitely appear at a later stage.

CONCLUSION

“In addition to demonstrating all kinds of internal and external efforts to allow for the return of Syrians to their homeland, it is necessary to emphasize the development of integration policies for the possibility of permanence.”

(The Ombudsman Institution of Turkey, 2018: 31)

Integration policies are inevitable for immigrant-receiving countries. Turkey’s current position complies with Peucker’s argument that says “every industrial country that has experienced large-scale immigration has developed more or less explicit nation-specific policies and strategies for the incorporation of immigrants into the socio-political community” (Peucker, 2008: 241). As a result, the above-mentioned regulations present an inevitable task for many states. Among these regulations, employing a citizenship test can be considered as the first step in integration policies.

Naturalization of migrants is believed to foster integration. Citizenship can be seen as a tool to strengthen the social, economic and political integration of migrants (Yildiz, 2017: 60). The concern of whether newcomers can comply with the law and social life at an adequate level is shared by most immigrant-receiving countries. Therefore, integration policies play a significant role in the society of such countries.

Citizenship tests are believed to regulate migration via promoting “civic integration,” “political allegiance,” “social cohesion,” and/or “social harmony” (Kunnan, 2009: 89). If naturalization could be assisted by some level of integration, this kind of examination is supposed to help fasten this process relatively. Habermas’s theory supports the role of integration as well: “adoption of the idea of nationhood that creates bonds of mutual solidarity between *former* [emphasis added] strangers and motivates the extension of democratic citizenship” (2000: xxii). These bonds can create strong links for the new citizens in the society.

In this sense, Turkish authorities prefer to use the word “harmonization” rather than “integration”. The Department of Harmonization and Communication under DGMM is the responsible body operating such integration programs. To this end, application of a citizenship test has already been reinforced implicitly by the article 96 of Law on Foreigners and International Protection (2013): “Foreigners may attend *introductory courses* [emphasis added] in which the political structure, language, legal system, culture and history of the country as well as their rights and obligations are explained”.

However, granting citizenship to Syrians in Turkey has been criticized by the opposition firmly (Koylu, 2016; the Grand National Assembly of Turkey, 2017) and there have also been concerns raising from Turkish society (Cunningham & Zakaria, 2018). According to the Dimensions of Polarization in Turkey Survey (2017), 86.2% of Turkish citizens think that Syrians should return their homeland. On the other hand, Syrians claimed that they demanded Turkish citizenship by 74% according to the Human Development Foundation (INGEV) and Ipsos (2017). This rate increases to 80% when asked to 15-17 age range. These demands of both sides (migrants and society) pose a dilemma for policymaking.

Beyond the specific Syrian refugee case, amendments on the acquisition of Turkish citizenship by investment in 18.09.2018 also accelerated Turkish citizenship applications. With the amendment

(TCL, Art. 12) foreign investors who can make a fixed capital investment for at least 500.000 US Dollars or purchase an immovable property for at least 250.000 US Dollars in Turkey can apply for Turkish citizenship (NVI 2020)⁵. This amendment caused an increase in house sales to foreign nationals. While 22.234 houses were sold to foreign nationals in 2017, it doubled to 45.483 in 2019 (TurkStat, 2020). Ministry of Interior Suleyman Soylu stated that 5111 foreign investors obtained Turkish citizenship as of 28 February 2020 through this investment criteria and additional 1382 investors have successfully completed their applications (Over 5,000 foreign investors granted Turkish citizenship, 2020).

These recent examples demonstrate that naturalization policies should draw more attention to Turkey's migration management today. In this regard, this research, from a citizenship test standpoint, contributes both to the existing and future debates of naturalization in Turkey. Besides the academic field, policymakers and legislative bodies can benefit from the findings of the research. Moreover, when the discontent among Turkish society towards Syrians' acquisition of Turkish citizenship is considered, a citizenship examination can be seen likely to lessen these tensions to some extent.

As stated by the Turkish authorities, Turkey should not approach to its migration policy "as if Syrians are going to leave tomorrow" (The Ombudsman Institution of Turkey, 2018: 31). There is no doubt that this "as if" perception might cover the reality of the situation and restrain policy development on migration.

Considering all these, state introduction through a citizenship test is expected to provide benefits both for the naturalized citizen and the state in the long run. Yet, a sole citizenship testing system will certainly not bring full integration. Naturalized citizens in their "new" land and society gradually connect and integrate as long as they become more involved in many ways of social life.

REFERENCES

- Adamo, S. (2008). Northern exposure: the new Danish model of citizenship test. *International Journal on Multicultural Societies*, 10(1), 10-28.
- Assembly, U. G. (1948). Universal declaration of human rights. *UN General Assembly*, 302(2).
- Akcapar-Koser, S. & Simsek, D. (2018). The Politics of Syrian refugees in Turkey: A question of inclusion and exclusion through citizenship. *Social Inclusion*, 6(1), 176-187.
- Ark Yildirim, C , Özer Yürür, Y . (2019). Uluslararası Göçmenlerin Türkiye'ye Uyumunu Yasal Düzenlemeler Ne Derece Uyum/Entegrasyonu Hedefliyor? [Harmonization of International Migrants in Turkey : To What Extent are Legal Measures Targeting Integration?], *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7 (1) , 19-41.
- Bauböck, R. (1999). *National community, citizenship and cultural diversity*. IHS Political Science Series Working Paper 62. Vienna: Institute for Advanced Studies (IHS). Available at: https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/1177/1/pw_62.pdf
- Bellamy, R. (2008). *Citizenship: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Blackledge, A. (2009). Inventing English as convenient fiction: language testing regimes in the United Kingdom, in Extra, G., Spotti, M., & Van Avermaet, P. (Eds.) (2009) *Language Testing, Migration and Citizenship: Cross-National Perspectives on Integration Regimes*, (pp. 65-85). New York: Continuum.

---

⁵ Further conditions are available in five languages on the NVI website <https://www.nvi.gov.tr/istanbul/yabanciyatirimci>

- Bostan, H. (2018). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin uyum, vatandaşlık ve iskân sorunu. [Harmonization, Citizenship and Settlement Problems of Syrians Under Temporary Protection Status] *Göç Araştırmaları Dergisi [The Journal of Migration Studies]*, 4(2), 39-88.
- Brooks, T. (2012). The British citizenship test: The case for reform. *Political Quarterly*, 83(3), 560-566. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2012.02317.x>.
- Brubaker, W. R. (1990). Immigration, citizenship, and the nation state in France and Germany. *International Sociology*, 5(4), 379-407.
- Byrne, B. (2017). Testing times: The place of the citizenship test in the UK immigration regime and new citizens' responses to it. *Sociology*, 51(2), 323-338.
- Citizenship to Syrians under 9 headings. [9 başlıkta Suriyelilere vatandaşlık]. (2016, July 9). *Yeni Safak*. <https://www.yenisafak.com/gundem/9-baslikta-suriyelilere-vatandaslik-2491850>. Accessed 3 April 2019.
- Cunningham, E., & Zakaria, Z. (2018, April 10). Turkey, once a haven for Syrian refugees, grows weary of their presence. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/turkey-to-syrian-refugees-you-dont-have-to-go-home-but-dont-stay-here/2018/04/04/d1b17d8c-222a-11e8-946c-9420060cb7bd_story.html?noredirect=on&utm_term=.415de7d613f0. Accessed 15 May 2019.
- DGMM. (2019). A guide to living in Turkey. <https://en.goc.gov.tr/guide-to-life-in-turkey> Accessed 21 March 2020.
- DGMM. (2020a). Temporary protection. <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27> Accessed 20 March 2020.
- DGMM. (2020b). Resident permits. <https://en.goc.gov.tr/residence-permits> Accessed 27 March 2020.
- Erdogan's statement on citizenship to Syrians. [Erdoğan'dan Türkiye'deki Suriyelilere vatandaşlık açıklaması]. (2016, July 3). *BBC Turkish*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/07/160703_erdogan_suriyeliler. Accessed 7 June 2019.
- Etzioni, A. (2007, July). Citizenship tests: A comparative, communitarian perspective. *Political Quarterly*, 78(3), 353-363. <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2007.00864.x>.
- EU/OECD. (2015). *Indicators of Immigrant Integration: Settling In*. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6673aaf3-en>.
- Habermas, J. (2000). Cronin, C., & Greiff, P. D. (Eds.) *The inclusion of the other: Studies in political theory*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Hobsbawm, E. J., & Ranger, T. (1983). *The invention of tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Home Office. (2002). *Secure Borders, Safe Haven: Integration with Diversity in Modern Britain*. London: HMSO.
- Home Office. (2019). Citizenship ceremonies: guidance notes. <https://www.gov.uk/government/publications/british-citizenship-successful-applicants/citizenship-ceremonies-guidance-notes-english-and-welsh> Accessed 15 March 2020.
- Home Office. (2020). Applying for a UK visa: Approved English language tests. <https://www.gov.uk/government/publications/guidance-on-applying-for-uk-visa-approved-english-language-tests> Accessed 25 March 2020.
- Human Development Foundation (INGEV) and IPSOS Research Institute. (2017). *Refugee Livelihood Monitor*. <http://ingev.org/wp-content/uploads/2017/07/Syrian-Refugee-Livelihood-Monitor-Summary-Assessment.pdf> Accessed 15 May 2019.
- Joppke, C. (2007). Transformation of citizenship: Status, rights, identity. *Citizenship Studies*, 11(1), 37-48. <https://doi.org/10.1080/13621020601099831>
- Joppke, C. (2013). Through the European looking glass: Citizenship tests in the USA, Australia, and Canada. *Citizenship Studies*, 17(1), 1-15. <https://doi.org/10.1080/13621025.2012.669965>
- Isin, E. F., & Turner, B. S. (2007). Investigating citizenship: An agenda for citizenship studies. *Citizenship Studies*, 11(1), 5-17. <https://doi.org/10.1080/13621020601099773>.
- Istanbul Bilgi University. (2017). *Dimensions of Polarization in Turkey Survey*. https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/02/06/dimensions-of-polarizationshortfindings_DNzdZml.pdf. Accessed 10 May 2019.

- Istif, E. (2017). Postmodern Discourse Analysis of Citizenship Tests: The Cases of the United States of America and the United Kingdom, *Marmara Journal of European Studies*, 25(2), 103–130.
- Extra, G., Spotti, M., & Avermaet, P. V. (2009). *Language Testing, Migration and Citizenship: Cross-National Perspectives on Integration Regimes*. New York: Continuum.
- Kaya, İ., & Eren, E. Y. (2015). Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki durumu: Arada kalanların hakları ve yükümlülükleri. [Legal status of Syrians in Turkey: Rights and responsibilities of the ones caught in the middle]. SETA.
- Khan, K. (2019). *Becoming a citizen: Linguistic trials and negotiations in the UK*. London: Bloomsbury Academic.
- Koylu, H. (2016, July 5). Debate of granting citizenship to Syrians. [Suriyelilere vatandaşlık tartışması] *Deutsche Welle Turkish*. <https://www.dw.com/tr/suriyelilere-vatandaslik-tartismasi/a-19377980>. Accessed 1 June 2019.
- Kunnan, A. J. (2009, January). Testing for citizenship: The U.S. naturalization test. *Language Assessment Quarterly*, 6(1), 89-97. <https://doi.org/10.1080/15434300802606630>.
- Law on Foreigners and International Protection. (2013). https://www.goc.gov.tr/icerik3/11-dilde-yukk_327_328_1174, Accessed 22 May 2019.
- London Stationery Office. (2013). *Life in the United Kingdom. Handbook. A guide for new residents*. London: TSO.
- Löwenheim, O., & Gazit, O. (2009). Power and examination: A critique of citizenship tests. *Security Dialogue*, 40(2), 145–167. <https://doi.org/10.1177/0967010609103074>.
- Michalowski, I. (2009). Citizenship Tests in Five Countries - An Expression of Political Liberalism?, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin.
- Ministry of National Education. (2015). Values Education Directive. http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/34/39/749197/dosyalar/2015_02/09093609_degerleregitim_i.pdf, Accessed 10 May 2019.
- NVI. (2015). History of Migration, https://goc.gov.tr/icerik/history-of-migration_915_1026. Accessed 5 June 2019.
- NVI. (2018). Acquisition of Turkish Citizenship According to General Rules. [Genel Hükümlere göre Türk vatandaşlığının kazanılması]. <https://www.nvi.gov.tr/hizmetlerimiz/vatandaslik-hizmetleri/sonradan-t%C3%BCrk-vatanda%C5%9F1%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n-kazan%C4%B1mas%C4%B1> Accessed 23 June 2019.
- NVI. (2019). Service standards [Hizmet standardimiz]. <https://www.nvi.gov.tr/bartın/hizmet-standardimiz> Accessed 20 March 2020.
- NVI. (2020). Acquisition of Turkish Citizenship for Foreign Investors. <https://www.nvi.gov.tr/istanbul/yabanciyatirimci> Accessed 22 March 2020.
- Oath of Allegiance of Turkey is on the way. [“Türk yemini” geliyor]. (1999, May 21). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turk-yemini-geliyor-39080694>. Accessed 2 May 2019.
- Orgad, L. (2011). Creating new Americans: The essence of Americanism under the citizenship test. *Houston Law Review*, 47(5), 1227-1297.
- Over 5,000 foreign investors granted Turkish citizenship. (2020, February 28). Daily Sabah. <https://www.dailysabah.com/business/economy/over-5000-foreign-investors-granted-turkish-citizenship> Accessed 20 March 2020.
- Park, J. W. (2008). A more meaningful citizenship test? Unmasking the construction of a universalist, principle-based citizenship ideology. *California Law Review*, 96(4), 999–1047.
- Peucker, M. (2008). Similar Procedures, Divergent Function: Citizenship Tests in the United States, Canada, Netherlands and United Kingdom. *International Journal on Multicultural Societies*, 10(2), 240–261.
- Pickus, N. (2014). Laissez-faire and its discontents: US naturalization and integration policy in comparative perspective. *Citizenship Studies*, 18, 160–174. <https://doi.org/10.1080/13621025.2014.886392>
- Refugees Association. (2020). Number of Syrians in Turkey <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> Accessed 26 March 2020.
- Rosez, V. (2014). Naar Nederland / Coming to the Netherlands (part 1).mp4. <https://www.youtube.com/watch?v=mwprGMeROvk>. Accessed 5 May 2019.

- Shachar, A. (2014). Introduction: Citizenship and the 'Right to Have Rights.' *Citizenship Studies*, 18(2), 114–124. <https://doi.org/10.1080/13621025.2014.886389>
- Syrian teachers will get Turkish citizenship first. [İlk vatandaşlığı Suriyeli öğretmenler alacak]. (2017, August 27). *Cumhuriyet*. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/810002/ilk_vatandasligi_Suriyeli_ogretmenler_alacak.html. Accessed 5 March 2019.
- The Grand National Assembly of Turkey. (2017, May 10). Human Rights Investigation Commission, Refugee Rights Subcommittee Proceedings. [İnsan Hakları İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu Tutanakları] https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1890. Accessed 2 June 2019.
- The Ombudsman Institution of Turkey. (2018). *Syrians in Turkey: Special Report*. Ankara: Elma Technical Printing.
- Tjaden, J. D. (2010). *Access to Citizenship and its Impact on Immigrant Integration: Handbook for Germany*, The European University Institute Robert Schuman Center for Advanced Studies. http://eudo-citizenship.eu/images/acit/acit_handbook_germany_english.pdf
- Turkish Citizenship Law No 5901. (2009). Available at <http://eudo-citizenship.eu/NationalDB/docs/TUR%20Turkish%20citizenship%20law%202009%20%28English%29.pdf> Accessed 5 June 2019.
- TurkStat. (2020). House sales numbers to foreigners, 2013-2020.
- Turner, B. S. (1997). Citizenship studies: A general theory. *Citizenship Studies*, 1(1), 5–18. <https://doi.org/10.1080/13621029708420644>
- Tümtaş, M . (2018). Toplumsal Dışlanmadan Vatandaşlık Tartışmalarına Suriyeli Kent Mültecileri. [From Social Segregation to Debates of Citizenship: Syria Urban Refugees] *Akdeniz İİBF Dergisi*, 18 (37) , 26-47. Temporary Protection Regulation. (2014). <https://www.goc.gov.tr/files/files/temptemp.pdf>. Accessed 19 May 2019.
- USCIS. (n.d.). Other Languages. <https://www.uscis.gov/citizenship/other-languages> Accessed 2 March 2020.
- USCIS. (2008a). Reading Vocabulary for the Naturalization Test. https://www.uscis.gov/sites/default/files/USCIS/Office%20of%20Citizenship/Citizenship%20Resource%20Center%20Site/Publications/PDFs/reading_vocab.pdf. Accessed 2 May 2019.
- USCIS. (2008b). Writing Vocabulary for the Naturalization Test. https://www.uscis.gov/sites/default/files/USCIS/Office%20of%20Citizenship/Citizenship%20Resource%20Center%20Site/Publications/PDFs/writing_vocab.pdf. Accessed 2 May 2019.
- USCIS. (2014). Naturalization Oath of Allegiance to the United States of America. <https://www.uscis.gov/us-citizenship/naturalization-test/naturalization-oath-allegiance-united-states-america>. Accessed 2 May 2019.
- USCIS. (2019). Learn About the United States: Quick Civics Lessons for the Naturalization Test. https://www.uscis.gov/sites/default/files/USCIS/Office%20of%20Citizenship/Citizenship%20Resource%20Center%20Site/Publications/PDFs/M-638_red.pdf Accessed 20 May 2019.
- United Nations. (2018). *International Migration Report 2017-Highlights*. UN.
- UNHCR. (2018). Global Trends-Forced Displacement in 2018. <https://www.unhcr.org/globaltrends2018/> Accessed March 23, 2020
- Wollmann, A. S., Vonk, O., & de Groot, G. R. (2015). Towards a Sporting Nationality? *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 22(2), 305–321. <https://doi.org/10.1177/1023263X1502200208>
- Yeter, R. (2016, July 4). Their homeland will be Turkey.” [Vatanları Türkiye Olacak]. *Yeni Safak*. <https://www.yenisafak.com/gundem/vatanlari-turkiye-olacak-2490291>. Accessed 3 April 2019.
- Yıldız, A. (2017). Göç ve entegrasyon politikalarında vatandaşlık. [Citizenship, Migration and Integration Policies] *Göç Araştırmaları Dergisi [The Journal of Migration Studies]*, 3(1), 36-67.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 20.02.2020 | Kabul Tarihi: 28.05.2020

REASON AND THE DEIFICATION OF HUMANITY: WILLIAM BLAKE

Kyriaki Asiatidou

kasiatidou@outlook.com

Gaziantep Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

<https://orcid.org/0000-0002-2205-3192>

Atıf / Citation: Asiatidou, K. (2020). Reason and the Deification of Humanity: William Blake. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 9(1), 179-194.

Abstract

Blake associates human love and creativity with man's perfect state (the Edenic State) and the Incarnate Logos (the Word of God). For Blake, humanity can restore her ideal Self and become One with God if she activates the Logos residing in her heart. Focusing on *Jerusalem: The Emanation of the Giant Albion*, this article discusses Blake's view on the essence of God that makes humanity's theosis (deification) possible. Also, the definition and function of Blake's Urizen/Reason in the process of human perfection are examined, with illustrations from Blake's Marginalia and "The Marriage of Heaven and Hell."

Keywords: Blake, Reason, Imagination, Love, Panentheism

AKIL VE İNSANLIĞIN YÜCELTMESİ: WILLIAM BLAKE

Öz

Blake, insani aşkı ve yaratıcılığı insanın mükemmel hali (Cennetvari Hal) ve cisimlenmiş Logos (Tanrının Kelamı) ile ilişkilendirir. Blake'e göre eğer kalbinde yeralan Logos'u etkinleştirirse insanlık kendi ideal benliğini yeniden canlandırabilir ve Tanrı ile bir bütün olabilir. Bu makale Kudüs: Dev Albion'un Ortaya Çıkışı şiirine odaklanarak Blake'in insanlığın theosis'ini (tanrılaştırmasını) mümkün kılan Tanrı'nın özü ile ilgili olan görüşünü tartışmaktadır. Ayrıca Blake'in insanın mükemmeliği sürecindeki Urizen/Akıl terimlerinin tanımı ve fonksiyonu

Blake'in Marginalia'sı ve "Cennet ve Cehennem Evliliği" adlı eserinden örneklerle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Blake, Akıl, Hayal, Aşık, Panentheizm

1. Introduction

In the opening part of *Jerusalem: The Emanation of the Giant Albion* entitled "To the Public," William Blake invites his readers to unite with him and become "wholly One in Jesus our Lord" (Blake, 2008: 210). He also asks his readers to appreciate the poet's creative labour even if they disagree with the content of his poem: "Dear reader, forgive what you do not approve, & love me for this energetic exertion of my talent" (Plate 3) (Blake, 2008: 210). "To the Public" ends with the statement "The Primeval State of Man, was Wisdom, Art, and Science" (Plate 3) (Blake, 2008: 211) that is accompanied by the epigram *Movoc o Iecovoc* (Only Jesus) (Plate 4) (Blake, 2008: 211) that ushers readers to the first chapter of *Jerusalem*, in which Christ says,

Awake! awake O sleeper of the land of shadows, wake! expand!
I am in you and you in me, mutual in love divine:
[...] I am not a God afar off, I am a brother and friend;
Within your bosoms I reside, and you reside in me:
Lo! We are One" (*Jerusalem* 1.4:6-7,18-20) (Blake, 2008: 212)

Blake associates human love and creativity with man's perfect state (the Edenic State) and Christ, the Incarnate Logos (the Word of God). The Greek term "logos" is synonymous with "reason" and carries the meanings of cause (creative force/poetic genius), speech, and covenant (the promise of the loving union between two parties). Logos/Reason (Christ) has all the meanings above. For Blake, humanity¹ can restore her ideal Self and become One with God if she activates the Logos residing in her heart. Focusing on *Jerusalem: The Emanation of the Giant Albion*, this article discusses Blake's view on the essence of God that makes possible humanity's theosis (deification), within the context of orthodox² Christian panentheism. Furthermore, the definition and function of Blake's Urizen/Reason in the process of human perfection are examined, with illustrations from Blake's Marginalia and "The Marriage of Heaven and Hell."

2. Orthodox Christian Panentheism in Blake's *Jerusalem*

Panentheism—a term coined by Karl Krause (1781-1832) (Cooper, 2006: 26)—acknowledges the different essence of the One Creator and His creations. Still, it advocates their interaction and union through the establishment of a bond that permits this union (Cooper, 2006: 18). Explaining panentheism, John W. Cooper (2006) quotes Arnulf Zweig: "Though God contains the world, he is nevertheless other than and superior to it. The distinction between God and the world is that of whole and part" (p. 122). Classical panentheism (Neoplatonism) was developed in parallel with Christianity in the same Hellenistic cultural environment. Plotinus (204-270), the father of Classical panentheism, was raised in a pagan environment of similar religious ideas to the Christian doctrines developed

---

¹ In this article, "humanity," the "soul," and the "Church" are treated as female nouns. Also, "humanity" and "man" are used interchangeably.

² The term orthodox is used inclusively to refer to all Christian denominations that embrace the Trinity doctrine and the "hypostatic union" doctrine.

during Plotinus's adult life (Herman, 2014: 137). Embracing Plato's eternal, infinite, and all transcendent One (Cooper, 2006: 42), Plotinus views God and the universe ontologically different. However, he enriches Plato's classical theism with the concept of emanations/hypostases. According to Plotinus, the One remains undiminished by His contractions. However, His contractions—the Mind, the World-Soul, and the cosmos—are generated hierarchically (the Great Chain of Being). At the same time, each emanation is reinforced by eros/love in an upward movement and tries to unite with the One (Cooper, 2006: 40-41). Thus, the material world is not divine but “participates in” the One through the mediation of the “divine,” “distinct,” and “transcendent World-Soul” (Cooper, 2006: 42-43). The ideas of early Fathers of the Church such as Origen (c. 185-c. 254), Arius (c. 250-c. 336), and Eunomius (c. 335-c. 394), who considered the Son inferior to the Father, are kin to Plotinus's panentheism but are considered heretical by the orthodox tradition (McGrath, 2011: 274-275; Basil of Caesarea, “Dogmatic: Against Eunomius,” 1894: 55-56).

Orthodox Christian panentheism is sustained by the Christian ideas of the Trinitarian God (the Trinity doctrine) and Christ's dual nature, fully God and fully man (the “hypostatic union” doctrine). Orthodox Christian panentheism claims that the three “hypostases” (modes of existence)—the Father, the Son, and the Holy Spirit—expressed in the Trinity doctrine are coequal and consubstantial; therefore, they do not emanate hierarchically but are the Godhead. According to the “hypostatic union” doctrine, the “contraction” of the Son assuming flesh (the Incarnate Logos/Christ) neither diminishes His divinity nor results in the mingling of His divine and human natures (McGrath, 2011: 17) but elevates humanity. Therefore, the bond between God and humanity that allows the latter's theosis (deification) is Christ, the Incarnate Logos. Traditionally, the Fathers of the Church have used the imagery of marriage to explain Christ's dual nature³ as well as the relationship between Christ (male lover) and His Church (female lover).

2.1. Blake's View on the Essence of God

Blake's adherence to the Trinity doctrine, viz., the non-hierarchical emanation of the divine, is clearly expressed in “Marginalia: On Thornton's *The Lord's Prayer, Newly Translated*.” Blake prays, “Jesus, our Father, who art in thy Heavens call'd by thy Name the Holy Ghost [E 668]” (Blake, 2008: 469). Although his prayer is not the standard One, it expresses that God has three different hypostases

---

³ In the Eighth Catechetical Oration, Theodore of Mopsuestia (c. 350-428), a theologian of the Antiochene School, calls the dual nature of Christ “the union of good pleasure,” alluding to the relationship of a husband and a wife: ‘The distinction between the natures does not annul the exact conjunction, nor does the exact conjunction destroy the distinction between the natures, but the natures remain in their respective existence while separated, and the conjunction remains intact because the one who was assumed is united in honor and glory with the one who assumed, according to the will of the one who assumed him [...] The fact that a husband and wife are ‘one flesh’ does not impede them from being two. Indeed, they will remain two because they are two, but they are one because they are also one and not two. In this same way here [i.e., in the incarnation] they are two by nature and one by conjunction; two by nature, because there is a great difference between the natures, and done by conjunction because the adoration offered to the one who has been assumed is not divided from that offered to the one who assumed him, since he [i.e., the one that is assumed] is the temple, from which it is not possible for the one who dwells in it to depart.’ (McGrath, 2011: 279-280)

(modes of existence) of one ousia (substance).⁴ Blake adopts the orthodox interpretation of the Trinity by applying perichoresis,⁵ the interchangeable use of the attributes of the Father, the Son, and the Holy Spirit.

Blake uses perichoresis in his references to the Father, the Son, and the Holy Spirit throughout *Jerusalem: The Emanation of the Giant Albion*. When Blake uses the epithets “Divine Lord & Saviour” (*Jerusalem* 1.25:7) and “Father & Saviour” (*Jerusalem* 1.25:9) (Blake, 2008: 239) to address Christ, he brings the incomprehensibility of the Father and the redeeming nature of the Son in a harmonious union. Also, in the opening part of *Jerusalem*, Blake refers to Christ as “the God of Fire and Lord of Love to whom the Ancients look’d and saw his day afar off, with trembling & amazement” (“To the Public,” Plate 3) (Blake, 2008: 210) and “And of that God/ Who in mysterious Sinai’s awful cave,/ To Man the wond’rous art of writing gave./ Again he speaks in thunder and in fire!/ Thunder of Thought, & flames of fierce desire” (“To the Public,” Plate 3:2-6) (Blake, 2008: 210). Blake acknowledges that the God of the two covenants—the Old Testament and the New Testament—is the same. Blake rejects the literal reading of the Old Testament that provides a conventional understanding of Jehovah (the Father) as the fearful God-punisher. Instead, he promotes the figurative meaning of the Old Testament that consists of types. Thus, Blake promotes the Bible’s allegorical reading and clarifies the function of all biblical imageries as prooikonomia (foreshadowing) to the coming of the Incarnate Logos (Christ), the forgiving God. To support that Jehovah is the loving God of the New Testament (Christ/Logos), Blake stresses the divine attributes of desire/erotic love and thought/poetic genius and delivers them through the imagery of the thunderous Christ, conventionally associated with the Father-the punisher.

The passage above also mirrors Blake’s belief in the dual nature of Christ that, in turn, sustains his view on humanity’s theosis (deification). Promoting the allegorical interpretation of God’s thunder and fire, Blake implies the need for the active reading of the Bible based on each person’s poetic genius. In the love synergy between Jehovah/Christ and man manifested in the divine gift of written speech/the Law given to humanity,⁶ humanity responds by demonstrating faith in Christ in

---

⁴ Blake’s understanding of the One God having different hypostases is also mirrored in “And the Divine voice came from the Furnaces, as multitudes without Number!” (*Jerusalem* 2.35/31: 3-4) (Blake, 2008: 253), in which the Logos of God is manifested in various ways in the human heart where an imaginative reason resides. Another imagery is the “Universal Concave” (the whole as one/the Godhead) that appears as particulars: “the Seven Eyes of God;/ Lucifer, Molech, Elohim, Shaddai, Pahad, Jehovah, Jesus” (*Jerusalem*, 3.55:31-32) (Blake, 2008: 278).

⁵ Basil of Caesarea states, He who perceives the Father, and perceives Him by Himself, has at the same time mental perception of the Son; and he who receives the Son does not divide Him from the Spirit, but, in consecution so far as order is concerned, in conjunction so far as nature is concerned, expresses the faith commingled in himself in the three together. He who makes mention of the Spirit alone, embraces also in this confession Him of Whom He is the Spirit. And since the Spirit is Christ’s and of God, as says Paul, then just as he who lays hold on one end of the chain pulls the other to him, so he who ‘draws the Spirit,’ as says the prophet, by His means draws to him at the same time both the Son and the Father. (Basil of Caesarea, Letter XXXVIII, 1894: 429)

⁶ The moment of the world’s creation, God speaks. This is the first outward manifestation of God—at least, the part Who is willing to reveal—allowing us to apprehend Him Whose infinity cannot be captured by the human mind. Thus, at the moment of creating nature, God is indirectly manifested in the product of His Logos. Later, the Word of God appears in a physical form as human—Jesus of Nazareth—who has the

the form of love and creativity. Blake's advocacy of the symbolic meaning of the Bible abides by the teachings of Gregory of Nyssa:

For the name of 'thunder' is given in mystical language to the Gospel. Those, then, in whom arises firm and unshaken faith in the Gospel, pass from being flesh to become spirit, as the Lord says, 'That which is born of the flesh is flesh, and that which is born of the Spirit is spirit [John iii.6].' It is God, then, Who by establishing the voice of the Gospel makes the believer spirit: and he who is born of the Spirit and made spirit by such thunder, 'declares' Christ; as the Apostle says, 'No man can say that Jesus Christ is Lord but by the Holy Spirit' [1 Cor. xii.3]. ("Dogmatic Treatises: On the Faith") (Gregory of Nyssa, 1892: 628)

Like Gregory of Nyssa, Blake advocates that the New Testament (Logos) is not Law with the conventional meaning of the word, viz., a particular set of rules of proper behaviour (morality). Blake perceives the reading and understanding of Scripture as a creative and love activity based on the activation of the believer's faith, the activation of divine reason (the Holy Spirit) in man as the believer's love response to God/Christ Who is Love. Because the Bible is the eternal and infinite Logos, man's understanding of it is a constant process that depends on the way each reader's mind perceives the text. All readers become creators since, through their active mind, the Bible is infinitely re-created. However, the free character of the interpretation of Scriptures is not equal to arbitrariness. Blake considers the activation of the Holy Spirit in man a prerequisite before any interpretation of the Scriptures.

Perichoresis may also be applied in the lines referring to Christ as the One God: "Even from the depths of Hell his voice I hear, /Within the unfathomed caverns of my Ear" ("To the Public," Plate 3:7-8) (Blake, 2008: 210). The kingdom of the Son (Christ) is mysterious, incomprehensible, and infinite (attributes of the Father). The same passage also refers to the relationship between God and man. God's kingdom penetrates Hell (falsehood), the territory of those who perceive reality by relying on natural reason (thinking based on the human physical senses). As Logos (love and creative imagination), the Godhead resides in the heart of each individual. Blake uses the noun "voice" (Logos/oral speech) to refer to the infinite and eternal Reality of the Godhead offered to humanity through revealed knowledge, the activation of the Holy Spirit in one's heart. Because the relationship between God and man is intimate, man must respond to the Godhead's Logos (speech). Even if the poet is a member of a society that defines reality only in physical terms, he activates his infinite inner senses (divine reason in him)—"I hear"—to communicate with God. Blake's active hearing of God's voice⁷ manifests his access to the highest human mental state (the Edenic state), in which the working of the Holy Spirit is manifested through his intense creative activity.

The passage above has its counterpart in the last chapter of *Jerusalem*. After her separation from Luvah, Vala appears as mother nature (Rahab/natural reason/Satan) whose kingdom supplants God's

---

ability to speak. After Jesus's resurrection, God's Logos appears as Scripture/New Testament (written Speech) and as the Holy Spirit, the dweller of the believer's soul that enables the believer to utter speech and to act according to the will of God.

⁷ In *On the Kabbalah and Its Symbolism*, Gershom Scholem (1969) states that the highest form of Jewish mystical experience is Moses's hearing the voice of God (pp. 19-20). Blake sees mystical experience of the highest degree in Christian terms. Blake believes that every person who activates his/her poetic genius is a prophet of God, and he values more the authority of an individual's spiritual hearing of the Holy Spirit residing within him than the authority of one's physical hearing of a distant God.

(Christ's) kingdom in the lowest human mental state of Ulro, geographically presented as Entuthon Benython.⁸

They took their Mother Vala, and they crown'd her with gold:
They named her Rahab, & gave her the power of the Earth
The Concave Earth round Golgonooza in Entuthon Benython,
Even to the stars exalting her Throne, to build beyond the Throne
Of God and the Lamb, to destroy the Lamb & usurp the Throne of God. (*Jerusalem* 4.78:15-19) (Blake, 2008: 313)

Despite its aspirations of ruling the heavens, the reign of Satan (natural reason) is earthly (physical reality). Blake creates a claustrophobic atmosphere by identifying geographically the confines of natural reason through which man perceives reality in the Ulro state ("Entuthon Benython"). In contrast, Blake highlights the supreme authority of the activation of divine reason in the heart of each man in the Edenic state, the kingdom of the Godhead that—as the poet claims "To the Public"—extends everywhere.⁹ The epithet "the Throne of God and the Lamb" stresses the oneness of the Father and the Son. The same epithet also unifies two epithets addressing Christ earlier in *Jerusalem*, namely, "the Lamb of God incomprehensible" (1.7:67) (Blake, 2008: 217) and "the Throne of God" (2.34/30:27) (Blake, 2008: 252). Thus, when Blake breaks the epithet into two parts—"to destroy the Lamb & usurp the Throne of God"—readers understand that in both parts, the poet refers to Christ as the Godhead.

The application of perichoresis is also possible in the interpretation of passages in which Blake views Jehovah as the merciful and forgiving Christ, Who is the Redeemer of humanity through His sacrifice. In such passages, Blake also views the Old Testament and the New Testament as the One Logos of God: "[...] I heard Jehovah speak / Terrific from his Holy Place & saw the Words of the Mutual Covenant Divine" (*Jerusalem* 4.98:40-41) (Blake, 2008: 340), and

[...] But Jehovah's Salvation
Is without Money & without Price, in the Continual Forgiveness of Sins
In the Perpetual Mutual Sacrifice in Great Eternity! for behold!
There is none that liveth & Sinneth not! And this is the Covenant
Of Jehovah: If you Forgive one-another, so shall Jehovah Forgive You. (*Jerusalem* 3.61:21-25) (Blake, 2008: 287)

Blake's Jehovah also shares Christ's dual nature (fully God and fully man): "Before I had ever beheld with love the Face of Jehovah; or known/ That there was a God of Mercy; O Mercy O Divine Humanity!" (*Jerusalem* 3.61:42-43) (Blake, 2008: 288), as well as "And Jehovah stood in the Gates of the Victim, & he appeared/ A weeping Infant in the Gates of Birth in the midst of Heaven" (*Jerusalem* 3.63:16-17) (Blake, 2008: 290).

---

⁸ "Entuthon Benython" may be a pun consisting of the Greek word "ἐνταυθα"/"ἐντουθα" (entautha), which means "here," and the English word "beneath" with a Greek-sounding suffix. Hence, "Entuthon Benython" may have the meaning "here below," that is, in the physical world. It also alludes to "here lies," written on a tombstone. "Entuthon Benython" is a territory of death/natural reason.

⁹ Los also says, "God is within & without! he is even in the depths of Hell" (*Jerusalem* 1.12:15) (Blake, 2008: 221).

2.2. Blake's View on the Essence of Humanity

William Blake's perception of humanity stresses her ousia before her material existence. In *Fearful Symmetry: A Study of William Blake*, Northrop Frye (1990) notes that Blake views "all humanity we know in the world of time and space" as an infinite and eternal member of the council of God contained in the body of Christ (p. 125). Blake's view on the essence of humanity is not pantheistic but panentheistic. For Blake, the essence of humanity is divine to the extent that is part ("being in Christ") of the whole ("beyond being"), the infinite, eternal, and one God/Christ. She existed in God as part of His Creative Imagination before her becoming (being materialized), and after her physical manifestation, she still exists in God through the activation of Logos in her. In his works, Blake focuses on the integration of physical humanity in the eternal and infinite body of Christ. Envisioning Christ as a gigantic human body, Blake does not challenge His fully divine nature. He highlights the importance of Christ's "female" side—His fully human nature—that makes humanity's deification possible. The integration of humanity in the divine body is a mental process during which the individual can emotionally and intellectually fall (the states of Ulro and Generation) and rise (the states of Beulah and Eden) at present. The mental state of the individual both reveals the degree of one's spiritual proximity to the immutable Reality (God/Truth) and controls one's free will to be united with or detached from God/Truth.

In the mental states of Ulro and Generation, Albion is called Adam/Satan: "There is a limit of Opakeness, and a limit of Contraction:/ In every Individual Man, and the limit of Opakeness is named Satan: and the limit of contraction is named Adam" (*Jerusalem* 2.42:29-31) (Blake, 2008: 262). Albion experiences mental fall when he objectifies and admires his feminine aspect: "The body is the soul seen from the perspective of this world" (Frye, 1990: 74). According to Blake, man falsely views his soul and reality physically when Selfhood (natural reason), an understanding of reality only based on the physical senses, dominates him. The natural man (fallen Albion) has lost control over his feminine part/soul that is now the "female will" perceived by Adam as nature or woman (Frye, 1990: 126). Albion exclaims,

O how I tremble! How my members pour down milky fear!
A dewy garment covers me all over, all manhood is gone
At thy word & at thy look death enrobes me about
From head to feet, a garment of death & eternal fear. (*Jerusalem* 2.34/30:3-6) (Blake, 2008: 251).

Blake's idea that the physical world is the product of Albion's passivity rather than Christ's creative energy¹⁰ may not be taken at face value. Blake repudiates man's fixation with the mutable and temporal world of matter as the only reality. Detaching Jerusalem (his soul) from Christ, and, thus, from eternity, Albion states, "Jerusalem is not! [...]/By demonstration, man alone can live, and not by faith./ My mountains are my own, and I will keep them to myself:[...] Here will I build my Laws of Moral Virtue" (*Jerusalem* 1.4:27-31) (Blake, 2008: 212). Within a Christian context, physical reality associated with human mortality also corresponds to man's spiritual death, a sterile reason. Dark,

---

¹⁰ The orthodox Christian tradition views the creation of the cosmos as a manifestation of divine creativity (Christ). Athanasius of Alexandria (296-373) claims, "There is thus no inconsistency between creation and salvation for the One Father has employed the same Agent for both works, effecting the salvation of the world through the same Word Who made it in the beginning" (*On the Incarnation of the Word* 1.1).

opaque, and suffocating imageries of entrapment, chaos, corruption, and pain portray the mental states of Ulro and Generation, which are associated with negative feelings, including jealousy, frustration, and desperation. Albion speaks “in jealous fears” (*Jerusalem* 1.4:33) (Blake, 2008: 212) and

The banks of Thames are clouded! The ancient porches of Albion are
Darken'd they are drawn thro' unbounded space, scatter'd upon
The Void in incoherent despair! Cambridge & Oxford & London
Are driven among the starry Wheels, rent away and dissipated,
In Chasms & Abysses of sorrow, enlarg'd without dimension, terrible. (*Jerusalem* 1.5:1-5)
(Blake, 2008: 212).¹¹

Los (human creative imagination) has the leading role to Albion's restoration of his relationship with his soul (Jerusalem) and later God. Los's separation from his emanation Enitharmon and his fighting against his Spectre, who attempts to deceive Los that Christ's “Friendship” is destructive, correspond to man's frustrating perception of reality in the state of Generation.

For as his emanation divided, his Spectre also divided
In terror of those starry wheels: and the Spectre stood over Los/ Howling in pain: [...]
Los rag'd and stamp'd the earth in his might & terrible wrath!
He stood and stamp'd the earth! then he threw down his hammer in rage &
In fury; then sat down and wept, terrified! Then arose
And chaunted his song, labouring with the tongs and hammer:
But still the Spectre divided, and still his pain increas'd (*Jerusalem* 1.6:3-12) (Blake,
2008: 214-215)

Los's Spectre views “the beauty of Eternity” (Logos) “as deformity” and Logos's “loveliness” “as a dry tree” (*Jerusalem* 1.9:7-8) (Blake, 2008: 218) because the wealthy and powerful religious authority promotes falsehood by rationalizing man's faith in Christ.¹² Blake depicts a Satanic morality that fosters fear, guilt, and shame as a predatory beast threatening man's intellect:

Awkwardness arm'd in steel: folly in a helmet of gold:
Weakness with horns and talons: ignorance with a rav'ing beak!
Every Emanative joy forbidden as a Crime:
And the Emanations buried alive in the earth with pomp of religion:
Inspiration deny'd; Genius forbidden by laws of punishment. (*Jerusalem* 1.9:12-16)
(Blake, 2008: 218)

Blake also refutes his contemporary prelates' advocacy of natural reason in “Marginalia: On Bacon's *Essays*,” stating that “Rational Truth is not the Truth of Christ [E621]” (Blake, 2008: 460). Similarly, in his “Marginalia: On Watson's *An Apology for the Bible*,” he asserts that “[Bishop] Watson has defended Antichrist [E612]” (Blake, 2008: 456) and explains that “conscience in those that have it is unequivocal, it is the voice of God Our judgment of right & wrong is Reason [E613]” (Blake, 2008: 456). Blake refers to the Logos of God (“voice of God”) as the “conscience” that is the absolute truth (“unequivocal”); conscience/Logos in man is intrinsic (in the human heart), and through it, man participates in the divine realm. In contrast, Blake associates empirical reason with morality

---

¹¹ See some other examples in *Jerusalem* 1.4:9-10, 1.5: 6-8, 1.5: 13, 1.5: 56-65, 1.7: 22, 1.8-9: 41-2, 2.39/35:16-20.

¹² See also *Jerusalem* 2.33/29:5-18.

(“judgment of right & wrong”); thus, he implies natural reason’s deceiving character because morality is extrinsic (outside the human heart and thus detached from the truth).¹³

Blake rejects morality, the product of natural reason. He praises human imagination, Logos in man, asserting: “[...] Imagination / Which is the Divine Body of the Lord Jesus, blessed for ever” (*Jerusalem* 1.5:58-59)(Blake, 2008: 214) and “O Human Imagination O Divine Body I have Crucified / I have turned my back upon thee into the Wastes of Moral Law” (*Jerusalem* 1.24:23-24) (Blake, 2008: 237). Blake’s worship of human imagination and anathema of empirical reason lies in the “hypostatic union” doctrine. The fully human nature of Christ, the historical Jesus, coexists inseparably with the fully divine nature of Christ, Logos/Imagination. The influence of the “hypostatic union” doctrine upon the shaping of Blake’s view on the perfect man is also seen in the identification of Los as the one who leads Albion’s participation in the divine realm: “They [the Sons and Daughters of Los] feared they never more should see their Father, who/ Was built in from Eternity, in the cliffs of Albion” (*Jerusalem* 1.11:14-15) (Blake, 2008: 221).

Los (human imagination) is the only faculty that is directly connected with Logos (divine creative imagination and love) by becoming the foundation of human reason. Thus, only Los can support a human reason that facilitates man’s union with his soul in the Beulah state and the human soul’s union with God in the Edenic state. Striving to gain control over his Spectre through hard labour, hopeful Los forces his Spectre to build Golgonooza,¹⁴ made of pity, affections, love, kindness, mercy, forgiveness, honesty, humility, devotion and thanksgiving, as well as the memory of the spoken truth (*Jerusalem* 1.12:30-37). For Blake, a constructive human imagination lies in affections.¹⁵ Still, the state of Generation is related to mental inactivity/infertility. Vala (natural reason and nature), the Virgin-Mother, is worshipped in Babylon, built upon power-relationships, hate and guilt. There, the human soul (*Jerusalem*) is condemned as a harlot (*Jerusalem* 1.18:28-35).¹⁶

In the states of Beulah and Eden, man perceives the immutable Reality as mental, viz., the pure Mind (Christ). Blake stresses the qualitative aspect of the connection between God and humanity by focusing on the essential role of Christ’s creative energy (Logos) towards the completion of humanity’s deification. Albion’s awakening¹⁷ requires the submission of the female will, viz., the surrender of man’s selfhood/natural reason, and the activation of divine reason in man (faith). Los

---

¹³ Compare to an allegorical reading of Athanasius’s words, But if they [mankind] went astray and became vile, throwing away their birthright of beauty, then they would come under the natural law of death and live no longer in paradise, but, dying outside of it, continue in death and in corruption. (*On the Incarnation of the Word* 1.3)

¹⁴ Golgonooza is a pun consisting of the word “Golgotha,” where Christ died as a man but resurrected as God, and the word “nous” (mind). It symbolizes the striving human mind that although it suffers in the Generation state, it is redeemed and perfected in the states of Beulah and Eden respectively.

¹⁵ Later in this article, it is argued that Blake’s definition of human reason is inspired by the teachings of Richard of St. Victor, who states that affection is the basis of imagination.

¹⁶ See also *Jerusalem* 2.31/45:50-66.

¹⁷ Blake’s main image of the sleeping Albion—which connotes intellectual passivity—is biblical. A characteristic biblical example is the parable of the ten virgins in which the marriage between Christ and humanity is the theme; thus, in Matthew 25:5, it is stated: “While the bridegroom tarried, they all slumbered and slept.”

(human imagination) cannot act alone towards man's restoration of his ideal self but needs Christ's grace. Los labours, "Shouting loud for aid Divine" (*Jerusalem* 2.32/46:9) (Blake, 2008: 250).¹⁸ Christ is responsive to Los's asking for help: "[...] Los sick & terrified beheld the furnaces of Death/ And must have died, but the Divine Saviour descended/Among the infant loves & affections" (*Jerusalem* 2.42:5-7) (Blake, 2008: 261) and "[...] the Divine hand was upon him, strengthening him mightily" (*Jerusalem* 2.42:56) (Blake, 2008: 262). The passages above reflect orthodox Christian panentheism. Human imagination and Christ (Imagination) are distinct. Also, human imagination cannot redeem man without Christ's essential contribution. Still, human imagination must be active by demonstrating the will to activate God's grace. The union between human imagination and Christ, who are distinct but inseparable, is the only means to man's redemption and theosis (perfection).

Beulah is the mental state in which man is intellectually and emotionally fertile. In *Jerusalem*, the activation of divine reason in man is expressed through the orthodox Christian marriage imagery (see footnote 3) that, permeated by the spirit of orthodox Christian panentheism, explains the dual nature of Christ as well as the relationship between Christ and the Church, or each individual. Through the description of false Jerusalem¹⁹ as "Sexual Reasoning Hermaphroditic" (*Jerusalem* 2.33/29:28) (Blake, 2008: 250), Blake rejects the idea of the blending of the feminine and the masculine natures (a distorted union). In contrast, he approves Los's efforts to divide "rocky Spectres" (natural reason/ego) into "Male & Female forms in his Furnaces," "dashing in pieces Self-righteousnesses" (*Jerusalem* 4.78:5-7) (Blake, 2008: 312). Through this, the male and female forms can unite properly by preserving their distinct identities.

Blake views Albion in the ideal Edenic state as the bisexual male whose feminine aspect—his soul—is under his control. The submission of the female will is man's rejection of his ego (Selfhood),²⁰ which leads to the attainment of man's true Self. Speaking to Enitharmon, Los observes, "How can I ever be united as Man with Man/ While thou my Emanation refusest my fibres of dominion" (*Jerusalem* 4.88:12-13) (Blake, 2008: 327). Still, man's soul is not annihilated; she plays an active part in man's intimate relationship with Christ (Damon, 1988: 120) by becoming the bride of Christ. In Matthew 19:5-6, Matthew 19:11, and Mark 10:6-9, Christ portrays marriage as a spiritual exercise. He stresses the oneness of man and woman and thus implies the mutual rejection of ego and demonstration of sincere love by both partners.²¹ Blake understands the union between man (the bridegroom) and his soul (the bride) and the union between Christ (the bridegroom) and Jerusalem/the human soul (the bride) as love relationships, not power relationships.²² Appearing as the bride of Christ, Jerusalem talks about a union of pleasure:

[..] The Lamb of God met me there,

---

¹⁸ See also *Jerusalem* 3.71:56-57.

¹⁹ Vala/Rahab, natural reason and the religion of Generation promoted both by the Deists and the worldly Church.

²⁰ See *Jerusalem* 4.91:42-46, in which Los subdues his proud Spectre (natural reason).

²¹ Also, in Matthew 25:1-13, Christ appears as the bridegroom ready to unite with many wise virgins (human souls) representing humanity as a whole.

²² For an example of a power relationship, see *Jerusalem* 4.87:12-16 and 4.88:16-21, in which Enitharmon, separated from Los, addresses Los.

There we walked as in our secret chamber among our little ones.
They looked upon our loves with joy: they beheld our secret joys:
With holy raptures of adoration rapid sublime in the Visions of God (*Jerusalem*
4.79:41-44) (Blake, 2008: 314).²³

The reintegration of humanity (or the individual) in the divine body of Christ takes place in the Edenic state. Albion exclaims, “O Vala/In Eternity they neither marry nor are given in marriage” (*Jerusalem* 2.34/30:14-15) (Blake, 2008: 251); Los asserts, “Sexes must vanish & cease/ To be when Albion arises from his dread repose O lovely Enitharmon” (*Jerusalem* 4.92:13-14) (Blake, 2008: 333). Towards the end of *Jerusalem*, Blake expresses his advocacy of orthodox Christian panentheism openly through the comforting dialogue between Albion and Christ. When Albion expresses his fear that he is Selfhood/Satan, he addresses Christ as his “Divine Creator and Redeemer” (*Jerusalem* 4.96:13) (Blake, 2008: 337). Albion’s statement is shaped by his belief in the Trinity doctrine and the “hypostatic union” doctrine. Albion identifies himself as a creation unable to save himself; thus, he implies that his essence is different from God’s essence. He also acknowledges Christ as the “Creator,” the One God, and the “Redeemer,” Whose dual nature is redemptive for humanity. Christ explains to Albion that through His sacrifice as man and His resurrection as God, humanity is redeemed from her Selfhood: “Fear not Albion, unless I die thou canst not live/ But if I die I shall arise again & thou with me/ This is Friendship and Brotherhood, without it Man Is Not” (*Jerusalem* 4.96:14-16) (Blake, 2008: 337); later, Christ states, “[.] For Man is Love;/ As God is Love [...] nor can Man exist but by Brotherhood.” (*Jerusalem* 4.96:26-28) (Blake, 2008: 337). The words of Christ mirror the “hypostatic union” doctrine. The word “Friendship” implies the divine nature of Christ, Who is the relational God, while the word “Brotherhood” implies Christ’s human nature. Stressing His sacrifice, Christ/Logos also manifests Himself as Selfless Love and explains that man cannot exist in eternity without Logos/Selfless Love, viz., man participates in the divine realm through Christ. As the Perfect Man, Christ becomes the role model for humanity’s theosis (deification), that is, man can attain his ideal Self through the practice of unconditional love. As God, Christ (Love) is the life force that permeates all creations, including humanity. Finally, Christ’s reference to humanity’s experiencing eternity as “brotherhood” also strengthens the claim that Blake defends orthodox Christian panentheism. Humanity is elevated in Christ collectively, without, however, each member of the brotherhood to lose his/her distinct identity. The oneness of perfect humanity is collective because she is a creation, as opposed to God’s Oneness that is simple because He is the Creator.

3. Blake’s Christian Definition of Urizen (Human Reason)

For Blake, humanity’s narrow or expanded perception of her true self depends on how she reasons. Reason, either natural reason (the Generation state and the Ulro state) or divine reason (the Beulah state and the Edenic state), defines all mental states. The central function of reason in the process of man’s perfection for Blake is evident in the figure of Urizen, one of Blake’s Four Zoas that make up Albion’s essence. S. Foster Damon (1988) provides various interpretations of Blake’s Urizen. Urizen may be a pun meaning “Your reason” (p. 419). Kathleen Raine traces the origins of the word in the Greek “orizein” (to limit), the root also of the term “horizon” (Damon, 1988: 419). Raine associates Urizen only with natural reason, “the limiter of energy” (Damon, 1988: 419). Raine’s Urizen

---

²³ See also *Jerusalem* 4.81:15.

(the natural reason) restrains man's life force (Logos/Christ/the Holy Spirit in man) and is identical to Blake's Satan/selfhood/natural reason, an expression of man's free will. However, her observation about the Greek origins of the word also encourages a neutral understanding of Urizen that stresses the active role of the human soul in her intimate relationship with Logos through the practice of her free will. The Greek word "orizein" also means "to control," which may have both positive and negative connotations. That the activation of divine reason in man is the product of man's free will implies that one must be in control of (to know) oneself before they voluntarily activate the divine reason. The preservation of the distinct identity of the self in union with God is an essential trait of panentheism.

Damon (1988) also presents Kerrison Preston's interpretation of Urizen that enriches Raine's definition of Urizen. He explains that because a fourfold Albion is the image of God, then God must be fourfold. Tharmas corresponds to the Father, Luvah corresponds to the Son, Urthona corresponds to the Holy Spirit, and Urizen is "that aspect of deity which, when fallen, becomes Satan" (Damon, 1988: 419). If so, that aspect of God should be Divine Free Will associated with Divine Creativity (Logos as the Prime Cause) since fallen man's free will is controlled by Satan/natural reason. Thus, the connecting bond between Urizen/reason and Elohim (the Judge/ Punisher and Creator of Adam and the material world) is Satan. Damon (1988) claims that the association of Urizen/reason, Satan, and Elohim/the Judge becomes for Blake a means of explaining the Original Sin (p. 119) that results from man's free will. Satan convinces Eve that eating from the tree of knowledge, "ye shall be as gods [judges], knowing good and evil" (Genesis 3:5); the deceived humanity assumes the role of the judge, making the error of "dividing all human realities into good and evil" (Damon, 1988: 119). Furthermore, Damon (1988) refers to a conversation of Blake with Crabb Robinson, during which Blake "refers to Nature as the work of the Devil" (p. 119).

Raine's and Preston's views may become the source of inspiration for an orthodox Christian interpretation of Blake's Urizen, in which Albion (humanity) in his ideal state is the image of God sharing God's reason (the Holy Spirit in man). In the Edenic state, the four zoas making up the soul of Albion—Tharmas (sensuality), Luvah (affection), Urthona (imagination), and Urizen (reason)—are in harmonious synergy, and, thus, man can enjoy union with Christ. Blake seems to be familiar with Victorine Richard's use of the marriage imagery, which traditionally refers to the love union between Christ and the Church.²⁴ Blake states that when Albion is overwhelmed by natural reason and becomes the Spectre of his true self, there is "Deadly Hate between Leah & Rachel" (*Jerusalem* 3.69:11) (Blake, 2008: 300).

In "The Way to Contemplation," Richard of St. Victor (2006) explains that man's sensuality (Zilpah), affection (Leah), imagination (Bilhah), and reason (Rachel) should deliver their offspring based on an orderly collaboration corresponding to the consecutive activation of the senses, feelings, imagination, and reason. Thus, he rejects the reason that is supported by the senses (natural reason)

---

²⁴ Another name for the process of man's contemplation of the Divine—that is, the workings of Christ in us—is faith. The lack of collaboration among the four elements of man's soul—that is, lack of faith—causes man's false perception of himself and reality, or a malfunctioning of the Holy Spirit in man, weak faith that results from man's free will.

and acknowledges imagination as the basis of reason.²⁵ In “To the Reverend Dr. John Trusler, August 23, 1799,” Blake shows the intimate relationship between reason and imagination by quoting Bacon: “Sense sends over to Imagination before Reason have judged & Reason sends over to Imagination before the Decree can be acted” (Blake, 2008: 471).²⁶

Echoing Richard of St. Victor, Blake sees the soul in the Beulah state to be dominated by love and imagination but has not reached perfection yet. Man’s soul has not become one with Christ, Who is infinite and eternal Creative Imagination and Love. Richard of St. Victor asserts that the children of Rachel (reason) are born last. Benjamin (contemplation) is Rachel’s last child. He signals the soul’s laborious entering into the Edenic state, the love synergy between the soul and God: “She [Rachel/reason] multiplieth her study, and whetteth her desires, seeking desire upon desire” (“The Way to Contemplation,” Capitulum X) (Richard of St. Victor, 2006: 112). During this process, human reason is assisted by God, “[...] Yet may a man [his soul] never come to such a grace by his own slight” (“The Way to Contemplation,” Capitulum X) (Richard of St. Victor, 2006: 111). Blake’s creative imagination shares with Victorine Richard’s reason the constant desire for more productivity. Blake exclaims, “The desire of Man being Infinite, the possession is Infinite & himself infinite” (“There Is No Natural Religion [b], VII”) (Blake, 2000: 42) and “The road of excess leads to the palace of wisdom/Prudence is a rich ugly old maid courted by Incapacity./He who desires but acts not, breeds pestilence [...] Eternity is in love with the productions of time” (“The Marriage of Heaven and Hell,” Proverbs of Hell, Plate 7) (Blake, 2000: 75). Blake also echoes Richard’s view on reason as “a working soul” (“The Way to Contemplation,” Capitulum X) (Richard of St. Victor, 2006: 111), viz., energy, when he asserts, “Energy is the only life. [...] Energy is Eternal Delight” (“The Marriage of Heaven and Hell,” The Voice of the Devil, Plate 4) (Blake, 2000: 74).

The end of contemplation signals the union of man and Christ, man’s (the part’s) reintegration in the body of Christ (the whole). Blake views the death of reason as the completion of the individual (man in the Edenic state), echoing Richard’s words, “So that at the last, in great abundance of brenning desires and sorrow of the delaying of her [Rachel’s/reason’s] desire, Benjamin [contemplation] is born, and his mother Rachel [reason] dieth” (“The Way to Contemplation,” Capitulum X) (Richard of St. Victor, 2006: 112). Richard of St. Victor uses the imagery of Rachel assisted by Bilhah to depict the activation of divine reason in man as feminine. Divine reason in man is the virtues of God—love and wisdom (the Logos of God)—comprising God’s feminine side. Victorine Richard’s view of the union between man and God through the labour of the female reason

---

²⁵ Richard of St. Victor states: Then when Judah waxeth, that is to say, when love and desire of unseen true goods is rising and waxing in a man’s affection, then coveteth Rachel for to bear some Children; [...] But who is he that woteth not how hard it is, and near-hand impossible to a fleshly soul, the which is yet rude in ghostly studies, for to rise in knowing of unseeable things, and for to set the eye of contemplation in ghostly things? For why: a soul that is yet rude and fleshly knoweth nought but bodily things, and nothing cometh yet to the mind but only seeable things. And, nevertheless, yet it looketh inward as it may; and that that it may not see yet clearly by ghostly knowing, it thinketh by imagination. And this is the cause why Rachel had first children of her maiden than of herself (“The Way to Contemplation,” Capitulum V) (Richard of St. Victor, 2006: 101)

²⁶ See also *Jerusalem* 3.74:10-13.

is strikingly the same with Blake's view of the union between Albion and Christ through their feminine sides.

The death of man's reason (Rachel) who resides in man's soul and who laboriously produces contemplation (Benjamin) does not have a negative meaning. Richard of St. Victor states, "a soul is ravished above itself by abundance of desires and a great multitude of love, so that it is inflamed with the light of the Godhead, sickerly then dieth all man's reason" ("The Way to Contemplation," Capitulum X) (Richard of St. Victor, 2006: 112). To be perfected, man's poetic genius must submit to Christ's infinite and eternal mind in the final stage of contemplation, during which man mentally transcends the boundaries of physical reality. Similarly, Blake is aware that man's reason must follow the yearnings of the human soul for union with God and not act independently and arbitrarily. Natural reason (man's ego)²⁷ puts obstacles to the completion of the human soul's union with Christ. Paradoxically, the surrendering of man's will to God's will connotes a laborious mental activity. It gives man access to a constant fertile process of getting to know God. In "The Marriage of Heaven and Hell," Blake echoes Victorine Richard's teachings in several proverbs: "Drive your cart and your plow over the bones of the dead," "No bird soars too high, if he soars with his own wings," and "The most sublime act is to set another before you" (Proverbs of Hell, Plate 7) (Blake, 2000: 75).

In *William Blake's Religious Vision: There's a Methodism in His Madness*, Jennifer G. Jesse's view on Urizen defends the orthodox interpretation of Urizen proposed here. Jesse (2013) associates human imagination with faith and faith with reason. She notes that Blake's Los (imagination) and Urizen (reason) may not always symbolize the good and the evil, respectively (p. 51). Unlike Raine's interpretation of Urizen as "the limiter of energy," Jesse (2013) offers another proper meaning of the Greek term "horizo," namely, "'the appointed one' the One who is 'decisive' for the salvation history recounted in the epics" (p. 52). She associates Urizen with Christ's redeeming nature seen in Christianity as the Messiah: "Does his very name declare (designate) his Christological identity? Has he been separated not in a negative way, but in Paul's positive sense of being 'chosen' or 'set apart' for a special apostolic vocation?" (Jesse, 2013: 53) Her logic abides by orthodox Christian teachings that view a productive reason in man as divine reason/the Holy Spirit, that is, Logos/Christ and the Savior of humanity.

Jesse explores the influence of John Wesley on Blake. She observes that John Wesley differentiates between pure imagination (faith) and the false imagination of radicals who repudiate reason and claim to be permeated by the Holy Spirit (Jesse, 2013: 40;197). Wesley's definition of faith and its catalytic role toward the shaping of man's genuine response to Christ, Who is absolute Love and Creative force, is a noteworthy example of the preservation of the orthodox Christian tradition within the fragmented Church. The approach of Richard of St. Victor and John Wesley to reason is the same. Jesse's claim of "the integral interconnection between Los and Urizen [...] that fall and rise together" (Jesse, 2013: 203) is evident in Blake's letter to Reverend Dr. John Trusler, August 23, 1799:

---

²⁷ What Blake describes as a restrainer of energy— "the bound or outward circumference of Energy" ("The Marriage of Heaven and Hell," The Voice of the Devil, Plate 4) (Blake, 2000: 74)—is exclusively natural reason, a distorted reason formed by the lack of faith, miscoordination among the four Zoas.

‘That which can be made Explicit to the Idiot²⁸ is not worth my care [...]. I know that This World Is a World of Imagination & Vision [...] I see Every thing I paint In This World, but Every body does not see alike. [...] To Me This World is all One continued Vision of Fancy or Imagination.’ (Bentley, 2001: 182)

In the passage above, Blake, the artist, does not question that reason is the mental faculty through which humanity perceives Reality. However, he redefines it by pointing out that the basis of pure human reason is not the physical senses but imagination. Blake’s repudiation of the natural reason is reflected in his view of the individual who understands reality physically as an “idiot.” According to the classical Greek tradition, an “idiot” is a self-centered person who is characterized by limited consciousness and lacks a sense of brotherhood. The domination of ego/excessive pride (hubris) produces a tainted human reason (hatei). Therefore, an idiot has a limited understanding of reality and, inevitably, experiences falsehood. Blake associates the exercise of natural reason with the domination of one’s ego and the inactivity of Logos in man, which, in turn, causes one’s detachment from the eternal and infinite Reality. In contrast, Blake points out that an imagination-based reason is strongly associated with God Himself, Who is Logos. Thus, it allows the participation of humanity in the eternal and infinite Reality, the immutable truth. Blake’s choice of diction reveals his embracement of Christian pantheism. Placing together “imagination“ and “vision,” he endows imagination with a spiritual character. Also, Blake’s reference to the oneness of the cosmos through imagination implies Logos as the connecting bond between the Creator and His creations, including humanity.

4. Conclusion

Blake’s view on the essence of man is related to his view on the essence of God. In *Jerusalem*, Blake advocates orthodox Christian pantheism that lies in the Trinity doctrine and the “hypostatic union” doctrine. Applying perichoresis, Blake expresses his belief in the Trinity doctrine and, thus, he perceives Christ the One, infinite, and eternal God. Also, embracing the “hypostatic union” doctrine, Blake believes in humanity’s attainment of her ideal Self (theosis) in union with Christ. Without ignoring the physical essence of humanity, Blake advocates that Reality is mental and brings to the fore the spiritual essence of humanity that is Christlike. Christ is the Logos/Reason, that is, Creative Imagination and Love. Hence, the spiritual essence of humanity is a human reason permeated by the life force of Christ (divine reason). The man who sees reality based on the physical senses (natural reason) denies the divine reason in him. Thus, he experiences only the finite physical reality of corruption and death and alienates himself from his soul/the higher Self in union with the eternal and infinite God/Christ. Blake celebrates the activation of Logos in man—a human reason illumined by creative imagination and love—as the means of fallen humanity to perceive the eternal and infinite Reality and to experience her theosis. Understanding Christ, the Logos of God, as Love and Creativity, and encouraging his fellowmen to become Christlike, William Blake helps his readers realize that culture is the backbone of perfected humanity. His poetry is a spiritual exercise that stimulates and invigorates the readers’ intellect and, thus, contributes to humanity’s infinitely

---

²⁸ Blake uses the word “idiot” with its original Greek meaning that is “a self-centered man, an egoist.” Within a Christian context, an egoist is a man who solely uses his natural reason.

expanding understanding of Reality and perennial exploration of her ideal Self beyond the confines of the physical world.

References

- Athanasius, Alexandria of. *On the Incarnation of the Word*.
<https://ccel.org/ccel/a/athanasius/incarnation/cache/incarnation.txt>.
- Basil, Caesarea of (1894). Dogmatic: Against Eunomius. In P. Schaff (Ed), *Nicene and Post-Nicene Fathers Series II. Volume 8 Basil: Letters and Select Works* (pp. 54-74).
<http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf208.html>.
- (1894). Letter XXXVIII. In P. Schaff (Ed), *Nicene and Post-Nicene Fathers Series II Volume 8 Basil: Letters and Select Works* (pp. 426-433).
<http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf208.html>.
- Blake, W. (2008). Jerusalem: The Emanation of the Giant Albion. In M. L. Johnson and J. E. Grant (Eds), *Blake's Poetry and Designs* (pp. 205-341). 2nd ed. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- (2008). Marginalia: On Thornton's The Lord's Prayer, Newly Translated. In M. L. Johnson and J. E. Grant (Eds), *Blake's Poetry and Designs* (pp. 468-469). 2nd ed. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- (2008). Marginalia: On Bacon's Essays. In M. L. Johnson and J. E. Grant (Eds), *Blake's Poetry and Designs* (pp. 460-461). 2nd ed. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- (2008). Marginalia: On Watson's An Apology for the Bible. In M. L. Johnson and J. E. Grant (Eds), *Blake's Poetry and Designs* (pp. 455-460). 2nd ed. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- (2000). The Marriage of Heaven and Hell. In M. H. Abrams et al. (Eds), *The Norton Anthology of English Literature Vol 2* (pp. 72-82). 7th ed. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- (2000). There Is No Natural Religion [b]. In M. H. Abrams et al. (Eds), *The Norton Anthology of English Literature Vol 2* (p. 42). 7th ed. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Bentley, G. E. Jr (2001). *The Stranger from Paradise: A Biography of William Blake*. New Haven and London: Yale University Press.
- Cooper, J. W. (2006). *Panentheism/ The Other God of the Philosophers: From Plato to the Present*. USA: Baker Academic.
- Damon, F. D. (1988). *A Blake Dictionary: The Ideas and Symbols of William Blake*. Hanover and London: University Press of New England.
- Frye, N. (1990). *Fearful Symmetry: A Study of William Blake*. USA: Princeton University Press.
- The Gospels Authorized King James Version* (2001). New York, NY: Oxford University Press.
- Gregory, Nyssa of (1892). Dogmatic Treatises: On the Faith. In P. Schaff (Ed), *Nicene and Post-Nicene Fathers Series II. Volume 5 Gregory of Nyssa: Dogmatic Treatises; Select Writings and Letters* (pp. 625-628). <https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf205.html>.
- Herman, A.(2014). *The Cave and the Light: Plato Versus Aristotle, and the Struggle for the Soul of Western Civilization*. New York: Random House Trade Paperbacks.
- Jesse, J. G. (2013). *William Blake's Religious Vision: There's a Methodism in His Madness*. USA: Lexington Books.
- McGrath, A. E. (2011). *Christian Theology: An Introduction*. 5th ed. UK: Wiley-Blackwell.
- Richard, St. Victor of (2006). The Way to Contemplation. In R. C. Petry (Ed), *Late Medieval Mysticism* (pp. 96-112). Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.
- Scholem, G. (1969). *On the Kabbalah and Its Symbolism*. USA: Schocken Books.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 20.02.2020 | Kabul Tarihi: 28.05.2020

AESTHETIC AND REALITY: PERPETUAL REALISM IN THE ART OF JOHN KEATS

Anna Asiatidou

Hasan Kalyoncu Univ. School of Foreign Languages
anna.asiatidou@hku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7498-2348>

Atif / Citation: Asiatidou, A. (2020). Aesthetic and Reality: Perpetual Realism in the Art Of John Keats. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 9(1), 195-210.

Abstract

This article examines the way Keats uses aesthetic in his poetry through the analysis of his poetic methods and forms that seem to allow or support the creation of new perceptions of what is beautiful, knowledgeable, and real. These perceptions—although they are a mixture created based on ancient (Platonic) and eighteenth-century (Kantian) philosophy about what is Real and Reality—also impressively lie on an agreement with a contemporary subset of Speculative Realism. The theoretical orientation of Object-Oriented Ontology and much of the poesy of John Keats share an enduring exploration of the aesthetic object as an enticing experience of understanding the nature of reality. The exploration of the aesthetic element in Keats' poetry can be viewed as an aestheticized ontological synopsis highlighting even future significant inquiries of Philosophical Realism.

Keywords: Aesthetic, Reality, Object-Oriented Ontology, Realism

ESTETİK VE GERÇEKLİK: JOHN KEATS SANATINDA SÜREKLİ GERÇEKÇİLİK

Öz

Bu makale Keats'in şiirinde estetiği kullanma biçimini inceliyor. İnceleme; güzel, bilgili ve gerçek olanın yeni algılarının yaratılmasına izin veren veya destekleyen şiirsel yöntemlerinin

ve biçimlerinin analizini kapsıyor. Bu algılar her ne kadar gerçek ve gerçeklik hakkında eski (platonik) ve on sekizinci yüzyıl (Kantçı) felsefesine dayanan bir karışım olsalar da aynı zamanda etkileyici bir şekilde spekülâtif gerçekçiliğin çağdaş bir alt kümesiyle yapılan bir anlamaya dayanıyor. Nesne yönelimli ontolojinin teorik yaklaşımı ve John Keats'in şiirinin çoğu estetik nesnenin kalıcı bir keşfini, gerçekliğin doğasını anlamayı ilgi çekici bir deneyim olarak belirtiyor. Keats'in şiirindeki estetiğin keşfi, felsefi gerçekçiliğin gelecekteki önemli soruların bile üzerinde duran estetik bir ontolojik özet olabilir.

Anahtar kelimeler: Estetik, Gerçeklik, Nesne-Yönelimli Ontoloji, Gerçekçilik

Following the philosophical inquiry about art and beauty in Plato's theories from the 5th century BC till the nineteenth century's Aestheticism, it is seen that the concept of aesthetic is indissolubly connected with the discussions about reality. In the case of Platonic philosophy, the knowledge of beauty can lead one to the rediscovery of reality as the divine truth. After many centuries, Aesthetic movement developed the view that "a 'pure' aesthetic experience consists of 'disinterested' contemplation of an object that 'pleases for its own sake,' without reference to reality or the 'external' ends of utility or morality" (Abrams, 1999: 3). Independently if Aestheticism focused on the supremacy or indifference of art from practical life, its definition was defined by its relation to reality. Aestheticism's initial declaration of Art for Art's sake converted into a more extreme version of Life for Art's sake supporting, that life is worth living when it is based on aesthetic criteria (Comfort, 2008: 2). Such a claim strengthens the relation and the value of art for reality by supporting the ultimate significance of art for life. Hence, an artwork defined by beauty because of its aesthetic form is an end by itself. It does not need any connection with the reality of practical life to prove the usefulness of its existence. In contrast, it is life itself that needs art. The most recent Philosophical Realism places an unusually high value on aesthetic experience (Harman, 2018: 58). Although it rejects that art is a form of knowledge (p. 76), it supports that only art and the aesthetic experience can give us the true inwardness of things viz. the opening of their "executant reality" (pp. 79-81).

The poetry of John Keats stands between the Enlightenment's humanistic life essence and the Aestheticism's supremacy of beauty as a rule for a worth living life. Although Keats' poetry negotiates concepts which concerned the literary and philosophical majority of his age, like history, the individual mind and life purpose, however, Keats' interest in these concepts is permeated by their relation to the concept of beauty as knowledge of the truth. His synopsis of truth in the beauty of art-objects and the beauty of nature leads him experiencing a work-life based on aesthetic criteria-qualities. Literary critics have categorized Keats not only as a Romantic but also as a forerunner of the aesthetic movement too. This article explores the Romantic poetry of Keats affected by the Platonic ideas about art, beauty, knowledge, and truth/reality and permeated by the Kantian ideology of individualism and humanism, which composed the traditional perception of the aesthetic. This article mainly examines the way Keats uses aesthetic in his poetry through the analysis of his poetic methods and forms, which seem to allow or support the creation of new perceptions of what is beautiful, knowledgeable, and real. These perceptions— although they are a mixture created based on ancient and eighteenth-century philosophy about what is Real and Reality—also impressively lie on an agreement with the contemporary Speculative Realism. Two basic aspirations permeate the agreement: the real value of objects, which is independent of their knowledgeable qualities, purpose, and use (Harman, 2018: 259), and the nature of reality, as a world that exists independently from the human mind (p. 202). Without ignoring or disregarding the various distinctions in the realms of

Philosophical Realism, this article focuses on Speculative Realism, particularly the subset of Object-Oriented Ontology. The theoretical orientation of Object-Oriented Ontology and much of the poesy of John Keats share an enduring exploration of the aesthetic object as an enticing experience of understanding the nature of reality.

Keats lived in the age when the emphasis was on the individual and humanity. Initially, his perceptions about history, knowledge, and life are related to the view of the individual mind as the essence of humanity. For Keats, an individual mind's pursuit of knowledge leads to the revelation of the great whole that is the substance of life, the truth. (Keats, 1990: 397). Thus, the individual effort to explore and to understand life is the primary element that leads to the knowledge of perfection. His idea combines the Platonic and the Kantian philosophy: The Platonic idea of a pre-existed perfect condition that man tries to regain through the "knowledge of thyself"(self-awareness) (Plato, Phaedrus, 2008) and the Kantian view of human history as a collective finality (Wood, 2001: xvi). Yet, his poetic pursuit of knowledge is unstoppable; hence the tensions that are created by aestheticizing his pre-existed thoughts on history, individual mind, and reality lead more to confusion than a direct truth. However, it is this confusion that allows Keats to grasp an indirect glimpse of truth through the use of aesthetic as a means of experiencing possible aspects of the real or of what is real. Keats' direct handling of beauty and his indirect grasping of truth is what connects him with contemporary speculative Realism. In its understanding of reality, Object-Oriented Ontology "opposes any form of realism that reality can be directly obtained" (Harman, 2018: 161). It supports that "art can include knowledge about reality but only by first aestheticizing it" (p. 102).

In his poem "Ode on a Grecian Urn," Keats chooses an ancient object showing that his inspiration is oriented in the past. The old amphora is not only an aesthetic object but an object which carries the past. By bringing the past into the present through an art- object, Keats offers knowledge about the object and knowledge of what kind of inspiration the poet traced by it. The poetic description of the specific object makes the imaginative process move through the past and invites the reader to experience what the poet was inspired by it. An object from the past becomes the materialization of the concept of history as a continuum of the past (the object), the present (poet's inspiration), and the future (readers' response). The perception of history as a continuum moves on the aesthetic axes of an art-object. Thus, Keats' perception of art is that the beauty of art may not produce particular knowledge of the past, except for the qualities of the past object but certainly recognizes the passing of certain qualities from generation to generation that, through their endurance, become immortal. To an extent, Keats seems to capture the undervalued reality of objects beyond the human centrism of his period that only recently Object-Oriented ontology underlines. Considering the view of a real amphora into the museum by the poet, the amphora acts as indirect access to truth. It is an independent object that exists by itself, although it is made in the past, it exceeds the conventions of time and space as well as a fixed meaning. Moreover, although the reality of its existence is more evident than its correlation with the poet's mental fascinations (imagination/inspiration), as an art-object also becomes a medium for the poet to create a new thing in itself, the amphora of the poem. In that sense, by using the "trendy" for his age theme of history, Keats is echoing future concerns of Realism; as Harman (2018) says, "art is not the production of knowledge about things, but it creates new things-in-themselves" (p. 105).

In his “Ode on a Grecian Urn” (lines 45-50), Keats places his aesthetic object in an isolated and timeless space from the social conditions that created it as the Aesthetic movement supporting the independence of the artwork from social life. Hence, poetically, he gave to his art-object a form that can speak to the man and guide him about the truth remaining in a way loyal to the humanistic spirit of his age and the social function of art. Keats’ commitment to the humanizing and ethical dimension of poetry distinguished him from the claims of radical Aestheticism. Still, his resistance did not help him to avoid the tension between the aesthetic and knowledge, that is, the tension that seems to result from the distance of the aesthetic by itself to become convincing as a source of knowledge. This matter of tension exists in parallel with the study of the aesthetic, from the time of Platonic Antilogike, “the art of giving contradictory arguments” (Moore, 2012: 15), as a dialectic process (knowledge in its higher stage of human cognition) (Plato, Republic, 2008: VII 533-C) in the pursuit of truth to Keats’ Aestheticism. The tension between aesthetic and knowledge also existed throughout the literary criticism of the Aesthetic movement and the new Aestheticism till the “tension between the object and its qualities” (Harman, 2018: 75) as the Speculative Realism points out. In literature, the tension between the aesthetic and knowledge has taken many names over time: Keatsian anxiety, aesthetic displacement, aesthetic conflict, and catastrophic change. Poetically, the tension between the aesthetic and knowledge leads indicatively to contrasting feelings, ambiguity, uncertainty, the unattainability of the prior desire, and the disorientation of the authorial power. This article sheds light on how Keats’ perception of beauty as knowledge/medium to truth is given in his poems as a way that the aesthetic triumphs over the appearance of the above conditions.

Keats perceives reality as moments that are flowing, but, it is not static, and it can be found through life, through the motion (Keats, 1990:426). In this sense, he grasps reality through changeability, a key feature in Object-Oriented Ontology (Harman, 2018:9). The elements of an unresting mind and the feeling of clarity compose a condition of ‘fineness,’ that is, the truth, the reality (Keats, 1990:381). Elizabeth Cook (1990), in the “Introduction” of her work *John Keats: The Major Works* writes: “(the Greek word *εὐάργεια* brings the two together) is entirely characteristic of Keats who apprehended reality as a continual process of manifestation” (p.xxiv). *Εὐάργεια*—in the way Cook mentions it—can be found in Keats’ perception of imagination as a condition which allows man to live in a thousand worlds (Keats, 1990: 428). For Keats’, reality and imagination co-exist in the production of history and human life. They are from the same substance. Like all the manners and customs of old societies, the material of the past, the urn—which Keats uses in “Ode to a Grecian Urn”—gives meaning to his imagination, and it creates a new product, event, art viz. casts reality. Keats’ relation with the past is transformed into an aesthetic experience. His poems “On First Looking into Chapman’s Homer,” “On Seeing the Elgin Marbles,” “On Sitting Down to Read King Lear Once Again,” “Ode to a Nightingale,” and “Ode on a Grecian Urn” are a transferring to the past through artistic activities such as literature, pottery, music, and sculpture. Keats’ imagination transforms the knowledge of art and history into a knowledge of the aesthetic experience capable of transferring the reader tactfully into different worlds and cultures. The art-objects and the past seem to be the motives for his creative process, and anything that motivates Keats’ imagination becomes as real as the products of his artistic process, the aesthetic experience. Thus, both the motives and the products of his creative process compose a new reality in themselves.

In “Kindling and Ash: Radical Aestheticism in Keats and Shelley,” Forest Pyle (2013) writes: “The poetic reflection of the workings and effects of the aesthetic is a necessary precondition for a genuinely radical aestheticism” (p. 430). Thus, the relation of the aesthetic with the history and knowledge can be better understood through “the relationship between art’s sensuous aspects and its ethical or political responsibilities”(Pyle, 2013: 430). More as a negotiation, than as an imposing of fixed opinions, Keats’ “Ode on a Grecian Urn” can be perceived as a poem that poses radical Aestheticism (lines 1-5 & 11-14). Keats places his aesthetic object, the urn, in a space that reflects history as a “Sylvan historian.” Still, the history it reflects is not of a particular time or place. In the specific poem, Keats—although he is an escapist as a Romantic poet—opposes the concept of time as an escape and orients his interest into the new reality which the art-object carries.

Similarly, Object-Oriented Ontology is in the route of saying that Derrida’s postmodern perception of time as an escape from presence fails. That is because “presence is merely a translation of an absent real object that can never appear in the flesh without becoming something other than it really is” (Harman, 2018: 201). Although the urn has Greek origins, the place of its exposition is unknown, if we know that Keats was inspired by his visit to the British Museum, there is still a displacement. The urn is a “foster-child of silence and slow time.” Although the use of the adjective “slow” refers to the word “time.” it stresses more the sense of the distance of a past condition. It is as the urn’s existence is distant, but it does not belong only to the past. It is a part of the history but only as an aesthetic object that its effect belongs to the continuum of human life. The urn seems to be timeless. The use of the words “quietness” and “silence” in the first two lines emphasizes the static, motionless, and unobtrusive state of the urn. Despite its static condition, in the next lines, it speaks, “to express a tale that is sweeter than the [human] rhyme,” like the melodies from the pipes that are depicted on it “Are sweeter” than the ones that are heard from the “sensual ear.”

The poem produces radical Aestheticism primarily based on its aesthetic object that is a product of art, an urn. Moreover, even though it is an artistic product produced by man, its beauty carries qualities over the one that man tries to produce through poetry (our rhyme) and music (Heard melodies). The qualities that the urn has are aesthetic. As such, they are not qualities connected with the sensible factors of hearing or talking but only the spiritual song (spirit ditties of no tone) of the imagination. In that way, Keats negotiates the perception of history as a continuum through the effect of an ancient artistic object which belongs to history as infinity and not as a past: “Thou, silent form, dost tease us out of thought / As doth eternity: Cold Pastoral!” (lines 44-45). Furthermore, it stresses the importance of art as an aesthetic experience, the quality of art that can be experienced through the spiritual process of imagination, over the sensual experience of art. The materialization of art is useful when, apart from our senses, it provokes our thoughts too (lines 47-50).

The poem underlines a distinction between the art that we just see or hear and the art that inspires thoughts beyond its materialization. It is the art that inspires our imagination and suggests different places of action which are not defined by the factors of place and time or by the cause or purpose of their synthesis. The significance and beauty of the artistic object are experienced through the combination of mental and sensual human capacities and thus are real, true. The use of the urn as the aesthetic object secures the experience of the aesthetic, because of its artistic form, and places it in direct relation with the beauty and the truth that the aesthetic element can produce as a necessary

element in the imaginative process. Moreover, it reveals the plausible and flowing machinations of an artistic object in the creation or discovery of new entities like thoughts, new artistic objects, and new correlations between thoughts and objects. These are elements that Speculative Realism recognizes in objects as it highlights their value and establishes with integrity their production of reality. The Grecian urn orients the focus on the beauty of the art that is not only sensually experienced but is a psychic reality. The urn reveals the truth and promotes a radical aestheticism, isolating art from its past and reiterating it in the beauty of a flowing reality, the beauty of the inspired moment.

During the Romantic Period, art was perceived as independent from society, despite the acceptance of its possible social function. Art, as an activity incompatible with the ideology of utilitarianism, was not connected with the practical life of the bourgeois society. Thus, artistic creation was perceived as an ornamental product (Phinney 1991: 209). Keats' urn seems distant as much from its social context of production, ancient Greek society, as from the present too. Its purpose is perceived as a "standing" of inspired beauty; "it becomes visible as the pure work of art," as Gadamer refers to it in his theory of "aesthetic differentiation." For Gadamer, the urn affords aesthetic differentiation as "disregarding everything in which a work is rooted (its original context of life, and the religious or secular function which gave it its significance)" (qtd in Phinney, 1991: 212). So, the urn condenses the idea that an artistic product transcends the limits of history and culture by inspiring an independent world of beauty that is counterposed and equally real to the world of responsibilities and limitations of the secular life. Still, the choice of an object of the past introduces a problematization about the relationship between history and art. In the lines "What leaf-fring'd legend haunts about thy shape/ Of deities or mortals, or of both," (5-6) the urn appears to be a "carrier" of legends. The urn is more representative of an inspiring ideal past rather than a sample of its specific period. Thus, to understand the urn as a sufficient mode of understanding free from its historical context and perceive it only as "aesthetic," we have to distinguish its inadequacy as a representative of its time. As Isobel Armstrong points out about Adorno's method of exposing the Aesthetic: "The 'aesthetic' knows itself by what it is not. It is not life, history, ideology, production, but something that opposes them" (qtd in Leighton, 2007: 76). Similarly, Keats exposes his aesthetic object through its contradiction with the context that produced it.

The choice of a Greek amphora as his aesthetic object was partially a social trend of Greek culture during his time (Phinney, 1991: 211). What "saves" Keats' poetry to be perceived as 'fashionable' poetry of his time is the use of a social tendency in a way that escapes the established social perception of reality and suggests a new one. Keats's aesthetic object, which is the subject of the poem, distances itself from its Greek origins through the poet's new imaginative qualities, which he attributes to it. The representations on the urn inspire Keats to imagine the narration of tales that are not depicted and the playing of supreme melodies that cannot be heard. As Adorno (1997) points out: "If the subject is no longer able to speak directly, then at least it should speak through things, through their alienated and mutilated form"(p.118). The poet's visual contact with the urn— which belongs to reality—becomes the motive for the massive mobility of the poet's senses. Keats escapes to a new reality that consists of the view of legendary figures and places, the hearing of divine melodies played by pipes, and the watching of the customs and natural environment of a small town. The poet escapes to a reality consisted of the truth of original beauty. Keats transformed a Greek cultural product into

a transmitter of the Greek spirit (Kabitoğlu, 1992: 135). Keats' poetry attempts not to trade upon the ancient Greek grandeur but to transmit the ideal of its spirit, the immortality of its ideals as a source of unlimited inspiration and unchanging beauty. Even though the urn is ancient Greek, the qualities that it carries are not the particularity of a place and time but the beauty of its youthful figures that make the poet feel the eternal quality of human passion and love (lines 15-20). The spirit that inspires Keats is the unalterable quality of human need for passion as an inspiration to human imagination. Keats becomes particularly persistent in the inspiring quality of human passion in the lines 25-30. The line "All breathing human passion far above" underlines a passion that is beyond the human realm of feeling. It is a passion that only the act of imagination can seize, a new one kind of passion just seized (just and forever seized and interpreted differently by the poet, the poem, and its readers). Keats creates a synaesthetic passion—a human expression of love—as his momentary imagination seized it and gave it to its readers as his moment of truth. In this way, he invites them to experience in the same way their interpretation and truth as they get inspired by his poem.

In the "Ode on a Grecian Urn," the urn has an uncertain quality. It is a "foster-child of silence and slow time" and a "Cold pastoral," defining distance and immobility. At the same time, it is direct and a cause for animation, "being a friend to man" and inspiring the poet's inexhaustible imagination. The urn, as a friend to man, provides him with the knowledge of the truth of imagination and the reality that the aesthetic (as an urn for the poet and as a poem for the readers) can create—a multiplicity of unhindered perceptions, inspirations, and interpretations. Similarly, in "On Seeing the Elgin Marbles," the aesthetic object is an artistic object that shows the truth. Yet, unlike the urn, which 'speaks' directly the beauty of truth as a friend to the poet, the view of Elgin marbles leads him to 'discover' the truth of his distance from them (lines 1-14).

The poem begins with the poet's realization of his mortal nature in contradiction with the marbles' immortality. The poet's pain of his mortality is perceived as rudeness towards the magnitude of the marbles. In his effort to blend "The Grecian grandeur"/ the spirit of ideal art, which is immortal with his pain of mortality, the poet effaces his rudeness. This negative capacity comes in contrast with the gentle ideality of Greek art. At the end of the poem, there is no sign of the poet's relief from his pain. There is only the feeling of the distance from the significant and his inadequacy to converge with the ideal. The limits of man's mortal state contradict the quality of art to preserve its grandeur over time. Thus, art can be an inexhaustible source for truth/knowledge in contrast with the mortal state of man. In this poem, there is no description of the artistic creation as in the urn. What the reader perceives from "On Seeing the Elgin Marbles" is a quick look-understanding on their supremacy. The "Ode on a Grecian urn" is a long discourse about how art mobilizes the creative process for reaching the knowledge/finding the truth. Hence, "On Seeing the Elgin Marbles" seems to be a look at how man realizes his mortality and appreciates the ways that make his (imaginative) spirit immortal. The artistic object, apart from its simplified vision as a materialization of man's momentary imagination, it can reveal a new reality. A reality constituted by a sensual object (the poet's perception of the marbles) with real qualities (the poem that was created by this perception) and a real object (the Elgin marbles) with sensual qualities(as a source of inspiration). The poem seems to share a common rationale with Object-Oriented Ontology, subsequently its theorizing on four fundamental relations between sensual object, a real object, sensual qualities, and real qualities (Harman, 2018: 80). The magnitude of marbles is preserved through their lack of change in years. As

an eternal form, the marbles preserve the continuation of new perceptions out of a prime inspiration, as a milestone of man's ways of approaching the knowledge/ the truth, the realization that the art-objects are real enough to act as the medium for man to perceive the reality.

Essential elements of the two poems above also exist in Keats' "Ode to Psyche." In "Ode to Psyche," the dynamism of the poem is not based on its primary figure, that is, "the Psyche" but on the poet's "working brain." In "Ode to Psyche," the poet looks at the psyche and focuses not on her description but on the inspired thoughts that her realization has produced, reminding us of the way he has looked at the Elgin Marbles. Like in the "Ode on a Grecian Urn," in "Ode to Psyche," the poet creates a synaesthetic perception, but this time through elements in nature: "A brooklet, scarce espied:/Mid hush'd, cool-rooted flowers, fragrant-eyed" (lines 12-13). The vision of supernatural elements represents the poet's imaginative spirit, a vision that makes him a prophet and a priest of new thoughts: "Of pale-mouth'd prophet dreaming" (lines 34 & 49). Some lines after, the poet writes, "Yes, I will be thy priest, and build a fane / In some untrodden region of my mind,/ Where branched thoughts, new grown with pleasant pain" (lines 50-52). The poet is the energetic subject who builds a temple for the soul. This temple is a place in his mind, and inspiration that he never had before. Out of the blending of the sensual with the mental experience, "pleasant pain" and "branched thoughts, new grow," he would make his mind a landmark of knowledge "A bright torch," of pleasure "for thee all soft delight," and of love "To let the warm Love in!"

The power of the imaginative process to produce new perceptions and thoughts of love through the vision of Psyche comes in contrast to the old knowledge about it. The tension between aesthetic and history/past that we experience in "Ode on a Grecian urn" is visible in "Ode to Psyche" too. Psyche is the "latest born and loveliest vision far / Of all Olympus' faded hierarchy,"; but, even if she is the "brightest!" it is "too late for antique vows." Psyche is a part of a declined past. The new vision of Psyche is inspired through the poet's eyes, his momentary vision. In *The Aesthetic Development: The Poetic Spirit of Psychoanalysis*, Meg Williams (2010) discusses the common principles of poetry with that of psychoanalysis. She refers to what would be useful for a practicing analyst, claiming: "to suffer the meaning and learn from the present experience, memory and desire must be set aside" (p. 12). Thus, the significance of momentary knowledge is built on the refusal of the past. Between the "days so far retir'd" and the "Fluttering among the faint Olympians," it is the inspired mind of the poet which discovers the way that "warm Love" will be let in. The poet's working brain perceives the beauty around him and transforms it into new thoughts, viz. new perceptions of reality.

The widening of mind's awareness through the creative fusion of reality with imagination is not the only element in the interpretation of Keats' poems, which reminds us of the dialectic processes that Socrates suggests as knowledge of reality. In "Ode on Melancholy," although Keats refers to traditional themes and motifs—such as the inseparability of melancholy and joy—he is original in the use of the conflicting feelings of joy and sorrow. Keats insists that melancholy, though distinct from joy, exists in delight through "a process of penetration" (Kroeber, 1963: 266). In this poem sorrow and joy lead to alternating conditions (lines 25-26). Keats applies an "anti logical" perception of melancholy impregnated with delight. The feeling of sorrow 'impudently' exists in delight/pleasure, a condition commonly connected with its contradictory feeling of joy. Additionally, in Keats' lines, "But when the melancholy fit shall fall / Sudden from heaven like a weeping cloud," melancholy,

which is regularly perceived as a negative aspect of human psychology, is perceived as a heavenly condition.

Although in romantic poems, the “I” of the poet dominates, in this poem, the poetic voice is in the second person. The poet’s addressing himself like he addresses another person is a kind of detachment from his subjectivity. In this way, he succeeds in having an objective perspective, or he expresses a matter of truth, creating, at the same time, a dialogical illusion. Alternatively, Keats refuses the “I” for himself and recognizes an “I” for his aesthetically inspired self. Similarly, Ortega (1975) explains that an object can be an “I.” In his crucial philosophical essay, both for Realism and aesthetics, he writes: “Everything, from the point of view within itself, is an I” (p. 134). The clarification of such a view comes by saying, “that an object is an ‘I’ not because it is conscious, but simply because it is” (Harman, 2018: 77). Thus, the fictional aesthetic self of Keats, which Object-Oriented Ontology perceives as an object, is an “I” solely because it just exists. Furthermore, the intense anxiety that the poet feels—instead of being expressed as a personal feeling—takes the form of general advice for a matter of a general truth: How and why sorrow is connected more with life than with death. The anxiety in the poet’s speech can be mostly perceived through the repetition of the negative “No” and “nor” which creates a stable rhythm of anticipation. The general subject of the first stanza (lines 1-10) condenses anxiety provoked by a possible lack. In the first eight lines, the poem consists of prohibitions/advice until the explanation of the above prohibitions’ reason in the last two lines of the first stanza. The poet warns for the necessity of “the wakeful anguish of the soul” to be preserved. According to Keats, sorrow is not a feeling that leads to death but a feeling that leads the soul to anxiety and delight. Sorrow carries her mysteries, and these mysteries, like life’s mysteries in general, should be explored. In his poem, Keats describes the feelings of joy and sorrow as they are giving way to each other. The passing of the mind from one condition to another (melancholy makes the mind joyful, and joy makes the mind sorrowful), the “wakeful anguish of the soul,” as is perceived through the poem, is the value of human life, the truth of it. A removing from the “anguish of the soul” (suicide/death), which the poet anxiously describes in the first verse, is a denial of the truth. According to the perceptions that are created by the poem, a dialectic process of thinking on conflicting conditions can lead to perceptions of truth.

In “The New Humanism of Keats’ Odes,” Karl Kroeber (1963) claims that the first eight lines of the poem are dominated by three classical references that are connected with death: The Lethe, the Proserpine, and the Psyche. Indeed, these references stand as an introduction to the first stanza’s subject, which is death/suicide. As the poem progresses in the second and the third stanza, these mythical figures “are not resurrected classical deities; they are embodiments of new powers, psychological powers which synthesize the shadowy traditions of antiquity with the sensory vividness of immediate experience” (p.266). Melancholy, Beauty, Joy, Pleasure, and Delight are fused in a poetic dialectic process that renegotiates their relationship and, in this way, widens their perceptions and their power to redefine what is valuable in life. Understanding that the interchange of man’s emotions is inevitable, the individual mind is not oriented only to the pursuit of delight but to the discovery of the mind’s processes, which are capable of transforming every human emotion into an awakening of human awareness.

The use of contrasting elements as a base for the widening individual awareness and as a process of widening the perceptions about reality through the artistic creation can also be found in Keats' "Ode on Indolence." In the poem contrasting emotions interchange in the same pattern that was described in the "Ode on Melancholy." However, the "Ode on Indolence" is a poem that focuses on the creative process of the poem. The poem's subject matter is the fluctuation of the poet between the emotion of apathy and active creativity based on matters of common sense to succeed artistically. At the beginning of the poem (lines 1-10), the poet is in general in a passive state, but the verbs "stepp'd, pass'd and shifted round" claim the mobility of the three figures, in contrast with the passive condition of the poet who just saw them before him. The figures are dressed 'placid' and 'grace' according to the standard ancient dressing code of sandals and white robes and reminiscent of figures in ancient creations like a marble urn. This connection with the past indicates some level of familiarity with the figures, but it is still unidentified. The perception of the figures as "Shades [which] return/...And they were strange to me," signifies the poet's ignorance about the origin, identity, and purpose of the figures' appearance. In the second stanza, the poet starts to wonder about his ignorance (line 11). However, more than his ignorance, the poet worries about the disturbance of his "idle days" (lines 13-15). The poet's state of idleness is not artistically passive. In opposition, the main problem of the poet is to "leave without a task" his "Idle days." He experiences his passivity as a "blissful cloud of summer" (line 16), and for this reason, he wishes his sense to be free from any state apart from "nothingness." In the lines, 19-20 aspires a sort of passivity. The poet's passivity, defined as his desire to be 'Unhaunted quite of all,' echoes the basic principle of Aestheticism, the creation of art which is free from any obligation apart from its aesthetic parameters. The description of laziness as a state where, "Pain had no sting, and Pleasure's wreath no flower" (line 18), detaches the conditions of pain and pleasure from elements that are commonly related to. The poet creates a perception of the process of artistic creation as a condition of indifference and detachment from old or familiar/usual bonds. The poet's passive condition signifies the attainment of his state of disinterestedness, an application of 'Negative capability' to increase artistic creativity.

In the third stanza, the poetic voice recognizes the three figures and reveals their names: Love, Ambition, and Poesy. He also reveals that the following of the figures would lead him to the distraction of his tranquillity (lines 23-24). The third time that the figures re-appear is a kind of intrusion. They arrive uninvited by the poet and, like "shadows," interrupt his state of tranquillity. However, the concluding stanza makes clear that the poet has decided not to fall into their temptation to come out of his indolence (lines 51 & 55-56). It is a moment of realization for the poet that the three figures are not real, but they are ghosts and day visions that do not differ from his countless night dreams. The lines 57-58 show that Love, Ambition, and Poesy should be perceived again as the shadowy figures "on the dreamy Urn," as an undefined part of the past which—although they partially comprise a temptation for the artist to deal with—are not more valuable than his visions of his passivity. The poet seems to perceive Love, Ambition, and Poesy as ghosts that he has to deal with during the workings of his creative imagination. Between these factors that traditionally every artistic common sense has to deal with and his "blissful cloud" of passivity, the poet chooses the latter as a better state for him to be artistically productive. In lines 59-60, his command of the Phantoms to vanish and never return shows the decision of the poet to comfort himself in his dreamy disinterestedness. The paradoxical desire of the poet to remain in indolence is expressed through the creation of an artistic product, his poem. Consequently, neither writing poetry nor being ambitious

about it should be a condition for the artist to create his art. “Ode on Indolence” leads us to the paradoxical perception that to be artistically consistent, viz. to produce a beautiful poem, the poet should move away from poetry and trust his visions of indifference above common sense.

Keats’ “Ode on a Grecian Urn” demonstrates that not only the creative process of an artistic product but also the perception of the artistic product can problematize the poet about its value-fineness as it preserves its free activity opposed to the reality that has created it. In his effort to capture the limits of the truth of his visions, the poet gets involved in a dialectic process of examining every possible perspective of the same subject, in this case of the aesthetic/ artistic object. Keats’ inspired visions, which are based on a Grecian urn’s drawings, lead toward conflicting perceptions of the artistic product (of the urn and the poem), warning through this way about the multiple aspects of the reality and the means of her shaping. Through Keats’ creative imagination, the urn is perceived as it transcends the earthly limits, or even renegotiates them. Keats’ unique personal experience—his vision of the urn—can be considered to be a process.

In contrast, the poet’s sensuous response to an art object is transformed into a mental jump to the unknown (another reality) and the uncertain and results in a spiritual search of the truth. Jean-Claude Salle (1972) notifies the transcending qualities of the urn, “its [urn’s] ambiguity is that of a poetic trance, leaving the mind in doubt whether it has been moved by a meaningless emotion or granted a glimpse of heaven” (p.81). There is no doubt that the urn is real, and its value is not based on its effects on the poet. Similarly, there is also the reality of the sight of the urn as the stimulus for the poet to put his creative imagination in action. In this respect, the poet’s imaginative capacity unravels what can exist beyond what the visual sense can provide. It is the poet’s transcendence into the unknown as a movement towards the knowledge that could not be attained by the usually limited uses of the senses. The ideality of the urn that is mentally captured by the poet re-substantiates the perception of the urn from an expression of the poet’s ambiguous thoughts to an expression of reality’s relativity concerning an artistic/aesthetic object. The urn is real, and a part of its reality speaks the poet’s combined sensual and spiritual perceptions of it. Through the elements of ambiguity as well as the fusion of the actual and the ideal, the poetic urn could lead to a new experience. This is an experience of the truth not as a finalized actuality based on a regular understanding through the senses but as an apocalyptic reality, one based on the inexhaustible imaginative responses of the poet to the art, the urn.

According to Helen Vendler (1973), the belated experiential beginnings in Keats’ poems point out primarily the distinction of the two kinds of the poet’s experience: the actual one that is the stimuli for sensual responses and the psychological one which shapes the inspiring form of the poem. This change in time signifies how “a psychological beginning can so condition a poem that the verse must change its landscape and its attitudes” (p.595). This change may also be a sign of the artistic power to form an authentic experience, a felt one like the melancholic psychology of the poet over the actual events in his life. The postponed revelation of the experiential base of the poem may be perceived at least as a means of widening the perspective of reality, if not as degradation of actuality.

The negotiation of the view and understanding of reality as an “indecisive” condition may also be clarified through the poem’s “Ode to a Grecian urn” fluctuation on its last statement about truth. The fluctuation regarding who has the power to say the truth is based on the poem’s series of

ambiguous perceptions about the role of the artistic object (the urn and the poem) as a means of knowledge/truth/beauty. Art's role is examined under its relations with the concepts of spatiality and temporality. Notably, the poem's interpretation stands ambivalent towards the aesthetic's contextualization based on specific time and space and— in general— towards the meaning of the urn's immutability. However, James O'Rourke (1987), in his "Persona and Voice in the 'Ode on a Grecian Urn,'" supports that the poem clarifies the speaker's belief on a kind of an a priori ability of the urn to tell a story (p.35). In this respect, it shows the poet's intention to attribute to the urn abilities out of the limited beauty of its form and to perceive it as an embodiment of a message (Spitzer, 1962: 73). Thus, the poet only admits that the urn's narration transcends the limits of urn's spatiality without revealing the content of its narration. Only in the last two lines of the poem, the poet declares, "Beauty is truth, truth beauty,—that is all / Ye know on earth, and all ye need to know." Referring to the gap of knowledge between urn's ability to narrate and the content of its narration, O'Rourke (1987) mentions, "The urn can only depict, but the implications that would have pursued in the questions of the Ode's first stanza are beyond its powers of representation. A poet who would pursue these implications would need to get beyond the realm of the urn" (p.35).

In any case, the aesthetic in the form of art's beauty (of the urn and the poem) seems to be the focus of the poem. In the final lines of the poem, there is the revelation of truth as beauty and beauty as truth. Although throughout the poem, the poet is identified with the poetic persona who addresses questions to the artistic object, in the final lines, there is a displacement of the poetic persona's identification. The poetic persona seems to be identified with the urn, which eventually answers the poet's previous questions. This kind of identification qualifies the perception that through art, man can find the truth and that the content of this truth is beauty. In this respect, the aesthetic is perceived as the possible or available answer to the poet's above questions and to the poet's vacillation about the path to which the artistic object leads him.

Moreover, in the final lines of the poem, the attribution of beauty and truth to the urn distances the poet from an omniscient authorial role and places him in a dialectic poetic progression while he examines the conflicting qualities of the urn. The poet perceives the urn as a historian but also as a narrator of a tale beyond human standards; the poet perceives the urn as a "cold pastoral" but also as "a friend to man." Examining these conflicting qualities of the urn, the poet concludes the truth that his encountering with the aesthetic can result in beauty. Regardless of who utters the final lines, the urn or not, the message in the closing of the poem is the significance of the truth of the aesthetic above all other considerations or other forms of knowledge. The closing lines of the poem can be perceived more as a statement of the truth than as a personal authorial opinion. These lines seem to answer the ambiguous points of the poem—the poet's primary questions—and state the poem's self-consciousness towards its pursuits and its effect on the perception of the truth.

Jack Stillinger (1997), in "Multiple Readers, Multiple texts, Multiple Keats," claims that the interaction between the author and the text is a "complex adaptive system" which changes and becomes more complicated, especially after the reader's involvement (p. 564). In that sense, Stillinger seems to perceive the text not as a form of fixed ideas but as an open field of interaction between the author and his/her creation, the author and the reader, the text and its reader. The text's different interpretations are equally valuable. However, multiple interpretations of the same text reduce the

authorial power by limiting the perception of the author as omnipotent. Keats' multiple versions of important works, in combination with the existence of different and contradicting meanings in the same text, result in multiple interpretations and the redistribution of the power from the author to the readers as co-determinant of the poem's meaning and perceptions out of it. In any case, such a multiplicity in all aspects shifts the interest from the discovery of the real meaning to the meaning of an aesthetic object on the understanding of the multidimensionality of what is real.

Keats' ambiguous and contradictory details on the same text depict the poet's "self-division" (p.559) as Stillinger (1997) named it and a condition of "mystic oxymoron" (qtd in Stillinger, 1997: 563) as Kenneth Burke defined it. The obvious juxtaposition of contrasting elements in the line "Welcome joy, and welcome sorrow" from "A song of Opposites" and the intellectually demanding analysis of the mismatching elements in the poems "Ode to a Nightingale," "Ode on a Grecian Urn," and "Ode to Autumn" provide material for multiple interpretations. Notably, in the sixth stanza of the "Ode to a Nightingale," the speaker declares that more than ever he perceives the condition of death as richness; soon after, however, he seems to reject his perception as he refers to the unavoidability of his sad mortal fate to "become a sod." With the same easiness, after the intervention of only one line, "such an ecstasy" becomes a "high requiem." Similarly, in the "Ode on a Grecian Urn," there are two points of doubtful compatibility. In the lines 15-20, the young lover in the urn would never kiss his beloved, but she would not leave either. She would always remain to wait for his kiss and his love.

In the same way, in one of the following stanzas (lines 31-40), there is the description of some people on the way to a green altar, but the speaker does not make clear if eventually these people ever reach their destination. The only information is that they will probably never return in the little town since "streets for evermore / Will silent be" and desolate. Analyzing the "Ode to Autumn," Stillinger (1997) points out that the readers encounter "first, a series of statements about how beautiful the season is; then the realization that all this beauty is dying; and finally, if we put these two contrary notions together, the idea that somehow death is beautiful" (p. 563). The matching of ideas commonly perceived as contradictory—such as death and beauty—composes a poetic complexity that invites rather than distances the reader to examine it. The poet seems to follow a path of alternity to give a form to his inspiration. And that is precisely the challenge that his readers have to pass through to analyze his poems. Keats forces the reader to abandon every fixed opinion and, through his new alternative perceptions of beauty, inspire a wide range of readers' interpretations and perceptions of life. The use of contrasting ideas under the same text inspires an ambiguity related to the meaning of the poem, and Keats' poetic style of uncertainty appears to lessen the authorial power but negotiates in general if not the cognitive qualities of an aesthetic object, its reality. If the reader accepts the poet's suggestion of alternative perceptions of fixed concepts, he is led to stay focused on the aesthetic reality offered by the poem. The reader's aesthetically oriented seclusion brings him towards a kind of a non-full a specific knowledge as a limitation. Thus, what critically we name ambiguity or uncertainty in Keats' poems may also be interpreted as freedom or "a form of an unjustified true belief," as Harman (2018) claims for the aesthetic (pp. 180-181).

Much of Keats' poetry depicts the poet's anxiety about the 'fate' of his poetry as part of his general interest in the purpose of poetry. This interest is notified to his poetry and accompanied by his waving

perception of art as a humanized and ethical process and as a supreme and self-oriented process. Keats' wavering about the usefulness of poetry is characterized by two essential sub kinds of vacillation. It is the poet's indecision about art's relationship with history and the poet's preservation of his unselfishness in his poems as he struggles to pursue self-knowledge during the creative process of the poem. In his poem "Sleep and Poetry," Keats creates the perception of a humanized poetry, which is oriented towards the good of man. Part of this ethical dimension of poetry is the rejection of the poet's egocentrism: "If I do hide myself, it sure shall be/ In the very fane, the light of Poesy" (lines 275-6). Based on Keats' poem, good poetry is the poetry in which the poet secures his disinterestedness and enforces the perception of the poem as an autonomous power that exercises a positive influence on man by engaging him in 'high' thoughts. Especially involves him in the reality that an independent aesthetic can indicate. So far, through his poem, Keats achieves the coexistence of a supreme and ethical art/poetry, and, in a way, he points out the ethical implications of a poetry marked by self-denial. However, in his later poems, Keats is more oriented in the pleasurable aspects of the aesthetic than in its ethical perspectives. In the introduction to his sonnet, "A dream, after reading Dante's Episode of Paolo and Francesca," states that he found a "delightful enjoyment" in an imaginary experience of Hell (Keats, 1990: 81). Such a statement reveals the dislocation of the aesthetic element from Heaven to Hell, offers a new perception of Hell as a place of joy, and presents the poet as indifferent towards the perception of beauty as an experience that improves us morally.

Keats' setting free of the aesthetic from its ethical obligations—in parallel with his tendency to preserve his disinterestedness in his poems—points out the question of what kind of knowledge is provided by poetry that holds out both ethical values and the poet's subjectivity. This question returns us to the examination of Keats's poems through the relationship of aesthetics with the concept of history. Rajan (1998), in his analysis of Keats' "Hyperion," writes: "Keats felt the pressure of history by his turn to epic, a form homologous with history" (p. 340). Moreover, he observes that Keats correlates the aesthetic with history, placing the aesthetic as a central concept to history as "it depicts the passing of authority from Hyperion, who has no association with art, to Apollo, who does" (p. 342). Thus, Keats uses history to pass a kind of authority to art. However, Rajan notifies that the abrupt ending of the poem and the poet's indecision about Apollo's youth reveals the poet's weakness to meet this challenge (p. 343). The figure of young Apollo acting as an aesthetic figure and, at the same time, one of resistance reveals that the aesthetic's position concerning history is not established yet (p. 343).

In "The Fall of Hyperion," Keats renegotiates the place of the aesthetic concerning history, reexamining poetry's ethical aspect as good for the world and the value of imagination by itself through his self-criticism as a poet (lines 8-11). Primarily, Keats notifies poetry as something sacred and mysterious through "The fine spell of words" leads imagination to higher uses than that of superficial charm and enchantment (lines 154-160). However, if poetry serves humanitarian values with the purpose of the comfort and the good of man, the poet comes closer to a limited and rationalized art rather than an inspired use of the imagination. This is a perception of art which cancels the sacredness of poetry as a means of transcendence from reality and unraveling of a new reality. As such, its usefulness is restricted to the acceptance of fixed perceptions of human reality like death, agony, and mortality. Keats attempts to negotiate the use of poetry through the divine figure of Moneta. To find knowledge, he should move out of the earthly limits, out of reality. Through

Moneta, the poet sees what a god can see; thus, to see the past and to find his identity and his place, he has to move out of himself. However, the fact that the poem remains incomplete does not reassure the self-image of the poet. Also, it does not close the open topic of poetry's meaning. Art still dangles between an unearthly "unworthiness" of the poet's dream and vision and an earthly humanistic pursuit. Jacques Khalip (2006) claims that "in the incomplete epic 'The Fall of Hyperion' Keats intimates that poetry's meaning maybe is a posthumous affair" (p. 905). In this respect, the poet's experience of lost identity during his effort to evaluate his poetry may point out that the exploration of art's value leads to the rejection of any interest, which may be ethical, or even self-interest. Thus, art's meaning may be an affair inquired through thinking procedures indifferent to reality.

Through his poems, Keats both condenses the complexities that might exist during the poet's effort to feel the pulse of the aesthetic as a mode of approaching knowledge and reveals its "openness" in creating reality. In his effort to escape from the ugliness of reality, the Romantic poet offers an alternative medium, the solution of a concentration on the aesthetic, humanistic, or isolated. His effort to escape reality through his focus on the aesthetic leads him to further turbulence and ambiguity concerning the actual value of his poetry's meaning. However, despite the confusion and the uncertainty of his poem's meaning, his escapism is so artistically beautified that it elevates beauty to a rebellious way of perceiving reality/truth. His poems epitomize the perception of truth/reality as beauty and the beauty as self-referential reality. In Keats' poetry, conflicting concepts, ideas, and conditions become stimuli for multiple perceptions of the essence of life and expand the perspectives for new correlations of beauty with knowledge and reality. Overall, through its prior orientation with the aesthetic object and the exploration of its functionality, John Keats' Romantic poetry recollects indirect knowledge about what can be real. Keats diverges from the limits of the philosophical preoccupations of his age, not only by using traditional concepts in new formations but also by radiating through his poetic schemes subsequent, futuristic inquiries of Realism about an independent reality of objects beyond the human mind.

REFERENCES

- Abrams, M.H.(Ed.)(1999). A Glossary of Literary Terms. (7th ed). Thompson Learning.
- Adorno, W. T.(1997). Aesthetic Theory (Vol.88). G. Adolfo & R. Tiedemann (Eds), R. Hullot Kentor (Trans.). USA: University of Minnesota.
- Comfort, K.(2008). Introduction. *Art and Life in Aestheticism: De-Humanizing and Re-Humanizing Art, the artist, and the Artistic Receptor* (pp. 1-21). Palgrave Macmillan.
- Cook, E. (1990).Introduction. *John Keats: The Major Works* (pp. xvii-xxviii). UK: Oxford University Press.
- Harman, G.(2018). *Object-Oriented Ontology: A New Theory Of Everything*. UK: Pelican Books.
- Jack, I. (1967). *Keats and the Mirror of Art*. UK: Oxford University Press.
- Kabitoglou, D. E. (1992). Adapting Philosophy to Literature: The case of John Keats. *Studies in Philology*, 89 (1), 115-136. JSTOR, www.jstor.org/stable/4174413.
- Kant, I. (2001). *Basic Writings of Kant*. A. W. Wood (Ed). Modern Library.
- Keats, J. (1990). *John Keats: The Major Works*. E. Cook (Ed). UK: Oxford University Press.
- Khalip, J. (2006).Virtual Conduct: Disinterested Agency in Hazlitt and Keats. *ELH*, 73 (4), 885-912. JSTOR, www.jstor.org/stable/30030042.
- Kroeber, K.(1963).The New Humanism of Keats's Odes. *Proceedings of the American*

- Philosophical Society*, 107 (3), 263-271. JSTOR, www.jstor.org/stable/985583.
- Leighton, A. (2007). *On Form: Poetry, Aestheticism, and the Legacy of a Word*. UK: Oxford University Press.
- McGrath, B.(2011). Keats for Beginners. *Studies in Romanticism*, 50 (2), 351-372. JSTOR, www.jstor.org/stable/23056042.
- Moore, C. (2012).Socrates Psychagogos (Birds 1555, Phaedrus 261a7). *Socratica III*, St. F. Rossetti (Ed), 1-19.
- O'Rourke, J. (1987). Persona and Voice in the "Ode on a Grecian Urn." *Studies in Romanticism*, 26 (1), 27-48. JSTOR, www.jstor.org/stable/25600633.
- Ortega Y. Gasset, J.(1975). P. Silver (Trans.), An Essay in Esthetics by Way of a Preface. In *Phenomenology and Art* (pp. 127-50). New York: Norton.
- Phinney, A. W. (1991). Keats in the Museum: Between Aesthetics and History. *The Journal of English and Germanic Philology*, 90 (2),208-229. JSTOR, www.jstor.org/stable/27710485.
- Plato (2008). *Phaedrus*, B. Jowett (Trans.). *Project Gutenberg*, www.Gutenberg.org/1/6/3/1636/.
- . (2015). *Φαίδρος*, <http://el.wikisource.org/w/index.php?title=Φαίδρος&oldid=55461>.
- .(2008). *Republic*, B. Jowett (Trans.). *Project Gutenberg*, www.Gutenberg.org/1/4/9/1497/.
- Pyle, F. (2003). Kindling and Ash: Radical Aestheticism in Keats and Shelley. *Studies in Romanticism*, 42 (4), 427-259. JSTOR, www.jstor.org/stable/25601642.
- Rajan, T. (1998). Keats, Poetry, and "The Absence of the Work." *Modern Philology*, 95 (3), 334-351. JSTOR, www.jstor.org/stable/438880.
- Salle, J.C. (1972). The Pious Frauds of Art: A Reading of the "Ode on a Grecian Urn." *Studies in Romanticism*, 11 (2), 79-93. JSTOR, www.jstor.org/stable/25599836.
- Spitzer, L. (1962). "Ode on a Grecian Urn" or Content vs. Metagrammar. *Essays on English and American Literature* (pp. 67-97). Princeton Legacy Library.
- Stillinger, J. (1997). Multiple Readers, Multiple Texts, Multiple Keats. *The Journal of English and Germanic Philology*, 96 (4), 545-566. JSTOR, www.jstor.org/stable/27711572.
- Vendler, H. (1973). The Experimental Beginnings of Keats's Odes. *Studies in Romanticism*, 12 (3), 592-606. JSTOR, www.jstor.org/stable/25601083.25599889.
- Williams, M. H. (2010). *The Aesthetic Development: The Poetic Spirit of Psychoanalysis*. Karnac Books.
- Wood, W. A. (2001). Introduction. *Basic Writings of Kant* (pp. xvi-xxviii). Modern Library.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 06.02.2020 | Kabul Tarihi: 23.06.2020

HAYIRSEVERLİĞİN DEĞİŞEN YÜZÜ VE ZENGİNLİK: GELENEKSEL HAYIRSEVERLİKTEN STRATEJİK/KURUMSAL HAYIRSEVERLİĞE*

Ömer AYTAÇ

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü
oaytac@firat.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5435-7107>

Gültekin EROĞLU

Arş. Gör., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
gultekin.eroglu@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-5053-5076>

Atıf / Citation: Aytaç, Ö., Eroğlu, G. (2020). Hayırseverliğin Değişen Yüzü ve Zenginlik: Geleneksel Hayırseverlikten Stratejik/Kurumsal Hayırseverliğe. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 211-227.

Öz

Bu makale, hayırseverliğin geleneksel tarzından sıyrılışı ve günümüz açısından trend haline gelen stratejik ve kurumsal hayırseverliğe ve zenginlerin bunlarla olan ilgisine değinmek amacıyla hazırlanmıştır. Günümüzde hayırsever uygulamaları, dünyanın demografik büyümesine ek olarak, artan ve çeşitlenen sorunlara daha kalıcı çözümler sunması bakımından belirli bir plan ve projeye dayalı ve kurumsal olarak yürütülmektedir. Stratejik ve kurumsal hayırseverlik, bağışların, daha çok miktarda, daha kısa sürede ve daha geniş alanda değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Kurumsal olarak yürütülen hayırsever faaliyetlerin çoğu ise zengin ailelerin özel vakıflarınca desteklenmektedir. Bu ise, zenginlerin hayırseverliğe olan ilgilerinin bir göstergesidir. Zenginlerin bağış ve yardımlar konusundaki en büyük katkıları ise ekonomiktir. Bu da büyük bir bağış ekonomisinin oluşmasına neden olmaktadır. Bu, büyük bağış ekonomisi, sosyal, ekonomik ve çevresel sorunların çözümüne önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak, olumlu katkılarına rağmen yoksulluğun artan bir

* Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında yapılmakta olan “Türkiye’de Hayırseverlik Kültürü: Zengin Bağışçılar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma” başlıklı doktora tezinden alınmıştır ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

şekilde devam ediyor oluşu ve diğer sosyal problemlerin varlığı, bağışların nerede, nasıl ve ne şekilde değerlendirildiğine dair eleştirel yaklaşımları da beraberinde getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Hayırseverlik, Stratejik Hayırseverlik, Kurumsal Hayırseverlik, Zenginler.

THE WEALTH AND THE CHANGING FACE OF PHILANTHROPY: FROM TRADITIONAL PHILANTHROPY TO STRATEGIC AND CORPORATE PHILANTHROPY

Abstract

This article is intended to address the changing aspects of the traditional philanthropy; the strategic and institutional philanthropy that have become a trend currently, and the interest that the rich have in them. In addition to the demographic growth of the world, today's philanthropic practices are carried out institutionally within the framework of specific plan and project in order to secure more permanent solutions to increasing and diversifying problems. Strategic and corporate philanthropy allow donations to be utilized in greater amounts, in a shorter period of time and in a wider area. Most of the philanthropic activities are supported by private foundations under the auspicious of wealthy families. This is an indication of the rich business people's interest in philanthropy. The biggest contributions of the rich are donations and grants having economic values. This leads to the formation of a large donation economy. This large donation economy contributes significantly to the solution of social, economic and environmental problems. Despite their positive contributions, the increasing persistence of poverty and the existence of other social problems have brought about critical approaches regarding to where and how the donations are handled.

Key Words: Traditional Philanthropy, Strategic Philanthropy, Corporate Philanthropy, The Rich.

GİRİŞ

Kelime anlamıyla iyilikseverlik, yardımseverlik şeklinde adlandırılan hayırseverlik, toplumsal sorunlara karşı duyarlılık ve sorumluluğun önemli bir veçhesidir. Yardımlaşma sorumluluğu geçmişte olduğu gibi günümüzde de bireyler, aileler, devletler ve bazı kurumlar tarafından devam ettirilen bir kültür ögesi olarak varlığını sürdürse de geçmişteki özelliğine kıyasla daha geniş bir yelpazedeki davranışları ve yardım eylemlerini tanımlar hale gelmiştir. Değişen toplumsal, kültürel ve ekonomik şartlar, yoksulluğun değişen ve çeşitlenen yüzü, aşırı nüfus yoğunluğu, kentleşme ve beraberinde getirdiği kentli sorunları, sivil toplumun gelişimi vb. etkenler hayırseverliğin geleneksel formundan sıyrılarak yeni ve farklı boyutlar kazanmasına neden olmuştur.

Modernizm ve kapitalizmin baskın gücüyle yoksulluk ve zenginliğin giderek daha fazla kutuplaşmaya ve makas aralığının daha da açılmaya başladığı günümüz dünyasında hayırseverliğin okşayıcı ve iyileştirici gücüne her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Hayırseverliği, pek çok sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde onu gündeme taşıyan hususlardan biri uluslar ve uluslararası gelir dağılımı adaletsizliğidir. Zenginlerle yoksullar arasındaki mesafenin böylesine açılıp derinleştiği ve insanlığı tehdit ettiği bir dönem daha önceki yüzyıllarda pek göze çarpmamaktadır.

Dünya nüfusunun %13'ünü oluşturan zengin ülkelerin satın alma gücü %45'e tekabül ederken, dünya nüfusunun %45'ini oluşturan fakir ülkelerin satın alma gücü ise sadece %9'dur (<https://www.boundless.com>). Gelir dağılımı adaletsizliği sadece ekonomik bir mesele değil, aynı

zamanda sosyal, siyasi ve insani boyutları olan bir meseledir. Tatmin edici çözümler üretilemediği takdirde hem ülkeler, hem de dünya için önemli güvenlik problemlerine yol açması kaçınılmaz görünmektedir (Bozan, 2016: 408).

Temel ve acil gereksinimlere bir çare olarak hayırseverliğin her zaman üstleneceği bir rol olacaktır, ne var ki, yoksulluk ve eşitsizlik gibi başa çıkılması güç sorunlar, daha kapsamlı çözümleri ve stratejileri gerektirir. Kaynakları, esneklikleri, liderlikleri ve girişimcilikleriyle vakıflar, kamu yararı doğrultusunda, belirli sınırları zorlama, yeni kavramları ve yaklaşımları deneme ve ortak etkinlikleri eyleme geçirme potansiyeline sahiptirler.

İçinde yaşadığımız dünyanın yeni sosyal düzeni ve beraberinde getirdiği sosyal sorunlar bireysel hayırseverliğin gücünü aşmakta ve yetersiz kılmaktadır. Toplumsal sorunların çözümü daha güçlü ve kolektif bir çabanın varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bu yönüyle hayırseverlik bireysel olmaktan öteye geçerek vakıflar, dernekler, sivil toplum kuruluşları, gönüllü yardım kuruluşları gibi çeşitli örgütlenmelerle kolektif bir hale gelerek kurumsal bir nitelik ve boyut kazanmıştır.

Dünyanın en zengin insanı olarak kabul edilen Bill Gates'in her saniye 230 dolar kazanmasına karşılık dünya nüfusunun 2,5 milyarı günlük 2 dolar, 1 milyarı ise günlük 1 doların altında yaşamaya çalışmakta (Zengin, 2015: 14) olduğu düşünüldüğünde, zengin/varlıklı kişilerin ve ailelerin bağış ve yardım organizasyonlarında yer almaları durumunda sorunların çözümüne sağlayacağı katkı kuşkusuz kayda değer ve önemli olacaktır. Zenginlerin yardım kuruluşları ile irtibatları veya herhangi bir yardım kuruluşunda aktif (Yönetim Kurulu Üyesi vs.) olarak yer almaları ve mali kaynak sağlamaları yardım faaliyetleri sığasını genişletecektir.

Zenginlerin hayırseverliklerinin bir diğer ekonomik ilgisi ise zenginlerin bir *karma hayırseverlik ekonomisinin* başat aktörleri arasında yer almalarıdır. Karma hayırseverlik ekonomisi, ulusların, devletlerin, gönüllü yardım kuruluşlarının, vakıfların, derneklerin ve de zengin aile vakıflarının içerisinde yer aldığı büyük bir bağış ekonomisidir. Giderek artan ve yaygınlaşan zengin aile vakıflarının dudak uçuklatan servet ve kazanımları dünya ekonomik sistemine yön verebilme gücüne sahiptir.

Kısaca belirtmek gerekirse çevresel, eğitsel, toplumsal ve ekonomik gibi çeşitli sorunlarla ilgilenme ve bunlara yönelik çözümler konusunda zenginlerin bağış ve yardımlarının sunduğu katkılar ve zenginlerin hayırseverlik ilgileri, hayırseverliğe yeni bir yön ve anlam kazandırmaktadır.

1. HAYIRSEVERLİK KAVRAMI VE TANIMI

İngilizce karşılığı *philanthropy* olan hayırseverlik, Yunancada sevgi anlamına gelen *philiē* ve insan anlamına gelen *anthropos* kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir ve kısaca, *insan sevgisi* demektir (Raiborn vd., 2003: 47). Oryantal literatürde kelimenin kökeni İbranice *sedākā*, (bazı metinlerde *tzadeke* olarak geçmektedir) Arapça *sadaka* ile kökteştir ve her ikisi de Sami dilindeki hak, imtiyaz, bağış veya hediye anlamlarına gelen *sıdk* köküyle ve belirlenmiş bir hediye vermenin uygun bir davranış tarzı olduğu düşüncesiyle ilgilidir. *Sedākā*, İbranicede temelde ahlâkî bir anlama sahiptir ve “adalet” veya “hakkaniyet” demektir (Singer, 2012: 17; Ostrower, 1995: 13). Yahudi ve Arami terimleri MÖ 6. yüzyılda iç içe geçmeye başlamış olduğunda terimin İbranice karşılığı da maddi yardıma, “bir Yahudi'nin yükümlülük gereği yoksula vermesi gereken sadaka” ya atfedilir hale

gelmiştir. MÖ 5. yüzyılda terim, ortak yardımlaşma için toplanan meblağları belirtiyordu ve zaman geçtikçe yoksulları görüp gözetmek için onlara verilen bağışlara atfedilir oldu (Singer, 2004: 25).

Hayırseverlik kavramı ile sıkça eşleştirilen kavramlardan biri de *charity/sadaka, giving/bağış* sözcükleridir. Yunanca kökleri bakımından “insan sevgisi” anlamına gelen *philanthropy* kelimesi muhtemelen hayırseverlik ile eş anlamlı olarak kullanılan en yaygın İngilizce kelimedir. Ancak bazı yazarlar, farklı olgular olarak bu iki kavram arasına kesin bir ayrım çizgisi çekmeye çalışmaktadırlar. Bu durumda *philanthropy* 19. ve 20. yüzyılın akılcı, profesyonelleştirilmiş dünyevi alanını tanımlarken, *charity* ruhani ve dinî motivasyonlardan kaynaklanmış olarak görülüyor (Singer, 2012: 19). Sadaka, özellikle yoksullara yöneliktir ve genellikle önemli ve acil ihtiyaçların giderilmesine odaklanır. Filantropi ise daha geniş bir kavramdır; sadakayı da içine alır ancak aynı zamanda kamuya yönelik daha geniş bağış yelpazesini de kapsar (Payton ve Moody, 2008: 5; Ostrower, 1995: 4). Bu nedenle, müzelere, hastanelere, tapınaklara, kiliselere, camilere, sosyal hizmet kurumlarına, parklara, araştırma enstitülerine ve daha pek çok alanda sayabileceğimiz toplumsal kurumlara, yoksullara, hastalara, kısaca, ihtiyacı olan her kesime yönelik bağış ve yardım hayırseverlik kategorisine girer (Salamon, 1992: 29).

Türk Dil Kurumu'nun (TDK, 2011) Büyük Türkçe Sözlüğünde hayırseverlik, hayırsever olma durumu, iyilikseverlik, yardımseverlik olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda yer alan hayırsever, iki farklı şekilde ifade edilmektedir: 1- Yoksullara, düşkünlere, yardıma muhtaç olanlara iyilik ve yardım etmesini seven, iyiliksever, yardımsever, hayırperver. 2- Halkın yararı için okul, çeşme, hastane vb. yaptırımlar.

Gündelik kullanımda hayırseverlik, daha çok geleneksel niteliğine istinaden bireylerin dinî, vicdanî ve/veya duygusal güdülerinden hareketle yaptıkları yardım faaliyetlerini çağrıştırmaktadır. Ancak uluslararası düzeyde ve modern anlatımıyla hayırseverlik terimi bu çağrışımlardan ziyade birey ve kurumların içinde buldukları toplumların refah seviyesini yükseltmek amacıyla (çoğunlukla STK, vakıf ve dernekler vb. yerlere) bağışta bulunmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Zincir ve Bikmen, 2006: 11; Sarıyer, 2011: 257).

Payton ve Moody (2008: 6), hayırseverlik kavramını tanımlarken kavramın çoklu yönüne dikkat çeker. Kavramın temelinde “*gönüllü bağış/voluntary giving*”, “*gönüllü hizmet/voluntary service*” ve “*gönüllü birlikler/voluntary association*” şeklinde üçlü birlikteliğin var olduğunu belirtir. Payton ve Moody için hayırseverlik basit anlamıyla sadece maddi bir yardım değil, aynı zamanda yardım eylemine aktif katılımı da esas alan bir sosyal eylemdir.

Yukarıda verilen tanımlamaları bir araya getirerek hayırseverliğin genel bir tanımını yapacak olursak; hayırseverlik (filantropi), çoğunlukla dinî, vicdanî ve duygusal güdülerinden hareketle yapılan sadaka/charity gibi bireysel bağışlarla birlikte genel toplumsal refahı yükseltmek gayesi ile yapılan bireysel ve kurumsal maddi (parasal) ve ayni (gıda, giyim vb.) yardım faaliyetlerini ve bunlara gönüllü katılımı içeren yardım eyleminin genel adıdır.

1.1. Geleneksel Hayırseverlik

Günümüzde geleneksel hayırseverlikle vurgulanmak istenen şey, hayırseverliğin bireysel ilgisi ve dinî ve vicdanî saiklerle yapılan yardım girişimlerine yönelik olduğuna dair atıftır. Bir başka deyişle

geleneksel hayırseverlik, stratejik plan ve eylemlerden uzak, herhangi bir karşılık beklemezsiniz ve genellikle dinî ve bireysel motivasyonlarla yapılan yardım davranışı ve eylemini ifade etmektedir.

Sosyal yardımlaşma sorumluluğu tarih boyunca bireyler, aileler, devletler ve bazı cemiyetler arasında çeşitli şekillerde paylaşılmıştır. Bu sorumluluğun temel prensibi ise herhangi bir iyilik ve karşılık beklemeden yapılan yardım davranışıdır. Bu hayırseverlik anlayışı, gelenek ve göreneklerin din ile eklenmesinden ortaya çıkmış ve Müslüman topluluklarında olduğu gibi birçok farklı din mensubu topluluklarda da hayat bulmuştur. Örneğin Hristiyanlığın ilk dönemlerinde insanların para ve eşyaya karşı duyulan ilgi ve bağlılığın yanı sıra insan ve tanrı sevgisini vurgulayan genel dinî ve ahlaki ilkeler geliştirdikleri görülmüştür. Bağış ve yardımlar, hayırseverlikle sıkı sıkıya bağlı olan manastırların kurulmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Manastırlar yapılan yardımlarla ayakta durmaya çalışırken bir yandan da ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmaya çalışıyorlardı (Singer, 2012: 17-18).

Bunlara ek olarak karşılık beklemeden yardım etmek sadece ilk dönem Müslüman topluluklarında değil aynı zamanda Türk-İslam devletlerinde de göze çarpmaktadır ve Türk kültür ve tarihinde önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla Türk devletlerinde bu güdülerle kurulan vakıfların Osmanlı'dan çok önce de bulunduğu, aynı zamanda da Türklerin geleneksel ve kültürel olarak yardımseverliğe ve toplumsal dengeye önem verdiği ifade edilmektedir (Özden, 2004: 340-342).

Osmanlı dönemi ve sonrası söz konusu olduğunda da hayırseverliğin etkili olduğu görülmektedir. Bu kavramın içeriğinde dinî, vicdanî ve duygusal öğeler olduğu kadar müşfik insan ilişkilerini, fakir insanlara yardım etmeyi, engelli kişileri desteklemeyi savunan bir zihniyet dünyası da söz konusudur. Böylelikle sevap kazanma adına toplum iyileştirilmeye ve tanrının takdiri kazanılmaya çalışılmıştır. Hayırseverlik bu kapsamda dinsel inanışın bir parçası olarak sevap kazanmanın en önemli eylemlerinden biri olarak görülmektedir (Gökşen, 2006: 65; Soysaldı, 2002: 392-395). Hayırseverliğin İslami açıdan hem gönüllü (sadaka) bir eylem olması, hem de zorunlu (zekât) kılınması onun en önemli erdemlerden birisi olarak değerlendirilmesi anlamına gelmektedir.

Hayırseverlik zihniyeti her ne kadar bireysel bir erdem olarak ifade edilse de, dinî inançların toplum hayatına etkileri göz önüne alındığında kavram, sosyal sonuçlar doğuran kurumsal bir yapıya dönüşebilmektedir. Bu durumun Osmanlı devletinin ekonomik hayatındaki yansımaları ele alacak olursak, 19. yüzyıla kadar olan dönemde kurumsal düzeyde iki örgütün bundan çok etkilendiği söylenebilir. Bunlardan birincisi "ahi"ler diğeri ise "vakıf"lardır. Bu örgütlere girmek için bir meslek sahibi olmanın yanında daha önceden belirlenmiş ahlaki prensipleri de kabul etmek gerekmektedir. Örneğin bağışlamayı bilmek, düşman bile olsa yardım etmek ve kendisi muhtaç iken başkasına vermeyi bilmek bunlardan birkaçıdır (Turan, 2002).

20. yüzyıla girerken, Osmanlı devletindeki çözülme, toprak kayıplarının sıklaşması, ayrıca Fransa başta olmak üzere Batılı ülkelerin baskısı vakıfların önemini azalmasına ve niyetlerinin yavaş yavaş sorgulanmasına neden olmuştur (Çizakça, 2006: 21-23). Osmanlı döneminde sosyal sorumluluk ve yardım eylemi, loncaların ve vakıfların faaliyetleri ile sınırlı kalmıştır. Ancak bu faaliyetler günümüzde anladığımız ve de gördüğümüz şekliyle geniş bir yelpazeye sahip değildi.

21. yüzyılda ise, sanayileşme, modernleşme, küreselleşme ve kentleşme gibi dinamiklerin toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere, savaflara, yoksulluğa, hatta çevresel tahribata ve beşeri ve sosyal

krizlere yol açması sosyal sorumluluk davranış ve düşüncesinde yeni yönelimleri ve fikirleri beraberinde getirerek hayırsever eylemlerin daha kolektif ve koordineli bir şekilde yapılması sonucunu doğurmuştur.

1.2. Stratejik Hayırseverlik

Hayırseverliğin stratejik boyutu genellikle onun insanî, vicdanî ve dinî hassasiyet ve unsurlarından sıyrılmışlığına işaret etmektedir. Batı’da ve özellikle ABD’de gelişen/geliştirilen bu kavram geleneksel hayırseverlikten ayrı olarak, daha çok işletmelerin ve bazı yardım kuruluşlarının bağış, yardım kampanyaları ve sponsorluk odaklı yardım faaliyetlerinin işletmenin kâr etmesi ve kazanmasına yönelik hayırseverlik girişimleri olarak değerlendirilmektedir.

Stratejik hayırseverlik, işletmenin kurduğu bir vakfa ya da işletmeyle ilgili bir alandaki vakfa, bilinen ya da bilinmeyen bazı özel veya tüzel kişilere yapılan gönüllü bağışlardır. Çalışanların gereksinimleri ve temel becerilerinin anlaşılması; araç, gereç, bilgi ve finansal kaynakları gibi örgütsel yetkinlikler ile çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler ve sosyal gereksinimleri bir bütünlük içinde ele almaktadır. Stratejik hayırseverlik, çıkar gruplarının temel çıkarlarını vurgulamak ve hem örgütsel hem de sosyal yararı sağlayacak temel yetenekler ve kaynakların sinerjik kullanımı şeklinde tanımlanmaktadır (Ricks, 2005: 121).

Stratejik hayırseverliği işletmenin ekonomik amaç ve çıkarları ile bütünleşmiş bir çaba olarak gören Marx (1999: 185) bağışların doğrudan işletme çıkarlarına ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlara da hizmet edecek şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.

Stratejik hayırseverlik bir yandan işletmenin stratejik konumuna katkı ve fayda sağlarken; diğer yandan sosyal sorunlara yönelik bir kaynak aktarımı olarak da görülebilir. Ancak buradaki hayırseverlik örneği işletmeye de belli bir katkı sağlamasından dolayı saf doğasından arınmaktadır. Bir çıkar ve fayda sağlayabileceği düşüncesiyle bağışta bulunmak ya da birilerini etkileme düşüncesiyle gösterişte bulunma amacıyla yapılan yardım gerçek anlamda hayırseverlik değildir (Balıkçoğlu ve Karacaoğlu, 2007: 125-126).

1990’ların öncesinde, işletmelerin hayırseverlik faaliyetleri “iyi görünmek için hayır yapmalı” düşüncesine dayanıyordu. İşletmeler geleneksel olarak bir zorunluluğu yerine getirerek vergi öncesi kazançlarına göre bağış yapmaktaydılar. 1990’lardan günümüze bu uygulama stratejik bir yaklaşımla kurumsal hayırseverliğe dönüşmüştür. Bu yeni yaklaşımla işletmeler “birazcık hayır yapmak değil, en fazla hayır için elimizden gelenin tümünü yapmak” fikrini benimsemeye başlamışlardır. Yardım yapmanın yanında kâr sağlamak güdüsü, hırsı işletmeleri bu konuda daha da heveslendirmiştir. İşletme hedeflerini destekleyen sosyal konuları tercih eden, temel ürünler ve temel pazarlar ile bağlantılı konuları seçen, programların uygulanmasında birden fazla bölümü seçim sürecine katan, toplumun ve çıkar gruplarının dikkat ettikleri konuları ele alan işletmelerde artış görülmektedir (Kotler ve Lee, 2006: 8–9).

İşletme stratejisi ve mantalitesine dayanan stratejik hayırseverlik, özellikle ABD’deki çeşitli kurumlarda sosyal sorumluluğu destekleme ve sosyal faydayı gözetlemede bir yönetim ve pazarlama uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. İşletmelerce kurulan vakıflar işletmelerin kazanımlarını daha da arttırmıştır. Frumkin (2008:128-132) Amerika’nın New York kentinde stratejik hayırseverlikten

beslenerek büyüyen bir vakfı buna örnek olarak gösterir. Frumkin 1950’lilerde bir şirket sahibi olan Henry ve Edith Everett çiftinin küçük bir aile vakfı olarak kurdukları Everett Vakfının zamanla büyümesinden bahseder ve 1990’lara dek vakfın 10 milyon dolarlık servetinin 1990’ların sonunda 100 milyon dolarlık bütçeye sahip oluşunun tarihi seyrini anlatır.

İşletmelerin bakış açısından hayırseverlik temel yetenekler ve uzun dönemli planlarla bağlantılı bir stratejidir. Bu stratejide “...ilk olarak hayırseverlik programlarının geliştirilmesi, pazar yöneliminde odaklanmak ve tüketici ihtiyaçları ve sadakatiyle bağlantı kuracak şekilde stratejik pazarlama planlama sürecinin bir parçası olmalıdır. İkincisi, işletmeler çıkar gruplarının beklentilerini anlamak ve onların ortak fayda sağlamadaki işbirliğine olan istekliliklerini anlamaya çalışarak hareket etmeleridir. Çok sayıda işletme, çalışanların, yatırımcıların ve tüketicilerin gereksinimlerini anlamak için zaman ve kaynağa yatırım yaptığı halde bazı işletmeler de diğer çıkar gruplarını veya hayırseverlik sebebi ile çıkar grupları ve işletme kaynaklarını bir araya getirme potansiyelini incelemektedir. Üçüncüsü, değerlendirme protokolünün hayırseverlik ve kurumsal vatandaşlık faaliyetlerinin çıkar gruplarıyla iletişiminin nasıl değerlendirileceğini içermesi gerekmektedir” (McAlister ve Ferrell (2002)’den akt., Balıkçoğlu ve Karacaoğlu, 2007: 126-127).

Aşağıda verilen şekilde bazı işletmelerin toplumsal ilgi ve sosyal olayları destekleyen stratejik hayırseverlik programlarına ilişkin örnekler yer almaktadır:

Şekil 1: Kurumsal Stratejik Hayırseverlik Girişimleri

İşletmeler (İş/Uzmanlık Alanı)	Sosyal Destek Nedeni
Kraft (Gıda)	Açlığı önleme
Nation’s Bank (Finansal Hizmetler)	Ekonomik gelişme ve Charlotte’nin yeniden canlandırılması
Lens Crafters (Göz bakımı)	Düşük gelirli ailelere gözlük yardımı
Bell Atlantic Mobile (Telefon)	Toplumsal şiddete maruz kalanlara mobil telefon ve buna ilişkin hizmet yardımı
Microsoft (Yazılım ve E-iş desteği)	Bilgi teknolojilerine ilişkin oluşan dezavantajlarla ilgili eğitim yardımı
ADT (Güvenlik Sistemleri)	Şiddete maruz kalan kadınlara kişisel güvenlik yardımı
Barnes & Noble (Kitabevi)	Okuryazarlık faaliyetleri konusunda yardım

Kaynak: Balıkçoğlu ve Karacaoğlu, 2007: 127; Şemanın orijinal künyesi: McAlister, D.T. ve Ferrell, L., (2002), “The Role of Strategic Philanthropy in Marketing Straegy”, European Journal of Marketing, Vol. 36, No. 5/6, ss. 701.

Stratejik hayırseverliğin topluma yarar sağlamanın yanında en az onun kadar ve belki de onda daha fazla şirkete/işletmeye yarar sağlamaya yönelik olduğu Stendardi, Raiborn, Friedman ve Collins gibi bazı batılı sosyal bilimciler tarafından dile getirilmiştir. Mesela Stendardi için stratejik hayırseverlik *aydınlanmış kişisel çıkar* mefkûresidir. Stendardi’ye göre sosyal sorumluluk ve kurumsal hayırseverlik arasında bir köprü görevi bu ilkeye göre hayırseverlik faaliyetleri işletmelere yarar sağlayacağı düşüncesinden hareketle yapılmaktadır (Balıkçoğlu ve Karacaoğlu, 2007: 134, 139).

Türkiye açısından da değerlendirildiğinde kurumsal stratejik hayırseverlik örneklerine rastlamak mümkündür. Ülkenin önde gelen zengin aileleri, yukarıdaki anlatımlara benzer şekilde şirket vakıfları yoluyla hayırseverlik faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bunun en çarpıcı örneklerini Koç ve Sabancı şirketlerinin çok çeşitli alanlarda hizmet veren vakıflarında görmekteyiz. Koç ve Sabancı şirketleri

üniversiteler, öğrenci yurtları, sağlık kurumları, spor tesisleri, öğretmen evleri, kütüphaneler, kültür merkezleri ve daha birçok alanlarda tesis açıp faaliyet göstermektedirler.

Türkiye’de stratejik hayırseverliğin bir başka örneğini mobil telefon şirketlerinin (Turkcell, Vodafone, Türk Telekom vb.) bağış ve yardımlarda SMS yoluyla hizmet sunmaları şeklinde görmekteyiz. Vakıflara, derneklere veya sosyal yardımlaşma kurum ve kuruluşlarına SMS yoluyla yapılan bağışlardan belli oranda telefon şirketlerine pay aktarılmakta ve böylece kazanç elde etmektedirler.

Stratejik hayırseverliğin bir başka göstergesi reklamlardır. Reklamlar, geleneksel hayırseverlikle stratejik hayırseverliğin ayırım noktasından biridir. Geleneksel hayırseverlikte bağış ve yardım faaliyetlerinde gizlilik esas olup, yardımın gösterilmesi veya duyurulması değil, yapılmış olması ön plandadır. Günümüzde bağışlar (özellikle kurumsal olanları) gerek basın ve yayın yoluyla televizyon ve gazetelerde gerekse şirket, vakıf, dernek ve çeşitli kuruluşların internet sitelerinde yardım faaliyetlerinin tanıtımı yapılmaktadır.

ABD’de federal hükümet bu tür kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerini *Liderlik İçin Ron Brown Ödülleri* ile teşvik etmekte ve desteklemektedir. Bu ödüller çalıştırdıkları işçilerin sağlık ve standartlarını geliştiren ve içlerinde yaşadıkları çevrelere olumlu katkılarda bulunan firmalara verilmektedir (Yönet, 2005: 250).

Stratejik bağış olgusuna bir başka örnek *online bağışçılıktır*. Online bağışçılık, internet üzerinden gerçekleştirilen yeni bağış sistemidir. Online bağışı stratejik bağış konumunda değerlendirmemizin nedeni, internet üzerinden yapılan bağışların stratejik hedeflere yönelik stratejik amaçlarla gerçekleştiriliyor olmasıdır. Eskiye dayanan kökleri olmadığından online bağışçılık, tam anlamıyla günümüz bağışçılığının simgesidir. Bugün çok sayıda vakıf, dernek, işletme, STK, vb. oluşumlar internet üzerinden bağış almakta ve insanları online bağışa teşvik etmektedirler. Online bağış, hızlı ve kısa sürede yapılabildiğinden kişilerin çokça tercih ettikleri bir bağış türüdür. Castells’ci bağlamda düşündüğümüzde toplumsal ilişkilerin, alış-veriş, pazarlama ve tüketim gibi toplumsal eylemlerin yeni yeri olan *enformasyonel ağ* hayırsever faaliyetlere de ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamıyla bağışçı gruplar, *ağ toplumunun* yeni grupları/toplulukları veya cemaatleridir.

1.3. Geleneksel ve Stratejik Hayırseverliğin Şematik Karşılaştırması

Karşılık beklemeden iyilik yapmak, mistik bir eğilimle yardım etmek, kişilerin veya kurumların kendi değer ve inançları doğrultusunda istedikleri anda istedikleri kişi ve yerlere çeşitli yardımlarda bulunmaları şeklinde tanımlayabileceğimiz geleneksel hayırseverlik yerini, rasyonel bir çalışma ve proje süreci sonunda sorumluluk alanlarının belirlenmesi, karar verilmesi, uygulanması ve raporlanması gibi hedefleri içine alan sosyal, çevresel, eğitsel ve ekonomik alanlarda sosyal sorumluluk, sosyal adalet ve eşitlik gibi ilkelerle hareket eden örgütlenmiş kurum ve insan birliğinden oluşan stratejik hayırseverliğe bırakmaktadır.

Geleneksel anlamıyla hayırseverlik acil gereksinimlere yalnızca kısa vadeli çözümler sunar, buna karşılık stratejik hayırseverlik, çoğunlukla eşitsizlik ve güç dağılımı sorunlarına çözümler bularak sorunların temel nedenlerine yönelir (Zincir ve Bikmen, 2006: 11). Dolayısıyla stratejik hayırseverlik, kurumsal hayırseverliğin yeni yüzü ve temel prensibi olmuştur.

Hayırseverliğin toplumların gelenekleri arasında yer aldığı düşünüldüğünde, geleneksel bağışçılık yöntemlerinin etkisini sürdürmeye devam edeceği öngörülebilir. Ancak sosyal adalet

temelli olan stratejik bağışçılık gerek bağışçıların yarattığı değişim ve etkiyi takip edebilmeleri gerekse sosyal sorunların çözümüne yönelik daha kalıcı uygulamaların hayata geçirilmesi açısından önemlidir.

Aşağıda verilen şekil, geleneksel ve stratejik hayırseverlik anlayışları arasındaki farkı daha net şekilde anlaşılır kılacaktır.

Şekil 2: Geleneksel ve Stratejik Hayırseverlik Karşılaştırması

Geleneksel Hayırseverlik	Stratejik Hayırseverlik
Bireysel ihtiyaçlara yoğunlaşır.	Kurumlar ve politikalara yoğunlaşır.
Spontane gelişir.	Süreklilik arz eder, planlı ve sistematiktir.
Doğrudandır, bireyden bireye aktarılır. Faydalanıcılar, genellikle yakın ve tanıdıklardır.	Kurumsaldır, vakıf, STK ve gönüllü yardım kuruluşlarının faaliyetleri desteklenir.
Temel ve acil ihtiyaçları gidermeye yöneliktir.	Uzun vadeli sorunların çözümüne yöneliktir.
Genellikle bağışçının konuya ilgisini veya katılımını içermez.	Bağışçının aktif katılımını içerir.
Geleneksel ilişki biçimlerini ve sosyal dokuyu korur.	Sistemi değiştirmeyi, sosyal değişime katkıda bulunmayı amaçlar.
Görünür problemlere ve problemlerin semptomlarına odaklanır.	Görünür problemlerle birlikte problemlerin kökünde yatan nedenleri ele alır.

Kaynak: TÜSEV, <https://degisimicinbagis.org/stratejik-bagiscilik-nedir/>.

2. STRATEJİK HAYIRSEVERLİĞİN SOSYOLOJİK İLGİSİ

Stratejik hayırseverlikle daha çok işletmelerin kâr ve kazanç odaklı hayırseverlik faaliyetleri anlatılmaktadır. Ancak bunu, sadece işletmeler bazında kurumsal boyutta incelemek, stratejik eylemi açıklamada pekte yeterli olmayacaktır. Çünkü eğer stratejik hayırseverlik sadece işletmelerle ilgili ise ve buradaki amaç hayırseverliği de ekleyerek kazanmayı arttırmaksa bireysel hayırseverlik için de neden aynı şey düşünülmesin? sorusu gündeme gelmektedir. Yani bireylerin de stratejik hareketli hayırseverlik eylemlerinde bulunmaları mümkün olabilir.

Hayırseverliğin önemini irdeleyen Marcel Mauss (1990), Pasifik Adaları toplumları ile Kuzeybatı Amerika'nın Pasifik kıyılarında yaşayan toplumlara dair gözlemlere dayanan görüşlerinde, verme fillerinin hepsinin zorunlu ve karşılıklı olduğunu öne sürmüştür. Her türlü hediye statü işaretidir ve üstünlük iddiasını, eşitliğin tanınmasını veya itaatin kabulünü gösterir. Mauss'a göre toplumsal düzen ve istikrarı yaratan şey, sürekli olarak hediyelerin bireyler arasında takas edilmesi, paylaşılmasıdır. Hediyeleşmenin kesintiye uğraması veyahut bozulması mevcut sisteme bir meydan okumaya veya sistemin çökmesine işaret eder.

Verme eylemini merhamet, cömertlik ve hayırseverlik bilişenleri ile ele alıp değerlendiren ve verme eyleminin daima pozitif bir işbirliği anlamı taşımadığını ifade eden Sennett (2005: 142) ise "...diğerlerine vermek, onları manipüle etmenin bir yolu olabilir ya da daha kişisel olarak kendimizdeki bir şeyi onaylatmak ihtiyacına hizmet edebilir" der.

İnsanlara ihtiyaçları olan şeyleri vermek onlar için birer armağan gibidir. Armağan ise cömertliğin bir ifadesidir. Sennett, bir uçta, tamamen karşılıksız olarak verilen, diğerinde ise manipüle

etme amaçlı verilen armağan olmak üzere armağan sunmanın iki ayrı yüzünden bahseder. İlki, diğerlerinin bir şeylerden yoksun oldukları, ihtiyaç içinde oldukları yalın gerçeği üzerine odaklanan karakter yönünü temsil eder; diğer verme eylemiyse yalnızca onlar üzerinde güç elde etmek için bunu bir araç olarak kullanır (2005: 143).

Sennett, manipüle etmenin bir yolu olarak vermeyi, Batı hayırseverlik tarihinde cömertlik kategorisine; daha kişisel ve düşünümsel verme şeklini ise Hıristiyan hayırseverlik kategorisine yerleştirmektedir (2005:142).

Sennett, hayırseverlik eylemlerini aynı zamanda bir *çift taraflı kazanç değiş tokuşu* olarak yorumlar. Çift taraflı kazancın insana ilişkin en temel örneği, tüm tarafların kazandığı iş anlaşmalarıdır. Bu mutlu sonuca ulaşmak için bireyler birbirleriyle rekabet etmiş olabilirler, fakat paylaşımda herkes için bir şeyler vardır (2012: 98).

Bourdieu (2015:169) ise bağış mübadelesi çözümlemesini simgesel ekonominin genel ilkeleri bağlamında bağışı “*al gülüm, ver gülüm*” mantalitesinden öte bir şey ve sosyolojik olarak daha karmaşık anlamları olan nesnel bir gerçeklik olarak anlatmaktadır. Bourdieu, bağış mübadelesini süreklilik göstermeyen bir cömert edimler silsilesi olarak betimleyen Mauss’un fikirleri ile Strauss’un bağışın karşı bağışa göndermede bulunduğu mübadele edimlerini aşkın bir karşılıklılık yapısı olarak tanımlamalarından hareket etmekte ve burada kendince gördüğü bazı eksiklikleri dile getirmekte ve şunları aktarmaktadır: “... simgesel metalar ekonomisinin paradigması olarak kavranan bağış mübadelesi, kökeninde hesaplayan bir özneye değil, toplumsal olarak, niyet ya da hesap yapmaksızın mübadele oyununa girmeye önceden yatkın bir özneye sahip olduğundan ötürü, ekonomik ekonominin ‘al gülüm, ver gülüm’ünün karşıtıdır. Kendi ekonomik mübadelesinin nesnel gerçeğini bilmezlikten gelmesi ya da yadsıması bundan dolayıdır. Bunun bir başka kanıtı da ekonomide, ya ekonomik çıkarın gizli biçimde bırakılması ya da açıklığında, bunun örtmeceli olarak, yani bir yadsıma diliyle yapılmasıdır. Örtmece, adlandırılmayana, yani bir simgesel metalar ekonomisi dahilinde ekonomik olanı, ‘al gülüm-ver gülüm’ü adlandırmamızı sağlar” (2015: 175).

Hayırseverliğin tarihsel ve kültürel kökeni üzerine ilgilenen ve bu alanda tarihsel ve sosyolojik yazıları olan Amy Singer de (2004: 5) yardım etme eylemi ve cömert davranışların arkasında servet ile birlikte bazı hedef ve hırsların yer aldığını belirtmektedir. Singer’e göre, çok az sayıda hayır işi salt başkalarına iyilik etmek için yapılmıştır ve kendi çıkarlarını gözetmeden hayırsever girişimleri destekleyenlerin sayısı da azdır.

Kısaca ifade etmek gerekirse, hayırseverlikle ilgili çeşitli sosyolojik kuramların verme/yardım eyleminin her zaman ve her yerde sürekli salt iyiliğin ve erdemli bir davranışın ürünü olamayacağı, stratejik amaç ve hedefleri de içinde barındırabileceği tezi üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır.

3. HAYIRSEVERLİĞİN KURUMSAL YÖNÜ

Geleneksel ya da bireysel hayırseverlik ile günümüz hayırseverlik anlayışını birbirinden ayıran önemli unsurlardan biri de günümüz toplumsal ve ekonomik sorunlarına çözümler üretebilmek adına yardım ve bağış faaliyetlerinin daha büyük örgütlenmeler yoluyla (kurumsal olarak) yapılıyor olmasıdır.

Modernleşmenin, küreselleşmenin ve demokratikleşmenin bir bileşkesi olarak sivil toplum anlayışının tezahürü sivil olma bilincinin oluşmasına bu ise toplumsal sorunlara duyarlı olmak bakımından sosyal sorumluluk ve sosyal adalet bilincinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Günümüz toplumlarının demografik büyümeleri, sorunların da büyümesine yol açmıştır. Derinlik ve uzunlukları artan, sığası genişleyen genel toplumsal sorunlar kolektif birlikteliği ve çalışmayı zorunlu hale getirmektedir.

Daha iyi bir yaşam, toplumsal refah, ekonomik ve sosyal güven, yoksulluk ve zenginlik bakımından bireyler ve sınıflar arası aralığın açılmasının önüne geçilmesi gibi faktörler insanların birbirilerine daha fazla yardımcı olmalarını, kısacası hayırsever, yardımsever donatılarının güçlü olmasını adeta zorunlu kılmaktadır. Sorunların büyüklüğü ve çoğunluğu bireysel gücü aşmaktadır. Bu nedendir ki pek çok toplumsal alanlarda olduğu gibi yardım faaliyetleri de çözüm odaklı düşünüldüğünde örgütselliği (organize olmayı) gerekli kılmaktadır.

Hayırseverlik, günümüzde, geleneksel özelliğini devam ettirse de daha çok örgütsel anlamda devam eden sosyal bir kurumdur. Bu yönüyle hayırseverlik salt anlamda basitçe bir yardım etme davranışı olarak görülmemelidir. Böyle bir sosyal kuruma zenginlerin katkısı ayrıca önemlidir. Yardımların büyük oranda ve bir kanalda toplanması bakımından kurumsallaşma daha da önemli hale gelmektedir (Ostrower, 1995: 8).

Ostrower (1995: 9), zenginlerin çoğunluğunun bireylere direk olarak bağış ve yardım yapmaktan ziyade kâr amacı gütmeyen gönüllü yardım organizasyonlarına yöneldiklerini ve bunun çağdaş elit hayırseverliğinin doğasında var olan bir durum olduğunu belirtmektedir. Kısacası, elit hayırseverliği, doğası gereği kurumsaldır.

4. KURUMSAL VE STRATEJİK HAYIRSEVERLİK BİRLİKTELİĞİ: ZENGİN AİLE VAKIFLARI

Günümüzde hayırseverlik ilgi ve eğilimleri ile bağış ve yardımlar çeşitli stratejik amaçlarla kurumsal alanlara çekilmeye çalışılmaktadır. Özellikle batı ülkeleri ve ABD’de çeşitli işletmelerde sosyal sorumluluğu destekleme ve sosyal ve ekonomik faydayı gözetmede bir yönetim ve pazarlama uygulaması olarak ortaya çıkmış olan stratejik hayırseverlik, işletmelerin kâr ve kazanma odaklı düşünce ve projelerine dayanmaktayken; son yıllarda hayır işleriyle öne çıkan STK’lar, gönüllü yardım kuruluşları, vakıflar, dernekler gibi yardım organizasyonlarının kendileri için geliştirdikleri bir dizi stratejik plan ve projeleri de içermektedir.

Ulusal ve uluslararası arenada hayır işleriyle meşgul olan pek çok resmi ve özel vakıf ve yardım kuruluşları mevcuttur. Hayır işleriyle meşgul olan kurum ve kuruluşların bağış ve yardımların daha çok nasıl toplanabileceği, yer ve ulaşılacak kişi/kişiler açısından uygun ve yeterli düzeyde nasıl bir dağıtım ve bunun için gerekli kolektif ve koordineli bir çalışma planlaması yapılabileceği gibi hususlar konusunda bir dizi strateji geliştirmeleri gerekmektedir.

Hayırsever örgütlenme, vakıflar, dernekler, yardım kuruluşları ve STK’lar şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Zenginler de sahibi oldukları servet ve kazanımlarıyla hayır organizasyonlarında gerek dolaylı gerekse direkt olarak yer almaktadırlar. Zenginler, neredeyse dünya çapında gerek aile vakıfları, şirket vakıfları ve özel vakıflar şeklinde örgütlenmeleri ve gerekse diğer yardım

kuruluşlarıyla olan ilişkileri ve onlara verdikleri destekleriyle hayırseverliğin kurumsallaşmasına önemli katkı sağlamaktadırlar. Bill ve Melinda Gates Vakfı, Ford Vakfı, William ve Flora Hewlett Vakfı, John D. ve Catherine T. MacArthur Vakfı, Conrad N. Hilton Vakfı, Rockefeller Vakfı, Gordon ve Betty Moore Vakfı bunlardan bir kaçıdır. Türkiye için de benzer durum söz konusudur. Ülkenin önde gelen ve tanınmış zengin ailelerinin birden çok vakıfları olmakla beraber diğer vakıflara olan destek ve bağlantılarının olduğu bilinmektedir. Sabancı Vakfı, Koç Vakfı, Kadir Has Vakfı, Doğan Holding Vakfı, Fiba Vakfı bunlardan bir kaçıdır.

Zenginler, hayırseverlik faaliyetlerinin çoğunu vakıfları aracılığıyla kurumsal olarak yürütmektedirler. Sabancı ve Koç vakıflarının internet tabanlı adresleri vardır ve hayırseverlik faaliyetleri ve bu konudaki sosyal ve akademik çalışmaların rapor ve bilgileri açık bir şekilde online olarak sunulmaktadır. Zenginler, servetleriyle, emek ve iş gücüyle, uzmanlıklarıyla UNICEF, OECD, CAF, US Giving gibi dünya çapında örgütlenmiş pek çok yardım kuruluşuna da destek vermektedir.

Özellikle günümüzde, stratejik hayırseverlik, işletme veya kuruma kazanımlar sağlmasına aracılık etmesi nedeniyle bazı eleştirilere maruz kalmasına rağmen Avrupa ve ABD’de oldukça trend yakalamış durumdadır. Benzer gelişim ülkemizde de izlenmektedir. Ülkemizin söz sahibi büyük aile şirketleri ve vakıfları, kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında geleneksel hayırseverlikten stratejik hayırseverliğe geçişi desteklemekteler ve bu yönde faaliyetlerin yaygınlaşmasına çaba sarf etmektedirler. Türkiye’nin ileri gelen büyük aile şirketlerinden biri olan Sabancı Holding Yönetim Kurulu Başkanı Güler Sabancı ve Gaziantep Kolej Vakfı Mütevelli Kurulu Başkanı Nüket Ersoy Alevli stratejik hayırseverliğe geçişin gerekliliği ve önemi konusunda şunları aktarmaktadır:

Güler Sabancı: “2007 yılından bu yana her yıl Filantropi Semineri düzenliyoruz. Seminerde, sivil toplum, özel sektör ve kamu kuruluşu temsilcilerini uluslararası uzmanlarla bir araya getirerek sivil toplum alanındaki yeni yaklaşımlar konusunda bilgi paylaşımına imkân sağlıyoruz... Kendimizi ‘stratejik hayırseverlik’ yapan bir kurum olarak tanımlıyoruz. ‘Stratejik hayırseverlikte’, konu uzmanı kuruluşlar tarafından toplumsal ihtiyaçlar belirlenir ve bu ihtiyaçların giderilmesi için hangi yöntemlerin en etkili olacağı tespit edilir. Verilen desteğin ardından bu çalışmalar yakından takip edilir ve sonuçlandırıldığında etki değerlendirmesi yapılır. Biz de Sabancı Vakfı olarak çalışmalarımızı bu doğrultuda gerçekleştiriyoruz. ‘Stratejik hayırseverlik’, geçmişteki hayırseverlik anlayışını değiştirdi. Geçmişte hayırseverlik çalışmaları bağış yapılması ya da okul, çeşme, hastane yaptırılması ile sınırlıydı. Geleneksel hayırseverlik anlayışı tabii ki sürecektir, ancak değişen toplumsal ihtiyaçlar ve küresel koşullar bizi sürdürülebilir ve stratejik çalışmalar yapmaya itiyor. Toplumumuzun sorunlarını tespit ederek, çözüm önerileri getirmemiz gerekiyor. Tüm toplumsal sorunlarda aynı kararlılık, sabır, azim ve cesarete sahip olmalıyız. Çünkü toprağa bir tohum atıyoruz, yeşermesi uzun yıllar, meyve vermesi ise bir ömür sürüyor” (Kılıçalp, 2013: 59,60).

Nüket Ersoy Alevli: “Klasik hayırseverliğin özünde kişisel tatmin ve kısa dönemli ihtiyaçları gidermek yatar. Stratejik bağışçılık ise geniş bir vizyona dayanır, bağışın çarpan etkisi yaratması ve yaygınlaştırılması esastır. Bizler eğitim ormanına köklü çınarlar yetiştirmek ve bu çınarların gölgesinde barış kültürünü yeşertmek için hizmet sunan kesintisiz ve karşılıksız hizmet sunan gönül işçileriyiz” (Kılıçalp, 2013: 113).

Sabancı ve Alevli’nin bu sözlerinden hayırseverliğin bu yönünün daha çok desteklenir olmasının arkasında büyük aile şirket ve vakıflarının olduğu anlaşılmaktadır. Kısacası günümüz hayırseverliği, geleneksel tarzını devam ettiren örneklerinin yanı sıra yeni tür olan stratejik hayırsever eylemlerini de içeren geniş bir yelpazeye sahiptir.

Hayırseverlik, kimi zaman, salt gönüllü bir yardım eylemi olmaktan çıkıp, servet kazanımını arttırma yolu veya başka menfaat ve çıkarların elde edilmesine yönelik bir hareket tarzı haline gelebilmektedir. Ancak stratejik hayırseverliğin kurumsal sosyal sorumluluk ve daha geniş kitlelere ulaşmak bakımından sağlayacağı olumlu katkısını da göz ardı etmemek gerekir.

5. ZENGİN AİLE VAKIFLARI VE BAĞIŞ EKONOMİSİ

Zenginlerin hayırseverliklerinin bir diğer ilgisi ise zenginlerin bir karma hayırseverlik ekonomisinin içinde ve belki de en temel yerinde bulunmalarıdır. Karma hayırseverlik ekonomisinden kasıt ise bireylerin, devletlerin, gönüllü yardım kuruluşlarının, vakıfların, derneklerin ve de zengin aile vakıflarının içerisinde yer aldığı devasa bir bağış ekonomisidir. Ülkemizin de içinde yer aldığı ve dünyanın pek çok yerinde giderek artan ve yaygınlaşan zengin aile vakıflarının dudak uçuklatan servet ve kazanımları ile bağış için hibe ettikleri miktarlar, dünya ekonomik sistemine yön verebilecek önemli bir yekûne sahiptir.

Büyük özel zengin aile vakıfları yıllardır bir yandan hayırsever eylemleri desteklerken, diğer yandan hayırseverlikleri gittikçe artan sınırları aşmakta ve dünyanın toplam hayırsever eylemlerinden daha fazla pay almaktadır. Sivil toplum kuruluşları, sosyal girişimler ve çok taraflı ve iki taraflı bağışçılara alternatif arayan yardım kuruluşları için özel vakıf bağışları giderek daha önemli hale gelmektedir (Monnet ve Panizza, 2017; Salazar, 2011).

Dünya ekonomisine yön veren bu özel vakıfların önde gelenleri ABD ve İngiltere’de bulunmaktadır. Dolayısıyla ABD ve İngiltere bağış ekonomisine yön veren ülkeler konumundadır. Noel Salazar’ın (2011) 2010 yılı toplam bağış miktarlarıyla ABD ve İngiltere’de tespit ettiği en zengin bağışçı 10 vakıf ve bunların toplam bağışları bizlere, zengin ailelerin hayırsever bağışlarının ekonomik katkısı hakkında oldukça net bilgi vermektedir. Salazar’ın tespit ettiği zengin aile şirketlerine ait vakıflar ve bunların bağış oranları şöyledir:

- Bill & Melinda Gates Foundation: 3.05 milyar dolar,
- Open Society Foundation: 683 milyon dolar,
- Ford Foundation: 520 milyon dolar,
- William and Flora Hewlett Foundation: 358 milyon dolar,
- Children’s Investment Fund Foundation: 214 milyon dolar,
- United Nations Foundation: 108 milyon dolar,
- John D. and Catherine T. MacArthur Foundation: 230 milyon dolar,
- Conrad N. Hilton Foundation: 100 milyon dolar,
- Rockefeller Foundation: 136 milyon dolar,
- Gordon and Betty Moore Foundation: 178 milyon dolar.

Salazar’ın (2011) sunduğu verilerde özel vakıflar ile zengin aile vakıflarının toplam hayırsever bağışlarından küresel kalkınma yardım fonuna ayırdıkları bağışların yüzdelik dilimleri ise şöyledir:

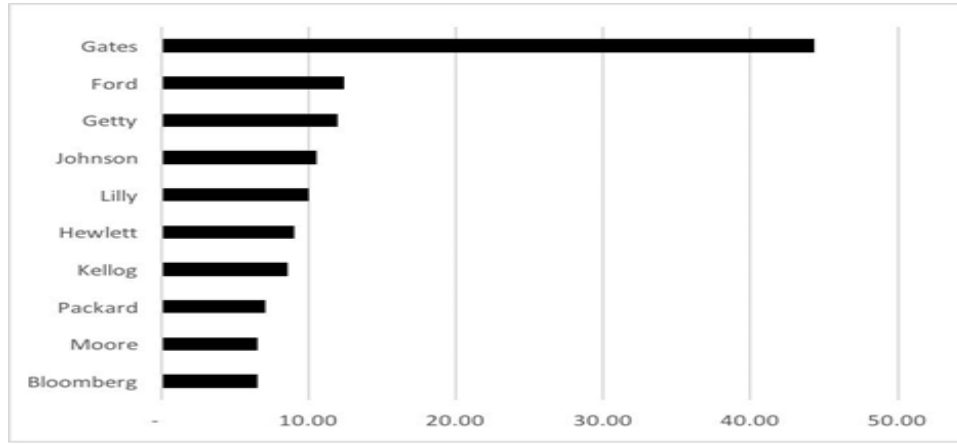
- Bill and Melinda Gates Foundation: %82
- Open Society Foundation: %59
- Ford Foundation: %26
- William and Flora Hewlett Foundation: %2
- Children’s Investment Fund Foundation: %4
- United Nations Foundation: %100
- John D. and Catherine T. MacArthur Foundation: %40

- Conrad N. Hilton Foundation: %67
- Rockefeller Foundation: %40
- Gordon and Betty Moore Foundation: %11

Görüldüğü üzere küresel kalkınma yardım fonuna ayrılan bağış miktarının yüzdelik oranları bakımından aile vakıfları içerisinde başı yine Bill ve Melinda Gates Vakfı çekmektedir. Birleşmiş Milletler Vakfı ise, Birleşmiş Milletler Örgütü çatısı altında oluşturulmuş bir yardım vakfı konumunda olması nedeniyle bağışların tamamını (%100'ünü) yardım faaliyetlerine hibe etmektedir.

Dünya çapında tanınmış bazı büyük yardım kuruluşlarının AR-GE departmanlarının hayırseverlik faaliyetleri ile bağış ve yardımlara ilişkin yaklaşık beş yılda bir yayımladıkları araştırma raporlarına bakıldığında, zengin aile vakıflarının varlık ve kazanımları ile bağış miktarlarının hayırseverlik ekonomisine olan katma değeri daha da net anlaşılacaktır. Örneğin Foundation Center Data'nın 2016 yılı verilerine göre varlıkları itibariyle ABD'deki en büyük 10 vakıf şunlardır:

Şekil 3: ABD'deki En Büyük 10 Vakıf (Milyar ABD Doları)

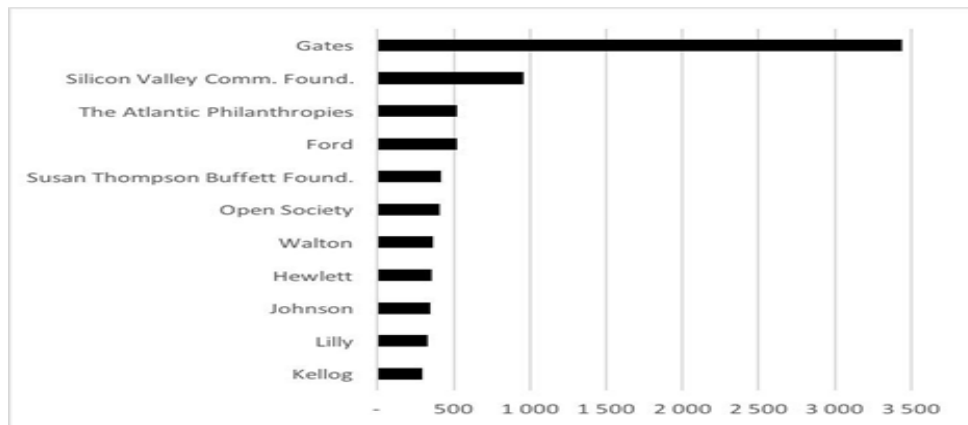

Kaynak: Foundation Center Data, (<http://data.foundationcenter.org/>).

Şekil 3'te de görüldüğü gibi Gates vakfı yaklaşık 45 milyar dolarlık varlığıyla en büyük aile vakfıdır ve diğer vakıfların üç-dört katı büyüklüğündedir. Ford, Getty ve Johnson vakıfları ise 10 milyar dolar eşğın üzerindedir.

Yine aynı kuruluşun verilerine göre özel vakıfların hibe miktarları ise şöyledir:

Şekil 4: ABD'de Bağış Yapan En Büyük 10 Vakıf (Milyon ABD Doları)

Kaynak: Foundation Center Data, (<http://data.foundationcenter.org/>).

Gates vakfının 2010 yılındaki 3,01 milyar dolarlık hibesi 2015 yılında 3,5 milyar dolara yaklaşmış ve Bill Gates yine dünyanın en büyük hayırsever zengin olarak yerini korumuştur. Ford ve Hewlett vakfının beş yıllık bağış miktarı oranını koruduğu görülmektedir. Open Society Vakfı ise 500 milyon doların aşağısında kalarak 2010 yılındaki bağış rakamının gerisine düşmüştür.

Bağış oranlarının kazanç ve genel ekonomik gidişata bağlı olarak yıllara göre değişiklikler göstermesi normaldir. Bağış miktarlarında inişler ve çıkışlar olsa da bağış miktarlarındaki büyüklük, zenginlerin bağış ekonomisine ve hayırsever faaliyetlerine olan katkılarının bir göstergesidir.

SONUÇ

Toplumun çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması, dayanışma ve yardımlaşma, adalet ve eşitlik gibi sosyolojik unsurlar hayırseverliğin ana bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel diye tabir edilen ve daha çok bireysel çabaya dayanan hayırseverlik girişimleri günümüzde devam ediyor olsa da değişen ve gelişen yaşam şartları nedeniyle artık yetersiz kalmakta ve yerini stratejik ve kurumsal hayırseverlik anlayışına bırakmaktadır.

Hayırsever faaliyetler de kolektif çabanın önemi daha da hissedilir hale gelmiştir. Bu tür faaliyetlere emek, zaman ve iş gücünü ayıranların yanında yine maddi olarak katkıda bulunanların yani toplumdaki zengin sınıfın katkılarının da bir hayli önemli olduğu görülmektedir.

Din, sağlık, eğitim ve sosyal hizmet alanlarında hizmet gören/veren vakıf, dernek, yardım kuruluşları ve STK'lara doğrudan veya dolaylı maddi ve manevi katkılarıyla iştirak eden zenginler, hayırseverlik faaliyetlilerinin ve hayırseverlik kültürünün önemli yürütücüleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugün Türkiye de dâhil olmak üzere dünyadaki çoğu zengin ailelerin aile vakıfları vardır. Bu zengin aile vakıflarının kayda değer bir bağış ekonomisi oluşturduğu bilinmektedir. Bu durumda zenginlerin hayırseverlik kültürüne katkılarının incelenmesi, araştırılması zenginlerle ilgili yapılan çalışmalar içerisinde ayrıca bir öneme sahip olmaktadır.

Günümüzde hayırsever ilgi ve faaliyetler geleneksel tarzından öteye geçerek daha çok kurumsal olarak stratejik amaçlarla gerçekleştirilmektedir. Zenginler, misyon ve vizyonlarını, stratejik bağışçılık üzerine inşa ettikleri kendilerine ait özel vakıflarla hayırsever faaliyetlerine ekonomik anlamda büyük katkılar sağlamaktadırlar. Zenginler, servet ve varlıklarıyla birlikte bağış oranlarıyla da dünya çapında büyük bir ekonomik sistemin neredeyse kaynağı durumundadırlar. Ancak, devasa bağış ekonomisinin tüm bu olumlu etkilerine rağmen genel ekonomik sistem içerisinde nasıl ve ne şekilde işlediği; bağışların nerede, nasıl ve ne şekilde tüketildiği, yardım kuruluşlarının ve vakıfların bağış ve yardımlara dair şeffaflık ve bilgi verilebilirlik konusundaki gizil ve ketum davranışları, stratejik ve kurumsal hayırseverliğin sorgulanmasına ve endişeyle yaklaşılmasına yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Balıkçioğlu, B. ve Karacaoğlu, K. (2007), "Sosyal Bir Ürün Olarak Topluma Pazarlanan Hayırseverlik: Stratejik Hayırseverlik", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 / 2, ss. 121-141.
- Bourdieu, P. (2015), Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayıncılık.

- Bozan, M. (2016), "Bir Yumuşak Güç: Hayırseverlik", Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C.7, S.14, ss. 407-425., <http://iibfdergi.bartın.edu.tr>, Erişim: 11.11.2019.
- Çizakça, M. (2006), "Osmanlı Döneminde Vakıfların Ekonomik Boyutları", (Der., R. Zincir ve F. Bikmen), Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet: İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Frumkin, P. (2008), Strategic Giving: The Art and Science of Philanthropy, 2nd Edition, Chicago, US: University of Chicago Press.
- Gökşen, F. (2006), "Türkiye'deki Vakıfların Niteliksel Değerlendirmesi", (Der., R. Zincir, ve F. Bikmen), Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet, İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Kılıçalp, S. (2013), "Bireysel Bağışçılar için Rehber ve İlham Veren Bağışçı Öyküleri", TÜSEV-Değişim İçin Bağış Projesi, İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- Kotler, P. and Lee N. (2006), Kurumsal Sosyal Sorumluluk, (Çev. S. Kaçamak), İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Marx, J.D. (1999), "Corporate Philanthropy: What is the Strategy?", Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, Vol. 28, No.2, p. 185-198., <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0899764099282004>, Erişim: 15.11.2019.
- Mauss, M. (1990), The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies, (Çev. W. D. Halls, Londra: Routledge.
- Mcalister, D.T. and Ferrell, L. (2002), "The Role of Strategic Philanthropy in Marketing Strategy", European Journal of Marketing, Vol. 36, No. 5/6, p. 701.
- Monnet, N. and Panizza, U. (2017), "A Note on the Economics of Philanthropy", Graduate Institute of International and Development Studies International Economics Department Working Paper Series, <https://repository.graduateinstitute.ch/record/295337/files/HEIDWP19-2017.pdf>, Erişim: 15.11.2019.
- Ostrower, F. (1995), Why the Wealthy Give: The Culture of Elite Philanthropy, United Kingdom: Princeton University Press.
- Özden, H. Ö. (2004), "Türk Vakıf Kurumunun Duygusal ve Felsefi Temelleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(2): 339-349.
- Payton, R.L. and Moody, M.P. (2008), Understanding Philanthropy: Its Meaning and Mission (Philanthropic and Nonprofit Studies), First Edition, 3rd Printing, Bloomington, Indiana, US: Indiana University Press.
- Raiborn, C. vd. (2003), "Corporate Philanthropy: When is Giving Effective?", The Journal of Corporate Accounting & Finance, Nov./Dec., p. 47-54.
- Ricks, J. M. (2005), "An Assessment of Strategic Corporate Philanthropy on Perceptions of Brand Equity Variables", Journal of Consumer Marketing, Vol. 22, No.3, p. 121-134., <https://www.researchgate.net/publication>, Erişim: 13.11.2019.
- Salamon, L. M. (1992), America's Nonprofit Sector: A Primer, New York: The Foundation Center.
- Salazar, N. (2011), "Top 10 Philanthropic Foundations: A Primer", <https://www.devex.com/news/top-10-philanthropic-foundations-a-primer-75508>, Erişim: 12.11.2019.
- Sarıyer, N. (2011), "Hayırsever Tüketici Davranışı: Çanakkale Örneği", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, C.6, S. 2, ss. 255-268.
- Sennett, R. (2005), Saygı, Eşit Olmayan Bir Dünyada, (Çev. Ümmihan Bardak), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2012), Beraber, (Çev. İlkay Özkürallı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Singer, A. (2004), Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti, (Çev. Dilek Şendil), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Singer, A. (2012), İyilik Yap Denize At: Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik, (Çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Soysaldı, H. M. (2002), "Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (1), ss.383-400.

Tdk, (2011), “Hayırseverlik”, Büyük Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turan, Ş. (2002), Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yönet, E. (2005), “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk”, Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi, C.8, S.13, ss.240-264., <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi>, Erişim: 15.11.2019.

Zengin, H. S. (2015), “85 Zengin=Dünyanın Yarıısı”, Sabah Gazetesi, 25 Ocak 2015, <https://www.sabah.com.tr/pazar/2015/01/25/85-zengin-dunyanin-yarisi>, Erişim: 08.11.2019.

Zincir, R. ve Bikmen, F. (2006), “Kavramsal Çerçeve ve Yönetici Özeti”, Türkiye’de Hayırseverlik, Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması, Yayın No: 38, İstanbul: TÜSEV Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://www.boundless.com/sociology/textbooks/boundless-sociologytextbook/stratification-inequality-and-social-class-in-the-u-s-9/growing-gap-between-rich-and-poor>, Erişim: 08.11.2019.

<http://data.foundationcenter.org>, Erişim: 09.11.2019.

<https://degisimicinbagis.org/stratejik-bagiscilik-nedir/>, TÜSEV, Erişim: 09.11.2019.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 16.11.2019 | Kabul Tarihi: 24.06.2020

ONTOLOJİDEN AKSİYOLOJİYE: ÇEVRE AHLÂKININ FELSEFİ TEMELLERİ*

Seda Ensarioğlu

Arş. Gör. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
sedauludag@uludag.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2928-9595>

Atıf / Citation: Ensarioğlu, S. (2020). Ontolojiden Aksiyolojiye: Çevre Ahlâkının Felsefî Temelleri. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 228-235.

Öz

İslam ahlâk felsefesinin genelinde görülen bir özellik, ahlâk ilkelerinin mecburiyete değil makuliyete dayanıyor olmasıdır. İslam felsefesi eserlerinde insan-kainat ilişkisini şekillendiren evren tasavvuru da makuliyet zemini üzerine bina edilmiştir; bu yönüyle modern dönemdeki mekanik evren tasavvuruyla taban tabana zıt özellikler arz etmektedir. Modern dönemde çevre etiği tartışmaları daha ziyade üretimin, tüketimin taleplerini karşılamada yetersiz kalması tehlikesi ile karşı karşıya kalmasının neticesinde artış göstermiştir. Bu çalışmada, tabiatın tahribinin henüz tehlikeli boyutlara ulaşmadığı yüzyıllarda dahi, İslam düşüncesinin felsefe ve siyasetname literatüründe nasıl bir evren tasavvuru geliştirildiği konusu ele alınacak, bu evren tasavvurunun insana ne gibi ahlâkî sorumluluklar yüklediği tahlil edilecektir. Böylece, ontoloji ve aksiyoloji arasında kuvvetli bir bağ olduğu delillendirilmeye çalışılacaktır. Neticede, İslam düşüncesindeki bu literatürün, parça ve bütünü aynı derecede önemseyen bir çevre etiği inşa etmek için münbit bir kaynak olduğu sonucuna varılacaktır.

Anahtar kelimeler: İslam felsefesi, varlık felsefesi, evren tasavvuru, çevre etiği.

* Bu çalışma, 2017 yılında Diyarbakır'da düzenlenen "Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi/International Congress on Social Sciences (ICSS'17)" programında sözlü bildiri olarak sunulmuş ve yayımlanmamıştır.

FROM ONTOLOGY TO AXIOLOGY: PHILOSOPHICAL BASIS OF ECOLOGISM

Abstract

A common feature of Islamic moral philosophy is that moral principles are based on reasoning rather than necessity. In the works of Islamic philosophy, the concept of the universe, which shapes the human-universe relationship, is built on the basis of reasonability; In this respect, the mechanical universe in the modern era has diametrically opposed features. In the modern era, the debate on environmental ethics has increased as a result of the danger that production is inadequate to meet the demands of consumption. In this study, even in the centuries when the destruction of nature has not reached dangerous dimensions, it will be examined how the concept of the universe was developed in the literature of philosophy and politics, and what kind of moral responsibilities this universe imposes on human beings will be analyzed. Thus, it will be tried to prove that there is a strong link between ontology and axiology. Finally, it will be concluded that this literature in Islamic thought is an unreliable resource for constructing an environmental ethic that equally cares about the whole and the part.

Keywords: Islamic philosophy, ontology, universe imagination, environmental ethics.

1. Giriş

Çevre sorunlarının uluslararası bir konu olarak gündeme gelmesi 1970’li yıllardan itibaren gerçekleşmiştir. “Büyümenin sınırları” ve “nüfus patlaması”, sonraki on yılda ise asit yağmurları ve nükleer sızıntılar, iklim değişiklikleri “küresel” kaygılara yol açtı. Bu kaygılar, “sürdürülebilirlik” kavramı üzerinden anlaşılabilir. Kavram, temelde ekonomik kalkınma ile çevre arasında gitgide artan çatışmacı ilişkiye vurgu yapmaktadır. Buna binaen, ekonomik gelişme, çevreye ve gelecek nesillere en az zarar verecek şekilde, yani gelecekte de sürdürülebilir biçimde gerçekleştirilmelidir, düşüncesi desteklenmektedir. “Bu yönüyle sürdürülebilirlik, ekonomik gelişme, toplum ve çevre arasında denge arayan bir kavramdır.” (Sümer, 2014, s. 64) Tabiat ile ilgili kaygıların gecikmiş olması ve daha da önemlisi, bu kaygılarla ilgili olan “sürdürülebilirlik” kavramsallaştırmasının ahlak temelli değil, iktisat temelli bir kavram olması tabiata bakışla ilgili köklü problemlerin olduğunun çok önemli göstergeleridir. Bu nedenle, kısa vadeli çözümlerin ötesinde, nasıl bir dünya görüşünün çevre bunalımını sona erdireceğini tasarlamak ve bu dünya görüşünün temel felsefi ilkelerini ortaya koymak elzemdir.

2. Evren Tasavvuru ve İnsanın Kendilik Bilinci

Evren tasavvuru hakkında günümüzde yapılan sınıflandırmalara göre iki tür evren tasavvurundan bahsedilmektedir: Organik/teleolojik evren tasavvuru ve mekanik evren tasavvuru. Modern ilerlemeci döneme geçişteki kırılma noktası, organik/teleolojik evren tasavvurundan (Aristoteles) mekanik evren tasavvuruna (Newton) geçilmiş olmasıdır. Teleolojik evren tasavvuruna sahip bir insan, çevresi hakkında bilgi edinirken kendisinin bu düzen içindeki yerini tespit etmeyi amaçlar. Mekanik evren tasavvurunda ise insan kendisini konu (matter) olmaktan çıkarır ve yapıcı (maker) konumuna yerleştirir. Bu aşamadan sonra insan, keşfetmek değil hükmetmek üzere bir yol takip eder. Buna binaen, “çevrenin tahribata uğraması, modern insanın doğal çevreyi ontolojik olarak bağımsız bir gerçeklik düzeni ve İlahi çevreden kopuk bir şey olarak görmek istemesinin bir neticesidir”(Yeşilyurt, 1999, s. 225) denebilir. Tabiata karşı faydacı bir yaklaşımın benimsenmesi sonucunda, insan dışında özsel değere sahip hiçbir varlığın olmadığı ve bu nedenle de faydacılığın

nesnesi olmayan, etik değere sahip tek varlığın insan olduğu, geri kalan varlık âleminin ise hammadde deposundan ibaret olduğu sonucuna varılır.(Ünder, t.y., s. 600)

Günümüzde uluslararası ilişkilerde çevre konusundaki yaklaşımlardan birini temsil eden eko-radikaller, çevresel bozulmanın durdurulabilmesi için köklü değişiklikler yapılması gerektiğini savunurken aynı hususu gündeme getirmektedir. Onlara göre “çevre sorunları yalnızca yeni bir etik değil, yeni bir metafizik de gerektirmektedir.”(Des Jardin, 2006, s. 415) Eko-radikal yaklaşıma göre bu köklü değişikliklerin başında “insanın doğa ile eşit statüye getirilmesi” ilkesi gelmektedir. Böylece insanın, belli bir gayeye göre işleyen düzenin bir parçası olduğu kabulü, çözümdeki kilit nokta olarak arz edilmektedir.

Evrendeki düzenin ön planda tutulduğu bir felsefede, evren fiziksel bir uzam olmanın ötesinde algılanır ve ahlâkî bir bütün olarak tebarüz eder.(Kayapınar, 2013, s. 21) Teleolojik evren tasavvuru olarak nitelendirilebilecek olan bu yaklaşımda, evrendeki her bir unsur, ortak bir gayenin gerçekleşmesinde ayrı bir fail olarak değer taşır. Dolayısıyla parçalar arası ilişkiler, parçalar için kurucu bir unsurdur. Böyle bir yaklaşım, kainattaki her bir parçanın vazgeçilmezliğine ve değerli oluşuna dikkat çeken holistik ve sentetik (birleştirici) bir evren tasavvuru inşa eder. Din felsefesinde konu edilen Tanrı'nın varlığı ile ilgili delillerden teleolojik delilin çevre bilincinin oluşumuna katkı sağlayacağı iddiası(Pakoğlu, t.y., ss. 632-641) da bu yaklaşımı destekler.

Organik/teleolojik evren tasavvuru mekanik evren tasavvurunun karşısına yerleştirilerek modern ilerlemeci düşüncenin insana ve genel olarak varlığa verdiği zararın mekanik evren tasavvuruyla ilişkisinin ortaya konması, sorunun çözümü açısından önemli bir adımdır. Bununla birlikte insan merkezli varlık tasavvurundan gaye temelli varlık tasavvuruna geçişte yeni bir yol ayrımı daha bulunmaktadır. Bu yol ayrımı, insana verilen rolle ilgilidir. Organik evren tasavvurunu savunan bazı düşünürlere göre insan, evrenin eş derecede değer taşıyan herhangi bir unsurudur. Nitekim Grek ve Helenistik felsefede daha ziyade böyle bir yaklaşım söz konudur. Son yıllarda ortaya konan çevre ve güvenlik teorilerinden biri olan, eko-radikal yaklaşımın bir kolunu teşkil eden “derin ekoloji teorisi” de bireyci ve indirgeyici metafiziği yadsır ve metafizik bütüncülüğü savunur. Derin ekoloji teorisine göre “dünyadaki insan” ifadesi, dünya ve insan ayrımına işaret ettiği için yanlış bir ibaredir.(Des Jardin, 2006, s. 410) İnsan, dünyadaki canlı türlerinden sadece birisidir, daha fazlası değildir.(Sümer, 2014, s. 399) Çevre etiği için ilham kaynağı olan Leopold ise “bütüncü toprak etiği” ile ekonomik çıkarı yadsımamakla birlikte, ekonomik özçıkarcının dışında etik ve estetik değerlerin dikkate alınması gerektiğini iddia ederek değer alanını genişletir.(Yağanak, & Önkal, 2005, s. 593) Bu bütüncü yaklaşımın karşısında ise insanın ayırt edici varoluşunun doğal olandan ayrılmasıyla başladığını savunan görüş bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, insan doğanın doğal bir parçası değildir; çevre sorunları böyle bir yanlış algıyla çözülemez.(Yıldız, 2012, ss. 11-13) Asıl gaye, “ekolojik ego”(Uzunoğlu, 2006, ss. 33-37) inşası olmalıdır.

İslam düşünürlerinin evren tasavvurunda insana diğer varlıklarla eş değer veren böyle bir yaklaşım söz konusu değildir. İnsan merkezde değildir, ancak varlık tasavvurunun merkezinde bulunan Yaratıcı'nın halifesi olması açısından diğer varlıklardan farklı bir konuma sahip kılınmıştır. Tenzih gereği diğer yaratılmışlar gibi Yaratıcı'dan ayrı bir ontolojik düzlemde olan insan, makrokozmostaki *tabii* ahengi *irâdî hatta ihtiyârî* olarak gerçekleştirme sorumluluğu ile diğer varlıklardan değer bakımından üstündür. İslam'da insanın Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak tayin

edilmiş olmasının insana yüklediği sorumluluk ve bu sorumluluk bilincinin felsefe ve diğer ilim dallarının önemli kitaplarındaki yansımaları dinlerin hiçbirinin çevre etiği ile ilgili sorunlara çözüm sunacak bir içeriği olmadığı iddiasının(Des Jardin, 2006, s. 92) yanlış bir genellemeden ibaret olduğunu göstermektedir.

3. Ontolojinin Rehberliğindeki Etik ve Siyaset

İslâm düşünce tarihinde görülen genel bir özellik, aklın hâkim olduğu inanç ile inancın hâkim olduğu akıl arasında bir çatışma olmamasıdır. Dindarlık, rasyonaliteyi dışarıda bırakan bir nitelik değildir. İnancın ve aklın literatürde, sırasıyla fitrî akıl ile istidlâlî akıl şeklinde isimlendirilmesi, yani aklın iki veçhesi olarak ele alınması, bu birlikteliğin teorik anlamda da ne kadar köklü olduğunu ortaya koymaktadır. Hem bireysel hem de toplumsal adaletin gerçekleştirilmesinde de bu iki unsur, yani inanç ve akıl karşılıklı olarak birbirini gerektirir. Bireysel adaletle, ahlakta itidal idealini gerçekleştirmek, toplumsal adaletle ise siyasî adaleti hakim kılmak kastedilmektedir. İslam felsefesi eserlerinde ilahiyat, tabiat ve siyasetin, bugünkü yaygın isimlendirmeleriyle metafizik, fizik ve siyaset alanlarının birbiriyle ilişkili ve insicamlı olarak ele alınması, aklın iki yönünün ya da inanç ve aklın birbirinin mütemmim cüzleri olduğu kabulünün en açık delilidir.

Gerek tıp, astronomi, matematik gibi alanlarda gerekse ilahiyat, fıkıh, kelim gibi ilim dallarında İslam düşünce tarihindeki bütün ilimlerin ortak bir zemini bulunmaktadır. Farklı disiplinlerde eser veren, farklı ekollere mensup, hatta düşünceleri birbiriyle ihtilaf içinde olan âlimlerin bulunduğu bu ortak zeminin üç sacayağı vardır: Ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji. Bu üç alan hakkında iki hususa dikkat çekmek önem arz etmektedir. Birincisi, İslam düşünürleri varlığın, bilginin ve ahlakın kaynağı konusunda özde bir mutabakata sahiptirler. Fer'î konularda ihtilaf etmeleri bu hakikati değiştirmemektedir. İkincisi, İslam düşüncesinde düşünmenin başlangıç noktası ontoloji, yani *varlık bilincidir*; bilgi ve ahlak üzerine yapılan mülhazalar varlık bilincinden beslenmektedir. Ontolojinin düşünmenin başlangıç noktası olmasının önemini ortaya koymak için şunu zikretmek yerinde olur: Düşünmenin başlangıcı epistemoloji olduğunda, diğer iki alan, yani varlık ve ahlak anlayışı insan merkezli bir şekle bürünmektedir. İslam düşüncesinde olduğu gibi ontoloji yani varlık bilinci, düşünmenin başlangıç noktası olarak ele alındığında ise insanın hakim konumda olmadığı, özne olarak merkeze alınmadığı varlık bilinci, bilgi ve ahlakın kaynağı konusunda da insan merkezli yaklaşımları daha başlangıçtan sınırlarının dışında bırakmaktadır.

İslam felsefesi eserlerine bakıldığında da bu *varlık temelli* anlayışın izlerini takip etmek mümkündür. Sistem kuran ilk İslam filozofu olan Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-Fâzıla* ismiyle bilinen en meşhur eseri, erdemli şehrin yönetimiyle, yani siyasetle ilgili olmasına rağmen Allah'ın varlığı ile ilgili bir bölümle başlamaktadır. Sonraki iki bölümde âlem tasavvuru ve insan tasavvuru üzerinde durulmakta, son kısımda ise toplumun yönetimi konusu ele alınmaktadır. Fârâbî bu eserinde erdemli şehrin halkının bilmesi gereken şeyleri şöyle sıralar: İlk Sebep, maddeden soyut olan şeyler, semâvî cevherler, tabii cisimler, insanın hakikati, nefsin yetileri, ilk yöneticinin özellikleri, vahyin gerekliliği ve son olarak erdemli şehrin mutluluğu ve erdemli olmayan şehirlerin akıbeti.(A. N. al-Fârâbî, 1985, s. 276) Tanrı-evren-toplum şeklindeki bu sıralamanın teşekkül etmesinde etkili olan düşünce, evrendeki düzenin kaynağının ilahî yasalar olduğu ve aynı ahengin toplumda tahakkuk etmesinin ise bu yasaları taklit etmekle mümkün olacağı inancıdır.

Fârâbî *Kitâbü'l-Mille* isimli eserinde de varlık hakkındaki bu tutumunu devam ettirir. Siyaset ilminin ve yöneticinin vazifeleriyle ilgili açıklamasında, ilk yöneticinin, şehrin yönetimini, Allah'tan aldığı vahyin rehberliğinde yaptığını ifade eder. Ona göre “âlemin parçalarıyla erdemli şehrin parçaları arasında bir uygunluk bulunması sebebiyle Allah'ın her ikisini yönetmesi arasında bir uygunluk bulunmaktadır.”(E. N. el-Fârâbî, 1986, s. 65) Âlemin parçaları arasındaki düzen ve işbirliği tabii bir yatkınlık iken, erdemli şehrin parçaları arasındaki ilişki, yatkınlıktan ve irâdî melekelerden kaynaklanır. Yaraticının âleme verdiği tabii hasletler nasıl âlemin kendi varlığını devam ettirmesi için gerekliyse, erdemli şehrin başkanının da, varlıklarının devamı için erdemli toplumdaki her bireyin nefsine erdemli melekeleri ve yatkınlıkları yerleştirmesi gerekir.(E. N. el-Fârâbî, 1986, s. 65) Fârâbî'nin bu açıklamaları, tabiatın düzenini muhafaza etmenin, hatta bu düzeni örnek almanın, siyaset felsefesinin gayesi olan “en yüksek mutluluğa ulaşma”nın en önemli gereği olarak kabul ettiğini göstermektedir. Günümüzde “sürdürülebilirlik” kavramını hatırlatan bu yaklaşımın ekonomik bir gerekliliğe değil, ahlâkî bir gayeye dayanması, pozitivist ilerlemeci yaklaşımla İslâmî değer-merkezli yaklaşımın tabiata hangi açıdan değer verdiği hakkında önemli bir perspektif kazandırmaktadır.

İbn Sina *Metafizik* isimli eserinde, insan-tabiat ilişkisine dair Fârâbî'yle aynı çizgiyi takip ederek, akleden (nâtık) nefsin yetkinliğinin (kemâl) âleme ayna olmasıyla bağlantılı olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Nâtık nefsin kendine özgü yetkinliği, her şeyin ilkesinden başlayarak, salt ruhsal üstün cevherlere, sonra bir şekilde bedenlerle ilgili ruhsal cevherlere, sonra bütün varlığın yapısı kendisinde toplanıncaya değin her şeyin suretinin ve her şeydeki akledilir düzenin ve her şeydeki taşınmış iyiliğin suretinin kendisinde resmolmasıyla aklî bir âlem haline gelmektedir. Böylelikle nefis, bütün mevcut âleme denk mutlak güzel, mutlak iyi ve gerçek-mutlak güzelliği müşahede eden ve onunla birleşen, onun örneğini ve yapısını kendisine nakşeden, onun yoluna katılan ve cevherinden sûretlenen akledilir bir âleme dönüşür.”(İbn Sînâ, 2005, s. 172)

Yukarıdaki iki örneğe bağlı olarak İslam düşünce tarihinde meşşâî geleneğe bütün mevcutların İlk Sebeb'i olan Tanrı bütün noksanlık türlerinden uzaktır. Mevcudlar da O'ndan taşıdığı (sudûr) için varlık âleminde bir nizam bulunmaktadır. Nitekim İslam ilim ve kültür havzasında yaşamış olan Yahudi filozof tabip İbn Kemmûne de *Şerhu'l-İşârât* isimli kitabında evrenin sonlu, kapalı ve hiyerarşik düzenini, meşşâî sudûr nazariyesiyle ortak noktalara sahip olarak, işrâkî felsefe yaklaşımıyla izah eder. Bütün var olanların İlk Sebeb'inin Hakîm olması, O'nun her şeyi amacına uygun şekilde kusursuz (etemm) olarak varlığa getirmesi manasına gelmektedir.(Ebü'l-Hasan el-Âmirî, 2013, ss. 46, 47) İnsanın var olanlar arasındaki mümeyyiz vasfı/insânî cevher(Ebü'l-Hasan el-Âmirî, 2013, ss. 186, 187) ise akletmek yani bu nizamı incelemek (nazar/theoria) ve nedensellik ağını çözümleyerek buna göre eylemektir (amel/praxis). Hikmetin nazarî ve amelî olmak üzere ikili yapısına uygun olan da budur. Yaraticı, tabiatı (süflî âlem) kendi hikmetinin derinliğine ve yaratmasının mükemmelliğine delalet edecek şekilde yaratmıştır. Dolayısıyla insanın duyularına konu olan mevcutları, duyuları aşan hakikatlerin işaret taşı olarak tayin etmiştir. Bu işaretleri takip edebilmesi için de insanı, duyuları aşan akıl gücüyle donatmıştır.(Ebü'l-Hasan el-Âmirî, 2013, ss. 138, 139) Bu şekilde hikmet, insanın hakikatinin tahakkuk etmesinin, yani özüne uygun olarak varlığını gerçekleştirmesinin vasatı olur; insan “hikmet ile mütekâmil hâle gelir.”(Ebü'l-Hasan el-Âmirî, 2013, ss. 96, 97) Bu ilkeler göz önünde bulundurulduğunda görülmektedir ki, bu düşünce geleneğinde,

insanın kendisine ve kendi dışındaki mevcutlara karşı ihtiyârî fiilleri/muamelesi kendi özünü gerçekleştirilmesiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir.

İslam düşüncesinde doğru bilgi ve doğru davranışı bir araya getirerek, kendisinin, var olanlar arasındaki yerine uygun davranması suretiyle, her şeyin olması gerektiği yere konması anlamında, bütün erdemleri kapsayan *adalet* erdeminin insanda tahakkuk etmesi için “metafizik temelli bir ahlak” inşa etmek hedeflenmektedir. Bu şekilde insan hem maddî âlemdeki varlığını muhafaza ederek fizik âlemin akleden vârisi olacak hem de –daha da önemlisi- gayrî maddî âlemdeki ebedî varlığını muhafaza edecektir. Adaletin zıddı ise *zulümdür*. Adaletin vasıtası hikmet; zulmün vasıtası ise tahakkümdür. Tahakküm, insanın, kendisini, sınırsız imkanlar içinde otonom/başboş bir irade varlığı olarak görmesinin sonucudur. (Görgün, 2020, s. 5) Böyle bir düşüncede hakikate dair bilgi bir tahakküm aracına dönüştürülür. Bu tahakküm sonucunda tabiatta meydana gelen düzensizliğin insan hayatında meydana getirdiği derin huzursuzluk ise insanın ancak sınırlı imkanlarının şuurunda ve hikmetin iki boyutuna tâbi olarak maddî/gayrî maddî varlığını sürdürebileceğine işaret eder.

İslam düşünce tarihinde metafizik ve ahlak alanının etkisi bu iki disiplinle sınırlı değildir, diğer bilim sınıflarında da takip edilir niteliktedir. İslam ilim geleneğinde en küçük mekanizmalar ontolojik kaynaklarına izafeten anlam kazanabilmektedir. On ikinci yüzyılda yaşamış olan astronom ve mekanikçi Abdurrahman el-Hâzini'nin *Kitâbu Mîzânî'l-Hikme* adlı su terazisi ile ilgili risalesinin ve on dördüncü yüzyılda yaşamış olan Memlük kumandanı Muhammed Mengili'nin *Kitâbü't-Tedbirâti's-Sultâniyye fî Siyâseti's-Sinâ'ati'l-Harbiyye* isimli harp sanatları hakkındaki eserinin adalet bahsiyle başlaması varlığa bakış ve bilgi anlayışı arasındaki ilişkiye misal teşkil etmektedir.

Bu konuda zikredilmesi gereken başka bir örnek, İhvân-ı Safâ risalelerinde geçen bir hikayedir. Risalede geçen hikayede insanlardan şikayetçi olan bir kısım hayvanların insanlardan davacı olduğu anlatılmaktadır. Kendilerine karşı açılan mahkemede insanlar, akıl sahibi varlıklar oldukları için, gayr-ı âkil varlıklar olarak hayvanlara ve tabiata istedikleri gibi muamele edebileceklerini söyleyerek kendilerini savunmaktadır. İnsanlar ve hayvanlar arasında savunma ve suçlama diyaloglarıyla devam eden mahkemenin sonunda ise insanlar suçlu bulunmakta, hayvanlar âlemi tarafı mahkemeyi kazanmaktadır.(İhvân-ı Safâ, 2013, ss. 155-169) Bu anlatım, maddî varlık alanının insan için sınırsız bir imkanlar sahası olarak görülemeyeceğine işaret eder. İnsan, düzen içindeki bütün var olanları göz önünde bulundurarak sınırlı imkanlar dahilinde bir mikro düzen tesis etmek suretiyle makro düzene eklenmekle sorumludur.

Bununla birlikte, İslam ahlak felsefesinde aklın merkezi konumu insanın tabiatında var olan akıl gücü dışındaki güçlerinin dışlanması gerektirmez. Zira insanın arzu gücü, akıl gücünün hakimiyetinde olduğu sürece insan tabiatının tamamlayıcı bir yönüdür. Eğer insanın hayata dair uzun vadeli isteklerine yönlendiren arzu gücü olmasaydı, insan sadece yaşadığı günü düşünür ve sadece zaruri miktar için vaktini harcardı. Böyle bir durumda ise dünyayı imar etmez, sonraki nesiller ihtiyaçlarını karşılayacak ortam bulamazlardı. “Böylece dünya, ekin bitmeyen ve barınma imkanı olmayan bir yer haline gelirdi.”(İmam Mâverdi, 2018, s. 296) İnsana yaratılışında verilen arzu gücü insanı dünyayı gittikçe daha insicamlı ve mamur bir hale getirmeye teşvik eder.

Yukarıdaki açıklamalara binaen konunun farklı bir boyutunu başka bir tartışma için gündeme getirmek gerekir. Çevre etiği projesi, değer teorisinin temellerine ilişkin bir incelemeyi de gerektirir.

Şöyle ki, varlıkla ilişkinin türü ona verilen değer in müsbet mi menfi mi olduğunu da tayin eder. İslam felsefe geleneğinde ise ahlak ve siyaset alanları ilahiyat bahsiyle doğrudan bağlantılıdır. “Mekanik evren tasavvurunu organik evren tasavvurundan farklı kılan en belirgin özellik de, ahlak ve siyaset alanlarının değerden bağımsız hale getirilmiş olmasıdır.” (Kayapınar, 2013, s. 38) Dünyanın farklı yerlerinde tabiat kaynaklarının eşit olmayan bir şekilde kullanımı söz konusu iken radikal bir çevreciliğin vurgulanması ve daha ziyade gelişmekte olan ülkelere bir baskı aracı olarak kullanılması dikkat çekicidir. Başka bir deyişle, gelişmekte olan ülkelerde vuku bulan *yoksulluk kirlenmesi* sürekli gündemde tutulurken, gelişmiş ülkeler olarak vasıflanan yerlerdeki *bolluk kirlenmesi* problemi ötelenmektedir.(Kaypak, 2012, s. 11) Bu taraflı tutum, radikal bir çevreciliğin emperyalist planların bir devamı olduğu, yani çevreciliğin istismar edildiği durumların varlığını tazammun etmektedir.

4. Sonuç

Günümüzde karşılaşılan ekolojik bunalımlar karşısında yeni bir çevre etiği geliştirmek için öncelikle, tabii dünya içinde insan türünün yerini tespit etmek gerekmektedir; başka bir deyişle, çevre tahribatı konusunda felsefi/düşünsel çözüm, teknik çözümü incelemektedir. İslam düşünce tarihinde farklı ilimlerde ortaya konulan eserlere yakından bakıldığında bu ilimler arasında ilişki ağları olduğu, her ilmin kendisine ait tamamen müstakil bir yaşam alanı olmadığı; ilimlerin, tıpkı farklı meslekten insanların tek bir bütünlüklü yapı olarak toplumu oluşturması gibi, farklılıklarına rağmen ortak bir zemini paylaştığı görülmektedir. Bu nedenle her parça, bütündeki yeri ve yansımaları açısından incelenmelidir. Buna binaen denilebilir ki, insan-evren ilişkisine dair görüşlerin takip edileceği alan sadece ahlak felsefesi alanındaki görüşler değil, ahlak felsefesinin konusu olan insanın varlık cihetini ele alan metafizik disiplindir.

İslam düşüncesinde sürekli vurgulanan insan ile âlem, mikrokozmos ile makrokozmos arasında var olan dinamik ilişki hem insana hem de evrene değer katar. Bu dinamik ilişki, “bir tarafta insanı kozmik yalnızlık ve yabancılaşmadan korurken, öbür tarafta evreni ve tabiat âlemini edilgen bir meta olmaktan çıkartır ve insan ile sürekli etkileşim halinde olan değer-yüklü bir varlık haline getirir.”(Kalın, 2010, s. 48) İslam düşünürlerinin ortaya koyduğu ontoloji temelli aksiyolojide insanın, etkenliğini, edilgenliğini farkında olarak gerçekleştirilmesi kaynağı itibarıyla daha mükemmeli mümkün olmayan/varlığa geldiği haliyle mükemmel olan düzenin devam etmesini mümkün kılar. Zira tabiat bir ilişkiler ağıdır, bu ilişkiler ağını görmezden gelmek yahut reddetmek bilgiyi ve varlığı inkar etmek manasına gelir. Bu nedenle evrendeki *nizam* ve insanın ayırıcı vasfı olan *akıl gücü* temele alınarak tabiattaki neden-sonuç ilişkisinin çözümlenmesi genelde var olanların, daha dar alanda insan türünün, özelde ise her bir insanın varlığını devam ettirmesinin kilit noktası olarak ortaya konulmaktadır. Akıl gücü vasıtasıyla düzenin yasalarını çözümlleyen insan, hikmetin nazarî ve amelî yönleri sayesinde kapsayıcı erdem olan adaleti, nefsinde, dolayısıyla bütün evrende hâkim kılacaktır.

Bütün bunlar dikkate alındığında, on sekizinci yüzyıldan sonra inşa edilen değer sistemlerinin ve norm yapılarının insanların gayelerini kendi yaratılışlarıyla dolayısıyla tabiatla uyumlu olmaktan uzaklaştırmasını problem edinen, eko filozofik yaklaşımlar için İslam düşünce tarihi teorik ve pratik bir kaynak teşkil etmektedir.

Kaynakça

- al-Fârâbî, A. N. (1985). *On the Perfect State* (R. Walzer, Çev.). Clarendon Press.
- Des Jardin, J. R. (2006). *Çevre Etiği -Çevre Felsefesine Giriş-* (Ruşen Keleş, Çev.). İmge.
- Ebü'l-Hasan el-Âmirî. (2013). *Kitâbü'l-Emed Ale'l-Ebed* (Yakup Kara, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- el-Fârâbî, E. N. (1986). *Kitabü'l Mille* (2. bs). Dâru'l-Meşrik.
- Görgün, T. (2020). *Koronavirüs ve Post-Truth'un Sonu*. İLEM.
- İbn Sînâ. (2005). *Metafizik-II* (E. Demirli & Türker, Ömer, Çev.). Litera Yayıncılık.
- İhvân-ı Safâ. (2013). *İhvân-ı Safâ Risâleleri* (A. Abdullah Kahraman, Ed.). Ayrıntı Yayınları.
- İmam Mâverdî. (2018). *Edebü'd-Dünya ve'd-Din* (Ersan Urcan, Çev.). İlk Harf.
- Kalın, İ. (2010). Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15(29), 1-61.
- Kayapınar, M. A. (2013). Modern Siyaset Tasavvurunun Mekanizmacı Arkaplanı. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18(35), 1-42.
- Kaypak, Ş. (2012). Çevre Barışına Etiksel Bir Yaklaşım. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 1-30.
- Pakoğlu, A. (t.y.). Yükselen Çevre Bilinci ve Klasik Delillerin Yeniden Tasnifi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 631-641.
- Sümer, V. (2014). Çevre Sorunları ve Küresel İklim Değişiklikleri. İçinde Ş. Kardaş & A. Balcı (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş* (ss. 393-401). Küre Yayınları.
- Uzunoğlu, S. (2006). Çevreyi Korumada Yeni Bir Kavram: Ekolojik Ego. *Ekoloji*, 15(58), 33-37.
- Ünder, H. (t.y.). Çevre Felsefesi. İçinde *Felsefe Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 599-606). Ebabil Yayınları.
- Yağanak, E., & Önkal, G. (2005). Çevre Etiği. İçinde *Felsefe Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 589-595). Ebabil Yayınları.
- Yıldız, N. (2012). İnsan ve Çevre İlişkisi Üzerine. *Kutadgubilig*, 21, 11-23.

KADIN GİRİŞİMCİLİĞİ VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR: ELAZIĞ, TÜRKİYE'DEN YEREL BİR BULGU*

Özcan DEMİR

Doç.Dr. Fırat Üniversitesi İİBF
odemir@firat.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9382-6781>

Eray Ekin SEZGİN

Dr. Öğr. Üyesi Munzur Üniversitesi İİBF
eraysezgin@munzur.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-8565-0269>

Atıf/Citation: Demir, Ö., Sezgin, E.E. (2020). Kadın Girişimciliği ve Karşılaştıkları Sorunlar: Elazığ, Türkiye'den Yerel Bir Bulgu. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS), 9(1), 236-254.*

Öz

Bu çalışma ile Elazığ ilindeki kadın girişimcilerin, genel profillerinin çıkarılması ve işletmelerini kurarken ve faaliyetleri sırasında yaşadıkları sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini evreni temsilen tesadüfi seçilen 100 kadın girişimci oluşturmuştur. Çalışmanın verileri anket yöntemi ile toplanmıştır. Çalışmada kullanılan başlıca analizler betimleyici istatistikler, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ve tek yönlü varyans analizleri (Anova) şeklindedir. Araştırma sonucunda kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları en büyük sorunun bilgi ve tecrübe eksikliği, sermaye ve yer temini olduğu tespit edilmiştir. Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyeti sırasında karşılaştıkları sorunun ise borç ödemeleri, uygun krediye ulaşamamaları, tedarikçi ilişkileri ve bürokratik işlemler olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Girişimci, Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlar, Kadın Girişimcilerin Önemi

* Etik Beyan : "Kadın Girişimciliği ve Karşılaştıkları Sorunlar: Elazığ, Türkiye'den Yerel Bir Bulgu" başlıklı çalışmada 2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmıştır. Etik Kurullarla ilgili Açıklama ve Bilgilendirme - TR Dizin Bilgilendirmesi'ne göre böyle bir durumda makaleler için geriye dönük etik kurul izni gerekmediği belirtilmiştir. Buna karşın çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

WOMEN ENTREPRENEURSHIP AND THE PROBLEMS THAT THEY FACE: A LOCAL EVIDENCE FROM ELAZIG, TURKEY

Abstract

With this study, it is aimed to determine the general profiles of women entrepreneurs in Elazığ and to determine the problems they experienced during the establishment and operation of the enterprises. The sample consists of 100 randomly selected woman entrepreneur representing the universe. The data of the study was collected by questionnaire method. In this study, The main statistical analyses used are descriptive statistics, validity and reliability analysis and one-way anova. As a result of the research, it has been determined that the biggest problem faced by women entrepreneurs in establishing their businesses was lack of knowledge and experience, capital and place supply. The problem encountered by women entrepreneurs during the running of the enterprises has been found to be the debt payments, the inability to reach the appropriate credit, the supplier relations and the bureaucratic procedures.

Keywords: Women Entrepreneur, Problems Encountered of the Women Entrepreneurs, Importance of Women Entrepreneurs

1. GİRİŞ

Türkiye nüfusunun yarısı % 49,8'lik bir oran ile kadın nüfusundan oluşmaktadır. Bu denli önemli bir nüfusun sürdürülebilir kalkınma adına, istihdam ve işgücü piyasalarına katılım konusunda büyük bir önem arz etmektedir. İşgücü piyasalarına erişim ve katılımın sağlanması, kadının sosyo-ekonomik gelişmelerden faydalanabilmesini ve yerini güçlendirmesine olanak sağlamaktadır. Bu nedenle işgücü pazarında gerek kadın girişimci sayısının artırılması gerekse üretim kapasitesinin artırılması arzulan bir durumdur (Tamer, 2020: 215). Kadın girişimciliği, yenilikçilikle ve daha önce var olmayan bir şeyi yaratma ile ilişkilendirilir, genellikle yeni girişim yaratmaya ve sonuç olarak işletme sahipliğine eşdeğer olarak kabul edilir (Madhukar, 2015: 2486). Bugün yoğun rekabet dünyasında büyümek için herhangi bir ulus, ekonomik kalkınmanın özünde kadın girişimcilere ihtiyaç duymaktadır ve kadın girişimciler sanayileşme, kentleşme, eğitim ve bilinçle birlikte ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminde önemli rol oynamaktadırlar. Kısacası, bu dinamik dünyada, kadın girişimciler, bir ulusun sürdürülebilir sosyo-ekonomik gelişimi için küresel arayışın önemli bir parçasıdır.

Dünya nüfusunun neredeyse yarısını ve işgücünün önemli bir bölümünü oluşturan kadınların katılımı olmadan ekonomik gelişme etkili olmayacaktır. Kadınların ekonomik faaliyetlere katılımı, kadınların statüsünü yükseltmek ve ekonominin gelişmesi için gereklidir. Kadın girişimciliği, son yıllarda kadınların sahip olduğu girişim sayısındaki artış ve bunun sonucunda kadınların ekonomik büyümeye katkısının artmasıyla önem kazanmıştır. Sınai gelişme, teknolojik yenilikler, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat potansiyeli, kadın girişimcilere çok çeşitli sosyo-ekonomik fırsatlar getirilmesine yardımcı olmuştur. Kadınların ekonomik durumu toplumun gelişme aşamasının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Sunanda ve Naik, 2016: 10).

Ulusların ekonomilerini genişletmesinde, istihdam olanaklarını arttırmalarında ve kalıcı bir üretim ve stratejik pazarlama anlayışı ile dünya ölçeğinde bir işletme yaratılmasında kadın girişimciler kilit bir rol oynamaktadır. Bu derece öneme sahip olan kadın girişimcilerin özellikle kırılğan bir ekonomiye sahip olan ülkemizde üretim hayatı içinde katılımını arttırmak için onları destekleyen politika ve programların ön plana çıkartılması sağlanmalıdır. Ancak kadın girişimcilerin genel profillerini, karşılaştıkları sorunları, iş süreçlerini, işlerini kurma, yönetme biçimlerini ve geliştirme

stratejilerini, gelecekte ki eğilimlerini ve örgütsel ve çevresel fırsatları değerlendirme potansiyellerini bilmek, bu politika ve düşüncelerin başarılı olması ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla araştırmacılar tarafından bu konuda daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerekmektedir (Soysal, 2010b: 73).

Bu çalışma ile girişimcilik faaliyetine adım atmış kadınların genel profillerini ve işletmelerini kurarken ve faaliyetleri sırasında yaşadıkları sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak, kadın girişimciliği konusu kuramsal olarak ele alınmıştır ve buna ilaveten kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Metodoloji kısmında ise Elazığ ilinde girişimcilik faaliyetinde bulunan kadınların genel profilleri ve girişimcilikte karşılaştıkları sorunlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca sonuç kısmında kadın girişimcilere yönelik öneriler sunulmuş ve çalışma sonlandırılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Kadın Girişimciliği ve Karşılaştıkları Temel Sorunlar

Geçmişten günümüze kadar erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyet farklılığı, kadınların sosyal yaşamın dışında tutulmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum, sosyal hayatın yanında ekonomik hayatta da bir farklılığa neden olmuş ve kadınları ikinci plana itmiştir (Akehursta vd., 2012: 2489). 1970'lerden itibaren büyük bir atılım içinde yer alan kadınlar, iş yaşamında da ağırlıkları ile her geçen gün önemlerini hissettirmektedirler. O yıllar da birçok sorun ile karşı karşıya kalan kadınlar, kendi yetenek ve becerilerini kişisel birikimleri ile birleştirerek sektörde bağımsız olmak için kendi işletmelerini kurmayı tercih etmişlerdir (Altinel, 1993: 35). Ülkemizde de 1980'lerden itibaren kadın girişimciler, farklı disiplinlerin dikkatini çekmiş ve kadın girişimciler üzerine birçok araştırma yapılmaya başlanmıştır. Kadın girişimci sayısının artırılmasının ve yaygınlaştırılmasının amaçlanması ise 1990'lı ve 2000'li yıllardan sonra olmuştur (Sümer, 2018: 7-8).

Yazında kadın girişimci kavramı ile ilgili bazı tanımlamaların olduğunu görmek mümkündür ve bu tanımlamalardan bazıları aşağıda yer almaktadır:

Sunanda ve Naik'e (2016: 10) göre bir kadın girişimci, kişisel, aile ve sosyal hayatına ayak uydurarak girişim başlatan, kurmak ve işletmek yoluyla başkalarına istihdam olanakları yaratabilen, bireysel olarak veya işbirliği içinde ekonomik bağımsızlık sağlayabilen, kendine güvenen, yenilikçi ve yaratıcı olandır.

Palaniappan vd. (2012: 219) kadın girişimciliğini, şahsi gereksinimlerini karşılamak ve ekonomik açıdan bağımsız hale gelmek için zorlu bir rol üstlenen kişi olarak dile getirmişlerdir.

Dhillon (1993) kadın girişimciyi, kendine ait bir işletmesi olan, tek başına çalışan veya yanında işçi çalıştıran, bulunduğu sektörde mal ya da hizmet üretip satan, ortaya çıkabilecek olumsuz bir durumda şartlara uyum sağlayabilen ve çözüme kavuşturan, kredi olanaklarını araştırıp ve alanında tecrübe sahibi olmaya gayret eden şekilde tanımlanmıştır (Yaşar, 2017: 45).

Marlow ve Patton (2005: 718) ise kadın girişimciyi, bir iş kurmuş, yönetiminde aktif olarak yer alan ve işletmenin çoğunluk payına sahip olan kadınlar şeklinde ifade etmişlerdir.

Yukarıdaki tanımlar dahilinde kadın girişimci tanımında "ev dışı bir mekan olmak kaydıyla kendisine ait bir veya birkaç işletmesi olan; işletmesinde tek başına veya yanında işçi çalıştıran; işletmesinde mal ve hizmet üreten ve bunun yanında pazarlama, dağıtım ve satışını yapan; piyasa ekonomisi içerisinde ait olduğu sektörde diğer kurum ve kuruluşlarla ilişki içerisinde olan; iş sürecinin yönetilmesi, işletilmesi, geliştirilmesi veya kapatılması hususunda karar alma yetisini

kendisinde bulunduran; kazancının gerek yatırım gerekse kullanım alanları üzerinde söz sahibi olan” gibi ortak noktaların ön plana çıktığı söylenebilir (Çelik ve Özdevecioğlu, 2001; Ecevit, 1993; Soysal, 2010a).

Her ne kadar erkek girişimcilerle kadın girişimcilerin karşılaştıkları temel problemler paralellik gösterse de kadın girişimcilerin karşılaştığı bir takım ek kısıtlamalar da bulunmaktadır. Bu kısıtlamalar genellikle sosyo-kültürel bir ortamdan ve iş yükü yoğunluğundan meydana gelmektedir. Kadın girişimcilerin karşılaştıkları problemler, iş kurma aşamasındaki sorunlar ve faaliyetleri esnasında karşılaşılan sorunlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ancak bu sorunlar yalnız kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken değil işletmelerinin faaliyeti sırasında da karşısına çıkmaktadır. Bu nedenle kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar bir bütün olarak incelenecektir.

Finansman Sorunu: Finans, büyük veya küçük olsun, herhangi bir işletme için “can damarı” olarak kabul edilir. Bununla birlikte, kadın girişimciler iki açıdan finans sıkıntısı çekmektedirler. Birincisi, kadınlar genellikle dış kaynaklardan fon almak için teminat olarak kullanılmaları için isimlerinde mülk sahibi değildir. Dolayısıyla, dış fon kaynaklarına erişimi sınırlıdır. İkincisi, bankalar aynı zamanda kadınları daha az itibar sahibi görüyorlar ve kadın borçlularının istedikleri zaman işlerini bırakabilecekleri inancında olmalarıdır. Böyle bir durum göz önüne alındığında, kadın girişimciler, varsa, kendi tasarruflarına ve arkadaşlarının ve rasyonellerin beklenmedik derecede önemsiz ve ihmal edilebilecekleri kredilere güvenmek zorundadır. Bu nedenle, kadın girişimler finansman sıkıntısı nedeniyle başarısız olmaktadır (Vadivü ve Devipriya, 2013: 3).

Bürokratik Engeller: Ülkemizde bir işletmenin kurulması ve tescil işlemlerinin tamamlanması zaman alan bir süreçtir. Özellikle kadın girişimcilerin işletme kurma esnasında yeterince bilgiye sahip olmamaları yüzünden de pek çok problem ile karşı karşıya kalmakta ve bu durum yorucu bir süreçten geçmelerine neden olmaktadır. Gerek devlet gerekse ilgili kurum/kuruluşlar tarafından bu bürokratik engellerin hafifletilmesi adına düzenlemeler getirilmesi, girişimcilerin işletmelerini kurarken zamandan tasarruf etmeleri konusunda kolaylık sağlayacaktır. Bunun yanında yolun başındaki kadın girişimciler için devlet tarafından bürokratik işlemler ile ilgili danışmanlık hizmetinin verilmesinin de faydalı olacağı düşünülmektedir (Öztürk, 2016: 62).

Donanım, Araç-Gereç Temini: Kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunlardan bir diğeri de kaliteli ve ucuz donanım, araç ve gereç temin etmede ki zorluklardır. Kadın girişimcilerin erkek girişimcilere nazaran donanım, araç ve gereç temininde yaşadıkları bu sorunların temelinde cinsiyetlerinden ötürü farklı bir fiyat politikası ile karşılaşmaları, pazar bilgilerinin yeterli düzeyde olmayışı, fuarlara katılım göstermede yaşadıkları zorluklar ve pazar araştırması yapamamaları yatmaktadır (Güleç, 2011: 48).

Eğitim Eksikliği: Eğitim eksikliği sorunu, kadın girişimcilerin sıklıkla karşılaştıkları problemlerin ilk sıralarında yer almaktadır. Kadın girişimcilerin iş hayatında beceri kazanımlarını engelleyen veya geciktiren sorunlar olarak; tecrübe eksikliği, mesleki ve çıraklık eğitimlerinden yoksunluk sayılabilir. Ancak, günümüzde kadın girişimcilere yönelik eğitimler sıklıkla verilerek bu sorun yavaş yavaş giderilmeye çalışılsa da, faaliyet göstereceği sektör ile ilgili bilgi ve deneyim eksikliği sosyal iletişim ağına dahil olamamalarına neden olmaktadır (Özyılmaz, 2016: 54).

Zaman Darlığı: Aile sorumluluklarının doğrudan bir etki yarattığı zaman eksikliği kadın girişimcilerin karşılaştıkları bir başka engel olarak ifade edilmektedir. Kadınların erkeklere nazaran gerek bilgi ve becerilerini geliştirmeleri gerekse güncel bilgiye ulaşabilmeleri için daha az zamanları vardır. Kadınların zamanlarının kısıtlı olması, bankadan finansal destek alması konusunda gerekli adımları atmalarına, eğitim programlarına katılmalarına ve daha uygun tedarikçi aramalarına engel

teşkil etmektedir (Ascher, 2012: 108).

Kıyaslama Olanaklarının Olmaması: Shapiro ve Skolt (1982) kadınların rol model eksikliklerini kıyaslama olanakları ile ilişkilendirmektedir. Bahsi geçen yazarlar, kadın girişimcilerin rol modellerini, tutumlarında, kararlarında ve hareketlerinde taklit kaynağı olan ve yolculuğa yeni adım atanlar için danışmanlık yapan ve onları akılda bulunduran kadınlar olarak ifade etmektedirler. ABD'deki kadınların % 64'ü rol model eksikliğini bir engel olarak görmektedirler (Ascher, 2012: 107).

Basmakalıp Yargılar: Kadınların kariyerlerinde ilerlemeleri hususunda önemli bir sorun olarak görülen güvensizlik, deneyim eksikliği, başarısızlık beklentisi gibi cinsiyete dayalı basmakalıp yargılar, bir bakıma kadınların kararlılıklarının, azimlerinin, kişiliklerinin ve risk almalarının yetersiz olarak değerlendirilmesine dair görüşleri yansıtmaktadır. Basmakalıp yargılar, kadınların karşılaşılabilecekleri en büyük kariyer engellerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Örneğin; ABD'de yaklaşık 300 kadınla yapılan bir araştırmada, basmakalıp yargılar ilk sırada yer alan kariyer engeli olarak saptanmıştır (Anafarta vd., 2008: 115). Bu sonuç kadınların kariyerlerinde ilerlemeleri konusunda basmakalıp yargıların ne derece etki ettiğinin ve ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

Pazar Değişkeni: Ülkemizde serbest piyasa ekonomisinin hakim olması ekonomik istikrarın tam olarak sağlanamamasına ve kadın girişimcilerin faaliyetleri esnasında pek çok sorun ile karşılaşmasına sebep olmaktadır (Öztürk, 2016: 64).

Cinsel ve Duygusal Taciz: Kadınların gerek kendi işletmelerinde gerekse bir ücret karşılığı çalıştığı örgütlerde özellikle de kapalı toplumlarda cinsel ya da duygusal tacize maruz kalmaları oldukça fazladır. Özellikle, cinsel tacize uğrayan pek çok kadın, evini geçindirme konusunda bir zorunluluk hissini olmasından işten kovulma korkusu sebebiyle, çözümünü bu duruma katlanmakta bulmaktadır (Soysal, 2010a: 99).

Çalışacak Eleman Sorunu: Girişimci kadınlar, işyerine eleman alırken bazı sorunlar yaşamaktadırlar. Kadın girişimcilerin işe eleman alırken deneyimli, çalışkan eleman seçememesinden kaynaklanabileceği gibi çalışacak elemanın kadın işverene güvenmemesi, ücrette anlaşamama da olabilmektedir. Kadın girişimci toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı veya kişilik özelliklerinden dolayı çalışana anaçlık duygularıyla davranabilmektedir. Zaman zaman işveren gibi değil, abla-kardeş, anne-evlat, bir arkadaş veya dost gibi davranabilmektedir. İşveren-işçi ilişkisini ayarlayamayan girişimci kadınlar çalışanları üzerinde otorite kurmakta zorlanabilmektedir (Gökakın, 2000: 118-120).

İletişim-Koordinasyon ve Mesleki Örgütlenme: Kadın girişimci sorunlarından bir diğeri iletişim ağlarının erkekler kadar kuvvetli olmamasından kaynaklıdır. Bu durum yukarıda da verilen bilgiler gibi toplum içinde kadına yüklenen modellerin bir ürünü olup, iş dünyasında örgütlenme içinde de cinsiyet ayrımcılığının bir ürünüdür. Oysa kadın girişimcilerin kurdukları işletmelerde üretim, pazarlama, satış, planlama, organizasyon gibi konularda başarılı olabilmeleri için mutlaka geniş bir iletişim ağına sahip olmalı iş dünyasındaki mesleki dernek –örgütler ve sivil toplum temas halinde olmalıdır. Toplumsal yaşam içerisinde örgüt kavramı önemli bir yer tutmaktadır. İnsan doğası, her iş ve faaliyet için bir örgütlenme ihtiyacı duymaktadır. İş dünyası içinde de girişimciler bir örgütlenme içinde yer almak istemektedir. Erkek egemen toplumda girişim dünyasında erkelerin iletişim ve örgütlenme ağı kadınlara oranla çok kuvvetlidir. Bu durum kadınlarında iletişim ağlarını kuvvetlendirmeleri ve örgütlenmeleri gereğini ortaya koymaktadır (Bayraker, 2018: 44).

Özetle, kadın girişimcilerin işine uygun yer bulma ve kiralama, geleneksel bir bakış açısına sahip çevrenin iş kadınına yadırgaması, tecrübesiz olmaları, sorumluluk üstlenmelerinde sıkıntı yaşamaları,

finansman sorunları, bürokratik engeller, hammadde temininde sıkıntı yaşamaları gibi sorunlar *iş kurma aşamasında karşılaşılan sorunları*; çalışacak elemanı bulmada sıkıntı yaşamaları, yeteri kadar müşteri çekememe, beklenen geliri elde edememe, cinsiyet konusundaki peşin hükümler sebebiyle kendini kabul ettirmede sıkıntılar yaşama, mevcut sektörde sürekliliği sağlayamama gibi sorunlar ise *iş kurulduktan sonra karşılaşılan sorunlar* arasında yer almaktadır.

2.2. Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Yapılmış Çalışmalar

Yazında kadın girişimciliği konusu üzerine yapılan pek çok araştırma yer almaktadır. Özellikle 1930'lu yıllarda girişimcilik konusuna ilişkin araştırmaların çoğunun erkekler üzerine yapılmış çalışmalar olsa da; 1970 yılından sonra Boserup'un yayınladığı ve kadın girişimciliği alanındaki ilk çalışma olarak bilinen "ekonomik kalkınmada kadınların rolü" adlı çalışma ile birlikte araştırmacılar kadın girişimciliği üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Gül ve Altındal, 2016: 1365). Kadın girişimciliği konusuna yönelik yazın incelemesi yapıldığında kadın girişimcilerin problemlerini ele alan çeşitli araştırmalar karşımıza çıkmaktadır.

Ülker (2013) Tekirdağ ilinin kırsal alanlarında yer alan kadın girişimciler üzerine yaptığı çalışmada, kırsal bölgede kadın girişimciliğine tesir eden faktörleri araştırmış ve Tekirdağ ilindeki 9 ilçede kadın girişimciliğini etkileyen faktörleri belirleyerek, kadın girişimcilere gerek sermaye konusunda verilmesi gereken desteklere gerek toplumun bilinçlendirilmesine gerekse eğitim seviyesinin artırılması hususlarına dikkat çekmiştir.

Palaniappan vd. (2012) kadın girişimcilerin sorun ve beklentileri üzerine yaptıkları çalışmada; girişimci kadınların, iş kurma ile ilgili zorluklarla yüzleşmeye hazır olduklarını, çünkü kadınlar çeşitli türden profesyonellere ve hizmetlere giren kadınların evlerinin sınırlarını aştığını ve kadın girişimcilerin akıllı ve dinamik girişimci olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca araştırmada, kadınların işe değil, kendi yaratıcılık dürtüsünü tatmin etmek ve yeteneklerini kanıtlamak için işe girdikleri saptanmıştır. Çalışmada, kadın girişimcilere özel bir ortam yaratmak için ayrı sanayi siteleri kurmaları önerilmektedir.

Sivanesan (2014) kırsal ve kentsel kadın girişimcilerin beklentileri ve zorlukları üzerine yürüttüğü çalışmada; hintli kadınların yaşamın her kesiminde erkeklerden daha aşağı olmadıklarını ve ülkedeki erkekler kadar iyi girişimciler olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca araştırmada, kırsal ve kentsel alanlardaki kadınların iş kurma ile ilgili zorluklarla yüzleşmeye hazır oldukları dile getirilmiş ve sosyo altyapısı, işletme şekli ve eğitim programları, Kanyakumari Bölgesi'ndeki kadın girişimcilerin en önemli sorunları olarak ifade edilmiştir.

Sunanda ve Naik (2016) kadın girişimcilerin sosyo-ekonomik koşulları ve sorunları üzerine araştırdıkları çalışmada; kadın girişimcilerin finansman sorunlarının, çoklu rolün, sıkı rekabet şartlarının, pazar değişkeninin ve sosyal tutumun karşılaştıkları en önemli sorunlar olduğunu ifade etmişlerdir.

Kumbhar (2013) kırsal alanda kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar üzerine yaptığı araştırmada, devlet ve toplumun geleneksel bakış açısına sahip olmaları, kadınların mali özgürlüğünün yeterince güçlü olmaması, iş ve aile yaşamlarında bir denge kuramamaları, ürünler üzerinde dolaylı mülkiyetin olması, edinilen kapasitenin farkında olunmaması, risk yüklenme becerilerinin yüksek olunmaması, erkek çalışanlarla çalışma problemleri, finansal kurumların ihmalkarlığı, mesleki eğitim eksikliği, kendine güven eksikliği ve iletişim/etkileşim eksikliği gibi problemler kadın girişimciliğinin gelişmesindeki en büyük sorunlar olarak bulgulanmıştır.

Vossenber (2013) gelişmekte olan ülkelerde kadın girişimciliğinde toplumsal cinsiyet açığı üzerine yaptığı araştırmada, finansal kaynak eksikliği, yasal engeller, bilgi ve deneyim eksikliği, iş-aile dengesi, kadın merkezli şiddet ve güvenlik konusu, sosyal destek eksikliği gibi engellerin kadınların girişimcilik konusunda önlerine çıkan engeller olarak tespit etmiştir.

Ballı (2017) kadınların girişimci olma nedenleri ve karşılaştıkları sorunlar üzerine yaptığı araştırmada; kadın girişimcilerin karşılaştıkları en önemli engelin sermaye temininde ki zorluklar olduğunu dile getirmiştir. Diğer bir engel olarak ise yine maddi bir engel olan iş yeri açma maliyetlerinin yüksek olması sonucuna varmıştır.

Çıkma (2018) kamu destekleri aşamasında kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar üzerine yaptığı araştırmasında; kadın girişimcilerin kamu destek aşamasında, yüz yüze kaldıkları danışmanlık problemleri arttıkça, finansal problemlerin ve banka problemlerinin arttığı saptanmıştır. Ayrıca araştırmada, danışmanlık problemleri ile finansal ve banka problemleri değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arslan ve Toksoy (2017) Türkiye’de kadınları girişimciliğe iten nedenler, karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri üzerine yaptığı çalışmada, bürokratik işlemler, kalifiye eleman ve uygun materyal bulmalarının kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken en çok zorlandıkları konular olduğunu tespit etmişlerdir.

Karaturhan vd. (2017) ise İzmir ili Aliağa İlçesi kırsalında 6 köyde 65 kadın üzerinde yaptıkları araştırmada, kadınları girişimciliğe iten nedenleri, mevcut durumu ve girişimcilik faaliyetlerinin önündeki problemleri incelemişlerdir. Araştırmada, eğitim seviyesi, finansal destek ve bilgi noksanlıklarına vurgu yapılmıştır.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Katkısı

Bu araştırma ile girişimci kadınların genel profillerinin ve işletmelerini kurarken ve işletme faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elazığ ilinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin genel profillerini ve işletmelerini kurarken ve yürütürken karşılaştıkları sorunları ortaya koymaya yönelik yapılan ilk çalışmadır. Bu bakımdan bu araştırma, Elazığ’da kadın girişimcilerin çeşitli yönlerini ortaya koyması açısından önemli olacağı ve başka araştırmalar için de bir alt yapı oluşturacağı düşünülmüş ve oluşturulmuştur.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Elazığ ilinde faaliyet gösteren kadın girişimciler oluşturmaktadır. Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası verilerine göre odaya kayıtlı 100 ve Elazığ Eczacılar Odası’na kayıtlı 54 kadın girişimci olduğu tespit edilmiştir. Araştırma, odaya kayıtlı üyeler üzerinde yürütülmüştür.

Evren büyüklüğü (N) 154 olarak alındığında, $n = N \cdot (t^2 \cdot p \cdot q) / (d^2 \cdot (N-1) + (t^2 \cdot p \cdot q))$ formülüne göre örneklem büyüklüğü en az (n) 95 olmalıdır (N: evren büyüklüğü; t: ∞ serbestlik derecesinde teorik t tablo değeri (1,96); p: incelenen olayın gerçekleşme olasılığı (0,2); q: incelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı (0,8); pxq: varyans (0,16) d: kabul edilen örnekleme hatası (0,05)). Bu büyüklükteki bir örneklem büyüklüğünün %95 güven düzeyinde evreni temsil gücünün olacağı söylenebilecektir (Baş, 2008). Uygulanan anket formu sayısı 120’dir. Anket formları kadın girişimcilere uygulanırken, evren içerisindeki ağırlıklarına riayet edilmiştir. Ancak anketlerdeki olası

sorunlar nedeniyle araştırmanın uygulama aşamasında 120 kadın girişimciye anket uygulanmış ve bu anketlerden 100'ü analiz edilmeye uygun görülüp değerlendirilmiştir.

3.3. Değişkenlerin Ölçülmesi

Kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar için farklı ölçekler bulunmakla birlikte, bur araştırmada Öztürk (2016) ve Özyılmaz'ın (2016) tez çalışmalarında kullandıkları ölçekler kullanılmıştır. 10 madde ve tek alt boyutta oluşan ölçeğin güvenilirlikleri (Cronbach's α katsayıları) sırasıyla 0,764 ve 0,794 yani kabul edilebilir düzeyin üzerinde bulunmuştur. Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyeti sırasında karşılaştıkları sorunlara ilişkin ölçek ise Özyılmaz'ın (2016) tez çalışmasından alınmıştır. 10 madde ve tek alt boyutta oluşan ölçeğin güvenilirlikleri (Cronbach's α katsayıları) kabul edilebilir düzeyin (0,794) üzerinde bulunmuştur.

3.4. Araştırmanın Problem Cümlesi, Modeli ve Hipotezleri

Çalışmanın teorik çerçevesi doğrultusunda geliştirilen kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken ve faaliyetleri sırasından karşılaştıkları sorunlara yönelik model Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın temel sorusu "Kadın girişimcilerin demografik özellikleri ile karşılaştıkları sorunlar arasında farklılık var mıdır?" şeklinde belirlenmiştir. Gerek araştırmanın temel sorusundan gerek kurulan modelden gerekse de yazında ki araştırmalardan yola çıkılarak araştırmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

H₁: Kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₂: Kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar medeni durumuna göre farklılık göstermektedir.

H₃: Kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H₄: Kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar çocuk sayısına göre farklılık göstermektedir.

H₅: Kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar faaliyet gösterdiği sektöre göre farklılık göstermektedir.

H₆: Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar yaşa göre farklılık göstermektedir.

H₇: Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar medeni durumuna göre farklılık göstermektedir.

H₈: Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H₉: Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar çocuk sayısına göre farklılık göstermektedir.

H₁₀: Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar çalışan sayısına göre farklılık göstermektedir.

H₁₁: Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar faaliyet gösterdiği sektöre göre farklılık göstermektedir.

3.5. Araştırmanın Varsayım ve Sınırlılıkları

Araştırmanın varsayımları şu şekildedir

- ❖ Elazığ ilindeki kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken ve işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunların gerçekçi bir biçimde tespit edileceği düşünülmektedir.
- ❖ Katılımcıların anket sorularını doğru olarak algıladıkları ve doğru yanıtlar verdikleri varsayılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları şu şekildedir;

- ❖ Araştırma Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı kadın girişimciler ile sınırlıdır. İl Kadın Girişimci üyeleri her ilde koordinatörlüğünü yürütmekte olan Oda/Borsa'nın Meclis Üyesi sayısı kadar üyeden oluşmakta olup, il genelinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin tamamı bu Kurul'da yer alamamaktadır.
- ❖ Çalışma sonuçları veri toplama aracı ile sınırlıdır.

3.6. Araştırmanın Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırmada veriler anket yöntemi ile toplanmıştır ve verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistikler (sayı, yüzde, ortalama, standart sapma) kullanılmıştır. Ayrıca ele alınan ölçeklerin normal dağılımı ile ilgili fikir sahibi olunması için basıklık ve çarpıklık değerleri değerlendirilmiştir. Ölçeklere ait basıklık ve çarpıklık değerlerinin normal dağılım kriterleri aralığında olduğu, dolayısıyla verinin normal dağılıma yakın bir dağılım gösterdiği ifade edilebilir. Skewness ve kurtisosis (çarpıklık ve basıklık) değerleri -2 ile +2 arasında değer aldığı için değişkenler normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır (George ve Mallery, 2010). Bu sebepten dolayı parametrik (Tek yönlü varyans analizi (ANOVA)) karşılaştırma istatistikleri kullanılmıştır. Elde edilen bu veriler SPSS 22.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Araştırma, yazında bu konuyla ilgili araştırma yapan araştırmacıların (Özyılmaz, 2016; Öztürk, 2016) çalışmalarında kullandıkları anketler temel alınarak oluşturulmuştur. Anket üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda kadın girişimcilerin profilini belirlemeye yönelik demografik özellikler yer almaktadır. İkinci kısımda kadın girişimcilere yönelik olan 10 maddelik işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar yer almaktadır. Üçüncü ve son kısımda ise kadın girişimcilere yönelik olan 10 maddelik işletmelerinin faaliyeti sırasında karşılaştıkları sorunlar yer almaktadır. Son iki ölçek, 5'li Likert sistemine göre derecelendirilmiştir. Seçenekler ise şöyledir: “Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum, Kesinlikle Katılıyorum”.

3.7. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

On madde ve tek boyuttan oluşan “İşletmelerini Kurarken Karşılaşılan Sorunlar” ölçeğine, uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonuçları aşağıdaki tablo 1’de görülmektedir. Faktör analizi sonucunda “Bürokratik işlemlerden dolayı sorun yaşadım” önermesinin faktör değerinin 0,277 olmasından dolayı çıkarılmıştır. Dokuz madde üzerinden açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçek tek faktörden oluşmaktadır. KMO değerinin 0,779 ($p = 0,000$) olması, faktör analizi açısından iyi olduğu kabul edilmektedir (Karagöz, 2019: 953). Faktör analizi sonuçları aşağıdaki tabloda aktarılmaktadır:

Tablo 1. İşletmelerini Kurarken Karşılaşılan Sorunlar Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Madde No	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
İşletmelerini Kurarken Karşılaşılan Sorunlar	1	,833	45,056	0,836
	2	,726		
	9	,694		
	4	,660		
	3	,555		
	5	,546		
	6	,541		
	7	,503		
	8	,502		
KMO=0,779 Df=36 App. Chi Square=369,015 P=0,000				

On madde ve tek boyuttan oluşan “İşletmelerinin Faaliyeti Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar” ölçeğine, uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonuçları aşağıdaki tablo 2’de görülmektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçek tek faktörden oluşmaktadır. KMO değerinin 0,901 ($p = 0,000$) olması, faktör analizi açısından çok iyi olduğu kabul edilmektedir (Karagöz, 2019: 953). Faktör analizi sonuçları aşağıdaki tabloda aktarılmaktadır:

Tablo 2. İşletmelerinin Faaliyeti Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör	Madde No	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
İşletmelerinin Faaliyeti Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar	8	,825	70,186	0,769
	5	,797		
	7	,789		
	6	,768		
	2	,761		
	4	,701		
	3	,698		
	1	,613		
	10	,536		
9	,531			
KMO=0,901 Df=45 App. Chi Square=990,697 P=0,000				

Cronbach alfa değerleri sonuçlarına göre; işletmelerini kurarken karşılaşılan sorunlar ve

faaliyetlerini yürütürken karşılaşılan sorunlar ölççeklerinin orta ve yüksek güvenilirlikte olduğu sonucuna ulaşmıştır (Kılıç, 2016).

3.8. Araştırmanın Bulguları

3.8.1. Katılımcılara Ait Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik bilgilerinin sunulduğu Tablo 3 aşağıda yer almaktadır. Tablodaki bulgulardan katılımcıların özellikleri şöyle görülmektedir:

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

KATILIMCI PROFİLİ (n=100)					
Yaş	F	%	Medeni Durum	F	%
19 ve altı	11	11,0	Evli	55	55,0
20-29 yaş	25	25,0	Bekar	34	34,0
30-39 yaş	30	30,0	Boşanmış	11	11,0
40-49 yaş	16	16,0	İşletmenizdeki Çalışan Sayısı	F	%
50 ve üzeri	18	18,0	1-9 kişi	61	61,0
Eğitim Düzeyi	F	%	10-49 kişi	27	27,0
Bir okul bitirmedi	12	12,0	50-249 kişi	7	7,0
İlköğretim(ilk-orta)	12	12,0	250-499 kişi	4	4,0
Lise	10	10,0	500 ve üzeri kişi	1	1,0
Ön Lisans	18	18,0	İşletmenizin Faaliyet Gösterdiği Sektör	F	%
Lisans	41	41,0	Bilgi ve İletişim	12	12,0
Lisansüstü	7	7,0	Konaklama Hizmeti Faaliyeti	4	4,0
Çocuk Sayısı	F	%	Yiyecek Hizmeti Faaliyeti	20	20,0
Yok	43	43,0	Kişisel Bakım	12	12,0
1	17	17,0	Tekstil ve Hazır Giyim	17	17,0
2	15	15,0	Temizlik ve Kimya	7	7,0
3	15	15,0	Sağlık Sektörü	26	26,0
4 ve üzeri	10	10,0	Toptan ve Perakende Ticaret	2	2,0

❖ Katılımcıların %66'sını genç ve orta yaş gurubundakiler, % 34'ünü ise orta yaş üzerindekiiler oluşturmaktadır.

❖ Katılımcıların %55'ini evliler, %45'ini de evli olmayanlar oluşturmaktadır.

❖ Eğitim düzeyleri açısından %41 ile lisans mezunlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir.

❖ Katılımcılar arasında çocuk sayısı açısından ağırlık % 43 ile çocuk sahibi olmayanlardadır. Çocuk sahibi olmayanları %17 ile bir, %15 ile iki ve üç ve %10 ile 4 ve üzeri çocuk sahibi olanlar takip etmektedir.

❖ Katılımcıların %61'i 1-9 kişi, %27'si 10-49 kişi, % 7'si 50-249, % 4'ü 250-499 ve % 1'i 500 ve üzeri işletmelerinde çalışmaktadır.

❖ Katılımcılar arasında faaliyet gösterdiği sektör açısından ağırlığı % 26 ile sağlık, %20 ile yiyecek ve hizmet faaliyeti ve %17 ile tekstil ve hazır giyim oluşturmaktadır.

3.8.2. Katılımcıların İşletmelerini Kurarken ve İşletme Faaliyetleri Sırasında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Dağılımlar

Araştırmada elde edilen bulgulara ait aritmetik ortalamaların yorumlanmasında aşağıdaki aralıklar dikkate alınmıştır (Özdamar, 2003:32):

$1,00 \leq$ aritmetik ortalama $\leq 2,60$: Düşük

$2,60 <$ aritmetik ortalama $\leq 3,40$: Orta

$3,40 <$ aritmetik ortalama $\leq 5,00$: Yüksek

Tablo 4’de Elazığ ilinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlara ilişkin katılım dereceleri aktarılmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların İşletmelerini Kurarken Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Ortalama Değerleri

İşletmelerini Kurarken Karşılaşılan Sorunlar	Ortalama	Standart Sapma
1.İşletmemi kurarken hiçbir sorunla karşılaşmadım	4,05	0,87
2.Bilgi eksikliği ve tecrübesizliğimden dolayı sorun yaşadım.	4,22	0,75
3.Ailevi nedenlerden dolayı sorun yaşadım.	4,08	0,76
4.Toplumun olumsuz bakışı, önyargılı tutumlar nedeniyle sorun yaşadım.	4,14	0,77
5.Sermaye temininde sorun yaşadım.	4,25	0,96
6.Yer temininde sorun yaşadım.	4,18	0,66
7.Personel temininde sorun yaşadım.	3,90	0,89
8.Kiraların yüksek olmasından dolayı sorun yaşadım.	4,07	0,70
9.Yaşadığım sorunların kadın olmamdan dolayı kaynaklandığını düşünüyorum.	3,94	0,66
Ortalama puan: 4,09		

Yukarıda ki tabloda kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları en büyük sorunun “sermaye temini” (4,25) olduğu görülmektedir. Ayrıca sermaye temininin, kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar içerisinde katılım derecesinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılması, kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken yeterli sermayelerinin olmaması veya kadın girişimcileri desteklemek adına verilerin kredilerin yetersiz olmasında yattığı düşünülebilir.

Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar; “bilgi eksikliği ve tecrübesiz oluşu” (4,22), “yer temini” (4,18), “toplumun olumsuz bakışı ve önyargılı tutumlar” (4,14), “ailevi nedenler” (4,08), “kiraların yüksek olması” (4,07), “hiçbir sorunla karşılaşmaması” (4,05), “kadın olmalarından dolayı” (3,94) ve “personel temini” (3,90)’lık önem derecesi ile Tablo 4’de görülmektedir. Bu sonuçlara göre “bilgi eksikliği ve tecrübesizlik” ve “yer temini” unsurlarının katılım derecesinin yüksek olması, kadın girişimcilerin faaliyette bulunmak istedikleri iş kolu için yeterli bilgi ve tecrübelerinin olmamasından ve yer temini sorununun olması, girecekleri sektörde ki risk unsurları karşısında tedirgin oldukları ve işletmelerini açmayı düşündükleri uygun yerlerin olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Kısacası, kadın girişimcilerin, işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar; bilgi ve tecrübe eksikliği, ailevi nedenler, sermaye temin sorunu, yer temini ve kiraların yüksek oluşu, toplumun olumsuz bakışı ve kadın olmalarından kaynaklanan nedenler olarak kaydedilmiştir.

Tablo 5’de Elazığ ilinde faaliyet gösteren kadın girişimcilerin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlara ilişkin katılım dereceleri aktarılmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Faaliyetleri Sırasında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Ortalama Değerleri

Faaliyetler Sırasında Karşılaşılan Sorunlar	Ortalama	Standart Sapma
1.Deneyimsizliğimden dolayı sorun yaşıyorum.	4,07	0,96
2.Ailevi nedenlerden dolayı sorun yaşıyorum.	4,21	0,73
3.Tedarikçi ilişkilerinde sorun yaşıyorum.	4,30	0,70
4.Müşteri ilişkilerinde sorun yaşıyorum.	3,22	1,11
5.Bürokratik işlemlerden dolayı sorun yaşıyorum.	4,27	0,66
6.Uygun krediye ulaşamamamdan dolayı sorun yaşıyorum.	4,34	0,68

7.Borç ödemeleri nedeniyle sorun yaşıyorum.	4,35	0,67
8.Çalışanların üzerinde otorite kurmakta sorun yaşıyorum.	3,62	1,20
9.Pazardaki erkek hâkimiyetinden dolayı sorun yaşıyorum.	4,03	1,00
10.Yaşadığım sorunların kadın olmamdan dolayı kaynaklandığını düşünüyorum.	3,52	1,21
Ortalama puan: 3,99		

Yukarıda ki tabloda kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyeti esnasında en çok karşılaştığı sorunun “borç ödeme” (4,35) olduğu görülmektedir. Ayrıca borç ödemenin katılım derecesinin bu denli yüksek olması, piyasa ekonomisi içerisinde maddi etkenlerin önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin faaliyetleri esnasında karşılaştıkları sorunları; “uygun krediye ulaşamama” (4,34), “tedarikçi ilişkileri” (4,30), “bürokratik işlemler” (4,27), “ailevi nedenler” (4,21), “deneyimsizlik” (4,07), “pazardaki erkek hakimiyeti” (4,03), “çalışanlar üzerinde otorite kurma” (3,62), “kadın olmalarından dolayı” (3,52) ve “müşteri ilişkileri” (3,22)’lik önem derecesi ile Tablo 5’de yer almıştır. Bu bulgulara göre “uygun krediye ulaşamama” unsurunun önem derecesinin yüksek olması, kadın girişimcilerin işletme faaliyetlerinin sürdürülebilirliği adına kredi temininde sorunlar yaşadığı sonucuna ile bağdaştırılabilir.

Kısacası, kadın girişimcilerin, faaliyetleri esnasında karşılaştıkları sorunlar; deneyimsizlik, ailevi nedenler, tedarikçi ve müşteri ilişkileri sorunu, bürokratik işlemler, uygun krediye ulaşamama, borç ödemeleri, çalışanlar üzerinde otorite kurma, pazardaki erkek hakimiyeti ve kadın olmalarından kaynaklanan nedenler olarak kaydedilmiştir.

3.8.3. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre İşletmelerini Kurarken Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Katılımcıların, işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlara ilişkin aldıkları puanların yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çocuk sayısı ve faaliyet gösterdiği sektörlere göre anova analizi sonuçları aşağıda tablolarda aktarılmaktadır.

Tablo 6. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre İşletmelerini Kurarken Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	F	p
Yaş	19 ve altı	11	4,16	,56	5,484	,001
	20-29 yaş	25	3,77	,45		
	30-39 yaş	30	4,07	,54		
	40-49 yaş	16	4,20	,51		
	50 ve üzeri	18	4,44	,27		
Medeni durum	Evli	55	4,23	,51	5,006	,009
	Bekar	34	3,92	,50		
	Boşanmış	11	3,90	,41		
Eğitim düzeyi	Bir okul bitirmedi	12	4,06	,57	3,005	,015
	İlköğretim(ilk-orta)	12	3,66	,33		
	Lise	10	4,08	,45		
	Ön Lisans	18	4,00	,58		
	Lisans	41	4,26	,49		
	Lisansüstü	7	4,14	,37		
Çocuk Sayısı	Yok	43	3,95	,48	4,055	,004
	1	17	3,97	,69		
	2	15	4,44	,32		
	3	15	4,11	,37		
	4 ve üzeri	10	4,39	,45		
	Bilgi ve İletişim	12	4,07	,53		

Faaliyet Sektör	Konaklama Hizmeti Faaliyeti	4	3,53	,25	3,154	,005
	Yiyecek Hizmeti Faaliyeti	20	3,87	,51		
	Kişisel Bakım	12	3,94	,63		
	Tekstil ve Hazır Giyim	17	4,05	,52		
	Temizlik ve Kimya	7	4,35	,40		
	Sağlık Sektörü	26	4,37	,37		
	Toptan ve Perakende Ticaret	2	4,33	,16		

Analiz sonucuna göre kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar ile “yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim düzeyi ve faaliyet gösterdiği sektör” değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$, H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_5 kabul). Yaş grupları değişkenine ilişkin ortalamaya bakıldığında, 50 ve üzeri yaş arasındaki katılımcıların ortalamasının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, medeni durum değişkenine ilişkin ortalamaya bakıldığında evli olan, eğitim düzeyi değişkenine ilişkin ortalamaya bakıldığında lisans mezunu olan, çocuk sayısı değişkenine ilişkin ortalamaya bakıldığında 2 çocuğu olan ve faaliyet gösterdiği sektör değişkenine ilişkin ortalamaya bakıldığında ise temizlik ve kimya sektöründe faaliyet gösteren katılımcıların yüksek olduğu görülmektedir.

3.8.4. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre İşletmelerinin Faaliyetleri Sırasında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Katılımcıların, işletmelerinin faaliyeti sırasında karşılaştıkları sorunlara ilişkin aldıkları puanların yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çocuk sayısı, işletmedeki çalışan sayısı ve faaliyet gösterdiği sektörler göre anova analizi sonuçları aşağıda tablolarda aktarılmaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre İşletmelerinin Faaliyeti Sırasında Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Bulgular

Değişkenler		N	Ortalama	Standart sapma	F	p
Yaş	19 ve altı	11	4,37	,75	2,534	,045
	20-29 yaş	25	4,08	,51		
	30-39 yaş	30	4,27	,75		
	40-49 yaş	16	4,48	,34		
	50 ve üzeri	18	4,61	,31		
Medeni durum	Evli	55	4,33	,73	,045	,956
	Bekar	34	4,34	,42		
	Boşanmış	11	4,28	,26		
Eğitim düzeyi	Bir okul bitirmede	12	4,32	,75	1,948	,094
	İlköğretim(ilk-orta)	12	3,86	,57		
	Lise	10	4,32	,40		
	Ön Lisans	18	4,47	,35		
	Lisans	41	4,40	,66		
Lisansüstü	7	4,41	,34			
Çocuk Sayısı	Yok	43	4,31	,53	1,755	,144
	1	17	4,05	1,00		
	2	15	4,38	,32		
	3	15	4,52	,36		
	4 ve üzeri	10	4,54	,40		
İşletme Çalışan Sayısı	1-9 kişi	61	4,38	,63	1,762	,143
	10-49 kişi	27	4,26	,57		
	50-249 kişi	7	3,89	,12		

	250-499 kişi	4	4,73	,22		
	500 ve üzeri kişi	1	4,70	-		
Faaliyet Gösterdiği Sektör	Bilgi ve İletişim	12	4,15	,64	3,899	,001
	Konaklama Hizmeti Faaliyeti	4	3,28	,57		
	Yiyecek Hizmeti Faaliyeti	20	4,36	,28		
	Kişisel Bakım	12	4,16	1,08		
	Tekstil ve Hazır Giyim	17	4,24	,49		
	Temizlik ve Kimya	7	4,61	,36		
	Sağlık Sektörü	26	4,61	,31		
	Toptan ve Perakende Ticaret	2	4,40	,42		

Analiz sonucuna göre kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar ile “yaş ve faaliyet gösterdiği sektör” değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$, H_0 , H_{11} kabul). Yaş grupları değişkenine ilişkin ortalamaya bakıldığında, 50 ve üzeri yaş arasındaki katılımcıların ortalamasının diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Faaliyet gösterilen sektör değişkenine göre ise “sağlık” ve “temizlik ve kimya” sektöründe faaliyet gösteren katılımcıların ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki değişkenler dışında anlamlı fark tespit edilen başka bir değişken yoktur (H_7 - H_8 - H_9 - H_{10} red). Her bir değişkene ilişkin ortalamalara bakıldığında ise şöyle bir görünüm oluşmaktadır: Medeni durum değişkeninde, bekarların; eğitim düzeyi değişkeninde, lisansüstü derecesi olanların; çocuk sayısı değişkeninde, 4 ve üzeri çocuk sahibi olanların ve çalışan sayısı değişkeninde, 250-499 arası çalışana sahip olanların işletmelerinin faaliyeti sırasında karşılaşılan sorunlara ilişkin ortalamaları diğerlerine göre yüksek çıkmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Girişimcilik, bir kadının ekonomik özgürlüğünü ve bulunduğu toplumdaki statüsünü arttırmasının yanında değer ve tutumların devam etmesi nedeniyle de pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu sorunlar; finansman sorunu, bürokratik işlemler, donanım, araç-gereç temini, basmakalıp yargılar, pazar değişkeni, bilgi ve tecrübe eksikliği, cinsiyete dayalı rol ayrımcılığı, çalışacak eleman sorunu, iletişim-koordinasyon ve mesleki örgütlenme başlıklarında incelenmiştir. Bu sorunlar ekonomik düzen içerisinde bir girişimci olarak kadınların yer almalarına engel olabilmektedir.

Hiçbir ekonomi, kadınların katılımı olmadan ayakta kalmaz (Sunanda ve Naik, 2016: 13) ve kadın girişimciliği, Türkiye'nin gelişimine paralel olarak artan hızla gelişmektedir. Bununla birlikte kadınların gün geçtikçe hem kendi aile bütçelerine hem de ekonomiye katkıları da çoğalmaktadır (Haykır ve Deveciyan, 2018: 97). Dolayısıyla bu çalışma ile Elazığ ilindeki kadın girişimcilerin genel profillerinin ve işletmelerini kurarken ve işletme faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunların tespit edilmesi ve daha sonraki çalışmalara katkı sağlamak amacı güdülmüştür.

Kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunlar ölçeğine ait ortalama puanı 4,09 olarak belirlenmiştir ve bu puan yüksek düzeydedir. Aynı ölçeği kullanan Özyılmaz (2016) ölçeğin ortalama puanını 3,73 ve Öztürk (2016) ise 3,96 olarak saptamıştır. Bu bulgular araştırma kapsamında kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken birçok sorunla karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaktadır. Kadın girişimcilerinin işletmelerini kurarken karşılaştıkları sorunların düşük seviyede olmamasında yatan nedenlerin, bilgi eksikliği ve tecrübesiz olmalarından ve sermaye ve yer

temini gibi faktörlerden yaşamış oldukları sıkıntılardan kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Bu düşüncenin görgül verilerle desteklenebilmesi için yeni araştırmaların yapılması yerinde olacaktır.

Kadın girişimcilerin işletmelerinin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlar ölçeğine ait ortalama puanı 3,99 olarak belirlenmiştir ve bu puan yüksek düzeydedir. Aynı ölçeği kullanan Özyılmaz (2016) ölçeğin ortalama puanını 3,65 ve Öztürk (2016) ise 4,11 olarak saptamıştır. Bu bulgular da yazında yer alan bu iki araştırmacının ortalama puanlarıyla paralellik göstermektedir ve kadın girişimcilerin faaliyetleri sırasında pek çok sorunla yüz yüze kaldıklarını gözler önüne sermektedir. Faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunların fazla olmasında, borç ödemeleri, uygun krediye ulaşamamaları, tedarikçi ilişkileri ve bürokratik işlemler gibi sorunların bu bulgunun ardında yatan gerekçeler olabileceği düşünülmektedir. Bu düşüncenin somut kanıtlarla desteklenebilmesi için yeni araştırmalara olan ihtiyaç açıktır.

Yazında kadın girişimcilerin işletme kurma ve faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunların daha çok sermaye temini, eğitim düzeyi ve tecrübesizlik, işyeri, pazar, personel, mal ve müşteri temini, haksız rekabet, istikrarsız piyasa, çevre baskısı ve erkek hakimiyeti kaynaklı sorunlar, ödeme güçlükleri, bürokratik işlemler ve cinsiyet kaynaklı olduğu belirtilmektedir (Bakay vd., 2020; Güney, 2006, Öztürk, 2016; Özyılmaz, 2016). Çalışma kapsamında sayılan sorunlara ek olarak uygun krediye ulaşamamaları ve tedarikçi ilişkilerinden kaynaklı sorunların da kadın girişimciliğini olumsuz olarak etkilediği söylenebilir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında; kadın girişimciler işletmelerini kurarken sırasıyla sermaye temini, bilgi eksikliği ve tecrübesizlik ve yer temini kaynaklı sorunlar yaşarken; işletmenin faaliyetleri sırasında, borç ödeme başta olmak üzere, uygun krediye ulaşamamaları, tedarikçi ilişkileri ve bürokratik işlemler kaynaklı sorunlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Araştırma ampirik çalışma niteliğinde olmasına rağmen bulguların tüm kadın girişimciler için genellenmesi iddiası söz konusu değildir. Bunun yanında farklı bölge/illerde farklı ölçeklerde daha fazla kadın girişimciler ile araştırma yapılarak veriler elde edilmesinin yazına daha fazla katkı sağlayacağı ve değişkenler bakımından farklı sonuçlara ulaşılacağı düşünülmektedir. Böylece, araştırmacının genellenebilirliğinin daha doğru değerlendirilmesi mümkün olabilecektir.

Araştırma sonuçları genel itibarıyla hatırlatıldıktan sonra kadın girişimcilere yönelik olarak geliştirilen öneriler ise şöyle sıralanmıştır:

Öneriler

❖ Girişimcilik hem sosyal hem de ekonomik gelişmenin anahtarı konumundadır. Bu alanda başarı elde edebilmek için kadın girişimcilerin işletmelerini kurarken sıklıkla yaşadıkları sorunların başında gelen bilgi eksikliğini giderebilmek adına, temel eğitimden başlanılarak yenilikçi girişimcilik derslerinin eğitim ve öğretim müfredatına eklenmesi yararlı olacaktır.

❖ Kadın girişimcilerin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlardan birisi olan bürokratik işlemlerden şikayetçi oldukları ve bu konuda kadın girişimciler için işin kurulması ve yürütülmesi aşamalarında bürokratik işlemlerin mümkün olduğu kadar kısaltılması ve hızlandırılması gerekmektedir.

❖ Kadınların en büyük engeli mali güçlerinin olmayışıdır. Kadınların ekonomik hayatta erkeklerin yanında yer almalarını sağlayacak politika ve projelere öncelik verilmesiyle ekonomik ve potansiyel güç haline getirmek mümkündür.

❖ Kadın girişimciliğinin gelişimi için uygun altyapı tesisleri ve uygun yerler yoktur. Bu nedenle, yalnızca kadın girişimcilerin başlangıçtaki yatırımları azaltmaları ve özel bir ortam yaratmaları için ayrı eğitim kurumları kurulabilir.

❖ Kadın girişimcilerin faaliyetleri sırasında karşılaştıkları sorunlardan bir diğeri ise uygun krediye ulaşamamalarından dolayı borç ödemelerinde yaşadıkları sıkıntıdır. Bu konuda ise kredi koşullarının kolaylaştırılması, kredi miktarının sembolik olmaktan çıkarılması, faizlerin düşük tutulması ve teminat koşullarının hafifletilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akehurst, G., Simarro, E. ve Mas-Tur, A. (2012). Women Entrepreneurship in Small Service Firms: Motivations, Barriers and Performance, *The Service Industries Journal*, 32(15), 2489-2505.
- Altınel, A. (1993). *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli*, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Müdürlüğü, Ankara.
- Anafarta, N., Sarvan, F.ve Yapıcı, N. (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısı: Antalya İlinde Bir Araştırma, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 111-137.
- Arslan, İ.K. ve Toksoy, M.D. (2017). Türkiye’de Kadınları Girişimciliğe Yönelten Faktörler Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 1(1), 123-148.
- Ascher, J. (2012). Female Entrepreneurship-An Appropriate Response to Gender Discrimination, *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 8(4), 97-114.
- Bakay, M.E., Müftüoğlu, M., Nalbantoğlu, A. ve Çoçan, E. (2020). Kırsal Kesimlerdeki Kadın Girişimciliği ve Girişimci Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Nitel Bir Araştırma: Manisa-Demirci Örneği, *Journal of Yasar University*, 15, 295-306.
- Ballı, İ.K. (2017). Kadınların Girişimci Olma Nedenleri ve Önlerindeki Engeller: Kadın Girişimci Adayları Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 42-63.
- Baş, T. (2008). Anket, Seçkin yayıncılık, Ankara.
- Bayraker, N. (2018). *Girişimcilik ve Kadın: Kadın Girişimcilere Destek Olan Kurum ve Kuruluşlar*, Okan Üniversitesi Sos.Bil.Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çelik, C. ve Özdevecioğlu, M. (2001). Kadın Girişimcilerin Demografik Özellikleri ve Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Nevşehir İlinde Bir Araştırma, *1. Orta Anadolu Kongresi (Nevşehir)*, 487-498.
- Çıkmaç, E. (2018). Kamu Destekleri Aşamasında Kadın Girişimcilerin Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Yol Analizi, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, Sayı:11, 44-53.
- Ecevit, Y. (1993). Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi, *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Gökakın, Z. (2000). Doksanlı Yılların Yeni Kahramanları: Türkiye’de Kadın Girişimci Profili, *8. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi Bildirileri*. Nevşehir.

- Gül S.S. ve Altındal, Y. (2016). Türkiye’de Kadın Girişimciliği Serüveni: Başarı Mümkün Mü?, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1361-1377.
- Güney, S. (2006). Kadın Girişimciliğine Genel Bir Bakış, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), 25-43.
- Güleç, S. (2011). *Kadın Girişimciliği-Karaman Örneği*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sos.Bil.Ens. Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Haykır, M. ve Deveciyan, M.T. (2018). Türkiye’de Kuyumculuk Sektöründe Kadın Girişimciliği, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı:17, 91-99.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS-AMOS-META Uygulamalı İstatistiksel Analizler* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karaturhan, B., Ünsal, G., Issabek, B. ve Güler, D. (2017). İzmir İlinde Kırsal Kadın Girişimciliği ve Bunu Etkileyen Faktörler, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 85-91.
- Kılıç, S. (2016). Cronbachs Alpha Reliability Coefficient, *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Kumbhar, V.M. (2013). Some Critical Issues of Women Entrepreneurship In Rural India, *European Academic Research*, 1(2), 192-200.
- Madhukar, K.S. (2015). Problems and Prospects of Women Entrepreneurs, *Scholarly Reseach Journal for Interdisciplinary Studies*, ISSN 227-8808, 2486-2499.
- Marlow, S. ve Patton, D. (2005). All Credit to Men? Entrepreneurship, Finance and Gender, *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(6), 717-735.
- Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Öztürk, M.D. (2016). *Türkiye’de Kadın Girişimcilik: Kadınları Girişimciliğe Yönelten Faktörler, Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özyılmaz, A.M. (2016). *Türkiye’de Kadın Girişimciliği ve Girişimci Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Araştırma*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sos.Bil.Ens. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir.
- Palaniappan, G., Ramanigopal, C.S. ve Mani, A. (2012). A Study on Problem and Prospects of Women Entrepreneurs with Special Reference To Erode District, *International Journal of Physical and Social Sciences*, 2(3), 219-230.
- Sivanesan, R. (2014). A Comparative Study on Rural and Urban Women Entrepreneurs – Prospects and Challenges, *International Journal of Research in Management and Business Studies*, 1(3), 28-34.
- Soysal, A. (2010a). Türkiye’de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 83-114.
- Soysal, A. (2010b). Kadın Girişimcilerin Özellikleri, Karşılaştıkları Sorunlar ve İş Kuracak Kadınlara Öneriler: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 71-95.
- Sunanda, V.M. ve Naik, H. (2016). An Overview of Socio-Economic Conditions and Problems of Women Entrepreneurs at Davanagere City, *International Journal of Research in Commerce and Management*, 7(5), 10-13.
- Sunil, K. (2012). A Study of Women Entrepreneurs, Problems and prospects, *National Monthly Refereed Journal of Research in Arts & Education*, 1(4), 16-22.

- Sümer, E. (2018). *Kadın Girişimcilerin İş ve Yaşam Doyum İlişkisinin İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sos.Bil.Ens. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tamer, M.G. (2020). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Temelinde Kadın Girişimciler (Trabzon Örneği), *Turkish Studies*, 15 (1), 213-231. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40520>.
- Ülker, E. (2013). *Kırsal Alanda Kadın Girişimciliğine Etki Eden Faktörler ve Tekirdağ İlinde Mevcut Durumun Belirlenmesi*, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.
- Vadivu, T.S ve Devipriya, V. (2013). A Study on Problems of Women Entrepreneurs with Special Reference To Tirupur District, http://www.academia.edu/30958235/A_STUDY_ON_PROBLEMS_OF_WOMEN_ENTREPRENEURS, erişim tarihi 04/01/2019.
- Vossenbergh, S. (2013). Women Entrepreneurship Promotion In Developing Countries: What Explains The Gender Gap In Entrepreneurship And How To Close It?, Working Paper from Maastricht School of Management, Maastricht, The Netherlands.
- Yaşar, F. (2017). *Düzce İlinde Kadın Girişimcilik Profiline Belirlenmesi*, Düzce Üniversitesi Sos.Bil.Ens. Yüksek Lisans Tezi, Düzce.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 07.05.2020 | Kabul Tarihi: 05.06.2020

THE RELATIONSHIP BETWEEN BENEFITS OF ERP IMPLEMENTATION AND SUPPLY CHAIN PERFORMANCE: A STUDY ON TURKISH MANUFACTURING FIRMS

Arif Selim EREN

Asst. Prof. Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Faculty of Economics and Administration
International Trade and Logistics Department
arifselimeren@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7274-1113>

Oğuz Emre BALKAR

Lect. Erzincan Binali Yıldırım University
Vocational College
Management and Organization Department
Logistics Program
oguzemrebalkar@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5853-0926>

Atıf / Citation: Eren, A.S., Balkar, O.E. (2020). The Relationship between Benefits of ERP Implementation and Supply Chain Performance: A Study on Turkish Manufacturing Firms. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9 (1), 255-269.

Abstract

This study aims to identify whether there are relationships between the benefits of ERP Implementation (ERPI) and Supply Chain Management Performance (SCMP) in Turkish manufacturing firms context. The study includes a detailed literature review on both ERPI and SCMP. In this direction, a questionnaire adopted from previous studies has been created. The relevant questionnaire, which was obtained research ethics committee approval, was applied to a randomly defined sample of 284 manufacturing firms from various sectors. Obtained data was analyzed via the use of reliability, descriptive statistics, correlations, factor and regression analyses. The results of the study empirically proved that ERPI benefits are related to SCMP measures.

Keywords: ERP Implementation Benefits, Supply Chain Management, Manufacturing Firms.

ERP İMPLEMENTASYONUNUN FAYDALARI VE TEDARİK ZİNCİRİ PERFORMANSI ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRK İMALAT İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Öz

Bu çalışma, Türk imalat işletmelerinde Tedarik Zinciri Yönetimi Performansı (SCMP) ve ERP İmplementasyonunun (ERPI) faydaları arasında ilişki olup olmadığını belirlemeyi hedeflemektedir. Araştırma, ERPI ve SCMP üzerine detaylı bir literatür değerlendirmesini içermektedir. Bu doğrultuda; daha önce yapılmış çalışmalardan elde edilen bir anket oluşturulmuştur. Etik kurul izni alınan ilgili anket, çeşitli sektörlerden rastgele seçilen 284 imalat işletmesine uygulanmıştır. Elde edilen veriler, güvenilirlik, tanımlayıcı istatistikler, korelasyon, faktör ve regresyon analizleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçları, ERPI faydalarının SCMP ölçütleriyle ilişkili olduğunu ampirik olarak kanıtlamıştır.

Anahtar Kelimeler: ERP İmplementasyonunun Faydaları, Tedarik Zinciri Yönetimi, İmalat İşletmeleri.

1. INTRODUCTION

Due to the economic developments caused by globalization, improving technology and changes in the customer demands, business enterprises need to cope with harder conditions in the current context (Helo et al., 2008: 1056). They need to evaluate and make changes in their production processes (Dezdar and Ainin, 2011: 914). These innovations require skilled information management (Maguire et al., 2010: 87). Therefore, firms need to use decision support tools for better management (Huang and Palvia, 2001: 280). Enterprise Resource Planning (ERP) software enable the managers to see what is going on in the plants (Finney and Corbett, 2007: 330). ERP implementation (ERPI) is reported to have many benefits for the organizations (Gavidia, 2016: 102). ERPI benefits are classified in prior studies as strategic, tactical and organizational (Yang and Su, 2009: 722).

Supply Chain Management Performance (SCMP) is another issue that the managers should consider in better management of the firm (Okrent and Vokurka, 2004: 639). This concept can be defined as the performance of the enterprise in management of supply chain in order to have better lead times (Huang and Handfield, 2015: 4), integration of the suppliers (Storey et al., 2006: 758), customer services (Beamon, 1999: 290) and cost management (Banomyong and Supatn, 2011: 23). The enterprises can manage the internal (Won et al., 2007: 445) and external relationships with business partners via the use of effective SCMP measures (Vanichchinchai, 2014: 137).

The aim of the present study is to investigate whether there are relationships between ERPI benefits and SCMP measures. In order to do so, a detailed literature review is conducted and prior researches are analyzed in terms of subject, methodology, measures deployed and findings. After having satisfactory findings from the literature review, the study included an empirical study including the adoption of a questionnaire from earlier studies. Obtained data is analyzed via the use of reliability, descriptive statistics, correlations, factor and regression analysis. The results of the study empirically proved that ERPI benefits are in relation with SCMP measures.

2. LITERATURE REVIEW

Measuring the effectiveness of business processes is vital for the development of the firms (Beamon, 1999: 276). The SCMP is reported to be an essential decision tool to evaluate the firm performance (Lee et al., 2007: 446). On the other hand, ERPI is reported to have many benefits for

the enterprise (Soja, 2008: 112). Thus, these two concepts can affect the business performance (Purwoko et al., 2015: 225). Prior literature handled these concepts in many contexts and for different purposes. Because of this fact, the literature review classified these two concepts into ERPI benefits and SCMP measures.

For measures of SCMP, the literature is rich in prior studies. That is why there have been attempts to develop scales for SCMP measures (Chan and Qi, 2003: 209; Tummala and Schoenherr, 2011: 474; Grosvold et al., 2014: 292). For instance, Beamon (1999: 275) focused on cost, time and customer issues and conducted a research on measures of SCMP. Time was in the focus of Atilgan and McCullen (2011: 11). Besides, Banomyong and Supatn (2011: 20) developed SCPAT measure in order to measure the SCMP. They included customer, demand, communication and handling. Moreover, Micheli et al., (2008: 846) reported that project orientation, partnership and standardization can be used for measuring SCMP. Similarly, Stewart (1995: 38) defined SCMP measures in structural and organizational issues. On the other side, Storey et al., (2006: 754) focused on information management, supplier behavior and drivers of SCM for measurement of SCMP.

The literature is also rich in studies interested in the financial dimensions of SCMP. For instance, Field and Meile (2008: 185) dealt with efficiency, responsiveness and information management. Information sharing, is also included in Zailani and Rajagopal, (2005: 379) and they dealt with customer, productivity and flexibility. Furthermore, Ortas et al., (2014: 332) proposed an econometric model for the subject. At the same time, Wang and Sarkis (2013: 871) focused on costs savings. Moreover, Huang et al., (2014: 64) and Yew et al., (2005: 367) dealt with market share, ROA and ROI from the economic perspective. Cost and services were the main focus of Varsei et al., (2014: 242). Lastly, Laosirihongthong et al., (2013: 1088) also addressed the economic issues as indicators of SCMP.

Operational measures are adopted by Zelbst et al., (2009: 665) and Schaltegger and Burritt (2014: 232). Whereas, Forslund (2010: 351) focused on target setting and system analysis. Papakiriakopoulos and Pramadari (2010: 1297) also deals with operational measures and deploys product accuracy and number of imperfect orders as SCMP measures. Even more, Prajogo et al., (2016: 220) were interested in costs, rejection rate and wrong supplier deliveries. Coronado et al., (2011: 43) also included shipment and inventory management as indicators of SCMP. Vanichchinchai (2014: 126) addressed costs, flexibility and relationship management. Forslund (2015: 652) and Zailani and Rajagopal, (2005: 379) also dealt with relationship management and also dependence and integration. Integration is also assessed by Won et al., (2007: 444). The paper implies that the degree of integration is parallel to the growth in the SCMP. Harland (1997: 70), Won et al., (2007: 444) and Jeong and Hong (2007: 578) focused on external issues for SCMP. Besides, these Cadden et al., (2013: 86) paid attention to organizational points of SCMP. Similarly, Arif-Uz-Zaman and Ahsan (2014), Bai et al., (2012: 78) and Chavez et al., (2012: 235) covered costs, time, quality and flexibility for SCMP measures. Besides these, Hwang and Min (2015: 541) also included time, variety, reliability and quality in SCMP measures. On the other hand, inventory management was the focus of Yew et al., (2005: 367).

Besides all of these studies on SCMP, Yang and Su (2009: 722) directly focused on the ERPI benefits and SCMP. They included internal, external, customer orientation and cost issues. The scale

of the study is adopted in the present study. Furthermore, operational benefits are assessed by Helo et al. (2008: 1045).

Meanwhile, there have been many contributions to the literature on ERPI benefits. Gavidia (2016: 97) summarizes these benefits as job improvement and better organizational workflow besides operational efficiency. Operational issues are also mentioned by Maditinos et al. (2011: 60) and Esteves (2009: 25). Among the operational benefits better inventory management is examined by Okrent and Vokurka (2004: 637). Besides these, Dezdar and Ainin (2011: 911), Schniederjans and Yadav (2013: 364) and Snider et al. (2009: 4) also dealt with the organizational benefits of ERPI. However, Garg and Garg (2014: 424) dealt with strategic, technological, people and project management aspects. Huang and Palvia (2001: 276), Mehrjerdi (2010: 308), Purwoko et al. (2015: 222) and El Savah et al. (2008: 288) also focused on the organizational and internal benefits of ERPI.

On the other hand, external benefits of ERPI are examined by Udechukwu and Al Said (2010: 78). Katerattanakul et al. (2014: 186) has a scope of improvements in integration and communication. Integration is also assessed by Nga et al. (2011: 132) and Soja (2008: 105). Communication has become the main issue of Aladwani (2001: 266), Elnaby et al. (2012: 618) and Yu (2005: 115). On the other hand benefits related to leaning and waste reduction are examined by Bendoly and Schoenherr (2005: 304). On the other hand, Panayiotou et al. (2015: 628) and Huang and Handfield (2015: 2) dealt with the issues related to lead times. Besides these, better risk management is mentioned by Pan et al. (2011: 107) and Saatçioğlu (2009: 690).

The Critical Success Factors (CSFs) of ERPI has been the main issue of many studies. Soja (2006: 418), Remus (2007: 538) and Finney and Corbett (2007: 329) identify these factors in project management perspective. This perspective is empirically supported by Doom et al. (2010: 378), Françoise et al. (2009: 371), Kale et al. (2010: 758), Beheshti et al. (2014: 357) and Žabjek et al. (2009: 588). The usage of CSFs as benefits of ERPI can be observed in Lawrence et al. (2013: 218).

To sum all up, one can see that there have been many research on identification of ERPI benefits and SCMP measures. However, the literature is limited in relational studies among these concepts, except Yang and Su (2009:722).

3. ERP IMPLEMENTATION BENEFITS

Firms are reported to have many benefits from ERPI (Huang and Handfield, 2015: 5). They can manage their operations in a better way because of the information provided by these software (Assem et al., 2008: 289). They can also have advantage in struggling with resistance to change in the organizational context (Mehrjerdi, 2010: 314). The literature is rich in studies trying to identify CSFs of ERPI (Snider et al., 2009: 4). These CSFs are being used as the benefits of ERPI (Lawrence et al., 2013: 218). Yang and Su (2009:722) summarizes these benefits into three categories namely operational, tactical and strategic.

3.1. Operational Benefits

ERPI affects the operational efficiency of the enterprise in many ways (Pan et al., 2011: 119). Initially, the whole production system can be observed with the use of this software (Mehrjerdi, 2010:

314). Shorter lead times (Snider et al., 2009: 12), waste reduction (Bendoly and Schoenherr, 2005: 310), improved operational flexibility (Schniederjans and Yadav, 2013: 368) and employee performance (Žabjek et al., 2009: 594) can be mentioned in operational benefits of ERP systems.

3.2. Tactical Benefits

ERPI can help the managers of the firms in tactical issues such as better resource management (Esteves, 2009: 29), performance improvement (Garg and Garg, 2014: 439), quality management (Nga et al., 2011: 140), improved decision making (Helo et al., 2008: 1051) and better customer relationship management (Okrent and Vokurka, 2004: 638). These benefits can contribute by combining the mentioned functions together (Assem et al., 2008: 295).

3.3. Strategic Benefits

The managers of the firms can benefit from ERP software in strategic issues (Remus, 2007: 547). They can build business innovations (Mehrerjedi, 2010: 316), build external linkages (Esteves, 2009: 29), observe the ongoing trend in the sector (Maguire et al., 2010: 78) and improve product variety (Beheshti et al., 2014: 358). These benefits are reported to have an effect of SCMP.

4. SUPPLY CHAIN PERFORMANCE

SCMP has always been a matter that the firm managers face especially in customer relationship management and other functions of the enterprise (Foslund, 2010: 354). Therefore, there have been many attempts to develop measures for effective determination of SCMP (Zailani and Rajagopal, 2005: 389). These attempts conducted the birth of a junk of literature based on this subject. Many classifications have been done for specific purposes of the former studies, but the present study adopts the classification of Yang and Su (2009:722) as it is the only study handled the same subject with the present one. This classification includes four main areas for effective SCMP measurement namely internal and external issues besides customer and cost perspectives.

4.1. Internal Business Process Perspective

ERPI provides information for all of the processes being held in the organization (Huang et al., 2014: 69). Therefore, the managers can have a glance of the whole enterprise wherever they want (Jeong and Hong, 2007: 583). SCMP deals with many aspects of interior processes as it affects the external, customer related and cost management issues (Arif Uz-Zaman and Ahsan, 2014: 595). That's why, the performance of the SCMP is crucial for all of the interior processes.

4.2. External Business Process Perspective

SCMP has an effect on external processes (Prajogo et al., 2016: 220). Better ERPI is reported to have positive effects on SCMP (Hwang and Min, 2015: 557). The external processes are directly related to the market share and sales volume (Zailani and Rajagopal, 2005: 384). The quality of the goods being purchased (Micheli et al., 2008: 850), information sharing with suppliers and retailers (Field and Meile, 2008: 190), flexibility in deliveries (Huang et al., 2014: 68) and better inventory management can be mentioned as external processes in SCMP (Yang and Su, 2009: 729).

4.3. Customer Service Perspective

The future of the enterprise is bound to the management of customer relationships (Jeong and Hong, 2007: 589). In today's competitive environment, no firm can pronounce itself as the only supplier of the global markets (Stewart, 1995: 41). Competition is in all sectors and the firm should deploy some strategies in order to sustain the commitment of the customer (Papakiriakopoulos and Pramadari, 2010: 1312). SCMP deals with the time spent on responding the customer demands (Banomyong and Supatn, 2011: 23), the quality of the product in terms of returns (Hwang and Min, 2015: 546), range of flexibility provided to the customers (Chavez et al., 2012: 242), delivery speed (Harland, 1997: 72) and shipment notifications for proper deliveries (Beamon, 1999: 284).

4.4. Cost Management Perspective

Cost has always been a matter for the managers as the global competition is being observed in all sectors (Yew et al., 2005: 373). Thus, SCMP deals with the reduction of the costs for proper deliveries (Papakiriakopoulos and Pramadari, 2010: 1303), increasing the total revenue (Chavez et al., 2012: 237) and decrease in the total costs (Laosirihongthong et al., 2013: 1092). ERPI can demonstrate all of the idle times and resources being spent in the plant (Jeong and Hong, 2007: 584). So, these constructs should be handled together.

In line with other studies (Jeong and Hong, 2007; Assem et al., 2008; Pan et al., 2011; Lawrence et al., 2013; Arif Uz-Zaman and Ahsan, 2014; Hwang and Min, 2015) that related to research subject, some hypotheses can be derived;

H1: Operational benefits of ERPI positively affect internal processes of the firm.

H2: Operational benefits of ERPI positively affect external processes of the firm.

H3: Operational benefits of ERPI positively affect customer relations of the firm.

H4: Operational benefits of ERPI positively affect cost management in the firm.

H5: Tactical benefits of ERPI positively affect internal processes of the firm.

H6: Tactical benefits of ERPI positively affect external processes of the firm.

H7: Tactical benefits of ERPI positively affect customer relations of the firm.

H8: Tactical benefits of ERPI positively affect cost management in the firm.

H9: Strategic benefits of ERPI positively affect internal processes of the firm.

H10: Strategic benefits of ERPI positively affect external processes of the firm.

H11: Strategic benefits of ERPI positively affect customer relations of the firm.

H12: Strategic benefits of ERPI positively affect cost management in the firm.

5. EMPIRICAL STUDY

ERPI is reported to have many benefits to the firms (Nga et al., 2011: 133). SCMP is also reported to be in relationship with the usage of information technology (Forslund, 2010: 365). These concepts

have their specific aims, but these is need for research to investigate the relationships among these constructs, as they integrate the whole processes being held in the enterprise.

The present study aims to investigate the relationship between ERPI benefits and SCMP measures. In order to do so, it contains a detailed literature review. However, the literature is mainly based on CSFs of ERPI and measure development in SCMP. Thus, the present study deployed the methodology of Yang and Su (2009: 722) and conducted a field study to investigate the relationships between these two concepts.

Starting from this perspective, the present study conducted a questionnaire adopted from the former studies (Micheli et al., 2008: 851). The questionnaire is translated into target language (Laosirihongthong et al., 2013: 1096). To avoid common method variance problem, the scales in questionnaire were adjusted into statements that create no linkage between variables (Podsakoff et al., 2012: 549). In order to test disconnection and auto-correlation between variables, the preliminary test of the questionnaire, which received the ethics committee permission, was applied to the researchers and practitioners (Won et al., 2007: 446). Necessary changes have been done. After having satisfactory results from the pre-test, the questionnaire is sent to a sample, randomly defined from the industrial database of The Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey (UC CET). In order to have higher response rates, the author conducted follow up phone calls (Field and Miele, 2008: 194). As a result, 284 responses have been obtained.

According to descriptive statistics analyze of the data; most of the respondents were males (82.4 %) and married (70.4 %), ages differed from 21 to 55 (working age) and most of them were undergraduate (57 %). The number of top managers were low, whereas the number of lower level managers were high. Seniority differed from less than one year to more than ten. The ages and the seniority were in coherence. Responses are gathered from different sectors. Mainly, textile, logistics, food and electronics sectors were in dominance. Lastly, the number of people employed in the firms were mainly less than 100.

For preliminary analyses, descriptive statistics are measured. The means and the standard deviations were similar with the other items aimed to measure the same variable. In addition, Cronbach alpha scores are assessed in order to see the reliability of the data (Won et al., 2007: 447).

Table 5.1. Reliability Statistics

Variable	Number of items	Cronbach Alpha Score
Internal Business Process Perspective	5	.911
External Business Process Perspective	5	.917
Customer Service Perspective	3	.818
Cost Management Perspective	6	.920
Operational benefits	5	.884
Tactical benefits	4	.860
Strategic benefits	5	.881

The Cronbach Alpha scores for all of the variables were higher than the acceptable thresholds (Yang and Su, 2009: 736). The measures for SCMP reported higher reliability than the measures deployed in order to measure ERPI benefits.

Table 5.2. Correlations

	EBP	CSP	Cost	IBP	Tact	Ope
CSP	.722**					
Cost	.633**	.646**				
IBP	.617**	.688**	.625**			
Tact	.479**	.562**	.588**	.587**		
Ope	.601**	.681**	.615**	.735**	.616**	
Stra	.600**	.604**	.591**	.669**	.585**	.660**

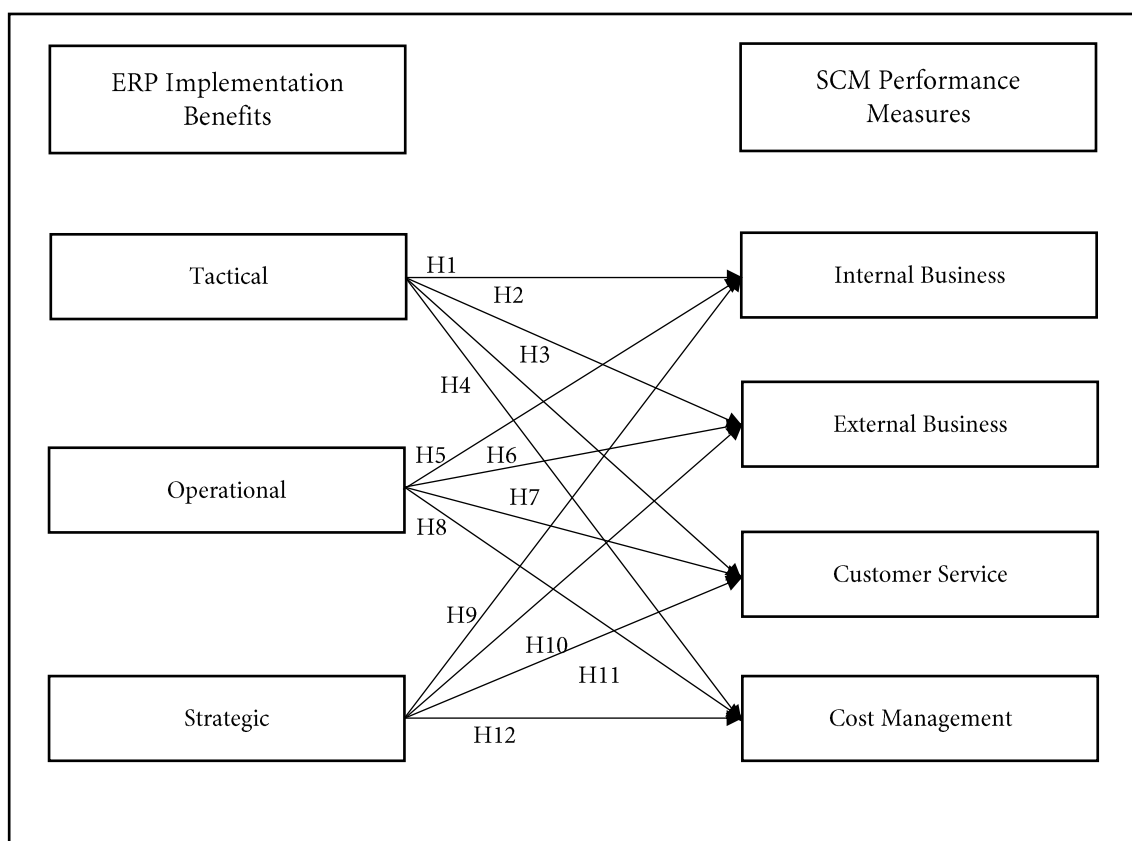
** Correlation is statistically significant ($p < 0.01$).

EBP= External Business Perspective, IBP= Internal Business Perspective,

Cost= Cost Management Perspective, Tact= Tactical Benefits, Ope= Operational Benefits,

Stra= Strategical Benefits, CSP= Customer Service Perspective.

The means of the same variables are calculated. These means are applied correlations analysis with Cronbach alpha scores. The results showed that all of the variables are related to each other. External business processes is found to be more correlated to customer services. Internal business processes are correlated to operational benefits of ERPI. These results revealed that these concepts are related to each other. However, there is need for deeper analysis of the data, as the intentions of the sample might vary in factor analysis. Also, there is need for regression analyses for hypothesis testing. The hypotheses are depicted in Figure 5.1.

Figure 5.1. Hypotheses of the Research

In order to test these hypotheses, Exploratory Factor Analyses (EFA) are applied to the data. Initially the SCMP measures are analyzed. The KMO and Bartlett tests proved that efficient number

of people are obtained for factor analysis (KMO=.833, Bartlett=> p<0.01). The communalities showed that any variable is related to another variable. A Total Variance Extracted (TVE) value of 74.994 % is obtained, which means that the data has construct validity (Cadden et al., 2013: 91). The values are rotated with varimax rotation and every item is listed under the aimed variables (Zelbst et al., 2009: 672).

Table 5.3. SCMP Measures Rotated Component Matrix

Items	Component			
	1	2	3	4
S1		.785		
S2		.775		
S3		.748		
S4		.657		
S5		.740		
S6			.666	
S7			.814	
S8			.722	
S9			.747	
S10			.640	
S11				.698
S12				.735
S13				.776
S14	.709			
S15	.844			
S16	.818			
S17	.762			
S18	.685			
S19	.683			

Another EFA is applied to the ERPI benefits as the theory of the research includes two main variables. The KMO and Bartlett tests proved efficient number in sampling has been obtained (KMO=.818; Bartlett=> p<0.01). The communalities proved that every item is related to another item in EFA. A TVE value of 70,423 % is obtained. This also means that the analysis has construct validity.

Table 5.4. ERPI Benefits Rotated Component Matrix

Items	Component		
	1	2	3
S20		.650	
S21		.812	
S22		.822	
S23		.758	
S24		.628	
S25			.752
S26			.744
S27			.779
S28			.751

Items	Component		
	1	2	3
S29	.820		
S30	.824		
S31	.670		
S32	.842		
S33	.643		

The EFA proved that the theory of the research is depicted in the data. However, there is need to do regression analyses in order to test the hypotheses derived. The ERPI benefits are used as dependent variables and the SCMP measures are used as independent ones.

Table 5.5. Regression Results

Variables	Strategic		Operational		Tactical	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.	Beta	Sig.
EBP	.186	.004	.068	.238	-.023	.736
CSP	.097	.155	.235	.000	.187	.012
Cost	.173	.004	.145	.007	.305	.000
IBP	.379	.000	.441	.000	.282	.000

The results of the regression analyses revealed many useful findings for the literature. The R-values of the analyses were 0.726 (strategic), 0.784 (operational) and 0.662 (tactical). This proved that the findings of the regression analysis is valid in nearly three fourth of the data.

Table 5.6. Hypothesis Testing Results

Hypotheses	Support
H1: Operational benefits of ERPI positively affect internal processes of the firm.	Yes
H2: Operational benefits of ERPI positively affect external processes of the firm.	No
H3: Operational benefits of ERPI positively affect customer relations of the firm.	Yes
H4: Operational benefits of ERPI positively affect cost management in the firm.	Yes
H5: Tactical benefits of ERPI positively affect internal processes of the firm.	Yes
H6: Tactical benefits of ERPI positively affect external processes of the firm.	No
H7: Tactical benefits of ERPI positively affect customer relations of the firm.	Yes
H8: Tactical benefits of ERPI positively affect cost management in the firm.	Yes
H9: Strategic benefits of ERPI positively affect internal processes of the firm.	Yes
H10: Strategic benefits of ERPI positively affect external processes of the firm.	Yes
H11: Strategic benefits of ERPI positively affect customer relations of the firm.	No
H12: Strategic benefits of ERPI positively affect cost management in the firm.	Yes

The results of the regression analysis is used in testing the hypotheses of the research. The operational benefits of ERPI is found to have a positive effect on IBP. Thus H1 is supported. There are similar findings in prior literature (Finney and Corbett, 2007: 329). On the other hand, the operational benefits of ERPI is not found to have a positive effect on EBP. So, H2 is not supported. This finding can be accepted as a limitation for the research. Yet, operational benefits of ERPI is reported to have a positive effect on CSP (Bendoly and Schoenherr, 2005: 310) and cost management (Huang and Handfield, 2015: 4).

Moreover, the tactical benefits of ERPI positively affect the IBP, CSP and cost management (Yang and Su, 2009: 743). Nevertheless, these benefits are not found to have a statistically significant effect on EBP. This finding can also be accepted as a limitation for the research. Furthermore, the strategic benefits of ERPI positively affect the IBP (Snider et al., 2009: 14), EBP (Esteves, 2009: 30) and cost management of the firms. However, no statistically significant effect is detected in CSP. This can also be accepted as a limitation for the present study. As it can be observed from Table 5.6, most of the hypotheses are supported. But the results also showed that the measures used for EBP and CSP should be reviewed for different contexts.

6. CONCLUSION AND DISCUSSION

The present study aimed to identify whether there are relationships between ERPI benefits and SCMP measures in Turkish manufacturing firms context. In order to do so, initially a detailed literature review has been done and the SCMP measures and benefits of ERPI are investigated. Prior literature is reviewed in terms of subject, methodology, scales deployed and findings. As a result of this attempt, it is observed that CSFs of ERPI (Yu, 2005: 115) and measurement development for SCMP (Coronado et al., 2011: 45) were in the focal point of the literature. Among these studies, only Yang and Su (2009:722) deals with the relationships between these two concepts. Therefore, the present study adopted the scale of this study and it is translated into target language (Laosirihongthong et al., 2013: 1096).

The industrial database of UCCET is used for sampling. The sample is randomly defined and they are provided an e-mail including a link for the questionnaire. As the response rate of the questionnaire was low, the author conducted follow up phone calls and was able to collect data from 284 respondents (Grosvold et al., 2014: 296).

The analysis of the data included preliminary analyses (reliability, descriptive statistics and correlations) and deeper analyses (EFA and regression). By preliminary analysis, it is observed that the sample's data is found to have reliability. Moreover, all of the constructs were found to be in correlation. With the use of EFA, the author observed that the theory of the research is confirmed. Lastly, the regression analyses proved that most of the hypotheses are supported.

By looking at the findings of the research, the operational benefits of ERPI can be accepted to have positive effect on IBP, EBP and cost management. In addition, the tactical benefits of ERPI effects IBP, CSP and cost management positively. Moreover, the operational benefits of ERPI effects IBP, CSP and cost management in a positive way. These findings may be used in comparing the results of following studies in different context by academics. The practitioners can accept these two concepts as a whole and plan their activities accordingly.

The present study has also some limitations. Although, the EFA proved that efficient number of respondents are obtained, there is need for application of greater samples in order to generalize the findings. In addition, the measures deployed for EBP and CSP can be analyzed in detail as the hypotheses testing gave statistically insignificant results. However, the hypotheses of Yang and Su (2009: 722) are not fully supported. This shows that the scale should be revised in different contexts.

To sum all up, firms can benefit from ERPI and effective usage of SCMP can result effective operational, strategic and tactical benefits for the enterprise. If the company focuses on internal and external activities, improves customer relations and follows more effective cost management policy, the benefits will affect not only the company but also all actors throughout the supply chain network. Therefore, the managers of the enterprises should plan, conduct and control all of the functions of the firm synchronously.

REFERENCES

- Aladwani, A.M. (2001). Change management strategies for successful ERP implementation. *Business Process Management Journal*, 7 (3), 266 – 275.
- Arif-Uz-Zaman, K. & Ahsan, A.M.N.N. (2014). Lean supply chain performance measurement, *International Journal of Productivity and Performance Management*, 63(5), 588 – 612.
- Assem, S.E.S., & Tharwat, A.E.F., & Rasmy, M.H. (2008). A quantitative model to predict the Egyptian ERP implementation success index. *Business Process Management Journal*, 14 (3), 288 – 306.
- Atilgan, C & Mccullen, P. (2011). Improving supply chain performance through auditing: a change management perspective, *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(1), 11 – 19.
- Bai, C., Sarkis, J., Wei, X. & Koh, L. (2012). Evaluating ecological sustainable performance measures for supply chain management, *Supply Chain Management: An International Journal*, 17(1), 78 – 92.
- Banomyong, R. & Supatn, N. (2011). Developing a supply chain performance tool for SMEs in Thailand, *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(1), 20 – 31.
- Beamon, B.M. (1999). Measuring supply chain performance, *International Journal of Operations & Production Management*, 19(3), 275 – 292.
- Beheshti, H.M., Blaylock, B.K., Henderson, D.A., & Lollar, J.G. (2014). Selection and critical success factors in successful ERP implementation. *Competitiveness Review*, 24(4), 357 – 375.
- Bendoly, E., & Schoenherr, T. (2005). ERP system and implementation-process benefits. *International Journal of Operations & Production Management*, 25(4), 304 – 319.
- Beske, P. & Seuring, S. (2014). Putting sustainability into supply chain management, *Supply Chain Management: An International Journal*, 19(3), 322 – 331.
- Cadden, T., Marshall, D. & Cao, G. (2013). Opposites attract: organisational culture and supply chain performance, *Supply Chain Management: An International Journal*, 18(1), 86 – 103.
- Chan, F.T.S. & Qi, H.J. (2003). An innovative performance measurement method for supply chain management, *Supply Chain Management: An International Journal*, 8(3), 209 – 223.
- Chavez, R., Fynes, B., Gimenez, C. & Wiengarten, F. (2012). Assessing the effect of industry clockspeed on the supply chain management practice-performance relationship, *Supply Chain Management: An International Journal*, 17(3), 235 – 248.
- Coronado, A.E., Chandra, M., Christian, L. & Mondragon, E.C. (2011). Measures for auditing performance and integration in closed-loop supply chains, *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(1), 43 – 56.
- Dezdar, S., & Ainin, S. (2011). The influence of organizational factors on successful ERP implementation. *Management Decision*, 49(6), 911 – 926.
- Doom, C., Milis, K., Poelmans, S., & Bloemen, E. (2010). Critical success factors for ERP implementations in Belgian SMEs. *Journal of Enterprise Information Management*, 23(3), 378 - 406.

- Elnaby, H.R., Hwang, W., & Vonderembse, M.A. (2012). The impact of ERP implementation on organizational capabilities and firm performance. *Benchmarking: An International Journal*, 19 (4/5), 618 – 633.
- Esteves, J., (2009). A benefits realisation road-map framework for ERP usage in small and medium sized enterprises. *Journal of Enterprise Information Management*, 22(1/2), 25 – 35.
- Field, J.M. & Meile, L.C. (2008). Supplier relations and supply chain performance in financial services processes, *International Journal of Operations & Production Management*, 28(2), 185 – 206.
- Finney, S., & Corbett, M. (2007). ERP implementation: a compilation and analysis of critical success factors. *Business Process Management Journal*, 13(3), 329 – 347.
- Forslund, H. (2010). ERP systems' capabilities for supply chain performance management, *Industrial Management & Data Systems*, 110(3), 351 – 367.
- Forslund, H. (2015). Performance management process integration in retail supply chains, *International Journal of Retail & Distribution Management*, 43(7), 652 – 670.
- Françoise, O., Bourgault, M., & Pellerin, R. (2009). ERP implementation through critical success factors' management. *Business Process Management Journal*, 15(3), 371 – 394.
- Garg, P., & Garg, A. (2014). Factors influencing ERP implementation in retail sector: an empirical study from India. *Journal of Enterprise Information Management*, 27(4), 424 – 448.
- Gavidia, J.V. (2016). Impact of parent-subsidiary conflict on ERP implementation. *Journal of Enterprise Information Management*, 29(1), 97 – 117.
- Grosvold, J., Hoejmoose, S.U. & Roehrich, J.K. (2014). Squaring the circle, *Supply Chain Management: An International Journal*, 19(3), 292 – 305.
- Harland, C. (1997). Supply chain operational performance roles, *Integrated Manufacturing Systems*, 8(2), 70 – 78.
- Helo, P., Anussornnitarn, P., & Phusavat, K. (2008). Expectation and reality in ERP implementation: consultant and solution provider perspective. *Industrial Management & Data Systems*, 108(8), 1045 – 1059.
- Huang, M., Yen, G. & Liu, T. (2014). Reexamining supply chain integration and the supplier's performance relationships under uncertainty, *Supply Chain Management: An International Journal*, 19(1), 64 – 78.
- Huang, Y.Y., & Handfield, R.B. (2015). Measuring the benefits of ERP on supply management maturity model: a “big data” method. *International Journal of Operations & Production Management*, 35(1), 2 – 25.
- Huang, Z., & Palvia, P. (2001). ERP implementation issues in advanced and developing countries. *Business Process Management Journal*, 7(3), 276 – 284.
- Hwang, D. & Min, H. (2015). Identifying the drivers of enterprise resource planning and assessing its impacts on supply chain performances, *Industrial Management & Data Systems*, 115(3), 541 – 569.
- Jeong, J.S. & Hong, P. (2007). Customer orientation and performance outcomes in supply chain management, *Journal of Enterprise Information Management*, 20(5), 578 – 594.
- Kale, P.T., Banwait, S.S., & Laroia, S.C. (2010). Performance evaluation of ERP implementation in Indian SMEs. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 21(6), 758 – 780.
- Katerattanakul, P., Lee, J.J., & Hong, S. (2014). Effect of business characteristics and ERP implementation on business outcomes. *Management Research Review*, 37(2), 186 – 206.
- Laosirihongthong, T., Keah, D.A. & Tan, C. (2013). Green supply chain management practices and performance, *Industrial Management & Data Systems*, 113(8), 1088 – 1109.
- Lawrence, A., Yvette, N., Coulson-Thomas, M., Coulson-Thomas, C.J., & Ashurst, C. (2013). Ensuring benefits realisation from ERP II: the CSF phasing model. *Journal of Enterprise Information Management*, 26(3), 218 – 234.

- Maditinos, D., Chatzoudes, D., & Tsairidis, C. (2011). Factors affecting ERP system implementation effectiveness. *Journal of Enterprise Information Management*, 25(1), 60 – 78.
- Mehrjerdi, Y.Z. (2010). Enterprise resource planning: risk and benefit analysis. *Business Strategy Series*, 11(5), 308 – 324.
- Micheli, G.J.L., Cagno, E. & Zorzini, M. (2008). Supply risk management vs supplier selection to manage the supply risk in the EPC supply chain, *Management Research News*, 31(11), 846 - 866.
- Nga, M.H., Felix, T.T., Chan, T.S., Chan, H.K., & Chung, S.H. (2011). Implementation of ERP of the Australian manufacturing companies. *Industrial Management & Data Systems*, 111(1), 132 - 145.
- Okrent, M.D., & Vokurka, R.J. (2004). Process mapping in successful ERP implementations. *Industrial Management & Data Systems*, 104(8), 637 – 643.
- Ortas, E., Moneva, J.M. & Álvarez, I. (2014). Sustainable supply chain and company performance, *Supply Chain Management: An International Journal*, 19(3), 332 – 350.
- Pamela, J., Zelbst, P.J., Green, K.W., Sower, V.E. & Reyes, P. (2009). Impact of supply chain linkages on supply chain performance, *Industrial Management & Data Systems*, 109(5), 665 - 682.
- Pan, K., Baptista, M., Guo, N., & Peng, C. (2011). Risks affecting ERP post-implementation. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 22(1), 107 – 130.
- Panayiotou, N.A., Gayialis, S.P., Evangelopoulos, N.P., & Katimertzoglou, P.K. (2015). A business process modeling-enabled requirements engineering framework for ERP implementation. *Business Process Management Journal*, 21(3), 628 – 664.
- Papakiriakopoulos, D. & Pramatarı, K. (2010). Collaborative performance measurement in supply chain, *Industrial Management & Data Systems*, 110(9), 1297 – 1318.
- Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B. & Podsakoff, N. P. (2012). Sources of Method Bias in Social Science Research and Recommendations on How to Control It. *Annual Review of Psychology*, 63(2012), 539-569.
- Prajogo, D., Oke, A. & Olhager, J. (2016). Supply chain processes, *International Journal of Operations & Production Management*, 36(2), 220 – 238.
- Purwoko, B., Bintoro, K., Mangihut, T., Utomo, S., Putro, S., & Hermawan, P. (2015). Actors' interaction in the ERP implementation literature. *Business Process Management Journal*, 21(2), 222 – 249.
- Remus, U. (2007). Critical success factors for implementing enterprise portals. *Business Process Management Journal*, 13(4), 538 – 552.
- Saatçioğlu, Ö.Y. (2009). What determines user satisfaction in ERP projects: benefits, barriers or risks?. *Journal of Enterprise Information Management*, 22(6), 690 – 708.
- Schaltegger, S. & Burritt, R. (2014). Measuring and managing sustainability performance of supply chains, *Supply Chain Management: An International Journal*, 19(3), 232 – 241.
- Schniederjans, D., & Yadav, S. (2013). Successful ERP implementation: an integrative model. *Business Process Management Journal*, 19(2), 364 – 398.
- Snider, B., Silveira, G.C.J., & Balakrishnan, J. (2009). ERP implementation at SMEs: analysis of five Canadian cases. *International Journal of Operations & Production Management*, 29(1), 4 – 29.
- Soja, P. (2006). Success factors in ERP systems implementations. *Journal of Enterprise Information Management*, 19(4), 418 – 433.
- Soja, P. (2008). Examining the conditions of ERP implementations: lessons learnt from adopters. *Business Process Management Journal*, 14(1), 105 – 123.
- Stewart, G. (1995). Supply chain performance benchmarking study reveals keys to supply chain excellence, *Logistics Information Management*, 8(2), 38 – 44.

- Storey, J.J., Emberson, C., Godsell, J. & Harrison, A. (2006). Supply chain management: theory, practice and future challenges, *International Journal of Operations & Production Management*, 26(7), 754 – 774.
- Tummala, R. & Schoenherr, T. (2011). Assessing and managing risks using the Supply Chain Risk Management Process (SCRMP), *Supply Chain Management: An International Journal*, 16(6), 474 – 483.
- Udechukwu, S.U., & Al Said, O. (2010). ERP implementation in Omantel: a case study. *Industrial Management & Data Systems*, 110(1), 78 – 92.
- Vanichchinchai, A. (2014). Supply chain management, supply performance and total quality management, *International Journal of Organizational Analysis*, 22(2), 126 – 148.
- Varsei, M., Soosay, C., Fahimnia, B. & Sarkis, J. (2014). Framing sustainability performance of supply chains with multidimensional indicators, *Supply Chain Management: An International Journal*, 19(3), 242 – 257.
- Wang, Z. & Sarkis, J. (2013). Investigating the relationship of sustainable supply chain management with corporate financial performance, *International Journal of Productivity and Performance Management*, 62(8), 871 – 888.
- Willis, T.H., & Willis-Brown, A.H. (2002). Extending the value of ERP. *Industrial Management & Data Systems*, 102(1), 35 – 38.
- Won, C., Ik-Whan, L., Kwon, G. & Severance, D. (2007). Relationship between supply chain performance and degree of linkage among supplier, internal integration, and customer, *Supply Chain Management: An International Journal*, 12(6), 444 – 452.
- Yang, C. & Su, Y. (2009). The relationship between benefits of ERP systems implementation and its impacts on firm performance of SCM, *Journal of Enterprise Information Management*, 22(6), 722 – 752.
- Yew, C., Jan, W., Arlbjørn, S. & Johansen, J. (2005). Supply chain management practices in toy supply chains, *Supply Chain Management: An International Journal*, 10(5), 367 – 378.
- Yu, C-S. (2005). Causes influencing the effectiveness of the post-implementation ERP system. *Industrial Management & Data Systems*, 105(1), 115 – 132.
- Žabjek, D., Kovačič, A., & Štemberger, M.I. (2009). The influence of business process management and some other CSFs on successful ERP implementation. *Business Process Management Journal*, 15(4), 588 – 608.
- Zailani, S. & Rajagopal, P. (2005). Supply chain integration and performance: US versus East Asian companies, *Supply Chain Management: An International Journal*, 10(5), 379 – 393.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 11.03.2020 | Kabul Tarihi: 24.06.2020

KURUMSAL YÖNETİMİN PORTFÖY PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ*

M. Mustafa KISAKÜREK

Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İİBF
mkisakurek@ksu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2351-4314>

Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ

Arş.Gör Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İİBF
saydingulu@ksu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7452-311X>

Atıf/Citation: Kısakürek, M. M., Sakalsız, S. A. (2020). Kurumsal Yönetimin Portföy Performansı Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Örneği. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 270-287.

Öz

Türkiye’de Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından 2007 yılından itibaren firmalara kurumsal yönetim ilkelerine uymalarına göre derecelendirmeleri için bazı kuruluşlara yetki verilmiştir. Bu çalışmada 2011-2017 yılları arasında kurumsal yönetim ilkelerine uymalarına göre derece alan firmalar tespit edilmiştir. Derecelendirme notlarını alan Borsa İstanbul (BİST) Kurumsal Yönetim Endeksi’nde bulunan 47 firmadan oluşturulan portföylerin performansları ölçülmüştür. BİST’de 2011-2017 yılları arasında işlem gören firmalardan üç farklı portföy oluşturulmuştur. Birinci portföy Kurumsal yönetim derecelendirme notuna sahip ve piyasa değeri en büyük olan 10 firmadan oluşturulmuştur. İkinci portföy kurumsal yönetim derecelendirme notuna sahip olmayan ve piyasa değeri en büyük olan 10 firmadan oluşturulmuştur. Üçüncü portföy kurumsal yönetim derecelendirme notuna sahip olan tüm firmalardan oluşturulmuştur. Oluşturulan portföylerde bütün firmaların 84 aylık hisse senedi getirileri kullanılmıştır. Oluşturulan portföylerin performansları Jensen Yöntemi’ne göre basit regresyon analizi ile ölçülmüştür. Basit regresyon modeli Tekli Endeks Modeli’ne göre kurgulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda birinci ve ikinci portföyün başarılı ancak üçüncü portföyün başarısız olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle kurumsal yönetim

* Bu makale “Kurumsal Yönetim ve Potföy Performansı: BİST Örneği” isimli Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde yapılan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

derecelendirme notu almanın portföy performansları üzerinde önemli bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu, Portföy Performansı, Jensen Yöntemi

CORPORATE GOVERNANCE AND PORTFOLIO PERFORMANCE: EXAMPLE OF BORSA İSTANBUL

Abstract

Since 2007, Capital Markets Board of Turkey (CMB) has authorized some firms to grade companies in terms of their compliance with the corporate governance principles. In this study, companies that have been ranked according to corporate governance principles between 2011-2017 have been identified. The performances of the portfolios created from 47 companies in the Borsa İstanbul (BIST) Corporate Governance Index, which received their ratings, were measured. Three different portfolios were created from companies traded at BIST between 2011-2017. The first portfolio is composed of 10 firms with corporate governance ratings and the highest market value. The second portfolio is composed of 10 companies that do not have a corporate governance rating and have the largest market value. The third portfolio was created from all firms with corporate governance ratings. In the portfolios created, 84-month stock returns of all companies were used. The performances of the created portfolios were measured by simple regression analysis according to the Jensen Method. The simple regression model is based on the Single Index Model. As a result of the analysis, it was determined that the first and the second portfolio were successful, but the third portfolio was unsuccessful. In other words, it is concluded that obtaining a corporate governance rating has no significant effect on portfolio performances.

Keywords: Corporate governance, Corporate Governance Ratings, Portfolio Performance, Jensen Method

1.GİRİŞ

Ülke sınırlarının kalkması, pazara daha çok işletmenin girmesi, teknolojinin her alana yayılması ve artan rekabet gibi faktörler işletmelerin sermaye gereksinimlerini arttırmıştır (Beltratti, 2005: 375). Yüksek maliyetli ve teknoloji yoğunluklu yatırımların artmasıyla sermayeleri yetersiz kalan işletmeler yeni ortaklar bulma çabasına girmişlerdir. Bu durum da hem ülke içinde hem de ülke dışında bulunan yeni yatırımcılarla çok ortaklı ve çok uluslu ortaklık yapılı işletmelerin doğmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla yönetim kurulu sadece şirket kurucuları ve ana sermayedarların çıkarlarını gözetmekle birlikte tüm paydaşların çıkarlarını da gözetmek mecburiyetinde kalmıştır.

Geleneksel yönetimde sahiplik ve kontrol fonksiyonlarının birbirinden ayrı olmaması sonucu yönetimde usulsüzlükler, haksızlıklar ve yolsuzlukların ortaya çıkması ihtimal dahilindedir. Kurumsal yönetim ise özünde ilkelere dayalı yönetim anlayışını ileri sürmektedir. İlkelerin çerçevesi bir üst akıl olması nedeniyle kamu otoritesi tarafından belirlenmekte ve denetlenmektedir. Kurumsal yönetimi geleneksel yönetim anlayışından ayıran en temel fark budur (Aktan, 2005:6).

Kurumsal yönetim uygulamalarının amaçlarından biri temsil maliyetlerinin azaltılmasıdır. Kurumsal yönetim yöneticiler, hissedarlar ve borç verenler için şeffaflık ve denetim imkanı sağladığından temsil maliyetlerinin azaltılmasına yardımcı olabilmektedir (Yücel, 2016: 28). Kurumsal yönetim, şirketlerin sermaye maliyetinin azaltılmasına ve sermaye piyasalarından fon, likidite ve finansman kaynaklarının elde edilmesine olanak sağlar (Öztürk ve Demirgüneş, 2008: 395).

Kurumsal yönetim ilkelerine uyum sağlayan şirketlerin risk düzeyleri azalmakta ve bu şirketler uluslararası alanda rekabet avantajı sağlamaktadır (Toraman ve Abdioğlu, 2008: 98). Ayrıca söz konusu şirketlerin piyasada saygınlığı ve değeri artmaktadır. Sonuç olarak Türkiye’de firmalar tarafından kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması ile ülkenin sermayesinin artmasına, finansal krizlerin kolay atlatılmasına, kaynakların etkin kullanılmasına, ekonomik olarak güçlenmesine ve refah seviyesinin artmasına fırsat vereceği düşünülmektedir (Aktan, 2005: 9).

Çalışmanın ikinci bölümünde kurumsal yönetim ve firma performansı arasındaki ilişkinin, kurumsal yönetim derecelendirme notları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkinin ve Kurumsal Yönetim Endeksi ile firma performansı arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalardan bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde kurumsal yönetim kavramının tanımına, kurumsal yönetim kavramının ortaya çıkış sürecine katkıda bulunan teorilere, kurumsal yönetim ilkelerine ve kurumsal yönetim derecelendirme notlarının uygulanmasına yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde portföy performansı, beşinci bölümünde ise araştırmanın yöntemi ve veriler açıklanmış, son bölümde ise elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde yapılmış olan çalışmaların bir kısmında kurumsal yönetim ile firma performansları arasındaki ilişki, kurumsal yönetim derecelendirme notları ile hisse senetleri getirileri arasındaki ilişki ve Kurumsal Yönetim Endeksi ile firma performansı arasındaki ilişki incelenirken bir kısmında ise yatırım fonlarının performansları, endeks performansları ve portföy performansları Tek Kriterli Performans Ölçüm Yöntemleri ile ölçülmüştür.

Bianco ve Casavola (1999) yaptıkları çalışmada 1992-1997 dönemleri arasında İtalya’da 650 firma için kurumsal yönetim ve firma performansı arasında ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında Sıradan En Küçük Kareler yöntemi (OLS) ile tahmin yapmış olup performans ölçütleri olarak satış getirisi oranını (ROS) ve yatırım getirisi oranını (ROI) kullanmışlardır. Sonuç olarak, kurumsal yönetim ve firma performansı arasında çok açık bir ilişki bulamamışlardır.

Black (2001) 21 Rus firmasının 1999 yılındaki kurumsal yönetim derecelendirme notunu kullanarak kurumsal yönetim uygulamaları ve pazar değeri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada firmaların kurumsal yönetim derecelendirme notları ile pazar değerleri arasındaki korelasyonun güçlü olduğu ortaya konulmuştur. Analiz edilen örneklemin kısıtlı olmasından dolayı çalışmanın sonuçları kesin değildir ancak kurumsal yönetim uygulamaları üzerinde hukuki ve kültürel kısıtlamaların olduğu ülkelerde kurumsal yönetim uygulamalarının pazar değeri üzerinde güçlü bir etkisi olduğu savunulmaktadır.

Klapper ve Love (2002) çalışmalarında 1998-1999 yılları arasında Credit Lyonnais Securities Asia (CLSA)’nın firmalara verdiği kurumsal yönetim derecelendirme notlarını kullanarak 25 ülkedeki 495 firma için kurumsal yönetim ve firma performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında çok değişkenli regresyon analizi yöntemi ile Tobin Q ve aktif karlılık oranı (ROA) oranlarını kullanarak firmaların performanslarını ölçmüşlerdir. Sonuç olarak firma performansının ve pazar değerinin kurumsal yönetim ile önemli derecede ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Gompers ve diğ., (2003) çalışmalarında 1990'da 24 ayrı kurumsal yönetim ilkesi kullanarak 1500 büyük firmanın hissedar haklarını koruyup temsil edecek "Kurumsal Yönetim Endeksi" oluşturmuşlardır. Çalışmada Tobin Q oranı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda bir yatırımcı, kurumsal yönetim notu düşük olan diktatör yönetimli firmanın hisse senetlerini satın, kurumsal yönetim notu yüksek olan demokratik yönetimli firmanın hisse senetlerini alınca yılda %8,5 daha çok getiri elde edebildiğini tespit etmişlerdir. Sonuç olarak firmanın hissedarlarının haklarının korunmasının hissedar haklarını önemsemeyen firmalara göre daha yüksek firma değerine, daha yüksek kara ve daha düşük sermaye maliyetlerine sebep olduğu ortaya konulmuştur.

Black ve diğ., (2003) çalışmalarında 2001 yılında Kore Borsası'nda işlem gören 560 firmadan 525 firmanın kurumsal yönetim yapısı ve kurumsal yönetim derecelendirme notlarının firmalarının piyasa değerleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada OLS yöntemi kullanılmış, Tobin Q oranına göre firma performansları ölçülmüştür. Sonuç olarak, gelişmekte olan pazarlardaki firmalar için kurumsal yönetim ile piyasa değerleri arasında önemli bir ilişki olduğu anlaşılmıştır.

Drobotz ve diğ., (2003) çalışmalarında beklenen hisse senedi getirileri ile kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma Alman Borsası'nda yer alan 4 farklı endekste işlem gören toplamda 253 firmaya uygulanmıştır. Çalışmada Ocak 1998- Mart 2002 arasındaki 50 aylık dönem için firmaların piyasa defter değeri ve Tobin Q oranları kullanılmıştır. Kurumsal yönetim derecelendirme notları alan Alman firmalarının kurumsal yönetim uygulamaları ve firma değerleri arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Eğer temettü getirileri sermaye maliyeti olarak kullanılırsa, firmanın kurumsal yönetim dereceleriyle beklenen hisse senedi getirisi arasında negatif ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Saldanlı (2008) İMKB'de Ulusal 30, Ulusal 50, Ulusal 100 ve Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki performans farklılıklarını araştırmıştır. Eylül 2007 - Eylül 2010 döneminde İMKB'deki Ulusal 30, Ulusal 50, Ulusal 100 ve Kurumsal Yönetim Endeksi'nin günlük verilerini kullanarak performans değerlendirilmesi yapmıştır. Endeklerin performanslarını Sharpe, Treynor ve Jensen performans oranlarını kullanarak ölçmüştür. Kurumsal Yönetim Endeksi'nin riski diğer endekslere oranla daha düşük bulunmuştur. En yüksek performanstan başlamak üzere endekslerin performans sıralamaları İMKB 30, İMKB, İMKB 100 ve Kurumsal Yönetim Endeksi'dir.

Dağlı ve diğ., (2010) çalışmalarında Eylül 2007- Kasım 2009 dönemi için Türkiye'deki Kurumsal Yönetim Endeksi'nin risk-getiri açısından değerlendirilmesini amaçlamıştır. Bu değerlendirmede Sharpe, Treynor ve Jensen oranları kullanılmıştır. Sonuç olarak performansı en başarılı endeksin İMKB Ulusal 30 endeksi olduğu belirlenmiştir. Kurumsal Yönetim Endeksi'nin ise orta düzeyde başarılı olduğu görülmektedir.

3. KURUMSAL YÖNETİM KAVRAMI VE TANIMI

Dünyada kurumsal yönetim birçok araştırmacı, akademisyen ve kurumlar tarafından farklı özellikleri ön planda tutularak ve farklı açılardan açıklanmıştır. Kurumsal yönetim yatırımcıların yatırımlarını geri alabilmeleri (Shleifer ve Vishny, 1997: 737) ve firmaya değer katabilmeleri için (Aras, 2006: 2) firmaların uyması gereken ilkeler bütünüdür (Mohamad, 2004: 3). Aynı zamanda kurumsal yönetim firmanın tüm paydaşları ve yönetimi arasındaki ilişkileri düzenlemekte (Saldanlı,

2008: 137) ve istenilen hedef ve performansı kontrol ederek hem ulusal hem de uluslararası piyasalarda rekabet avantajı kazanmayı sağlamaktadır (Ege ve diğ., 2013: 101). Kurumsal yönetim işletme performansının sürdürülebilirliğinin güvencesidir (Arı ve Bayram, 2017: 534). Kurumsal yönetimin tanımında bu ifadenin temeli yatmaktadır.

3.1. Kurumsal Yönetimin Temel Teorileri

Kurumsal yönetim teorileri firmaların örgüt yapılarının yasallaşmasını sağlamaktadır. Kurumsal yönetimin teorik temelleri firma sahipleri, yöneticiler ve diğer paydaşlar arasında oluşan çıkar çatışmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kurumsal yönetim felsefesi içerisinde farklı teoriler bulunmaktadır. Kurumsal yönetimin başlıca teorilerine yer verilmiştir.

3.1.1. Vekalet Teorisi (Temsil Maliyeti)

Vekalet teorisinin temelleri Alcian ve Demsets (1972), Jensen ve Meckling (1976) ortaya atmıştır (Dincer, 2013: 16). Vekalet teorisi yöneticilerin firma sahiplerinden daha fazla bilgiye dolayısı ile daha fazla güce sahip olmaları ve bu gücü firma çıkarlarını göze ardı ederek kendi çıkarları için kullanmasını konu alır (Dincer, 2013: 16). Vekalet teorisinin temelinde firma sahipliği ile firma yönetiminin farklı ellerde olması yatmaktadır. Firma içi menfaat sahibi olan yöneticilerin, hissedarların ve borç verenlerin kendi çıkarlarına öncelik verecekleri varsayılmaktadır. Bu durumda yöneticilerin firmayı iyi temsil edememesiyle ve buna paralel olarak hissedarların ve borç verenlerin amaç birliği içinde olamamasıyla karşı karşıya kalınır (Söylemez, 2007: 1). Karşı karşıya kalınan olumsuz durumlarda oluşan çıkar çatışmaları firmaya çeşitli maliyetlere katlanmasına neden olur. Bu katlanılan maliyetlere temsil maliyetleri adı verilir. Temsil maliyetleri sorunu şirket yöneticilerinin şirket sahiplerinin çıkarlarına uygun olmayan şekilde hareket etme eğiliminde olabilmeleri durumunu ifade etmektedir (Güzeldere, 2014: 1). İşletme yöneticileri işletmeye hiçbir katma değer sağlamayacak olan lüks harcamalar yapabilirler. Kar elde etmekten çok kendi iş güvencelerini önemsediklerinden riskli ancak cazip yatırım projelerinden uzak durabilirler. Kapasiteyi ve çalışan sayısını egemenlik kurabilmek adına gereksiz arttırmaya yönelik girişimlerde bulunabilirler. Bunun gibi sorunlar belirli bir ücret karşılığında şirket sahiplerinin temsilcileri olan şirket yöneticilerinin kendi çıkarlarını gözetmelerinden kaynaklanmaktadır (Brealey ve diğ., 2007: 15).

3.1.2. Paydaş Teorisi

Paydaş teorisi Freeman'ın 1984'de yayımlanan çalışması ile birlikte anılmaya başlamıştır (Ertuğrul, 2008: 200). Paydaş teorisi firmanın amacını tanımlamaktadır. Paydaş teorisine göre firmanın amacı firmanın uzun dönemli başarısını etkileyen ve firmanın başarısından etkilenen aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanlarda faaliyet gösteren tüm paydaşların yönetim sürecine katılmasını sağlayarak paydaşların ve toplumun çıkarlarını gözetmektir (Dincer, 2013: 18). Teoriye göre firmalar ve paydaşlar arasındaki ilişki düzenlenerek firma yöneticilerinin paydaşlara karşı sorumluluklarının belirlenmesi gerekir (Beycan, 2011: 24).

3.1.3. Temsil Teorisi (Hizmetkarlık Teorisi)

Temsil teorisi vekalet teorisini yetersiz bulan bazı akademisyenler tarafından geliştirilmiştir (Doğan, 2018: 88). Temsil teorisinin varsayımları vekalet teorisinin varsayımlarının aksi yönündedir. Temsil teorisi firma yöneticilerini, yöneticilerin firmayı psikolojik olarak sahiplenmelerine dayanarak psikolojik paydaşlar olarak tanımlamaktadır (Yıldız ve Doğan, 2012: 356). Teori bireysel çıkarlardan

çok işletmenin amaçlarını gerçekleştirmek için fedakarane ortak hareket etmeyi benimseyen hizmetkar insan modelini temel almaktadır (Başat, 2010: 8). Teoriye göre yöneticiler bireysel çıkarlarını göz ardı edip firma sahiplerinin çıkarları doğrultusunda hareket edeceğinden sözleşmeler hissedarların çıkarları göz önünde bulundurularak yapılır. Dolayısı ile temsil teorisi firma yöneticileri ve hissedarlarının çıkarları doğrultusunda herhangi bir çatışma olmayacağı, aksine bu durumun firma performansını arttıracığı varsayımına dayanmaktadır.

3.2. Kurumsal Yönetim İlkelerinin Oluşumu

Kurumsal yönetim 1700'lerde İngiltere'de "Güney Denizi Balonu" (South Sea Bubble) olarak adlandırılan yönetim skandalıyla ortaya çıkmıştır. Güney Denizi şirketinin sahipleri şirket hisse senetlerini alıp satarak hisse senedi fiyatlarını artırmak suretiyle bir balon oluşturmuşlardır. Oluşan bu balon 1720'de patlayınca hem İngiliz ekonomisine hem de yatırımcılara büyük zarar vermiştir (Kurtoğlu ve Fırat, 2014: 48). Oluşan sorunların, krizlerin temel nedenlerinden birinin kötü yönetim olduğu düşünülmektedir (SPK, 2003: 1). Kötü yönetim anlayışı, iyi kurumsal yönetim anlayışını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla iyi kurumsal yönetim anlayışının uygulanabilmesi için kurallar, kodlar ve standartlar oluşturulmuştur. Dünyada her ülkenin yönetim biçimine, hukuki alt yapısına, kültürel özelliklerine ve şirket yapılanmalarına göre oluşturulmuş yüzden fazla farklı kurumsal yönetim düzenlemesi var olup bu düzenlemeler her geçen gün artmaktadır. Ancak OECD'nin yayımlanmış olduğu kurumsal yönetim ilkeleri dünya genelinde bir temel oluşturmakta ve rehber olarak kabul edilmektedir (Beycan, 2013: 9).

Dünyada birçok ülke finansal piyasalarda kurumsal yönetim kavramının olmazsa olmaz ilkesi olan şeffaflık ilkesini koruyacak kurumsal yönetim yapıları ve farklı kuruluşlar tarafından belirlenmiş kurumsal yönetim ilkeleri oluşturmuşlardır. 1992 yılında yayımlanan Cadbury Committee raporu, 1995 yılında yayımlanan Greenbury Committee raporu, 1998'de yayımlanan Hampel raporu kurumsal yönetimin kanuni açıdan yer bulduğu önemli çalışmalardır. 1999 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından yayımlanan kurumsal yönetim ilkeleri ortak çıkış noktası olarak görülmekte ve rehber niteliği taşımaktadır (Yazgan, 2017: 5).

Tablo 1: Cadbury Raporu'nun Başlıca Tavsiyeleri

Kurumsal Yönetim Konuları	Cadbury Komitesi Tavsiyeleri
Yönetim Kurulu Başkanı ile Genel Müdür (CEO) rollerinin ayrımı	Tavsiye edilir ama zorunlu değil
Yöneticilerin Ataması	Dışarıdaki yöneticilerin hakim olduğu aday belirleme komitesi tarafından yönetim kurulunun seçilmesi
Dışarıdaki Yöneticiler	En az 3 tane bağımsız yönetim kurulu üyesi olmalı
Dışarıdaki Yöneticilerin Bağımsızlığı	Bağımsız yöneticilerin çoğunluğu ücretleri ve ortaklıkları haricinde özgür olmalı
Yöneticilerin Rotasyonu	Yöneticilerin hizmet sözleşmeleri yöneticilerin onayı olmadan 3 yılı geçmemeli ve yeniden atamalar otomatik olarak yapılmamalı
Ücret ve Kar Payı Ödemesi	Yöneticiye yapılacak ödemeler ile ilgili kararlar bağımsız yöneticilerin hakim olduğu ücret komitesi tarafından verilmeli
Denetçinin Bağımsızlığı	Denetim komitesi kurulu sadece bağımsız yöneticilerden oluşmalı

Yönetim Kuruluna Bilgi Akışı	Yönetim kurulu firma yönetimini ve kontrolünü, alınacak kararların planlanması ile elde eder. Kararların planlama tavsiyelerini dış danışmanlık hizmeti ile sağlamalıdır.
Denetçinin Faaliyet Alanının Artması	Denetçiler sadece kar ettirecek finansal durumlar ile ilgilenmemeli, aynı zamanda iç kontrol sisteminin verimsizliği ile de ilgilenmelidir.

(Boyd, 1996: 170).

Finansal skandallardan sonra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) şirketlerin iyileştirilmesini amaçlayan Sarbanes Oxley Yasası, borsalarda işlem gören halka açık işletmelerin denetimlerinin izlenmesi, şirket sorumluluğunun, şeffaflığın ve kalitenin artırılması amacıyla imzalanmıştır (Temel, 2008:83). Sarbanes Oxley Yasası ile yatırımcıların güveninin kazanılması amaçlanmış ve kurumsal yönetimin temel ilkelerinden olan 'şeffaflık' muhasebeye önem kazanmaya başlamıştır. Bu adımın yanı sıra Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu uluslararası denetim standartlarını yayımlamıştır (Arsoy, 2008: 19).

Kurumsal yönetim ilkeleri gibi belirli kısıtlara uygun, denetlenebilir ve yönetilebilir kurumsal yönetim hem firmalara hem yatırımcılara hem de ülkelere büyük fayda sağlamaktadır. Firmalar ulaşmak istedikleri hedefleri ve performansları kontrol edebilirler. Yatırımcılar hem piyasalara hem de firmalara güvenebilirler ve daha rahat yatırım yapabilirler. Ülkeler ise kurumsal yatırımcıların dikkatini çekebilir, kurumsal yönetim kavramının şeffaflık ilkesiyle yatırımcıların güven duymalarını sağlayabilirler.

Her ülkede sermaye piyasası düzenleyici kuruluşları ülkelere yerli-yabancı sermaye çekerek sermaye piyasalarını güçlendirmeye çalışır. Ülkemizde de SPK, 2003 yılında yayımlanan ve esnek olan kurumsal yönetim ilkelerini (KYİ) 2005 yılında revize ederek halka açık şirketlere kısmen de olsa zorunlu hale getirmiştir. Ülkemizde SPK tarafından yetkilendirilen ve şirketleri kurumsal yönetim ilkelerine uyumlarına göre derecelendirme notu veren derecelendirme kuruluşları; DRC Derecelendirme Hizmetleri Anonim Şirketi, JCR Avrasya Derecelendirme Anonim Şirketi, Kobirate Uluslararası Kredi Derecelendirme ve Kurumsal Yönetim Hizmetleri Anonim Şirketleri, National Investor Services Derecelendirme Anonim Şirketi ve SAHA Kurumsal Yönetim ve Kredi Derecelendirme Hizmetleri Anonim Şirketi'dir (spk.gov.tr, 2020). Kurumsal Yönetim Endeksi'nde işlem gören şirketler belirtilen derecelendirme şirketleri tarafından kurumsal yönetim derecelendirme notları almaktadırlar. Derecelendirme Pay Sahipleri (%25 ağırlık ile), Kamuyu Aydınlatma ve Şeffaflık (%35 ağırlık ile), Menfaat Sahipleri (%15 ağırlık ile) ve Yönetim Kurulu (%25 ağırlık ile) olmak üzere dört ana başlık altında yapılmaktadır (tkyd.org, 2020).

Kurumsal yönetimin dünyada kabul görmüş birbirinden kesin bir çizgiyle ayrılması mümkün olmayan 4 temel ilkesi vardır. Kurumsal yönetimin 4 temel ilkesi; hesap verilebilirlik, şeffaflık, adil olma ve sorumluluktur (tkyd.org, 2018). BİST'de bu KYİ'ni uygulayan firmaların dahil edildiği endeks, BİST Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY)'dir (Dağlı ve diğ., 2010: 22). Kurumsal Yönetim Endeksi'nin amacı, payları Borsa İstanbul pazarlarında (Gözaltı pazarı ve C listesi hariç) işlem gören ve kurumsal yönetim ilkelerine uyum notu 10 üzerinden en az 7, her bir ana başlık itibarıyla 10 üzerinden en az 6,5 olan şirketlerin fiyat ve getiri performansının ölçülmesidir (SAHA, 2017).

3.2.1. Şeffaflık

Şirketin kamuyu aydınlatma ilkesi çerçevesinde hayati olan ticari sır niteliğindeki bilgileri hariç olmak üzere şirketin finansal performansı, kurumsal yönetimi, hissedarlık yapısı gibi özel bilgilerinin yeterli, zamanında, doğru ve anlaşılabilir şekilde kamuya ilan edilmesidir. Şirketler hissedarların ve diğer finansal bilgi kullanıcılarının veya menfaat sahiplerinin kararlarını etkileyebilecek bu önemli bilgilerin ilan edilmesine yönelik bilgilendirme politikası kuralları oluşturmaları gerekir. Şirketler bilgilendirme politikası kurallarında bilgilerin hangi sıklıkta, ne şekilde, hangi yolla kamuya duyurulacağını belirleyip bu kurallara sadık kalarak bilgilendirme yapmalıdırlar. Ayrıca bilgilendirme politikası çerçevesinde pro-forma finansal tablolar ve raporlar dahil geleceğe yönelik tahminler ve bilgiler istatistiki verilerle açıklanmalı, bu tahmin ve dayanakların gerçekleşmemesinin anlaşılması halinde açıklanan bilgiler revize edilmelidir (Toraman ve Abdioğlu, 2008: 99).

3.2.2. Adil Olma

Adil olma, firma hissedarları ve menfaat grupları gibi farklı çıkarılara sahip taraflar arasındaki dengenin kurulmasını sağlamaktadır (Baskıcı, 2015: 165). Azınlık ve yabancı hissedarlar dahil olmak üzere tüm hissedarların haklarının korunması, haklarının kullanılabilmesi ve tedarikçilerle yapılan sözleşmelerin uygulanabilirliği bu ilke altında incelenmektedir (Beycan, 2013: 3). Adil olma ilkesi doğrultusunda tüm hissedarlar haklarının ihlali durumunda tazminat elde etmelidir.

3.2.3. Hesap Verilebilirlik

Hesap verilebilirlik ilkesi şeffaflık ilkesinin uygulanmasının tespiti olarak firmanın faaliyet sonrasını kapsamaktadır. Firma yöneticilerinin önceden belirlenen ilkeler doğrultusunda ortakları adına aldıkları kararların ve kararların dayanaklarının açıklanması hesap verilebilirlik ilkesi altındadır (Yazgan, 2017: 13). Yönetim kurulunun aldığı yönetime ilişkin karar, kural ve sorumlulukların sadece genel kurula değil, tüm firma paydaşlarına karşı hesap verilmesi ilkesidir (SPK, 2003: 3). Hissedarların yanı sıra firma ile menfaat ilişkisi içinde olan diğer gruplara da firmanın mali ve hukuki durumunu, yönetimine ilişkin bilgileri ve sosyal faaliyetleri gibi konular hakkında doğru bilginin eksiksiz, zamanında ve güvenilir şekilde sunulması gerekmektedir (Soysal, 2015: 29).

3.2.4. Sorumluluk

Şirket faaliyetlerini sürdürürken alınan kararların ve uygulamaların şirketin ana sözleşmesine, mevzuata, yönetmeliklere, toplumsal ve etik değerlere uygunluğunun sağlanmasıdır (Zengin, 2014: 11). Firma hissedar ve yöneticilerinin aldıkları kararlardan ve uygulamalardan sorumlu olmaları kurumsal yönetimin bir gereğidir. Sorumluluk ilkesi firma yönetici ve hissedarlarının aldıkları karar ve uygulamaların toplumsal kurallara, sosyal sorumluluk anlayışına, etik ve ahlaki değerlere uygunluğundan sorumlu olmayı gerektirir.

3.3. Kurumsal Yönetim Derecelendirme Uygulamaları

Kurumsal Yönetim Endeksi'ne dahil olmak isteyen şirketlerin, derecelendirme yetkisi olan kuruluşlara kurumsal yönetim ilkelerine uygunluklarına göre derecelendirme yaptırma zorunluluğu getirilmiştir. Şirketlerin kurumsal yönetime uyum derecelendirmesi şirketlerin mali durumlarını derecelendirmekten ziyade şirket yönetiminin kalitesini derecelendirmektedir. Kurumsal yönetim derecelendirme notu şirketlerin yatırımcılar, ortaklar, borç verenler, yöneticiler, borsalar, aracı kurumlar, analistler, akademisyenler ve hükümet gibi menfaat sahipleri için önemlidir. Yöneticiler

şirketle ilgili düzeltilmesi gereken hususları kurumsal yönetim derecelendirme notunu esas alarak iyileştirme yapabilir. Ortaklar, yönetimin ortaklarının haklarını ne derece koruduklarına bakarak yatırımlarını yapma kararlarını alabilir. Borç verenlerin, yönetimin finansal çıkar sağlayan grupların haklarını koruyup korumadıklarına bakarak şirkete kredi/borç verme kararlarında etkili olabilir. Hükümetler ise kurumsal yönetim derecelendirme notlarını ülkelerindeki uygulamaları diğer ülkelerle kıyaslamak, gerekli önlemleri alabilmek ve yabancı yatırımcıların ülkeye yatırım yapabilmeleri için alt yapı hazırlama amacıyla değerlendirebilirler (Sandıkçıoğlu, 2005: 10).

4. PORTFÖY YÖNETİMİ VE PORTFÖY PERFORMANSI

Portföy kelime anlamı olarak “cüzdan” demektir. Sermaye piyasasında ise menkul değerlerden oluşan topluluk anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle portföy, birden fazla menkul kıymetin bir araya getirilmesiyle oluşan yeni bir finansal varlıktır (Urhan, 2010: 1). Yatırımcıların belirli bir risk ve beklenen getiri düzeyine göre fonlarını farklı yatırım araçlarına dağıtmaları sonucunda portföy yatırımları oluşmaktadır. Yatırımcılar yatırım yapacakları portföyü oluştururken portföyün geçmiş performanslarını incelerler. Finansal varlıkların geçmiş performansları incelenip gelecekte de benzer eğilimleri göstereceği kabul edilir ve menkul değerlere yatırım kararı verilir (Gökgez ve Günel, 2012: 8).

Markowitz'in 1952 yılında ortalama varyans optimizasyonu modern portföy teorisinin başlangıcı olarak kabul edilir (Abay, 2013: 177). Yatırımcılar için getiri istenen bir kavramken, getirilerin varyansı istenmeyen bir kavramdır (Markowitz, 1952: 77). Bir yatırımın riski veya varyansı beklenen getiriden sapma olasılığıdır (Karan, 2004: 138). Gerçekleşen getiriler beklenen getiriye ne kadar yakınsa yatırımın riski o derece az, gerçekleşen getiriler beklenen getirilerden ne kadar uzaksa yatırımın riski o derece yüksektir. Diğer bir ifadeyle yatırımın varyansının değeri arttıkça yatırımın riski de artmaktadır. Markowitz'e göre menkul kıymetlere yatırım yapan yatırımcının dönem sonunda ne kadar getiri elde edeceğini bilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla yatırımcılar menkul kıymetlerin geçmişteki performanslarından faydalanarak gelecekte sağlayacakları getirileri sadece tahmin edebilirler. Yatırımcının bu noktada dayanabileceği iki değişken vardır. Bu değişkenler menkul kıymetin getirisi ve menkul kıymetin riskidir. Yatırımcılar minimum riskle maksimum getiri elde etmek isterler. Yatırımcılar yüksek getirili yatırım araçlarının risklerini dağıtarak diğer bir ifadeyle birden fazla yatırım aracına yatırım yaparak bir portföy oluşturmalıdır. Oluşturulan portföy yatırımcı açısından en yüksek getiri ve en düşük risk barındıran yatırım araçlarından oluşan optimal portföy olmalıdır.

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE VERİLER

Michael C. Jensen tarafından 1968'de geliştirilen Jensen performans ölçütü daha sonra Smith ve Tito (1969) tarafından düzeltilmiştir (Karan, 2004: 683). Jensen ölçütü tek bir değere dayanmaktadır. Bu değer menkul kıymet getirileri ile pazar getirileri arasında kurulan regresyon denkleminin sabit parametresi olan Alfa (α)'dır (Korkmaz ve Uygurtürk, 2007:40). Jensen ölçütü portföyün sistematik olmayan riskini göz ardı etmektedir. Jensen performans ölçütünün temel amacı gerçekleşen riske göre bir portföyün beklenen getirisini hesap ederek o dönemdeki gerçekleşen getirisi ile karşılaştırmaktır (Karan, 2004: 679). Jensen performans ölçütü, toplam yatırım portföyünün bir

bölümünü oluşturan belirli bir yatırım performansının değerlendirilmesinde daha başarılı sonuçlar vermektedir.

Jensen performans ölçütü portföyün performansını Finansal Varlık Pazar Doğrusu'ndan (FVPD) sapma derecesi değeriyle ölçmektedir ve hisse senedi pazar doğrusunu temel alır (Korkmaz vd., 2013: 265). Finans teorisine göre aynı finansal riske sahip olan varlıklar aynı beklenen getiriye sahip olmalıdır. Finansal Varlıkları Fiyatlama Modeli'ne (FVFM) göre finansal varlıkların finansal varlık pazar doğrusu altında veya üzerinde kalması imkansızdır. Dolayısıyla FVPD üzerinde tüm varlıkların üzerinde bulunması gereken doğrudur. Varlıkların beklenen getirileri olması gereken getiriden farklı olursa varlıklar FVPD üzerinde yer alamazlar. Eğer bir finansal varlık betasına göre yüksek getiri sağlıyorsa yatırımcılar bu finansal varlığa yatırımı arttırır ve varlığın fiyatını yükseltirler. Sonuç olarak varlığın getirisi düşer ve varlık tekrar pazar doğrusu üzerine döner. Bu durumun tam aksi olarak varlık düşük getirili ve pazar doğrusunun altında ise yatırımcılar finansal varlığı satarlar ve fiyatını düşürüp getirisini yükseltirler.

William Sharpe, (1963) Markowitz'in yaklaşımını basitleştiren tekli endeks yöntemini geliştirmiştir. Tekli endeks yöntemi; hisse senetlerinin risklerini tek tek ölçmek yerine pazarın toplam riskini ölçerek portföyün riskinin hesaplanması ve getirisinin ölçülmesi için gerekli olan veri setini büyük ölçüde azaltarak optimum portföye ulaşmayı mümkün kılmıştır (Kiyılar ve Eroğlu, 2004: 3). Sharpe, finansal varlıklar ile piyasa arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ve bu doğrusal ilişkinin basit regresyon yöntemi ile ifade edilebileceğini belirtmiştir (İskerderoğlu ve Karadeniz, 2011: 237). Modelde bir tek menkul kıymetin getirisi ile bir endeks arasındaki doğrusal ilişki, piyasa portföyü ile herhangi bir menkul kıymetin getirisi arasındaki ilişkidir (Uzuner, 2002: 10). Diğer bir ifadeyle, sadece bir hisse senedi alan yatırımcı o hisse senedine yatırım yapmanın yanında endekse de yatırım yapmış olur. Tekli Endeks Modeli'nde portföyün getirisi, portföyde yer alan menkul kıymetlerin getirilerinin ağırlıklı ortalamasıdır. Herhangi bir menkul kıymet ile piyasa portföyü arasındaki doğrusal ilişki aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$R_i = \alpha_i + \beta_i R_m + \epsilon_i$$

Bu modelin temelinde menkul kıymetler arasındaki ilişki pazar endeksine bağlanmaktadır. R_i , i menkul kıymetinin getirisini, α_i = i menkul kıymetinin piyasadan bağımsız getirisini, β_i = i menkul kıymetinin getirisinin piyasa endeksine olan duyarlılık katsayısını, R_m = piyasa endeksinin getirisini ve ϵ_i = hata terimini ifade etmektedir. Piyasadan bağımsız olan sabit getiri (α), piyasa getirilerinin etkisi altında olmayan sabit getiridir. Piyasanın etkisi altında olan getiri (β) ise piyasadaki getirilerin artışı veya azalışı söz konusu olduğunda beklenen artış veya azalışı göstermektedir (Uzuner, 2002: 12). Beta (β) katsayısı piyasa getirisindeki dalgalanmaların menkul kıymetin getirisi üzerindeki etkisini göstermektedir.

Çalışmada oluşturulan araştırma modelleri ve araştırma modellerinin bağımlı ve bağımsız değişkenleri açıklanmış olup yapılan testler ve test sonuçlarından bahsedilmiştir. Çalışmada 3 farklı portföy oluşturulmuştur. BİST' de işlem gören Ocak 2011- Aralık 2017 tarihleri arasındaki hisse senetlerinin aylık kapanış fiyatları üzerinden getirileri hesaplanmıştır. Yıllar itibariyle SPK tarafından yetkilendirilen derecelendirme kuruluşları firmalara kurumsal yönetim derecelendirme notları vermiştir. Kurumsal yönetim derecelendirme notu almış olan ve piyasa değerlerine göre yapılan sıralamada en büyük ilk 10 firmanın ortalama hisse senedi getirilerinden birinci portföy

oluşturulmuştur. Kurumsal yönetim derecelendirme notu almamış ve piyasa değerlerine göre yapılan sıralamada en büyük ilk 10 firmanın ortalama hisse senedi getirilerinden ikinci bir portföy oluşturulmuştur. Kurumsal yönetim derecelendirme notu almış olan tüm firmaların ortalama hisse senedi getirilerinden üçüncü portföy oluşturulmuştur. Oluşturulan portföylerin getirileri ile BİST 100 endeksinin getirisi arasındaki ilişki basit regresyon yöntemi ile incelenmiştir. Kurumsal yönetim derecelendirme notu almış olan ve almamış olan firmalardan oluşturulan portföylerin başarılı olup olmadıkları analiz edilmiştir.

5.1. Araştırma Verileri

Çalışmada oluşturulan portföylerin kurumsal yönetim derecelendirme notlarının portföylerin performanslarına etkisi incelenmiştir. Çalışmada portföy oluşturulurken Ocak 2011- Aralık 2017 yılları arasında 84 adet aylık getiri kullanılmıştır. Çalışmada veri seti olarak Ocak-2011 - Aralık 2017 Tarihleri arasında firmaların aylık hisse senedi kapanış fiyatları, firmaların kurumsal yönetim derecelendirme notları ve firmaların piyasa değerleri kullanılmıştır. KYDN alan ve piyasa değeri en büyük olan ilk 10 firmanın hisse senedi getirilerinden oluşan portföy getirisi, KYDN almayan ve piyasa değeri en büyük olan ilk 10 firmanın hisse senedi getirilerinden oluşan portföy getirisi ve KYDN alan tüm firmaların hisse senedi getirilerinden oluşan portföy getirisi, çalışmada kurulan modelin bağımlı değişkenleridir. BİST 100 Endeksi ise çalışmanın modelinin bağımsız değişkenidir. Çalışmada Türkiye Kurumsal Yatırımcı Yönetici Derneği'nin resmi sitesinde yer alan firmalar piyasa değerlerine göre büyükten küçüğe sıralanmıştır.

2011-2017 yılları arasında kurumsal yönetim derecelendirme notu alan 30 adet firma vardır. 30 adet firmanın listesi aşağıda Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2: 2011-2017 Dönemleri Arasında Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu Alan Firmaların Listesi

Vestel Elektronik	Logo Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Lider Faktoring	Türk Telekomünikasyon A.Ş.
Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	Türk Prysmian Kablo ve Sistemleri
Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş.	Turcas Petrol A.Ş.
Hürriyet	Park Elektrik A.Ş.
Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	Aygaz A.Ş.
Otokor Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayi A.Ş.	Yazıcılar Holding
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	İhlas Holding
Şekerbank	İhlas Ev Aletleri İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Coca Cola İçecek A.Ş.	Doğuş Otomotiv
Arçelik A.Ş.	Pınar Süt Mamulleri Sanayi A.Ş.
TAV Havalimanları Holding A.Ş.	Türkiye Halk Bankası A.Ş.
Türkiye Sinai Kalkınma Bankası A.Ş.	İş Yatırım Menkul Değerler A.Ş.
Doğan Şirketler Grubu Holding A.Ş.	Global Yatırım Holding A.Ş.

Firmalar kurumsal yönetim derecelendirme notlarını yıllık olarak almaktadır. Dolayısı ile KYDN alan firmalar, KYDN almayan firmalar ve KYDN almış olan tüm firmalar her yıl değişmektedir. 2011-

2017 yılları arasında KYDN alan firmalar, KYDN almayan firmalar ve KYDN almış olan tüm firmalar sırasıyla verilmiştir. Kurumsal yönetim derecelendirme notu alan firmaların piyasa değerleri büyüklüklerine göre yapılan sıralamada piyasa değeri en büyük ilk 10 firma Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: 2011-2017 KYDN Alan Firmaların Piyasa Değeri Sıralamasında En Büyük 10 Firma

Sıra	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2011	TTKOM	AEFES	TUPRS	COLA	ARCLK	TOASO	TAVHL	AYGAZ	PETKM	TTRAK
2012	TTKOM	AEFES	ENKAI	TUPRS	COLA	ARCLK	TOASO	ASELS	TAVHL	AYGAZ
2013	TTKOM	ENKAI	COLA	AEFES	TUPRS	ARCLK	TOASO	TAVHL	ASELS	TTRAK
2014	TTKOM	ENKAI	TUPRS	AEFES	COLA	ARCLK	TOASO	TAVHL	ASELS	TTRAK
2015	TTKOM	ENKAI	TUPRS	AEFES	TOASO	COLA	ARCLK	ASELS	TAVHL	PETKM
2016	ENKAI	TTKOM	TUPRS	ARCLK	ASELS	TOASO	AEFES	COLA	PETKM	TAVHL
2017	ASELS	TUPRS	ENKAI	TTKOM	TOASO	ARCLK	AEFES	PETKM	COLA	TAVHL

Kurumsal yönetim derecelendirme notu almayan firmaların piyasa değerleri büyüklüklerine göre yapılan sıralamada piyasa değeri en büyük ilk 10 firmanın tablosu Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: 2011-2017 KYDN Almayan Firmaların Piyasa Değeri Sıralamasında En Büyük 10 Firma

Sıra	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2011	TCELL	KCHOL	SAHOL	ENKAI	BIMAS	EREGL	FROTO	EKGYO	KOZAL	SISE
2012	TCELL	KCHOL	SAHOL	BIMAS	EKGYO	EREGL	KOZAL	FROTO	THYAO	SISE
2013	TCELL	KCHOL	SAHOL	BIMAS	THYAO	EKGYO	EREGL	FROTO	ULKER	KOZAL
2014	TCELL	KCHOL	SAHOL	EREGL	BIMAS	THYAO	FROTO	EKGYO	ULKER	SISE
2015	KCHOL	TCELL	SAHOL	BIMAS	EREGL	FROTO	THYAO	EKGYO	KENT	SISE
2016	KCHOL	TCELL	SAHOL	EREGL	BIMAS	EKGYO	FROTO	SISE	THYAO	ULKER
2017	KCHOL	EREGL	TCELL	BIMAS	SAHOL	THYAO	FROTO	ISDMR	EKGYO	SISE

Çalışmada firmaların 2011-2017 dönemleri arasındaki aylık hisse senedi kapanış fiyatları ve BİST 100 Endeksi fiyatları üzerinden hisse senedi ve endeks getirileri hesaplanmıştır. Çalışmada hesaplanan pay getirilerinin aritmetik ortalamaları alınmıştır. Ortalama pay getirilerine göre oluşturulan portföyler ve BİST 100 Endeksi getirileri araştırma modelinin bağımlı ve bağımsız değişkenlerini oluşturmaktadır.

5.2. Araştırma Yöntemi

Portföylerin performanslarının pazar endeksi olarak belirlenen BİST 100 Endeksi ile aralarındaki ilişkinin boyutu ve yönünü belirlemek için kurulan modeller Tekli Endeks Modeli ile tahmin edilmiştir. Tekli Endeks Modeli ile tahmin edebilmek için portföy getirileri ile pazar endeksini temsil eden BİST 100 Endeksi getirileri regrese edilir. Regresyon analizi sonucunda Alfa (α) ve Beta (β) katsayıları ortaya çıkar. Eğer α pozitif ise portföy başarılı, negatif ise portföy başarısız kabul edilmektedir. Çalışmada analiz yöntemi olarak basit regresyon modeli kullanılmıştır. BİST'de işlem gören Ocak 2011- Aralık 2017 dönemleri arasında KYDN alan ve piyasa değeri en büyük olan ilk 10 firmanın ortalama hisse senedi getirilerinden (KMAX), KYDN almayan ve piyasa değeri en büyük olan ilk 10 firmanın ortalama hisse senedi getirilerinden (KOMAX) ve KYDN alan tüm firmaların ortalama hisse senedi getirilerinden (KTUM) oluşturulan portföyler modelin bağımlı değişkenleridir. BİST 100 Endeksi'nin Ocak 2011- Aralık 2017 dönemleri arasındaki getirilerinden oluşan portföy ise

modelin bağımsız değişkenidir. Tekli Endeks Modeli ile portföylerin performansları ölçülmüştür. Oluşturulan 3 farklı basit doğrusal regresyon modeli aşağıda gösterilmiştir.

Model 1: $R_{KMAX} = \alpha_{KMAX} + \beta_{KMAX} RBİST100 + \epsilon_{KMAX}$

Kurulan modelde bağımsız değişken olan BİST 100 Endeksi'ndeki değişmelerin bağımlı değişken olan KMAX portföyündeki değişmeleri ne derece etkilediği araştırılmaktadır.

R_{KMAX} = KMAX portfötünün ortalama getirisi

α_{KMAX} = KMAX portföyünün α 'sı

β_{KMAX} = KMAX portföyünün β 'sı

$R_{BİST100}$ = BİST 100 Endeksi'nin ortalama getirisi

ϵ_{KMAX} = KMAX portföyünün hata terimi

Model 2: $R_{KOMAX} = \alpha_{KOMAX} + \beta_{KOMAX} RBİST100 + \epsilon_{KOMAX}$

Kurulan modelde bağımsız değişken olan BİST 100 Endeksi'ndeki değişmelerin bağımlı değişken olan KOMAX portföyündeki değişmeleri ne derece etkilediği araştırılmaktadır.

R_{KOMAX} = KOMAX portfötünün ortalama getirisi

α_{KOMAX} = KOMAX portföyünün α 'sı

β_{KOMAX} = KOMAX portföyünün β 'sı

$R_{BİST100}$ = BİST 100 Endeksi'nin ortalama getirisi

ϵ_{KOMAX} = KOMAX portföyünün hata terimi

Model 3: $R_{KTUM} = \alpha_{KTUM} + \beta_{KTUM} RBİST100 + \epsilon_{KTUM}$

Kurulan modelde bağımsız değişken olan BİST 100 Endeksi'ndeki değişmelerin bağımlı değişken olan KTUM portföyündeki değişmeleri ne derece etkilediği araştırılmaktadır.

R_{KTUM} = KTUM portfötünün ortalama getirisi

α_{KTUM} = KTUM portföyünün α 'sı

β_{KTUM} = KTUM portföyünün β 'sı

$R_{BİST100}$ = BİST 100 Endeksi'nin ortalama getirisi

ϵ_{KTUM} = KTUM portföyünün hata terimi

Tablo 5'de modellerin KMAX, KOMAX, KTUM ve BİST 100 olan bağımlı ve bağımsız değişkenleri açıklanmıştır.

Tablo 5: Regresyon Analizinde Kullanılan Değişkenler

Simge	Değişkenin Açık İfadesi	Değişkenin Türü
KMAX	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu Alan ve Piyasa Değeri En Büyük Olan İlk 10 Firmanın Aylık Ortalama Hisse Senedi Getirilerinden Oluşan Portföy Getirisi	Bağımlı
KOMAX	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu Almamış ve Piyasa Değeri En Büyük Olan İlk 10 Firmanın Aylık Ortalama Hisse Senedi Getirilerinden Oluşan Portföy Getirisi	Bağımlı
KTUM	Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu Alan Tüm Firmaların Aylık Ortalama Hisse Senedi Getirilerinden Oluşan Portföy Getirisi	Bağımlı
BİST 100	BİST 100 Endeksi Aylık Ortalama Getirileri	Bağımsız

5.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma modelinin bağımlı ve bağımsız değişkenlerine ait istatistiklerin özet tablosu Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Bağımlı-Bağımsız Değişkenlere Ait Özet İstatistiksel Veriler

	KMAX	KOMAX	KTUM	BİST 100
Ortalama	0.019565	0.021021	0.011116	0.008530
Maximum	0.244188	0.150291	0.149114	0.135104
Minimum	-0.196378	-0.117906	-0.132755	-0.134032
Standart Sapma	0.065097	0.060705	0.044613	0.061503
Gözlem Sayısı	84	84	84	84

Tablo 7'de verilen otokorelasyon ve değişen varyans testlerinin sonuçlarına göre 3 model için de olasılık değerleri %5 değerinden büyük olduğu için Model 1, Model 2 ve Model 3 için hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur ve hata terimleri sabit varyanslıdır.

Tablo 7: Modellerin Breusch-Godfrey (LM) Otokorelasyon ve Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testlerinin Sonuçları

	MODEL 1	MODEL 2	MODEL 3
Breusch-Godfrey (LM) Otokorelasyon Testi	<i>F-istatistiği</i> 0.443170 Olasılığı 0,5075	<i>F-istatistiği</i> 0.513580 Olasılığı 0,4757	<i>F-istatistiği</i> 1.189185 Olasılığı 0,2787
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	<i>F-istatistiği</i> 0,028035 Olasılığı 0,8674	<i>F-istatistiği</i> 0.049667 Olasılığı 0,8242	<i>F-istatistiği</i> 0.049667 Olasılığı 0,8187

Hata terimlerinin varsayımlarının aksine bir sonuç bulunmadığından regresyon tahmini sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Model 1'de F istatistiğinin olasılığı %5'ten küçük olduğu için model istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelin bağımsız değişkeni olan BİST 100 Endeksi, KMAX bağımlı değişkenini %70 oranında açıklamaktadır. Parametrelerin olasılıklarının %5'ten küçük olması sonucunda α ve bağımsız değişken istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Model 2 %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelin bağımsız değişkeni olan BİST 100 Endeksi, KOMAX bağımlı değişkenini %86.5 oranında açıklamaktadır. Parametrelerin olasılıklarının %5'ten küçük olması sonucunda α ve bağımsız değişken istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Model 3'te F istatistiğinin olasılığı %5'ten küçük olduğu için model istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelin bağımsız değişkeni olan BİST 100 Endeksi, KTUM bağımlı değişkenini %10 oranında açıklamaktadır. Bağımsız değişkenin t istatistiğinin olasılığı %5'ten küçük olması sonucu istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak sabit parametre t istatistiği olasılığının %5'ten büyük olması nedeniyle istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8:Basit Regresyon Analizi Tahmin Sonuçları

Model 1				
	<i>Katsayı</i>	Std. Sapma	t-ist	Olasılık
α (sabit parametre)	0.011981	0.003914	3.060927	0.0030*
R_m	0.889137	0.063412	14.02162	0.0000*
R^2 0.705677				
Prob(F-statistic)0.000000				
Model 2				
	<i>Katsayı</i>	Std. Sapma	t-ist	Olasılık
α (sabit parametre)	0.013191	0.002472	5.336664	0.0000*
R_m	0.918008	0.040043	22.92545	0.0000*
R^2 0.865038				
Prob(F-statistic)0.000000				
Model 3				
	<i>Katsayı</i>	Std. Sapma	t-ist	Olasılık
α (sabit parametre)	0.009127	0.004682	1.949292	0.0547***
R_m	0.233072	0.075856	3.072551	0.0029*
R^2 0.103243				
Prob(F-statistic) 0.0028807				
Not: Olasılık değerleri üzerinde belirtilen				
*; %1 düzeyinde anlamlılık seviyesini,				
**; %5 düzeyinde anlamlılık seviyesini ve				
***; %10 düzeyinde anlamlılık seviyesini göstermektedir.				

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Kurumsal yönetim 1700'lerde ortaya atılan, 1900'lerin son yarısında firmalarla menfaat sahipleri arasında çıkar çatışmalarının yaşanması sonucunda gündeme gelen ve günümüze kadar gelişen bir olgudur. Dünyada yaşanan firma skandalları ile firmalara olan güvensizliğin artması kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanmasını gerekli kılmıştır. Firmaların kurumsal yönetim uygulamalarının ölçümlenmesi ve kıyaslanabilmesi için kurumsal yönetim belirli kurallar ve ilkeler ile ulusal ve uluslararası düzeyde standartlaştırılmıştır. Türkiye'de SPK tarafından oluşturulan kurumsal yönetimin 4 temel ilkesi vardır. Bunlar; şeffaflık, adil olma, hesap verilebilirlik ve sorumluluktur. Firmaların kurumsal yönetim uygulamalarına uyum göstermelerine göre SPK tarafından yetkilendirilen derecelendirme kuruluşları firmalara 1 ile 10 arasında kurumsal yönetim derecelendirme notları vermektedir. Türkiye'de kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması sonucunda sermaye piyasalarının etkinliğinin artması beklenmektedir. Dolayısıyla bu ilkeleri uygulamak yerli-yabancı yatırımcıların Türkiye'deki firmalara yatırım yapmalarını ve Türkiye'nin uluslararası piyasalarda evrensel değerleri önemseyen bir ülke algısı oluşturulmasına neden olabilmektedir.

Finans literatürü incelendiğinde, kurumsal yönetim derecelendirme notları ile firma performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Firmaların kurumsal yönetim derecelendirme notları almalarının firma performanslarını arttırdığı tespit eden çalışmalar (Black ve diğ., (2003))

olmakla birlikte aksi yönde ilişki bulan (Drobetz ve diğ., (2003)) veya herhangi bir ilişki bulamayan (Bianco ve Casavola (1999)) çalışmalar mevcuttur.

Çalışmada Ocak 2011 - Aralık 2017 dönemleri arasında BİST’de işlem gören kurumsal yönetim derecelendirme notu almış ve kurumsal yönetim derecelendirme notu almamış firmalar incelenmiştir. Piyasa değeri en büyük ilk 10 firmanın aylık hisse senedi ortalama getirilerinden oluşturulan iki ayrı portföyle kurumsal yönetim derecelendirme notu almış olan tüm firmaların aylık hisse senedi ortalama getirilerinden oluşturulan portföyün performanslarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Modeller, portföylerin getirileri ile pazar endeksini temsil eden BİST 100 Endeksi arasındaki ilişkinin basit regresyon modeli ile ifade edilebildiği Tekli Endeks Modeli’ne göre oluşturulmuştur. Portföylerin performansları Jensen Alfası kriterine göre ölçülmüştür. Yapılan regresyon analizleri sonucunda α katsayıları ve t istatistik değerlerine bakılarak KOMAX ve KMAX portföylerinin başarılı oldukları tespit edilmiştir. KOMAX portföyü KMAX portföyünden daha iyi performans göstermiştir. KTUM portföyünün α katsayısı pozitif olmasına rağmen, t istatistiği değeri kritik değerin altında kaldığından anlamlı değildir. KTUM portföyünün α katsayısının pozitif olması tesadüfi kabul edilmektedir. Dolayısı ile kurumsal yönetim derecelendirme notu alınan firmaların performanslarına önemli bir etkisinin olmadığı gözlemlenmiştir. KOMAX ve KMAX portföylerinin R^2 ’leri yüksek iken KTUM portföyünün modelinin R^2 ’sinin %10 olmasından dolayı portföyün getirisinin önemli bir kısmı açıklanamamaktadır. R^2 ’sinin düşük olması KTUM portföyünün iyi çeşitlendirilememesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Çalışmanın sonucunda kurumsal yönetim derecelendirme notunun piyasa değeri en büyük olan portföylerin performansına yansımamasının temel sebepleri BİST’deki firmalara yatırım yapan yatırımcıların çoğunun bireysel yatırımcı olması, BİST’in zayıf etkin formda piyasa olması ve Türkiye’de kurumsal yönetimin henüz yaygınlaşmamış olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Kurumsal yatırımcılar uzun vadeli yatırım yapmak isteyen yatırımcılardır. Dolayısı ile kurumsal yatırımcılar yatırım portföyü oluştururken firmaların kurumsal yönetim ilkelerine uyumuna ve kurumsal yönetim derecelendirme notlarına önem verirler. Bireysel yatırımcıların, kurumsal yatırımcılardan farklı olarak pazarı algılamaları, risk ve getiriye bakış açıları profesyonel değildir. Bireysel yatırımcılar çoğunlukla kısa vadeli yatırımları tercih ettiklerinden yatırım yaparlarken yatırım yapacakları firmaların kurumsal yönetim derecelendirme notlarını göz önünde bulundurmamış olabilirler. Gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkelerde kurumsal yönetimin henüz yaygınlaşmamış olması kurumsal yönetim derecelendirme notu alan işletmelerin performanslarına yansımamasının nedenleri arasında sayılabilir. Böyle olmakla birlikte işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notu almaları çıkar grupları üzerinde işletme hakkında olumlu bir izlenim bırakabilir.

Benzer çalışmalarda genellikle kurumsal yönetim derecelendirme notu olan işletmelerin hisse senedi getirisi, performansları ve firma değeri ile ilişki bulunmuştur. Bianco ve Casavola (1999) yapmış oldukları çalışmada işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notu ile performans arasında ilişki bulamamıştır. Bu çalışmada da işletmelerin kurumsal yönetim derecelendirme notu almalarının oluşturulan portföylerin performansları üzerinde önemli bir etkisi olmadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abay, R., (2013). "Markowitz Karesel Programlama İle Portföy Seçimi: İMKB 30 Endeksinde Riskli Portföylerin Seçimi" Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(2), ss.194.
- Aktan, C., C., (2005). "Kurumsal Şirket Yönetimi", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(1), ss.150-191.
- Aras, G., (2006). "Kurumsal Yönetim ve Sürdürülebilir İşletme Performansı", Deloitte.
- Arı, M. ve Bayram, G., (2017). "Kurumsal Yönetim Açısından Sosyal Sorumluluk ve Çevre Muhasebesinin İncelenmesi" Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), ss.533-545.
- Arsoy, A., P., (2008). "Kurumsal Şeffaflık ve Muhasebe Standartları", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), ss.17-35.
- Baskıcı, Ç., (2015). "Kurumsal Yönetim Uygulamalarında İç Kontrol Sisteminin Önemi: Borsa İstanbul Şirketleri Üzerine Bir Araştırma", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(25), ss.163-180.
- Başat, R., (2010). "İşletmelerde Yönetim Kurulunun Yapısı, İşleyişi ve Performans Üzerine Etkisi: Denizli İli Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Beltratti, A., (2005). "The Complementarity Between Corporate Governance and Corporate Social Responsibility" The Geneva Papers on Risk and Insurance Issues and Practice, 30(3), ss.373-386.
- Beycan, M., (2013). "Kurumsal Yönetim ve Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Etkileri"; Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bianco, M. ve Casavola, P., (1999). Italian Corporate Governance: Effects on Financial Structure and Firm Performance. *European Economic Review*, 43(46), 1057-1069.
- Black, B., (2001). The Corporate Governance Behavior And Market Value Of Russian Firms. *Emerging Markets Review* 2(2), 89-108.
- Black, B., Jang, H., ve Kim, W., (2003). Does Corporate Governance Predict Firms' Market Values? Evidence from Korea. *Journal of Law, Economics & Organization*, 2(2), 366-413.
- Brealey, R., A., Myers, S., C., Marcus A., Çev.J., Bozkurt, Ü., Arıkan T. ve Doğukanlı, H., (2007). *İşletme Finansının Temelleri*. Literatür Yayıncılık, İstanbul
- Boyd, C., (1996). Ethics and The Issues Report in Corporate Governance: Raised by the Cadbury the United Kingdom. *Journal of Business Ethics*, 15(2), .167- 182
- Dağlı, H., Ayaydın, H. ve Eyüboğlu, K., (2010). Kurumsal Yönetim Endeksi Performans Değerlendirmesi: Türkiye Örneği. *Journal of Accounting and Finance*, 48, 18-31.
- Daştan, A. ve Bellikli, U., (2010). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Muhasebe Etkileşimi: Türkiye'de Kurumsal Yönetim Endeksine Dâhil İşletmelerde Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 177-208.
- Dincer, B., (2013). Kurumsal Yönetimin Farklı Teoriler Yoluyla Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 15-26.
- Doğan, M., (2018). Kurumsal Yönetimin Teorik Temelleri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 84-96.
- Drobotz, W., Scillhofer, A. ve Zimmermann, H., (2003). Corporate Governance and Firm Performance: Evidence from Germany. Basel, Switzerland: University of Basel.
- Ege, İ., Topaloğlu, E., E. ve Özyamanoğlu, M., (2013). Finansal Performans İle Kurumsal Yönetim Notları Arasındaki İlişki: BİST Üzerine Bir Uygulama. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(19), 100-117.
- Ertuğrul, F., (2008). Paydaş Teorisi Ve İşletmelerin Paydaşları İle İlişkilerinin Yönetimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31, 199-223.
- Gompers, P., Ishii, J., ve Metrick, A., (2003). Corporate Governance And Equity Prices. *The Quarterly Journal of Economics*, 107-154.
- Gökgöz, F., ve Günel, M., O., (2012). Türk Yatırım Fonlarının Portföy Performanslarının Analizi. *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 3-25.
- Güzeldere, H., (2014). Kurumsal Şeffaflık, Firma Değeri ve Firma Performansları İlişkisi: BİST İncelemesi. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İskenderoğlu, Ö., ve Karadeniz E., (2011). Optimum Portföyün Seçimi: İMKB 30 Üzerinde Bir Uygulama. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 235-257.
- Karan, M., (2004). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Klapper, L., F. ve Love, I., (2002). Corporate Governance, Investor Protection, and Performance in Emerging Markets. The World Bank.

- Kiyılar, M., ve Eroğlu, E., (2005). Tek Endeks Modeli ve Modelin İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Uygulanması. *İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 16(52), 17-25.
- Korkmaz, T., Aydın N., ve Sayılğan, G., (2013). *Portföy Yönetimi*. Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Kurtoğlu, R., ve Fırat, E., (2014). Finans Dünyasının Krizler Karşısındaki Belirsizliği Davranışsal Ekonomi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 87-101.
- Markowitz, H.,M., (1952). Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77- 91.
- Mohamad, S., (2004). The Importance of Effective Corporate Governance, *SSRN Papers*, 1-10.
- Öztürk, M., B. ve Demirgüneş, K., (2008). Kurumsal Yönetim Bakış Açısıyla Entellektüel Sermaye. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 396-411.
- Sakarya, Ş., (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi Kapsamındaki Şirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu ve Hissenedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Olay Çalışması (Event Study) Yöntemi İle Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 147-162.
- Sakarya, Ş., Yıldırım H., H., ve Yavuz, M., (2017). Kurumsal Yönetim Endeksi ve Katılım 30 Endeksi İle BİST 50 Endeksi'nin Performanslarının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi*, 474-487.
- Saldanlı, A., (2008). Kurumsal Yönetim Endeks Performansının Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8), 137-154.
- Sandıkçıoğlu, A., (2005). Kurumsal Yönetim Uyum Derecelendirmesi. Sermaye Piyasası Kurulu Ortaklıklar Finansmanı Dairesi, Yeterlik Etüdü, Ankara.
- Shleifer, A. ve Vishny, R., W., (1997). A Survey of Corporate Governance. *The Journal of Finance*, 52(2), 737-783.
- Sobacı, M., Z., (2007). Yönetişim Kavramı Ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 219-235.
- Söylemez, C., (2007). İşletmelerde Temsil Maliyetlerinin Test Edilmesi: Türk İmalat Sektörü Üzerine Amprik Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Temel, H., (2008). Bağımsız Denetimde Sarbanes Oxley Kanunu ve SPK Düzenlemelerinin Karşılaştırılması. *Finans Politik & Politik Yorumlar*, 45(519), 81-96.
- Toraman, C., ve Abdioğlu, G., (2008). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Kurumsal Yönetim Uygulamalarında Zayıf ve Güçlü Yanları: Derecelendirme Raporlarının İncelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40), 96-109.
- Uğurlu, M., Erdaş, M., L. ve Eroğlu, A., (2016). Portföy Yönetiminde Sistemati Olmayan Riski Azaltacak Bir Doğrusal Programlama Model Önerisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 147-174.
- Urhan, O., (2010). Nicel Tekniklerin Optimal Portföy Seçiminde Uygulanabilirliği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uzuner, H., (2002). Tek Endeks Modeli ile 1995-2000 Yıllarında İMKB Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul.
- Yazgan, K., (2017). Kurumsal Yönetim Derecelendirmesinin Hisse Senedi Performansına Etkisi: Bist Kurumsal Yönetim Endeksi Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Yıldız, F. ve Doğan, M., (2012). Genel Müdür'ün Yönetim Kurulu Üyesi Olması Halinin Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı Firmalarının Performansına Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 353-366.
- Yücel, E., (2016). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıtlar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 27-41.
- Zengin, A., N., (2014). Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Borsa'da İşlem Gören Şirketlerin Kurumsal Yönetim İlkeleri Çerçevesinde Performanslarının Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Sirketiletisim/Index/dkkyi>

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 01.02.2020 | Kabul Tarihi: 15.06.2020

İŞLETME SAHİPLERİ VE YÖNETİCİLERİNİN BAĞIMSIZ DENETÇİ ALGISI VE BAĞIMSIZ DENETİMDEN BEKLENTİLERİ*

Prof. Dr. Hakan ERKUŞ

İnönü Üniversitesi İİBF, İşletme İnönü
Üniversitesi
hakan.erkus@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0925-9396>

Halime KARACA

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi
<https://orcid.org/0000-0003-0218-3851>

Atıf/Citation: Erkuş, H., Karaca, H. (2020). İşletme Sahipleri ve Yöneticilerinin Bağımsız Denetçi Algısı ve Bağımsız Denetimden Beklentileri. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 288-312.

Öz

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı değişim; finansal, sosyal ve kültürel alanda etkisini göstermektedir. Yaşanan bu hızlı değişim sonucu ekonomik gelişmelerle birlikte işletmeler büyüyerek uluslararası alanda faaliyet göstermekte, muhasebe işlemleri daha da karmaşık hale gelmektedir. Bu gelişmeler; doğru ve güvenilir bilgi elde etmenin önemini artırmakta; işletmelerin güvenilir ortak bir finansal raporlama dili kullanmalarını, finansal tablolarının mevzuata uygun hazırlanmasını ve alanında uzman, tarafsız üçüncü kişilerce belirli standartlara göre düzenli olarak denetlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren Büyük ve Orta Boy İşletmelerin sahip ve yöneticilerinin bağımsız denetçi algısının test edilmesi, bağımsız denetimden beklentilerinin ortaya konulmasıdır. Ülkemiz genelinde bağımsız denetim hizmeti alan şirketler üzerinde anket uygulaması gerçekleştirilmiş ve bu işletmelerin bağımsız denetçi algısı ve bağımsız denetimden beklentileri incelenmiştir. Nicel yöntemle gerçekleştirilen araştırmada veri analizi yapılmıştır. Araştırma da bağımsız denetimin işletmenin iç kontrol sisteminin etkinliğini

* Bu makale “Büyük ve Orta Boy İşletmelerin Sahipleri Ve Yöneticilerinin Bağımsız Denetçi Algısı ve Bağımsız Denetimden Beklentilerine Yönelik Bir Araştırma” isimli Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Söz konusu Yüksek Lisans Tezi İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi Tarafından 2018/1191 Proje Numarası İle Desteklenmiştir

artırdığı, işletme yöneticilerine ve işletmeyle ilgili diğer kesimlere bilgi akışına olumlu katkı sağladığı, bağımsız denetçilerin denetim faaliyetini yürütürken tarafsız ve önyargısız davrandığı, işletmedeki hata ve hilelerin önlenmesine olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim, Bağımsız Denetçi.

BUSINESS OWNERS AND MANAGERS PERCEPTION OF INDEPENDENT AUDITORS AND INDEPENDENT AUDIT EXPECTATIONS

Abstract

Rapid change in information and communication technologies has taken effect in the financial, social and cultural field. In consequence of this rapid change accompanied by economic developments enterprises operate internationally by growing; accounting transactions are becoming more complicated. These developments increasing the importance of obtaining accurate and reliable information necessitate some occasions which are to use a reliable common financial reporting language by enterprises, to prepare financial statements in accordance with the legislation and to audit financial statements according to certain standards by specialists and impartial third parties.

The aim of this study is to test independent auditor perception of large and medium-sized enterprises' owner and managers in Turkey and to demonstrate its expectations from the independent audit. The questionnaire is conducted throughout the companies which have independent auditing services over our country in general; these enterprises' expectations from independent auditing perception and independent auditing are analyzed. Data analysis in this research which is conducted by quantitative method is done. In the research, it was concluded that independent audit increases the effectiveness of the internal control system of the enterprise, contributes positively to the information flow to the business managers and other segments related to the business, independent auditors act impartially and without prejudice while conducting the audit activity, and contributes positively to the prevention of mistakes and frauds in the business.

Key Words: Independet Audit, Independet Auditor.

1. GİRİŞ

18. yy. sonlarında yaşanan sanayi devrimine kadar küçük ve tek ortaklı işletmeler faaliyet gösteriyordu. Sanayileşme ile beraber işletmelerin ölçekleri büyümüş ortak sayıları artmıştır. Bu durum bir yandan işletmenin yönetimini karmaşıklaştırmış, öbür yandan işletmelerin daha çok mali kaynağa başvurmuşlarına neden olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte işletmeler alanında uzman yöneticilerle çalışmaya başlamış, ilerleyen zamanda işletmenin ortakları ile yöneticileri arasında asimetrik bilgi oluşmasına ve de çıkar çatışmalarına neden olmuştur (Messier, 1997:6).

İşletmelerin amacı, sınırlı kaynaklar ile kârlarını en üst seviyeye çıkarmak iken, tasarruf sahiplerinin amacı en kârlı alanlara yatırım yapmaktır. İşletmeler ve tasarruf sahipleri yatırım kararlarını işletmelerin finansal durumunu ortaya koyan finansal tablolara göre alırlar. Bu durum tasarruf sahipleri ile finansal tabloların hazırlanmasından sorumlu işletme yönetimi arasında çıkar çatışması yaşanmasına, bilinçli veya farkında olmadan bilgilerin işletme çıkarları doğrultusunda yanlış beyan edilmesi kanısının oluşmasına neden olur (Kaval, 2008: 7). Bu bağlamda denetim, işletmelere fon temin edenler ile ortakları ve ortaklar ile yöneticileri arasında asimetrik bilginin azaltılmasında önemli bir görev üstlenmektedir.

İşletmenin finansal durumunu ortaya koyan finansal tablolar, birer iddia niteliğindedir. Finansal tablolardan elde edilen bilgileri kullanan işletme içi ve işletme dışı karar alıcıları, doğru ve isabetli kararlar alabilmek için güvenilir bilgiye ihtiyaç duyarlar. Bilgi kullanıcıları, bilginin doğruluk ve güvenilirliğini tahlil etme imkânı bulamayacağından; bağımsız, alanında yetkin üçüncü bir kişiye ihtiyaç duyarlar. Bu durumda devreye bağımsız denetim girer (Karacan ve Uygun, 2016: 33).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bağımsız denetim; muhasebe sisteminin oluşturduğu mali tabloların muhasebe standartlarına uygunluğunu, denetim standartlarına göre inceleyerek, mali tablolarda yer alan bilgilerin güvenilirliğini artırır. Bağımsız denetim sonucu oluşturulan raporlar, başta tasarruflarını yüksek karlı yatırımlara dönüştürmek isteyen yatırımcılar olmak üzere, ilgili tarafları, güvenilir bilgiye ihtiyacı olan herkesi ilgilendirmektedir (Arıkan, 2010: 7).

Bu çalışmada; bağımsız denetim ve bağımsız denetçi kavramlarına kısaca değinilmiş, bağımsız denetim hizmeti alan şirketlerin bağımsız denetçi algısı ve bağımsız denetimden beklentileri tespit edilmeye çalışılmış, bu kapsamda söz konusu şirketlere anket uygulanmıştır. Araştırmaya katılan katılımcılarla ilgili genel bilgiler verilmiş, belirlenen değişkenler doğrultusunda bu şirketlerin bağımsız denetçi algısı ve bağımsız denetimden beklentileri irdelenmiştir. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiş; frekans analizi, faktör analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon analizi, hipotez testi ve fark testleri yapılmıştır.

2. BAĞIMSIZ DENETİM

Günümüzde işletmelerin gerek sayı gerek hacim olarak büyümesi, işletmeler arası ticari ilişkilerin giderek artması, sosyal ve ekonomik değişim, finansal verilerde sayısal bir artışa neden olmuş ve bu veriler finansal tabloların içeriğindeki karmaşıklığı arttırmıştır. Söz konusu olayların finansal bilgilere ilişkin etkisini incelemek ve finansal tabloların güvenilirlik derecesini artırmak amacıyla oluşturulan yöntemlerden biri de bağımsız denetimdir (Kavut, 2001:2).

Denetim kavramının Anglo-Sakson ülkelerinde karşılığı “auditing” kelimesi olup bu kavramın kökeni Latince “işitme ya da dinleme” manasına gelen “audire” fiiline dayanmaktadır. Bu fiilin manası, eski dönemlerde seçilen uzman kişilerin, belli alanlarda yetkili kişilerin yaptıkları işleri dinleyerek, doğruları bulmaya çalışmalarıdır (Bozkurt, 2006: 17).

Denetim, Türk Dil Kurumunca yayınlanan Türkçe sözlükte “bir işin doğru ve yönetime uygun olarak yapılıp yapılmadığını incelemek, murakabe etmek, teftiş ve kontrol etmek” şeklinde tanımlanmıştır (TDK: 2016).

Bağımsız denetim, işletmenin talebi üzerine ve imzalanan denetim sözleşmesi kapsamında gerçekleştirilir. Bu bağlamda işletme yetkililerince hazırlanan finansal tablolarda sunulan bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve esasları doğrultusunda yasalara uygunluğu hususunda görüş oluşturmak amacıyla işletmelerin muhasebe sistemi ile iç kontrol sistemi incelenir (Çaldağ, 2007: 42).

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından hazırlanan “Bağımsız Denetim Yönetmeliğine” göre: “Bağımsız denetim: Finansal tablo ve diğer finansal bilgilerin, finansal raporlama standartlarına uygunluğu ve doğruluğu hususunda, makul güvence

sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtlarının elde edilmesi amacıyla, denetim standartlarında öngörülen gerekli bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak defter, kayıt ve belgeler üzerinden denetlenmesi ve değerlendirilerek rapora bağlanması sürecidir”.

Bağımsız denetimin;

- Finansal tablolar hakkında olumlu ya da olumsuz bir görüş oluşturmak
- Hata ve hileleri belirleyerek ortaya çıkarmak
- Hata ve hilelerin oluşmasını engellemek
- Denetim hizmeti alan işletmenin üst yönetimine tavsiyelerde bulunmak gibi amaçları da vardır (Haftacı, 2016: 9).

3. BAĞIMSIZ DENETÇİ

KGK'nın Bağımsız Denetim Yönetmeliği'nin 4. maddesinde “Bağımsız denetçi: denetim faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere, 3568 sayılı yasaya göre serbest muhasebeci mali müşavir veya yeminli mali müşavir ruhsatına sahip meslek mensupları arasından Kurumca yetkilendirilen kişidir”.

Denetçi, denetim faaliyetlerini gerçekleştiren, mesleki tecrübe, bilgi ve yüksek ahlaki değerlere sahip, çalışmalarında gerekli hassasiyeti ve özeni gösteren kişidir (Güredin, 2006: 31). Denetçinin yaptığı denetim çalışmalarında istenilen başarıyı sağlayabilmesi, denetçinin mesleki bilgi ve tecrübesi kadar tarafsızlığına da bağlıdır (Haftacı, 2016: 14).

Sermaye Piyasası Kanunu, bağımsız denetim kurumlarının bağımsız denetim yetkisi verdiği her kidedeki elemanını bağımsız denetçi diye tanımlamıştır. Bağımsız denetçiler denetçiliği meslek edinen, çalıştıkları işletmelere denetim hizmeti sunan ve bağımsız çalışan kimselerdir. Hizmet verdikleri işletmeyle işi-işveren ilişkisi ile bağlı olmamaları bağımsız denetçileri diğer denetçilerden ayıran önemli bir özelliktir (Haftacı, 2016: 15).

Bağımsız denetçiler, finansal tabloların denetimlerini Bağımsız Denetim Standardına uygun olarak yürütürler. BDS'ler bağımsız denetim sırasında bağımsız denetçiye düşen genel sorumlulukları düzenler. BDS 200'de mali tabloların denetiminde denetçinin amaçları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır;

Finansal tablolarda, hata ya da hileden kaynaklanan önemli bir yanlışlık olup olmadığına dair makul güvence sağlamak ve söz konusu tabloların finansal raporlama çerçevesine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığına ilişkin görüş oluşturmak,

Finansal tablolara ilgili raporlamaları yaparak BDS'lerin gerekli kıldığı bildirimleri yapmaktır.

Bağımsız denetçinin makul güvence elde edemediği ve denetçi raporunda yer alan sınırlı olumlu görüşün mali tablolardan yararlananlara yapılacak bildirimlerde yetersiz kaldığı bütün hallerde, BDS'ler denetçinin görüş bildirmekten kaçınmasını ya da mevzuatta yer alan hükümlere göre denetimden çekilmek mümkün ise denetimden çekilmesini gerektirir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Kavut (2001) çalışmasında; bağımsız denetim hizmeti alan işletmelerin, aldıkları hizmetin kalitesine ilişkin görüş ve davranışlarına yönelik tespitler yapmıştır. Araştırma Sermaye Piyasası Kanunu'na tabi olduklarından bağımsız denetim yaptırma zorunluluğu olan 313 halka açık şirket yöneticileri üzerine anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda denetim hizmeti alan işletmelerin kaliteli bir denetim hizmetinin, muhasebe ve denetim bilgileri yeterli düzeyde olan denetçilerle sağlanmasının mümkün olduğunu belirtmiştir.

Ulusoy (2006), çalışmasında halka açık anonim ortaklıklarda bağımsız dış denetimi teorik olarak incelemiş, bağımsız denetim sisteminin işleyişi, denetim sözleşmesi, denetimin tarafları, denetimin sonuçlanması durumunda hukuki ve cezai yükümlülüklerle değinmiş, denetim faaliyetlerini bütün yönleriyle ortaya koymuştur.

Altıntaş (2007), denetim hizmeti alan halka açık şirket yöneticileri ve denetçilerin ülkemizde halka açık şirketlerde bağımsız denetimin kalitesinin nasıl algılandığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda öncelikle denetçinin yetkin olması gerektiği, yeterli bilgi ve deneyime sahip olunması durumunda kaliteli bir denetim hizmetinin verilebileceğinin mümkün olacağı tespit edilmiştir.

Erol (2008), işletmelerde yaşanan yolsuzluklara karşı denetimden beklentileri teorik olarak incelemiş, yolsuzluk, hata ve hile kavramlarını açıklamış, bağımsız denetçilerin sorumluluklarının nasıl olması gerektiğini irdelenmiştir. Yolsuzluklarla mücadele etmede kurumsal yönetimin etkin uygulanması ve denetimin şartlarının yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamış ve dürüst yöneticilere, yeterli yetkinliğe sahip denetçilere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

Esendemir (2011), çalışmasında finansal bilginin güvenilirliğiyle ilgili bağımsız denetimin amacı ve denetim sürecinde son gelişmeleri teorik olarak incelemiştir. Çalışmaya göre finansal bilginin güvenilirliği ile ilgili son dönemde yaşanan gelişmeler sebebiyle ulusal ve uluslararası düzenleyici kurumların bağımsız denetimle ilgili çalışmaları hızlanmış, finansal bilginin güvenilirliğini arttırmak için bağımsız denetimin kalitesi gittikçe önem kazanmıştır.

Baskan (2013) çalışmasında; hata ve hilelerinin önlenmesinde bağımsız denetim firmalarının rolü ve etkinliğinin ölçülmesini hedeflemiş, muhasebe ve denetim skandalları ile şirket iflaslarını incelemiştir. Bağımsız denetim kurumlarının etkinliğini ölçebilmek için İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören şirketlerde yapılan anket uygulaması ile konuya ilişkin algılara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile denetlenen şirketlerin halka açıklık oranı, faaliyet süreleri, çalışan sayıları ve kişilerin mesleki unvanlarının bağımsız denetim firmalarının etkinliğini arttırmada doğrudan rol oynamadığı tespit edilmiştir.

Aqel (2013), Türkiye'deki finansal tablo kullanıcıları ile bağımsız denetçiler arasında bağımsız denetim faaliyetleri ve bağımsız denetçinin görev ve sorumluluklarına dair beklenti farkları olup olmadığını araştırmıştır. SPK'nin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda yetkili denetim kuruluşlarında çalışan bağımsız denetçiler, aracı kuruluşların yöneticileri ve halka açık şirket yöneticilerine anket uygulamaları sonucunda taraflar arasında bağımsız denetim uygulamalarına ilişkin beklenti farklarının olduğunu tespit etmiş, ülkemiz dışında birçok ülkede de denetimden beklenti farklılığı sorununun var olduğunu belirtmiştir.

Yıldız ve Baskan (2014) çalışmalarında, muhasebe hilelerinin önlenmesinde kullanılan araçlar irdelenmiş, konuya ilişkin adı Borsa İstanbul (BİST)'da faaliyet gösteren halka açık şirketlerin yöneticilerine veya muhasebe finans yöneticilerine yönelik yapılan çalışmada; iç denetim, iç kontrol ve bağımsız denetim faaliyetlerinin şirketlerin mali tablolarında karşılaşılan hileleri önlemede başlıca araçlardan biri olduğu ortaya konmuştur.

Çalüyurt ve Kesimli (2015), çalışmalarında Avrupa'da bağımsız denetim mevzuatında yaşanan gelişmelerin ülkemize yansımalarını teorik olarak incelemişlerdir. Araştırmalarında Türkiye'de denetim faaliyetlerinin geçmişi, AB ve ABD ile mukayese edildiğinde yeni olmasına rağmen mevzuat konusunda muhasebe alanında dünyanın gelişmiş ülkelerinin gerisinde kalmadığını denetim alanında da benzer durumda olduğunu belirtmişlerdir. ABD'deki mevzuat değişiklikleri ile AB yönergeleri ve olumlu uygulamaların, yakından takip edildiğini, TTK'nin yürürlüğe girmesi, KGK'nin oluşturulmasının zamanlama olarak AB mevzuatının öngördüğü tarihlerde gerçekleştirildiğini açıklamışlardır.

Uzay ve Bayat (2016), çalışmalarında TTK'nin getirdiği yenilikler ve tartışmalı konuları teorik olarak incelemişlerdir. Bağımsız denetime ilişkin düzenlemeler ve bu düzenlemeler gerçekleştirilinceye kadar geçen süreçte yaşanan gelişmeleri tarih sırasına göre özetlemişlerdir. Çalışmalarında denetim standartları ve KGK'nin faaliyetleri ile bağımsız denetimin etkinliğinin ve kalitesinin artırılmasına ilişkin düzenlemeleri açıklamışlardır.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

5.1. Araştırmanın Amacı

Bağımsız denetimin amaçlarının yerine getirilememesi durumunda ortaya çıkan problemler sadece finansal tablo kullanıcılarını değil, ekonomik yapının tamamını etkilemektedir. Bağımsız denetimde istenilen faydanın sağlanması, kalitenin artırılması için finansal raporları kullananların beklentilerinin tespiti büyük önem arz etmektedir. Çalışmada işletme sahipleri ve yöneticilerinin bağımsız denetimden beklentilerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve bağımsız denetim ve denetçi algısının tespiti ve bu algıya ilişkin önemli faktörlerin ve sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır.

5.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Çalışmada ana kütle, ülkemiz genelinde bağımsız denetim hizmeti alan 6081 şirketin sahipleri ve yöneticilerinden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında 360 şirkete ulaşılmış, ancak 119 şirketten dönüş sağlanabilmiştir. Dönüşü sağlanan anketlerin 102 adedi elverişli bulunarak analiz kapsamına alınmıştır.

Anket sorularının; cevap verme açısından belirli bir bilgi birikimini gerektirmesi nedeniyle özellikle konuya daha vakıf olduklarını düşünülen şirket sahipleri ve yöneticilerinin yanıtlaması beklenmiş, muhasebe finans müdürü veya yardımcısı, genel müdür veya genel müdür yardımcısı ve üst yönetim dışındaki departmanlarda çalışan personellerden alınan cevaplar dikkate alınmamıştır. Bu araştırmanın yapıldığı ana kütleli oluşturan firma sahipleri ve yöneticilerinin pozisyonları gereği yoğun çalışıyor olması ve soruları cevaplandırmada bir takım şirket prensiplerinin işlemesi çalışmayı zorlaştırıcı etkenler arasında yer almaktadır.

5.3. Araştırmanın Metodolojisi

Çalışmada, veri toplama metotlarından biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Oluşturulan anket formunun ilk bölümünde ankete katılan işletme sahipleri ve yöneticilerine ilişkin demografik sorulara, ikinci bölümde ise denetçi ve denetimle ilgili araştırmaya katılanların görüşlerini belirleyecek 42 adet toplamda 50 yargı ifadesine yer verilmiştir. Araştırmanın, amacına ulaşabilmesi açısından uygulanan anket çalışmasında 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Cevap seçenekleri 1 ile 5 arasında ölçeklendirilmiş olup, 5: Tamamen Katılıyorum, 4: Katılıyorum, 3: Kısmen Katılıyorum, 2: Katılmıyorum, 1: Tamamen Katılmıyorum şeklinde değerlendirilmiştir.

Anketin işletme sahiplerine ve yöneticilerine doldurtulması aşamasında; yüz yüze görüşme ve firmalara e posta gönderme şeklinde veri toplanmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE ANALİZİ

Nicel yöntemle gerçekleştirilen araştırmada veri analizi yapılmıştır. Analizlerde öncelikle araştırmaya katılan grubun özelliklerinin tespiti ve katılımcıların ifadelerine verdikleri yanıtların ne şekilde dağıldığını belirlemek için frekans analizi yapılmış, ortalama değerler hesaplanmış, katılımcıların kendi içlerinde yanıtlarının birbirlerine uzaklıklarını belirlemek için standart sapma değerleri belirlenmiştir. Ardından ölçeklere ilişkin açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu analiz ile kullanılan ölçeğin açıklandığı faktörler ve bu faktörleri oluşturan soruların değişkenleri ölçekliliği tespit edilmiştir. Faktör analizini, faktörlerin güvenilirliğini test etmek üzere güvenilirlik analizi takip etmiştir. Güvenilir faktörlerin ağırlıkları hesaplanıp her birinin arasındaki ilişkiyi gözlemlemek üzere korelasyon analizi uygulanmıştır. Son olarak değişkenlerin demografik gruplar açısından farklılıkları parametrik olmayan fark testleriyle test edilmiştir. SPSS ile gerçekleştirilen tüm istatistiksel hesaplamalarda anlamlılık düzeyi 0,05 olarak kabul edilmiştir.

6.1. Araştırma Örnekleminin Özellikleri

Araştırma örneklemini 102 kişiden oluşmaktadır. Örneklem sayısının belirlenmesinde “30’dan büyük 500’den küçük örnek büyüklükleri birçok araştırma için yeterlidir” (Altunışık vd., 2007) ifadesi ile ankete katılan 102 katılımcı analize dahil edilmiştir. Anket çalışmasında örneklemin bir takım demografik özelliklerini öğrenmek üzere katılımcılara bazı sorular sorulmuştur. Bu sorular cinsiyet, yaş, eğitim, çalışılan sektör, çalışan sayısı, iş yerindeki pozisyonları ve mesleki deneyim bilgilerini kapsamaktadır. Elde edilen veriler frekans analizi ile analiz edilmiş, sonuçlar yorumlanmıştır.

6.2. Frekans Analizi ve Sonuçlarının Yorumu

Frekans dağılımı; bir veya daha fazla değişkenin değerlerinin dağılımına ait özelliklerini göstermek için, verileri sayı ve yüzde olarak veren istatistiksel bir sonuçtur. Frekans dağılımı grafik şeklinde verilebileceği gibi, tablo şeklinde de verilebilir.

Anket uygulamasına katılan işletme sahipleri ve yöneticilerinden elde edilen verilere ilişkin frekans dağılım tabloları ve bu tablolarda yer alan verilerin analizi aşağıdaki gibidir:

Tablo1: Araştırmaya Katılan İşletme Sahipleri ve Yöneticilerinin Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	16	15,7
	Erkek	86	84,3
Yaş	20-30	10	9,8
	31-40	38	37,3
	41-50	36	35,3
	51 üzeri	18	17,6
Mesleki Deneyim	0-5	7	6,9
	6-10	15	14,7
	11-15	20	19,6
	16-20	21	20,6
	20 üzeri	39	38,2
Eğitim Durumu	Ön lisans	6	5,9
	Lisans	74	72,5
	Yüksek lisans	22	21,6
İşyerindeki Pozisyon	İşletme sahibi veya ortağı	4	3,9
	Yönetim Kur. Baş. veya Üyesi	6	5,9
	Genel Md. veya Gen. Md. Yrd.	18	17,6
	Muhasebe Fin. Md. veya Yrd.	74	72,5
Faaliyet Sektörüne Göre Dağılım	Üretim İşletmesi	75	73,5
	Hizmet İşletmesi	20	19,6
	Perakende İşletmesi	7	6,9
Çalışan Sayısı	0-199	6	5,9
	200-400	50	49,0
	400 üzeri	46	45,1
Bağımsız Denetime Tabi misiniz?	Evet	102	100
	Hayır	0	0
	Toplam	102	100

Araştırma kapsamına alınan 102 katılımcının demografik özelliklerine Tablo 1’de yer verilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %84’ü erkek, geri kalanı da kadınlardan oluşmakta ve yaş ortalaması 38’dir. Bu kişiler çoğunlukla üniversite mezunu (%73) olup, %6’sı ön lisans ve diğer %22’si ise lisansüstü eğitim seviyesindedir. Genel olarak üretim işletmesinde çalışan (%74) katılımcıların iş yerleri 200 üzeri çalışana sahip büyük işletmelerdir (%94). Yapılan görüşmelerin yarısından fazlası (%73) muhasebe, finans müdürü veya yardımcılarıyla gerçekleştirilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi ankete katılan işletmelerin tamamı denetime tabidir.

Çalışmanın bu bölümünde işletme sahipleri ve yöneticilerinin bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algılarına yönelik verilen ifadelerin yanıtlarına yer verilmiştir. Anketin 2. bölümünde araştırmaya katılan katılımcıların beklentileri ve algılarına ilişkin düşüncelerini ortaya koymak amacıyla, ankette yer alan ifadelere katılıp katılmadıklarını seçeneklerden birini işaretleyerek

belirtmeleri istenmiştir. Alınan yanıtlara, “tamamen katılıyorum” yanıtı 5, “tamamen katılmıyorum” yanıtı 1 olmak üzere, 1 ile 5 arası bir ağırlık verilmiş ve araştırmada yer alan her bir ifade için ağırlıklı ortalama hesaplanmıştır. İşletme sahipleri ve yöneticilerinin bu beklenti ve algılarına ilişkin frekans, ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2 İşletme Sahipleri ve Yöneticilerinin; Bağımsız Denetçi Algısı ve Bağımsız Denetimden Beklentilerine Yönelik Frekansları, Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

			Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Tamamen Katılmıyorum	Ortalama	Standart Sapma
9	Bağımsız denetçi denetim görevini yerine getirirken önyargısız, objektif ve tarafsız davranır.	F	68	29	3	1	1	4,59	0,694
		%	66,7	28,4	2,9	1,0	1,0		
10	Denetçi rotasyonu, denetçinin bağımsızlığını artırır.	F	49	41	8	4	-	4,32	0,786
		%	48,0	40,2	7,8	3,9	-		
11	Denetim firmasının denetlediği firmaya denetim dışı hizmet vermesi denetçinin bağımsızlığını zedeler.	F	49	22	18	12	1	4,04	1,107
		%	48,0	21,6	17,6	11,8	1,0		
12	Bağımsız denetçi, finansal tablolardaki hata ve hileleri tespit ederek raporlamakla yükümlüdür.	F	58	42	6	5	1	4,38	0,879
		%	56,9	31,4	5,9	4,9	1,0		
13	Bağımsız denetçi, işletme faaliyet raporunu denetlemekle yükümlüdür.	F	27	39	23	12	1	3,77	1,004
		%	26,5	32,2	22,5	11,8	1,0		
14	Bağımsız denetçi, iç denetim raporlarının etkinliğini incelemekle yükümlüdür.	F	27	38	20	14	3	3,70	1,065
		%	26,5	37,3	19,6	13,7	2,9		
15	İşletmenin sürekliliği ve geleceğini tehdit eden unsurları tespit etmek denetçinin sorumluluğundadır.	F	24	27	22	28	1	3,44	1,157
		%	23,5	26,5	21,6	27,5	1,0		
16	Bağımsız denetçi, muhasebe işlemlerinin mevzuat ve TMS ye uygun olmasından sorumludur.	F	38	30	15	16	3	3,82	1,181
		%	37,3	29,4	14,7	15,7	2,9		
17	Bağımsız denetçi, iç kontrol sistemini kurmaktan sorumludur.	F	6	14	23	46	13	2,55	1,068
		%	5,9	13,7	22,5	45,1	12,7		
18	Bağımsız denetçi, yasadışı olayları tespit etmekle sorumludur.	F	25	35	28	11	3	3,67	1,056
		%	24,5	34,3	27,5	10,8	2,9		
19	Bağımsız denetçi, denetlenen firmanın hile ve yolsuzluğa bağlı iflasından sorumludur.	F	16	25	28	24	9	3,15	1,206
		%	15,7	24,5	27,5	23,5	8,8		
20	Bağımsız denetçi, hile ve yolsuzlukları ortaya çıkarmaması durumunda zarar görenlerin zararından sorumludur.	F	14	22	26	28	12	2,98	1,235
		%	14,7	21,6	26,5	23,5	13,7		
21		F	15	22	27	24	14	3,00	1,266

	Bağımsız denetçi raporlamadan zarar görenlerin zararından sorumludur.	%	14,7	21,6	26,5	23,5	13,7		
22	Bağımsız denetçi yasadışı olayları yargıya bildirmek zorundadır.	F	28	35	10	26	3	3,58	1,222
		%	27,5	34,3	9,8	25,5	2,9		
23	Bağımsız denetçi, işletmenin yararına olan hata ve hileleri dikkate almamalıdır.	F	3	8	11	47	33	2,03	1,009
		%	2,9	7,8	10,8	46,1	32,4		
24	Bağımsız denetçinin hazırladığı denetim raporu açıklayıcı ve aydınlatıcı olmalıdır.	F	77	24	1	-	-	4,75	0,460
		%	75,5	23,5	1,0	-	-		
25	Bağımsız denetçinin denetim sonunda verdiği olumlu görüş işletmenin finansal tablolarında hata ve hile bulunmadığına tam güvence sağlamalıdır.	F	46	31	14	9	2	4,08	1,059
		%	45,1	30,4	13,7	8,8	2,0		
26	Bağımsız denetçinin finansal tablolara makul güvence vermesi yeterlidir.	F	21	41	28	10	2	3,68	0,979
		%	20,6	40,2	27,5	9,8	2,0		
27	Bağımsız denetçi, raporlarında teknik terimlerden ziyade sade ve anlaşılır bir dil kullanmalıdır.	F	-	2	12	44	44	1,73	0,747
		%	-	2,0	11,8	43,1	43,1		
28	Denetim raporları; işletmelere kredi veren kişi, kurum ve yatırımcılara doğru bilgiler sağlar.	F	48	44	9	1	-	4,36	0,686
		%	47,1	43,1	8,8	1,0	-		
29	Bağımsız denetim, finansal tablolara olan güven düzeyini artırır.	F	52	38	10	2	-	4,37	0,744
		%	51,0	37,3	9,8	2,0	-		
30	Şirket satın almada bağımsız denetim raporlarına bakılır.	F	31	36	25	8	2	3,84	1,012
		%	30,4	35,3	24,5	7,8	2,0		
31	Bağımsız denetim işletme sahipleri ile profesyonel yönetici arasındaki bilgi asimetrisini ortadan kaldırır.	F	8	34	41	16	3	3,27	0,924
		%	7,8	33,3	40,2	15,7	2,9		
32	Bağımsız denetim işletmelerin şeffaflığına katkı sağlar ve piyasada güvenilirliği artırır.	F	50	44	8	-	-	4,41	0,635
		%	49,0	43,1	7,8	-	-		
33	Bağımsız denetim raporları işletmeye danışmanlık işlevi görür ve verimliliğini artırır.	F	28	37	27	7	3	3,78	1,021
		%	27,5	36,3	26,5	6,9	2,9		
34	Bağımsız denetim yönetime firma ile ilgili doğru bilgi akışı sağlar.	F	33	40	29	-	-	4,04	0,783
		%	32,4	39,2	28,4	-	-		
35	Bağımsız denetim işletme bünyesindeki yönetici ve çalışanların hata ve hile yapmasını azaltır.	F	39	40	22	1	-	4,15	0,788
		%	38,2	39,2	21,6	1,0	-		
36	Bağımsız denetim iç kontrol sisteminin etkinliğini artırır.	F	36	48	12	5	1	4,11	0,866
		%	35,3	47,1	11,8	4,9	1,0		
37	Bağımsız denetim, muhasebe hatalarının düzeltilmesini sağlar.	F	30	44	20	8	-	3,94	0,899
		%	29,4	43,1	19,6	7,8	-		

38	Bağımsız denetim işletme faaliyetlerinin vergi mevzuatına uygun yapılmasına katkı sağlar.	F	32	37	20	12	1	3,85	1,028
		%	31,4	36,3	19,6	11,8	1,0		
39	Bağımsız denetim işletmelerin kurumsallaşması sürecinde olumlu katkı sağlayacaktır.	F	44	36	20	2	-	4,20	0,821
		%	43,1	35,3	19,6	2,0	-		
40	Bağımsız denetim, aile şirketlerinde çıkar çatışması ve şirkete zarar verecek durumları engeller.	F	17	31	36	15	3	3,43	1,029
		%	16,7	30,4	35,3	14,7	2,9		
41	Bağımsız denetimden geçen finansal tablolar işletmelerin uygun maliyetli kredi bulmasını kolaylaştırır.	F	33	40	20	9	-	3,95	0,937
		%	32,4	39,2	19,6	8,8	-		
42	İç kontrol sistemi olmayan işletmelerde muhasebe departmanının iş yükünü artırır.	F	17	43	32	9	1	3,65	0,897
		%	16,7	42,2	31,4	8,8	1,0		
43	Bağımsız denetçinin yeterli mesleki yeterliliğe sahip olmaması denetimin kalitesini düşürecektir.	F	60	32	6	1	3	4,42	0,884
		%	58,8	31,4	5,9	1,0	2,9		
44	Bağımsız denetim işletmede maliyet artışına neden olmaktadır.	F	9	13	35	36	9	2,75	1,071
		%	8,8	12,7	34,3	35,3	8,8		
45	Bağımsız denetim faydası olduğu için yaptırılır.	F	25	43	23	8	3	3,77	1,004
		%	24,5	42,2	22,5	7,8	2,9		
46	Bağımsız denetçi aldığı parayı hak etmektedir.	F	15	46	33	6	2	3,65	0,875
		%	14,7	45,1	32,4	5,9	2,0		
47	Bağımsız denetim ücretleri yüksektir.	F	15	18	49	17	3	3,25	0,999
		%	14,7	17,6	48,0	16,7	2,9		
48	Bağımsız denetçiler, denetim teknik ve prosedürlerini uygulamak yerine kağıt üzerinde bir denetim raporu düzenlemektedir.	F	6	8	35	42	11	2,57	0,990
		%	5,9	7,8	34,3	41,2	10,8		
49	Şirket sahip ve ortaklarının bağımsız denetim konusunda bilinçlendirilmesi için eğitime tabi tutulmalıdır.	F	27	46	22	7	-	3,91	0,869
		%	26,5	45,1	21,6	6,9	-		
50	İşletme sahiplerinin bağımsız denetime dair bilgi düzeyleri artırılmalıdır.	F	35	47	17	3	-	4,12	0,787
		%	34,3	46,1	16,7	2,9	-		

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; bağımsız denetçinin hazırladığı denetim raporunun açıklayıcı ve aydınlatıcı olması gerektiği (ortalaması 4,75), bağımsız denetçinin denetim görevini yerine getirirken önyargısız, objektif ve tarafsız davrandığı (ortalaması 4,59), denetçi rotasyonunun, denetçinin bağımsızlığını artırdığı (ortalaması 4,32), denetçinin yeterli mesleki yeterliliğe sahip olmaması durumunda denetimin kalitesini düşüreceği (ortalaması 4,42), denetçinin finansal tablolardaki bütün hata ve hileleri tespit ederek raporlamakla yükümlü olduğu (ortalaması 4,38), bağımsız denetçinin denetim sonunda verdiği olumlu görüşün işletmenin finansal tablolarında hata ve hile bulunmadığına tam güvence sağlaması gerektiği (ortalaması 4,08), denetim firmasının denetlediği firmaya denetim dışı hizmet vermesinin (vergi danışmanlığı) denetçinin bağımsızlığını

zededelediği (ortalaması 4,04), muhasebe işlemlerinin mevzuat ve TMS ye uygun olmasından sorumlu olduğu (ortalaması 3,82) görüşlerine katılmaktadırlar.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; bağımsız denetim işletmelerin şeffaflığına katkı sağladığı ve piyasada güvenilirliği arttırdığı (ortalaması 4,41), Bağımsız denetimin, finansal tablolara olan güven düzeyini artırdığı (ortalaması 4,37), Denetim raporlarının; işletmelere kredi veren kişi, kurum ve yatırımcılara doğru bilgiler sağladığı (ortalaması 4,36), denetimin işletmelerin kurumsallaşması sürecinde olumlu katkı sağlayacağı (ortalaması 4,20), işletmenin yöneticilerinin ve çalışanlarının hata ve hile yapmasını azalttığı (ortalaması 4,15), işletmelerin uygun maliyetli kredi bulmasını kolaylaştıracağı (ortalaması 3,95), muhasebe hatalarının düzeltilmesini sağladığı (ortalaması 3,94), işletme faaliyetlerinin vergi mevzuatına uygun yapılmasına katkı sağladığı (ortalaması 3,85) görüşlerine katılmaktadırlar.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; bağımsız denetçinin, yasadışı olayları tespit etmekle sorumlu olduğu (ortalaması 3,67), bağımsız denetçinin, yasadışı olayları yargıya bildirmek zorunda olduğu (ortalaması 3,58) görüşlerine katılırken, bağımsız denetçinin, denetlenen firmanın hile ve yolsuzluğa bağlı iflasından sorumlu olduğu (ortalaması 3,15), raporlamadan zarar görenlerin zararından sorumlu olduğu (ortalaması 3,00), hile ve yolsuzlukları ortaya çıkarmaması durumunda zarar görenlerin zararından sorumlu olduğu (ortalaması 2,98) görüşlerine kısmen katılmakta ve bağımsız denetçinin, işletmenin yararına olan hata ve hileleri dikkate almamalıdır (ortalaması 2,03) görüşlerine katılmamaktadırlar.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; bağımsız denetçinin aldığı parayı hak ettiği (ortalaması 3,65) görüşüne katılırken, bağımsız denetim ücretleri yüksektir (ortalaması 3,25) ve bağımsız denetimin işletmede maliyet artışına neden olduğu (ortalaması 2,75) görüşlerine kısmen katılmaktadırlar.

6.3. Değişkenlerin Faktör ve Güvenirlik Analizleri ve Sonuçlarının Yorumu

Bir ölçekte her bir maddenin hangi diğer maddelerle gruplaştığını, yani benzer amaca yöneldiklerini; bu maddelerin bu gruplara ne kuvvetle bağlandıklarını görmek üzere Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) kullanılmaktadır. Bu analizde amaç, belirlenen çok sayıdaki değişken arasından gruplandırılmış temel değişkenler veya faktörler tanımlayarak değişken sayısını azaltmaktır. Tanımlanan her bir faktör, değişkenler arasındaki ilişkinin ölçülmesi sonucu aynı özelliği ölçen birbiri ile ilişkili değişken setinden oluşur.

Veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığının belirlenmesinde ilk adım Barlett testi ve Kaiser Meyer Olkin (KMO)'dur. KMO, dağılımın faktörlü analiz için yeterli olup olmadığını test etmektedir. KMO, 0 ile 1 arasında değişen bir katsayı almaktadır. Bu katsayı 0,9-1,0 aralığında olağanüstü, 0,8-0,9 aralığında çok iyi, 0,7-0,8 aralığında iyi, 0,6-0,7 aralığında kabul edilebilir, 0,5'ten küçük olması durumunda ise faktör analizi uygulanamaz (Özdamar, 2002:423).

Tablo 3 KMO ve Bartlett's Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Uygunluk Ölçümü		.737
Bartlett's Testi		
	Approx. Chi-Square	1287.468
	Df	406
	Sig	.000

Tablo 3'te görüleceği üzere, ifadelerle ilişkin yapılan faktör analizi sonucunda KMO değerinin 0,737 olduğu tespit edilmiştir. Veri grubu için yapılan Bartlett Küresellik testi sonucu $p < .001$ olduğundan, ölçeğin maddeleri arasında anlamlı bir ilişki çıkmış, veriler faktör analizine uygun bulunmuştur.

Faktör analizinin ilk aşaması serbest uygulanmış olup 13 faktör belirlenmiş bunların ölçeği belirleyen faktörlere uymadığı gözlemlenmiştir. Ölçeğin önceden belirlenen faktör sayısına uygun olarak altı faktöre zorlanarak analiz tekrarlanmıştır. Ancak, faktör ağırlıkları 0,5'in altında kaldığı gerekçesiyle üç ifade (23, 44, 47) faktör analizinden çıkarılıp analiz tekrar edilmiştir. Elde edilen sonuçlar güvenilirlik analizine tabi tutulunca bazı soruların (11, 24, 26, 27, 31, 42, 43, 48) güvenilirlik katsayısını düşürdüğü görülmüş ve bu sorular ölçekten çıkarılıp son olarak faktör analizi tekrarlanmıştır. Yapılan analiz beş faktörle sınırlandırılmış ve ortaya çıkan beş faktörün güven katsayılarının anlamlı olduğu gözlenmiştir.

F1 faktörünün öz değeri 6.994 olup toplam varyansın % 14,75'ni, F2 faktörünün öz değeri 2.748 olup toplam varyansın % 12,52'sini, F3 faktörünün öz değeri 2.345 olup toplam varyansın % 10,94'ünü, F4 faktörünün öz değeri 1.795 olup toplam varyansın % 8,44'ünü ve F5 faktörünün öz değeri ise 1.665 olup toplam varyansın % 6,97'si olmak üzere bu faktörler toplamda varyansın % 53,6'sını açıklamaktadır. %40–60 aralığında seyreden varyans oranlarının sosyal bilimlerde ideal kabul edildiği düşünüldüğünde bu araştırma sonucunda elde edilen %53,6'lık varyans oranının tatminkar olduğu söylenebilir.

Tablo 4 İfadelerin Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuç Tablosu

FAKTÖRLER		Faktör Ağırlıkları				
	Soru İfadeleri	1	2	3	4	5
	33. Bağımsız denetim raporları işletmeye danışmanlık işlevi görür ve verimliliğini artırır.	0,723				
	34. Bağımsız denetim yönetime firma ile ilgili doğru bilgi akışı sağlar.	0,636				
	35. Bağımsız denetim işletme bünyesinde ki yönetici ve çalışanların hata ve hile yapmasını azaltır.	0,611				
	36. Bağımsız denetim iç kontrol sisteminin etkinliğini artırır.	0,812				
	37. Bağımsız denetim, muhasebe hatalarının düzeltilmesini sağlar.	0,684				

F1	38. Bağımsız denetim işletme faaliyetlerinin vergi mevzuatına uygun yapılmasına katkı sağlar	0,634				
	39. İşletmelerin kurumsallaşması sürecinde olumlu katkı sağlayacaktır.	0,594				
	40. Bağımsız denetim, aile şirketlerinde çıkar çatışması ve şirkete zarar verecek durumları engeller.	0,455				
	45. Bağımsız denetim faydası olduğu için yaptırılır.	0,473				
Açıklanan Varyans % 14,75 Cronbach's Alfa (α) : 0,852						
F2	13. Bağımsız denetçi, işletme faaliyet raporunu denetlemekle yükümlüdür.		0,326			
	14. Bağımsız denetçi, iç denetim raporlarının etkinliğini incelemekle yükümlüdür.		0,617			
	15. İşletmenin sürekliliği ve geleceğini tehdit eden unsurları tespit etmek denetçinin sorumluluğundadır.		0,619			
	17. Bağımsız denetçi, iç kontrol sistemini kurmaktan sorumludur.		0,448			
	18. Bağımsız denetçi, yasadışı olayları tespit etmekle sorumludur.		0,474			
	19. Bağımsız denetçi, denetlenen firmanın hile ve yolsuzluğa bağlı iflasından sorumludur.		0,673			
	20. Bağımsız denetçi, hile ve yolsuzlukları ortaya çıkarmaması durumunda zarar görenlerin zararından sorumludur.		0,794			
	21. Bağımsız denetçi raporlamadan zarar görenlerin zararından sorumludur.		0,764			
	22. Bağımsız denetçi yasadışı olayları yargıya bildirmek zorundadır.		0,576			
Açıklanan Varyans %10,98 Cronbach's Alfa (α): 0,809						
F3	28. Denetim raporları; işletmelere kredi veren kişi, kurum ve yatırımcılara doğru bilgiler sağlar.			0,669		
	29. Bağımsız denetim, finansal tablolara olan güven düzeyini artırır.			0,804		
	30. Şirket satın almada bağımsız denetim raporlarına bakılır.			0,582		
	32. Bağımsız denetim işletmelerin şeffaflığına katkı sağlar ve piyasada güvenilirliği artırır.			0,630		
	41. Bağımsız denetimden geçen finansal tablolar işletmelerin uygun maliyetli kredi bulmasını kolaylaştırır.			0,651		
Açıklanan Varyans %10,92 Cronbach's Alfa (α) : 0,760						
F4	9. Bağımsız denetçi denetim görevini yerine getirirken ön yargısız, objektif ve tarafsız davranır.				0,49	
	12. Bağımsız denetçi, finansal tablolardaki bütün hata ve hileleri tespit ederek raporlamakla yükümlüdür.				0,630	

	16. Bağımsız denetçi, muhasebe işlemlerinin mevzuat ve TMS ye uygun olmasından sorumludur.				0,598	
	25. Bağımsız denetçinin denetim sonunda verdiği olumlu görüş işletmenin finansal tablolarında hata ve hile bulunmadığına tam güvence sağlamalıdır.				0,735	
Açıklanan Varyans % 8,44 Cronbach's Alfa (α) : 0,627						
F5	49. Şirket sahip ve ortaklarının bağımsız denetim konusunda bilinçlendirilmesi için eğitime tabi tutulmalıdır.					0,891
	50. İşletme sahiplerinin bağımsız denetime dair bilgi düzeyleri artırılmalıdır.					0,841
	Açıklanan Varyans % 8,44 Cronbach's Alfa (α) : 0,885					
Toplam Açıklanan Varyans: %53,6 KMO ölçek geçerliliği: 0,737 Ki kare:1287,468 Barlett Küresellik Testi sd: 406 P değeri: 0,000						

Faktör analizinin ardından bu faktörlerin güvenilirliği Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değeri; 0-0,4 aralığında güvenilir değil, 0,4-0,6 aralığında düşük güvenilir, 0,6-0,8 aralığında oldukça güvenilir, 0,8-1 aralığında yüksek güvenilir olarak değerlendirilir (Alpar, 2003:382).

Analiz sonucu elde edilen değerler; F1, F2, F3 ve F5 faktörleri oluşturan ifadeler arasında güvenilirliğin yüksek olduğunu gösterirken ($\alpha_{F1}=0,852$, $\alpha_{F2}=0,809$ $\alpha_{F3}=0,76$ ve $\alpha_{F5}=0,885$); F4 faktörünü oluşturan ifadeler arasında güvenilirliğin şüpheli olduğu gözlenmektedir ($\alpha_{F4}=0,627$).

Yapılan analizlerden sonra (28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 45 nolu ifadeler) birinci faktör bağımsız denetim, (9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25 nolu ifadeler) ikinci faktör bağımsız denetçi, üçüncü faktör eğitim olarak adlandırılmış ve araştırmanın amacına göre birleştirilmiştir. Buna göre toplamda üç faktör doğrultusunda geriye kalan analizler gerçekleştirilmiştir:

F1: Bağımsız Denetim: Bu faktör; bağımsız denetimin işletmenin finansal tablolarının yasal mevzuata uygun düzenlenmesini sağladığını ve bu tabloların güvenilirliğini artırdığını, ilgili taraflara doğru bilgi aktarıldığını ifade eder.

F2: Bağımsız Denetçi: Bu faktör, denetçinin denetim standartları çerçevesinde denetim yapma sorumluluğunu ifade eder. Bağımsız denetçilerin tarafsız, dürüst davranabilme vasıflarına sahip olması, hata ve hileleri ortaya çıkarması, muhasebe kayıtlarının doğruluğunun sağlanması ve iç kontrol sisteminin etkinliğini sağlamasını ifade eder.

F3: Eğitim: Bu faktör, işletme sahiplerinin bağımsız denetim konusunda bilgilendirilmesini ifade eder.

Ankette yer alan ifadelerin güvenilirliğinin tespiti amacıyla yapılan Cronbach's Alfa testinin sonuçları Tablo5, Tablo 7'de ve Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 5 Bağımsız Denetim Faktörünün Ölçek Güvenirliği -Cronbach's Alfa Testi

Bağımsız Denetim	Değişken Silindiğinde Ölçeğin Ortalaması	Değişken Silindiğinde Ölçeğin Varyansı	Düzeltilmiş Değişken Ölçek Korelasyon	Değişken Silindiğinde Ölçeğin Alfa Katsayısı
33. Bağımsız denetim raporları işletmeye danışmanlık işlevi görür ve verimliliğini artırır.	52.43	46.485	.501	.852
34. Bağımsız denetim yönetime firma ile ilgili doğru bilgi akışı sağlar.	52.18	47.771	.566	.849
35. Bağımsız denetim işletme bünyesinde ki yönetici ve çalışanların hata ve hile yapmasını azaltır.	52.07	47.332	.604	.847
36. Bağımsız denetim iç kontrol sisteminin etkinliğini artırır.	52.11	46.434	.620	.845
37. Bağımsız denetim, muhasebe hatalarının düzeltilmesini sağlar.	52.27	46.399	.596	.846
38. Bağımsız denetim işletme faaliyetlerinin vergi mevzuatına uygun yapılmasına katkı sağlar.	52.36	45.639	.562	.848
39. İşletmelerin kurumsallaşması sürecinde olumlu katkı sağlayacaktır.	52.02	47.386	.570	.848
40. Bağımsız denetim, aile şirketlerinde çıkar çatışması ve şirkete zarar verecek durumları engeller.	52.78	46.072	.528	.850
45. Bağımsız denetim faydası olduğu için yaptırılır.	52.44	47.259	.452	.855
28. Denetim raporları; işletmelere kredi veren kişi, kurum ve yatırımcılara doğru bilgiler sağlar.	51.85	49.869	.430	.855
29. Bağımsız denetim, finansal tablolara olan güven düzeyini artırır.	51.84	48.668	.510	.852
30. Şirket satın almada bağımsız denetim raporlarına bakılır.	52.37	48.058	.387	.859
32. Bağımsız denetim işletmelerin şeffaflığına katkı sağlar ve piyasada güvenilirliği artırır.	51.80	49.308	.538	.851
41. Bağımsız denetimden geçen finansal tablolar işletmelerin uygun maliyetli kredi bulmasını kolaylaştırır.	52.26	48.375	.403	.857

Tablo 6 Güvenilirlik İstatistiği

Güvenilirlik istatistiği	Örnek Sayısı	Değişken Sayısı	Alfa Katsayısı
	102	14	0,860

Tablo 7 Bağımsız Denetçi Faktörünün Ölçek Güvenirliği -Cronbach's Alfa Testi

Bağımsız Denetçi	Değişken Silindiğinde Ölçeğin Ortalaması	Değişken Silindiğinde Ölçeğin Varyansı	Düzeltilmiş Değişken Ölçek Korelasyon	Değişken Silindiğinde Ölçeğin Alfa Katsayısı
13. Bağımsız denetçi, işletme faaliyet raporunu denetlemekle yükümlüdür.	42.94	51.541	.350	.781
14. Bağımsız denetçi, iç denetim raporlarının etkinliğini incelemekle yükümlüdür.	43.01	50.544	.375	.779
15. İşletmenin sürekliliği ve geleceğini tehdit eden unsurları tespit etmek denetçinin sorumluluğundadır.	43.27	47.666	.538	.763
17. Bağımsız denetçi, iç kontrol sistemini kurmaktan sorumludur.	44.17	49.645	.452	.772
18. Bağımsız denetçi, yasadışı olayları tespit etmekle sorumludur.	43.05	49.295	.484	.769
19. Bağımsız denetçi, denetlenen firmanın hile ve yolsuzluğa bağlı iflasından sorumludur.	43.57	46.901	.559	.761
20. Bağımsız denetçi, hile ve yolsuzlukları ortaya çıkarmaması durumunda zarar görenlerin zararından sorumludur.	43.74	45.444	.638	.752
21. Bağımsız denetçi raporlamadan zarar görenlerin zararından sorumludur.	43.72	46.305	.562	.760
22. Bağımsız denetçi yasadışı olayları yargıya bildirmek zorundadır.	43.14	50.120	.345	.783
9. Bağımsız denetçi denetim görevini yerine getirirken önyargısız, objektif ve tarafsız davranır.	42.13	55.597	.146	.793
12. Bağımsız denetçi, finansal tablolardaki bütün hata ve hileleri tespit ederek raporlamakla yükümlüdür.	42.33	53.492	.259	.788
16. Bağımsız denetçi, muhasebe işlemlerinin mevzuat ve TMS ye uygun olmasından sorumludur.	42.89	50.216	.357	.781
25. Bağımsız denetçinin denetim sonunda verdiği olumlu görüş işletmenin finansal tablolarında hata ve hile bulunmadığına tam güvence sağlamalıdır.	42.64	52.392	.266	.788

Tablo 8 Güvenirlik İstatistiği

Güvenilirlik istatistiği	Örnek Sayısı	Değişken Sayısı	Alfa Katsayısı
	102	13	0,789

Tablo 9 Güvenirlik İstatistiği

Güvenilirlik istatistiği	Örnek Sayısı	Değişken Sayısı	Alfa Katsayısı
	102	2	0,885

6.4. Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırma değişkenleri ve bu değişkenlerin alt faktörleri arasındaki ilişkileri incelemek üzere öncelikle değişkenler arası korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 10 Değişkenlerin Korelasyon Analizi (Spearman's rho)

Faktörler	Bağımsız	Bağımsız Denetçi	Eğitim
Bağımsız Denetim	1		
Bağımsız Denetçi	,459**	1	
Eğitim	,384**	,262**	1
** Correlation is significant at the 0,01 level (2-tailed).			

Korelasyon tablosu incelendiğinde $p < 0,01$ seviyesinde değişkenler arasındaki tüm ilişkilerin anlamlı ve pozitif yönde olduğu görülmektedir. Tablo 9'da görüldüğü üzere faktörler arasındaki korelasyon katsayıları 0,5'in altında seyretmektedir, yani faktörler arası ilişkiler zayıftır. Faktör ilişkileri arasından en yüksek olanı Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi faktörleri sağlamaktadır. Bu iki faktör arasında pozitif yönlü ($r=0,459$) bir ilişki vardır.

6.5. Hipotez Testleri

Aşağıda belirtilen hipotezleri test etmek üzere hipotezlere denk gelen sorulara (S9, S12, S16, S29, S34, S36, S38) verilen puanların ortalamasına bakılmıştır. Tablo 11'de göre tüm sorularda ortalamanın üzerinde puanlandırma olmuştur. Buna göre tüm hipotezler doğru olarak kabul edilebilir.

H1: İşletme sahipleri ve yöneticilerine göre, bağımsız denetçiler denetim faaliyetlerini yürütürken tarafsız davranmaktadır.

H2: İşletme sahipleri ve yöneticilerine göre, bağımsız denetçiler işletmedeki hata ve hilelerin önlenmesine ilişkin katkı sağlamaktadır.

H3: İşletme sahipleri ve yöneticilerine göre, bağımsız denetim finansal tabloların güvenilirliğini arttırmaktadır.

H4: İşletme sahipleri ve yöneticilerine göre, bağımsız denetim firma ile ilgili bilgi akışına katkı sağlamaktadır.

H5: İşletme sahipleri ve yöneticilerine göre, bağımsız denetim finansal tabloların vergi mevzuatına uygun hazırlanmasına ilişkin katkı sağlamaktadır.

H6: İşletme sahipleri ve yöneticilerine göre, bağımsız denetim muhasebe standartlarının uygulanmasına katkı sağlamaktadır.

H7: İşletme sahipleri ve yöneticilerine göre, bağımsız denetim iç kontrol sisteminin etkinliğini arttırmaktadır.

Tablo 11 Hipotez Testi (İfadelerin Ortalama Puanları)

Sorular	Ortalama puan (5 üzerinden)			
	İşletme sahibi ve ortağı	Yönetim Kurulu Başkanı veya Yrd.	Genel Müd.veya Gen. Müd. Yrd.	Muh. Finans Md.
9. Bağımsız denetçi denetim görevini yerine getirirken önyargısız, objektif ve tarafsız davranır.	4,25	4,5	4,67	4,59
12. Bağımsız denetçi, finansal tablolardaki bütün hata ve hileleri tespit ederek raporlamakla yükümlüdür	4,25	4,17	4,5	4,38
16. Bağımsız denetçi, muhasebe işlemlerinin mevzuat ve TMS ye uygun olmasından sorumludur.	4,25	3,67	3,78	3,82
29. Bağımsız denetim, finansal tablolara olan güven düzeyini artırır	3,75	3,83	4,33	4,46
34. Bağımsız denetim yönetime firma ile ilgili doğru bilgi akışı sağlar	5	4,17	4,17	3,95
36. Bağımsız denetim iç kontrol sisteminin etkinliğini artırır.	5	4,33	4,28	4
38. Bağımsız denetim işletme faaliyetlerinin vergi mevzuatına uygun yapılmasına katkı sağlar.	4,25	3,83	4,28	3,73

6.6. Fark Testi Sonuçları

Çalışmada verilerin dağılımının normallik analizinde Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk (S-W) testleri kullanılmıştır. Kolmogorov-Smirnov normallik testinde (Bağımsız Denetim: 0,013, Bağımsız Denetçi: 0,021) $p < 0.05$ olduğundan verilerin normal dağılmadığı anlaşılmış, korelasyonda Spearman katsayısına bakılmıştır.

Tablo 12 Normallik Testi

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Bağımsız Denetim	.101	102	.013	.979	102	.113
Bağımsız Denetçi	.096	102	.021	.981	102	.163

Araştırma kapsamında bağımsız denetim, bağımsız denetçi olmak üzere faktörler iki başlık altında incelenmiştir. Bu faktör grupları ile işletmede çalışanların demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla fark testleri uygulanmıştır. Örneklemin yeterince büyük olmaması (demografik gruplardan çoğu $N < 30$ 'un altındadır) sebebiyle fark testlerinde parametrik olmayan Mann Whitney U ve Kruskal Wallis analizi uygulanmıştır.

Mann Whitney U Testi iki bağımsız grubun ilgilenilen değişken bakımından evrende benzer dağılımlara sahip olup olmadığını ölçmektedir (Büyüköztürk, 2007:155). Hipotezin Mann Whitney U Testi sonuçları Araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin, cinsiyet dağılımı ile bağımsız

denetimden beklentiler ve bağımsız denetçi algısı arasındaki ilişki Mann-Whitney U testi sonuçları Tablo13'te verilmiştir.

Tablo 13 Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi Faktörleri ile Cinsiyet Dağılımı Arasındaki İlişki Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Bağımsız Denetim	Bağımsız Denetçi
Mann-Whitney U	578.000	644.500
Wilcoxon W	714.000	780.500
Z	-1.014	-.401
Asymp. Sig. (2-tailed)	.311	.689

Yapılan analize göre, araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin cinsiyetleri ile bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısı hakkında ($p=.311$, $p>0.05$ ve $p=.689$, $p>0.05$ olduğundan) anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin, yaş dağılımı ile bağımsız denetimden beklentiler ve bağımsız denetçi algısı arasındaki ilişki Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo14'te verilmiştir.

Tablo 14 Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi Faktörleri ile Yaş Arasındaki İlişki Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Bağımsız Denetim	Bağımsız Denetçi
Kruskal-Wallis H	2.189	2.080
Df	3	3
Asymp. Sig.	.534	.556

Yapılan analize göre, araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin yaşları ile bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısı hakkında ($p=.534$, $p>0.05$ ve $p=.556$, $p>0.05$ olduğundan) anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin iş yerindeki pozisyonlarına göre dağılımı ile bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısı arasındaki ilişki, Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15 Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi Faktörleri ile İş Yerindeki Pozisyon Arasındaki İlişki Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Bağımsız Denetim	Bağımsız Denetçi
Kruskal-Wallis H	3.959	.650
Df	3	3
Asymp. Sig.	.266	.885

Yapılan analize göre, araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin işyerindeki pozisyonları ile bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısı hakkında ($p=.266$, $p>0.05$ ve $p=.885$, $p>0.05$ olduğundan) anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin mesleki tecrübeleri ile bağımsız denetimden beklentiler ve bağımsız denetçi algısı arasındaki ilişki, Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo16'da verilmiştir.

Tablo 16 Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi Faktörleri ile Mesleki Tecrübe Arasındaki İlişki Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Bağımsız Denetim	Bağımsız Denetçi
Kruskal-Wallis H	1.865	1.890
Df	4	4
Asymp. Sig.	.761	.756

Yapılan analize göre, araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin mesleki tecrübeleri ile bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısı hakkında ($p=.761$, $p>0.05$ ve $p=.756$, $p>0.05$ olduğundan) anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin faaliyet gösterdikleri sektör ile bağımsız denetimden beklentiler ve bağımsız denetçi algısı arasındaki ilişki, Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo17'de verilmiştir.

Tablo 17 Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi Faktörleri ile Faaliyet Gösterilen Sektör Arasındaki İlişki Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Bağımsız Denetim	Bağımsız Denetçi
Kruskal-Wallis H	.930	2.109
Df	2	2
Asymp. Sig.	.628	.348

Yapılan analize göre, araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin faaliyet gösterdikleri sektör ile bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısı hakkında ($p=.628$, $p>.05$ ve $p=.348$, $p>0.05$ olduğundan) anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin faaliyet gösterdikleri işletmelerin çalışan sayısı ile bağımsız denetim ve bağımsız denetçi değişkenleri arasındaki ilişki, Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo18'de verilmiştir.

Tablo 18 Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi Faktörleri ile Çalışan Sayısı Arasındaki İlişki Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Bağımsız Denetim	Bağımsız Denetçi
Kruskal-Wallis H	1.336	2.453
Df	1	1
Asymp. Sig.	.248	.117

Yapılan analize göre, araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin çalışan sayısı ile bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısı hakkında ($p=.248$, $p>.05$ ve $p=.117$, $p>.05$ olduğundan) anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan işletme sahip ve yöneticilerinin eğitim durumları ile bağımsız denetimden beklentiler ve bağımsız denetçi algısı arasındaki ilişki, Kruskal-Wallis H testi sonuçları Tablo19'da verilmiştir.

Tablo 19 Bağımsız Denetim ve Bağımsız Denetçi Faktörleri ile Eğitim Durumu Arasındaki İlişki Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Bağımsız Denetim	Bağımsız Denetçi
Kruskal-Wallis H	8.973	.448
Df	2	2
Asymp. Sig.	.011	.799

Yapılan analize göre; eğitim durumları ile bağımsız denetim değişkeni arasında ($p=.011$, $p>.05$ olduğundan) farklılığın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim durumları ile bağımsız denetçi değişkeni arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

7. SONUÇ

İster ulusal ister küresel boyutta olsun iktisadi sistemlerin işleyişinde işletmeler ve bu işletmelerin sunduğu finansal bilgiler hayati öneme sahiptir. Finansal tablolarda hata ve hile bulunma ihtimali, finansal tablo kullanıcılarının işletme yönetimince hazırlanan finansal tablolarında sunulan bilgilere güvenmelerini ve bu bilgilerle karar almalarını zorlaştırmaktadır. Karar verme aşamasında ilgili tarafların yararlandıkları finansal ve finansal olmayan bilginin doğruluk ve güvenilirliğinin saptanması hususunda bağımsız denetim önemli bir rol oynamaktadır. Yanlış bilgiyle alınan bir karar işletmeyi ve karar alıcıyı etkin ve rasyonel kararlar alınması noktasında zor durumda bırakacağından bilginin doğruluğu önem arz etmektedir. Bu anlamda denetim faaliyetleri, işletme ortakları ile yöneticiler arasında doğru bilgi akışında önemli bir görev üstlenmektedir.

Çalışmada bağımsız denetim ve bağımsız denetçi kavramlarına kısaca değinilmiş, veri analizi ile işletme sahipleri ve yöneticilerinin bağımsız denetim ve bağımsız denetçi algısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın verileri, ülkemiz genelinde bağımsız denetim hizmeti alan işletme sahipleri ve yöneticileri üzerine uygulanan ve literatüre dayalı olarak oluşturulan anket yöntemi ile elde

edilmiştir. Bu kapsamda; bağımsız denetim hizmeti alan işletme sahipleri ve yöneticilerinin bazıları ile yüz yüze görüşerek, bazıları ile e posta yoluyla gerekli açıklamalar yapılarak iletişim kurulmuş, veriler toplanmıştır. Araştırma kapsamında 360 şirkete anket formu gönderilmiştir. Cevaplanan 119 anketten 102 adedi analize elverişli bulunarak değerlendirilmeye alınmış, anketlerin 17 adedi eksik doldurulduğu için değerlendirme dışı bırakılmış, elde edilen veriler istatistiki yöntemlerle analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %84'ü erkek, geri kalanı da kadınlardan oluşmakta ve yaş ortalaması 38'dir. Bu kişiler çoğunlukla üniversite mezunu (%73) olup, %6'sı ön lisans ve diğer %22'si ise lisansüstü eğitim seviyesindedir. Genel olarak üretim işletmesinde çalışan (%74) katılımcıların iş yerleri 200 üzeri çalışana sahip büyük işletmelerdir (%94). Yapılan görüşmelerin yarısından fazlası (%73) muhasebe, finans müdürü veya yardımcılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Ülkemizde faaliyet gösteren büyük ve orta boy işletme sahipleri ve yöneticilerinin bağımsız denetimden beklentileri ve bağımsız denetçi algısını tespit etmek amacıyla yaptığımız anket çalışmasının analiz sonuçlarına göre katılımcıların; cinsiyet, yaş, işyerindeki pozisyon, mesleki tecrübe, işletmenin çalışan sayısı ve işletmenin faaliyet gösterdiği sektör ile bağımsız denetim ve bağımsız denetçi faktörleri arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Katılımcıların eğitim durumları ile bağımsız denetçi faktörü arasında herhangi bir ilişki bulunmazken; eğitim durumu ile bağımsız denetim değişkeninde anlamlı bir farklılık görülmektedir. Bu sonuca göre, bağımsız denetimden beklentiler ve bağımsız denetçi algısı ile katılımcıların demografik özellikleri arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularına göre; işletme sahipleri ve yöneticilerinin bağımsız denetim hakkında tutumları olumlu olup, bağımsız denetimin işletmelere birçok değer kattığını düşünmektedirler.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri bağımsız denetim uygulamalarının; işletmelerin şeffaflığına katkı sağladığını, piyasada güvenilirliğini ve iç kontrol sisteminin etkinliğini artırdığını bunun yanı sıra işletmenin kurumsallaşmasına olumlu katkı sağladığını ve finansal tablolara olan güven düzeyini artırdığını düşünmektedirler.

Ayrıca işletme sahipleri ve yöneticileri bağımsız denetimin, işletme yönetimine, işletmeye yatırım yapmak isteyen yatırımcılara ve söz konusu işletmeye kredi verecek olan kredi kuruluşlarına doğru bilgiler sağladığını ve işletmenin çalışanları ve yöneticilerinin hata ve hile yapmasını engellediği yönünde görüş bildirmişlerdir.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticilerinin; bağımsız denetçilerin denetim faaliyetlerini yürütürken tarafsız, önyargısız davrandıkları hususunda oldukça güçlü bir yargıya sahip oldukları sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca denetçinin bağımsızlığı konusunda rotasyona tabi tutulması gerektiğini; uzun süre aynı işletmeyi denetlemesi veya denetçinin denetim dışı hizmet vermesi durumunda denetçi ile denetim hizmeti alan işletme arasında yakın bir ilişki olacağından oluşan bu durumun denetçinin bağımsızlığını zedeleyeceğini düşünmektedirler. Bağımsız denetçinin mesleki anlamda yeterli ve yetkinliğe sahip olması gerektiğini aksi halde denetim kalitesini düşüreceğini ve denetimden beklenen faydanın sağlanamayacağını düşünmektedirler.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; denetim sonunda denetçinin verdiği olumlu görüşün işletmenin finansal tablolarında hata ve hile bulunmadığı anlamına geldiğini, buna ilişkin

olarak bağımsız denetimin tam güvence sağlaması gerektiğini ve hazırlanan denetim raporlarının açıklayıcı ve aydınlatıcı olması gerektiğini düşünmektedirler.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; bağımsız denetimin muhasebe standartlarının uygulanmasına ve finansal tabloların vergi mevzuatına uygun hazırlanmasına ilişkin olumlu katkı sağladığını düşünmektedirler.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; bağımsız denetçinin işletmenin finansal tablolarındaki hata ve hileleri tespit ederek raporlamakla yükümlü olduğunu düşünürken, hata ve hileye bağlı işletmenin iflasından veya zarar görenlerin zararından sorumlu tutulması hususunda daha kararsız bir tavır sergilemektedirler.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; özellikle iç kontrol sistemi olmayan işletmelerde bağımsız denetimin muhasebe departmanının iş yükünü artırdığını düşünmekte fakat denetim ücretlerinin yüksek olduğu veya denetimin işletmede maliyet artışına neden olduğu hususunda kararsız bir tavır sergilemektedirler.

Araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticileri; bağımsız denetim konusunda bilgi düzeylerinin düşük olduğunu ve eğitime tabi tutularak bilgi düzeylerinin artırılması gerektiğini düşünmektedirler. Araştırma sonunda araştırmaya katılan işletme sahipleri ve yöneticilerinin görüşlerine göre;

Bağımsız denetçilerin, denetim faaliyetlerini yürütürken tarafsız, önyargısız davrandıkları, işletmedeki hata ve hilelerin önlenmesine ilişkin olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bağımsız denetimin, finansal tabloların güvenilirliğini artırdığı, işletme yönetimine ve diğer ilgili taraflara bilgi akışına olumlu katkı sağladığı, finansal tabloların vergi mevzuatına uygun hazırlanmasına, muhasebe standartlarının uygulanmasına ilişkin olumlu katkı sağladığı, iç kontrol sisteminin etkinliğini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Benzer çalışmaların bu çalışmada kullanılan yöntemlerle daha geniş ölçekteki örneklem grubuna tekrarlanarak yapılması; bağımsız denetim hizmeti alan şirketlere, bağımsız denetim faaliyeti yapan denetim kurumları ve denetçilere ve de yasa koyuculara rehber olacak; denetim raporlarını kullanan bilgi kullanıcılarında güven seviyelerini artıran bir etki yaratacaktır.

KAYNAKÇA

- Alpar, R. (2003), *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemlere Giriş 1*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Altınışik, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2007), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya; Sakarya Yayıncılık.
- Altıntaş, T. (2007). *Halka Açık Şirketlerin Bağımsız Denetiminin Kalitesinin Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi), İstanbul.
- Arıkan, Y. (2010), Muhasebe Mesleğinin Gelişimi ve TÜRMOB Bağımsız Denetim Merkezi, *Mali Çözüm Dergisi*, (101), 7-10.
- Aqel, S. (2013), *Bağımsız Denetim Uygulamalarında Beklenti Farkları ve Türkiye’de Algılanması Üzerine Araştırma*, (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Baskan, T. D. (2013). *Muhasebe Hata Ve Hilelerin Önlenmesinde Bağımsız Denetimin Rolü Ve Etkinliği: Bir Uygulama*, (Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Bozkurt, N. (2006). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Basım-Yayım.

- Büyükoztürk, Şener. (2007), *Sosyal Bilimler İçin Veri analizi El kitabı*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Çaldağ, Y. (2007), *Denetim ve Raporlama Finansal Tablolar ve Analiz Teknikleri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çalıyurt, K. T., ve Kesimli, İ. G. (2015), Avrupa’da Bağımsız Denetimde Mevzuat Açısından Gelişmeler ve Türkiye Yansımaları, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (602): 13-14.
- Erol, M. (2008), İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF*, (1), 229-237.
- Esendemir, E. (2011), Finansal Bilginin Güvenilirliği ile İlgili Bağımsız Denetimin Amacı ve Bağımsız Denetim Süreci ile İlgili Son Gelişmeler, *Journal of Yasar University*, (23), 3890-3903.
- Haftacı, V. (2016), *Muhasebe Denetimi*, Umuttepe Yayınları.
- Karacan, S. ve Uygun, R. (2016) *Denetim ve Raporlama*, Umuttepe Yayınları.
- Kaval, H. (2008), *Muhasebe Denetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kavut A. L. (2001). Bağımsız Denetim Hizmetinden Yaralanan Firmaların Aldıkları Hizmetin Kalitesine İlişkin Görüşleri. *Yönetim*, 7-18.
- Messier F. W. (1997), *Auditing: Systematic Approach*, McGraw-Hill Printed, University of Florida.
- Özdamar, K. (2002), *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi -1,SPSS-MINITAB*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Ulusoy, Y. (2006), *Halka Açık Anonim Ortaklıklarda Bağımsız Dış Denetim*, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Uzay, Ş., Ve Bayat, S. B. (2016), 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununun Bağımsız Denetim Alanında Getirdiği Yenilikler ve Tartışmalı Konular, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF. Muhasebe Denetimi*, Özel Sayı, 1503-1513.
- Yıldız, E., ve Başkan, T. D. (2014), Muhasebe Hilelerinin Önlenmesinde Kullanılan Araçlar: BİST Şirketleri Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (62), 1-18.

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 20.02.2020 | Kabul Tarihi: 28.05.2020

TÜRKÜLERİMİZDEKİ METRONOM HIZI DEĞİŞKENİNİN DİNLEYİCİDE MEYDANA GETİREBİLECEĞİ ALGISAL FARKLILIKLAR*

Arş. Gör. Uğur GÖKTAŞ

İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı
Türk Halk Müziği Bölümü
ugur.goktas@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7452-7663>

Doç. Dr. Ünal İMİK

İnönü Üniversitesi Devlet Konservatuvarı
Türk Halk Müziği Bölümü
unal.imik@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8834-1584>

Atıf / Citation: Göktaş U., İmik Ü. (2020). Türkülerimizdeki Metronom Hızı Değişkeninin Dinleyicide Meydana Getirebileceği Algısal Farklılıklar. *İnönü University International Journal of Social Sciences & İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 9(1), 313-323.

Özet

Duygu ve düşüncelerimizin anlamlı seslerle yeni bir ifade biçimine dönüştüğü müzik eserlerimiz, bünyesinde barındırdığı farklı özellikleri ile dinleyici beğenisini kazanmaktadır. Bir müzik eserini meydana getiren birçok unsur (melodi, tartım, söz vb.) bu konuda etkili olmakla beraber, eserin oluşumunda kullanılan metronom hızı, dinleyiciye ulaştırılmaya çalışılan duygusal mesajın iletiminde oldukça etkili olabilmektedir.

Karma bir araştırma deseni kullanılan araştırma sürecinde betimsel bir yaklaşım sergilenmiştir. Öncelikle konuya yönelik kaynaklar taranmış ardından ise bireylerin konuya yönelik düşüncelerinin daha kolay tespit edilebilmesi amacıyla TRT repertuarından seçilen 5 eser farklı metronom hızlarında seslendirilerek 50 kişiden oluşan örneklem grubunun görüşüne sunulmuştur. Eserin duygu aktarımında metronom hızına bağlı olarak ortaya çıkabilecek farklı düşünceler bu yolla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonuçlarından bir kaçına değinilecek olursa; Türk halk müziği eserlerinin duygu ve düşüncelerimizin iletilmesinde önemli bir araç olduğu, metronom hızının halk müziği eserinin duygusal olarak dinleyicide meydana getirebileceği etkide önemli bir pay sahibi olabileceği,

* Bu makale, I. Uluslararası Güzel Sanatlar ve Eğitimi Sempozyumu'nda (28-30 Nisan 2018/Sivas) özet bildiri olarak sunulan fakat tam metin olarak basılmayan bir araştırmadan üretilmiştir.

Türk halk müziği eserlerinin karakteristik yapısında metronom hızının oldukça etkili olabileceği, metronom hızının yavaş olduğu eserlerde dinleyicide daha olumsuz ve hüzünlü bir etki oluşturabildiği, buna karşın metronom değerinin hızlı olduğu Türk halk müziği eserlerinde ise insanların daha olumlu ve keyifli bir ruh haline sahip olabileceği ilk aklımıza gelenlerden bazıları olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Türkü, Metronom, Hız, Algı

PERCEPTUAL DIFFERENCES THAT THE METRONOME RATE VARIABLE IN OUR FOLK SONGS CAN PRODUCE IN THE LISTENER

Abstract

Our musical works, in which our feelings and thoughts are transformed into a new form of expression with meaningful sounds, are gaining the audience's appreciation with their different characteristics. Many elements make up a musical work (melody, weighing, lyrics, etc.) however, the preferred metronome speed can play a very important role in the transmission of the desired emotional message to the listener.

A hybrid pattern was used in the research. While a descriptive approach was exhibited during the search for sources and the determination of the situation for the subject, an experimental approach was preferred in the determination of the ideas of individuals for the singing of musical works at different metronome speeds. During the research process, the Selected Works (5 works) from among the folk songs recorded in the TRT Repertory were re-performed at different metronome speeds for use in the research. Later, 50 samples of these artifacts were played at different metronome rates and the perceptual differences that may arise due to the metronome rate variable were tried to be determined.

If a few of the results obtained in the research are to be listed: we think that our folk songs are an important form of expression in the transmission of our feelings and thoughts, that the metronome speed variable may be effective in the intensity of emotion dependent on the perception of our folk songs, that works performed at low metronome speed may have a more negative and sad effect.

KeyWords: Music, Folk Song, Metronome, Speed, Perception

1. GİRİŞ

1.1. İnsan ve Müzik

İnsanoğlu duygu ve düşüncelerini birçok şekilde ifade edebilmektedir. Bu ifade şekillerinin en başında kuşkusuz konuşma eylemi gelmektedir. İnsanlar gündelik hayatta büyük ölçüde konuşarak iletişimi sağlamaktadır. Düşünceler konuşarak kolaylıkla ifade edilebilmektedir. Ancak duyguların ifade edilmesinde konuşmanın tam anlamıyla yeterli olabileceğini söylemek mümkün değildir. Bu yüzden insanoğlunun duygularını ifade etmesinde çeşitli yollar izlediği görülmektedir. Bunların arasında müzik yapmak, resim yapmak vb. gibi eylemler, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesinde konuşma eylemine birer alternatif yol olarak gösterilebilir. İplikçi'ye göre "iletişim herkes tarafından farklı şekilde ve basitçe tanımlanabilen göstergeler ve kodlar bütünüdür. Göstergeler kendilerinden başka bir şeye gönderme yapan yapılar, kodlar ise göstergelerin ilişkilendirilerek düzenlendiği sistemli iletilerdir" (2015: 16). İletişim kurduğumuz ve duygularımızı karşıdakilere ifade edebildiğimiz en önemli araçlardan biri kuşkusuz müzik sanatıdır. Munch'a göre, müzik "sözle anlatılmayanı anlatma sanatıdır" (1990: 18). Yener'e göre müzik, "hem bir sanat, hem de üzerinde araştırmalar yapılan bir bilim dalıdır. İnsanların yazıyı icadından çok önceleri var olmuştur. Bilinen ilk müzik aletleri ilk insanla birlikte el, ayak, insan sesi, hayvan kemikleri ve taşlardır. Daha sonraları ise hayvan derisi geçirilmiş kasnaklar, tel takılmış ilkel ve basit çalgılar görülmektedir" (1996: 12). "İletişim,

yaşamımızın vazgeçilmez bir ögesidir. Bu durum, iletişim çabası içerisindeki insanoğlunun birçok alanda ilerlemesine ve kendini geliştirmesine olanak tanımıştır. Birçok özelliği bünyesinde barındıran müzik sanatı da insanoğlunun iletişim kurma çabasına geçmişten günümüze değin önemli bir destek sağlamıştır. Ruhumuzun derinliklerinden gelen duygular, müzik sanatı sayesinde çeşitli seslerden meydana gelen ifadelere dönüşmekte ve bu sayede belki de kelimelerle ifade edemediğimiz duygular müzik eserleri yolu ile anlatılma imkânına kavuşmaktadır” (İmik, 2020: 19-20).

En ilkel halinden, en gelişmiş haline kadar müziksel ifade biçimlerinin insanoğlunun var oluşundan günümüze hep yanımızda olduğu söylenebilir. Uçan’a göre bireyler doğum sonrası süreçten itibaren bebeklik ve çocukluk dönemlerinde çeşitli oyunlar vasıtası ile müzik sanatı ile tanışmaktadır. Yetişkinlik ve yaşlılık döneminde ise bu ilişki daha da kapsamlı ve derin bir hal almaktadır (1994: 16). Alpagut’a göre ise, müzik toplumlar için vazgeçilmez bir unsurdur (1998: 84). Nitekim insanlık tarihi incelendiğinde toplum içerisinde müziğin her dönemde ve her alanda yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Angı, müziğin, yaşamın en eski kavramlarından biri olduğunu belirterek yüzyıllar içinde o günkü zamana, o zamanın insanlarına, o insanların oluşturduğu toplumlara göre kendini çoğaltıp, yenileyip ve geliştirip evrimleşerek günümüze kadar varlığını sürdürdüğünü, ayrıca müziğin, insanların kendini ifade etme, tanımlama, anlatma ve birbirleri ile uzlaşma yolu olarak kullanıldığını ifade etmektedir (2013: 61). Bir ifade şekli olarak müziğin etkin bir araç olduğu ve kelimelerle izah edilemeyen duygularımızı müzik ile daha etkili bir şekilde yansıttığımız bilinen bir durumdur. Örneğin; bir kişinin özlem duygusunu, “çok özledim, bundan dolayı çok mahzunum” şeklinde konuşarak ifade etmesine karşın bunu yürek burkan bir müziksel ezgi eşliğinde daha derin anlamlar yükleyerek ifade etmesi, kişinin duygu ve düşüncelerini kelimelerin daha da ötesine taşıyabilmektedir. Benzer şekilde bir şarkı, belki de içimizde yaşadığımız hissiyatı daha kolay ifade edebilecektir. Kısaca, iç dünyamızı anlatmamızda ya da dış dünyayı algılamamızda müzik sanatının oldukça önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

İnsanoğlu, gördüğü, duyduğu, kokladığı, tattığı, dokunduğu şeylerin kendi iç dünyasında uyandırdığı algı ile dış dünyayı anlamakta ve anlamlandırmaktadır. Dökmen’e göre algı, “duyu organlarından beyne ulaşan verilerin örgütlenmesi, yorumlanması ve anlamlandırılması sürecidir (1994: 97). Bir diğer söylem ile algı, çevremizden aldığımız uyarıcı sinyallerin duyu organlarımız yolu ile anlaşılabilmesi olarak tanımlanabilir. Algılama ise değişik alanlarda “bir olgu duyusu yapmada belleğin kullanılması” veya “çevre güzelliklerinin-etkilerinin sübjektif kabulü ve çalışılması” ya da “canlı organizmanın ihtiyaçlarından birisi, faydalı araçsal bir iş-çalışma” şeklinde izah edilmektedir (Çevik, 1991: 30). Algı, anlam yükleme becerimizdir ve kelime anlamı ile dış dünyanın duyusal etkilemelerinin bilinçte uyardığı izlenimlerdir. Söz konusu işitme duyusu ile gerçekleşen etkilemeler ele alındığında bu etkilemelerin titreşimlerle meydana gelen ses dalgaları aracılığıyla olduğu bilinmektedir. Müzik eserleri de dinleyicilerin bilincinde çeşitli izlenimler bırakabilir. Bu izlenimler bireyin geçmiş yaşanmışlıkları ile alakalı olabileceği gibi, toplumun büyük bölümü tarafından yaygın biçimde kabul görmüş bir şekilde de olabilir. Algımız öğrendiklerimiz ve geçmiş deneyimlerimiz ile şekillenmektedir. Örneğin genelde hüznün etkisi bırakan bir melodi özel hayatında farklı yaşanmışlıkları olan bir bireyde neşeli bir etki de oluşturabilir. Fakat karşılaşılan bu durumun genelde bir istisna olduğu söylenebilir. Lull’a göre, “müzik, yaşamdaki duygusal gidip-gelmeleri, zayıflıkları, yenilgileri, kutlamaları ve çatışmaları özel olarak yaşanabilen ya da diğer insanlarla paylaşılabilen

etkileyici tempolara dönüştürmektedir. Kendini oluşturan kişilere de, dinleyenlere de farklı deneyimler yaşatmaktadır” (2000: 11).

Kaygusuz, “Müzik Tarihi” isimli kitabında, müziğin etkisini şu başlıklarda sıralamıştır (2004: 51-53):

- Birçok alanda müzikten yararlanır. Opera, bale, tiyatro, film gibi sanatlar; okullar, ibadethaneler ve askerlikle ilgili kurumlar bunlara örnek verilebilir.
- Kullanıldığı alan ürünü ile birleşerek, daha güçlü bir etki yaratabilir. Örneğin: Sinema da müzik kullanılarak anlatım güçlendirilebilir.
- Formları çok çeşitlidir. Şarkı, sonat, opera, senfoni, buna örnek gösterilebilir.
- Çok çeşitli çalı türleri bulunmaktadır. Bu durum da anlatıma güç katmaktadır.
- İnsan sesi ve sözlerle birleşerek daha derin anlamlar yaratabilmektedir.
- Efekt ve doğal ses gibi araçlarla donatılabilme özelliği bulunmaktadır.
- Dinleme, izleme, tüketim mekânları çok geniştir. Evde, arabada, dağda, sokakta, konser salonlarında ulaşılabilir. Bunu yaparken iletişim araçlarından çok yararlanmaktadır. Radyo, televizyon, plak, kaset ve disklerden dinlenebilmektedir.
- Her tür müzik duygulanım yaratmaktadır.
- Evrensel dildir. İnsanlarla hemen ve dolaysız ilişki kurmaktadır. Hayatında hiç sinemaya gitmeyen, tiyatro seyretmeyen, ciddi bir mimari eser görmeyen ya da kitap bile okumayan olabilir. Ama hiç müzik dinlemeyen insan bulunmamaktadır.

Diğer bir yandan insanlardaki müzik algısının içinde bulunan toplumun yaşam özelliklerine göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Bazı düşünürler, günümüzde içerisinde bulunduğumuz toplum düzeninin müzik sanatını etkilediğini ve onu kapitalist sistemin bir parçası haline getirdiğini savunmaktadır (Oskay, 2001: 30). Bu konuda Althusser, ekonomik durumun sanatsal durumu da belirlediğini belirterek, sanatın kültürel bir olgu olduğunu vurgulamıştır (2000: 32). Her toplumun müzik algısı ve müzik beğenisi birçok etken doğrultusunda elbette birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılıkları kişisel ya da toplumsal bazlı düşünebiliriz. Yani bir müziksel ifadenin kişide bıraktığı izlenim, kişinin hatıralarıyla alakalı olarak farklı algılanabileceği gibi, toplum içerisinde kabul edilen değer yargılarına göre de toplumdan topluma farklı algılanabilir. Buna karşın müzik, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan ve çok farklı kültürel kodlar taşıyan bireyleri aynı çatı altında toplayabilen az sayıdaki unsurdan biri olarak kaşımıza çıkmaktadır. Bu durum insan ve müzik arasında son derece kapsamlı bir ilişki durumu olduğunun da bir kanıtıdır. Müzik sanatı bu yönü ile çok farklı sosyokültürel ve ekonomik özelliğe sahip olan bireyleri bir arada toplayabilme gücüne sahiptir.

1.2. Türk Halk Müziği ve Türkülerimiz

Türkler üzerine yapılan araştırmalarda Türklerin dünyanın çeşitli bölgelerine yayılarak birçok devlet kurduğu görülmektedir. Çok köklü bir tarihe sahip olan Türkler, uzun yıllar boyunca göçebe topluluklar halinde yaşamlarını sürdürmüş ve gittikleri her yere kültürlerini taşımıştır. Bunun yanı sıra karşılaştıkları toplumların da kültürleri ile etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bu etkileşimler sonucu Türk kültürü çok zengin bir yapıya bürünmüştür. Türk halk müziği de bu doğrultuda Türk kültürü içerisinde yoğunlaşarak günümüze son halini almıştır. Emnalar’a göre Türk Halk Müziği, “kendine özgü çalgıları, çalı ve söyleyiş tavırları, türleri, biçimleri ve geniş dağarıyla ulusal nitelikleri bünyesinde taşıyan, halk biliminin diğer dallarıyla iç içe oluşan, yöresel müziklerin birleşimiyle ortaya çıkan bir müzik çeşididir” (1998: 27). Toplumlardaki en yalın ve saf eserlerin, halkın içten gelen

duyguları ile sanatsal kaygı taşımadan oluşturduğu eserler olduğu bir gerçektir. Bu nedenle halk müzikleri sanatsal müzik çeşitlerinden farklı bir profil sergilemektedir. Türk halkının duygu ve düşüncelerine tercüman olan Türk halk müziğimiz de, buna güzel bir örnektir. Türk halk müziği incelendiğinde halkın duygu ve düşüncelerinin müzik eserlerinde yoğun bir şekilde işlendiği görülmektedir.

Türk halk müziği, ezgi ve usul yapısı itibarıyla çok zengin bir yapıya sahiptir. Bu zenginliğin başlıca faktörünün yöresel farklılıklardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Yörelere, kendi müzikal kimliği ile ön plana çıkmaktadır. Haşhaş, İmik ve Aydoğdu'ya göre; "Türk halk müziği (THM), çeşitli üslup, tavır, hançere vb. özellikler geliştirmiş olması açısından yöreden yöreye çeşitli farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklar büyük bir zenginlik olarak THM repertuarı/nazariyatına aks etmektedir" (2015: 170). Konuya yönelik Eroğlu şu tespitlerde bulunmuştur; "Oldukça geniş bir coğrafi alana sahip olan Türkiye'nin, her bölgesinin, her şehrinin, hatta bazı ilçelerinin bile kendine özgü bir müzik yapısı ve icrası olabilmektedir. Bu durum yer yer türdeş olmayan kültürel bir yapıyı göstermekle beraber, çoğunlukla yöre insanının bulunduğu coğrafyanın şartlarına ve temas ettiği insanlarla olan etkileşimine bağlı olarak türdeş olan yerel-mahalli bir kültüre ulaşıldığını göstermektedir" (2017: 516). Ayrıca THM'nin çok zengin bir çalgı yelpazesine de sahip olduğu bilinmektedir. Türk halk müziği araştırmacılarının THM'de yapmış olduğu çeşitli şekillerde tür sınıflandırmaları bulunmaktadır. Türk halk müziğinde birçok tür (zeybek, ninni, ağıt, destan, güzelleme, yiğitleme, maya, bozlak, barak, bar, halay, horon v.b) olmasına karşın, halk arasında türlerin neredeyse tamamının türküler olarak isimlendirildiği görülmektedir. Türkü, Türk halk müziğinde yaygın bir şekilde kullanılan bir terimdir. Emnalar, Mahmut Gazimihal'in konuya yönelik görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır: "Halk şarkısı tabirini -chant populaire- karşılığı kullandık, fakat Almanların kendi halk şarkılarına -lied- dedikleri gibi, bizde halk şarkılarımıza genellikle -türkü-dedik" (1998: 26). Hoşsu'ya göre "türkü, 12. yüzyıl Farsçasında Türk'e ait ve Türk'e mahsus anlamına gelen -Türkî- den gelmiş, Türk sözcüğüne, bir aidiyet eki olan (i) vokalinin eklenmesiyle Türkçe telaffuza uydurulmuştur" (1997: 6). Öztelli'ye göre türküler, "Türk halkının iç âlemini yaşatan, beşikten mezara kadar bütün yaşayışını içine alan en dikkate değer edebi ürünlerdir" (1953: 3).

Türküler, yıllar boyu Türk milletinin kendini ifade biçimi olarak dilden dile aktarılmış, bu şekilde nesiller boyu varlığını sürdürmüş ve halen sürdürmektedir. Türküler halka mal olmuş ürünlerdir. Bunun yanında türkülerin üretildiği dönemlere ait izler taşıdığını da söylemek mümkündür. Bir başka deyişle türküler dönemin yapısı, dili, inanç şekli v.b yaşama dair hemen her kesiti hakkında bizlere bilgi verebilmektedir. Nur'a göre "Türk türkülleri, Türk'ün esatiri ve yazısı hakkında oldukça malumat vermektedir" (1978: 72). Türküler halkın ortak duygu ve düşüncesini yansıtmaktadır. Diğer yandan türküler bakıldığında yöresel bir takım farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların yöre insanları tarafından farklı şekillerde algılandığı görülebilmektedir. Bu durumun toplumun değer yargıları, kültürel dokusu ve yaşayış tarzı ile alakalı olduğu söylenebilir. Ancak türkülerin büyük ekseriyetle halkın geneli tarafından benimsendiği görülmektedir. Bu durum, türkülerin hangi yöreye ait olursa olsun halkın ortak malı olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bir yöreye ait olan kına türküsünün hemen her yörede kına törenlerinde aynı hissiyatla söylenmesi ya da bir oyun havasının hemen her yörenin düğün törenlerinde çalınıp oynanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türküler ortak duygu ve düşüncelerin ürünü olduğu gibi kişilerde yaşanan hatıralara bağlı olarak farklı hissiyatlar da uyandırabilmektedir. Kişiler, duygu ve düşüncelerini türkülerle özdeşleştirebilmekte ve türküyü iç dünyalarında farklı yerlere koyabilmektedir. Bu durumun tamamen kişisel algılar sonucu geliştiği söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle türküler, yazılış amacına göre halkın her kesimi tarafından ortak duygu ve düşüncelerin bir yansıması olduğu kadar, kişilerin hatıralarıyla özdeşleşmesi sonucu kişilerce farklı duygulanımların sebebi de olabilmektedir. Bu durumu dış etkenlerden kaynaklanan algısal farklılıklar olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak türküler üzerinde dış etkenlerden kaynaklanan algısal farklılıklardan başka, bir de türkülerin farklı icra şekillerinden kaynaklanan algısal farklılıklarla karşılaşmaktadır. Örneğin, bir türkünün yöre üslup-tavır ve ağzıyla icrasının aksine popüler müzik tarzı ile yorumlanarak (pop, rock, jazz, blues v.b) icra edilmesi o türkünün karakteristiğini oldukça etkileyebilmektedir. Benzer şekilde bir türkünün yöre çalgıları ile icrasının aksine örneğin, piyano, gitar, yan flüt v.b çalgılarla icrası da o türkünün karakteristiğini yine oldukça etkileyebilmektedir. Türküler üzerinde yapılacak olan tüm bu değişimlerin, dinleyicilerin algısında, aslında olması gerekenden çok farklı hisler uyandırdığını söylemek mümkündür. Bu algısal farklılıklara sebep olan icra şekillerinden birini de metronom hızı belirlemektedir.

2. Araştırmanın Modeli

2.1. Amaç ve Önem

Araştırma, halk türkülerimizdeki metronom hızının değişimi ile türkülerimizin dinleyicilerde ne gibi duygu değişimlerine yol açabileceğine odaklanmaktadır. Örneğin hızlı bir tempoda seslendirilen eserin metronom hızı yavaşlatıldığında eser aynı duygusal etkiyi verebilmektedir? Araştırmanın konuya yönelik çeşitli tespitler yapması bakımından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

2.2. Yöntem

Araştırma, aynı ezginin, aynı çalgılarla ve aynı ortamda dinlenmesi sürecinde, yalnızca metronom sürati değişkeninde oluşturulacak olan değişim ile aynı eserin dinleyicilerde (olumlu ya da olumsuz yönü ile) ne tür bir duygusal etki oluşturabileceğini tespit etmeye yöneliktir.

Araştırmada karma bir desen kullanılmıştır. Creswell karma yöntem araştırmalarını, “araştırmacının, araştırma problemlerini anlamak için hem nicel veriler (kapalı uçlu) hem de nitel veriler (açık uçlu) topladığı iki veri setini birbiriyle bütünleştirdiği ve daha sonra bu iki veri setini bütünleştirmenin avantajlarını kullanarak sonuçlar çıkardığı, sağlık, sosyal ve davranış bilimleri alanında kullanılan bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlamaktadır” (2017: 2).

Araştırma sürecinde TRT repertuarında kayıtlı olan türküler arasından seçilen 5 eser, yavaş ve hızlı olmak üzere aynı çalgı grubu ile iki kez yorumlanmıştır. Daha sonra yeniden ve farklı metronom hızlarında yorumlanan bu türküler 50 örnekleme dinletilmiş ve konuya yönelik tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Metronom, müzik eserlerinin seslendirilmesi esnasında hız aralıklarının belirlenmesi ve müzisyenin aynı hızda devam edebilmesine yardımcı olmaktadır. Türk Dil Kurumu'na göre

metronom terimi; “bir müzik parçasının hangi hızla çalınması gerektiğini gösteren alet” olarak tanımlanmaktadır.¹ Metronom hızının değişkenliğine göre türkülerde meydana gelebilecek duygu değişimleri incelenmek istenmiştir. Bu bağlamda 5 türkü belirlenmiş ve bu türküler aynı çalgılarla aynı ortamda farklı metronom hızlarında icra edilerek örneklem grubuna dinletilmiştir. Örneklem grubunun metronom hızı değişkenliğindeki duygu değişimleri tablolar halinde gösterilmiştir.

Belirlenen Türküler

- Pınar Başından Bulanır
- Hey On Beşli
- Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum
- Ekin Ekilen Yere
- Hekimoğlu

Belirlenen türküler 2 farklı metronom hızında; ağır/largo ve çabukça/allegretto olarak icra edilmiştir.

Tablo 1: “Pınar Başından Bulanır” türküsünün farklı metronom hızlarında dinleyiciler üzerindeki algıları

Ağır/Largo		Çabukça/Allegretto	
% 68	% 32	% 16	% 84

- Olumsuz algı (hüzün, mutsuzluk vb.)
- Olumlu algı (mutluluk, neşe, sevinç, vb.)

“Pınar Başından Bulanır” türküsü aynı çalgılarla ve aynı ortamda ağır/largo ve çabukça/allegretto metronom hızlarında çalınarak örneklem grubuna dinletilmiştir. Sadece metronom hızı değişkeninde meydana gelen farklılık ile (çalgı grubu aynı kalmak şartı ile) aynı eserin dinleyicilerde (pozitif ya da negatif yönü ile) ne tür bir algı farkı meydana getirdiği tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo 1’e göre “Pınar Başından Bulanır” türküsünün metronom hızı değişkeninin örneklem grubundaki kişilerin algılarında ve duygularında değişimlere sebep olduğu gözlemlenmiştir. “Pınar Başından Bulanır” türküsünün ağır/largo metronom hızında icra edilip örneklem grubuna dinletildiğinde %68 oranında negatif, %32 oranında pozitif algının olduğu görülmektedir. Buna göre, negatif algının pozitif algıya göre daha baskın olduğu söylenebilir. Aynı türkünün çabukça/allegretto metronom hızı ile icra edilip örneklem grubuna dinletilmesinde ise pozitif algının %84 oranında negatif algıya göre daha çok olduğu görülmektedir. “Pınar Başından Bulanır” türküsünün metronom hızındaki değişikliklerin türkü karakteristiğini etkilediği ve türkü karakteristiğine zıt farklı algılara yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak “Pınar Başından Bulanır” türküsünün karakteristik yapısının belirlenmesinde metronom hızının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 2: “Hey On Beşli” türküsünün farklı metronom hızlarında dinleyiciler üzerindeki algıları

Ağır/Largo	Çabukça/Allegretto

¹<https://sozluk.gov.tr/>

% 72	% 28	% 18	% 82
------	------	------	------

- Olumsuz algı (hüzün, mutsuzluk vb.)
- Olumlu algı (mutluluk, neşe, sevinç, vb.)

“Hey On Beşli” türküsü aynı çalgılarla ve aynı ortamda ağır/largo ve çabukça/allegretto metronom hızlarında çalınarak örneklem grubuna dinletilmiştir. Sadece metronom hızı değişkeninde meydana gelen farklılık ile (çalgı grubu aynı kalmak şartı ile) aynı eserin dinleyicilerde (pozitif ya da negatif yönü ile) ne tür bir algı farkı meydana getirdiği tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2’ye göre “Hey On Beşli” türküsünün metronom hızı değişkeninin örneklem grubundaki kişilerin algılarında ve duygularında değişimlere sebep olduğu gözlemlenmiştir. “Hey On Beşli” türküsünün ağır/largo metronom hızında icra edilip örneklem grubuna dinletildiğinde %72 oranında negatif, %28 oranında pozitif algının olduğu görülmektedir. Buna göre, negatif algının pozitif algıya göre daha baskın olduğu söylenebilir. Aynı türkünün çabukça/allegretto metronom hızı ile icra edilip örneklem grubuna dinletilmesinde ise pozitif algının %82 oranında negatif algıya göre daha çok olduğu görülmektedir. “Hey On Beşli” türküsünün metronom hızındaki değişikliklerin türkü karakteristiğini etkilediği ve türkü karakteristiğine zıt farklı algılara yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak “Hey On Beşli” türküsünün karakteristik yapısının belirlenmesinde metronom hızının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 3: “Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum” türküsünün farklı metronom hızlarında dinleyiciler üzerindeki algıları

Ağır/Largo		Çabukça/Allegretto	
% 56	% 44	% 26	% 74

- Olumsuz algı (hüzün, mutsuzluk vb.)
- Olumlu algı (mutluluk, neşe, sevinç, vb.)

“Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum” türküsü aynı çalgılarla ve aynı ortamda ağır/largo ve çabukça/allegretto metronom hızlarında çalınarak örneklem grubuna dinletilmiştir. Sadece metronom hızı değişkeninde meydana gelen farklılık ile (çalgı grubu aynı kalmak şartı ile) aynı eserin dinleyicilerde (pozitif ya da negatif yönü ile) ne tür bir algı farkı meydana getirdiği tablo 3’te gösterilmektedir. Tablo 3’e göre “Kaleden kaleye şahin uçurdum” türküsünün metronom hızı değişkeninin örneklem grubundaki kişilerin algılarında ve duygularında değişimlere sebep olduğu gözlemlenmiştir. “Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum” türküsünün ağır/largo metronom hızında icra edilip örneklem grubuna dinletildiğinde %56 oranında negatif, %44 oranında pozitif algının olduğu görülmektedir. Buna göre, negatif algının pozitif algıya göre daha baskın olduğu söylenebilir. Aynı türkünün çabukça/allegretto metronom hızı ile icra edilip örneklem grubuna dinletilmesinde ise pozitif algının %74 oranında negatif algıya göre daha çok olduğu görülmektedir. “Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum” türküsünün metronom hızındaki değişikliklerin türkü karakteristiğini etkilediği ve türkü karakteristiğine zıt farklı algılara yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak “Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum” türküsünün karakteristik yapısının belirlenmesinde metronom hızının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 4: “Ekin Ekilen Yere” türküsünün farklı metronom hızlarında dinleyiciler üzerindeki algıları

Ağır/Largo		Çabukça/Allegretto	
% 66	% 34	% 22	% 78

- Olumsuz algı (hüzün, mutsuzluk vb.)
- Olumlu algı (mutluluk, neşe, sevinç, vb.)

“Ekin Ekilen Yere” türküsü aynı çalgılarla ve aynı ortamda ağır/largo ve çabukça/allegretto metronom hızlarında çalınarak örneklem grubuna dinletilmiştir. Sadece metronom hızı değişkeninde meydana gelen farklılık ile (çalgı grubu aynı kalmak şartı ile) aynı eserin dinleyicilerde (pozitif ya da negatif yönü ile) ne tür bir algı farkı meydana getirdiği tablo 4’te gösterilmektedir. Tablo 4’e göre “Ekin ekilen yere” türküsünün metronom hızı değişkeninin örneklem grubundaki kişilerin algılarında ve duygularında değişimlere sebep olduğu gözlemlenmiştir. “Ekin Ekilen Yere” türküsünün ağır/largo metronom hızında icra edilip örneklem grubuna dinletildiğinde %66 oranında negatif, %34 oranında pozitif algının oluştuğu görülmektedir. Buna göre, negatif algının pozitif algıya göre daha baskın olduğu söylenebilir. Aynı türkünün çabukça/allegretto metronom hızı ile icra edilip örneklem grubuna dinletilmesinde ise pozitif algının %78 oranında negatif algıya göre daha çok oluştuğu görülmektedir. “Ekin Ekilen Yere” türküsünün metronom hızındaki değişikliklerin türkü karakteristiğini etkilediği ve türkü karakteristiğine zıt farklı algılara yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak “Ekin Ekilen Yere” türküsünün karakteristik yapısının belirlenmesinde metronom hızının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 5: “Hekimoğlu” türküsünün farklı metronom hızlarında dinleyiciler üzerindeki algıları

Ağır/Largo		Çabukça/Allegretto	
% 74	% 26	% 36	% 64

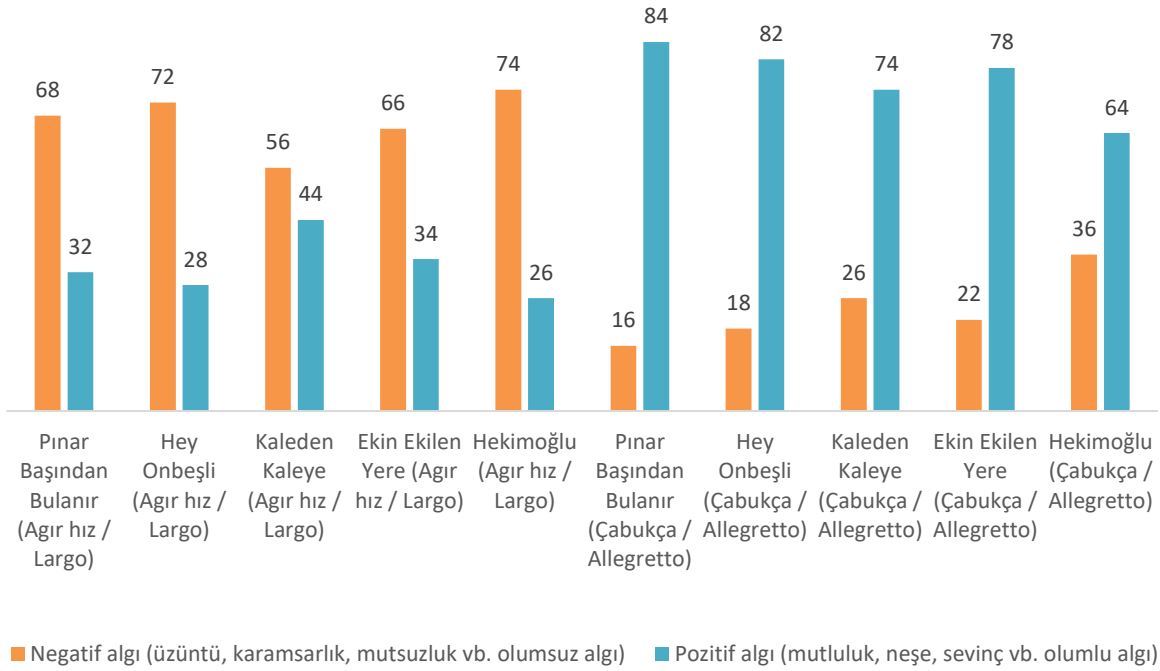
- Olumsuz algı (hüzün, mutsuzluk vb.)
- Olumlu algı (mutluluk, neşe, sevinç, vb.)

“Hekimoğlu” türküsü aynı çalgılarla ve aynı ortamda ağır/largo ve çabukça/allegretto metronom hızlarında çalınarak örneklem grubuna dinletilmiştir. Sadece metronom hızı değişkeninde meydana gelen farklılık ile (çalgı grubu aynı kalmak şartı ile) aynı eserin dinleyicilerde (pozitif ya da negatif yönü ile) ne tür bir algı farkı meydana getirdiği tablo 5’te gösterilmektedir. Tablo 5’e göre “Hekimoğlu” türküsünün metronom hızı değişkeninin örneklem grubundaki kişilerin algılarında ve duygularında değişimlere sebep olduğu gözlemlenmiştir. “Hekimoğlu” türküsünün ağır/largo metronom hızında icra edilip örneklem grubuna dinletildiğinde %74 oranında negatif, %26 oranında pozitif algının oluştuğu görülmektedir. Buna göre, negatif algının pozitif algıya göre daha baskın olduğu söylenebilir. Aynı türkünün çabukça/allegretto metronom hızı ile icra edilip örneklem grubuna dinletilmesinde ise pozitif algının %64 oranında negatif algıya göre daha çok oluştuğu görülmektedir. “Hekimoğlu” türküsünün metronom hızındaki değişikliklerin türkü karakteristiğini etkilediği ve türkü karakteristiğine zıt farklı algılara yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak

“Hekimoğlu” türküsünün karakteristik yapısının belirlenmesinde metronom hızının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Belirlenen türkülerin aynı grafik üzerinde karşılıklı olarak gösterimi

4. Tartışma

Türkülerimiz duygu ve düşüncelerimizin aktarımında önemli bir ifade biçimidir. Türküler hayatımızda önemli bir yere sahip olduğu kadar birçoğumuzun hatıralarında farklı şekillerde yer edinmiştir. Kişilerin hatıralarına göre anlamlandırdığı türkülerin kişiden kişiye farklı duygular uyandırdığı karşılaşılan bir durumdur. Yani hatıraların oluş şekline göre hatıralarla ilişkilendirilen türküler, negatif veya pozitif duygular uyandırabilmektedir. Araştırmada metronom hızı değişkeninin türkülerimizin dinleyicide meydana getirdiği algıya bağımlı duygu yoğunluğunda etkili olabileceği gözlemlenmiştir. Düşük metronom hızında seslendirilen eserlerin dinleyicide daha negatif ve hüzünlü bir etki oluşturabildiği, buna karşın metronom hızının yüksek olduğu müzik eserlerinde ise bireyin daha pozitif ve neşeli bir ruh haline kavuşabildiği gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre metronom hızı değişkeninin türkülerimizin karakteristik yapısının değişmesinde de etkili olduğu görülmektedir. Türkülerimizin olduğu gibi korunması ve doğru bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılması son derece önemlidir. Bu nedenle türkülerimizin orijinal metronom hızları ile icra edilmesi gerektiği önerilmektedir. Bu doğrultuda örneğin ağıt türünde yazılan bir türkünün metronom hızı artırılarak oyun havası şeklinde oynanmaması için bilinçli olunması, bu bilincin de THM eğitimi veren veya THM yayını yapan kurumlarca halkın doğru bilgilendirilmesi ve türkülerimizin olabildiğince aslına uygun olarak öğretilip icra edilmesi şeklinde sağlanması gerektiği önerilmektedir.

5. Kaynakça

- Angı, Ç. E. (2013). Müzik Kavramı ve Türkiye’de Dinlenen Bazı Müzik Türleri. *İdil Dergisi*, 2 (10), 59-81. <https://dx.doi.org/10.7816/idil-02-10-05>
- Alpagut, U. (1998). *Kim Kapattı Şu Müziği*. Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Y. Alp, M. Özşık). İletişim Yayınları.
- Creswell, J.W. (2017). *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. (Çev. M. Sözbilir). Pegem Akademi,
- Çevik, S. (1991). *Mekân-Kimlik-Kimliklendirme, Trabzon Sokağı Örneği*. K.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü,
- Dökmen, Ü. (1994). *İletişim Çatışmaları ve Empati*. Sistem Yayınları.
- Emnalar, A. (1998). *Tüm Yönleriyle Türk Halk Müziği ve Nazariyatı*. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Eroğlu, T. (2017). Türk Halk Müziğinin Türkiye’deki Coğrafi Bölgelere Göre Temel Özellikleri Bakımından İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (41), 513-527. <https://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12127>
- Haşhaş, S., İmik, Ü., Aydoğdu, C. (2015). Arguvan Örnekleminde Dede Sazı’nın Organolojisi ve İcra Özellikleri. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39 (1), 169-180. Erişim adresi <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000092164/5000119394.pdf?>
- Hoşsu, M. (1997). *Geleneksel Türk Halk Müziği Nazariyatı*. Kombassan A.Ş.
- İmik, Ü. (2020). “Sosyal, Kültürel, Tarihi ve Coğrafik İçerikleriyle” *Türkülerimiz*. Sonçağ Matbaacılık.
- İplikçi, H. G. (2015). İletişimde Temel Modeller ve Kitle İletişim Modelleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 15-25. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/328637896_Iletisimde_Temel_Modeller_ve_Kitle_Iletisim_Modelleri
- Karkın, M., Pelikoğlu, M. C., Haşhaş, S. (2014). Bağlama Enstrümanının Öğretim Yöntemleri Kapsamında Yöresel Tavrıların Değerlendirilmesi. *Art-e Sanat Dergisi*, 7 (13), 129-148. Erişim adresi <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000040053/5000062127.pdf?>
- Kaygusuz, M. (2004). *Müzik Tarihi*. Kaynak Yayınları.
- Kurubaş, B. (2015). *Mesleki Müzik Eğitimi Veren Kurumlarda Yöresel Bağlama Tavrılarının Öğretimine Yönelik Değerlendirmeler*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Anabilim Dalı.
- Lull, J. (2000). *Popüler Müzik ve İletişim*. (Çev. T. İlbağ). Çivi Yazıları Matbaacılık.
- Munch, C. (1990). *Ben Bir Orkestra Şefiyim*. Afa Yayınları.
- Nur, R. (1978). *Türk Tarihi*. Ünal Matbaası.
- Oskay, Ü. (2001). *Müzik ve Yabancılaşma*. Der Yayınları.
- Öztelli, C. (1953.) *Halk Türküleri*. Varlık Yayınları.
- Uçan, A. (1994). *İnsan ve Müzik – İnsan ve Sanat Eğitimi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Yener, F. (1996). *Müzik*. Apa Ofset.

İnternet Kaynakları

- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2020, 11 Ocak). Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr/>

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 9, Number/Sayı 1, (2020)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

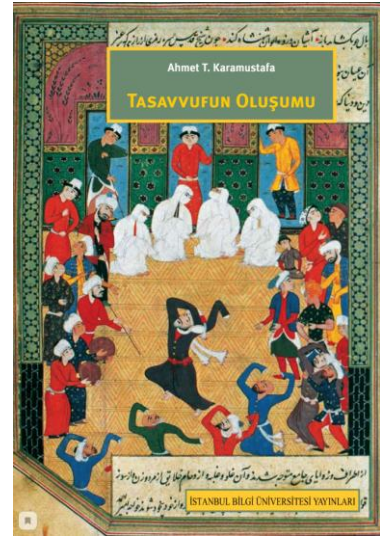
KİTAP TANITIMI | BOOK REVIEW

Gönderim Tarihi: 24.02.2020 | Kabul Tarihi: 06.12.2020

TASAVVUFUN OLUŞUMU

Ahmet T. Karamustafa, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
2017, 244 sayfa -
ISBN 978-605-399-496-1

Hazırlayan: Arş. Grv. Soner Eraslan
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi /
soner.eraslan@inonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4293-9265>

Maryland Üniversitesi'nde tarih alanında öğretim görevlisi olan Ahmet Karamustafa; Fars dili ve İrani diller araştırmasının yanında İslam sosyal ve entelektüel tarihi üzerine yaptığı çalışmalar ve özellikle de tasavvuf tarihi alanındaki makale ve kitapları ile Batılı ve Doğulu araştırmacılar tarafından yakından takip edilmekte ve tanınmaktadır. Daha önce Yapı Kredi Yayınları'nca *Tanrı'nın Kural Tanımayan Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)* adıyla Türkçeye tercüme edilen *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period (1200-1550)* eseriyle Türk tasavvuf akademisinde adından bahsettiren yazarın sûfliğin teşekkül süreci üzerine kaleme aldığı eserinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Orijinal ismi *Sufism the Formative Period* olan eser, 2007 yılında Edinburgh University Press tarafından yayımlanmıştır. Nagihan Doğan'ın tercümesi ile 2017 yılında *Tasavvufun Oluşumu* adıyla İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları çatısı altında Türkçeye kazandırılmıştır. Kitap 244 sayfa olup önsöz, altı bölüm, sonuç ve dizinden müteşekkildir. Karamustafa eserinde Almanca, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce ve Türkçe dillerinden birincil ve ikincil kaynaklardan oluşan oldukça geniş hacimli bir literatür kullanarak tasavvufun ilk üç yüzyılının oluşumunun sosyal ve entelektüel seyrini kaleme almıştır. Yazar, III. (IX.) ve VI. (XII.) yüzyıl aralığındaki tasavvuf tarihinin dönüşüm sürecini ele alan bir monografinin bulunmamasından yakınmaktadır. Hal böyle olunca tasavvuf alanındaki klasik eserlerin yanında farklı dillerde kaleme alınmış modern çalışmalar eşliğinde kapsamlı ve güncel

bilgileri ihtiva eden bir eser meydana getirmek istemiştir. Başka bir söyleyişle kitap, kişiler ve belirli temalar üzerinde yapılmış en son çalışmalardan hareketle, erken İslam tarihindeki başlıca dindarlık biçimlerinden biri olan tasavvuf ilminin doğuşu ve gelişimi konusunda birleşik ve tutarlı olması hususunda sentetik; bu seyrin takip edilmesi için yeni bir çerçeve oluşturması bakımından da analitiktir. Eserin biçimsel özelliklerine değindikten sonra içeriği hakkında değerlendirmede bulunabiliriz. Karamustafa'nın tasavvuf tarihi açısından öne sürmüş olduğu en büyük tezi sūfliliğin Bağdat merkezli olması ve diğer bölgelerdeki züht akımlarının başta yöresel bir fonksiyona sahipken süreç içerisinde Bağdat ile etkileşim sonucu tasavvufi bir kimliğe sahip olmalarıdır. Sözelimi tasavvufun özelde Bağdat, genelde Irak'tan yayılmasından önceki dönemlerde Horasan bölgesinde *melâmetîlik*, Mâverâünnehir bölgesinde *hakîmlik* akımları bulunmaktadır. Farklı bölgelerde ve muhtemelen birbirlerinden habersizce eş zamanlı olarak başlayan bu züht anlayışları, başlangıçta muhtelif şekillerde isimlendirilirken sonraları *tasavvufa* kalp edilmiştir. Her bölgede tebellür eden züht anlayışlarına destek verenler olduğu kadar karşı gelip zındıklık, mühlidlik gibi nitelermelerde bulunanlar da olmuştur. Genel olarak rasyonalist ve yarı rasyonalistlerce desteklenmişler; gelenekselciler tarafından ise baskıya maruz kalmışlardır.

“Bağdat Sūflileri” başlığını taşıyan birinci bölüm tarihsel süreçte İslam dünyasında boy gösteren mistik eğilimlerin, III. (IX.) yüzyıl Bağdat'ındaki izdüşümünü incelemektedir. Kitabın temel paradigmasının tasavvuf ilminin Bağdat'ta doğup diğer iklimlere buradan geçtiği düşünüldüğünde bu bölümün kitabın temel omurgası olduğu anlaşılmaktadır. Yazar, evvela tasavvuf düşüncesi öncesinde II. (VIII.) yüzyılda İslam toplumunda temayüz etmiş *züht* kavramı ve iç âleme dönüş üzerinde durmaktadır. İbadet konusunda aşırıya giden, dünyadan tamamen yüz çeviren ve *âbid*, *nâsik*, *zâhid* gibi isimlerle anılan ve hatta yeri gelince entelektüel çalışmalara, tedavi olmaya ve evliliğe dahi sırt çeviren kimseler bulunmaktadır. Bunların yanında Abbâdân bölgesindeki ribatlarda ilimle iştigal eden âlim-zahitler de bulunmaktadır. Riyâzet ve beraberinde yükselen entelektüel gelişmeler yün (sûf) giyen, ruha-dönüşçü bir kitleyi oluşturmuştur. Sözü geçen bu kitle sonraki dönemlerde tasavvuf diye bilinecek olan İslam'ın mistik boyutunun ilk müessisleri olmuşlardır. Birinci bölümde ilk dönem Bağdat sūflilerine de kronolojik olarak yer vermiştir: Ebu Sâid el-Harrâz (v. 277/890), Ebu'l-Hüseyin en-Nuri (v. 295/908) ve Cüneyd-i Bağdâdî (v. 298/909). Karamustafa, yazar sūfliler olarak da anılabilecek bu isimlerin günümüze ulaşan eserlerinden tasavvufi düşünce yapılarını irdelemektedir. Tasavvuf ilmi için en önemli sima kabul edilen Cüneyd-i Bağdâdî üzerine yoğunlaşmıştır. Bölümün nihayetinde Bağdat sūflilerinin ortak karakteristik özelliklerine değinmektedir.

İkinci bölüm “Bağdat Dışındaki Mistikler” başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölümde aynı zaman diliminde Bağdat dışındaki diğer bölgelerin mistik arayışlarını değerlendirmektedir. Karamustafa, öncelikle Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin (v. 283/896) mistik düşünce ve pratik hareketliliği üzerinde durmaktadır. Tüsterî, İran'ın güneybatısında yer alan Tüster şehrinde doğmuş, uzun süreli yolculuklardan sonra tekrar buraya dönse de bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve aşağı Irak'ta bulunan Basra'da katı zühtçü bir yaşam sürmüştür. Yazar, Tüsterî'nin tanışmış olduğu kişiler ve özellikle de Basra'ya göçünün düşünce yapısındaki değişim ve dönüşümlere değinirken bir yandan da Basra ekolünün teşekkülü hakkında bilgi vermektedir. Karamustafa, Tirmiz şehri özelinden Orta Asya'da bulunan Mâverâünnehir bölgesinde peyda olan hakîm akımını değerlendirmiştir. Hakîm et-Tirmizî olarak bilinen Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm'in (v. 320/932) eserleri aracılığıyla tesis ettiği *velâyet* teorisi incelenmektedir. Bu bağlamda şariin emir ve yasaklarına uyan herkesin

evliyâ'u hakkillah kapsamında olduğu ve yalnızca seçilen kimselerin gerçek anlamda *evliyaullah* olabilecekleri söylenmektedir. Akabinde Behl ve Semerkant şehirlerindeki *hakîm* nispetli isimleri örnek göstererek böyle bir ekole işaret etmektedir. Açıkçası bu yaklaşım Karamustafa'nın en orijinal bulgularındandır. Lakin sadece isimlerde yer alan ve anlam aralığının tam olarak saptanmadığı *hakîm* sıfatı ile böyle bir ekolün var olabileceği düşüncesine varmak yeterince ikna edici bulunmamıştır. Temas ettiği bir diğer ekol ise İran sınırlarındaki Nişabur şehri merkezli melâmetîye düşüncesidir. Hamdûn el-Kassâr (v. 271/884), Ebu Hafs el-Haddâd (v. 260/874) ve Osman el-Hirî (v. 298/910) öncülüğünde gösteriş ve toplumsal takdiri dışlayan, bireysel dindarlığı önemseyen, el emeği ile maişetini kazanan bireylerin yetişmesi doktrini ile yola çıkan melamet (fütüvvet ile aynı manada kullanıldığı görülmektedir) anlayışında bireylerin yetiştirilme ameliyesidir. Karamustafa bu ekolün Irak sûfileriyle etkileşimde olsa da bağımsız bir yapıya sahip olduklarını belirtir. Kitapta melametîye ekolu ile ilgili şu soru cevapsız kalmaktadır: Fütüvvet kavramını ilk kez kullanmış ve Bağdat'ın Kerh köyünden olan Marûf el-Kerhî (v. 200/815) neden görmezden gelinmiştir? Nitekim Marûf'tan südür olan fütüvvet düşüncesi yukarıda adı geçen kişilerden çok daha önceleri dile getirilmiştir. Bu durum fütüvvetin Horasan merkezli olması ön kabulünü derinden sarsmaktadır.

“Bağdat Sûfliğinin Yayılması” başlıklı üçüncü bölüm Cüneyd ve akranları tarafından geliştirilen tasavvuf düşüncesinin talebelerince başka bölgelere taşınması üzerinedir. Bu bölgeler İran, Hicaz, Horasan, Mâverâünnehir ve Endülüs'ü kapsayan neredeyse eski dünyanın tamamına yakın bir bölümünü içermektedir. Tasavvuf artık yerel mistik özellikte bir düşünce yapısından çıkıp, İslamî ilimler arasında kendine yer bulmaya başlamıştır. Gittiği bölgelerde hadis, fıkıh, kelim gibi normatif ilimlerle tabir caizse mücadele etmiş ve tanınır olup rüştünü ispat etmiştir. Tasavvuf yazını gelişmiş ve gerek apolojik gerekse uzlaşmacı eserler kaleme alınmıştır. Özetle bu bölüm farklı bölgelerdeki bir kaynaşma sürecinin yansımalarının kayıt altına alınmasıdır.

Dördüncü bölüm “Tasavvuf Yazınının Doğuşu” başlıklı olup adından anlaşılacağı üzere Arapça ve Farsça kaleme alınan tasavvuf literatürü üzerinedir. Karamustafa'nın titizlikle yürüttüğü çalışması günümüze ulaşan ve ulaşmayan eserlerin tespiti hususunda da kendini göstermektedir. Bu bağlamda genel tasavvuf kitapları ve bir kavram üzerinde kaleme alınmış kitapların yanında farklı kişilerin hayatlarını yahut tek bir kişinin yaşam ve öğretilerini konu alan biyografik eserler incelenmiştir. Tasavvuf literatürünün kısa sürede bu kadar geniş bir hacme ulaşması yönüyle de tasavvuf ilminin maruz kaldığı eleştirilerle ilintilidir. Dış taarruzlara maruz kalmanın yanında içerden gelen eleştiriler de tasavvuf yazını geliştirmiştir. Bilhassa sûfilerin hadis, fıkıh ve kelim temelli olanlarının tasavvuf düşüncelerini bu ilimlerin belirlediği sınırlar doğrultusunda çizdiklerine rastlanmaktadır. Ezcümle yazılan her satır, sorulan sorulara verilen cevap niteliğinde olup bu yeni akımın gerek tanıtımı gerekse korunması amacıyla geniş bir yazın kültürü ortaya çıkmıştır.

Karamustafa'nın tasavvufun gelişim seyrine paralel olarak kaleme aldığı kitabın beşinci bölümü “Sûfi Cemaatlerin Teşekkülü” başlığını taşımaktadır. Tasavvufun doğuş, gelişim ve yaygınlaşmasının işlendiği önceki bölümlere ilave olarak müessesleşme süreci incelenmektedir. Bu bağlamda *talim şeyhliğinden terbiye şeyhliğine* geçiş süreci ve şefaatçi olarak veli ve velilik kültürüne temas edilmektedir. Tasavvuf kültürünün yazınsal mirası daha çok sosyal ve entelektüel çevrede zuhur eden durumların dışı vurumu olarak değerlendirilebilir. Fakat tasavvufun asıl kilit noktası şeyhin etrafında talebe ve müridlerin toplanması ve ekolün/cemaatin düşünce yapısının silsileler halinde yaygınlaşmasıdır.

Sözgelimi Bağdât'da Cüneyd'in önderliğinde kurulan cemaat, Cüreyrî ile sürdürülmüş, ardından Cafer el-Huldî ile devam ettirilmiştir. Başlarda cami ve mescidlerde başlayan ders halkaları *ribat*, *düveyre* gibi isimlerle anılan tekkelerde ve şeyhlerin evlerinde devam etmiştir. Özellikle Hakîm et-Tirmizî'nin *Hatmu'l-evliyâ* ve *Kitabu Siretü'l-evliyâ* adlı eserlerinden mülhem bir veli kültü oluşturulmuştur. Bu bağlamda veli ile Allah arasındaki ilişki, toplumda velinin rolü, veliler ve nebiler arasındaki ilişkiler tartışılmıştır. Başka bir tartışma konusu da velilere bahşedildiği ileri sürülen keramet olgusu olmuştur. Karamustafa son olarak toplumda veli olarak addedilen birinin vefat etmesi durumunda mezarının ziyareti, tevessül edilmesi gibi konuların Sünnî ve Şii düşüncesindeki yerini tartışmaktadır.

Altıncı ve son bölüm olan "Erenlerin Zaferi" yazar tarafından şöyle ifade edilmektedir: "V. (XI.) ve VI. (XII.) yüzyıllarda tasavvufun hem şehirlerde hem de kırsal bölgelerde sosyal ve kültürel hayatın tüm kademelerine yayılması üzerinde duruyor ve normatif sınırlar konusunu bu kez tasavvuf içinde şeriat karşıtı (*antinomian*) ve gelenekçi (*conformist*) unsurlar açısından ele alıyor."¹ Tasavvufun teşekkül süreci sûflerin hem kent hem de kırsalda İslam'ın ana akım düşünce teorilerinde yer edinme serüvenidir. Hal böyleyken Serrâc, Kelâbâzî, Kuşeyrî, Sülemî gibi isimler toplumsal ve hukukî açıdan sorun teşkil edebilecek kişi ve düşünceleri ya dışarda bırakmış yahut tevil ederek *yumuşatma* duvarı örmüşlerdir. Bu durum zamanla Sünnî düşünceye yakın *hankâh* ehli ile daha heteredoks düşünceye yakın *harabat* ehlini oluştursa da Sünnî düşünceye katılmayanlar saf dışı bırakılmışlardır. Önceleri küçük gruplar halinde lokal olarak faaliyet gösteren tasavvuf düşüncesi halka açık olarak vaizler aracılığıyla aktarılmıştır.

Eserde tasavvuf ilminin teşekkül sürecinde meydana gelen iç etkiler –zira yazar dış etkilere kasıtlı olarak değinmemiştir- üzerinde farklı ekol ve cemaatlerin etkileşimi sorunsalı üzerinde durulmuştur. Karamustafa'nın temel düşüncesinin sanılanın aksine Bağdat merkezli bir züht anlayışının Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerini etkilemiş olmasından ziyade bu iki bölgenin sırasıyla melametîlik ve hakîmlik üzere kendi mistik dinamiklerine sahip oldukları yönündedir. *Tasavvufun Oluşumu*'nun temel paradigmalarından biri de tasavvuf ilminin gerek entelektüel kesimde gerekse halk tabanında yer edinme ve zamanla birtakım değişim ve dönüşümler yaşadığı iddiasıdır. Fakat süreç içerisinde genişleyen sûfi topluluğu, Karamustafa'ya göre siyasal bir tehdit oluşturmuştur ve hatta Hallâc'ın idamını yine aynı gerekçeye bağlanmıştır. Karamustafa'nın adı geçen eseri, tasavvuf ilminin teşekkülü hususunda sınırlı sayıdaki modern döneme ait eserlerin dakik bir şekilde derlenmesi, zengin kaynakçası ve akıcı üslubu ile özellikle de erken dönem tasavvuf tarihi araştırmacıları açısından son derece önemli bir çalışmadır.

¹ Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*. (İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2017), xiv.